

॥ हरिःॐ ॥

જીવન સંશોધન

: સંપાદકો :

શ્રી હેમંતકુમાર ગુણાભાઈ નીલકંઠ

શ્રી નંદલાલ ભોગીલાલ શાહ

હરિ:ૐ આશ્રમ પ્રકાશન, સુરત.

- પ્રકાશક : ટ્રસ્ટીમંડળ,
હરિ:ઐ આશ્રમ, સ્થાપના વર્ષ ૧૯૫૬
કુરુક્ષેત્ર મહાદેવના મંદિરની બાજુમાં,
જહાંગીરપુરા, રાંદેર, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫.
ફોન : (૦૨૬૧) ૨૭૬૫૫૬૪
Email : hariommota1@gmail.com
Website : www.hariommota.org

© હરિ:ઐ આશ્રમ, સુરત, નડિયાદ.

આવૃત્તિ	વર્ષ	પ્રત	આવૃત્તિ	વર્ષ	પ્રત
પ્રથમ	૧૯૫૭	૧૨૫૦	ચોથી	૨૦૦૬	૧૦૦૦
બીજી	૧૯૮૧	૧૦૦૦	પાંચમી	૨૦૧૩	૨૦૦૦
ત્રીજી	૧૯૯૦	૧૦૦૦			

- પૃષ્ઠ : ૧૨ + ૪૨૮ = ૪૪૦
- કિંમત : રૂ. ૨૫/-
- પ્રાપ્તિસ્થાન : હરિ:ઐ આશ્રમ, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫
હરિ:ઐ આશ્રમ, નડિયાદ-૩૯૭ ૦૦૧
- મુદ્રણશુદ્ધિ : જયંતીભાઈ જાની, ફોન : (૦૭૯) ૨૬૬૧૨૭૨૮
- ડિઝાઈનર : મયૂર જાની, મો. : ૯૪૨૮૪૦૪૪૪૩
- ટાઈપસેટિંગ : અર્થ કોમ્પ્યુટર,
૨૦૩, મૌર્ય કોમ્પ્લેક્સ, સી. યુ. શાહ કોલેજ સામે,
ઈન્કમટેક્સ, અમદાવાદ-૧૪, ફોન : (૦૭૯) ૨૭૫૪૩૬૯૯
- મુદ્રક : સાહિત્ય મુદ્રણાલય પ્રા. લિ.
સિટી મિલ કંપાઉડ, કાંકરિયા રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૨૨
ફોન : (૦૭૯) ૨૫૪૬૯૧૦૧

॥ હરિ:ૐ ॥
સમર્પણાંજલિ
(પાંચમી આવૃત્તિ)

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ સને ૧૯૭૨માં જેઓના અમદાવાદના
નવા ગૃહે વાસ્તુહવનની વિધિ કરાવી હતી,

અને

જેઓ પૂજ્ય શ્રીમોટાના અક્ષરદેહના સદ્વાંચનમાં સારી
એવી સુરુચિ ધરાવે છે, તેમ જ

પૂજ્ય શ્રીમોટાના જીવન સંદેશના પ્રસારમાં શરૂમાં સદ્ગત
શ્રી રમેશભાઈ ભટ્ટના સહાયક તરીકે અને તે બાદ દોઢેક
દાયકાથી 'હરિભાવ'ના સંપાદક તરીકે પ્રવૃત્ત છે એવા,

અને

હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત દ્વારા પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં પ્રકાશનોના
અમદાવાદ ખાતેના પુનર્મુદ્રણનાં કાર્યમાં જેઓ જરૂરી સંકલનની
સેવાઓ 'હરિવાણી ટ્રસ્ટ'ના માધ્યમ દ્વારા આપી રહ્યા છે,
એવા સદાય કાર્યરત

શ્રી પ્રભુદાસ ડાહ્યાભાઈ જાની

તથા તેમનાં સદ્ગત ધર્મપત્ની

શ્રીમતી જશોદાબહેન પ્રભુદાસ જાનીને

'જીવન સંશોધન'ની આ પાંચમી આવૃત્તિનું પ્રકાશન
સમર્પિત કરતાં અમો આનંદની લાગણી અનુભવીએ છીએ.

પૂજ્ય શ્રીમોટાનો ૭૫મો સાક્ષાત્કારદિન

ટ્રસ્ટીમંડળ,

તા. ૨૦-૪-૨૦૧૩, રામનવમી

હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત

સં. ૨૦૬૯

લેખકની વિનંતી

હરિ:ૐ આશ્રમ, કુરુક્ષેત્ર,
જહાંગીરપુરા જિન પાસે,
પોસ્ટ રાંદેર, જિલ્લે સુરત.

સુરત તાપી નદીને કિનારે કુરુક્ષેત્ર તીર્થની તદ્દન પાસે જ્યાં તાપીમાતા દક્ષિણપથી વહે છે, તે સ્થળે જીવનવિકાસની સાધનાના હેતુ અર્થે એક હરિ:ૐ આશ્રમ સ્થપાય છે. જે જે સદ્ભાવી સજ્જનોએ આ કામમાં મદદ કરી છે, સહાનુભૂતિ દર્શાવી છે અને બીજી રીતે ઉપયોગી નીવડ્યા છે, તે બધાંનો અહીં હૃદયથી આભાર માનું છું. મકાનનું ખર્ચ, જેટલી રકમ મળી છે, તેના કરતાં લગભગ ચારેક હજાર જેટલું વધુ થયું છે અને હજી પાણી કાઢવા માટેનું ઍજિન, ઍજિનની ઓરડી, પાણીની ટાંકી, નળ વગેરે એવાં કેટલાંક કામ બાકી રહ્યાં છે. એટલે હજી આશ્રમનું બાંધકામ પૂરેપૂરું કરી દેવાને માટે બધું મળી નવદસ હજારની રકમની જરૂર છે, જે સુરતની ભાવનાપ્રધાન પ્રજા પૂરી કરી આપશે એવી શ્રીપ્રભુને પ્રાર્થના છે. ભાઈ ભીખુભાઈ હરિભાઈ પટેલ અને ભાઈ શાંતિલાલ તમાકુવાળા-એ બંને ભાઈઓએ આશ્રમનાં કામમાં અંગત રસ લીધો છે. ભાઈ ભીખુભાઈએ તો પોતે જાતે પોતાનું કતારગામનું નિવાસ સ્થાન છોડીને-સપૂયું બંધ કરીને-(હજી પણ પોતે રાતદિવસ ત્યાં જ રહે છે) આશ્રમના બાંધકામનું કામ સંભાળ્યું છે. તથા, પોતે જાતે પણ મહેનતનું કામ કર્યું છે અને શહેરમાંથી આશ્રમ માટેનો જોઈતો કારવતો બધો માલસામાન મોકલવામાં ભાઈ શાંતિલાલે જે જહેમત ઉઠાવી છે-એવું તે બંને ભાઈઓનું તપ આ આશ્રમના વિકાસમાં શ્રીપ્રભુકૃપાથી ફળો એવી પ્રાર્થના છે. ભાઈ ભીખુભાઈએ આ

આશ્રમનો ફાળો ઉઘરાવવામાં ઘણી મહેનત લીધી છે. મુરબ્બીશ્રી યૂનીલાલ કાપડિયા તથા ભાઈ શાંતિલાલ તથા બીજા મિત્રોએ આશ્રમ માટેની રકમ ઉઘરાવવામાં પોતાનો સમય પ્રેમથી આપ્યો છે. ભાઈ ચંપકલાલ ભૂતવાળાએ આશ્રમના બધા હિસાબનું કામકાજ પૂરેપૂરું સંભાળ્યું છે. આ બધા આ જીવનાં અંગત સ્વજન હોવાથી તેમનો આભાર માનવો યોગ્ય માન્યો નથી.

આશ્રમનું કામકાજ પૂરું થવાને માટે, જે ખપ પૂરતી યોગ્ય રકમની જરૂર છે, તે પૂરી મળી જતાં તથા આશ્રમનું રસોડું ચલાવવા યોગ્ય નિશ્ચિત વ્યવસ્થા શ્રીપ્રભુકૃપાથી થઈ રહેશે એટલે આશ્રમની શરૂઆત થઈ જશે. આશ્રમને માટે પ્રેમભક્તિથી રસ લેનાર, સહાનુભૂતિ ધરાવનાર મિત્રોને તથા સદ્ભાવીને પ્રાર્થના છે, કે તેઓ ઉપરનાં કામમાં પોતાનાં સમય અને કામનો શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે ભોગ આપીને તે વ્યવસ્થા પ્રગટાવવાને મદદ કરે એવી વિનંતી છે.

- લેખક

(- મોટા)

સંપાદકના બે બોલ (પ્રથમ આવૃત્તિ)

આ પુસ્તકમાંના પત્રો સને ૧૯૩૯-૧૯૪૦માં જીવનવિકાસની સમજણ પ્રગટાવવાને માટે એક જ વ્યક્તિને સંબોધીને લખેલા છે. તે સમયમાં પ્રવર્તતી તે વ્યક્તિની કક્ષા, પ્રકૃતિ અને સ્વભાવને અનુલક્ષીને આ બધું લખાણ હોઈ તેમાં તેટલા પૂરતો જ પ્રકાશ પડેલો છે. તેથી, આધ્યાત્મિક વિષયનાં સર્વ પાસાં અને સર્વ કક્ષાનો ખ્યાલ તેમાં નથી એટલું લક્ષમાં રાખવાની વાચકને વિનંતી છે.

શ્રી ચીમનભાઈ મહાજનનો લેખકની સાથે અનોખો ભાવ હોવાથી તેમણે આ પુસ્તકની પ્રસિદ્ધિનું કાર્ય જે પ્રેમભાવે કર્યું છે, તે માટે અને તેમના ભાવ કાજે અમો તેમના ઋણી છીએ.

હરિજન આશ્રમ, અમદાવાદ-૧૩.
તા. ૫-૩-૧૯૫૭

હેમંતકુમાર નીલકંઠ
નંદલાલ શાહ

લેખકનું કથન (પ્રથમ આવૃત્તિ)

પ્રભુકૃપાથી સને ૧૯૩૯થી આ જીવ કને કોઈક ને કોઈક આવતું રહે છે. જીવનના આત્યંતિક વિકાસના હેતુ અર્થે તો બહુ ઓછા આવતા હોય છે. જે જે સ્વજન મળેલાં છે, તે તે સ્વજન કોઈક ને કોઈક હેતુની સંકલના સાથે મળેલાં છે. જીવનવિકાસનો પંથ ઘણો ઘણો સાંકડો અને સીધાં ચડાણવાળો છે. એ પંથે ધપવાને કાજે સર્વ ભાવે અને સર્વ રીતે દિલથી ફના થઈ જવાની હૃદયની ઉમળકાભેર તૈયારી અને હૃદયમાં હૃદયની ઝંખના અને તલસાટયુક્ત ઉત્કટતાવાળી તત્પરતા જો જીવતાજાગતા પ્રમાણમાં હોતી નથી તો એવા જીવોને માટે ઊંચે પ્રયાણ કરવું ઘણું ઘણું અઘરું હોય છે. વળી, તે માટેના થવા ઘટતા જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકના અભ્યાસની જ મૂળમાં ‘ખાટલે ખોડ’ હોય તોપણ આગળ પ્રગતિ થઈ શકતી નથી. શરૂશરૂમાં કોઈ જીવપ્રકારના આવેશ અને આવેગયુક્ત મન અને પ્રાણનાં વલણ (mood)ને કારણે તેઓએ આ માર્ગે આવવાનું કર્યું હોય છે અને તે જાતની તેમની જાગેલી વૃત્તિ મંદ પડી જતાં તે બધા ઠેરના ઠેર રહે છે. આગળ કશો ખરેખરો પ્રયત્ન બનતો નથી અને સદ્ગુરુ કાજેનું પ્રેમભક્તિજ્ઞાનથી ભાવનાપૂર્ણ થનગનતું, સ્વીકારયુક્ત દિલ પણ હોતું નથી. વળી, તેવો તેમનો હૃદયથી સત્ પ્રયત્ન કેળવાતો જતો પણ અનુભવી શકાતો નથી, તેમ જ કોઈક મથતા જીવના થતા રહેતા તેવા પ્રયત્નમાંથી હજી કોઈ ચેતનપ્રાણ પ્રગટતા નથી, અને તેમની જીવનવિકાસ પરત્વેની ઝંખનામાં કોઈ પણ પ્રકારનો હૃદયનો તલસાટ અનુભવાતો નથી. તેવા લોક સદ્ગુરુનું મૂલ્ય આંકવાને અનધિકારી છે. વળી, બીજા સંસારી કામનાવાળા જે લોક છે, તે તો કામનાર્થે મળેલા હોય છે

અને તેમની કામનાનો તો અંત હોતો નથી. કોઈ જીવની બધી કામના ફળી શકવાનું બને તેવું હોતું નથી. આવા લોક તો સાવ સ્વાર્થી હોય છે. તેમને માટે તો જીવનનાં ત્યાગ, બલિદાન, સમર્પણ થવાં શક્ય હોતાં નથી, તો પછી એનું મૂલ્યાંકન તો કરી જ ક્યાંથી શકે ? અને તેવા જીવ કોઈ પ્રકારની ઉચ્ચ ભાવનાની કદર જ ક્યાંથી કરી શકે ? આવા બે પ્રકારનાં મળેલાં સ્વજનનાં જીવનને જોઈને અથવા તેમના કોઈ પ્રકારનાં સ્ખલનો જોઈને કોઈક જીવ કોઈકનું મૂલ્ય આંકવાનું પણ કરતા જાણ્યા છે. એ પણ એક પ્રકારનું કૃપાપ્રસાદીરૂપી તપ છે. પ્રભુ, મળેલાં સ્વજનનાં દિલમાં એકનિષ્ઠા, વફાદારી, જીવનના ઉચ્ચ પ્રયાણમાર્ગ પરત્વે સર્વ ભાવે સર્વ રીતે જ્ઞાનપૂર્વક ફના થવાની ઉત્કટ ઝંખના પ્રગટાવે એવી પ્રાર્થના છે.

- મોટા

તા. ૧૦-૧-૧૯૫૭

‘મંગળ’, શેરી ૧૦,
જાગનાથ પ્લોટ,
રાજકોટ

નિવેદન (બીજી આવૃત્તિ)

‘જીવન સંશોધન’ એ પૂજ્ય શ્રીમોટાએ સાધકોને લખેલા પત્રોનો સંગ્રહ છે. એ પુસ્તક સાધકજીવને ખૂબ જ ઉપયોગી છે. ઈ.સ. ૧૯૫૭માં એની પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રગટ થઈ હતી. શ્રી ચીમનલાલ મહાજન (મહાજન પબ્લિશિંગવાળા)ને પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે અનોખો ભાવ હોવાથી તેમણે તે કાળે પ્રગટ કરેલું. છેલ્લાં કેટલાંય વર્ષોથી એની બીજી આવૃત્તિની માગણી થતી આવી હતી. આખરે એ. આર. શેઠ એન્ડ કંપનીવાળા શ્રી નવનીતભાઈ અચરતલાલ શેઠ તરફથી પૂજ્ય શ્રીમોટા અને આશ્રમ પ્રત્યેના અનોખા ભાવથી ૨૪ વર્ષ બાદ એ અસ્તિત્વમાં આવે છે. એમણે સામે ચાલીને આ પુસ્તક પોતે પ્રકાશિત કરવાનું સૂચવ્યું એ એમની મહાનુભાવતા છે. આ ઉપરાંત, તાજેતરમાં પૂજ્ય શ્રીમોટાના ૮૪મા જન્મદિન મિલનસમારંભમાં પૂજ્યશ્રીનો ફોટો તેમણે રૂપિયા બાર હજાર બસો એકાવનથી ખરીદ્યો એ એમનાં ત્યાગ અને ભક્તિનું અનોખું દૃષ્ટાંત છે. એમની એવી ભાવનાના અમો સદાય અધિકારી બની રહીએ એવી પ્રભુપ્રાર્થના.

આ પુસ્તકના પત્રો સને ૧૯૩૯-૧૯૪૦માં જીવનવિકાસની સમજણ પ્રગટાવવાને માટે એક જ વ્યક્તિને સંબોધીને લખાયેલા છે. તે સમયમાં પ્રવર્તતી તે વ્યક્તિની કક્ષા, પ્રકૃતિ અને સ્વભાવને અનુલક્ષીને એ બધું લખાણ હોઈ તેમાં તેટલા પૂરતો જ પ્રકાશ પડેલો છે. તેથી, આધ્યાત્મિક વિષયનાં સર્વ પાસાં અને સર્વ કક્ષાનો ખ્યાલ તેમાં નથી એટલું લક્ષમાં રાખવાની વાચકોને વિનંતી છે.

આશ્રમનાં પ્રકાશનોની આવક પૂજ્ય શ્રીમોટાએ દેહોત્સર્ગ સમયે આપેલા અંતિમ આદેશ અનુસાર અંત્યોદયના ભાગરૂપે ગરીબ ગામોમાં પ્રાથમિક શાળાનાં મકાનો બાંધવાનાં કાર્યમાં વપરાય છે, એ સૌને વિદિત હશે જ.

ગાંધીજયંતી
૨ ઓક્ટોબર, ૧૯૮૧

નંદુભાઈ
મૈનેજિંગ ટ્રસ્ટી,
હરિ:ૐ આશ્રમ,
નડિયાદ-સુરત

નિવેદન (ત્રીજી આવૃત્તિ)

‘જીવન સંશોધન’ની ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરતાં હર્ષ થાય છે, કેમ કે પૂજ્ય શ્રીમોટાના પત્રસાહિત્ય પ્રત્યે લોકોની રુચિ વધતી જાય છે. આ પુસ્તકમાંના પત્રો અધ્યાત્મજીવનની મહત્ત્વની બાબતોને બૌદ્ધિકો સ્વીકારે એ રીતે સરળ ભાષામાં લખાયા છે.

આ આવૃત્તિના મુદ્રણમાં ચૌદ પોઈન્ટ ટાઈપ વાપરવામાં આવ્યા છે. આથી, એનું વાચન વધારે સગવડભર્યું બનશે. બીજું, આ પુસ્તકના અંત ભાગમાં પૂજ્ય શ્રીમોટા રચિત જાણીતું ભજન ‘પ્રભુ ચરણચરણમાં રાખો રે.’ એમ છપાયેલું. આ પુસ્તકના બધા જ પત્રો શ્રી હેમંતકુમાર નીલકંઠને લખાયેલા. એમની સાથે વાતચીત કરીને પૂજ્ય શ્રીમોટાએ લખેલો મૂળ પાઠ આ આવૃત્તિમાં ‘પ્રભુ શરણચરણમાં રાખો રે’ સુધાર્યો છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાના મુખેથી આ જ રીતે ગવાયેલું ભજન શ્રી રમાકાંતભાઈ જોશીએ સાંભળેલું છે. એમણે ‘શરણચરણ’વાળો પાઠ સુધારવા ધ્યાન દોર્યું એ માટે અમો એમના આભારી છીએ. ‘ચરણચરણ’ કરતાં ‘શરણચરણ’ શબ્દનો અર્થ ભાવનાને વધારે અનુરૂપ છે.

આ આવૃત્તિના પ્રકાશન માટે અમને શ્રી અમૃતલાલ ગોવિંદભાઈ પટેલે (નરોડાવાળા) ઉદાર દિલથી આર્થિક સહાય આપી છે. અમો એમનો હૃદયપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ. આથી, પુસ્તકની પડતર કિંમત કરતાંય ઓછી કિંમતે આ પુસ્તક વેચાણમાં મૂકીએ છીએ. તેમ છતાં એની સંપૂર્ણ આવક તો પૂજ્ય શ્રીમોટાએ પ્રેરેલ લોકકલ્યાણનાં કાર્યોમાં જ વપરાશે. આથી, અમારી વિનંતી છે, કે સર્વ કોઈ આ પુસ્તકની નકલ ખરીદે તથા એના વેચાણમાં સહાયભૂત બની રહે.

આ આવૃત્તિનું પ્રૂફ સુધારવામાં તેમ જ સૂચિ તૈયાર કરવામાં શ્રી ખીમજીભાઈ કાબાભાઈ પટેલે પ્રેમપૂર્વક સહાય આપી છે. એ માટે અમો એમના આભારી છીએ.

હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત-૫
તા. ૮-૯-૧૯૯૦

ઝીણાભાઈ પટેલ
વ્યવસ્થાપક ટ્રસ્ટી

નિવેદન (પાંચમી આવૃત્તિ)

પૂજ્ય શ્રીમોટાનું સાહિત્ય વિશેષરૂપે જીવનવિકાસના માર્ગે પ્રયાશ કરતા જીવોને માર્ગદર્શન આપનારું છે. જીવનવિકાસનો માર્ગ એટલે પ્રભુપ્રાપ્તિનો માર્ગ. સાધના કર્યા વિના પ્રભુપ્રાપ્તિ થવી શક્ય જ નથી. આ માર્ગે મનુષ્યમાત્રને પોતાની આંતરિક વૃત્તિઓ સામે જ મહાસંગ્રામ ખેલવાનો આવે છે. આ સંગ્રામમાં સાધક જીવ એકમાત્ર પ્રભુકૃપાથી જ આગળ વધી શકે છે.

આ મહાસંગ્રામની વેળાએ આત્મનિરીક્ષણ કરીને જાતનું સંશોધન કરતાં પોતાની વૃત્તિઓને પારખીને તેનું છેદન કરતાં કરતાં આગળ વધતા જવાનું માર્ગદર્શન આપતા પત્રોનો સંગ્રહ આ પુસ્તકમાં પ્રસ્તુત છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ આ પત્રો પોતાના સાધનાકાળ વેળાના સાથી, જૂના સાથીદાર શ્રી હેમંતકુમાર ગુણાભાઈ નીલકંઠ- (હેમંતદાદા)ને પ્રેમભર્યા નિમિત્તે લખ્યા છે.

આ પુસ્તકની મુદ્રણશુદ્ધિનું કાર્ય શ્રી જયંતીભાઈ જાનીએ પૂરા સદ્ભાવથી, ખંતથી અને ચોકસાઈપૂર્વક કર્યું છે, તે બદલ અમો તેમના ખૂબ ખૂબ આભારી છીએ.

સાહિત્ય મુદ્રણાલયના શ્રી શ્રેયસભાઈ વિષ્ણુપ્રસાદ પંડ્યાએ પૂજ્ય શ્રીમોટા પ્રત્યેના ભક્તિભાવથી આ પુસ્તકનું મુદ્રણ કરી આપ્યું છે. તેઓશ્રીના આવા અમૂલ્ય અને ઉદારતાભર્યા સહયોગના કારણે જ પૂજ્ય શ્રીમોટાનો અક્ષરદેહ ઘણી ઓછી કિંમતે સમાજચરણે મૂકી શકીએ છીએ. શ્રી શ્રેયસભાઈ પંડ્યાના અમો ખૂબ ખૂબ આભારી છીએ.

પૂજ્ય શ્રીમોટાનો ૭૫મો સાક્ષાત્કારદિન

ટ્રસ્ટીમંડળ,

તા. ૨૦-૪-૨૦૧૩, રામનવમી

હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત

સં. ૨૦૬૯

જીવન સંશોધન

પૂજ્ય શ્રીમોટા

‘હું સર્વત્ર વિદ્યમાન છું.’

-શ્રીમોટા

‘જીવન દર્શન’, ૧૧મી.આ., પૃ.૪૩૧

હરિ:ૐ હિંદુ યુનિવર્સિટી, કાશી. તા. ૬-૪-૧૯૩૯

પ્રભુપ્રેરિત સહાનુભૂતિ

શરીર પાછું ઠીક રહેતું નથી. પહેલાંની જેમ પાછો ઘણો ઘણો થાક લાગે છે. માથું બહુ ભારે રહે છે. મોંમાં કડવાશની લાગણી ઘણી રહે છે, તાવ રહ્યા કરે છે, ઉધરસ પણ છે અને આખા શરીરે ગરમી ગરમી લાગે છે. અહીં એક કૌતુકની વાત થઈ ગઈ. એક ભાઈના ઘરનું સરનામું મળેલું. તે પ્રમાણે તેનું ઘર ખોળતાં ખોળતાં એક દાકતર સાહેબ મળી ગયા. પછીથી ખબર પડી કે તેઓ તો અહીંની આયુર્વેદિક કોલેજના પ્રિન્સિપાલ છે અને તેમનું નામ ડૉ. બાળકૃષ્ણ અમરજી પાઠક છે. મને ગુજરાતી જાણીને અને સ્વર્ગસ્થ નરસિંહરાવ દિવેટિયાની દોહિત્રીઓની સાથે આવેલો છું, એમ જાણીને તથા મારો ચહેરો જોઈને પોતાની મેળે આપોઆપ ‘તમે શરીરથી માંદા છો અને તમને ઘણી અશક્તિ હોય તેવું લાગે છે, મોઢા ઉપર ઘણી ફીકાશ લાગે છે. ચાલો, તમને તપાસું અને દવા આપું.’ એમ કહીને શરીરને સારી પેઠે તપાસ્યું. ત્યારથી પ્રેમથી દવા આપ્યા કરે છે. દવાથી કંઈ ખાસ ફાયદો તો નથી. તમે જાણો છો કે આ શરીર કેવાં કેવાં ગતકડાં કર્યા કરે છે ! જુદા જુદા દાકતરો અને વૈદ્યો જુદાં જુદાં નિદાન કરે છે અને દવા આપે છે.

પ્રત્યક્ષ કામને પ્રથમ લક્ષ

તમારે શરીરે સારું હશે. આનંદમાં રહેશો. તા. ૨૯-૩-૧૯૩૯ની રાત્રે કંઈક અનુભવ થયો હોય તો તે લખશો. કંઈ નહિ તો તે રાત્રે તમને શા વિચારો આવ્યા હતા તે જણાવશો, તો તેથી પણ મને એક જરૂરી સાધન મળી રહેશે. અલબત્ત, તમારામાંનું સમજવાને કાજે. તે દિવસના અનુભવની વાત

લખવી હતી, પણ પ્રત્યક્ષ આવી પહેલું કામ પૂરેપૂરું થાય એ તરફ પ્રથમ લક્ષ રાખવું ઘટે. તેથી, તેવાં બધાં કામમાં તરત ના લખી શકાયું.

શારીરિક અસ્વસ્થતામાં માનસિક સ્વસ્થતા

તમને તાર કરેલો તે મળ્યો હશે. કાનપુરથી તા. ૧૩-૩-૧૯૩૯ના રોજ કાશી આવ્યો હતો, તે પાછું કાનપુર જતાં પ્રયાગના સ્ટેશને પૂજ્ય ગાંધીજીને પગે લાગ્યો ત્યારથી એ દર્દ શરૂ થયું છે. તા. ૨૯-૩-૧૯૩૯મીએ તે દર્દ એની તીવ્રતમ માત્રાએ હતું. જીરવી પણ શકાતું ન હતું. મન જોકે તેથી અસ્વસ્થ થયું ન હતું. ઉદાસી આવી ગઈ ન હતી, પરંતુ દર્દ એટલું સખત હતું કે બધાં સાથે આનંદપૂર્વક જે વિનોદ કરું છું અને હોહા કરું છું તે બધું ન હતું. તેમ છતાં પાછાં પ્રત્યક્ષ આવી મળેલાં કર્મ તો પ્રભુકૃપાથી પૂરેપૂરાં થઈ શકતાં હતાં. અહીં અમારે રહેવાને માટે બંગલાની તપાસ કરવાની હતી. તેથી, બંગલો મેળવવાને માટે સગવડ કરવાની હતી. ઘણાંને મળવાનું હતું. તેમાં બીજું બધું પણ ગોઠવવાનું હતું. તે બધાં કામમાં જવા આવવામાં કશી અડચણ નથી આવી. એ બધું કરતો હોઉં તે જાણે સપાટી ઉપરની ચેતનાથી થતું હોય એમ લાગતું હતું. તેમ બીજા કશામાં તો દિલ ન હતું. રાત્રે શું થવાનું છે એના વિચાર પણ આવતા ન હતા. જોકે રાત્રે દર્દ ઘણું વધે છે એવા અનુભવો તો ઘણા થયા. આ દર્દ દિવસે પણ રાડ પોકરાવે એવું હતું અને ઊલટો જીવ તો ઊંડો ઊંડો ઊતરતો જતો લાગતો. એટલે બહારની ચેતના કામ પૂરતી ઘણી ઓછી થઈ ગયેલી અને અંદરની ચેતનાની જાગ્રતિ એકદમ તીવ્રતમ થઈ ગઈ હતી. કરાંચીમાં મળેલા... બાબાની સૂચના અનુસાર તા. ૨૦-૩-૧૯૩૯મીએ કશુંક થવાનું

છે એની ખબર.... બહેનને તો હતી. તેથી, તે જરાક ઊંચા જીવે ફરતી હતી, પરંતુ હું તો રાત્રે નિરાંતે સૂતો.

મધરાતે અણધાર્યું તેડું

રાતના એક વાગ્યામાં દસેક મિનિટ પહેલાં અમારા બંગલાની આગળથી હરિ:ઝંની બે બૂમ એકાએક સંભળાઈ. મને જ સંબોધીને તે બૂમ પાડવામાં આવી હતી, તે તરત સમજાયું. એટલે મેં પણ સામી તેવી હરિ:ઝંની બૂમ મારી. બૂમ મારનાર ભાઈ સામેથી આવ્યા. તે સંપૂર્ણ નગ્ન હતા. માથે ઘણા બધા ગૂંચળાવાળા વાળ. નીચે ઊતર્યો અને જાણ્યું કે તેઓ મને એવી મધરાતે ક્યાંક લઈ જવા માગતા હતા..... બહેનને ચિટ્ટી લખીને ઉપર મૂકી આવ્યો કે જેથી મારી ચિંતા ના થાય. મારી ગેરહાજરીમાં તે જાગી ગયેલી અને મને ના જોવાથી સહેજ ફિક્કર-ચિંતા પણ થયેલી, પરંતુ આવું બધું કરાંચીમાં ઘણું બન્યા કરતું. તેથી, તેને વિશ્વાસ બેઠેલો કે પછીથી બધાં ઠીક વાનાં થઈ જશે. વળી, તા. ૨૯-૩-૧૯૩૯ના રોજ કશુંક થવાનું છે, તેની તેને ખબર પણ હતી. એટલે નિશ્ચિત થઈ ગઈ હતી.

પેલા ભાઈએ મને જણાવ્યું કે મારે મણિકર્ણિકાના ઘાટની પેલી બાજુ ગંગાજીની સામી પાર જ્યાં તેમના ગુરુમહારાજ રહેતા હતા ત્યાં જવાનું હતું. તેમણે તેમને મોકલ્યા હતા અને એ ગુરુ પાસે મારે રહેવાનું હતું. મેં કહ્યું, ‘હું તો રાત્રે ત્યાં આવું અને સવારે અહીં પાછો આવું. એટલી વાત કબૂલ હોય તો આવું. મારી ફરજ અત્યારે અહીં આ બહેનોની સાથે રહેવાની છે. એટલે એ મૂકીને બીજું કંઈ કરવા જવું તે પરધર્મ છે. પછી ભલેને એથી મને ગમે તેટલો લાભ પ્રાપ્ત થતો હોય ! ‘પરધર્મો ભયાવહઃ’ એટલે તમે જો મને રાત્રે રાત્રે ત્યાં આવવાનું કહો તો

ત્યાં આવું. તે બાબતમાં તો તેમણે ના પાડી. વળી, ... બાબાએ કરાંચીમાં બતાવેલું ધ્યાન કરવાની તો એમણે ચોખ્ખી ના પાડી. ‘કરશે તો ભયંકર આફત પડશે. વળી, તે ધ્યાન શરૂ કરે ત્યારે તારી અત્યંત કાળજીભરી સંભાળ લેવાય એવી વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ. તારી કોઈ આ બાબતમાં પ્રેમભક્તિવાળી મા કે બહેન હોય તો તેવાંની કોમળ સારવાર નીચે તારે રહેવું અથવા અમારા ગુરુજી પાસે ચાલ. ત્યાં તારી તેવી સંભાળ અમે રાખીશું.’ મેં કહ્યું કે ‘હાલમાં આ બહેનોની સંભાળ મારે લેવાની છે. એટલે એકબે માસ પછીથી આવું.’ તો તેણે સાફ ના પાડી. ‘આવવું હોય તો અત્યારે જ ચાલ.’ એટલે મેં પણ તેમને એમની સાથે એમના ગુરુમહારાજ પાસે જવાની ચોખ્ખી ના પાડી. કરાંચીના... બાબાએ અત્યંત ગુપ્તપણે આપેલી વિદ્યા વિશે અને તેનો પ્રયોગ કરવાનો છું, તે વિશે આ ભાઈ અહીં કાશીમાં કેવી રીતે જાણી ગયા એવા, અથવા શું ખરેખર મને ભયંકર આફત પડશે ? એવા બધા વિચારો મને થયા નહિ અને આ પ્રયોગની બાબતમાં જેમ થતું હોય તેમ થવા દેવું એમ ધારી પાછો મેડા ઉપર આવતો રહ્યો અને કરાંચીમાં મળેલા.... બાબાએ બતાવેલો પ્રયોગ કરવા બેઠો.

અસહ્ય બળતરા

હજી શરૂઆત થઈ ત્યાં જ સમગ્ર ચેતન એકાગ્ર થતું અનુભવાયું. શરીર, મન, બીજાં બધાં કરણો ભિન્ન છે એવું સ્પષ્ટપણે અનુભવાતું ગયું. થોડીક વાર થઈ ત્યાં તો માથાના વચલા ભાગમાં સખત ગરમીના ઝરા વહેતા હોય એમ ભાન જાગ્યું અને આખા શરીરમાં એની અસહ્ય બળતરા થઈ. ભાન ઊડી ગયું. લગભગ બેભાન થઈ ગયેલો. પડી જવાયું પણ હતું.

જીભ લગભગ બળી ગયા જેવી થઈ ગઈ હતી. હજી પણ સૂકી સૂકી લાગ્યા કરે છે, અને લાય બળ્યા કરે છે અને છાતી બળ્યા કરતી હતી. પેટથી છેક નીચેના ભાગ ઉપર તો તે ભાગ પૂરેપૂરો બળી ગયેલો હોય તેવું જણાયું. તેમાંનો થોડો ભાગ તો જરા પછીથી પાક્યો પણ છે. આખું શરીર લાય જેવું ગરમ બની ગયું હતું. ...બહેનને તો કશી ખબર ન હતી. પ્રભુકૃપાથી તેને ઓચિંતું શૌચ જવાનું થયું અને તે ઊઠી અને મને બેભાન જેવો પડેલો જોઈ કંઈક સારવાર કરી. અમારી જોડે કરાંચીના એક સંગીતશિક્ષક પણ છે, પણ તે બિચારા આ બાબતમાં કંઈ જ સમજી શકે પણ નહિ.... બહેને તો ઘણી કાળજીથી સંભાળ લીધી. થોડી વારે કંઈક કળ વળી. આની અસર બે દિવસ રહી.

એકધારી અખંડિત ભાવના

આ બધાનો કશો અર્થ સમજાયો નહિ. કંઈ કશાના આડાઅવળા વિચાર પણ મનમાં ઉદ્ભવતા નથી. એક જ પ્રકારની ભાવનામાં અખંડિતતા પ્રગટેલી છે. ગંગાજીના પ્રવાહના જેવો એ ભાવ સતત એકધારો ટકી શકે છે. મારું વહાણ તો ક્યાં લંગારાશે તે જાણતો નથી. તેવા પ્રકારના કોઈ વિચાર પણ થતા નથી. માત્ર એક જ લક્ષ અને એક જ લક્ષ્ય એની કૃપાથી રહ્યા કરે છે. બાકી તો સમુદ્રની લહેરોની જેમ ભાવના અને આનંદ આનંદના ભાવ સાથે રોમેરોમમાં જે એક અકથ્ય ભાવ પ્રગટ્યા કરે છે, તે શબ્દમાં કેમ લખી શકાય ? એટલે ધામે તો પહોંચ્યા વિના રહેવાવાનું નથી એવો દૃઢ જીવંત વિશ્વાસ પ્રગટેલો છે. આપણે તો આનંદમાર્ગના પ્રવાસી છીએ. ‘આટલું જ અને હવે આગળ નહિ’ એવું આ માર્ગમાં કશું નથી. આ માર્ગ તો અનંત છે. એટલે પ્રભુકૃપાથી આપણે તો

ચાલ્યા જ કરવાનું છે. પ્રભુકૃપાથી એકમાત્ર આનંદની ભૂમિકા ઉપર જે તે બધું અહીં તો આ આધારમાં થયા કરે છે.

પરીક્ષિતભાઈને જરૂર કહેશો કે તેમની પ્રેમ-ઊર્મિ મારા જેવા ઉપર રાખ્યા કરે. સાથીઓના હૃદયના પ્રેમ ખાતર તો ગમે તે હૃદયના ઉમળકાથી ત્યજી દેવાને તૈયાર હોઉં છું. તથા, ગમે તેટલી હદે જવાને હંમેશાં તત્પર રહું છું.

હરિ:ૐ દહેરાદૂન જતાં, તા. ૧-૮-૧૯૩૯
નીચેની કડીઓ તમને ઉદ્દેશીને લખું છું :-

કલ્યાણમસ્તુ ॥

(મંદાકાંતા)

હૈયે તારે સતત જલજો ચેતના ચિનગારી,
ને વ્હેજો ત્યાં સતત લહરી ભાવના પ્રેરણાની,
રૂહેજો શ્રદ્ધા મન, હૃદય ને પ્રાણ ને બુદ્ધિમાં કે,
'છે હૈયામાં મુજ પડી રહી સર્વ શક્તિ ભરેલી.'

વ્હાલા ! તારે હૃદય પ્રગટો તીવ્ર ભારે તમન્ના,
કે' થાવું છે કંઈ અવરથી સર્વ રીતે અનેરા,
ને હૈયામાં સતત વસજો કાર્યનું ભાન પૂરું,
વ્હાલા ! તારું હૃદયમહીં સદા લક્ષ હોજો વળેલું.

(શિખરિણી)

મહત્વાકાંક્ષી ને સતત પુરુષાર્થી તું બનજે,
સદા સ્વાધ્યાયે તું રચીપચી રહી મગ્ન જ થજે,
વળી રૂહેજો ભાઈ ! હૃદય સ્ફુરતું જોશ તુજને,
કૃપા, આશીર્વાદો પ્રભુ, વડીલના વેગ પૂરજો.

(મંદાકાંતા)

તારા હૈયે સતત વસજે એકલક્ષી બનીને,
દૃષ્ટિ તારા હૃદયતણી હો ધ્યેય પ્રત્યે સદાયે,
જોતો રૂહેજે અટકી પડતાં પંથ વચ્ચે કદાપિ,
ચેતી ત્યારે પથ તું ધપજે વેગ ને ભાવ રાખી.

હંમેશાંયે મનહૃદયમાં ખૂબ ઉલ્લાસ ધારી,
ચિત્તે, પ્રાણે, હૃદય બનજે ભાવ સાક્ષાત મૂર્તિ,
ના બીજું કે જગતમહીં છે, યોગ્ય કર્તવ્ય આ જ,
તે માટે તું હૃદય ધરજે ભાવનાપૂર્ણ ભેખ.

હું ગાંડો★ તે ક્યમ કરી તને બોધ આપી શકાશે !
ક્યાં તું ને ક્યાં જગ રખડતો એક ભિખારી આ જે !
ક્યાં સંસ્કારો તુજ મતિતણા ! કેમ તે નષ્ટ થાય ?
ક્યાં ક્ષારાબ્ધિ ! હૃદયસર ક્યાં પ્રેમભાવે ભર્યું આ !

હરિ:ૐ દહેરાદૂન, તા. ૩-૮-૧૯૩૯

ભીષ્મપ્રતિજ્ઞા

(મંદાકાંતા)

ભાવે રંગી કરીશ તુજને હું હૃદે ઓતપ્રોત,
હૈયે ઊંડું જગવીશ પૂરું ભાન તારું તનેય,
પ્રેમોર્મિની હૃદયથી તને વ્હેવડાવીશ ગંગ,
ત્યાં સુધી તો નહિ ઠરીશ, ના જંપી બેસી રહીશ.

★ ઘણાં વર્ષો સુધી મિત્રભાવ રાખનાર પણ પછીથી શિષ્યભાવ ધરાવનાર સ્વજનને આ પત્રો લખાયેલા છે.

(શિખરિણી-મંદાકાંતા)

ચખાડીને હૈયે પદકમલનું પ્રેમ અમૃત દિવ્ય,
તને સાથે લેવા પ્રણય રસના કોઈ આનંદ દેશે,
મને ઈચ્છા છે એ, જરૂર પૂરી તે એક દી તો કરીશ,
કૃપા જો ઈન્શાઅલ્લા, પથમહીં ઊભા પ્હાડ સૌ તૂટી જશે.

(મંદાકાંતા)

હાવાં મેં તો હૃદયતણી સૌ મૌનવૃત્તિ* ત્યજી છે,
વૂહેવાવા તે સતત દઉં છું કોક હૈયાની આશે,
ને છૂટેલું કદી નહિ ફરે બાણ પ્રાપ્તિ વિનાનું,
એ વિશ્વાસે હૃદ ધરી કૃપા-આશ વાણી વહું છું.

હું તો ગાંડું લખલખ કરી માથું નિત્યે પકાવું,
ક્યાં તું હો ને લઈ જઈ કહીં જોની, કેવો પછાડું !
હું તો મૂર્ખો, મતિ વગરનો છેક પૂરો ગમાર,
તોયે એવા મુજ પર સદા ઢોળજે પ્રેમભાવ.

હરિ:ૐ વડોદરા, તા. ૧૯-૮-૧૯૩૯

નિરાંતે ઊંઘો શું !

(શિખરિણી)

ખરું જે પોતાનું ત્યજી દઈ બીજે ચિત્ત ધરીને,
રળેલું ખોઈને અવર પર આધાર ધરતા,
મળેલી સોનેરી તક જીવનમાં છોડી દઈને
જગે મૂર્ખા રાયે મૃગજળ સમાં કાર્યમહીં શા !

★ ૧૯૩૯ પહેલાં લેખક આધ્યાત્મિક પંથની કે બીજી કશી વાતચીત
કરતા ન હતા, તે અમારો જાતઅનુભવ છે. -સંપાદક

૮ □ જીવન સંશોધન

મહા મોંઘા આવા જીવનધનને વેડફી દઈ,
નિરાંતે ઊઘો શું ! મનહૃદય ચિંતા ન કંઈ શું !
સફાળા જાગીને સતત હૃદયે જાગ્રતિ ધરી,
ઊંડું મંડ્યા રહેજો, કણ કણ કરી એકઠું બધું.

તમન્ના ધારીને મન પર પૂરી વાત લઈને,
બીજામાંથી ખેંચી સતત નિજમાં લક્ષ દઈને,
બધાંથીયે નોખું નિજમહીં રહી મસ્ત થઈને,
રહેશો, તો નિશ્ચે સફળ કરશો કાર્ય નિજ જે.

થતું જે કેં છોને, પણ ન ગણકારી હૃદય તે,
પૂરું મંડ્યા રહેજો, મુજ પર કૃપા તો ગણીશ તે.

હરિ:ૐ ટ્રેનમાં, કરાંચી જતાં, તા. ૬-૯-૧૯૩૯

અત્યારથી જ ભાવની એકાગ્રતાથી અદ્ભુત સ્મરણ અહીં
શરૂ થયું છે. એની અસર, એનો પડઘો તો પડવો જ જોઈએને ?
ગુરુવારે આપણે જે વખત ખાસ નક્કી કર્યો છે ત્યારે પણ
ભાવપૂર્વકનું ઉત્કટ સ્મરણ કરાંચીમાં પ્રભુકૃપાથી થશે, તે જાણશો.

ઊર્મિનો સદુપયોગ

એ આનંદ સાથે ભાવોર્મિ પણ પ્રગટશે, તે પણ તમે
અનુભવશો, પણ જોજો, હોં ! કૃપા કરીને એ આનંદને-એ
મળેલા ધનને-જરાકે વેડફી નાખવાનો નથી. તે આનંદ અને તે
શક્તિનો વધારે આનંદ અને શક્તિ મેળવવાના સાધન તરીકે,
એવા, હેતુના લક્ષણાત્મક જ્ઞાનપૂર્વકના ભાનથી, એનો ઉપયોગ
કરવાનો છે. ઍજિનમાં થયેલી વરાળને જો કાઢી નાખવામાં
આવે તો ઍજિન ચાલે શી રીતે ? જે હેતુસર તેને ઉત્પન્ન
કરવામાં આવેલી છે, તે હેતુ પોતે જ માર્યો જાય. માટે, પ્રગટેલા

આનંદને આપણા સાધનના ભાવમાં દૃઢ થવામાં સમજી સમજીને વાપરવાનો છે, તે ખાસ લક્ષમાં રાખશો. તેથી, પ્રગટેલી ભાવનાથી આપણે વધારે ને વધારે અંતર્મુખ થવાનું છે. જીવનમાં જીવંત પ્રભુપરાયણતા પ્રગટે તે સારુ હરિસ્મરણ, પ્રાર્થના, ધ્યાન આદિ સાધનમાં તેનો જ્ઞાનપૂર્વક ઉપયોગ કરી દેવાનો છે. એટલે કે એ મળેલી શક્તિના વહન માટે એક યોગ્ય પટ પડે તે રીતે વર્તવાનું લક્ષમાં રાખવાનું છે. જેટલું બહિર્મુખ આપણે રહ્યા કે બન્યા, તેટલું સાચું ધન આપણે ખોયું. બહિર્મુખ થવાથી અંતરમાંનો જાગેલો વેગ પણ ઓસરી જવાનો. જેમ કેટલીક નદીમાં ઘોડાપૂર આવે છે, પણ પાછું થોડાક વખતમાં પાણી વહી જઈને નદી અસલ જેવી થઈ જાય છે તેમ. જો આપણે બહિર્મુખ થયા કર્યા, તો આપણી અંતરપ્રવૃત્તિ સિંધુ નદીની જેવી સતત વિશાળ, ઊંડી અને વહેતી નહિ થઈ શકે. એટલે પ્રગટેલા હૃદયના આનંદને બીજાની સાથે વાતો કરવામાં કે આપણે હવે જે દિશા અને જે કાર્ય પ્રત્યે વળેલાં છીએ તેનાથી આડફંટે લઈ જનારાં કર્મમાં વાપરી નાખવાનો નથી, કારણ કે આપણને વાતો કરવામાં-તમે તો મિત્ર છો એટલે લખું છું-તમને આમેય ખૂબ રસ પ્રગટે છે અને તે ત્યારે વિશેષ લાગશે. એટલે આપણને ખબર પણ ના પડી શકે એવી રીતે કોઈ વાતોના વિષયમાં લાગી જવાનું મન આવે વખતે ખાસ થાય છે. ત્યારે તેમ ના થવા દેવાની કાળજી અને જાગ્રતિ આપણે ખાસ રાખવાની છે. હૃદયની તેવી જાગ્રતિની અને આપણી જીવનકક્ષાની ખરી કસોટી એવે વખતે થાય છે. બીજાઓ સાથે પ્રેમથી, રસથી વાતો કરવામાં આપણે મશગૂલ થઈ જઈએ છીએ અને જો એમ થયું અને કર્યું અને તેવી વેળાએ જો આપણે

આપણા ધ્યેય પરત્વેનું લક્ષ ચૂકતા રહ્યા, તો હૃદયમાં પેલા આનંદનો પ્રવાહ સતત ચાલુ નહિ રહે.

કસોટીના કાળે જાગ્રત થાઓ

એટલે આપણે તો એ આનંદનો ભાવ એકધારો સતત આપણા આધારમાં જીવતોજાગતો રહ્યા કરે એ જોવાનું છે. એવું ના અનુભવાય ત્યાં સુધી આપણને કશી સાચી પ્રાપ્તિ થઈ નથી એમ જાણવું. મનાદિકરણને ધ્યેયથી બીજા કશામાં ફંટાઈ જવાના પ્રસંગ પ્રગટે તે તો ખરેખરા કસોટીના પ્રસંગ છે. કસોટી કાળે જે જીવ જાગ્રત બને છે તે જ જીવી શકે છે. તેવા કસોટીના કાળે આપણે કેટલા પ્રમાણમાં જાગ્રત રહીએ છીએ, તેના ઉપરથી આપણી જીવનકક્ષા વિશે અને આપણા ધ્યેય તરફ જવાની તમન્ના વિશે આપણને સાચો ખ્યાલ પ્રગટે છે. કસોટીમાં આપણને સાચું ભાન કેટલું જીવતુંજાગતું રહે છે, તેના ઉપરથી આપણી સાધનાનું માપ આપણને મળી રહે છે. માટે, આડીતેડી વાતો કરવામાં કે એવી બીજી કોઈ બાહ્ય પ્રકારની આડફંટે લઈ જતી પ્રવૃત્તિ કરવામાં મન જાય ત્યારે જાગ્રત બનીને તટસ્થતાથી તેમ ના થવા દેતાં, માત્ર હૃદયમાં વધારે રસપૂર્વક આપણે આપણાં કરણોનું ધ્યાન દોરવાનું છે.

બહેનો સાથેનું વલણવર્તન

બહેનો સાથેનો ખૂબ નિર્મળ ભાવ થવા દઈ તેમાં હૃદયના પ્રેમભાવનો વિકાસ કર્યા કરશો. હૃદયના ભાવથી નિઃસંકોચપણે આપણે વર્તવાનું છે. જેણે કોઈ પણ આદર્શની ભાવનાને અનુસરીને લગ્ન કર્યા નથી હોતાં કે જેઓએ એવી ભાવનાનુસાર લગ્ન કર્યા હોય છે, કે માત્ર સાંસારિક વૃત્તિથી લગ્ન કર્યા હોય છે, તેમાંનાં ઘણાંને એક જાતની ફૂક અને ભડક આ બાબતમાં

રહેલી જોઈ છે. એક જાતની અભડાઈ જવાની સૂક્ષ્મ પ્રકારની બીકની લાગણી અનુભવી છે. તેવી લાગણી હોવામાં અને સેવવામાં જોકે વજૂદ રહેલું છે, પણ આપણી અસલ પ્રાચીન સંસ્કૃતિમાં તો આ અંગેનું વલણ તદ્દન જુદા પ્રકારનું છે. કિંતુ સંસ્કૃતિનું પતન થતાં થતાં પાછલાં સૈકાઓમાં આવા આદર્શને માર્ગે જનાર પથિક માટે કડક નિયમો સૂચવાયેલા છે, તે પણ યોગ્ય હતું. વળી, આજના કાળમાં જ્યાં સ્વચ્છંદતા પ્રવર્તે છે ત્યાં તે વિશેષ યોગ્ય પણ હોય. તેમ છતાં વેગળા રહેવાથી અથવા તો ફડક અને ભડક રાખવાથી આપણે તે વૃત્તિથી મુક્ત થઈ શકીશું એમ માનવું તે અજ્ઞાન છે. એવી એક જાતની સૂક્ષ્મ પ્રકારની અસ્પૃશ્યતાની લાગણીનું જો બારીક તટસ્થતાપૂર્વકનું પૃથક્કરણ કરીશું તો તેમાં જીવનથી ભાગી જવાની, ભય સેવીને ભાગી જવાની વૃત્તિ ઊડે ઊડે દેખાશે. આપણે તો જીવનનો સ્વીકાર કર્યો છે. ખરું જોતાં તો પૃથ્વી ઉપર જે દેહ ધરે છે, તે બધા એક રીતે જીવનનો સ્વીકાર કરે છે, પરંતુ તે તો અલગ વાત થઈ. આપણે જ્ઞાનભાનપૂર્વક જીવનમાં જે કંઈ પ્રસંગ મળે, જે કંઈ સંજોગ ઊભા થાય, પ્રાપ્ત પ્રવૃત્તિ અનુસાર જે કોઈના સંબંધમાં આવવાનું થાય, તેનાથી દૂર આવા કોઈ ભય સેવીને ભાગી જવાનું નથી, કારણ કે તેમ કરીશું તો આપણો જીવનવિકાસ અકુદરતી થશે-top-sided થશે. મુક્ત જીવનના ધ્યેયને અનુસાર આપણે તે રીતે યોગ્ય અને પ્રફુલ્લ વિકાસ પામી શકવાનાં નથી. આમ લખવામાં કોઈ પણ રીતે અસંયમ સૂચવ્યો નથી. સર્વ પ્રકારના ભયસંકોચથી, બીજાઓએ કે આપણે ઉપજાવેલા, બાંધેલા અને સમજેલા નિષેધોથી પણ જ્ઞાન-ભક્તિપૂર્વક મુક્ત થવાનું છે, તે જાણશો. આ બધું પૂરી જાગ્રતિથી હેતુના તથા જીવનધ્યેયના

જ્ઞાનભાન સાથે આપણે કરવાનું છે. બહેનોના અંતરના આશીર્વાદ મળે તે જીવનમાં ઘણા સહાયક થઈ પડે છે. જીવનમાં શુદ્ધ પ્રેમભાવનો વિકાસ એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થાય તે જોવાનું છે.

નિ:સંગ

તે સાથે સાથે આપણું લક્ષ્ય કે ધ્યેય પ્રતિનું ધ્યાન તો એકાગ્ર અને કેંદ્રિતપણે આપણી સકળ માનસિક, વાચિક અને શારીરિક પ્રવૃત્તિઓમાં રહેવું જોઈશે, તે જાણશો. આપણે કોઈ જ જાતના માનસિક સંકોચ તેમ જ સામાજિક રૂઢિ કે રીતનો ખ્યાલ પણ પ્રગટવા દેવાનો નથી અથવા તો તેનો જ્ઞાનપૂર્વક ઈનકાર કરવાનો છે. એટલે કે તેવા વિચારમાં આનુષંગિક વિચારોની પરંપરામાં આપણે પડી જવાનું નથી. આપણા જીવનવિકાસના પંથે આપણે પોતે જ આપણા એકલા સાથી-સાચા સાથી-છીએ. આપણા મદદગાર પણ આપણે પોતે જ છીએ તે ખ્યાલ પણ હૃદયમાં હૃદયથી દઢાવવાનો છે. બીજાનામાં પ્રેમભક્તિ રાખવા છતાં પણ આપણે તો આપણામાં જ મસ્ત રહ્યા કરવાનું છે. આપણે બની શકે તેટલા નિ:સંગ રહ્યા કરવાનું છે. નિ:સંગને તેના સ્થૂળ અર્થમાં તો તમે સમજી શકશો, પણ સૂક્ષ્મ અર્થમાં પણ નિ:સંગ રહેવાનું છે. આપણામાં ભરાઈ વસેલાં મંતવ્યો, ગણતરીઓ, માપો, મૂલ્યાંકનો, ગમાઅણગમા, રાગદ્વેષ, સમજણો, સંસ્કારો અને નવા નવા સંસ્કારોનો સ્વીકાર કરનારી આપણી ઊંચાનીચા પ્રકારની ભૂમિકાઓ-એ બધાં આપણાં સંગીઓ છે. એમાંથી હવે આપણે નિ:સંગ થવાનું છે.

આપણી વાડાબંધી અને અનુદારતા

અત્યાર સુધી એમાંના કેટલાકે મદદ પણ કરી છે અને કંઈક વિશાળતા પ્રગટાવી છે. દિલને કંઈક કોમળ પણ બનાવ્યું છે. જેમ કે આપણી સામાજિક પ્રવૃત્તિ અને સાહિત્યિક રુચિ. તેમ છતાં તેમાં તો આપણું અહમ્ પોષાતું હતું. એક જાતની દ્વંદ્વયુક્ત ધૂન તેમાં હતી. તેથી કરીને અમુક જાતના આગ્રહો પોષાતા. આગ્રહ ક્યારે હોય કે જ્યારે માનવી પોતે જે માને છે તે જ સાચું છે એમ દૃઢપણે માને અને એ સત્ય બીજાના દિલમાં ઠસાવવા જાણેઅજાણે પ્રયત્ન કરે. વળી, તેમાં વાડાબંધી પણ હતી. પોતાને પસંદ પડતા વિચારો અને કાર્યો જેને અનુકૂળ ના આવતા હોય તેની તરફ આપણી અવગણનાની વૃત્તિ, એના પોતાનાં સાત્ત્વિક કાર્ય પરત્વે પણ બેકદર વૃત્તિ વગેરે પણ આપણામાં આવી ગયું હતું. એક પ્રકારની અનુદારતા અને અસહિષ્ણુતા પણ હતી. દા.ત., અમુક અમુક રીતે વર્તતા હોય તો જ તેઓ દેશ પરત્વેની ભક્તિવાળા છે, એમ આપણે સમજતા અને માનતા. તેથી, એક નવી જ જાતના મતાગ્રહના ભોગ આપણે બધા થઈ ગયા હતા. એમ કરીને આપણે એક નવા પ્રકારની વાડાબંધી ઊભી કરી હતી. આવાં બધાં સંગીઓની સોબતથી હવે આપણે નિઃસંગ રહેવાનું છે.

ભગવાનમાં એકાગ્ર પ્રેમ

હવે, આપણે જુદે પંથે વળ્યા છીએ. આ પ્રેમના પંથમાં તો સહેજ પણ અનુદારતા, વાડાબંધી, અસહિષ્ણુતા ના ચાલી શકે. આ માર્ગમાં 'સબ મેં મેરા લગતા હૈ' જેવી વૃત્તિ નહિ ચાલી શકે. આપણે તો હવે શ્રીભગવાનમાં જ, એકમાં જ, તલ્લીન તદાકાર રહ્યા કરવાનું છે. જીવનને એની પ્રસાદીરૂપે સ્વીકારી એના જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકના સંપૂર્ણ યંત્ર બની જવાનું છે-નહિ કે

આપણે બાંધેલા સારાનરસાના ધોરણે હજી પણ જીવવાનું છે. હૃદયનો સંપૂર્ણ પૂરેપૂરો યોગ્ય સાથ મળ્યા વિના કંઈ કશું બની શકતું નથી. તમને ખ્યાલમાં રાખીને મારા પ્રભુસ્મરણનો વેગ હેતુપૂર્વક વધારવાનો ઉમંગ સાબરમતીના આશ્રમથી નીકળ્યો ત્યારથી જ થયો હતો અને તે ઉત્સાહ વધતો ગયો છે. માટે, તમે મારા ઉપર કૃપાદષ્ટિ રાખીને અંતરનો સાથ આપશોજી.

તા. ક. પરીક્ષિતભાઈની પૂરતી-ખૂબ-સારવાર કરશો, પણ નિઃસંગપણે હોં !

હરિઃૐ કરાંચી જતાં, ટ્રેનમાંથી, તા. ૭-૯-૧૯૩૯

પ્રેમમય જીવન

(ગઝલ)

જીવનમાં પ્રેમરસ જો ના, જીવન મિથ્યા, નકામું છે,
વહે જો પ્રેમનાં ઝરણાં જીવનની તો જ લહેજત છે.

અમીવૃષ્ટિ થકી ધરતી ભીંજાતી હોય જો ના, તો,
દશા તે પૃથ્વીની જેવી, જીવનમાં પ્રેમરસ ના જો.

જીવનદરિયાવની લહેરો થકી બસ મસ્ત ભીંજવું,
જીવનસચરાચરે વ્યાપી જીવનને સાર્થ કરવાનું.

અનુભવના બધા મણકામહીં પ્રત્યેક મણકામાં,
પરોવી તાંતણો પ્રેમ જીવનને સાંધવું તેમ.

જીવનનો મર્મ છે પ્રેમ, જીવનનો અર્થ છે પ્રેમ,
જીવનનું લક્ષ્યબિંદુ તે, જીવન સાર્થકપણુંયે તે.

જીવન બૂહેલાવીને તેમાં જીવન મૂહેકાવવું તેથી,

જગતભરમાં મીઠી ખુશબો પછી ફેલાવવી તેની.
જીવન છે પ્રેમની મસ્તી, જીવનનું એ લૂહાણું છે,
ખુમારી પ્રેમ જીવનની જીવન જીવતા હશે, જાણે.
હરિ:ૐ હૈદ્રાબાદ સ્ટેશને, કરાંચી જતાં, તા. ૭-૯-૧૯૩૯
(માલિની)

હલમલી દિલ ઊઠે અંગ અંગોથી સર્વે,
રગરગ, નસ, રોમે, ભાવ આવેશ આવે,
સ્મરણ કરી પળે તે નામ એવું પ્રસારો !
સતત જ પછવાડે ધારણા ચાલુ રાખો.
હૃદયમહીં સ્ફુરેલી પ્રેમ આનંદ વૃત્તિ,
અતિશય વિકસાવી શક્તિ એની બનાવી,
વીજળિક બળ પેઠે એકઠી તે કરીને,
જરૂર જ્યમ પડે ત્યાં વાપરો, કામ થાશે.

પ્રેમભક્તિથી બધું મળે

ગઈ કાલ સવારનું પ્રેમમય વાતાવરણ ભૂલી શકાય નહિ !
કેટલાં બધાં એકઠાં થયેલાં ! અને તે પણ કેટલા ઉમળકાથી,
પ્રેમભાવથી ! આવી વિદાય મળે એવો આટલાં બધાંનો પ્રેમ,
એ એની મોટામાં મોટી કૃપા છે. અને એવું જે જે બધું મળે છે,
તે બધું જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક અને જ ચરણકમળે ધરાવું છું. આટલી
બધી બહેનોના નિર્મળ પ્રેમભાવની તોલે તો શું આવી શકે !
બાકી, તમે તો પ્રત્યક્ષ જોયું છે અને જાણો છો. આશ્રમમાં માત્ર
ટૂંકામાં ટૂંકી ચડી પહેરીને ફરનાર, ‘બાઘા’ જેવો જાણી જોઈને
દેખાનાર, કહેવાતી સભ્યતા જરાકે ના પાળનાર, ગાંધીજીના

આશ્રમ જેવા ગંભીર વાતાવરણમાં પણ મો...ટેથી બૂમો પાડીને કેટલાયને આઘાત અને તે નહિ તો તાજુબી અને કંઈક ઘૂણા અને અવમાનના ઉપજાવનાર, કેટલાયને અભણ દેખાનાર-તમને જાતમાહિતી છે, કે કેટલીક આશ્રમની કન્યાઓ તો મને ગાંડો ગણતી અને કેવી પજવતી !-ત્યાંની સભ્ય રીતભાતમાં પણ તદ્દન બોડકું માથું રાખી તદ્દન નિઃસંકોચપણે ફરનાર, અરે ! ફાટેલાં કપડાં પહેરી સેંટ્રલ બેંકમાં જવાથી ફ્લાર્ક પૈસા આપવાની ના પાડે અને તેથી મૈનેજરને મળવું પડે એવો દેખાવ ધારનાર, બને તેટલી રીતે સા...વ ગમાર દેખાનાર અને અક્કલ હોશિયારીનો તો મોઢા ઉપર છાંટોય ના મળે અને એવી રીતે ‘ગધેડા’ની ઉપમા પણ પામનાર, એવા મારા ઉપર આ બધાંનો આટલો ભાવ ક્યાંથી ! આ બધું તો તમે ઘણાં વર્ષોના પરિચય ઉપરથી ખાતરીથી જાણો છો.

આશ્રમમાં ઘણીયે વખત મારી સાથે એકાંતમાં બેસવાથી શાંતિ, આનંદ, પ્રસન્નતાના અનુભવો તમને થયા છે, પણ જાગ્રતપણે આ માર્ગના પ્રવાસી તરીકે નહિ. એટલે એ તમારી સાથેના નિકટમાં નિકટ કર્મસાથી અને મિત્રના પરિચયને લીધે ક્યારનુંય મારા જીવન વિશે તમને કહેવાનું બન્યું હોત, પણ કશું જ કહ્યું નથી. આ બધું હવે આટલે વર્ષે સ્પષ્ટપણે તમને લખવાનો હેતુ એ છે, કે આવું શાથી બની શકે એ જાણવું તમારે માટે હવે જરૂરનું છે. જેના અસભ્ય પોશાક, હાવભાવ, વલણવર્તનના દેખાવથી બહેનોને (અજાણી હોય તોપણ) થોડીઘણી ઘૂણા પણ ઊપજે, એવા ઉપર બસ બધી બહેનોનો પ્રેમનો વરસાદ વરસે તે શાથી ?

દીસે બારે મેઘો સમ વરસતો પ્રેમ જીવને,
ડૂબે છે તેમાં જે, તરી જઈ બને ધન્ય બસ તે.

આટલો બધો અને આવો ભાવ મળે એ તો તમે પ્રત્યક્ષ
જોયું, પરંતુ તે શાથી ?

‘એ છે પ્રતાપ પદની રજધૂલિકાનો,
દાંડી પીટી જગતને કહું ધ્યાન લેજો.’

જો આપણે એનામાં જ પ્રેમને એકાગ્ર અને કેન્દ્રિત કરી શક્યાં
તો પછી દુનિયાનો પ્રેમ તો મળવાનો છે. માટે, હવેથી તો આપણો
પ્રેમ એના પાદપદ્મે સતત વહ્યા કરે એવા જ્ઞાન-ભક્તિપૂર્વકના
સતત અભ્યાસમાં લગાતાર આપણે મંડવાનું છે.

મિત્ર પાસેથી આદરભાવના સ્વીકારનું કારણ

તમારા અનુષ્ઠાનનો પ્રયોગ પૂરો થયો તે દિવસને અંતે આ
જીવને પગે લાગવાની ઊર્મિ તમને પ્રગટી અને આપણે તો
મિત્ર હોવા છતાં તેનો વિરોધ મેં ઉઠાવ્યો નહિ. પોતાની જાતનું
યોગયોગ્ય સંપૂર્ણ ભાન એની કૃપાથી રહ્યા કરવાનો હવે તો
ઠીક ઠીક લાંબો અને જીવતો અભ્યાસ છે અને અનુભવ છે,
તે પણ એનું એક કારણ છે. વળી, એવી પણ દૃષ્ટિ ખરી કે
પરમ કૃપાળુ શ્રીભગવાને હવે આ જીવનો સ્વાંગ અને
જીવનપ્રવાહ એક રીતે બદલાવ્યો છે. હવેથી, જોઉં છું કે મારે
એના નિમિત્તરૂપે બનીને જે જે સ્વજનો આ માર્ગે વળવાના
હેતુથી મળશે તેમને એની કૃપાથી આ માર્ગે દોરવવાનાં છે.
તેમાં તમે પહેલા છો. આમ, એનું સાધન, એનું નિમિત્તરૂપ એણે
જ બનાવવા ઈચ્છ્યું છે, તો પછી તે અંગેનાં કર્મોમાં કંઈક
બીજું તત્ત્વ પ્રવેશ પામવાનું નથી એવાં દૃઢ શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ
એની કૃપાથી હતાં અને છે.

વળી, એવી પ્રણામ કરવાની ભાવના, દિલમાં સહજ સ્ફૂર્તિ-યુક્ત ઊર્મિ, તમને ઊપજી તે પણ ઠીક થયું. ઘણા સમયથી આપણે મિત્ર તો હતા જ. આ માર્ગની ખૂબ જ ગુપ્ત રીતે સૂક્ષ્મ આંતરિક પ્રવૃત્તિ તો એની કૃપાથી થયા જતી હતી. સાબરમતી જેલમાં ૧૯૩૦માં આપણે સાથે હતા ત્યારથી અને પછી બોદાલના આશ્રમમાં તમારા હાથતળે મદદનીશ તરીકે રહ્યો ત્યારથી આ જીવની સાધનાની પ્રવૃત્તિની કંઈક ઝાંખી આજથી નવેક વર્ષ પહેલાંથી તમને થઈ હતી. તમારી પ્રત્યે કેટલો બધો પ્રેમ હતો ! શિરોહીમાં માતૃશ્રી બહેનને ત્યાં તમે રહેતા હતા અને ત્યારે તમારું શરીર સારું રહેતું ન હતું, ત્યારે આપણું ત્રણ જ દિવસ સાથે રહેવાનું બન્યું. એટલામાં તમારા શરીરનું વજન ૮૩નું ૮૪ા થઈને ૧૧૧ શેર વધ્યું હતું. તમારા જેવા અને જેટલા વજનવાળા માટે આ નાનીસૂની વાત નથી. મારી સાથે રહેવાથી તમારા શરીરનું વજન અને આરોગ્ય સુધર્યું છે એવા તો એકબે નહિ પણ વધારે પ્રસંગો છે. તમને ત્રણેક વર્ષ ઉપર ‘જિગર’ની કવિતા લખી હતી, તે આ સાથે મોકલી છે.* તે કવિતામાંયે એ પ્રેમની પાછળ શ્રીભગવાનનો હેતુ સ્પષ્ટ દેખાય છે. અને તમને યાદ છે ? ૧૯૨૯ કે ૧૯૩૦ની સાલમાં એકવાર તમે નવસારી આશ્રમમાં હતા ત્યારે રાતોરાત એકદમ એવી દિલમાં ઊર્મિ થઈ આવવાથી ‘પહેરેલે કપડે’ એટલે કે માત્ર ચડી અને ઉઘાડે શરીરે-ઘેર જઈ ટિકિટના પૈસા લઈ આવવાનો પણ વિલંબ થવા દીધા વગર રાતની ટ્રેનમાં નડિયાદથી નીકળી સવારના તદ્દન અણધાર્યો છેક નવસારી આશ્રમે આવી પહોંચ્યો

★ જુઓ પાનું ૨૮

હતો અને તમને બધાંને મારા આવા અણધાર્યા આવવાથી અને ટિકિટ કલેક્ટર જો જુએ તો ટ્રેનમાંથી ઉતારી જ પાડે કે પકડે એવા અર્ધનગ્ન પોશાકથી તમને બધાંને છક કરી દીધા હતા ! એમાંયે દિલમાં પ્રેમની ઊર્મિ ઊઠી કે ‘ના જોવી રાત કે ના જોવો દહાડો’ પણ તે પ્રમાણે કરવું જ, એવો હેતુ હતો. તે બધા ઉપરથી પણ સમજાશે કે ત્યારે પણ આ જીવનો પ્રેમ તમારી ઉપર કેવા પ્રકારનો હતો !

ગુરુભાવની યોગ્યતા

તે પ્રેમના કરતાંયે અત્યારનો પ્રેમનો ભાવ કંઈ અનોખા પ્રકારનો છે. તમારી સાથે તો કોઈ જુદી જ જાતનો પ્રેમ, ભાવ અને સંબંધ, કોઈ ઓર જ પ્રકારનો સંબંધ નિર્માણ થયેલો છે, એમ તમે પણ સમજ્યા અને પ્રેમભાવના પ્રાગટ્યથી અંતરના ભાવથી પ્રણામ કરવાનું કર્યું એટલે તેમાં મુદ્દલે વાંધો આ જીવે નથી લીધો. તમારામાં ગુરુભાવની ભાવના પ્રગટી તેમાં યોગ્યતા તો છે. તમને પોતાને પણ આવા અચાનક બદલાયેલા ભાવને કારણે નવાઈ લાગી હોય તો નવાઈ નથી, કારણ કે તમારા સંસ્કાર જુદા પ્રકારના છે. તમે પ્રાર્થનાસમાજની સંસ્કારિતામાં ઊછરેલા છો. ભાવવિકાસની દૃષ્ટિએ જોતાં પણ તેમાં (પ્રણામમાં) યોગ્યતા હતી. જ્યારે આપણને કોઈ વ્યક્તિ વિશે આદરભાવ પ્રગટે છે અને તેવો આદરભાવ જીવંત બને છે, ત્યારે તેના વચનમાં શ્રદ્ધાવિશ્વાસ ઝટ બેસે છે. (અરે ! તોયે જીવસ્વભાવ એવો છે કે આપણાં શ્રદ્ધાવિશ્વાસને થોડા કે લાંબા સમયને માટે ઉરાડી પણ દે.) જેટલો આદરભાવ જેનામાં આપણો જ્ઞાનપૂર્વક વધારે હોય તેટલાં શ્રદ્ધાવિશ્વાસ તેના કહેવામાં અને કરેલામાં આપણને વધારે પ્રગટે છે. તેનું બતાવેલું કરવાને આપણે હૃદયના

ભાવથી પ્રેરાયા કરીએ છીએ. સામાન્ય દુન્યવી વહેવારમાં પણ શું દેખાય છે ? જેને માટે આપણા દિલમાં માન કે એવી વૃત્તિ હોય છે, તે કંઈ એવી વાત કહે તો તે આપણે કરીએ છીએ, તે માટે વિરોધ મનમાં ઊઠતો નથી અથવા આદરભાવના પ્રમાણમાં જ તેના કલા પ્રમાણે વર્તાય છે. આમ, જેનું માર્ગદર્શન તમે તમારા પોતાના જ અંતરના ભાવથી સ્વયં પ્રેરણાથી અને જ્ઞાનપૂર્વકના હેતુથી સ્વીકાર્યું, તો તેવાને માટે આદરમાન પ્રગટવાં એ આવશ્યક અને અનિવાર્ય પણ છે. આ બધું સાચું હોવા છતાં તે સાથે સાથે તમને લાખવાર વિનંતી કરવાની કે આપણે જે કંઈ કરવાનું છે, તે બધું સમજી સમજીને ઘણી ઘણી જાગ્રતિથી ધ્યેયને લક્ષમાં રાખીને જ્ઞાનપૂર્વક કરવાનું છે. અંધશ્રદ્ધાને તો ક્યાંયે ખૂણેખાંચરે પણ રાખવાની નથી.

પ્રેમભાવ અને આદરભાવ

આદરભાવ કે વડીલભાવ કે ગુરુભાવ એ પ્રેમભાવ કરતાં જુદી જાતની ભાવના છે. દરરોજ સાથે રહીને સહજીવન ગાળનારાઓમાંના એકને માટે આદરભાવ પ્રગટવો બહુ મુશ્કેલ છે, પરંતુ તે સાથે સાથે એવું સહજીવન ગાળનાર મિત્ર પ્રત્યે ગુરુભાવ રાખનારને એક મોટો લાભ પણ છે. પ્રેમભાવ એ આ માર્ગમાં એક બળવાન અને અનિવાર્ય સાધન છે, કેમ કે તે સદ્ગુરુની ચેતનાશક્તિનું સુંદર વાહન છે. સદ્ગુરુની ચેતના-શક્તિ આપણા સત્ત્વમાં-આધારમાં-પહોંચાડનાર અને પ્રસરાવનાર શ્રેષ્ઠ સાધન તે પ્રેમભાવ છે. જોકે એવો પ્રેમભાવ અને મિત્ર મિત્ર વચ્ચેના પ્રેમમાં ફરક છે. ઘણો ફરક છે. તેમ છતાં મિત્રભાવ એ પણ પ્રેમનું એક સ્વરૂપ તો છે જ. એટલે એવા મિત્રના ભાવમાં એક પ્રકારનો વિશ્વાસ તો હોય જ, અને

તેથી સદ્ગુરુના ચેતનાસંચારની તે ભૂમિકા પણ એક રીતે તો છે જ. તેનું રૂપાંતર થઈ તેમાં પછી સદ્ગુરુ પરત્વેનો આદરભાવ અને ભક્તિભાવ ઉમેરાય અને જીવનનો પ્રવાહ પ્રભુપંથે વળે એવી જાગ્રત ઉત્કટ તમન્ના પ્રગટે એટલે આપણું કામ થઈ જાય છે. માટે, તદ્વિદ્ધિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા એમ જે કહ્યું છે તે યોગ્ય છે.

આપણે ખૂબ એકદિલ, એકરાગ બની જઈએ અને એમ જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક ઓતપ્રોત થતાં થતાં એકબીજાના બળ વડે જીવનમાં વિશેષ ને વિશેષ પરમ ધન્યતા અને કૃતાર્થતા પામતા જઈએ તો જ જીવન જીવવું યોગ્ય છે.

સર્વશ્રેષ્ઠ વિજ્ઞાન

આ તત્ત્વની સાધના એવા પ્રકારની છે, કે આપણને પોતાને એનો સ્પર્શ થતાં નવજીવન મળતું હોય એમ લાગ્યા કરે છે, પ્રોત્સાહન મળ્યા કરે છે, વિશ્વાસશ્રદ્ધા બઢ્યાં કરે છે અને આપણી આગળપાછળનાં ઉપર પણ તેની અસર જાણીઅજાણી અને પછીથી પ્રગટપણે પડતી રહે છે. તમે જાણો છો કે સાબરમતી આશ્રમમાં છ વર્ષ રહ્યો તે દરમિયાન અને પછીથી પણ પૂજ્ય નરહરિભાઈ* સાથે બહુ થોડી વાતચીત થઈ હશે. અને પરીક્ષિતભાઈની જેમ જ મંત્રી હોવા છતાં એવી રીતનો વર્તાવ રાખ્યા કરેલો કે મદદનીશ કે કારકુનની છાપ બધાં ઉપર પડ્યા કરે. તેમ છતાં પૂજ્ય નરહરિભાઈ પણ આદર-ભાવના શબ્દો મારે માટે તમારી આગળ કહેતા હતા એમ તમે લખો છો. એટલે આના જેવું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણવાળું બીજું કોઈ શાસ્ત્ર

★ શ્રી નરહરિભાઈ પરીખ, પૂજ્ય ગાંધીજીના અંતેવાસી

નથી. જોકે હીરા પારખવા માટે જેમ તેવી આંખ કેળવવી જોઈએ, તેવું આમાં પણ છે. તેની સાબિતીની નિશ્ચિતતા અને નિર્ભ્રાંતતામાં (અચૂકપણામાં) ફરક પડતો નથી. આના જેવું દિલમાં, અરે ! સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ અંગે અંગમાં અને રોમેરોમમાં અસર કરનારું બીજું કોઈ વિજ્ઞાન કે બીજી કોઈ કળા નથી. કોઈ વિજ્ઞાન અમુક પ્રકારની બુદ્ધિને વિકસાવે, કોઈ શાસ્ત્ર હસ્તકળા વિકસાવે, કોઈ કળા લાગણીને વિકસાવે, કોઈ શરીરને વિકસાવે, પણ સારાય જીવનને વિકસાવે તથા બધાં જ સ્થૂળ સૂક્ષ્મ આણુપરમાણુમાં પ્રસરી તેને પાંગરાવે એવું તો આ એક જ વિજ્ઞાન અને કળા છે.

સંતોની વહેવાર જ્ઞાનશક્તિ

તમે જો સંતોના પરિચયમાં આવ્યા હોવ તો તમે જોયું હશે કે વહેવારની બાબતમાં તેઓ તદ્દન અજાણ હશે એમ આપણને લાગે, પણ કોઈ વેપાર, ઉદ્યોગ, કળા, શાસ્ત્ર તેઓ બિલકુલ જાણતા ના હોય તેમ છતાં પણ એવી સૂચના કઠીક કરી શકે છે, કે જેથી ભલભલા તે તે કળા, વેપાર, ઉદ્યોગ, શાસ્ત્રના નિષ્ણાતો પણ છક થઈ જાય. જોકે આમાં એક પ્રકારની અતિવ્યાપ્તિનો દોષ છે, તે મારે તમને કહેવું ઘટે. પ્રભુનું સંપૂર્ણ ચંત્ર બની જનાર જીવ સકળ કંઈ કશાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન ધરાવી શકે છે એવી હકીકત યોગ્ય પ્રકારની નથી. તેના અનુભવના વિષયમાં એ સંપૂર્ણ જ્ઞાની હોય છે. બીજા કોઈક વિષયમાં તો અસામાન્યપણે, અપવાદ તરીકે તેવું તેવું જ્ઞાન નિમિત્તના કારણે તેને પ્રભુકૃપાથી કઠીક કઠીક ઊગી શકતું હોય છે.

લેખકની સદ્ગુરુભક્તિ

તમને જેવી આદરમાનની ભાવના હાલ થયેલી છે તેના કરતાં તો કેટલાયગણો આદરભાવ આ જીવે પ્રભુકૃપાથી સાધનાકાળ દરમિયાન કેળવ્યો છે. પરીક્ષિતભાઈના દેખતાં અને જે વર્તુળમાં એવી પ્રણાલિકા માટે અવમાનના હતી તેની વચ્ચે અને એવાં બીજાં કેટલાંય ઓળખીતાં-પાળખીતાંના દેખતાં સ્ટેશન ઉપર કે બીજે હૃદયની પ્રેમભક્તિથી વારી જઈને ખરેખરા સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ ગુરુમહારાજને આ જીવે તો કરેલા છે. જેમની પાસેથી કંઈક મેળવવું છે, તેમને તેમને એટલા પ્રેમભાવથી ચાહ્યા છે, કે તેઓ જ મારા ઉપર ફિદા થઈ જતા અને મારા ઉપર ઘણો પ્રેમ દાખવતા.

ગુરુભક્તિનો વિકાસક્રમ

જેની કનેથી આપણે મેળવવું છે તેના દિલમાં આપણું દિલ એક કરી દઈ શકીએ અને આપણે જો તેના જ પૂરેપૂરા થઈ જઈ શકીએ તો તેનું દિલ આપણા ઉપર પ્રગટે છે. આપણામાં જેની પાસેથી મેળવવાનું છે તેના પરત્વે કૃતજ્ઞતાની ભાવના જાગવી ઘટે છે. જેના વડે કરીને આપણા દિલમાં ભાવ પ્રગટે છે, તે ભાવના પરિણામથી કૃતજ્ઞતાની ભાવના પ્રગટવાનું સહજ બને છે. કૃતજ્ઞતાની ભાવના જેમ જેમ ભાવનું સ્વરૂપ લે છે તેમ તેમ આપણે અનુભવીએ છીએ કે કૃતજ્ઞતાની ભાવના જ આ માર્ગના આગળના પ્રવાસનું પરિણામ છે અને એથી વધુ આગેકૂચનું કારણ પણ છે. પ્રાર્થના પણ તેની આગળની કક્ષાએ કશી પણ માગણી વિનાના કેવળ કૃતજ્ઞતાપૂર્વકના પ્રેમઆદર-ભાવમાં પરિણમે છે. પછી તો પ્રાર્થના એ ‘પ્રાર્થના’ તરીકે રહેતી નથી. તેને કૃપા મળી એટલે બધું જ મળ્યું. જ્ઞાન પણ મળ્યું એવું

તે અનુભવ્યા કરે છે, કેવળ કૃતજ્ઞતાભાવ અને પ્રેમભક્તિભાવ રહે છે અને તે અંતરના મૌનમાં. આપણો હાલનો પ્રેમ કેટલો છીછરો છે તેની તો આ માર્ગમાં પ્રગતિ થતાં થતાં જ ખબર પડતી જવાની છે. એને પ્રેમ પણ કહી શકાય નહિ. એ તો એકમાત્ર ઉપરછલ્લી વૃત્તિ છે.

પ્રત્યક્ષ અનુભવને પરિણામે ગુરુભક્તિ

પ્રત્યક્ષ જાતઅનુભવ વગર તમે કશું સ્વીકારો એવા નથી. એવા તમારા સ્વભાવની ખબર આ જીવને તો તમારી સાથે આવો સંબંધ તમારી માગણીથી થવા દેવાનું સ્વીકાર્યું, તે અગાઉથી તમારી સાથેના ગાઢ સંબંધને લીધે હતી. તમને પોતાને પણ એવા અનુભવો નવ દિવસના અનુષ્ઠાનમાંથી થયા. તેથી, તમને એવા પ્રણામ કરવાની ભાવના પ્રગટી હતી. આટલા ટૂંકા સમયમાં તમારામાં જે આ માર્ગમાં જવાની ભાવના પ્રગટી આવી, શરીરમાં જે નવી શક્તિ પ્રગટી, પ્રેરણા, બળ, ઉત્સાહ, ઉલ્લાસ પાંગર્યા તે બધું તમને પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવ્યું એના કારણે તમને આ જીવમાં એવો ગુરુભાવ જાગ્યો, તે સ્વાભાવિક અને યોગ્ય છે. જીવનના ધ્યેયના હેતુના જ્ઞાનને લક્ષમાં રાખીને તે હેતુને ફળાવવાના કારણે તે ભાવ જેટલો કેળવાશે એટલું ઉત્તમ છે. આ ભાવ જીવનવિકાસના માર્ગમાં ખપમાં લાગે તેટલા માટે જરૂરનો છે.

આદરમાન સ્વીકારવાનાં કારણો

આપણે આપણા હાલના અહંકારથી પ્રેરાયેલી સમજણ અને ધોરણને માપે બધાંને માપીએ છીએ. એટલે જ્યારે આપણી નજરે ઘણું વધારે પડતું માન કોઈને અપાય છે ત્યારે આપણે માની લઈએ છીએ કે માન પામનાર માનનો ભૂખ્યો છે અને માન

આપનારા અંધ ભક્તો, અજ્ઞાનમાં સડતા અંધશ્રદ્ધાળુઓ છે. સદ્ગુરુ માનઆદર સ્વીકારે છે, પછી ભલે એવા સદ્ગુરુ જગતમાં પ્રગટરૂપે થોડા જ હોય, તે પોતાને પ્રેમઆદર ગમે છે તે માટે નહિ, પણ એવા પ્રેમઆદરની ભાવના સામાનામાં હોય અને વૃદ્ધિ પામે તો સદ્ગુરુનાં વચન અને ભાવનાનો ઝટ સ્વીકાર થઈ શકે તેથી. જેમ કોઈ સો ખરાબ માણસમાં એક તો સારો હોય, કંઈ નહિ તો હજારમાં તો એક તેવો હોય, તેમ આદરભાવ અને પૂજ્યભાવ પામનારમાં પણ લોકોત્તર પુરુષ પણ હોય છે. એવા લોકોત્તરાણાં ચેતાંસિ કોહિ વિજ્ઞાતુમર્હતિ । (લોકોત્તર પુરુષનાં દિલ કોણ જાણી શકે છે !) આપણે તો ખ્યાલમાં રાખવું કે એવો જ્ઞાનપૂર્વકનો ભાવ કેળવવાથી આપણું હુંપદ પણ ઘટે છે અને કોઈને અન્યાય કરતા પણ અટકીએ છીએ.

દંભી ગુરુથી છેતરાવાનો ભય

તો એવા લોકોત્તર પુરુષને પારખી કેવી રીતે કાઢવા ? વળી, અભણ અને ભણેલાના સન્માનને પાત્ર થનારા પાછળથી કેટલીક વાર દંભી પણ નીકળે છે તેનું શું ? તેને કેવી રીતે પારખવા ? એવી દલીલ આપણી બુદ્ધિ કરે છે ખરી, પરંતુ આ તો જીવનની શુદ્ધિકરણનો પંથ છે. માનવી ભલે ભણ્યોગણ્યો હોય પણ હૃદયની દૃષ્ટિએ બહુ પછાત હોય એમ બને છે. આપણું સમગ્ર લક્ષ અને બધું જ મહત્ત્વ પોતાની શુદ્ધિ પ્રગટવા ઉપર જો રહ્યા કરતું હશે, તો આપણને કોઈ છેતરનાર પરત્વે આકર્ષણ થશે નહિ. અને આપણા અજ્ઞાનના ગાળામાં જો કોઈ એવા પરત્વે આકર્ષણ થયું હશે, તો થોડા જ સમયમાં આપણી તેવી તીવ્ર જ્ઞાનાત્મક જિજ્ઞાસાને કારણે આપોઆપ તે ઓસરી જશે. આપણી હૃદયની દાનત જો શુદ્ધ હશે, અને આપણો જો પ્રમાણિક પ્રયત્ન

પ્રગટ્યા કરતો હશે અને આપણા પ્રયત્નના અભ્યાસમાં ભાવનાની અતૂટતા પ્રગટતી હશે, તો કોઈની તાકાત નથી કે આપણને છેતરી શકે. કોઈક જો આપણને છેતરી જાય છે તો તેનું મૂળ કારણ આપણા પોતાનામાં રહેલું છે, તે નક્કી જાણશોજી. માટે, બને તેટલું આપણી પોતાની પ્રકૃતિનું, વૃત્તિઓનું, વિચારનું વગેરે વગેરેનું તટસ્થતાથી પૃથક્કરણ કરીને તેના મૂળને તપાસતા રહેવું અને એવા પ્રયત્નમાં જ આપણું કલ્યાણ રહેલું છે, કેમ કે તો પછી આવા કોઈ પણ પ્રકારના ભય સેવવાનું કારણ રહેશે નહિ.

નકારાત્મક વૃત્તિને પ્રેમભરી વિદાય

આપણામાં સામાનાં વલણવર્તનથી જે પ્રત્યાઘાત થાય- શરૂઆતમાં તો ઘણા થશે-તેને પ્રેમપૂર્વક વિદાય આપવાની કળા આપણે હસ્તગત કરી લેવી જોઈશે. તે ઉપરાંત, દિલમાં કે મનમાં જે જે કંઈ ચાલતું હોય તેને પણ એવી રીતે પ્રેમપૂર્વક વિદાય આપવાની કળા પામી લેવી જોઈશે. એટલે કે જે કંઈ વિચાર, જે કંઈ વૃત્તિ, જે કંઈ લાગણી, જે કંઈ ભાવના ઊગે તેની તેની આનુષંગિક પરંપરા આપણે પોતાની મેળે થઈને સમજી સમજીને પ્રગટાવતા ના રહેવું. આપમેળે તે પસાર થયા કરે તે જોવાને જ્ઞાનપૂર્વક જાગતા રહેવું. આવો જ્ઞાનપૂર્વકનો અભ્યાસ કેળવાઈ જતાં, એમ થતાં થતાં, આઘાત પ્રત્યાઘાત સમૂળગાયે થશે નહિ અને જીવનમાં વધારે ને વધારે અંતર્મુખતા પ્રાણવાનપણે પ્રગટતી જવાની છે. જીવનના અનેક પ્રકારના હલનચલનમાંથી આપણે પાછા હઠવાનું છે. કૃત્રિમ દબાણથી એવું બધું કંઈ કશું વિદાય નહિ લઈ શકે. એને તો આપણે સમજી સમજીને ધ્યેયની ગરજને પ્રગટાવી પ્રગટાવીને તેનું

ખરેખરું મહત્ત્વ જો દિલમાં પ્રગટાવી શકીશું તો ઉપર પ્રમાણે વર્તી શકવાનું છે, તે જાણશોજી. દા.ત., કેટલાક લોક મને કંઈ કંઈ કહેતા. તેનું પરિણામ અંતરમાં તે સાધનાકાળના સમયમાં અસર ના પાડી શકે અને એવી વૃત્તિને પ્રેમથી વિદાય આપી દેવાય તે સારું કંઈક કંઈક પઘો પણ રચી દેતો. તેમાંનું એક લખી મોકલું છું :-

જગતજનને-
(ગઝલ)

તમે લોકો કહો છો કે 'રહે છે બેફિકર શાને ?
નથી તે યોગ્ય તુજ કાજે જગતમાં જ્યાં સુધી તું છે.
ચલવવો જોઈએ પ્રેમે સકળ વ્યવહારને તારે,
ન ચાલે નાહી નાખ્યે ત્યાં રહ્યો છે જ્યાં તું સંસારે.
જતો ના કોની મદદે તું તને પછી સહાય કો કરશે ?
અકેલા હાથથી તારું બધું ઉકેલી શેં શકશે ?'
ન સમજો આ વિશે પૂરું દઉં ઉત્તર તમોને શું ?
તમારું છોરું જાણીને કામા કરશો કહું જે હું.
'તમારું, મારું ને જગનું ચલાવે તંત્ર જે સહુનું,
ફરું તેને જ સોંપી એ બધું સંભાળવું મારું.'
અને હવે પેલી જૂની 'જિગર'વાળી ગઝલ :-

(ગઝલ)

જિગર વિના જિગર ભીનું જિગરનો પ્રેમ ન્યારો છે,
જિગરનો પ્રેમ જો જુદો, જિગરને તોય ચાહવો છે.
જિગરના પ્રેમની પ્રાપ્તિ થઈ ના, તો જીવન મિથ્યા,
મળે તે, ત્યાં સુધી કર્મે ઝઝૂમવાનું લખાયું હા !

જિગરના પ્રેમજાદુથી સદા ભૂરકાઈ રહેવાનું,
 હૃદયના પ્રેમના ઐક્યે જિગરમાંહી સમાવાનું.
 હૃદય અમ પ્રેમના રસથી સદા જોડાયેલાં રહેશે,
 જીવન તો એક છે, છોને જિગરના દેહ જુદા છે.
 ભલે મૃત્યુ, ભલે સ્વર્ગ, ભલે જ્યાં હો જવાનું ત્યાં,
 અમે તો સાથ રહેવાના અમે સાથે જ ઊડવાના.
 પરસ્પરને અમે ચાહી પ્રભો, તુજને જ ચાહવાનું,
 અમે શીખીએ, વળી તુજમાં મળી તુજ યંત્ર બનવાનું.
 અમારા પંથમાં કાંટા ફૂલોની જેમ લાગે છે,
 અમારી સ્વર્ગની દુનિયા અમારો રાહ ન્યારો છે.
 સદાયે પ્રેમમસ્તીમાં અમારે બસ રહેવું છે,
 શરાબે પ્રેમમહોબતના નિશે બસ ડૂલ રહેવું છે.
 ખુવારીના અમે પંથે પળેલાની ખુમારી ને
 મહોબતની મીઠી લહેજત જિગર સમજે, જિગર જાણે.

પ્રસંગની આગાહી

તમને સાબરમતી આશ્રમથી નીકળ્યા પહેલાં વાત કરી હતી
 તેમ જ બન્યું. તેડવા આવનાર તથા મોટર બેમાંથી એકેનો
 મારી સાથે જોગ ના ખાધો. એંજિન ખોટકાઈ ગયેલું. તેથી,
 અમારી ટ્રેન ચાર કલાક મોડી એટલે રાત્રે આઠ વાગ્યે કરાંચી
 સ્ટેશને પહોંચી. તેડવા આવનાર કાર લઈને સ્ટેશન ઉપર તેડવા
 આવ્યા હતા, પરંતુ અમારો કંઈ ભેટો જ થયો નહિ. વિક્ટોરિયા
 કરીને અહીં ક્લિફ્ટન આવ્યો.

જીવનયોગમાં સાહસની અગત્ય

તમને તા. ૬-૯-૧૯૩૯ના રોજના કાગળમાં લખ્યા પ્રમાણે વર્તશો તો આનંદ થશે. ધ્યાનમાં સાથે બેસવાનો સમય નક્કી કરીને લખી જણાવીશ. આગબોટમાં જવાનું નક્કી હતું, પરંતુ અહીં કરાંચીથી કલકત્તા સુધી માલની આગબોટમાં જવાને વિશે તેના જાણકારનો અભિપ્રાય આવા ચોમાસાનાં તોફાનના સમયમાં સાનુકૂળપણાનો ન હતો. તેથી, તે વિચાર બંધ રહ્યો છે, પણ આવા વખતમાં તો સ્ટીમરમાં ખાસ કરીને જવું જોઈએ. સાહસના પ્રસંગોને ખાસ આવકારવા જોઈએ. એવા મળેલા પ્રસંગ એ તો પ્રભુની કૃપાતક છે. જો જીવનધ્યેયનો હેતુ લક્ષમાં હોય તો મળેલો પ્રસંગ તો જીવનના ઘડતરની એરણ છે. જીવનમાં શ્રીભગવાન ઉપર શ્રદ્ધા કેળવવાની ઘણી જરૂર છે. જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકની શ્રદ્ધા વિના આ પંથમાં એક ડગલું પણ આગળ ભરી શકાશે નહિ. એવી શ્રદ્ધાને પરિણામે અને તેની સાથે સાથે આવા પ્રસંગને આપણી કેળવણીને અર્થે જ્ઞાનપૂર્વક વધાવી લઈશું, તો જીવનમાં સાહસ, હિંમત, ધીરજ, ઉત્સાહ વગેરે ગુણોનો સંચાર થશે. તે ગુણો પણ હોડીના સઢની કે પવનની ગરજ સારે છે. આપણે સામાન્ય લોક તો સહી-સલામતીને જ ખોળીએ છીએ. કેમ કરીને જીવનમાં એશઆરામ અને સુખચેન વધારેમાં વધારે મળે અને સાહેબી ભોગવી શકાય એ જ એકમાત્ર દષ્ટિબિંદુ આપણું હોય છે, પરંતુ આ માર્ગના પ્રવાસીએ તો એવી સહીસલામતીને, ઉપભોગની લાલસાને તિલાંજલિ આપી દેવાની છે. સહીસલામતીની વૃત્તિના સકંચામાં જે રહ્યા કર્યો તે તો મૂઓ જ સમજવો. એવાનામાં આત્મબળ ક્યાંથી પેદા થાય ? એટલે સહીસલામતીની પકડમાં રહ્યા કરીને જે કંઈ થતું હોય તે કરવું, એવી દષ્ટિ અને એવી ટેવ આપણને

બધાંને જે પડેલી છે, તે છોડી દેવાના જો પ્રસંગો આવે, તો તેને પ્રભુકૃપાની તક ગણીને આપણે તો તે પ્રસંગોને ઊલટા વધાવી લેવાના છે. જ્યારે જ્યારે જીવનમાં એવા પ્રકારનો સુયોગ આવે ત્યારે ત્યારે આપણી અંદર રહેલી શ્રદ્ધાહિંમતને આવી રીતે ચકાસ્યા વિના, તેને આવા પ્રસંગોથી વધુ તેજસ્વી કર્યા વિના અને એનાથી પણ પર થયા વિના આપણને જરી પણ ઠામ બેસવાનો વારો આવવાનો નથી-જો આપણને ઊર્ધ્વમાર્ગે પ્રયાણ કરવાની સાચી તમન્ના પ્રગટેલી હશે તો, તે નક્કી જાણશોજી.

હરિ:ૐ સીવ્યુ, કરાંચી, તા. ૮-૯-૧૯૩૯

સંઘર્ષણોની જીવનવિકાસ માટે અનિવાર્યતા

જ્યાં જ્યાં નજર ફેંકીશું ત્યાં ત્યાં બધે ઠેકાણે જણાશે કે જ્યાં જ્યાં કંઈ નવું સર્જન થવાનું હોય છે કે થતું હોય છે ત્યાં ત્યાં ઉત્કટ લાગણીની કોઈ એક પ્રકારની એકાગ્રતા અને કેંદ્રિતતા પ્રગટ્યા વિના નવું સર્જન સંભવતું નથી. પૃથ્વી અને સૂર્યના પ્રખર તાપના સંઘર્ષથી કે ધરતી અને વરસાદના મેળાપથી સર્જન થાય છે. બંનેથી કશાનો આવિર્ભાવ થતો પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ. આપણામાં પણ એક ઓર પ્રકારનું ઊર્ધ્વ, નવું જીવન, દિવ્ય જીવન (સંઘર્ષણોમાંથી) પાંગરવાનું છે, જેમ બીજાં સર્જન પરસ્પર વિરોધી દેખાતાં ગુણશક્તિઓનાં સંઘર્ષણથી થાય છે, તેમ જીવનમાં પણ નવસર્જન માટે સંઘર્ષણો અનિવાર્ય છે. જીવનમાં વિરોધ કે વિરોધાભાસી લાગણીના, વિચારોના, વૃત્તિના, સંસ્કારોના જગતના પ્રવાહોના આઘાત-પ્રત્યાઘાતો એવાં એવાં અનેક સંઘર્ષણો ઊભાં થતાં હોય છે. પેલાં સંઘર્ષણોની જેમ જીવનમાંનાં વિરોધાભાસી સંઘર્ષણો પણ પરિણામે તો (જો જ્ઞાનના હેતુ માટે સ્વીકારાયેલાં હોય છે તો) કલ્યાણકારી નીવડે

છે. જેમ ધરતી એવાં સંઘર્ષણથી નવાં લીલાં વસ્ત્રો પરિધાન કરે છે અને માનવી, પશુ, પંખી, પ્રાણી, અન્ન અને વનસ્પતિ વગેરેમાં પણ નવજીવન પાંગરે છે, તેવી રીતે જીવનમાં અંતરમાંનાં સંઘર્ષણો પણ નવી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરશે અને આપણને એકલાને જ નહિ પણ આપણી આસપાસ સર્વત્ર નવજીવનની પરિમલ પ્રસરાવી બીજાને પણ શ્રેયસ્કર થઈ પડશે.

સંઘર્ષણો પરત્વે જીવનસાધકની દૃષ્ટિ

માત્ર જીવનમાં એવાં આંતરિક સંઘર્ષણો પ્રગટે ત્યારે તટસ્થ રહી આપણે તેવી વૃત્તિઓમાં પોતાની જાતને ડુબાવી કે ગુમાવી ના દેતાં તેને શાંતિ-સમતાથી જોયા કરવાની છે. તેવાં સંઘર્ષણો તેમની અસર આપણામાં ઊંડી પાડતાં ના જાય એ ખાસ લક્ષમાં રાખવાનું છે. જેમ એવાં સંઘર્ષણો ઊભાં થાય તે જરૂરનું છે, તેમ એમની અસર જીવપ્રકારની ઊંડી ના પડે એ પણ એટલું જ જરૂરનું છે. સામાન્ય સાધારણ માનવીનામાં એવાં સંઘર્ષણો ઊભાં થાય છે, પણ તેનું તેને યોગ્ય ભાન પ્રગટતું હોતું નથી. એ તો દરિયામાં આમતેમ તરંગનાં વહન પ્રમાણે લાકડું જેમ અફળાયા કરે તેમ સંસારસાગરમાં પોતાના સંજોગો અનુસાર અફળાયા કરતો હોય છે. જ્ઞાનપૂર્વક એનાથી પર રહીને તરતા રહેવાનું એને આવડતું નથી, પરંતુ આપણે તો તેવા સામાન્ય માનવી જેવા થવાનું કે રહેવાનું નથી. જ્યાં સુધી આપણામાં સંઘર્ષણો નહિ જાગે અને એનું ઉત્કટ ભાન નહિ જાગે, ત્યાં સુધી જીવનની કટોકટીની પળો આવવાની નથી. જીવનને યોગ્ય પંથે વાળવાને અને કેળવવાને માટે એવી પળો ઘણી જરૂરની છે. એવી પળો વિના જીવનપંથે વેગથી આગળ ધપાવાનું નથી,

એ વાત પણ નક્કી છે. તેટલા માટે આપણે તેવાં સંઘર્ષણોનો આનંદથી સ્વીકાર કરવાનો છે. જીવનવિકાસની કેળવણીને અર્થે તેવાં સંઘર્ષણોના સ્વીકારનો હેતુ છે.

વિજય માટેનાં શસ્ત્રાસ્ત્રો

ઉત્તરોત્તર ચડતી જતી જીવનની પ્રત્યેક સ્થિતિ કે કક્ષામાં એવાં સંઘર્ષણો તો આવ્યાં કરવાનાં. સંઘર્ષણોના પ્રકાર જેમ આગળ જઈએ છીએ તેમ બદલાતા જાય છે. વૃત્તિઓ પણ વધારે ને વધારે સૂક્ષ્મ, વધારે બળવાન નીવડતી હોય છે અને પરિણામે જીવનની જુદી જુદી કક્ષાઓમાં સંગ્રામનો પ્રકાર સૂક્ષ્મતર અને સૂક્ષ્મતમ થતો જાય છે, પરંતુ જો અંતરતમ સાક્ષીભાવ કેળવ્યા કરતા હોઈએ અને આપણી જાતનું શુદ્ધ તટસ્થપણે, ખૂબ ઝીણવટથી, દરેક ઉદ્ભવતી વૃત્તિને પરખીને તેની ગતિના વળાંકનો મર્મ સમજીને તેનું સૂક્ષ્મ પૃથક્કરણ કરતા રહીશું તો એવી જાગ્રતિ રહેતાં આપણને એમાંથી બળ મળતું જશે. જેમ જેમ તટસ્થતા, સમતા અને સાક્ષીભાવ કેળવાતાં જાય છે અને એની તે પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે તેમ તેમ આત્માનાં ગુણશક્તિ પ્રકાશે છે. સર્વવ્યાપી ચેતન પરત્વેનાં શ્રદ્ધાવિશ્વાસ અને પછી નિષ્ઠા પ્રગટે છે અને જીવનમાં કોઈ અદ્ભુત નવા પ્રકારનો રસ, ઉલ્લાસ, સાહસ, બળ, ખંત વગેરે વગેરે ગુણોનું પ્રાગટ્ય થાય છે. ગમે તેવા સૂક્ષ્મતમ સંગ્રામની સામે પણ ઝઝૂમવાનું ધૈર્ય અને એવા પ્રકારની ગુણશક્તિઓ વિશેષ ને વિશેષ તેમાંથી ખીલતી જાય છે.

સાધના અંગેનાં સૂચનો

ચા પીધા પછી શૌચે જઈ આવી નાહીઘોઈને ધ્યાનમાં બેસો છો, ત્યારે પૂર્વાભિમુખે બેસી આનંદની ભાવનાની કે ચેતનાની લહેરો જેમ આ શરીરના હૃદયપ્રદેશ ઉપર એકાગ્ર દૃષ્ટિ રાખીને

આ જીવ ત્યાં હતો ત્યારે લેતા હતા, તેમ હવે તમારા શરીરના હૃદય ઉપર એકાગ્ર અને કેંદ્રિત લક્ષ રાખી રાખીને તેવી ચેતના-લહરીઓને લઈને તેની સ્મરણધારણા કરી કરી આનંદવૃત્તિ રાખીને તે ચેતનાપ્રવાહને ઉપર લઈ જવાનું રાખશો.

હાલમાં તો શરીર જ્યાં સુધી સારું થયું નથી ત્યાં સુધી બપોરે જરાક આડા પડવાનું રાખ્યું છે, તે ભલે રાખ્યું, પરંતુ હંમેશને માટે તેમ ના કરવું. મોં ધોઈને પાછા ધ્યાનમાં થોડો વખત ગાળ્યા પછીથી તમારા કામ ઉપર આવવાનું રાખશો.

પૂજ્ય ગાંધીજીના પત્રોના સંપાદનનું જે કામ કરો છો, તે કામ દરમિયાન પણ સ્મરણભાવની ધારણા ચાલુ રાખશો. તે કેવી રીતે રહે એમ તમે પુછાવો તે પહેલાં લખી દઉં. શરીરનો કોઈ પણ સહેજ છૂટો પડેલો ભાગ-જેમ કે પગનો અંગૂઠો કે હાથની આંગળીઓ-એને હલાવ્યા કરવાનો અને તેની સાથે સાથે જપયજ્ઞ ચાલુ રાખવાનો અભ્યાસ તેની તેવી જીવતીજાગતી જાગ્રતિ સાથે પાડ્યા કરશો, તો બીજું કામ કરતાં કરતાં પણ અંતરમાં સ્મરણભાવની ધારણા જરૂર ચાલુ રહેશે. આવો ભાવનાથી જ્ઞાનપૂર્વક થતો રહેતો પ્રયોગ ચાલતાં, ઊઠતાં, ફરતાં, બેસતાં, રોજની ક્રિયાઓ કરતાં કરતાં, સ્મરણભાવની ધારણા જીવંત રાખવામાં સરળતા પ્રગટાવે છે. જોકે આવું પણ કંઈ એકદમ નહિ થઈ જાય.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૮-૮-૧૯૩૧

સમાજનો ભય ટાળો

તા. ૫-૮-૧૯૩૮ના રોજ સવારમાં આપણે બે સાથે અમદાવાદ શહેરમાં ગયા ત્યારે મારો પોશાક બહુ વિચિત્ર હતો. ફક્ત નાનકડી ચડી, ઉપર પહેરણ બહેરણ કશું ના મળે, પણ

એકલી નાનકડી બંડી પહેરીને તમારી સાથે શહેરમાં આવ્યો, તે સહેતુક હતું. મારા આવા અસભ્ય પોશાક છતાં મારી સાથે ફરવામાં તમને જરાકે શરમ કે સંકોચની લાગણી ના થઈ તેથી રાજી થયો હતો. બે જાણીતા કાર્યકર્તાઓ પણ આપણને મળ્યા હતા. શ્રી વેણીભાઈ બૂચ સાથે તમે મારી સાથે જ ઊભા રહીને છૂટથી વાતો કરી. અને પૂજ્ય નરહરિભાઈ, પ્રાંતિક સમિતિના મકાન આગળ મળ્યા ત્યારે એમણે પૂછતાં મેં કહ્યું કે ‘શહેરમાં જઈએ છીએ’, ત્યારે પણ મનમાં સંકોચની લાગણી તમારામાં જન્મી ન હતી. એ મારે મન તો આનંદની હકીકત હતી.

લોકોની અવજ્ઞાથી લેખકને થયેલો લાભ

મારા અસભ્ય પોશાક અને એવા દેખાવને લીધે ઘણાની અવજ્ઞાને પાત્ર હું થતો હતો, તે હું જાણતો હતો. તેમાં મને લાભ થતો. એક તો તેવા અંગણને લીધે ગુપ્તપણે નિરાંતે સાધના આટલાં વર્ષો થઈ શકી. બીજું, એનાથી કરી બીજી કોઈ રીતે ભાગ્યે જ શિખાય એવા નમ્રતાના પાઠ શીખવાના મળ્યા. માન અપમાનથી પર થવાના અભ્યાસનો જાગ્રત પ્રયત્ન આપોઆપ થાય એવા પ્રસંગ પણ એમાંથી ઉદ્ભવ્યા. બીજાંને મારે માટે એવી અવમાનનાની વૃત્તિ થતી મને અનુભવાતી, ત્યારે તેના પરત્વે પણ જીવતોજાગતો સદ્ભાવ પ્રગટાવવાની હૃદયમાં જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક ઊર્મિ આ જીવ પ્રગટાવતો. સર્વ પરત્વે સદ્ભાવ રાખવાની જીવનકળાનો વિકાસ આમાંથી મને થયો. વળી, લોકલજ્ઞ અને લોકનિંદાનો ભય, તેમ જ અપમાન થતાં ઉદ્ભવતી લાગણીઓ વગેરે તટસ્થતા રાખી નિહાળવાના તથા તે તજવાના પણ એવી રીતે નિમિત્ત પ્રસંગો મળ્યા કરતા. જાણી જોઈને હેતુના શિક્ષણને અર્થે સ્વીકારેલો આ સ્વાંગ પાસેના

કર્મસાથીઓ સમજી શક્યા ન હતા, તો બીજાની તો વાત જ શી? તમને પણ, હવે આ માર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો છે એટલું જ નહિ પણ આ જીવનું માર્ગદર્શન સ્વીકાર્યું છે એટલે, આટલું લખ્યું છે, પણ તે ગુપ્ત રાખવાનું છે, તે જાણશો. તમે ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં હતા અને એક શિક્ષક ઉપરાંત છાત્રાલયના ગૃહપતિ હતા છતાં પણ તમને નામ દઈને છેક દરવાજાથી મોટું યોગાન વીંધીને સામે તમારી ઓરડીમાં સંભળાય એવી રીતે મોટેથી તમને બોલાવતો. તેથી, કેટલાક છાત્રોમાં કુતૂહલ થતું, કેટલાકમાં જરાક અન્યથા વૃત્તિ પણ ઉદ્ભવતી, પણ એમ બૂમ પાડવામાં ઉપરનો હેતુ પણ હતો. એટલે તે દિવસે મારા અસભ્ય પોશાક છતાં મારી સાથે શહેરમાં તમે ફર્યા તે મારે મન આનંદની હકીકત હતી, પણ એ વાત ત્યારે તમને વ્યક્ત કરી ન હતી, તે હવે કરું છું.

અંતરની નિષ્ઠા થવી જોઈશે

જેમ જેમ તમને આત્મનિર્ણય (અંતરનું conviction) થતો જશે, કેવળ બુદ્ધિની ખાતરીથી નહિ પણ અંતરના ઊંડાણની, નિશ્ચલ, શ્રદ્ધાયુક્ત, અનુભવના પાયા ઉપર રચાયેલી, હૃદયની ભાવનાથી, સીલ વાગે એવી નિષ્ઠા પ્રગટતી જશે, તેમ તેમ તદ્દન વિરોધી દેખાતા પ્રસંગોમાં પણ તે નિષ્ઠા આપણને આપણામાંથી જીવનના સત્ત્વ અને સ્વત્વમાંથી ચલિત થવા નહિ દે. વિઘ્નદોડની શરતના ઘોડાઓને વચમાં hurdles-વિઘ્નો-જાણી જોઈને મૂકીને તેમાંથી પાર જવાની કેળવણી આપવામાં આવે છે. તેવી રીતે આ વિરોધાભાસી પ્રસંગો પણ માત્ર આપણા hurdles રૂપે છે. તેનો હેતુ આપણને વધારે કાર્યક્ષમ, વધારે શ્રદ્ધાન્વિત, વધારે ધૈર્યવાન વગેરે વગેરે પ્રકારના બનાવવાનો છે. એ દૃષ્ટિએ જોતાં પછી

વિઘ્ન એ વિઘ્ન નથી દેખાતાં અને નથી રહેતાં, પણ ઊલટાં શ્રેયસ્કર છે એમ અનુભવાય છે.

ત્રાટક

ત્રાટકના શિક્ષણ માટે વયમાં લીલું વર્તુળ અને તેની આસપાસ વધતાં જતાં કંકણાકારનાં રંગોવાળું ચિત્ર વિનીબહેને મોકલી આપ્યું હશે. જો એ આવ્યું હોય તો શરૂ કરી દેશો. પૂર્વ બાજુએ તે એવી રીતે ભીંત આગળ સ્ટૂલ કે એવા કશાક ઉપર મૂકશો કે જેથી મધ્યવર્તી લીલું વર્તુળ બરાબર આંખની સીધાણમાં સામે જ આવે. અંતરમાં જે જપ કરો છો અથવા ભાવવાહી કોઈ ભજનની લીટીનું રટણ કરતાં કરતાં સાથે જે ધારણા કરો છો, તે તેમનું તેમ જ કર્યા કરવું. ફક્ત આંખો મિટમિટાવા દેવી નહિ. પાંપણો પણ ફરકવા દેવી નહિ, તદ્દન સ્થિર દષ્ટિ કરવી અને રાખવી. પહેલાં પાંચ દિવસ પા કલાક ચાલુ રાખશો. ત્રણ ત્રણ દિવસે પાંચ પાંચ મિનિટ કે ત્રણ ત્રણ મિનિટ વધારતા જશો. ચશ્માં રાખીને ફાવે તો તેમ અને ઉતારીને ફાવે તો તેમ. પછીથી ટાઢા પાણીની છાલક સારી પેઠે આંખ ઉપર મારજો. એક ડોલ પાણી કોઈની પાસે ભરાવી મંગાવજો. (તમારું શરીર જાતે એક ડોલ પણ ભરીને લાવી શકે એવું અત્યારે નથી, પણ શરીરમાં સુધારો થતો જતો તમે જાતે અનુભવશો. *) પણ પાણી આંખે ખૂબ છાંટવાનું રાખશો. નહિતર નાહક હેરાનગતિ ભોગવશો.

★ આ હકીકત સાચી નીવડેલી છે. નડિયાદ આશ્રમમાં તે પોતે ઘણું કામ કરે છે, જે તેમના સંબંધીઓના ઝટ માન્યામાં આવે તેમ નથી.
-સંપાદક

અપરિગ્રહનો સૂક્ષ્મ અર્થ

આપણે અપરિગ્રહી થવાનું છે અને રહેવાનું છે, પણ તે તેના સૂક્ષ્મ અર્થમાં. વિચારો, સંસ્કારો, રૂઢ થઈ ગયેલાં વૃત્તિનાં વલણો, હુમલા લઈ આવતા moods (આવેશયુક્ત આવેગ)- એ બધાંનો ઘણો સંગ્રહ, ઘણો પરિગ્રહ આપણે કર્યો છે, તે હવે છોડવાનો છે. એવો 'અપરિગ્રહ'નો અર્થ છે. આવા પ્રકારનાં સગાંઓથી તેમ જ બહારનાં બધાં એવાં સંગીઓથી સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ બંને રીતે નિઃસંગ રહેવાય તો જ ઉત્તમ. નહિતર છેવટે નિઃસંગના સ્થૂળ અર્થમાં તો નિઃસંગ રહેશો.

દર્દભરી પ્રાર્થના થવી જોઈશે

આપણે સતત જે જે મનમાં વલણો ઊઠે તેને તપાસતા રહેવું અને તે પ્રમાણે તેને પ્રભુકૃપાથી મઠારતા રહેવું. આ પ્રમાણે પ્રભુકૃપાથી આ જીવ વત્યો છે. એણે કેવા કેવા આર્તનાદથી અને આર્દ્રભાવથી પ્રાર્થનાઓ કરી છે, તેની તો કોઈને પણ ખબર નથી. આપણે એક સ્થિતિમાંથી બીજી સ્થિતિમાં પલટાવું હોય, તો આપણે જે સ્થિતિમાં હોઈએ તે સ્થિતિ આપણને ઘણી ઘણી કઠવી જોઈશે. તેમાં એક પળ પણ રહેવાય તો તેવી પળ એટલી બધી વેદનાયુક્ત વીતે કે જેથી કોઈ પણ રીતે આપણને કળ ના વળે, ચેન ના પડે. તેવું થયા વિના એક સ્થિતિમાંથી બીજી સ્થિતિમાં પલટાઈ શકવાનું નથી. પ્રભુકૃપાથી આવું આપણામાં બને, ત્યારે જ ઉદ્ધારની આશા શક્ય છે, તે વિના નહિ. ખાલી ખાલી મોઢેથી પ્રાર્થના બોલવાથી તેવી પ્રાર્થનાનો ઉઠાવ અને રણકાર કદી પણ ઊઠી શકતો નથી. ભારોભાર વેદના પ્રગટ્યા વિના પ્રાર્થનામાં આર્તનાદ ક્યાંથી પ્રગટે ? એવી કેટલીક જે પ્રાર્થના થયેલી છે, તે તમને લખી મોકલું છું :-

(શિખરિણી)

પ્રભુ, લાવી શેં હું મુજમહીં શકું માનવીપણું ?!
ગુણો એના પૂરા મુજમહીં નથી દે સમજ તું,
બધું મારામાંનું નીરખી શકું એવી નજર દે,
પ્રભુ, જેથી આવી શકું તુજ કને એમ કરી દે.

• • •

બન્યો છું હું તો જો ! બળદ ગણિયાની જ્યમ પ્રભુ !
પરોણા ઘોંચાતા પણ ત્યમ છતાં ના ઊઠી શકું,
અરેરે ! આવી તે પરવશ દશા કોની ન હજો !
પડી પાયે માગું મુજ મદદમાં આવ હરિ, તું.

• • •

અધોગામી મારી હજી પણ વહે વૃત્તિ મનની,
તને પોકાર્યા હું કરું હૃદય, દે સૂઝાય પ્રભુ, તું,
મને મારાનું રૂહે પૂરું સતત તે ભાન હૃદયે,
અને તારા ખ્યાલે મન રમી રહે, માગું પ્રભુ, તે.

• • •

જવાનું આઘે છે, અધવચ ખૂંપ્યું ગાડું મુજ ત્યાં,
અગાડી, ગૂંચાયો પ્રભુ, જઈ શકાશે ક્યમ હવાં !
હું મારું ચાલે જે બધું કરી શકું છું ત્યમ છતાં,
ઊંચું ના આવે છે, ઝટ, પ્રભુ, હવે ધા મદદમાં.

• • •

ભવાબ્ધિમાં મારું અધવચ રૂબે નાવ પ્રભુ, જો !
મને બીજા કોનો તુજ વગર આધાર ન કશો,
હજી બેઠો પૂરો હૃદયમહીં વિશ્વાસ તુજ ના,
પ્રભુ, બાકી આવું કથવું તુજને કે પડત ના.

• • •

ધર્મામાં હું તારે ચરણ સમજ્યો ચિત્ત ન કશું,
ક્યા મોઢે તારી રહમ પછી શેં માગી શકું હું ?
પૂરું હૈયું મારું કરી નવ શક્યો શુદ્ધ હું હજી,
ટકી રહેવા તેથી તુજ બળ હું માગું પદ ઢળી.

મૂકી દેવા મારો પ્રભુ, મનતણો મેલ સઘળો,
પ્રયત્નો તો કેં કેં સતત બનતા હું કરી રહ્યો,
કૃપાથી, શ્રદ્ધાથી પ્રભુ, જરૂર ફાવી શકીશ હું,
મને યાયું, દેજે હરનિશ પ્રભુ, સાથ તુજ તું.

દંભી માનવજીવન મિટાવવા દર્દની અનિવાર્યતા

આવી રીતે આપણને જ્યારે આપણી હાલની જીવપ્રકારની દશા ખરેખરી રીતે ખૂબ ખૂબ કઠવા માંડશે અને ધ્યેયને સાકાર કરવાને કાજે પૂરેપૂરો મરણિયો નિર્ધાર જીવનમાં પ્રગટેલો હશે, ત્યારે જ આપણે પ્રભુકૃપાથી ઊંચે આવી શકવાનાં છીએ. કોઈ પણ પ્રકારની છેતરપિંડી કે દંભ આ માર્ગમાં ચાલી શકે તેમ નથી. માનવીને કદી પણ એવો જીવતો ખ્યાલ પ્રગટી શકતો નથી કે તે સાવ પોકળતાભર્યું અને દંભી જીવન જીવી રહ્યો છે. પ્રભુના માર્ગે જીવવા ઈચ્છનારને તો તેની પ્રકૃતિનું, તેના સ્વભાવનું, તેના ગુણનું, તેના અવગુણનું-એ બધાંનુંયે સ્પષ્ટ દર્શન થઈ જતું હોવું જોઈશે. અને એવું થતું વક્તાનું દર્શન એ એને હજારો વીંછીના ડંખની પેઠે જ્યારે સાલવા માંડશે, ત્યારે તે સફાળો ચોંકીને તેમાંથી જરૂર ઊઠવાને મંડી શકવાનો, એવી વેળાએ હૃદયના આર્તનાદથી આર્દ્રભાવે મદદને માટે શ્રીભગવાનની જે પ્રાર્થના થશે તેવી પ્રાર્થના તેને પ્રેરણારૂપ અને મદદગાર નીવડશે.

સ્મરણધારણાથી વહેવારકર્મો વધુ સારાં થશે

કરોડરજી કે મેરુદંડ મારફતે જે પ્રકારનો ઊર્ધ્વગામી માથાના બ્રહ્મરંધ્ર સુધી જનારો પ્રવાહ તમારા અનુષ્ઠાનના સમયથી શરૂ થયો છે, તેની ધારણા તમારું ગાંધીજીના પત્રોનું કામ કરતાં કરતાં વચ્ચે વચ્ચે તો ઘણી મંદ પડી જાય છે, તે ઠીક નથી થતું. કામ કરતાં કરતાં વચ્ચે વચ્ચે પાંચદશ મિનિટ કામ મૂકીને પણ અંતરમાં એકભાવથી ડૂબકી મારી લેવાનો જીવતોજાગતો અભ્યાસ પાડ્યા કરશો. તેથી, પત્રોનું કામ ઓછું થવાનું નથી. કેટલાય લોક આવી જાતનો ડર સેવતા હોય છે, પરંતુ જેમ જેમ સાધનામાં વિશેષ ને વિશેષ એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થવાતું જશે, તેમ તેમ પ્રાપ્ત કર્મમાં તે એકાગ્રતા અને કેંદ્રિતતા નીતરી શકવાની છે, અને તેટલા પ્રમાણમાં કર્મ વધારે ઉત્તમ અને વધારે સરળતાથી વધારે વહેલું થઈ શકવાનું છે. આ હકીકત સમજાય તેવી છે, પરંતુ કોઈ પણ ઉપાયે :-

‘દઈ ધક્કા ધક્કા સતત ચલવો યજ્ઞ જીવને.’

બહેનો પ્રત્યે પૂજ્યભાવ

બને તેટલા નિઃસંકોચપણે જ્ઞાનપૂર્વક જીવનમાં વર્તવાનું છે. સમાજના શિષ્ટાચારોમાં જકડાઈ જવાનું નથી. આમ જ થાય અને આમ ના જ થાય કે તેમ તો ના થાય એવી વિચારસરણીને પ્રેમથી તિલાંજલિ આપવાની છે. બહેનો પરત્વેનો અત્યંત નિર્મળ દૃઢ્યનો ભાવ એની પરાકાષ્ટાની પણ પાર આપણા પોતાના જીવનવિકાસના હેતુના જ્ઞાનથી આપણે કેળવ્યા કરવાનો છે. એટલે સુધી કે તે વંદનીય છે, કેમ કે તે સર્જનહાર છે અને ધારણહાર છે. એવી ભાવના દૃઢ થતાં જીવસ્વભાવની (sex-impulse) કામવૃત્તિ રૂપાંતર પામીને તેની ઊર્ધ્વગતિ થયા કરશે અને તેમ થતાં ઊર્ધ્વરિતસ થવાશે. બહેનોમાં એક નૈસર્ગિક

શક્તિ એવી છે, કે તેઓ કામાતુર જીવને ઝટ પારખી લે છે અને નિર્મળ આત્માઓ ઉપર તેમનું દિલ અને હૃદય વિશેષ ભક્તિપૂર્વક ઢળતાં હોય છે અને એવાઓ ઉપર તેઓ નિર્મળ ભાવ રાખે છે.

કામવૃત્તિનો ઉપાય

આપણે પોતે આપણા પોતાના મનમાં ઊગતી અને ઊઠતી અનેક પ્રકારની વૃત્તિઓને સમજી સમજી તેમાં આપણાથી કરી પ્રાણ ના પ્રગટતો રહે તેમ વર્તવાનું છે. ‘વૃત્તિનો સંયમ કરો’, ‘સંયમ કરો’ અને અમુક ‘આ પાળો કે તે પાળો’ એવા પોકાર પાડવાથી કે એવો બોધ દેવાથી અને એવું સમજવાથી કંઈ કશું ઝાઝું વળતું નથી. માનવીને જ્યારે પોતાના જીવનધ્યેયની દિલમાં ખરેખરી તત્પરતાયુક્ત વ્યાકુળતા પ્રગટે છે, ત્યારે જ જીવન-વિકાસના માર્ગનું ખરેખરી રીતનું કામ થતું અનુભવાય છે. એટલે ભગવાનમાં અથવા તો આપણા પોતાના જીવનવિકાસના ધ્યેયમાં ધગશવાળી સાચી વ્યાકુળતા આપણામાં પ્રગટે તો બીજું બધું તો આપમેળે બની રહેવાનું છે. એટલે ‘આ કરો’ અને ‘તે કરો’ એવું બધું ઉપદેશનું જે કથન હોય છે, એ બધું મને તો એક રીતે આડફંટે લઈ જનારું અને જે હેતુ પ્રમાણમાં સહેલાઈથી સરે તે હેતુને વિનાકારણ વધારે મુશ્કેલીથી ફળાવવાના પ્રયત્ન જેવું લાગે છે. જો આપણું દિલ જીવનવિકાસના ધ્યેયમાં લગનીવાળું પ્રગટી શકે, તો જીવદશાની નકારાત્મક વૃત્તિઓ પ્રગટતાં, આપણાથી તેનો સહજપણે ઈનકાર સરળતાથી થઈ શકવાનો છે. માટે, સાધનામાં જ પળે પળ, ગંગધારાવત્ લગાતાર, હૃદયની સાચી દાનતથી મથ્યા કરીશું, તો સર્વ કંઈ બીજું તો આપોઆપ જોડે જોડે થયા કરતું રહેશે. ‘Seek ye first the kingdom of Heaven and all else shall be added unto you’

એવું ઈશુ ભગવાનનું વચન છે. ‘પહેલાં ભગવાનના જ રાજ્યને શોધો અને તે મેળવો. એટલે બીજું બધું તો પોતાની મેળે તને પ્રાપ્ત થશે.’ એવો એનો અર્થ ઉપરની રીતે સાધનાની દૃષ્ટિએ ઘટાવી શકાય.

મનબુદ્ધિની પ્રચંડ માયાવી શક્તિ

મન અને બુદ્ધિના ખેલો તટસ્થતા કેળવી કેળવીને જોયા કરવાનો જીવતોજાગતો અભ્યાસ પાડશો. એમના જેવો કુશળ ખેલાડી જગતમાં બીજો પાક્યો નથી. રામાયણમાં રામ અને રાવણના સંગ્રામમાં રામલક્ષ્મણે જો કોઈથી સૌથી વધારે હાર ખાધી હોય, તો તે રાવણ કે કુંભકર્ણ જેવા મહાબળવાન મહારથીને હાથે નહિ પણ ઈંદ્રજિત્ને હાથે. એને લીધે તો હનુમાનને સંજીવની ઔષધિ લેવા જઈ આવવું પડેલું. લક્ષ્મણજી છેક જ બેભાન, મૃતપ્રાય થઈ ગયેલા, એનું કારણ કે ઈંદ્રજિત્માં એવી માયાવી શક્તિ રહેલી હતી કે તે આકાશમાં છૂપો છૂપો રહીને બાણ મારી શકે. એટલું જ નહિ પણ તે આમથી તેમ ગમે ત્યાં એક પળમાં જઈ શકે. આપણાં મન અને બુદ્ધિ વગેરે કરણોને ઈંદ્રજિત્ની તે શક્તિ સાથે સરખાવી શકાય. તેથી, સાધકને માટે તટસ્થતા, સમતા, શાંતિ, પ્રસન્નતા જીવનના સકળ વહેવારનાં કર્મ કરતાં કરતાં કેળવાતાં જાય તે ઘણું ઘણું જરૂરનું છે. અને સકળ કર્મ કરતાં કરતાં તે કેળવવા પરત્વેનું આપણું ભાન જીવતુંજાગતું રહે તેનું નામ સાધના છે. અને જો એવું ભાન જીવતુંજાગતું રહેતું અનુભવાય, પ્રત્યક્ષપણે અનુભવાય તો જાણવું કે સાધના થતી રહે છે.

આ કુરુક્ષેત્રમાં શ્રીકૃષ્ણ પડખે જ છે

કરેલા નિશ્ચયમાંથી આપણને ચળાવવા તે તો અનેક ઈંદો ઉઠાવશે. નવી નવી તરકીબો અજમાવશે. ઘણી વાર તો તે જ

ફાવી જાય છે. આજ સુધીના એના આપણા ઉપરના સર્વોપરીપણાની સામે આપણું આ માર્ગમાં પ્રયાણ થયું તે જ તેને પડકારરૂપ છે. કોઈ પોતાનું સામ્રાજ્ય ઓછું જ એમ ને એમ જતું કરવા દે છે ? એટલે એ આપણને ફસાવશે અથવા તેવા અસંખ્ય પ્રયત્ન કર્યા કરશે, પરંતુ આપણે એને ઈશારે હવેથી નાચવાનું નથી. આપણે તો હવે શ્રીભગવાનને ઈશારે નાચવાની અભિલાષા છે. આપણે જો પ્રાપ્ત કર્મમાં જીવન-વિકાસના હેતુની જીવતીજાગતી ધારણાથી મંડ્યા રહેવાનું લક્ષ સતત જાળવી રાખી શક્યા, તો મનની એ બધી ચાલબાજી વ્યર્થ જવાની છે. એક વખત પણ જો ઢીલા પડ્યા કે અજાગ્રત રહીને પ્રમાદમાં રહ્યા અથવા તો અજાણમાં પણ ગાફેલપણું સેવાયું, તો એટલે અંશે નિશ્ચયમાંથી આપણે ચળ્યા એમ નક્કી સમજવું. એકવાર નિશ્ચય થયો એટલે મરણિયો નિર્ધાર કર્યો એમ સમજવાનું છે. એવા નિશ્ચયને સમજી સમજીને જેટલા પ્રમાણમાં અનુકૂળ વર્તી શક્યા તેટલું બળ જીવનમાં છતું થયેલું અનુભવી શકીશું. આવા પ્રકારના ગજગ્રાહ કે મહાભારત યુદ્ધમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તો આપણી પડખે જરૂર છે. એટલે ઢીલા પડીને ‘હેઠે ના ઊતરવાની’ ખાસ તકેદારી આપણે રાખવાની છે.

જાગ્રતિના અખંડ સાતત્યની જરૂર

એકાગ્રતાપૂર્વક ઉત્સાહથી, ખંતથી બે કલાક અને તેથી વધીને ત્રણ કલાક ધ્યાનને લઈ જવાનું છે. ભલે હમણાં પૂરેપૂરી એકાગ્રતા ના પ્રગટે, વિચારો કીડિયારા માફક ઊભરાય, પણ એ તો ધીરજપૂર્વક લાંબા કાળ સુધી પ્રેમથી નિરંતર થયા કરશે અને એવા અભ્યાસમાં જ્યારે ચેતન પ્રગટશે ત્યારે વિચારો ઉપર કાબૂ જામશે. આપણે જે સાધન લીધું છે, તે સાધનના

અભ્યાસમાં આપણું દિલ પ્રગટવું જોઈશે, એની લગની લાગવી જોઈશે, તેમાં unbroken continuity-અખંડ સાતત્ય પ્રગટવું જોઈશે. અંતરના સ્વરાજને પ્રાપ્ત કરવાને માટે સર્વ ભાવે અને સર્વ રીતે વારીવારીને ફના થઈ જવાની તાકાત આપણે કેળવવાની છે. તેથી, દિનપ્રતિદિન જીવનવિકાસની તમન્ના, તે માટેની હૃદયની ઉત્કટ ભાવના વધારે ને વધારે તેજસ્વી અને પ્રાણવાન બને, એવા પ્રકારની જાગ્રતિ આપણા આધારમાં પ્રગટેલી હોવી જોઈશે.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૯-૯-૧૯૩૯

મને અત્યારે જ તમારો તાર મળ્યો. કેટલો આનંદ થયો હશે ! તેની કલ્પના પણ તમને નહિ આવે. અહીં તો ખાતરી અને વિશ્વાસ પહેલેથી પૂરેપૂરાં હતાં. એ હકીકત તા. ૬-૯-૧૯૩૯ના કાગળમાં તમને જણાવેલી પણ છે. ચાલો, તમને પણ એટલી ખાતરી થઈ અને વિશ્વાસ પ્રગટ્યો, એ જાણીને રાજી થયો છું.

(માલિની)

હૃદયમહીં ધરીને ધ્યેયનું લક્ષ ઊંડું,
સ્મરણ કરી કરીને ધારણા ત્યાં ધરીને,
તહીં જ પડી રહેલી શક્તિ છૂપી પ્રચંડ,
જગવી જગવી લેજો કર્મમાં તે હંમેશ.

નવા પ્રકારનો બુદ્ધિનો ઉપયોગ

અત્યાર સુધી આપણે બુદ્ધિનો ઉપયોગ કોઈ ને કોઈ પ્રકારના બહારનાં કર્મમાં જ કર્યાં કર્યો છે, કારણ કે તેવાં કર્મમાં આપણને રસ હતો, પરંતુ હવે એવાં બહારનાં કામો એટલા રસપૂર્વક

કરવાનાં નથી. આપણે ખરેખરો રસ તો જીવપ્રકારનાં કરણોમાં સમતા પ્રગટે એમાં અને એવી બીજી અંતરની પ્રવૃત્તિમાં પ્રગટાવવાનો છે અને લેવાનો છે. આપણે બધા સાધારણ રીતે એમ માનવાને લલચાઈએ કે ‘તો પછી બહારનાં કામોનો ધબકો જ વળેને?’ ના, પણ તેમ નથી થવાનું. અત્યાર સુધી બહારમાં જ આપણું લક્ષ હતું. હવે, તે અંદર તરફ વળતાં બહારનું લક્ષ તદ્દન જતું રહેશે એમ થતું નથી. એક સામટાં ત્રણચાર કામ કરતાં અનેક માણસોને જોઈએ છીએ. શતાવધાનીની હકીકત પણ જાણીએ છીએ. એટલે અંતરનાં બધાં કામો તરફ લક્ષ આપવાની સાથે તેવા અભ્યાસને લીધે બહારનાં કામો પણ યોગ્ય રીતે જરૂર કરી શકીશું. કોઈ કીમતી વસ્તુ ખોવાઈ ગઈ હોય છે, તો તે જડે નહિ ત્યાં સુધી એમાં જ આપણું લક્ષ પરોવાઈ રહે છે, તેમ છતાં બીજાં બધાં સાથે વાતો પણ કરીએ છીએ અને તે વેળા રોજિંદાં કામો પણ કરીએ છીએ. એટલે એકસાથે બેત્રણ કામ થઈ શકે છે અને સાથે સાથે મનમાં તો પેલી ખોવાયેલી વસ્તુનું ભાન કદી તૂટતું નથી. એવી રીતે બહારનાં કામ કરતાં કરતાં આપણે આપણા જીવનવિકાસના હેતુમાં જીવતુંજાગતું સતત પળેપળ લક્ષ રાખ્યા કરવાનું છે. જીવનનું સઘળું લક્ષ અંતર્મુખ સ્વ કેંદ્રિત કરવાનું છે, રાખવાનું છે. Turn thy Searchlight inwards (તારું સર્ચલાઈટ-એકાગ્ર પ્રકાશ આપતો દીવો-અંદરમાં વાળ) અને એમ કરીને ત્યાંનો જીવપ્રકારનો કચરો કાઢી નાખવામાં સકળ શક્તિ વાપરવાની છે. આમ થવા માંડશે ત્યારે અનુભવ થશે કે બહારનાં કર્મ તો એની મેળે થયા જાય છે. એમાં ખાસ કશી ઊણપ આવતી નથી. એટલું જ નહિ પણ ઊલટું તેમાં હવે તો

પ્રભુની સહાય અને સૂક્ષ્મ દોરવણી મળવાથી તે સારી રીતે, વધારે કુશળ રીતે થતાં જાય છે. એટલે બુદ્ધિનો ઉપયોગ આપણી તમન્ના કેમ વધુ ને વધુ વધે એ તરફ તેને દોડાવવામાં, આપણી આગળપાછળના વાતાવરણમાં જે કંઈ બનતું હોય તેમાંથી પણ જીવનધ્યેયના માર્ગને અનુકૂળ સાર ખેંચી કાઢવામાં, પ્રેરણા મેળવવામાં, મનાદિકરણોમાં જે જે ઊભરા આવતા હોય, ચડતાઊતરતા આવેશ અને આવેગો થતા હોય, અનેક પ્રકારનાં આંદોલનો જાગતાં હોય, જે જે આંતરિક સૂક્ષ્મ પ્રકારના પ્રવાહો વહેતા હોય, તે બધાંનું ઊંડું ઊંડું નિરીક્ષણ કરી કરી તટસ્થતાથી તેનું પૃથક્કરણ કરી કરી જે જે કંઈ પ્રતિકૂળ હોય તેનો ત્યાગ કરી અનુકૂળને પોષણ આપવામાં, એવાં અંદરનાં અનુકૂળ તત્ત્વોનો પાછો સાધનામાં ઉપયોગ કરવામાં, બીજા થતા પ્રસંગો અને બીજા પ્રકારના અનુભવમાં રસ ના લેવાઈ જાય તે પ્રમાણે જાગ્રતિથી વર્તવામાં, આવું બધું થતાં થતાં છતાં આનંદ પ્રવર્ત્યા કરે એવી રસવૃત્તિ, એવી લહેર વધાર્યા કરવામાં વગેરે સાધનાના માર્ગનાં સાધનોમાં આપણી બુદ્ધિનો જ્ઞાનપૂર્વક ઉપયોગ કર્યા કરવાનો છે.

આપણી જીવદશાવાળી બુદ્ધિ

અહીં પણ એક ભારે મોટી સાવચેતી રાખવાની છે. બુદ્ધિ હજી નિર્મળ થઈ નથી. અનેક પ્રકારના પૂર્વગ્રહોથી તે ભરેલી છે. ઘણા લોકોને કહેતા સાંભળ્યા છે, કે ‘અમે તો અમારા પોતાના અંતરાત્માના અવાજ પ્રમાણે વર્તીશું-નહિ કે પહેલાંના સમયના કે આજના ધુરંધરોના કહ્યા પ્રમાણે.’ ઘણા લોક એવો ગર્વ પણ લેતા જોયા છે, કે ‘પોતે પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે ચાલે છે અને અંધશ્રદ્ધાથી કે ગાડરિયા પ્રવાહ પ્રમાણે વર્તતા નથી.’

એ લોક ભૂલી જાય છે, કે બુદ્ધિમાં સમતા અને નિર્મળતા પ્રાપ્ત થવાં એ તો ઘણું ઘણું દોષલું છે. એટલે બુદ્ધિમાં જ્યાં સુધી અનેક પ્રકારનો મળ છે ત્યાં સુધી એવી બુદ્ધિની દોરવણીથી ભુલાવામાં પડવાનો તો ઘણો ઘણો સંભવ છે. એવા પ્રકારની બુદ્ધિનો નિર્ણય તે સાચો નિર્ણય છે એમ પૂરેપૂરું તો ના માની લેવાય.

सतां हि संदेहपदेषु वस्तुषु, प्रमाणमंतःकरणप्रवृत्तयः ।

‘જે જે પ્રવૃત્તિ વિશે વિકલ્પો હોય તેથી સંદેહ ઉત્પન્ન થાય તેમાં ‘સતામ્’ એટલે સત્પુરુષના પોતાના અંતઃકરણની પ્રવૃત્તિ એ પ્રમાણ છે.’ આ સૂત્ર લોકને ટાંકતા સાંભળ્યા છે, પણ તેઓ ભૂલી જાય છે, કે પોતે હજી સત્પુરુષ થયેલા નથી. સતાં હિ (–સારા માણસોની કે સારા જ માણસોની) એ શબ્દો ઉપર યોગ્ય લક્ષ તેઓ દોરતા નથી. ગીતાજીમાં તો સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે –

यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।

तदा गंतासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥

જ્યારે તારી બુદ્ધિ મોહરૂપી કાદવની પાર જશે ત્યારે જે જે શ્રુત જ્ઞાન (સાંભળેલું જ્ઞાન) અને શ્રોતવ્ય જ્ઞાન (સાંભળવા જેવું જ્ઞાન) હશે તેની પાર તું જશે. એટલે કે તું આત્મજ્ઞાની થશે.

બુદ્ધિ નિર્મળ થવી જોઈશે

આ ઉપરથી એક હકીકત આપણે સ્વીકારવી જ પડશે કે આપણી બુદ્ધિ હજી જીવદશામાં હોવાથી જીવદશાવાળી છે. હજી તે પરમ તત્ત્વના પ્રેમ-રસ-રંગથી રંગાયેલી નથી. એ તો હજી અનેક પ્રકારના જીવદશાના રંગોથી રંગાયેલી છે. હાલમાં તો તે અનેક પ્રકારના સંસ્કારોથી ભરેલી છે અને તેની અસરવાળી છે અને આવરણવાળી છે. એટલે એવી બુદ્ધિ જે કંઈ સુઝાડે તેનાથી

પર પણ સ્વતંત્ર દષ્ટિ કેળવ્યા કરવાની છે અને તે તટસ્થતા, સમતા, શાંતિ, પ્રસન્નતા કેળવાયા વિના થઈ શકવાનું નથી. જ્યાં સુધી જીવદશાની પ્રવૃત્તિ ચાલુ હતી ત્યાં સુધી તેટલી મર્યાદામાં બુદ્ધિએ મદદ કરી છે, તેની ના નહિ. એ જ બુદ્ધિ પોતાની અને મનની પરના પ્રદેશની વાત આવી ત્યાં વિરોધી પણ બની જતી હોય છે. આપણે ભૂલી જઈએ છીએ કે જીવદશાને વશ એવી બુદ્ધિ શી રીતે તેની પરની બાબતમાં યોગ્ય નિર્ણય આપી શકે ? બુદ્ધિમાં સંપૂર્ણ નિર્મળતા અને સમતા પ્રગટ્યા વિના આત્માનો પ્રકાશ વ્યક્ત થઈ શકવાનો નથી, તે નક્કી જાણશો. એટલે બુદ્ધિના તર્કવાદને મચક ના આપવાનું આપણે ખ્યાલમાં રાખવાનું છે અને બુદ્ધિ સરળ, મુલાયમ, (pliable) તથા પ્રભુપ્રેરિત બને એમ થાય તે આપણે જોવાનું છે.

હૈયાસૂઝની આંખ ઊઘડે છે

જો આપણું બધું જ જીવતુંજાગતું લક્ષ જીવનવિકાસના ધ્યેયમાં એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થયું હશે, તો જીવનવહેવારનાં કર્મ તો થયા જ કરશે. તે થશે એટલું જ નહિ પણ તે વધારે યોગ્યપણે થશે એ પણ જણાવ્યું છે. એક દષ્ટિએ જોતાં આ એક કોયડા જેવું લાગે એ પણ લખ્યું છે. જે વિષયમાં આપણું મન સમગ્રપણે એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થયેલું હોય છે, તે જ વિષયમાંનું કર્મ સારું થાય છે, આવી સામાન્ય અનુભવની સમજણ છે. આમ, જો પહેલાંના કરતાં જ્યારે હવે મનની એકાગ્રતા અને કેંદ્રિતતા ધ્યેય તરફ સંપૂર્ણ ભાવે અને સંપૂર્ણ રીતે એના યંત્ર થવામાં પ્રગટેલી હોય અથવા થવા તરફ વળેલી હોય ત્યારે જીવનવહેવારનાં કર્મ કેવી રીતે પહેલાં કરતાં વધુ સારાં થાય ? એ પ્રશ્નનો જવાબ બીજી રીતે પણ આપી શકાય. એક તો બીજી બધી પ્રવૃત્તિમાં આપણે નિઃસ્પૃહ

રહેવાનું છે. એનો અર્થ એમ નથી કે આપણે એ બાબતમાં કેવળ દુર્લક્ષ સેવવાનું છે અથવા તે કામ બગડે તો બગડવા દેવાનું છે. કામ યોગ્ય રીતે થાય તે તો જોવાનું છે જ. મળેલું કર્મ પણ જીવનથી નિરાળું નથી. એટલે તે પણ (યોગયોગ્ય ભાવે અને રીતે) કરવાનું જ છે, પણ જો આપણે આપણા પોતાનામાં જ પૂરેપૂરા યોગ્ય રીતે સતત ગંગધારાવત્ સ્થિર અને રત થયા હોઈશું, તો તેમાંથી એક એવી હૈયાસૂઝ અથવા હૈયા ઉકેલની શક્તિ પ્રગટી જાય છે, કે પછી કોઈ કર્મ વિશે આપણને ઝાઝા વિચાર કરવાના રહેતા નથી. જે જે સમયે જે જે બન્યા કરે છે તે સમયે તેનો ઉકેલ કેમ લાવવો, તેનું માર્ગદર્શન આપોઆપ પ્રભુકૃપાથી મળ્યા કરે છે.

હૈયાસૂઝની ઉકેલ બુદ્ધિની ઉકેલ કરતાં ચડે

આપણી આંખથી કોઈ પદાર્થને જોવામાં કશા વિચાર કરવા પડતા નથી. તે તરફ લક્ષ ગયું કે એ પદાર્થ દેખાયો જ. તેવી રીતે આ નવાં ઊઘડેલાં જ્ઞાનચક્ષુ જે પ્રશ્ન તરફ લક્ષ આપે તેનો ઉકેલ પણ તે તરત બતાવી શકે છે. એટલે પછી બુદ્ધિથી દરેક પ્રશ્નની બંને બાજુઓ પૂર્વપક્ષ અને ઉત્તરપક્ષ વિચારી વિચારીને તેના તેવા નિર્ણય વડે કામ લેવાની જરૂર નહિ રહે. અને પછી તો બુદ્ધિના ઉકેલ કરતાં હૈયાની આંખનો ઉકેલ યોગ્ય હોય છે એવું અનુભવીશું. વળી, હાલ તો કોઈ એવું મહત્ત્વનું લાગતું કામ થતાં પહેલાં એના વિશે પુષ્કળ વિચારો આવે છે અને તે થઈ ગયા પછી તેના ઊંડા સંસ્કાર તે મૂકતું જાય છે. તથા, તેની છાયા પણ કેટલાક વખત સુધી આપણને ઘેરી લે છે. તે બધું ધીમે ધીમે ઓછું થઈ જઈ છેવટે તે વિલય પામી જશે અને કામ પૂરું થતાં તે અંગેના વિચાર પણ બંધ થઈ જશે, અને આપણે

જીવનધ્યેયની ભાવનામાં વધારે ને વધારે એની અંતરની પ્રક્રિયામાં પ્રગટતા જઈશું.

હૈયાસૂઝની ચમત્કારિક શક્તિ

આવી યોગ્ય માર્ગ બતાવતી હૃદયની આંખ ખૂલે છે, એ તો અનુભવનો વિષય છે. તે બુદ્ધિથી કેમ સમજાવાય ? શ્રીભગવાનને મુક્તાત્માઓએ અનેક રીતે વર્ણવેલો છે, તે તેમને તેમને થયેલા ખરેખરા અનુભવોને આધારે. જ્યારે સર્વ દેશના અને સર્વ કાળના સત્પુરુષો ‘સર્વજ્ઞ’, ‘સર્વવ્યાપી’, ‘સર્વ-શક્તિમાન’, ‘સર્વધી’ વગેરે વગેરે વિશેષણોથી ભગવાનને નવાજે છે, ત્યારે તે બધાયના એકમતવાળા કથનમાં વજૂદ તો હોવું જોઈએ એમ બુદ્ધિથી સ્વીકારીએ તો તે તર્કશુદ્ધ વિચાર છે. તેમને એવા અનુભવો થયા, કારણ કે એમના હૃદયના તાર સર્વશક્તિમાન ભગવાનની સાથે જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક સંધાઈ ગયા હતા. હવે, ‘જે જેનું (સંપૂર્ણ એકાગ્ર અને કેંદ્રિતપણે) ચિંતન કરે, તે તેમય થઈ જાય’, એ માનસશાસ્ત્રીય હકીકત પણ બુદ્ધિગ્રાહ્ય છે. મુક્તાત્માઓમાં પણ માનવીને છક કરી નાખે એવી શક્તિ તેઓ ‘સર્વશક્તિમાન’, ‘સર્વજ્ઞ’, ‘સર્વધી’ એવા શ્રીભગવાન સાથે એકાકાર, તદાત્મ થઈ ગયા તેથી પ્રગટી અને તેમનાથી એવાં કર્મો થયાં કે જે બીજાને ચમત્કારી અને અદ્ભુત લાગે. ભગવાનની શક્તિ તેઓમાં પણ જેટલા પ્રમાણમાં તેઓ તદ્દૂપ થઈ ગયા હોય તેટલા પ્રમાણમાં તેમના અંતરસત્ત્વમાં છતી થાય છે, (જોકે તેમનાં જગતને દેખાતાં કાર્યોમાં તો તે નિમિત્ત પ્રમાણે પ્રગટે છે) એ વાત બુદ્ધિ સ્વીકારી શકે એવી છે અને તેથી તેમનામાં ઉપર જણાવી તેવી જગતને છક કરી નાખતી શક્તિવાળી જ્ઞાનદૃષ્ટિ કે હૈયાસૂઝ પ્રગટી શકે એ પણ આ

વિચારસરણી અનુસાર બુદ્ધિથી સમજાય એવી હકીકત છે. એટલે બુદ્ધિની સંપૂર્ણ નિર્મળતા અને સમતા પ્રગટતાં જીવનમાં જ્ઞાનદષ્ટિ અને સાચી હૈયાસૂઝ પ્રગટે છે અને તેવી વેળાનો નિર્મળ થયેલી બુદ્ધિનો નિર્ણય સાચો હોઈ શકે છે. એટલે આપણે પણ આપણી બુદ્ધિ તેવી થાય તે હેતુથી ખંતથી જાગૃત થઈ થઈને મથવાનું છે. બુદ્ધિમાં સમતા પ્રગટે એનું નામ યોગ છે.

ધ્યાનમાં એકાગ્રતા અને પ્રગતિ

ધ્યાનમાં એકાગ્રતા નથી આવતી, વિચારો હજી ઘણા ઘણા આવે છે, તેનું કારણ તે સમયમાં ભાવમાં એકાગ્રતા, કેંદ્રિતતા અને પરિણામે હૃદયમાં ઊંડાણ નથી પ્રગટ્યાં તે છે, પણ આપણે ત્યારે સવિશેષ લક્ષ રાખીને ધ્યાનમાં તેના તારમાં જ લગાતાર જાગ્રતિથી મથ્યા કરવાનું છે. આપણા દિવસના રોજિંદાં થતાં રહેતાં કર્મમાં જીવનવિકાસના હેતુનું લક્ષ જેટલું વધારેમાં વધારે એકધારું પ્રગટ્યા કરે અને તેમાં હૃદયનો ભાવ જીવતોજાગતો બન્યા જાય તેટલા પ્રમાણમાં આપણું ધ્યાન ઉત્તમ થયા કરવાનું છે. ધ્યાનમાં ઉત્તમતા અને સહજતા પ્રગટાવવાને માટે આપણે આપણાં રોજિંદાં કર્મવહેવારમાં દિલની ધારણા ધ્યેયમાં રાખ્યા કરવાને લગાતાર જ્ઞાનપૂર્વક મથ્યા કરવાનું છે. પળેપળ જાગ્રતિ રાખવાની છે. કોઈ સુંદર દશ્ય કે ચિત્ર કે રસ પડે એવું પુસ્તક વાંચવામાં આપણે તલ્લીન થઈ જઈએ છીએ, ત્યારે બીજા વિચારો આપણામાં પ્રવેશતા નથી. એવી રીતે જ્યારે આપણને જીવનમાં આપણા ધ્યેય પરત્વે એવો રસ પ્રગટે છે, ત્યારે એની મેળે એકાગ્રતા, તલ્લીનતા અને તન્મયતા પ્રગટ્યા કરે છે. ‘ખાટલે ખોડ’ તો એ છે, કે હજી આપણને જીવન પરત્વેનો સાચો, ખરેખરો, ઊંડામાં ઊંડો પૂરો રસ પ્રગટ્યો નથી. આપણે બધાં હજી આમતેમ ફાંફાં માર્યા કરીએ છીએ. સાચા જીવનને

પ્રાપ્ત કરવાની હજી આપણને કશી પડી નથી. એની જો તાલાવેલી લાગે તો બીજા આડાતેડા વિચારો આપમેળે બંધ થાય. કોઈ નૈસર્ગિક રમ્ય દૃશ્ય જોવામાં આવતાં સહજપણે તેમાં રહેલા સૌંદર્યની કદર કરવાની અને તેનો ઉપભોગ કરવાની રસવૃત્તિ થાય છે, તેથી કરી તેમાંથી રસ અને તેમાંથી ભાવ પેદા થાય છે. એટલે ત્યારે વિચારો નથી પ્રગટતા, પણ ધ્યાનમાં કે ત્રાટકમાં આપણને કોઈ પણ પ્રકારનો રસ પ્રગટ્યો નથી અને તેવો અનુભવ ના થતો હોવાથી તેમાં રસ કે ભાવનું સર્જન ના થાય. એટલે એકાગ્રતા ના પ્રગટે તે સમજાય તેવું છે. આપણા જીવનનાવની દિશા બદલાઈ જવાની ઘણી ઘણી જરૂર છે. આપણું જે તરફ મોં વળેલું હોય છે, તેની પ્રત્યક્ષનું દેખાય છે. જ્યાં સુધી જીવનવિકાસના ધ્યેયનું સતત મનનચિંતવન એકધારું થતું ના અનુભવાય ત્યાં સુધી જાણવું કે જીવનવિકાસનું ધ્યેય હજી આપણાથી સાચા ભાવે સ્વીકારાયું નથી. દિવસના બીજા સમયમાં અનેક પ્રકારના આંતરિક પ્રવાહોમાં અને રોજિંદાં કર્મવહેવારમાં મનાદિકરણો રસ લેતાં હોય છે. એટલે પછી ધ્યાનમાં એકાગ્રતા અને કેંદ્રિતતા કેમ કરીને પ્રગટી શકે ? કોઈ પણ વિષયનો અભ્યાસ વધતાં વધતાં તે વિષય સહેલો થાય છે અને તેમાં પણ રસ ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી રીતે ધ્યાનનો અંતપૂર્વકનો જાગ્રતિપૂર્વક અભ્યાસ વધતાં વધતાં તેમાં અનેરો આનંદ અને રસ જામે છે. જેમ જેમ રોજિંદાં સકળ પ્રકારનાં કર્મવહેવારમાં અને કરણોના આંતરિક વ્યાપારમાં જ્ઞાનપૂર્વકની તટસ્થતા અને સમતા પ્રગટતી જશે તેમ તેમ ધ્યાનમાં વિચારોના પ્રવાહોનો ધસારો અને ઘસારો ઓછો ને ઓછો જોરમાં થતો જવાનો અને પછી તેમાંથી એક પ્રકારના ચેતનમય શૂન્યત્વનો

અનુભવ જરૂર થવાનો.

એકાગ્ર દૃષ્ટિનો પ્રયોગ

એકીટસે જોઈ રહેવાથી એકાગ્રતા સર્જાય છે. તેનો અનુભવ કરવા માટે એક ઉપાય અજમાવી જોશો. તમને જે કોઈ ભજન ખૂબ સારું લાગતું હોય અને પ્રિય લાગતું હોય તે ભજન એમ ને એમ ભાવથી ગાજો અને બીજી વખત એ જ ભજન કશાક ઉપર આંખને સ્થિર કરીને મીંચાવા દીધા વિના ભાવથી ગાજો. બંને વખતના ભાવનું ઊંડાણ સરખાવજો. જ્યારે ભાવમાં ઘણી ઘણી એકાગ્રતા પ્રગટે છે ત્યારે આંખ એની મેળે સ્થિર રહે છે. આંખને તે વેળા સ્થિર કરવી પડતી નથી. એવી જ રીતે જ્યારે આપણને જીવનસાધનામાં ખરેખરો રસ પડે છે અને તેથી તેમાં એકાગ્રતા જામે છે, ત્યારે સાધના કરવી પડતી નથી, ત્યારે તે તો સહજમેળે થયે જાય છે.

આનંદમાંયે તણાઈ ના જવું

આપણને જે કોઈ વૃત્તિ ઊપજે તેમાં તણાઈ જવાની ટેવ પડેલી છે. કશોક આઘાત થયો તો તેમાં તણાઈ જઈ ગમગીનીમાં ગરકાવ થઈ જઈશું. કશોક હર્ષનો પ્રસંગ આવ્યો, તો તેના ઊભરામાં જાતને ગુમાવી દઈશું, પરંતુ હવે તો તેમ થતાં આપણે જાગ્રત બનવાનું છે. પૂરેપૂરા જાગ્રત ના રહી શક્યા તો તો જીવદશા જ રહેવાની છે, તે નક્કી જાણશો. આ માર્ગમાં જાગ્રતિની ઘણી ઘણી જરૂર છે. જે જાગી શકે છે તે જીવી શકે છે. બાકીના નહિ. શરૂઆતમાં સાધકને જે આનંદ રહે છે, તે તો નદીનાં મૂળ જેવો છે. ભરૂચ આગળ આવડી મોટી થઈ જતી નર્મદા નદી એનાં મૂળ આગળ તો એટલી નાની અને સાંકડી હોય છે, કે તેને હરણથી કૂદી પણ જઈ શકાય.

જીવનસાધના પણ એક નદી જેવી છે. જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો જીવતો અભ્યાસ વધતાં વધતાં તે મોટી અને પહોળી થતી જાય છે અને ઊંડી પણ થતી જાય છે. જે આનંદ થયો તેનો ઉપયોગ સાધનાના અભ્યાસમાં જ્ઞાનપૂર્વક કર્યા કરવાનો છે. આનંદમાં તણાઈ જવાનું નથી, તેનો ઉપભોગ કરવાનો નથી, પણ ધ્યાનથી પ્રગટતા આનંદભાવનો ઉપયોગ વધારે એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થવાપણામાં કરવાનો છે. મનની ચાલબાજીને અને બીજા આંતરિક પ્રવાહોને સમતા પ્રગટાવી પ્રગટાવી કેળવી કેળવીને નીરખ્યા કરવાનું છે. બાકી, ‘મનને’ માં લખ્યું છે તેમ તે તો

ઘડીમાંહી આકાશગંગે ચઢાવે,
તણાયા કદી, તો બૂરા હાલ આવે.

માટે, આનંદવૃત્તિમાં મનના તણાયા તણાઈ જવાનું નથી, તે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

સાધનાની વ્યાખ્યા

આજે તો ધ્યાનથી આનંદવૃત્તિ છે, પણ કાલે કોઈ બીજી એનાથી ઊંધી જ વૃત્તિ પણ પ્રગટે, એવા અનુભવ પણ થાય. અવળા અનુભવ થાય ત્યારે કૃપા કરીને અકળાવું નહિ. એને પણ એક passing phase ગણી પસાર થતા જતા વાદળાંની જેમ જવા દેવાનું છે, તે જાણશો. કંઈ પણ ક્ષામાં ભરાઈ ના પડીએ અને તેની ઘેરી છાયા આપણને ફરી ના વળે તે બાબતમાં તો સતત જાગતા રહેવાનું છે. જેમ તેમ કરીને જીવનધ્યેય પરત્વેની ભાવના રોજિંદાં કર્મવહેવારમાં અખંડિતપણે વહ્યા કરે અને આંતરિક કરણોના જીવપ્રકારના પ્રવાહમાં ના તણાઈએ તથા તેમાં તટસ્થતા, સમતા, શાંતિ, પ્રસન્નતા પ્રગટ્યા કરે

અને તેમ કરવાને હૃદયથી જાગ્રતિપૂર્વક પ્રભુકૃપાથી મથાયા જવાય તેનું નામ સાચી સાધના છે. જે જે કંઈ જીવદશાનું હોય કે પ્રગટે તેનો જો જાગ્રતિથી તે ને તે પળે ઈનકાર થયા જાય અને જો તેની લાંબી પરંપરા ના ચાલે અને મનાદિકરણ ભાવનામાં એકાગ્રતાથી રમ્યા કરતાં અનુભવાય, તો ઈનકાર થયેલો છે એમ સાચી રીતે ગણી શકાય. કંઈ કશા વમળમાં મનાદિકરણ ડૂબેલાં ના રહે અથવા ડૂબતાં હોય તે વેળા જાગ્રતિથી ચેતી જવાય અને ઈનકાર કરીને ફરીથી સ્વસ્થ થવાની કળા પ્રાપ્ત થાય અને એવી કળામાં અખંડતા પ્રગટે તે વેળાથી સાચી સાધનાની શરૂઆત થાય છે.

પરિચિત પ્રિય સ્થળે ધ્યાન

તમારી પાસે આ જીવ હતો ત્યારે એક પ્રકારની હા...શની લાગણી, એક જાતની soothing નિરાંત અને હળવાશની લાગણી તમને રહેતી હતી. તેમાં વધારો થયા કરે તે જરૂરનું છે. કંઈ જ ચેન ના પડે અથવા તો અસાવધાનતા પ્રગટે ત્યારે આશ્રમની પશ્ચિમે પછવાડે એકાંતમાં જે નાની નાની ટેકરીઓ આવેલી છે, તેમાંની પેલી જે ટેકરી ઉપર આપણે જ્યાં ધ્યાનમાં બેસતા, તે ટેકરી ઉપર તે જગાએ ધ્યાનમાં બેસવું.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૧૦-૯-૧૯૩૯

ભાવાવસ્થામાંથી સહજાવસ્થા

તમે મારી સાથે કરાંચીમાં* રહેતા હતા ત્યારે દિવસના કેટલીયે વાર તમે મને ભાવાવસ્થામાં જોયો છે. કોઈ સુંદર દશ્ય, ભાવવાળું વચન, એવું વાંચન, નૈસર્ગિક સરળતા, કોઈ સુંદર ભજન-એવાં એવાં અનેક નિમિત્ત મળતાં અનેક રીતે ભાવાવેશ

★ ૧૯૩૮ના નવેમ્બર-ડિસેમ્બરમાં.

પ્રગટતો અને તે લાંબા ગાળા સુધી પણ ચાલતો એ તમારી જોયેલી હકીકત છે. આ સ્થિતિ ત્રણેક વર્ષ સુધી રહ્યા કરી હતી. એમ ભાવાવસ્થા વારંવાર પ્રગટતાં પ્રગટતાં તેમાં પણ સહજતા અને સળંગતા પ્રગટી જાય છે અને તે પછી તે સહજ, જીવંત બની જાય છે. પછી તેવાને તેમ થવાની પણ જરૂર રહેતી નથી. તેવાની આંતરિક દશા તેવી ને તેવી અખંડિત રહ્યા કરે છે. નિરંતરતાની ભાવાવસ્થામાંથી આંતરિક ચેતનનું વ્યક્ત થવાપણું આપમેળે પ્રગટે છે.

લેખકનો પ્રેમભાવ

કરાંચીમાં આ જીવની મસ્ત દશાનો અનુભવ તમને થયેલો છે. આધ્યાત્મિક પ્રકારના આ જીવના કેટલાય જુદી જુદી જાતના અનુભવોના પ્રસંગોનો પણ તમને પરિચય થયેલો છે, અને તેવા પ્રકારના જીવનનું તમને તાદૃશ દર્શન થવાથી તે વેળાથી તમને આ માર્ગમાં પ્રવેશવાનું સવિશેષ દિલ થયું અને તમે મને આ માર્ગમાં દોરવવાની વિનંતી કરી. કદી પણ મેં તમને આ અંગે કશું કહ્યું નથી. તમારી મેળે તમે જોડાયા છો અને આ જીવ જ્યારે ગૂજરાત હરિજન સેવક સંઘમાં અનેક વર્ષથી કામ કરતો હતો, ત્યારે તેની કર્મ પરત્વેની પ્રમાણિકતા, વફાદારી અને એકનિષ્ઠાની તમને ખબર પડેલી તો હતી જ, અને મૈત્રીની ભાવના થતાં થતાં તમારા કરતાં મારી તમારા પરત્વેની મૈત્રીની ભાવના વિશેષ હતી એવું તમને ખ્યાલમાં આવે એવા અનુભવો પણ તમને થયા. તે વેળાની મારી આર્થિક ગરીબાઈની સ્થિતિ ઘણી કટોકટીની હતી. એક પૈસો પણ ખર્ચવો એ ઘણી મુશ્કેલ હકીકત હતી. જેલમાંથી તમે છૂટ્યા ત્યારે તમને મળવાને માટે

કેવું આતુર દિલ હતું અને કેટકેટલે ઠેકાણે રખડીને તમને ખોળી કાઢેલા ! તે તમે ભૂલી ગયા નહિ હોવ. તમને છેક શિરોહી સુધી મળવા આવવાનું કરવું અને તેટલા પૈસા ગાડીભાડામાં ખર્ચવા તે મારા જેવા ગરીબને માટે આમ તો શક્ય ન હતું.

દિલની અગત્ય

પણ જ્યારે દિલ પ્રગટે છે ત્યારે એવી કશી ગણતરી રહેતી નથી. દિલમાં અને દિલથી પ્રગટેલા ભાવમાં કોઈ કશી ગણતરીના પ્રકાર હોતા નથી. જ્યાં કશી ગણતરી છે ત્યાં દિલ પૂરું પ્રગટેલું નથી એમ જરૂર માનવું. બીજા પણ અનેક દાખલા તમારા પરત્વેની મારી પ્રેમભાવનાના ટાંકી શકું છું, પરંતુ આમ લખવું પડે તે પણ અયોગ્ય છે. તમારા દિલમાં જ્યારે સાચી પ્રેમભાવના અને આ જીવ પરત્વે દિલ પ્રગટશે ત્યારે જ તમારાથી આ જીવના તમારી પરત્વેના ભાવ અને દિલની કદર, સાચી કદર થઈ શકવાની છે. દિલ વિના દિલ પ્રગટી શકતું નથી. જો દિલ નહિ હોય તો કશું નથી. જેમાં ને તેમાં દિલની ઘણી ઘણી જરૂર છે.

વેદનાયુક્ત પ્રાર્થનાઓ

સાધનાકાળમાં જરાક ખોડંગાતાં તેનું જાગ્રત, તીવ્ર, વેદના-યુક્ત ભાન પ્રગટતું અને તો જ તે દશામાંથી મુક્ત થઈ શકાતું. કોઈક એક દશામાં પડી રહેવાતાં તેમાં જ્યારે ઘણી ઘણી વેદના પ્રગટે છે, ત્યારે તે દશામાંથી હઠવાને માટે સહજ પ્રયત્નો બને છે. એવા પ્રયત્નોમાં પ્રભુની કૃપા યાચવાને અને મેળવવાને માટે રોજ ને રોજ પ્રભુની પ્રાર્થના કર્યા કરતો, જે એવા પ્રકારનાં ભજન થતાં તે કેટલાંક મોકલ્યાં છે :-

અંધને દોરો

(તમે મારા દેવના દીધેલ છો-એ રાગ)
તમે મારે જે કહો તે છો,
તમે મારે દેવાધિદેવ છો,
આવ્યો, ત્યારે શરણે હરિ, લો. તમે○
મેં જાણ્યું કે માથે તમે છો, રમવા નીકળ્યો બહાર,
બહાર આવીને ભૂલો પડ્યો છું, હવે કરો હરિ વહાર.

તમે○

ભાંગી તૂટી આ નાવડીથી, તરવા મથતો પાર,
યત્નો કર્યે નવ ફાવતો હું, હાથ દોને કિરતાર !

તમે○

મધ દરિયે જ્યમ પક્ષી ઊડંતું, બેસવા પામે ન ઠામ,
અકળાતો મૂંઝાતો એવો હું, તમે હરિ, દો હામ !

તમે○

ભટકી ભટકી ઉંબરે આવ્યો, તોયે સૂઝે નવ ધામ,
આંધળો એવો હું તો હવે છું, દોરી લઈ જાઓ, શ્યામ !

તમે○

પશ્ચાત્તાપ

(તમે મારા દેવના દીધેલ છો-એ રાગ)
તમે મારે જે કહો તે છો,
તમે મારે દેવાધિદેવ છો,
આવ્યો, ત્યારે શરણે હરિ, લો. તમે○
બાપની પેઢીની લાજ ન રાખી, ઊલટું કીધું છે કામ,
વેપારવણજ કરતાં ન ફાવ્યો, બોળ્યું છે બાપનું નામ.

તમે○

તારી પાસે આવતાં મુજને, આવે છે શરમ, નાથ !
શું મોઢું હું તો આવું લઈને ! ખાલી જ્યાં મુજ હાથ !

તમે○

છોરું કછોરું થાય પ્રભુ, પણ તમે ભૂલતા કેમ ? !
દોષતણો નહિ પાર એવો હું, કરો હવે તો રહેમ !

તમે○

રક્ષક હતા જે, ભક્ષક બન્યા, વળાવા હતા જે સાથ,
અધવચ હરિ, હું લૂંટાઉં, સહાય કરો હવે નાથ !

તમે○

જાગ્રતમાં ને સ્વપ્નમાં હરિ, વૃત્તિ ન રહેતી ઠામ,
સામર્થ્યહીન હું કેમ યત્ન કરી, પહોંચી શકું સ્વધામ !

તમે○

આભલાં નિરાશાનાં ઘેરાતાં, થાતું બધે ઘનઘોર !
દિશા સૂઝે ના, સૂઝ પડે ના, ક્યારે થશે હવે ભોર ? !

તમે○

કેં કેં થાતું, કહી ના શકાતું, ભરાઈ જાતાં નેન,
એન પડે ના, કળ પડે ના, ચઢતાં શોકનાં ઘેન.

તમે○

તલસાટ

(તમે મારા દેવના દીધેલ છો-એ રાગ)

તમે મારે જે કહો તે છો,

તમે મારે દેવાધિદેવ છો,

આવ્યો, ત્યારે શરણે હરિ, લો. તમે○

સ્મરણ તારું દિલમાં થાતું, ઊંડા થાયે રણકાર,
મંગલમૂર્તિનાં દર્શન કરવા તલસે નેન અપાર.

તમે○

ભાવો હૃદયમાં જે ઊભરાતા, ઠાલવતો તુજ દ્વાર,
બીજા કોને નિવેદન કરું ? મારે, એક તારો આધાર.

તમે○

શરણું મારું આપ સ્વીકારો, જાણી મુજને બાળ,
થરથરતો તુજ દ્વારે આવ્યો, લો મંદિરીએ તત્કાળ.

તમે○

સ્વજનને હૃદયપોકાર

આવી રીતે અનેક પ્રાર્થનાઓ ગદ્ગદ કંઠે પ્રેમભાવે કર્યા કરેલી છે. ઉત્કટ દર્દની દશામાં પ્રાર્થનાઓ કરવી પડતી નથી, પણ તે તો સહજમેળે થયા કરે છે. ખરી હકીકત તો એ છે, કે આપણને આપણી જીવદશાની સ્થિતિ કઠવી જોઈએ. જેને કંઠે છે તેને તેની વેદના પણ થાય છે. અને જેને વેદના થતી હોય છે, તેનાં લક્ષણ પણ કંઈ પરખાયા વિના થોડાં જ રહી શકે છે ? જીવનવિકાસના હેતુને અર્થે પ્રભુકૃપાથી મળેલ સ્વજનમાં એવી વેદના થતી મને નીરખાતી નથી અને એ જ આ મારા હૈયાનું દર્દ, દુઃખ કે શૂળ છે. તેને મિટાવવાને કોઈને પ્રેમ થતો નથી. ઊલટું તે હૈયું કેમ વધારે આળું બને એવા પ્રયત્ન જાણેઅજાણે સ્વજનથી થયા કરતા અનુભવું છું. એવી છે આ જીવનની દુઃખકથની. કોઈને પણ કહેવા ગયો ન હતો કે ‘તમે આ જીવ કને એવા હેતુથી આવો.’ અને જો હવે આવ્યાં છો તો હવે એ હેતુનું જ્ઞાનભાન કેમ રાખતાં નથી ? આપણે જો કંઈ કશું યથાયોગ્ય હૃદયના ભાવથી જીવનવિકાસ પરત્વેનું યોગ્ય કર્મ નહિ કર્યા કરીએ અને કંઈ કશું યોગ્ય પરિણામ નહિ સાંપડી શક્યું, તો દોષનો ટોપલો તમે બધાં સ્વજન આ જીવ ઉપર ઢોળવાનાં છો, તે નક્કી જાણજો. જીવનવિકાસનાં કર્મ કાજે પ્રભુકૃપાથી તમે બધાં મળ્યાં છો, તો હવે કૃપા કરીને જાગ્રત થાઓ ! ઊઠો ! કટિબદ્ધ થાઓ ! અને

તે કર્મમાં જીવતાંજાગતાં મંડ્યા રહો તો જ પ્રભુકૃપાથી આપણું મળેલું સાર્થક થઈ શકે.

ભાવમાં સાતત્ય રહેવું જ જોઈશે

તમે પોતે આ જીવની સાધનાકાળની પ્રવૃત્તિના થોડાઘણા માહિતગાર છો. એક પણ દિવસ એવો નથી ગયો કે જ્યારે આ જીવ રાતે સ્મશાનમાં સૂતો ના હોય. નડિયાદમાં જતાં-આવતાં પ્રાર્થના ગાતાં ગાતાં એને જતો જોયેલો હોય એવા માનવીઓ આજે પણ ત્યાં છે. ભાવમાં સાતત્ય સાંપડવું તે એકધારા દિલના પ્રયત્ન વિના શક્ય નથી. એવો જાગ્રત, જ્ઞાનપૂર્વકનો પ્રયત્ન રોજિંદાં કર્મવહેવારમાં અને મનાદિકરણની આંતરિક પ્રવૃત્તિમાં પ્રભુકૃપાથી જો બની શકે, તો ભાવના આપમેળે પ્રગટતી રહે છે. આપણા જીવનવિકાસના ધ્યેયનું ભાન આપણને આપણા દિવસના ગાળામાંયે નજીવું જ રહે છે. આ ચાલી નહિ શકે. જો આ માર્ગે જવું હોય તો તે પરત્વેની પ્રમાણિકતા, વફાદારી, નિષ્ઠા અને ભાવનાનું સાતત્ય જાળવી રાખવાનું ભાન પ્રગટાવો.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૧૦-૯-૧૯૩૯

લેખકની પ્રેમસ્મૃતિની કળા

પરોવાયેલા રહો સતત નિજ ધ્યાને પ્રિય ! સદા.

અમે દરરોજ સવારે લગભગ ૫ થી ૭ હમણાં તો ધ્યાનમાં બેસીશું. પછીથી મુસાફરીમાં કશું નક્કી ના કહેવાય, તોપણ સવારના ૮ થી ૧૦ તમારા સમયે તમારી સાથે આ જીવ તો રહેશે. મળેલાં સ્વજનની સ્મરણધારણા પ્રભુકૃપાથી કોઈક ને કોઈક નિમિત્તે રહી શકે એવી કળા જીવનમાં ઊગી શકેલી છે. તેમનું તેમનું સ્મરણ પ્રાર્થનાભાવે શ્રીહરિનાં ચરણકમળમાં પ્રેમભક્તિથી સમર્પણ કર્યા કરું છું અને તેમનું યથાયોગ્ય થવાને હૃદયથી પ્રાર્થું છું. એમ મળેલાં સ્વજન સાથે દિલના આંકડા કે

તાર સાંધી શકવાની ભાવના તેમનામાં દિલ હોવાથી દિલમાં एनी કૃપાથી ધારી શકાય છે.

શંકાનાં વમળમાં પડવું નહિ

તમને ચેતવણી દેવી પડશે અને વારવા પણ પડશે. ગઈ રાતે લગભગ ૧૧૧ થી ૩ સુધી એકલો અમુક દશામાં હતો. તે દરમિયાન કંઈક એવું જોઈ શકાવાથી તમારામાં શંકાકુશંકાની લાગણી ના ઉદ્ભવે અને શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ તથા જ્ઞાનપૂર્વકની પ્રેમભક્તિ જાગે, તે માટે પ્રાર્થના કર્યા કરી હતી. આટઆટલાં વર્ષોના પ્રત્યક્ષ અનુભવ છતાં આ જીવ વિશે તમને અન્યથાવૃત્તિ પ્રગટે છે, તે એક આશ્ચર્યની હકીકત છે. પહેલાં એવું થતાં એને આપમેળે મનમાં ઘટાવી લેતા હતા, સમાધાન લેતા હતા, પરંતુ તેથી કંઈ શંકાની વૃત્તિ પૂરેપૂરી શમી ગઈ હતી કે તેનાં મૂળ બળી ગયાં હતાં એવું તો કંઈ જ નથી. મનનો તો સ્વભાવ છે, કે આપણે ચીંધિલે રસ્તે એને ના જવું હોય, આપણે ઈચ્છીએ તે રસ્તે ના જવું હોય, ત્યારે પોતાની કલ્પનાના કંઈ કંઈ ઘોડા દોડાવ્યે રાખે છે અને આપણને પોતાના સ્વરૂપે બનાવવા મથે છે. તેથી, આપણે ખાસ તકેદારી રાખવાની છે.

જાગ્રત રહો

‘Internal vigilance is the price of liberty’ (અંતરનું સચેતપણું એ મુક્તિ પ્રાપ્તિની કિંમત છે), એ આ આધ્યાત્મિક માર્ગમાં આપણે પૂરેપૂરું લક્ષમાં રાખવાનું છે. આંતરિક પૂરેપૂરી પળેપળની જાગ્રતિ જ્ઞાનપૂર્વક જો રાખી શકાય તો આત્માની સ્વતંત્રતા પામી શકાય છે. અજાગ્રત દશામાં એક પણ વખત જો આપણે મનના સ્વરૂપમાં જરાક પણ ભળ્યા, તો પછી તે પોતાનામાં આપણને ભેળવી દીધા વિના રહેતું નથી.

તેથી, મનમાં ઊઠતી અસંખ્ય વૃત્તિઓનું સતત જાગ્રત રહીને તટસ્થતાથી પૃથક્કરણ કર્યા કરવાનું છે.

શંકાના ઈલાજ

સદ્ગુરુ કરતી વખતે અને કર્યા પછીથી પણ આપણા જીવનનાં પાનાં જેની સાથે પડ્યાં છે, તે સદ્ગુરુ ખરેખર જીવનધ્યેય તરફ લઈ જાય એવી યોગ્યતા અને શક્તિવાળા છે કે નહિ એની પૂરેપૂરી ખાતરી અમુક કાળ સુધી કર્યા કરવી. (ખરી રીતે તો આપણા જેવા જીવદશાવાળા માટે એવી ખાતરી કરવી તે પણ યોગ્ય રીતે બની શકવું શક્ય નથી.) એ ભલે યોગ્ય હોય, (જોકે આદર્શ શ્રદ્ધા તો એવાને મળીને જ દિલ આપોઆપ એમાં ચોંટી જાય અને પછી કશા તેવા પરત્વે સંકલ્પ વિકલ્પ ઊઠે નહિ તે છે.) પરંતુ સો ગળણે પાણી ગાળ્યા પછી એટલે સદ્ગુરુની એકવાર, બેવાર અને અનેકવાર ખાતરી કર્યા પછી તો એને આપણાં દિલ અને મન પૂરેપૂરાં જ્ઞાનપૂર્વક સોંપાય તો કલ્યાણ થાય. ચૂંથણાં ચૂંથવાથી મન વધારે બગડવાનું છે. જે ચૂંથીશું તેના તે પ્રકારના સંસ્કાર પડવાના છે. શંકાને નિવારવાને ભાવ અને દિલ જરૂરનાં છે. જ્યાં ઉત્કટ ગરજ પ્રગટે છે, કે સ્વાર્થ પ્રગટેલો હોય છે, ત્યાં આપણને કશી શંકા ઊઠવાની તક જાગતી નથી. આપણને જ્યારે કોઈના પરત્વે સ્વાર્થ કે ઉત્કટ ગરજ પ્રગટે છે, ત્યારે તેની કનેથી કેમ કરીને કામ લેવાય એવા પ્રકારની તત્પરતામાં રહ્યા કરેલા હોઈએ છીએ. આ તો અનુભવની હકીકત છે.

ચકાસણીની પણ હદ હોય

પ્રભુકૃપાથી આપણો તો ઘણો જૂનો સંબંધ હોવાથી મારે વિશે તમારા દિલમાં તો અનુભવોથી ઘડાયેલી શ્રદ્ધા હોવી ઘટે. આ માર્ગ માટે મારી સાથે જોડાવાના હતા ત્યારે તમને એકવાર

પૂછેલું કે ‘મારામાં શ્રદ્ધા રહેશે ? કે પહેલાં તમારા જીવનમાં બન્યું છે તેમ અશ્રદ્ધા પાછળથી જાગી ઊઠશે ?’ ત્યારે તમે કહેલું કે ‘ના, તમારામાં તો શ્રદ્ધા બેસશે અને રહેશે, કારણ કે તમને તો ઘણા વખતથી ઓળખું છું. તમારો પ્રત્યક્ષ પરિચય તો પહેલેથી મને છે.’ તે પછી આપણો આવો સંબંધ થયા કેડે મારી ચકાસણી તમે કરો તે પણ ભલે યોગ્ય હોય, પરંતુ એનીયે હદમર્યાદા હોવી ઘટે.

શંકાનો સદુપયોગ

આવી શંકાકુશંકાની વૃત્તિ ઉદ્ભવે ત્યારે આપણે પોતાનું તપાસવું ઘટે. દોષ વિચારતાં કે અવગુણ વિચારતાં કે કોઈનું આડુંતેડું વિચારતાં તેના તેવા સંસ્કાર આપણામાં પડવાના છે તે નક્કી જાણજો. શંકાનું તત્ત્વ કુદરતે સત્યને અનુભવવાને માટે મૂકેલું છે, જ્યારે આપણે તો શંકા પ્રગટાવીને શંકાના તત્ત્વને વિશેષ જીવતું રાખ્યા કરીએ છીએ. સત્યને અનુભવવાને માટે જો તેનો જ્ઞાનપૂર્વક ઉપયોગ થયા કરે તો તે નિર્મૂળ થયા કરે એવો મારો પોતાનો અનુભવ છે. શંકા કર્યા કરવાથી કશું વળવાનું નથી.

વૃત્તિનાં મૂળ શોધો

વળી, આપણે જીવદશાવાળા છીએ ત્યાં સુધી કોઈનેય તેની દશાના સાચા જ્ઞાન પ્રમાણે જાણી કે અનુભવી શકવાના નથી. કોઈને પણ સાચી રીતે સમજવું હોય તો આપણે તેની સ્થિતિમાં મુકાઈ જવું જોઈએ, જે આપણા જેવા માટે થવું હાલમાં અશક્ય છે. ‘અમુક વિચાર મને સૂઝ્યો જ કેમ ?’ એમ જો આપણે વિચારીશું, તો વૃત્તિનાં મૂળ સુધી એમ વિચારતાં વિચારતાં પહોંચી શકાય. વૃત્તિ, વિચાર, લાગણીનું યોગ્ય પૃથક્કરણ થવું

તમારા મારા જેવાથી હાલમાં શક્ય પણ નથી. તટસ્થતા પ્રગટ્યા વિના પૃથક્કરણ થવું શક્ય નથી. બુદ્ધિનો ઉપયોગ જો સહેતુક જીવનવિકાસના હેતુના ઉપયોગને માટે થયા કરે તો તેમાં સાત્ત્વિકતા પ્રગટી શકે છે. બુદ્ધિમાં સાત્ત્વિકતા પ્રગટ્યા વિના કદી તે નિર્મળ થઈ શકવાની નથી અને તે તો જ પ્રગટી શકે કે જ્યારે આપણે બુદ્ધિનો સતત એકધારો જ્ઞાનપૂર્વકનો ઉપયોગ સાત્ત્વિક પ્રકારના મનનચિંતવનમાં અને તેના ભાવમાં જાગ્રત થઈ થઈને પળેપળ કર્યા કરીએ.

પોતાના પુરુષાર્થ તરફ લક્ષ રાખો

આ માર્ગમાં સ્વાશ્રયને, સ્વપ્રયત્નને ઘણું ઘણું સ્થાન છે. તેથી જ ગીતામાં કહ્યું છે કે :-

આત્મૈવ હ્યાત્મનો બંધુ: આત્મૈવ રિપુરાત્મનઃ ।

(પોતે જ પોતાનો મિત્ર અને પોતે જ પોતાનો શત્રુ છે.) એટલે પોતે પોતાના ઉપર સર્વ પ્રકારનું મહત્ત્વ દેવાની દેવાનીને આધાર રાખ્યા કરવાનો છે. પોતે પોતાને જ પોતાના પુરુષાર્થ કરીને મેળવે છે. બીજાનો આધાર એ તો માત્ર અવલંબનરૂપે છે. એટલે આ જીવનું મૂલ્યાંકન કરવાનું છોડી દેવાનું છે. તેમ જ એની તરફથી સર્વ કંઈ થઈ જશે અથવા એ બધું કરી દેશે એવી વૃત્તિ ભૂલેચૂકે પણ સેવવાની નથી. પ્રભુકૃપા આ માર્ગમાં જરૂર અનિવાર્ય છે, પરંતુ કંઈ કશું કરવું નહિ અને સદ્ગુરુ કે પ્રભુ આપણું બધું કરી દેશે એવી આશા મિથ્યાપણે સેવ્યા કરવી એ સાધનામાં પ્રવેશ કરતા સાધક માટે આપઘાતજનક પગલું છે. આપણે તો સદ્ગુરુ કે પ્રભુ, શું અને કેટલું કરશે તે તરફ નજર રાખવાને બદલે પોતાના અંતરમાં નજર રાખ્યા કરીને

આપણે પોતે કેટલું કરીએ છીએ અને કેમ વધારે તે કરી શકીએ, તે તરફ લક્ષ આપવાનું છે, તે જાણશો.

શરણભાવ-ભ્રમોત્પાદક અને યોગ્ય

સાધનામાં કંઈક પ્રવેશ થતાં કેટલાક માની બેસે છે, કે પોતે તો કેવળ પ્રભુને શરણે છે અને એની દોરવણીથી પોતે દોરવાય છે. એ જ સર્વ કંઈનો કર્તાહર્તા છે. પોતાને ભગવાન જ દોરે છે. એટલે પોતાને કશું જ કરવાનું રહેતું નથી, પણ ખ્રિસ્તી સમજણ મુજબ સેતાનનો એક સાથી Belial makes 'the worse appear the better reason' જે અધોગામી દલીલ છે, તે જ ઉન્નતિકારક દલીલ છે એમ સેતાનનો સાથી (એટલે આપણામાંની એક અધોગામી વૃત્તિ) બતાવે છે, એના જેવી આ સમજણ છે. આપણને લાગશે કે 'ઓહો ! આપણામાં સદ્ગુરુ પરત્વે કેટલી બધી શ્રદ્ધા છે !' એમ કરીને આપણે તો માત્ર તમોગુણને પોષ્યા કરીશું. 'કંઈ કશું સાધનારૂપે કરવાનું હવે આપણે માટે રહેતું નથી' એમ મન આપણને મનાવશે અને તે માનીશું. અને ખૂબી તો જુઓ ! કે ત્યારે પણ બીજી બાબતમાં તો મહેનત અને પુરુષાર્થ આપણે કર્યા કરીશું અને મન તેમાં સાથ આપણે એટલું જ નહિ, પણ પોતે જ આપણને દોરવશે. માત્ર જીવનવિકાસના માર્ગમાં જ પુરુષાર્થ ના કરવાનું આપણને મન કહેશે અને તેમ આપણે કરીશું. એટલે આપણી પ્રગતિ જરૂર રૂંધાશે. ઉપર પ્રમાણેની શ્રદ્ધા ખરી રીતે તો આપ્તા સત્ત્વના-આધારના-પાયા ઉપર રચાયેલી હોતી જ નથી. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ એનામાં એટલાં ઓગળી ગયાં હોતાં નથી કે આપણી તેવી માન્યતા વજૂદવાળી ગણાય. શરૂઆતનો સાધક

કૃપા ઉપર ખરી રીતે આધાર રાખી શકતો હોતો જ નથી. પછી ભલેને પોતે એમ સમજતો હોય કે તેણે તો માત્ર કૃપા ઉપર આધાર રાખ્યો છે. માત્ર કૃપા ઉપર આધાર રાખ્યા કરવાનું તો પ્રેમભક્તિપૂર્વકના ભાવથી સંપૂર્ણ શરણભાવ કેળવાઈ ગયા પછી બની શકે છે અને તેમ ત્યારે બને છે પણ ખરું. એવો જ્ઞાનપૂર્વકનો શરણભાવ હોવો તે તો આધારનાં સર્વ કરણો ણનામાં મળી, ભળી અને ગળી ગયાં હોય ત્યારે તેમ થઈ શકે. એવો સાધક પછીથી જીવનની બધી બાબતોમાં ભગવાન દોરાવે તેમ દોરાય છે. તેથી, તેને કષ્ટ પડે તો પણ તેની પરવા તે કરતો હોતો નથી. એણે તો શરીર પણ ભગવાનને સોંપી દીધેલું હોય છે. એટલે આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, કશાથી તે ડરતો નથી અને પ્રભુપ્રસાદીરૂપે જે આવે તે સ્વીકારે છે.

સૌથી મોટું પાપ - અશ્રદ્ધા

આનો અર્થ પાછો એવો નથી કે સદ્ગુરુ ઉપર શ્રદ્ધા જ ના રાખવી. આપણને જો કંઈક સૌથી વધારે નડતરરૂપ હોય, આડખીલીરૂપ હોય, તો તે સદ્ગુરુ ઉપર અશ્રદ્ધા કે અધૂરી શ્રદ્ધા. અધૂરી શ્રદ્ધા ખરી રીતે તો અશ્રદ્ધા જ છે. જેમ જેમ આપણે જીવનવિકાસના માર્ગ ઉપર આગળ વધતા જઈએ છીએ તેમ તેમ આપણાં પાપપુણ્યનાં મૂલ્યાંકન બદલાતાં જાય છે. આધ્યાત્મિક માર્ગમાં અશ્રદ્ધા આપણું મોટામાં મોટું પાપ છે. એટલે કે તે ભારેમાં ભારે, વધારેમાં વધારે અવરોધકારક છે. શ્રદ્ધા, જીવંત શ્રદ્ધા, ત્યારે જ પ્રગટેલી ગણી શકાય કે જ્યારે આપણને આપણા જીવનના ધ્યેયમાં અને જીવનના સાધનમાં સાચેસાચી હૃદયની નિષ્ઠા પ્રગટી ગઈ હોય. કોઈની ને કોઈની

મદદ લેવાની ખરેખરી જરૂર લાગે છે, ત્યારે આપણે તેને વળગેલા રહી શકીએ છીએ. જ્યારે કોઈના પરત્વે આપણને ખરેખરી તત્પરતાવાળી ગરજ પ્રગટે છે, ત્યારે તેનું કંઈ કશું જોવા બેસતા નથી. દેખાઈ જાય તોય દિલમાં લાવતા નથી. એ તો અનુભવની હકીકત છે. એટલે સાચી રીતે કહીએ તો હજી આપણને તાલાવેલીવાળી ગરજ પ્રગટી નથી. હું તો કહું છું કે તમને ગરજ હોય તો શ્રદ્ધા રાખો. શ્રદ્ધા વિના આ માર્ગમાં કશું ચાલવાનું નથી. શ્રદ્ધા તો જ્ઞાનાત્મક છે. શ્રદ્ધા કદી આંધળી હોઈ શકતી નથી. એવું તેનું લક્ષણ છે. શ્રદ્ધાને આંધળી કહેનારા કે સમજનારા અણસમજુ છે. એટલે આ જીવ વિશે તમને જે કંઈ અન્યથા વૃત્તિ પ્રગટે તેના ખુલાસા આપવા જેવું કશું નથી, પરંતુ મિત્રભાવે એટલું સાફ સાફ જણાવી દઉં છું કે શંકામાં પડ્યા કરવું એ તો બહુ ખતરનાક છે. શંકાશીલ વૃત્તિ કદી ના સેવશો એમ માત્ર લખવાથી તેમ બની શકતું નથી. જીવન-વિકાસના હેતુ અર્થે પોતાની મેળે મળેલાં સ્વજનની એવી દશા જોઈને (સાપેક્ષપણે) તે દુઃખકર થઈ પડે છે. જોકે એ દુઃખ પણ શ્રીપ્રભુની પરમ કૃપા તરીકે એવી એની પ્રસાદી સ્વીકારીને તે રીતે એવો તો પ્રેમથી વધાવશે.

અંતરમાં નિરીક્ષણની અગત્ય

આ પંથમાં શંકાઓ ઉદ્ભવવાના સંભવો પૂરેપૂરા છે. મનના તરંગોને પિછાનવા એ ઘણી દુષ્કર વાત છે, કારણ કે આજે આપણી કલ્પનામાં પણ ના આવે એવા તે બળવાન અને સૂક્ષ્મ હોય છે. તેનાથી પર થવું અને રહેવું તે તો તેથી ક્યાંય વધારે અઘરું છે. અશ્રદ્ધાનાં મૂળ પણ એવાં ઊંડાં છે, કે તેને શોધી કાઢવાં અને પછી ઉચ્છેદી નાખવાં એ પણ ઘણી મુશ્કેલ વાત છે. એટલે એવી કંઈ દશાનો સહેજ પણ અણસારો પ્રગટે, તો તેવી રીતે તેને મનમાં સંઘરવી નહિ. અજાણપણે પણ મનમાં સેવવાથી

એ ઝેરી કીડાને પોષણ મળી તેની વંશવૃદ્ધિ થાય છે. સાધનાના કુમળા છોડને તેથી હાનિ પહોંચે છે. તે કારણથી આપણે તો આપણી પોતાની જાતનું અત્યંત સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરવાનો અભ્યાસ નહિ રાખીએ, તો એક એવા પ્રકારની જડતામાં પડ્યા રહીશું કે જે દશામાં ઉપર ઉપરથી આપણને લાગે કે આપણી પ્રગતિ થતી રહે છે, પરંતુ ખરી રીતે તો ઠેરના ઠેર રહેવાયા કરાતું હોય.

ધ્યાનમાં તંદ્રા અને એકાગ્રતા

તમારી સાથે સ્થૂળપણે આ જીવ ત્યાં હતો અને રાત્રે સૂતા પહેલાં ધ્યાનમાં તમે બેસતા ત્યારે ધ્યાનમાં ને ધ્યાનમાં તંદ્રા અને તે પછી નિદ્રા પણ આવી જતી. અને તે અંગે મેં તમને ટોકવાનું પણ કરેલું છે. આમ થવું તે તામસ અને જડતાનું લક્ષણ છે. સવારે ધ્યાનમાં બેસો છો ત્યારે પણ તે આપણા ઉપર સવાર થઈ જાય છે, હજી ધ્યાનમાં એકાગ્રતા પ્રગટતી નથી તેમ છતાં, તેવી તંદ્રા, તંદ્રા નથી પણ એકાગ્રતા છે, એવો ભાસ આપણને મન કરાવશે. માટે, આપણે જાગ્રત થવું. ધ્યાનમાં જો એવી જીવંત એકાગ્રતા પ્રગટતી હોય, તો તેમાંથી તો અત્યંત સ્ફૂર્તિ અને શક્તિ પ્રગટે છે. શરીર હળવું હળવું થઈ જાય છે અને ધ્યાનમાંથી પ્રગટેલી એકાગ્રતાની અસર મનાદિકરણમાં પણ થોડી ઘણી પ્રગટે છે. ધ્યાનમાં પ્રગટેલી એકાગ્રતાની ઘેરી અસરથી તેટલા કાળ પૂરતું મન સંકલ્પ વિકલ્પ કરતું મટી જતું હોય છે. પ્રાણમાં આવેશ અને આવેગ પ્રગટતા નથી હોતા. એકાગ્રતાનો એવો પ્રભાવ છે. એવી એકાગ્રતા થતાં કંઈ કશામાં આપણે ભરવાઈ પડતા નથી. એટલે ધ્યાનની એકાગ્રતામાં અને તંદ્રામાં ઘણો ઘણો ફરક છે. તંદ્રા એ તો નર્યુ તામસ છે, અને આપણામાં તો ઘણું ઘણું નર્યુ તામસ ભરેલું છે, કે જે તામસનો તાગ હજી આપણને સાંપડેલો નથી. જેમ કૂતરું પોતાના શરીર ઉપર પાણી પડતાં કેવું

આખું શરીર ધુણાવીને ખંખેરીને પાણી કાઢી નાખે છે. તેમ, ધ્યાનમાં તંદ્રા પ્રગટતાં આપણે શરીરને ખંખેરી નાખી અંતરથી અંતરમાં સતેજ થઈ જવાનું રાખવાનું છે. ધ્યાનમાં આ એક મોટું ભયસ્થાન છે. ઊંઘ આવી જાય તે તો જાણે ઠીક, તેની તો ખબર પડે, પણ એક પ્રકારની તંદ્રા એવી આવી જાય છે, કે જેને અર્ધી ઊંઘની દશા કહેવાય, અને જેમાં આપણે દેહચેતનાની દશામાં આવે છે તેવા વિચારો આવતા લાગતા નથી. એટલે સાધકને દેખાય કે પોતે ધ્યાનની ગાઢ દશામાં છે, પરંતુ ખરી રીતે તો પોતે તંદ્રામાં પડ્યો હોય. ધ્યાનની એકાગ્રતામાં આંતરિક ચેતનાની સ્ફૂર્તિ સતેજ થતી હોય છે. ધ્યાનની એકાગ્રતાની દશાથી તો ઔર પ્રસન્નતા પ્રગટે છે. શરીરમાં પ્રાણચેતનાનો સંચાર અનુભવાય છે. મનમાં સવિશેષ ઉત્સાહ પ્રગટેલો અનુભવાય છે. લક્ષણથી ધ્યાનની એકાગ્રતા અને તંદ્રાનો ફરક સમજી શકાય એવો છે.

સાકાર ધ્યાનની સુલભતા

વળી, તમે ધ્યાનમાં 'શૂન્ય' રહેવાનો પ્રયત્ન કરો છો, (જોકે વિચારો તો આવે જ છે તેમ છતાં) તે પ્રયત્ન હાલમાં તો યોગ્ય પ્રકારનો નથી. ધ્યાનની તે તો છેલ્લામાં છેલ્લી કક્ષા છે. શૂન્ય એટલે કંઈ કોઈ નકારાત્મક ભાવ નથી. શૂન્યની તો એક એવી કક્ષા છે, કે જેમાં કંઈ કશું ના હોવા છતાં એવું એક કશું પ્રગટે છે, કે જેમાંથી બીજું બધું પ્રગટી શકે. આપણે હાલ જે પ્રકારની જીવદશામાં છીએ તેવાને માટે તે પ્રકારનું ધ્યાન થવું કઠી પણ શક્ય નથી. એટલે હાલમાં તો તેને બદલે ધ્યાનમાં એક જ ભાવ ધારવાનો પ્રયત્ન કરી જુઓ. જ્યાં સુધી આપણી જીવદશા છે ત્યાં સુધી અવ્યક્તને ગ્રહણ કરવાનું ઘણું ઘણું અઘરું છે. સાકારને ગ્રહણ કરવું સહેલું અને રચનાત્મક છે. એટલે આપણે

જીવનમાં જેવા થવાનો દિલમાં ધગધગતો આદર્શ રાખ્યો હોય તેનો સતત ખ્યાલ પ્રગટાવ્યા કરવો. ધ્યાનમાં એક પ્રકારનો જ ભાવ જીવંત પ્રગટ્યા કરે એવો અભ્યાસ શરૂશરૂના ગાળા માટે ઉત્તમ છે. તે પછીથી સદ્ગુરુના હૃદય ઉપર પ્રેમભક્તિપૂર્વક લક્ષ રાખ્યા કરીને તેમાં જ્ઞાનપૂર્વક લય પામ્યા કરવું તે અભ્યાસ પણ જરૂરનો છે. ધ્યાનમાં હોઈએ તે વેળા તેમ જ બાકીના રોજિંદાં કર્મવહેવારમાં તથા સમયમાં અનેક પ્રકારના વિચારોની જે પરંપરા જાગે તેમાં ના ભળવાનો જાગ્રત પ્રયત્ન કર્યા કરવો તે પણ એક પ્રકારનું ધ્યાન છે. પ્રાર્થના પણ એક પ્રકારનું ભાવાત્મક ધ્યાન છે. ધ્યાનના ઉપયોગથી કરીને આપણે નીરવતા પ્રાપ્ત કરવાની છે. એટલે જીવનના રોજિંદાં કર્મવહેવારમાં અને આંતરિક કરણોની પ્રવૃત્તિમાં જાગ્રતિપૂર્વક જેટલી શાંતિ અને પ્રસન્નતા રાખી શકીશું તેટલા પ્રમાણમાં ધ્યાનમાં આપણે મગ્ન થતા જવાના છીએ, તે લક્ષમાં રાખશોજી.

નિ:સંગ

ધ્યાનની યોગ્યતા પ્રગટાવવાને કાજે રોજિંદા સકળ વહેવારમાં આપણે જાગ્રત રહ્યા કરવાનું છે. મનથી નિ:સંગ જેટલું રહી શકાય તેટલું ઉત્તમ. નિ:સંગનો સ્થૂળ અર્થ તો અંતરમાંનાં પ્રાકૃતિક તત્ત્વોનો અપરિગ્રહ છે એ તો લખ્યું છે. ધ્યાનમાં જો સાચી એકાગ્રતા પ્રગટાવવી હોય, તો દિવસના બીજા સમયમાં બને તેટલા શાંત, નિસ્તરંગ, નિર્વિકારી, અનાસક્ત, નિર્મમ આપણે બનવાનું છે. બહારના કોઈ પણ પ્રસંગથી આઘાત થતાં કોઈ પણ પ્રકારની અશાંતિ ના જાગે એ પણ નિ:સંગનો અર્થ છે. શરૂશરૂમાં એવું પણ બને છે, કે એકલા એકલા રહેવાયા કરવામાં એક પ્રકારનો ઓથાર લાગી જાય છે. કંઈ કશું ગમતું નથી. આને નિ:સંગ કહી જ ના શકાય. નિ:સંગ

એટલે આપણે એકલા રહેતા હોઈએ અને કોઈની સાથે મળતા કરતા ના હોઈએ, કોઈની સાથે વાતો ના કરતા હોઈએ તેનું નામ નિઃસંગ નથી. સાચી નિઃસંગતા જ્યારે પ્રગટે છે, ત્યારે તો મનાદિકરણ પોતાના પ્રાકૃતિક ધર્મોના વહેવારમાંથી મુક્તિ મેળવે છે અને દિલમાં પ્રસન્નતા સ્ફુર્યા કરે છે.

જ્યારે વધારે ભાર જેવું લાગે ત્યારે આ માર્ગની વાતો જે કોઈને આ બાબતમાં રસ હોય અને આપણી સાથે પ્રેમભાવ હોય એવા પાસે જઈ સત્સંગની વાતો દિલથી કરશો તો ભાર હળવો થઈ જશે. મન પાછું પ્રફુલ્લ થઈ જશે, તાજું થશે. આવો અનુભવ તો એની કૃપાથી તમને કરાવ્યો છે. જે કંઈ અનુભવ થાય અને તેથી કરીને મનની સ્થિતિ પલટાય, તો તે અનુભવ પણ સદ્ગુરુ છે.

ખુલ્લા થવાપણું

Frankness એટલે કે દિલનું ખુલ્લાપણું એ પણ આ માર્ગનું એક સૌથી સબળમાં સબળ સાધન છે. પ્રભુકૃપાથી આપણી વચ્ચેનો સંબંધ ઘણા કાળથી છે. એટલે ખુલ્લા રહેવાની સરળતા તમને સારી પેઠે મળી છે. તેમ છતાં એવું ખુલ્લા થવાપણું અને હવે જે જાતનું ખુલ્લાપણું થવાનું છે તેમાં તફાવત છે, તે તો તમે સમજશો. મિત્રના પ્રકારનું ખુલ્લા થવાપણું એ પાચારૂપ જરૂર નીવડી શકે છે. સાચી રીતે ખુલ્લા થવાપણું એટલે તો મનાદિકરણોના પ્રાકૃતિક ધર્મોનું ઓગળી જવું તે.

આનંદનો સદુપયોગ કરો

હજી ધારણા તો ધ્યાનાદિમાં પણ ટકતી નથી. જપચક્ષ્ત્રની ધારણામાં સારી પેઠે ભંગ પડે છે. માત્ર આનંદવૃત્તિ રહે છે, પણ એ વૃત્તિનો સદુપયોગ થતો નથી. એવી પ્રગટતી આનંદ-વૃત્તિના વહેણનો જ્ઞાનપૂર્વક ઉપયોગ જપની ધારણા ઊંડા

ભાવથી થાય એવી રીતે અને તે દિશામાં કરવાનો છે. એવી ધ્યાનથી પ્રગટતી આનંદવૃત્તિને આડીતેડી રીતે વાપરી નાખવાની નથી. વીખેરાઈ જવા દેવાની નથી.

રાત્રે સૂતી વખતે અને સવારના ધ્યાનના સમયે સદ્ગુરુને ખૂબ હૃદયની પ્રેમભક્તિથી ઉમળકાથી યાદ કરશો, તો આનંદ પ્રગટશે. કોરી કોરી સ્મૃતિ શા ખપની ? દિલમાં ઉમળકો ભર્યો ભર્યો હોય અને વારી વારી જવાય એવો પ્રેમભાવ પ્રગટે તો તો ઓથારબોથાર ક્યાંયે ભાગ્યો જાય ! આ માર્ગ તો પ્રેમનો માર્ગ છે. તેમાં તો પ્રેમભાવની અગત્યનું મૂલ્યાંકન થઈ જ ના શકે. હૃદયના એવા ભાવથી સદ્ગુરુના દિલમાં દિલ પરોવવાનું સાધકથી જો બની શકે તો તે ઘણું હિતાવહ અને આવશ્યક છે.

કઠીક તમને બહુ વધારે આનંદ થયા કરે, તો આશ્રમથી દૂર તમારે ક્યાંક એકાંતમાં ચાલ્યા જવું. સાબરમતીના રેલવે પુલની બાજુ અથવા તો આપણી પેલી ટેકરી ઉપર જ્યાં ધ્યાનમાં બેસતા હતા ત્યાં જતા રહેવું. આશ્રમમાં રહેવાથી પ્રકૃતિ તમને કોઈની સાથે વાતોમાં વળગાડી દેશે અથવા કોઈ એવી બીજી આડફંટે લઈ જનારી પ્રવૃત્તિમાં રોકાઈ જવાનું મન જોરભેર થશે. એવી આનંદની ભાવના પ્રગટે ત્યારે પ્રાર્થનાભાવે કોઈ ભજન ગાવું, સ્મરણ કરવું અથવા ધ્યાનમાં ઊતરવું. કોઈ ને કોઈ રીતે એવી સદ્ભાવના પ્રગટી હોય તેનો જ્ઞાનપૂર્વક સાધનામાં ઉપયોગ કર્યા કરવો.

ખરા દિલનો પ્રેમ

હૃદયકુંજમાં* ત્યાંના કામના સમયે પૂજ્ય ગાંધીજી અંગેના કાગળો વાંચતાં વાંચતાં કે તેનો સાર લખતાં લખતાં

★ ગાંધીજીના સાબરમતી હરિજન આશ્રમમાં પૂજ્ય ગાંધીજીનું એક વખતનું નિવાસસ્થાન.

સ્મરણભાવની ધારણા કેળવવાનો જીવતોજાગતો અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યા કરજો. એમાં જ્યારે અખંડતા પ્રગટે ત્યારે હજી તો તેની સાચી શરૂઆત થાય છે. અજપાજપ સુધી જવાય ત્યારે તો હજી શુદ્ધિ થવા માંડે છે અને શરણાગતિની સ્થિતિનો માત્ર આરંભ થાય છે. એટલે હજી તો આપણું કામ કશું થયું નથી. તમને ખબર પણ ના પડી શકે એવી રીતે ઘણી ઘણી વાર તે યજ્ઞમાં તો ભંગ પડ્યા કરે છે. વળી, પગનો અંગૂઠો તો હાલતો રહે, પરંતુ તેની સાથે જે સ્મરણભાવની ભાવનાનો જ્ઞાનપૂર્વક લય (rhythm) ચાલુ રહેવો ઘટે, તે તો જતો રહે છે અને અંગૂઠો યંત્રવત્ (mechanically) ચાલુ રહ્યા કરે, એવું પણ બન્યા કરે છે. માટે, માત્ર યાંત્રિક રીતે અંગૂઠો હાલ્યા ના કરે, પરંતુ સ્મરણભાવની જીવતી ભાવના પ્રગટ્યા કરે તે લક્ષમાં રાખશો તો મને ઘણો આનંદ થશે. હેમંતભાઈ ! You are so dear to me ! (તમે મને એવા વહાલા છો !) તમને કયા નામે પોકારું ? ‘સખે !’ એ શબ્દમાં પણ મારા ભાવનો અર્થ બરાબર વ્યક્ત થઈ શકતો નથી. ચાલો ત્યારે, પોકારવાની જરૂર જ નથી. અંદરથી જ તમને સતત ભાવમાં ભાવથી સ્મરણ કરી પ્રભુકૃપાથી જંખ્યા કરવાનું જે દિલ પ્રગટે છે તે સાચું સાધન છે. તે વડે જ જે તે કંઈ બનતું હોય છે, પરંતુ તેમાં કંઈક કંઈક ઊગી ઊગીને તેની અખંડતાને તોડે છે. આમ, આપણા પક્ષ તરફથી હૃદયનો સદ્ભાવયુક્ત પ્રેમાળ ભાવ એકધારો પ્રગટ્યા કરતો હોય, તો આપણું કામ ઘણું ઘણું આગળ વધ્યા કરે. આપણા તરફના હૃદયના ઉમળકાયુક્ત પ્રેમભાવના બળ વડે કરીને સામેનાના ભાવમાં ઉમેરો થાય છે. ભાવને વ્યક્ત કરવા જતાં ભાવની શક્તિ ઘટે છે, એ તો અનુભવની હકીકત છે.

તમારા મારા જેવા આ હકીકતને પૂરેપૂરી યથાર્થતામાં કદાચ ના પણ સમજી શકે.

હરિ:ઠું કરાંચી, તા. ૧૨-૯-૧૯૩૯

બઢી આગે આગે કૂચકદમ ભારે કરી દિલે,

ઊંડું આનંદાવો સુહદહદને એમ કરીને.

ગઈ કાલે તમને પત્ર નથી લખ્યો, કારણ કે સવારના ૫ થી ૭ અને ૮ થી ૧૦ અને બપોર પછી ૧૧ થી ૨૩૩, અને તે પછી ૩ થી ૩૩૩ એમ અમે ધ્યાનમાં બેઠા હતા. એટલે જોકે કાગળ નથી લખ્યો, પણ તમારું સ્મરણ અને તે માટેનો પ્રાર્થનાભાવ તો રહેલાં હતાં. ગઈ કાલે એટલે તા. ૧૧-૯-૧૯૩૯ના રોજ ભાવમાં તમને જરૂર વધારો માલૂમ પડ્યો હોવો ઘટે. આ વિષય આધ્યાત્મિક હોવા સાથે પ્રયોગાત્મક પણ છે. આપણે આપણી સાથે સંપૂર્ણપણે પ્રમાણિક થવાનું છે. અનેક પ્રકારની ઊગતી જુદી જુદી વૃત્તિઓને સમજવાની છે, તેનાં મૂળ પારખવાનાં છે અને તેનાથી મુક્ત થવાનું છે. કેવા કેવા પ્રકારના ઈંદામાં ઈસાયેલા છીએ, તેની આપણને ગમ પડવી જોઈશે. જેવું જેવું થતું, તેવા તેવા પ્રકારની હૃદયની ઊંડી વેદનાથી મેં તો પ્રાર્થનાઓ તે તે કાળે કરેલી હતી. તેમાંની થોડી તમારી જાણ માટે મોકલી છે :-

(શિખરિણી)

ઈસ્યો છું ઈંદામાં, નીકળી શકું ના બ્હાર પ્રભુ, હું,
છુટાવા એનાથી પ્રભુ, શરણ મેં તો તુજ ગ્રહું,
હવાં સૂહેવાતું ના મુજથી પ્રભુ, વાતાવરણ આ,
કસોટીની આવી ગઈ હદ, હવે તો કર કૃપા !

• • •

હું જેવો દંભી કો જગતપર ક્યાંયે નવ હશે,
તનેયે મૂકું છું અરર ! ગજવામાં મૂરખ હું,
છતાં ડહોળું છું શું વળી ઉપરથી ડહાપણ બહુ !
વલે થાશે કેવી પતિતની, નહિ તે મન લહું.

• • •

શિરે ગાજે છે તું ત્યમ સમજતો, તે પણ છતાં,
અરે ! શાં શાં પાપો હૃદય કરતો હું રહું સદા !
ખરે ! મ્હાલે કીડો નરક, ત્યમ રાચું વિષયથી,
થશે જો તારી કેં રૂહમ, ઊગરાશે મુજ થકી.

• • •

વિલાસી વૃત્તિઓ હજી ભટકવું છોડતી નથી,
પૂરેપૂરી એની છૂટતી નથી આસક્તિ દિલથી,
જરા જો દે ખોલી તુજ પ્રણયનો ઘૂંઘટ પ્રભો !
બધી આકર્ષાશે તુજ તરફ આઠે પ્રહર તો.

• • •

કુવિચારોથી હું હૃદય કદી ડહોળાઈ જઉં છું,
વિવેકેથી ત્યારે જરૂર પ્રભુ, હું ભ્રષ્ટ થઉં છું,
પ્રભુ, બંને રીતે પતિત બનતો, કર્મ કરતાં
બચાયું છે, તેમાં પ્રભુ, તુજ કૃપાનો જ મહિમા.

• • •

બહુયે જન્મોમાં વિષયતણું તેં સેવન કીધું,
ધરાયો તોયે ના, હજુ પણ ધરે રાગ દિલ શું !
પડેલા સંસ્કારો હજુ નથી ભુસાતા બહુ મથ્યે,
નવા પાડીને તું રગરગ વિશે કાં વિષ ભરે ?

• • •

અવિધાના જોરે વિષય ગમ ખેંચાઈ જઉં છું,
મને હું પોતાનું જરીક પણ ના ભાન ટકતું,
પછી પશ્ચાત્તાપે બહુ જ દિન ને રાત વીતવું,
રૂહેવાયે તારે ચરણ દઢ તેથી કરી પ્રભુ !

• • •

પ્રવાસી ભૂલેલો ભવ અટવીમાં હું રખડતો,
મને સીધો રસ્તો હજી નથી જડ્યો, છું રવડતો,
લીધો'તો ચોરોએ વન અધવચે ઘેરી મુજને,
લૂંટાયો છું તોયે તુજ ગમની શોધું પગથી તે.

• • •

નિરાશાથી ઘેલો ક્યમ થઈ જઈ મૂઢ તું બન્યો ?
ગયું શું સુકાઈ તુજ ઝરણું શ્રદ્ધાનું સમૂળું ?
ગયો ક્યાં ચાલીને તુજ જીવનઉત્સાહ દિલનો ?
નીચું માથું ઘાલી સડક બની બેસી ક્યમ રહ્યો ?

• • •

અરે ! આવ્યો આવો તુજમહીં નિરુત્સાહ કહીંથી ?
અરે ! કાં છોડ્યું તેં સતત મથવાનું ફરી ફરી ?
લીધેલું જે શૂરો પડતું નવ મૂકે અધવચે,
કસોટીમાંથી તે પણ ઊતરશે પાર તરીને.

• • •

વિચાર્યું'તું, પહેલાં ડગલું ભરતાં વિઘ્ન નડશે,
હવે જ્યારે આવી અડચણ, હૃદયે કાં ડર ધરે ?
જવાશે ના ભાગી તુજ થકી હવાં કાયર થઈ,
મર્યેથીયે તારે છૂટી જઈ શકાશે નવ કદી.

• • •

બીજો વાવ્યાં કેડે ઊગી નીકળ્યું છે બીજું ખડ જો !
 નહિ લે જો એની ખબર, ચૂસશે સત્ત્વ તુજ તો,
 વીણી ખોળી ખોળી ખડ સમૂળગું નીંદવું પડે,
 નહિ તો વાવેલું તુજ બધું નકામું થઈ જશે.

‘ત્યાં સુધી સાધના સર્વ જૂઠી’

આપણે તો આપણી આ નવી દિશાની સાધનાની પ્રવૃત્તિમાં જ લગનીથી મંડ્યા રહેવાનું છે. બીજા કશામાં ધ્યાન પરોવાવા દેવાનું નથી. માટે, આ હકીકત ઉપર પ્રેમથી કરીને લક્ષ આપ્યા કરજો. જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ, સતત, ભાવયુક્ત, એકધારું પ્રભુસ્મરણ ટકતું નથી, જ્યાં સુધી પળેપળ સર્વ કંઈ કાર્યોનું, વિચારનું, આંતરિક કરણોના પ્રવાહોનું, વાણીનું પ્રેમભક્તિપૂર્વક શ્રીહરિનાં ચરણકમળે સમર્પણ થયા કરતું નથી, જ્યાં સુધી આપણા આધારનાં પ્રત્યેક કરણો એવાં સરળ, મુલાયમ-
 pliable-બની ગયાં નથી કે તે સર્વ ભાવે અને સર્વ રીતે શ્રીપ્રભુને પ્રેમભક્તિથી શરણ રહ્યા કરતાં હોય, ત્યાં સુધી આપણી સાધના હજી નક્કર પાયા ઉપર ઊભેલી નથી એમ નક્કી પ્રમાણવું. એવી સ્થિતિ આપણામાંના સત્ત્વની-beingની-થઈ ગયા પછીથી જ જે તે ખરું રૂપાંતર થઈ જવાનું છે. જેને દિવ્ય રૂપાંતર કે સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન કે શ્રીભગવાનનું સંપૂર્ણ યંત્ર અથવા એવાં બીજાં જે એવી પોતાના અનુભવની અંતિમ સ્થિતિઓને જુદા જુદા અનુભવીઓએ પોત પોતાની રીતે જુદાં જુદાં નામો આપેલાં છે, તે સ્થિતિ થવાની પ્રક્રિયા તો હજી ત્યાર પછી શરૂ થાય છે. એટલે હાલમાં તો સ્મરણભાવની ધારણા, પ્રાર્થના, ધ્યાન, ત્રાટક તથા પ્રત્યેક કર્મ કરતાં કરતાં તેના આદિ, મધ્ય અને અંતમાં જ્ઞાનયુક્ત સમર્પણભાવ, સદ્ગુરુનું

પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વકનું શરણ વગેરે વગેરે સાધનમાં સદાય હૃદયમાં હૃદયથી લક્ષ આપ્યા કરીને તેમાં તેમાં મંડ્યા રહ્યા કરવાનું છે.

ઈંદ્રિયોની ઈંદ્રજાળ

એ બધું કરવાનું જ છે એ વાત સાચી, પણ તે સાથે સાથે, એમ કરતાં પણ, આપણી અંદર ચાલતા પ્રવાહો તરફ-અંદર શું શું ચાલી રહ્યું છે, કેવા કેવા ખળખળાટ શા શા કારણે થાય છે તે તરફ-સતત ખ્યાલ રાખવાનો છે, એવું તટસ્થતાપૂર્વકનું રચનાત્મક નિરીક્ષણ ઉપર કહેલાં સાધનોને પુષ્ટિકારક નીવડે છે એવો અનુભવ છે. આવું તટસ્થતાયુક્ત નિરીક્ષણ અને પૃથક્કરણ-એને ચૂંથણાં ચૂંથવા એમ કોઈ કહે અને દલીલ કરે તો તે નર્યુ અજ્ઞાન છે. ભલે એવાં કેટલાંક વિરોધી આંદોલનોની પરવા કર્યા વિના નામસ્મરણમાં, ધ્યાનમાં, પ્રાર્થનામાં મંડ્યા રહીએ, પણ તે જોવાના તો છે, કારણ કે ઈંદ્રિયોનું આકર્ષણ બળવાન છે અને તેવા આકર્ષણને વશ ના થતાં તેનાથી ઉપરવટ થવાનો જ્ઞાનપૂર્વકનો જીવંત અભ્યાસ પડી જાય તે જરૂરનું છે. ઈંદ્રિયો પાસે ખરી રીતે તો આપવા જેવો કીમતી માલ છે જ નહિ. જાહેર ખબર ખૂબ આકર્ષક અને માલ ધૂળ જેવો એવી ઈંદ્રિયોની સ્થિતિ છે, પરંતુ લોકસમુદાયનો ઘણો મોટો ભાગ તો એ જ રસ્તે તણાય છે અને એ જ મૂલ્યાંકન કરવાનો છે.

આભાસ ઉપરથી મત ના બાંધવા

એનો અર્થ પાછો એમ નથી કે જગતની કે લોકની આપણે અવગણના કરવાની છે, પણ અર્થ એ છે, કે સાધના એ તો અંતરના પ્રદેશની હકીકત છે. જ્યાં સુધી આપણે પોતાના જ અંતરને બરાબર પારખી શક્યાં નથી ત્યાં સુધી બીજાનાં અંતરને

તો કેવી રીતે પારખી શકવાનાં ? માનવી શું કામ કરે છે, જગતના ધોરણે તેનું વર્તન કેવું છે, એના ઉપર એની જીવકક્ષા કે જીવનની ઉચ્ચતાનો આધાર થોડો જ છે. ખરો આધાર તો એના અંતરનું સત્ત્વ કેવું ઘડાયા જતું હોય છે અને કેવું છે તેના ઉપર છે. એટલે તે જ્યાં સુધી આપણે જાણી શકતાં નથી, ત્યાં સુધી આપણને કોઈનુંયે મૂલ્યાંકન કરવાનો સાચો અધિકાર પ્રાપ્ત થતો નથી. કોઈ જીવ અંદરથી પાકેલો પણ હોય, પણ કોઈ અગમ્ય એવા કારણવશાત્ ‘ખરાબ’ કામમાં પડેલો હોય અને એને માત્ર એક ટકોરાની જરૂર હોય એમ બને છે. એટલે જ્યારે એ ‘ખરાબ’ કામ કરતો હોય છે ત્યારે આપણે બધાં તો એનો કેવળ તિરસ્કાર કરવાનું, એની તરફ ઘૃણા અને અવમાનના રાખવાનું કરીશું. લૂંટારો વાલ્મીકિ કે જેસલ કે ઈશુની શિષ્યા મેરી કે બુદ્ધની શિષ્યા પેલી વારાંગના (કે જેના ઉપર કવિવર રવીન્દ્રનાથે સુંદર નાટક રચ્યું છે), તે બધાંનું આત્મસમર્પણ એકવાર તેઓ તેમના ગુરુ તરફ આકર્ષાયાં, તે પછી બીજાંઓ કરતાં પણ એટલું બધું ઉત્તમમાં ઉત્તમ થયું કે જિસસે શરીર છોડ્યા પછી એને દર્શન દીધાં અને પેલી વારાંગનાએ પોતાનો જીવ હિંમતથી અને ઉમળકાથી આપી દીધો, જ્યારે બીજાં બધાં બુદ્ધનાં શિષ્ય-શિષ્યાઓએ ભયના માર્યાં રાજાની આજ્ઞા પાળવાની સહીસલામતી શોધી. એટલે નૈતિક દૃષ્ટિએ કોઈ ગમે તેવી નીચી દેખાતી દશામાં હોય તોપણ તેનો તિરસ્કાર કે અવજ્ઞા કદી પણ કરવી યોગ્ય ના ગણાય. માટે, ઈશુ ભગવાનનું સુવાક્ય છે, કે ‘Judge not that ye be not judged.’ કોઈનો ન્યાય તોળવા, એને માટે મત બાંધી દેવા બેસી જશો નહિ. નહિતર તમારો જ ન્યાય તોળાઈ જશે.

સત્પુરુષોની અંતર પારખવાની શક્તિ

આપણે બધાં તો હજી ઘણી નીચામાં નીચી જીવદશામાં છીએ. એટલે આપણામાં કોઈનો તટસ્થ રીતે ન્યાય તોળવાની શક્તિ ઊગેલી નથી. એવી દશામાં ન્યાય તોળવા જતાં તેના કુસંસ્કારો આપણને જ નડવાના છે. જેવા જેવા પ્રકારનું વિચારીશું, તેવા તેવા પ્રકારના સંસ્કાર પડવાના છે. એટલા માટે વિચારવું હોય તો સદ્ગુણ પરત્વેનું વિચારવું. ચેતનામાં નિષ્ઠ થયેલા એવા આત્માઓમાં બીજા જીવની કક્ષાઓ પારખવાની કળા ઊગી શકે છે ખરી, પરંતુ ખાસ હેતુ સિવાય કોઈનીયે ચકાસણી કરવાનું દિલ તેમને જાગતું હોતું નથી. હેતુનું જ્ઞાન પ્રગટ્યા વિના અને એવા કોઈ નિમિત્તકારણ વિના તે લોક તો કશું કાંઈ કરતા હોતા નથી, જ્યારે આપણે તો જાણેઅજાણે પણ મત બાંધી દેવાને કેવા તત્પર હોઈએ છીએ ! મનની આવી ખંજવાળને આપણે જો સાચો વિકાસ કરવો હોય તો સમજી સમજીને ત્યજવી પડશે.

જીવનસાધકની નિવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ

આત્મજ્ઞાનનો માર્ગ ન્યારો છે. આપણે ઘણી વાર બોલીએ છીએ ખરા કે જગત એના સંતભક્તો, જ્ઞાની આત્માઓને લીધે નભી રહ્યું છે, પણ માત્ર બોલીએ છીએ. ખરી રીતે તો એવાં નરરત્નો પારખવાની સૂઝ અને દષ્ટિ જીવનવિકાસના રાહમાંથી જ પ્રગટે છે. એટલા માટે બહારની દુનિયાના રંગરાગ છોડી અંદરની દુનિયાનાં સંશોધનને માટે આપણે કટિબદ્ધ થવું જોઈશે. અને જો સૂક્ષ્મ અવલોકન કરવું હોય તો આપણાં અંતરનાં કરણોમાંની થતી રહેતી પ્રવૃત્તિનું અવલોકન કર્યા કરો અને તેમાં તટસ્થતા કેળવો. એ પ્રવૃત્તિનાં મૂળ શોધો. ક્યાં રાગ છે,

ક્યાં મોહ છે, ક્યાં આસક્તિ છે, ક્યાં કામના છે, શી શી ઈચ્છાઓ ગૂઢ થઈને ઘુપાયેલી પડેલી છે, એ બધું શોધી કાઢો અને તેમાંથી નિવૃત્તિ મેળવો. આપણી પ્રવૃત્તિ તે આવી આંતરિક પ્રવૃત્તિ છે. એમાં પળવારની પણ નિવૃત્તિ નથી, ના હોવી જોઈએ.

ઘોર યુદ્ધમાં તટસ્થતાની જરૂર

આ માર્ગમાંની પ્રગતિનું એક લક્ષણ એ છે, કે આપણી અંદર ઈંદ્રિયો સાથે અથવા સત્ અને અસત્ વચ્ચે ગજગ્રાહ શરૂ થાય છે અને તે વધતાં વધતાં મહાભારતનું સ્વરૂપ લે છે. આપણાં બધાં અંતરનાં કરણો અને શરીર પણ તથા ઈંદ્રિયો પણ એક વિશાળ ‘ધર્મક્ષેત્ર કુરુક્ષેત્ર’ બની જાય છે. કોઈ કાળે તો એવું યુદ્ધ આપણામાં થવાનું જ છે. જીવનવિકાસના માર્ગમાં આવાં અનેક પ્રકારનાં સૂક્ષ્મ યુદ્ધો પ્રગટે છે અને તેનો સામનો સાધકે કરવો જ પડે છે. માત્ર, કબીર જેવો કોઈક જ વિરલ આત્મા કહી શકે કે :-

સો યાદર સુરનરમુનિ ઓઢી,
ઓઢી કે મેલી કીની ચદરિયાં,
દાસ કબીરા જતન સે ઓઢી,
જ્યોંકી ત્યોં ધર દીની ચદરિયાં.

ભયંકર સંગ્રામો અને તે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પ્રકારના સંગ્રામો સાધનાની આગળની કક્ષામાં પ્રગટે છે અને તે સામે પ્રખર યુદ્ધ લડવું પડે છે. તે કાળમાં સાધકમાં પ્રગટેલાં હિંમત, બળ, ઉત્સાહ વગેરે ગુણોને જીવદશાના તેવા ગુણોની સાથે સરખાવી શકાય તેમ નથી. જેમ વિરોધી બળોના યુદ્ધનો પ્રકાર સૂક્ષ્મ હોય છે તેમ તેના પ્રતિકારનાં સાધનો પણ અતિ તીક્ષ્ણ, તેજદાર હોય

છે અને તેવાં સાધનો વાપરનાર લડવૈયો પણ અનોખો હોય છે. એવું યુદ્ધ જીવનમાં ચાલતું હોય કે ચાલી રહેલું હોય ત્યારે તેનાથી આપણે જુદા રહી શકીએ એવી સાક્ષીભાવની ભાવના કેળવાયેલી હશે તો તે ઘણી ઉપયોગી નીવડવાની છે. નહિતર તો અર્જુનની જે દશા યુદ્ધની શરૂઆતમાં થઈ હતી તેવી સાવ પાણીમાં બેસી જવાની દશા આપણી થશે અને યુદ્ધમાં સત્ને અનુકૂળ આપણાથી નહિ વર્તી શકાય. માટે જ તટસ્થતા, સમતા, સાક્ષીભાવનો મહિમા આટલો બધો સંતોએ ગાયો છે.

અંતરમાં રમાતી ગુણોની રમત પારખો

આજની દુનિયા તો ભોગવિલાસ અને તેનાં ઐશ્વર્યની પાછળ પડેલી છે. એના સંસ્કારોનું વાતાવરણ આગળપાછળ એવું તો ગાઢું ફેલાયેલું છે, કે એ છેદાતાં છેદાતાં દમ નીકળી જાય, પરંતુ જેને પાર તરી જવાનો અદમ્ય ઉત્સાહ પ્રગટેલો છે, તે તો તેમ કરી શકે છે. એવા થરની પાર જઈને એનાથી વિખૂટા રહીને જીવનવિકાસના મનનચિંતવનમાં, તેની મસ્તીમાં, લહેરમાં રહ્યા કરવાનું તો વિરલા વીર કરી શકે છે. એવી શક્તિ જોકે બીજરૂપે તો પ્રત્યેક માનવીમાં પડેલી હોય છે, પણ એ તરફની માનવીની જિજ્ઞાસા યોગ્ય પ્રકારની જાગેલી હોતી નથી અને જાગી હોય છે ત્યારે દિલ કરીને, જોશથી, ભાવનાપૂર્વક આ માર્ગમાં પુરુષાર્થ કરવાની તાલાવેલી કે તમન્ના પૂરતી જાગી હોતી નથી. એટલે માનવી પાછો હતો તેવો ને તેવો થતો રહે છે. આપણે આ માર્ગ લીધો છે તો આપણે આપણા જીવનમાં કયો ગુણ કામ કરે છે, તેને પારખી પારખી તેની અસરથી પર થવાનું સમજી સમજીને કરવાનું છે. આ

ત્રણે ગુણની રમત નીરખવા જેવી છે. ગુણ તો ત્રણ છે, પણ તેમાં જુદાં જુદાં અંશમાનનાં (degrees) સંમિશ્રણો અને સંયોગીકરણો એટલાં બધાં (permutations and combinations) અનેક પ્રકારનાં હોય છે કે ના પૂછો વાત. યાહોમ કરીને પૂરેપૂરું અંદર જંપલાવવાનું કર્યા વિના ભાવનામાં એકતાનતા કદી પ્રગટી શકવાની નથી. યાદ છેને કે સાબરમતી આશ્રમમાં તમારા અનુષ્ઠાનનો પ્રયોગ શરૂ થયો તે પછી થોડા જ દિવસમાં આ જીવે તમને કહેલું કે ‘હવે, આનંદવૃત્તિ તમારામાં આવવાની જરૂર છે.’ એટલે એની પાછળ મંડવાનું થતાં પ્રભુએ તે પણ બક્ષી અને તમે એનો વારંવાર તમારા પત્રોમાં ઉલ્લેખ કર્યા કરેલો છે. હવે, ભાવ માટે એવું કરવાનું છે. આપણે શું જોઈએ છે તેનો ખ્યાલ જાગ્રત કે જીવંત આપણા દિલમાં પૂરેપૂરો પ્રગટેલો હોવો જોઈશે. તે પરત્વેની જિજ્ઞાસાની ભાવનામાં દરરોજ-દરેક ક્ષણે પછી તો-વેગ વધ્યા કરવો જોઈશે. આ જીવની પ્રત્યક્ષ સ્થૂળ હાજરી તમારી બાબતમાં વેગ વધવામાં કારણરૂપ હતી અને હવે તે નથી એમ તમને લાગે, પણ આ જીવની હાજરી હજી પણ ત્યાં છે, એમ અનુભવાય-જો આપણને તેના પરત્વેનું ઊંડું, જંખતું દિલ ખરેખરું પ્રગટેલું હોય તો.

આજે સાધનાકાળ દરમિયાન જે કેટલાંય ભજનો અને પ્રાર્થનાઓ થયે જતાં તેમાંથી દિલનો સાચો રણકાર આપણા દિવસના રોજિંદા કાર્યક્રમમાં પ્રગટવો ઘટે તેવી જાતનાં ભજનોના થોડાક નમૂના લખી મોકલું છું :-

ખોજ કરે તો જડે

(જે કોઈ પ્રેમઅંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના ઉરમાં ઠરે-એ ઢાળ)

વસ્તુ એ અણમોલી હૃદયની, વસ્તુ એ અણમોલી
હે મનવા ! ખોજ કરે તો જડે, હે મનવા ! ખોજ કરે તો જડે.

ખાણોમાં તો પથરા બહુયે, હીરા કોઈ જડે,
ઝવેરી થઈને પૂહેલ જ પાડે, ત્યારે હીરા બને.

હે મનવા○

પાણીમાં પગ મૂક્યા વિણ તે, તરતાં ક્યમ આવડે ?
શિરસાટે એ વાતો લો તો, અર્થ જ સઘળો સરે.

હે મનવા○

પર્વત ઉપર ચડવું હોયે, બેસી રહ્યે ક્યમ વળે ?
માગ્યા વિણ તો મા નવ પીરસે, તો ક્યમ એ તો મળે ?

હે મનવા○

મરજીવા થઈ ઊંડા દરિયે, તળિયે જઈને પડે,
અણમોલાં એ મોતી કાઢે, લક્ષ્મીને શા વરે !

હે મનવા○

આપે તરી કે નાવે કરીને, સહેજે પાર તરાયે
સાધન બંને હોયે તો તો, હૈંદું હિંમત ધરે.

હે મનવા○

મહેનત વિણ નવ મળતું કંઈયે, કોટિ યુક્તિ કરે,
હરિકૃપા શિર પર વર્ષાથી, મહેનત સઘળી ફળે.

હે મનવા○

રસના ! રામ રસિકવર રટને

(જે કોઈ પ્રેમઅંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના ઉરમાં ઠરે-એ ઢાળ)

રસના ! રામ રસિકવર રટને (૨)

ભ્રમાત્મક જે વિષયો જગના, તેમાં રચી પચી રહેતી,
પરનિંદાએ તું તો પૂરી, હરિરસમાં નવ શૂરી.

રસના○

મીઠા મીઠા સ્વાદ તુજને, અતિશય પ્યારા લાગે,
મીઠડું પ્યારું હરિનામ જ જે, તે તુજને નવ ભાવે.

રસના○

કૂતરાની પૂંછડીને તો જો, વર્ષ હજારો દાટો,
વાંકી ને વાંકી રહેવાની, રસના એવી તું તો.

રસના○

યોગાભ્યાસે રહેતાં રહેતાં, ટેવ ગમે તે ટળશે,
ખંત જ રાખી વળગી રહેતાં, રસના સીધી વળશે.

રસના○

કરમાશે કંચન સમ કાયા, જોબન એળે જાશે,
એવી ને એવી રસના તું, રહે તો અવળું થાશે.

રસના○

ખટરસને તું માણી જાણે, પણ હરિરસ નવ માણે,
કેમ કરીને હું સમજાવું, કે તું મારું માને ?!

રસના○

હેયામાં શોધ

(જે કોઈ પ્રેમઅંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના ઉરમાં ઠરે- એ ઢાળ)
ક્યાં જઈ પોકારું કે આવે પ્રભુજી મારે દ્વારે. (૨)
મંદિરમાંહે શોધ કરું પણ, ત્યાંયે પ્રભુ ના મળતો,
મસ્જિદોમાં ઢૂંઢી વળ્યો હું, હરિ ત્યાંથીયે અળગો. આવે○
વનમાં રખડ્યો, પર્વત ભટક્યો, ભટક્યો નદીનો કાંઠો,
ત્યાંયે મારા પ્રભુ નવ મળિયા, સૂનો હેયા કાંઠો. આવે○
તીર્થો મેં તો ફરી ફરી જોયાં, પ્રભુ વિનાનાં તે તો,
ખાલી આડંબર ત્યાં દીઠો, પ્રભુને જે નવ ગમતો. આવે○
સચરાચર વ્યાપક શો એ છે ! ગાયું વેદોએ તે,
ક્યાંય થકી વહાલો નવ જડતો, હશે પ્રભુ ક્યાં ફરતો ! આવે○
મીરાં, નરસેંએ પોકાર્યો, હૃદયતણા તે દ્વારે,
લાઘ્યો કૃષ્ણકુંવર ત્યાંથી તે, મળે શોધું જો હૈયે. આવે○

અવિચળ શ્રદ્ધા

(હરિગીત)

માંગવા ભીખ આવિયો મુજ પાત્રમાં પ્રભુ, નાંખજે.
પૂહોંયે નહિ જ્યાં ધ્યાનદષ્ટિ શ્રેષ્ઠ તે ઋષિગણતણી,
એ ગગનચુંબિત મંદિરે અભિલાષ ઢળવા રંકની.

માંગવા○

સર્વે જનો ત્યાં આવતા ઉત્તમ પ્રસાદ લઈ કંઈ,
હરિ, એકલો એવો જ હું જે આવિયો કર ખાલીથી,

માંગવા○

કંઈ સ્વાત્મ અર્પણ કરી જતા, સર્વેય કંઈ કંઈ દઈ જતા,
લોભીઓ એવો જ હું તો આવિયો લેવા કૃપા.

માંગવા૦

પ્રાપ્તિકેરી શરત પૂરી મેં હજી તુજ નથી કરી,
પણ ધૃષ્ટતા કરી માગું હું હરિ, હાથ લાંબો શો કરી !

માંગવા૦

દાતાર દાનો જાણીને એ ભીખ લેવા આવિયો,
હૃદયે મને શ્રદ્ધા ઊંડી 'પાછો ન કોને કાઢિયો.'

માંગવા૦

મન માન્યા વિના

મન માન્યા વિના, ચિતશુદ્ધિ મનની કંઈ નવ થાય જો,
ચિતશુદ્ધિ વિના, હરિભજન સઘળું જે એળે જાય જો.

મેં ફાંફાં મારી બહુ જોયાં, મહેનત કરી મનડાં તો પ્રોયાં,
તોયે મનડાં હજી કંઈ ના મોઢ્યાં, મન માન્યા વિના૦

દિલ નામ રટણ કરીને જોયું, પણ મનડે નવ કેં બીજ બોયું,
મહેનતનું ફળ કંઈ ના સોહ્યું, મન માન્યા વિના૦

શ્રદ્ધા હૃદયે ઊંડી રાખી, વળી સંત સમાગમે તે નાખી,
પણ મનડે હજી તે નવ ચાખી, મન માન્યા વિના૦

મન માંકડી ચોક્કસ નવ કરતું, ઘર મૂકી પરઘર તે ફરતું,
તે ધ્યાન ધણીનું નવ ધરતું, મન માન્યા વિના૦

મનડે સદ્ગુરુ તો નવ કરિયા, એને કર્યા છતાં દિલ નવ જડિયા,
તુજ યત્નો તેથી નવ ફળિયા, મન માન્યા વિના૦

કૃપાથી સિદ્ધિ

સ્નેહ પ્રગટ્યા વિના, શામળિયો વરવો છે અતિશય દોહલો,
મનમાર્યા વિના, સ્નેહ પ્રગટવો એ શો અતિશય દોહલો !

પ્રગટે એ કોઈ વિરલા નરમાં, પામે ભક્તિ તે અંતરમાં,
જઈ ભળતો પ્રેમ પદારથમાં, સ્નેહ પ્રગટ્યા વિના ૦

એને ગોઠડી ગોવિંદ શું ગમતી, એની ચિતવૃત્તિ હરિમાં રમતી,
મનવૃત્તિ બીજે નવ તો ઠરતી, સ્નેહ પ્રગટ્યા વિના ૦

તન, મન, ધન સોંપે હરિપાદે, કશી ચિંતા નવ ધરતો માથે,
હરનિશ રમતો હરિની સાથે, સ્નેહ પ્રગટ્યા વિના ૦
એની રસના રામભજન કરતી, રસ બીજા કંઈ તે નવ ચરતી,
હરિરસમાં આનંદ શો ધરતી ! સ્નેહ પ્રગટ્યા વિના ૦

એ પ્રેમ વડે હરિ વશ કરતા, ચિત મનડે આનંદ શા ધરતા !
દિલ કૃષ્ણકુંવર એને વસતા, સ્નેહ પ્રગટ્યા વિના ૦

હોય ગુરુકૃપા તો મન મરતું, હરિકૃપા મળે તો સૌ ફળતું,
એકે, અભાગી, તુજને નવ મળતું, સ્નેહ પ્રગટ્યા વિના ૦

હૃદય ઉપર જ ધ્યાન

ધ્યાન સમયે આડાતેડા વિચારો પ્રગટે છે, તેનું કારણ આગળ
લખી ગયો છું. ભાવમાં હજી પૂરતી એકાગ્રતા અને કેંદ્રિતતા
પ્રગટી નથી તેથી તેમ બને છે. તે પ્રગટશે એટલે વિચારો પણ
બંધ પડવાના અને ત્યારે રસ પણ વધારે પડશે. ભૂકુટિની વચ્ચે
(કપાળ અને નાકની વચ્ચે) ધ્યાન કરવાથી વિચારો આવતા
અટકે છે અને હૃદય ઉપર લક્ષ રાખ્યા કરવાથી હૃદયની
ભાવનાશક્તિ અને ગુણ વિકસે છે. તેથી, ‘વિચારો અટકાવવા’

એવો હેતુ રાખ્યા કરતાં હૃદય કે જે ચેતનાશક્તિનું સ્થાન છે તેનો વ્યક્તપણે વિકાસ થયા કરે તો તે વધારે શ્રેયસ્કર છે. એ સૂતેલો પુરુષ જાગ્રત થાય તો જ સાચો જીવનવિકાસ થઈ શકે. જોકે ભૂકુટિ વચ્ચેના સ્થાન ઉપર એકાગ્ર લક્ષ થઈ જાય, તો વિચારો આવતા બંધ થઈ જાય ખરા, પણ તેથી કરીને જેને શાશ્વત નિસ્તરંગ, નિઃસંગ સ્થિતિ કહી શકાય તે સ્થિતિ ઝટ પ્રાપ્ત નહિ થાય. એ તો આપણું આખું જીવનસ્વરૂપ અને આધારનાં સકળ કરણો પૂરેપૂરાં બદલાઈ જાય ત્યાર પછીથી થાય છે. માટે, આપણે ધ્યાનમાં આવતા વિચારો કેમ અટકી જાય તે તરફ લક્ષ ના દોડાવતાં, તે આવે તો તેને વહી જવા દઈ હૃદય ઉપર ધ્યાન કેમ કરીને એકાગ્ર અને કેંદ્રિત રહ્યા કરે-ધ્યાનમાં, અને તે સિવાયના બીજા સમયમાં પણ, એ જ આપણે તો સતત જોયા કરવાનું છે.

સર્વશ્રેષ્ઠ સાધન પ્રેમ

પ્રેમભાવ રાખો છો એના કરતાં વિશેષ રાખશો અને અમને ભૂલી ના જશો. જો એકમાત્ર પ્રેમભાવ ટકી રહેશે અને તેમાં હૃદયથી સાચો પ્રાણ પ્રગટ્યા કરશે તો આ જીવ તો એકમાત્ર પ્રેમ ઉપર જ નભ્યા કર્યો છે અને જીવ્યા કર્યો છે. અને જીવતો જાગતો સકળ સાધનમાં સર્વશ્રેષ્ઠ એવો પ્રેમ જો પ્રગટ્યા કર્યો, તો આપણને સકળ કંઈ પ્રાપ્ત થઈ શકવાનું છે એની ખાતરી આપણને થઈ જવાની છે, તે નક્કી જાણશો. આ જીવનો તો પ્રેમ ઉપર જ સર્વ મદાર સાધનાકાળમાં અને આજ સુધી રહ્યા કર્યો છે.

હરિઃૐ કરાંચી, તા. ૧૩-૯-૧૯૩૯

શું લખું ! આનંદની ઘેરી છાયાનો ભાવ તદાકાર કરાવીને કંઈ પણ તમને લખવા દેવાનું સુઝાડતો નથી. માત્ર આ એક પદ્ય ઘણા વખત પહેલાં લખાયું છે, તે તમને મોકલું છું :-

સાવધાન !

(હરિગીત)

રહીશ ગાફિલ જીવ ! મા, અણધાર્યું તેડું આવશે○
જોબનભર્યું આ જીવન સૌ, એળે પલકમાં વહી જશે,
કંચન સમી તુજ કાય આ રોળાઈ રાખમહીં જશે.

રહીશ○

અવનવી કંઈ આશ દિલની, એમની એમ રહી જશે,
પરણ્યો મનમાં, મનમાં રાંડ્યો, એવું તારું થઈ જશે.

રહીશ○

‘હાય હાય’ કરીશ ત્યારે, જાવું તો ગમશે નહિ,
રડીશ માથે હાથ મૂકી, ચાલશે કાંઈ નહિ.

રહીશ○

સૌ કર્મ સાક્ષીરૂપ તુજ, પ્રત્યક્ષ નજરે ભાળશે,
ને વાસનાની દિલતણી, મૂર્તિ ખડી સામે થશે.

રહીશ○

જાશે રહી ત્યાં જીવ તારો, અન્ય કાંઈ ન સૂઝશે,
મરણાંતે જેવી વાસના, તેવી ગતિ તારી થશે.

રહીશ○

તેથી કરી ચેતી લઈ, કર પ્રીતડી ઈશ સાથથી,
તુજ કર્મ સૌ જાણે બળી, એવી લગાડો લહે ખરી.

રહીશ○

બહુ થયું
(હરિગીત)

બહુ થયું સહેવાય ના, તું ભાળ લેજે, શ્રીહરિ○
બાળકપણું ભૂલમાં ગયું, જુવાની એળે વહી રહી,
ઊભી રહેશે કાલ આ, વિકરાળ મૂર્તિ કાઢની.

બહુ○

દિન એક જાવાનું ખરે, તે કોઈ મિથ્યા નવ કરે,
હરિ, મૂર્ખ તોયે શો રહ્યો ! કાંઈ ફડક નવ દિલ ધરે.

બહુ○

શાં ફૂટલાં મુજ કર્મ એવાં ! દિલ જરી હેરે* નહિ,
મહેનત કર્યે નવ ફાવતો, કેમેય ફળ ભાળું નહિ.

બહુ○

પ્રભુ, શું કરું ? સૂઝે નહિ, તું દાદ કાને નવ ધરે,
હું કોની પાસે જઈ રહું, કે ભાર હળવો તે કરે ?

બહુ○

તારા પરે સહુ આશ રાખી, જગત જીવ્યું છે હરિ,
શરણે ઢળેલા રાંકની તો, ભાળ નવ લે કાં જરી ?

બહુ○

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૧૪-૯-૧૯૩૯

તમને તે દિવસે આનંદ રહ્યો, તેની આ જીવને તો ખબર
હતી. તે હકીકત તમને લખેલા તા.૧૨-૯-૧૯૩૯ના* કાગળમાં
જણાવી પણ છે. આટલુંયે લખવું પડ્યું છે, તે એટલા માટે કે
મન, બુદ્ધિ વગેરેને સાબિતીની પ્રત્યક્ષ જરૂર રહે છે. તે એને

★ ગમે નહિ.

★ જુઓ પાનું ૭૬.

મળી તો ઘણી છે, પરંતુ હજી મન માંકડી માંડતું નથી, એ મોટી આશ્ચર્યની હકીકત છે.

લગ્નનો હેતુ - એકાત્મ ભાવસંબંધ

(અનુદ્રુપ)

પતિ, પત્ની, પિતા, માતા, સુહૃદ, જે કેં ગણો દિલે,
જેવો ગણો તમે જેમ તેવો વર્તીશ પ્રેમથી.

અને પતિપત્નીસંબંધ પણ અંતે તો શા માટે છે ? તેનો અંતિમ હેતુ શો છે ? વ્યષ્ટિમાંથી સમષ્ટિમાં પ્રગટી તન્મય, તદાકાર થઈ એક જીવંત ચેતનાપ્રવાહરૂપ થવાને માટે લગ્નનો સંબંધ છે. જીવનમાં સુષુપ્ત પડી રહેલી વાસનાઓ સંપૂર્ણપણે દિવ્ય રૂપાંતર પામી જાય, દિવ્ય ચેતનાશક્તિમાં પરિણામ પામે, તેવા હેતુને માટે લગ્નનો સંબંધ છે. અત્યંત પ્રેમના ઉત્કટ ભાવથી, વેગથી, કોઈક એક મુખ્ય હેતુને માટે આપણાં દિલ જો પૂરેપૂરાં એક થઈ શક્યાં, તો તે પણ એક જાતનું લગ્ન જ છેને ? તેવા સંબંધમાં બધા સંબંધો મળી જાય છે, ભળી જાય છે અને છેવટે ગળી પણ જાય છે.

પ્રેમશ્રદ્ધાભક્તિ

તમને હમણાંના એક પત્રમાં લખ્યું હતું કે ‘કદી પણ શંકાની દશામાં પડી ના રહેવું’ એ હકીકત તમારા પત્રમાંથી સાચી પડી છે. By natural instinct the child has complete faith in its mother. કુદરતના પ્રેરણાત્મક સ્વભાવથી બાળકને મા ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા જન્મેલી હોય છે. એવા પ્રેમભક્તિશ્રદ્ધાના ભાવથી પ્રત્યેક કર્મ કરવા આપણે દિલથી મથવું જોઈશે. કોઈ કર્મના આરંભમાં બીજા ભાવનો ઉદ્ભવ ના થવા દેવા માટે પણ ઉપર જણાવેલા પ્રેમશ્રદ્ધાભક્તિના ભાવનું હૃદયથી પરિશીલન કરવું જરૂરી છે. જેમ જેમ સ્મરણ-

ભાવથી ધારણામાં અખંડિતતા પ્રગટે છે, તેમ તેમ ભાવનું પરિશીલન થવું શક્ય બને છે. સદ્ગુરુના જીવનના જે જે પ્રસંગો એવા બન્યા હોય કે જેથી કરી જીવનમાં પ્રેમશ્રદ્ધાભક્તિ પ્રગટે અને વધે, તેવા પ્રસંગોને વારંવાર હૃદયમાં પ્રગટાવી પ્રગટાવીને, સદ્ગુરુની હૃદયમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરીને, તેનામાં આપણાં મન, હૃદય વગેરેને પરોવવાને જો આપણે દિલથી જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક મથ્યા કરીશું તોપણ ભાવનું પરિશીલન થતું અનુભવી શકીશું. કોઈ પણ રીતે હૃદયમાં ભાવનો લગાતાર સંગ રહ્યા કરે એ જીવનવિકાસના ભાવને કાજે ઘણું ઘણું જરૂરનું છે. સદ્ગુરુ પરત્વેની ભાવના એટલે જીવનવિકાસની ભાવનાને પ્રેરણાત્મક ધક્કો, તેમ થતાં પ્રેમશ્રદ્ધાભક્તિ પ્રગટવાનાં.

જીવનવહેવારમાં બીજાં સંબંધીઓ કે માનવી પણ મળ્યાં કરવાનાં. તેમના દેખાતા દુર્ગુણ તરફ દુર્લક્ષ કરી તેમના તેમના સદ્ગુણ દિલ જોયા કરે અને એવો સળંગ જીવતો અભ્યાસ પ્રગટે તોપણ દિલમાં ભાવનાનું સાતત્ય જીવ્યા અને રહ્યા કરે છે, અને તે પણ પ્રેમશ્રદ્ધાભક્તિનો એક ઉપાય છે. કર્મનું મૂલ્યાંકન કર્મનાં સ્થૂળ પરિણામની નજરે નહિ, પરંતુ તેમાં રહેલા અને પરિણામે તેમાંથી નીતરતા ભાવની નજરે મુખ્યપણે કરવાથી પણ એવો ગુણ વિકસે છે. કેટલીક વાર સ્થૂળ પરિણામો પણ પ્રભુકૃપાથી સફળ નીવડે, તો તે તરફ લક્ષ આપવાથી પણ શ્રદ્ધાભક્તિ બઢ્યા કરે છે. આમ, એક કે અનેક રીતે જીવનમાં પ્રેમશ્રદ્ધાભક્તિ કેમ કરીને પ્રગટે અને વધે તે તરફ આપણે લક્ષ ઘણું ઘણું આપવાનું છે.

કોઈ પણ જાતની જીવનવિકાસની સાધનાનો પાયો જ શ્રદ્ધા છે. શ્રદ્ધામયોઢયં પુરુષઃ । આ પુરુષ (આત્મા) શ્રદ્ધામય છે, એવું ગીતાજીમાં લખ્યું છે, તે યથાર્થ છે. એટલે કોઈ પણ કર્મના

આરંભ પહેલાં બીજા ભાવનો ઉદ્ભવ ના થવા દેવા કાજે અને શુભ ભાવનાનું વાતાવરણ જામે તે કાજે બાળકના જેવી અતૂટ શ્રદ્ધાનું જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનું પરિશીલન જીવનવિકાસના કાજે અત્યંત આવશ્યક છે.

પરિણામ પરત્વે નિઃસ્પૃહા

પછીથી કંઈ થાઓ કે ના થાઓ એટલે પરિણામ આપણને જણાય કે ના જણાય, તોપણ તે પરત્વે પણ નિઃસ્પૃહી રહ્યા કરવું. પરિણામની ચિંતા તો કદી ના કરવી. એના માટેની સાચેસાચી ઉત્કટ તાલાવેલી જો પ્રગટેલી હોય અને તે કાજેની દિલમાં વ્યાકુળતા જો પ્રગટી હોય, તો તેવો જીવ કદી પણ એકની એક દશામાં પડી રહેલો નહિ અનુભવી શકો. પરિણામ ના થાય કે ના અનુભવાય ત્યારે જ્ઞાનપૂર્વક વિવેચક તરીકે વિચાર કરવો. અહીં ‘વિવેચક’નો અર્થ સાહિત્યનાં ક્ષેત્રમાં એ શબ્દનો જેવો અર્થ સાધારણપણે થાય છે, તેવો કરવાનો નથી. ગુણોની સાથે ભૂલો શોધવા કે ટીકા કરવા પૂરતા આપણે ‘વિવેચક’ થવાનું નથી, પરંતુ પ્રત્યેક ઉદ્ભવેલા વિચાર, વૃત્તિ, લાગણીનો જ્ઞાનપૂર્વકનો ઉપયોગ કેવી રીતે અને ક્યાં કરવો કે જેથી જીવનમાં બળ અને વેગમાં વધારો થાય, એ રીતે પ્રત્યેક પ્રસંગ, વૃત્તિ અને લાગણીને તટસ્થતાથી નિહાળવાં રહ્યાં, એવો એનો એટલે કે વિવેચકનો અર્થ ગણવાનો છે. કોઈ પણ વસ્તુ કે પ્રસંગને અનેક દૃષ્ટિએ જોઈ શકાય છે, એ તો સૌ કોઈ સ્વીકારે છે. તે ઉપરથી સમજાશે કે ‘વિવેક’ કે ‘વિવેચન’ એવી દૃષ્ટિએ થવું જોઈશે કે જેથી જીવનમાં શ્રદ્ધા દૃઢતર થાય, ઉત્સાહ, ધીરજ અને તમન્નામાં વેગ પ્રગટ્યા કરે અને તેવા જીવતાજીગતા અભ્યાસથી તમન્નાની માત્રામાં તે આપોઆપ પરિણામ પામે.

આ જીવને સ્મરણભાવની ધારણા સ્થિર થતાં થતાં વધારે કાળ લાગ્યો હતો. એટલે તમારે તે બાબતમાં નિરાશ થવાનું કારણ નથી. આ જીવને સાધનાની શરૂઆતથી જ આનંદમસ્તી ઓર પ્રગટતાં હતાં, એ વળી નોખી વાત થઈ. અત્યાર સુધીનો તમારો ટૂંકો સમય જોતાં પણ તમને જીવનમાં વિશેષ ઉત્સાહ પ્રગટવો ઘટે છે. ઉત્સાહ, ખંત, ધીરજ, સાહસ, હિંમત વગેરે વગેરે ગુણો પ્રગટ્યા વિના આ માર્ગમાં આપણે આગળ ધપી શકવાનાં નથી. જીવનમાં પરિણામ ઉપર ઝાઝું લક્ષ ના દેતાં જીવનવિકાસની સાધનાનાં કર્મમાં લગાતાર પ્રેમભક્તિપૂર્વક મંડ્યા રહેવાનું છે. સાચી પ્રેમભક્તિથી અને જ્ઞાનપૂર્વક જીવનમાં તેમ વર્તાતા જતાં ગુણશક્તિ તો આપોઆપ જીવનમાં પ્રગટવાનાં છે.

બીજા કશામાં રસ ના લેવો

જીવનમાં નિઃસ્પૃહતા પણ આપણે કેળવવાની છે. કંઈ કશા સાથે લેવાદેવા નથી એવો એનો સ્થૂળ અર્થ અહીં નથી. આપણે જે કરવાનું છે, તે અનાસક્તિપૂર્વક કરવાનું છે, નિર્મમત્વ કેળવીને કરવાનું છે, નિરહંકારી થઈને કરવાનું છે, પ્રેમભક્તિ-પૂર્વક જે તે કંઈ સમર્પણ કરતાં કરતાં શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે કરવાનું છે, અને જો આમ સાચા ભાવથી અને સાચી રીતે દિલથી કરતા રહીશું તો નિઃસ્પૃહતા પણ કેળવાતી જવાની છે. નિઃસ્પૃહતામાં એક જાતની રચનાત્મક ઉદાસીનતા પ્રગટેલી રહે છે. આ ઉદાસીનતામાં નકારાત્મક ભાવ નથી. નિઃસ્પૃહતાનો ગુણ જ્યારે કેળવાય છે અને એમાં જ્યારે શક્તિ પ્રગટે છે અને એથી કરીને જ્યારે તેમાં ચેતનપ્રાણ પ્રગટે છે, ત્યારે સકળ કંઈ કરતાં કરતાં તેમાં બંધાઈ જવાનું નથી અથવા તો તેની છાયા પણ કે અસર પણ આપણામાં પ્રગટતી નથી. વિચારનું બંધન પણ નડતું નથી.

અને જીવનવિકાસની ભાવનામાં એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થવામાં રસ પ્રગટે છે અને તે પછી કોઈ પણ પ્રકારના ઉપરછલ્લા માનસના થરમાં તેનો રસ પ્રગટતો નથી. બાકી, આપણા જેવા તો જીવનમાં ઉપરછલ્લા માનસના થરમાંયે અને ઊંડે ઊંડે પણ અનેક પ્રકારના રસ લઈ રહેલા છે. એનું સાચું ભાન પણ આપણને પ્રગટેલું નથી. અનેક પ્રકારની બહારની કોઈ ને કોઈ બાબતમાં આપણે ઉઘાડો અને છૂપો છૂપો રસ લીધા કરતા જ ડોઈએ છીએ. તેથી, આપણને અનેક પ્રકારના વિચારો પ્રગટે છે અને તે આપણને ધ્યાનમાં પણ પ્રગટે ખરા જને ? જીવનના ધ્યેયને સાચે સાચી રીતે આપણે જો પ્રત્યક્ષ કરવું હોય અને તેમાં જો દિલનો સાચે સાચો થનગનાટ પ્રગટેલો હોય અને તેથી જો દિવસના રોજિંદાં સકળ કર્મવહેવારમાં રચનાત્મક ઉદાસીનતા, તટસ્થતા, અનાસક્તિ, નિર્મમત્વ, નિરહંકાર વગેરે વગેરે જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક સેવતા રહીશું, તો તેમાં પરિપક્વ થતાં જતાં આડાતેડા વિચારો ઊઠવાનું બંધ થઈ જશે, તે નક્કી જાણશો. એક છાપું વેપારી વાંચશે તો તેનું મુખ્ય ધ્યાન વેપારને લગતા સમાચારમાં ચોંટશે. રાજકીય વિષયનો રસિયો પેલું વેપારનું પાનું જોશે પણ નહિ અને પોતાને ગમતા સમાચારમાં મશગૂલ થશે. સંસારના રસિયાં સ્ત્રીપુરુષો તેમની તેમની બાબતના સમાચાર રસપૂર્વક વાંચશે અને વિચારશે. તે ઉપરથી સમજાશે કે ઉદાસીનતા, નિઃસ્પૃહતા, તટસ્થતા, અનાસક્તિ જો સાચા ભાવથી પ્રગટી તો આપણે ધ્યેયના વિષય સિવાય અન્ય બાબતમાં આડફંટે ફંટાઈ જઈશું નહિ. વળી, તે પ્રમાણે વર્તવાથી અને તેવા જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનું એકધારું પરિશીલન કરવાથી આપણી પાસે આપણા જીવનના માપની એક પારાશીશી પ્રગટી જાય છે.

તારસંધાનના બે દાખલા

તમને પત્રમાં લખ્યું હતું કે ‘મંદતા પ્રગટતાં ધ્યાનમાં, સ્મરણભાવની ધારણામાં, પ્રાર્થનામાં લાગી જવાનું રાખશો.’ તમને પણ તે સૂઝ્યું છે અને તે કાગળ મળ્યા પહેલાં, તે આનંદની વાત છે. વળી, આ જીવ પરત્વે સુદૃઢના અસલના ભાવ ઉપરાંત, આ માર્ગે તમે જિજ્ઞાસા હવે ધરી છે, તેથી જ્ઞાનપૂર્વકનો આદરભાવ દિલમાં રાખવાનું અહીંથી લખ્યું અને તરત તે કાગળ મળે તે પહેલાં એ ભાવ તમારા ધ્યાનમાં પ્રગટ્યો તથા તમને તેવા ભાવની કવિતા લખવાનું દિલ સ્ફૂર્યું એ પણ સૂચક છે. તેનું મહત્ત્વ પણ છે. એનું મહત્ત્વ કેમ ઘણું છે, તે પણ સમજાવી દઉં.

ગુરુભક્તિનું રહસ્ય

આપણે કોઈને સદ્ગુરુ શા માટે ગણીએ છીએ ? અથવા માન કે આદર શા માટે આપીએ છીએ ? સામાન્ય માનવી તો ગતાનુગતિક છે. એ તો ઘરેડની રીતે વર્તે છે. આપણે તો આપણા પ્રત્યેક કર્મમાં હેતુનો ભાવ જ્ઞાનપૂર્વક પ્રગટે તેમ વર્તવાનું છે. સદ્ગુરુના જીવન જેવા થવાનો અથવા તેની પ્રેરણાત્મક મદદથી જીવનવિકાસના ધ્યેયને માર્ગે આગળ ધપ્યા કરવાનો અને તે પ્રકારની તેની અંતરની મદદ મેળવવા માટેનો તેના પરત્વેની ભક્તિ રાખવામાં દિલનો હેતુ હોય છે. લોક હારતોરા પહેરાવીને સત્પુરુષને આદર આપે છે, તેમાં પણ એક રીતે તો તેવી જાણીઅજાણી ભાવના છે. તે ભાવનાને યોગ્ય રીતે પૂરેપૂરી ફળવા સારુ એ માટેની જે આંતરિક યોગ્ય પ્રક્રિયા જીવંત ચાલુ રહેવી જોઈએ, તે રહેતી ના હોવાથી હારતોરા પહેરાવી આદર રાખવાની વિધિમાં જોઈએ તેવા પ્રાણ પ્રગટતા નથી, પણ તે તો

જુદી વાત થઈ. આમ, આદર આપવાની વિધિમાં કંઈક પામવાપણાનો હેતુ હોય છે.

સદ્ગુરુની શક્તિનો સંચાર

માબાપ કંઈક મોઢેથી કહે અને છોકરાં તે પ્રમાણે વર્તે, તેના કરતાં માબાપનો ભાવ સમજી લઈને છોકરાં દિલના ઉમળકાથી તે પ્રમાણે વર્તે, તો આવું બીજા પ્રકારનું કાર્ય ઘણું વધારે સારું છે. આ માર્ગ તો સ્થૂળ કરતાં સૂક્ષ્મ ઉપદેશ એટલે કે શક્તિસંચાર અને જ્ઞાનસંચારનો છે. આપણા આધારનાં સકળ કરણોની જીવપ્રકારની અક્કડતા ગળી જઈને જ્ઞાન-ભક્તિના સ્વીકારને માટેનું યોગ્ય મુલાયમપણું પ્રગટે છે, ત્યારે સદ્ગુરુની ભાવના વગર કહ્યે કરણોમાં પ્રગટીને તે પ્રમાણે વર્તવાનું બને છે. તે પ્રકારનું સૂક્ષ્મ વહન ઘણું વધારે શક્તિશાળી અને અસરકારક નીવડે છે. થોડા કાળ પૂરતો પણ એવો સૂક્ષ્મ વહનનો સંબંધ પ્રગટ્યો અને મારો કાગળ મળતાં પહેલાં તે કાગળની ભાવનાનો પ્રતિઘોષ તમારા તરફથી થયો તે એક રીતે સારું ગણાય, પરંતુ જ્યાં સુધી તેમાં જીવંત ચેતનાત્મક નિરંતરતા ના પ્રગટે ત્યાં સુધી તે ઘણું ઘણું અધૂરું ગણાય, કારણ કે હાલમાં તમે આ જીવને સદ્ગુરુના ભાવમાં આલેખીને તેની સાથે એક પ્રકારના સારા આવેશ અને આવેગ યુક્ત ભાવના સંબંધમાં છો તેથી તેવું બને, જ્યારે તેવું બધું ચાલ્યું જાય ત્યારે પાછા આપણે સૂકા લાકડાના થડ જેવા થઈ પણ જઈએ, તે નક્કી જાણશો. જેના જીવન જેવું થવું છે, તેની સાથેનું જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનું હૃદયતાદાત્મ્ય પૂરેપૂરું જો કેળવાય તો શક્તિસંચારના સૂક્ષ્મ વહન માટેની યોગ્ય તૈયારી આધારમાં પ્રગટી શકે છે.

અનંતમાં પ્રયાણ

માત્ર ખાલીખાલી અધીરાઈ રાખવાથી કશું વળવાનું નથી. આપણે તો આપણાથી થતું બધું જ કર્યું જઈએ. તેવા જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકના થતા રહેતા પુરુષાર્થમાં ક્યાંય કમીપણું ના થવા દઈએ અને સાથે સાથે ઊંડું ઊંડું મનમાં પણ, ‘હું કંઈક કરું છું’, કે ‘આટલું થયું’ એવો ભાવ સહેજ પણ પ્રગટવા દીધા વિના અથવા આવે, તો તે ખંખેરી કાઢીને શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે જે તે કંઈ કરવાનો અભ્યાસ રાખીએ :-

અરે ! ક્યાંથી આવો તુજમહીં અહંકાર મનવા !

પડી છાનુંમાનું કર તુજ કર્યાં કામ તું હવાં.

એમ ‘હૃદય પોકાર’*માં ગાયું છે. એટલે સકળ કંઈ કરતાં કરતાં દિલમાં શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થની ભાવના સાચી રીતે કેળવાયા કરે, તો અહંકારનો લય થઈ જવાનો શક્ય બને છે. જીવપ્રકારના અહંકારને કારણે ભાવ પ્રગટતો અનુભવાતો નથી. બાકી, ભાવ તો હૃદયમાં છે. નિરાસક્તિ, નિર્મમત્વ, નિરહંકારીપણું ઉદ્ભવતાં ભાવ તો આપોઆપ પ્રગટવાનો છે. માત્ર, આપણા જ દોષે તેનું સ્ફુરણ થતું નથી. એવો ઉત્કટ હૃદયનો ભાવ થતાં જીવપ્રકારનો સકળ મળ બળીને રાખ થઈ જવાનો છે. તે ભાવ અશુદ્ધિશોધક છે અને તેનો દાહક પણ છે, તેમ જ પાછો તે શીતળતાપ્રેરક આહ્લાદક પણ છે. એવા ભાવનો રસ એકવાર પણ ચાખવા મળ્યો, તો તે પછી એ ભાવના રસનો આસ્વાદ વધારે ને વધારે લેવાનું દિલ થયા જ કરવાનું. તેનાથી ધરાઈ જવાશે નહિ. એનું નામ જ અનંતમાં પ્રયાણ.

★ લેખકનું સાધનાકાળ દરમિયાનનું એક પુસ્તક.

બુદ્ધિની સમજણ અને આત્મનિષ્ઠા

ત્યારે એવો રસ દુનિયા બધીને કે તમને પણ કેમ એકદમ આકર્ષતો નથી, એવો પ્રશ્ન ઊઠે ખરો. તેનું કારણ માનવીનું મન છે. મનને તો હજાર વાર સાબિતી મળ્યા છતાં, તે પછીથી પણ એ સાબિતી માગે છે. મનનો સ્વભાવ એવો છે. એ તો થોડી ક્ષણ માટે જ્યાં એને ચમત્કૃતિ લાગશે કે ચમત્કાર લાગશે, ત્યાં તે માનશે અને મનાશે. વળી પાછું તે પોતાના સ્વભાવ ઉપર આવી જશે, પરંતુ આ પ્રમાણે મનનું થવું અને તેમ થવા દેવું તે જીવનવિકાસના હેતુને ફળવા માટે યોગ્ય પ્રકારનું નથી. એનો અર્થ તો એટલો જ કે આપણને હજી ધ્યેય પરત્વેનું પૂરેપૂરું સાચેસાચું Conviction-નિષ્ઠા પ્રગટેલી નથી. એટલે કે તેમાં આત્મનિષ્ઠા પ્રગટી નથી. આ બાબતમાં ઘણા જીવો ભ્રમણા સેવતા દીઠા છે. અમુક હકીકત બુદ્ધિથી ભલે સમજાઈ હોય, પરંતુ તેથી આત્મનિષ્ઠા થઈ છે એમ નહિ ગણાય. આત્મનિષ્ઠા થતાં તો તે પ્રમાણે સદાય વર્તાય. તે પ્રમાણેનો ભાવ નિરંતર રહ્યા કરે. વૃત્તિઓ જીવદશાના પ્રકારમાં કદી પણ વહન ના કરી શકે અને આત્મનિષ્ઠાના ભાવમાં તદાકારપણે વર્ત્યા કરે. એટલે કે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ, અહમ્ અને છેવટે શરીરમાં પણ-એનાં ઝીણાંમાં ઝીણાં સ્પંદનમાં, તંતુયે તંતુ અને રોમેરોમમાં - તે શ્રદ્ધા પ્રસરી જાય અને તે સ્થાયીભાવનું રૂપ લે ત્યારે જ સાચી આત્મનિષ્ઠા થયેલી છે એમ ગણાય. બાકી તો એક ઉપરછલ્લી બુદ્ધિની સમજણ જે હોય તે તો આજે તે પ્રમાણે માને પણ ખરી અને કાલે તેનાથી વિરુદ્ધ પણ વર્તે અથવા તો સમજણ માત્ર રહે, પણ જીવનમાં તો વર્તન જુદું, ઊંધું થયા કરે. શ્રદ્ધા પણ તે કે જે જીવનમાં પ્રાગટ્ય પામે અને જીવનના પ્રવાહને તેના ભાવના પ્રવાહમાં વહન કરાવે. સદ્ગુરુ પરત્વે

એક જાતનો માનસિક અહોભાવ પ્રગટવો તે તો બહુ પ્રાથમિક પ્રકારની શ્રદ્ધા ગણાય. તેથી, ઝાઝું કશું નથી નીપજતું એવા અનુભવ થાય છે, જોકે છેક નકામું તો આવું કશું હોતું નથી.

બુદ્ધિને શરણભાવમાં પ્રગટાવવાનો ઉપાય

સ્વભાવના પૃથક્કરણની પણ ઘણી જરૂર છે. બુદ્ધિમાં સ્વતંત્રતા છે એમ જે માનીએ છીએ તે પણ એક પ્રકારનો ભ્રમ છે. અનેક પ્રકારના જુદા જુદા પૂર્વગ્રહોથી બુદ્ધિ રંગાયેલી છે. બુદ્ધિમાં અનેક પ્રકારના સંસ્કારોની સમજણો, માન્યતાઓ વગેરે પડેલું છે. આ જ સાચું એવા પ્રકારના મતાગ્રહો પણ પડેલા છે. એટલે બુદ્ધિ તે પ્રમાણે વિચારી શકવાની છે, તે જાણશો. એટલે બુદ્ધિને હું તો કરણોમાં જે જે પડેલું છે તેની દાસી ગણું છું. અનેક અહમ્મયુક્ત મંતવ્યોની પકડ બુદ્ધિમાં પડેલી છે. એ બધું જ ઊભરાવાનું છે. એને દબાવી રાખ્યે કશો ફાયદો નથી. તેમ કરવામાં કશો કાંદો કાઢીશું નહિ. એના કરતાં તો એના તરંગો તટસ્થભાવે જોયા કરવા, ઉદાસીન વૃત્તિથી એની પરત્વે આપણે નિઃસ્પૃહી થવું અને રહેવું. એમ બુદ્ધિને શરણભાવમાં પ્રગટાવવા પ્રેમથી મંથન થવા દેવું.

સાધનાના એકધારા થતા રહેતા પ્રયાસથી જે ભાવ પ્રગટે છે, તે ભાવનું જ્ઞાનપૂર્વક અનુશીલન પરિશીલન થવાથી તેમાં જે નિરંતરતા પ્રગટે છે, તેમાંથી આત્મનિષ્ઠા પ્રગટવાની છે, તે જાણશો. મન તો બખેડા ત્યાં સુધી કરાવ્યા કરશે. માટે, તેવી પળે આપણે વધારે સાવધાન થવું. એવા હુમલા પ્રગટે ત્યારે તેનો ઉત્કટ પ્રતિકાર પ્રેમયોગ્ય તટસ્થતાથી કર્યા કરવો. સાધનના જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકના પ્રેમથી હૃદયની પ્રાર્થના આદિ પ્રવૃત્તિમાં મથ્યા જવું.

શ્રી યાગલા શેઠ* અવારનવાર અહીં આવે છે. એ તો મને માત્ર ‘ચૂની’ ના એક નામે સંબોધે છે. એ પણ ઘણું વહાલસોયું લાગે છે. ‘નવજીવન’ વાળા શ્રી જીવજીભાઈના મોટા ભાઈ શ્રી લાલભાઈ પણ મને નવસારી આશ્રમ આગળથી જતાં ‘ચૂનિયા’ કહીને સંબોધતા હતા અને મોટેથી બોલાવતા હતા. તેમનો પ્રેમભાવ આજે પણ યાદ આવે છે. શ્રી યાગલા સાહેબનું દૈન્ય તો પ્રેમાળ અને આર્દ્ર છે. તેમને કુરાને શરીફનો સારો અભ્યાસ છે, પરંતુ હજી તેઓ ખુદાના પ્રેમથી આકર્ષાયા નથી. ખુદા એમને દુવા કરે !

કોઈને પણ કાગળ લખો તેમાં આ જીવનાં વખાણ બિલકુલ કરવાં નહિ. કોઈ પણ પ્રકારની ગમગીની પ્રગટતાં આપણે અથડાયા છીએ એમ નક્કી પ્રમાણવું. અથડામણથી સંઘર્ષણ પ્રગટે છે અને તેમાંથી અશાંતિ પ્રગટે છે. તેવે વખતે ખાસ આપણે સાચી રીતે જીવતા થવાની અને સાબદા થવાની ખરી જરૂર છે. જે પ્રેમભાવ રાખો છો તેમાં જો સાચેસાચું દિલ પ્રગટ્યું હોય તો તેવી ભાવનાની પ્રાણપ્રતિષ્ઠાથી ગમગીની થઈ હોય તો ટકવાની શક્યતા નથી રહેતી, તે જાણશો. પરીક્ષિતભાઈને કહેશો કે તેમને હું વહાલથી યાદ કરું છું. તેમને મારા ઘણા ઘણા પ્રેમપૂર્વકના રામ રામ કહેશો.

હરિ:ૐ દયાકુંજ, હૈદરાબાદ. તા. ૧૪-૯-૧૯૩૯

આદરમાન પ્રભુને સમર્પણ

આજે અહીં શ્રી કેવળરામને* ત્યાં આવ્યો છું. તેઓ પોતે આમ તો ઘણા સંકોચશીલ reserved (કોઈની સાથે ખાસ

★ કરાંચીના એક વખતના મેયર સાહેબ ★ અમદાવાદના એક વખતના જાણીતા ડિસ્ટ્રીક્ટ જજ શ્રી દયારામ ગીડુમલના સુપુત્ર

૧૦૪ □ જીવન સંશોધન

ભળી શકે નહિ એવા) રહે છે, પણ આ વખતે આ જીવ સાથે ખૂબ છૂટથી અને પ્રેમથી વર્તે છે. ખૂબ વહાલથી ભેટ્યા અને આદરમાન આપવા લાગ્યા. આ બધો આદરભાવ કોને મળે છે તે જાણું છું. જાણું છું એટલું જ નહિ પણ અનુભવવાય છે. આવા પ્રસંગો બને ત્યારે તે જ પળે એ બધાં આદરમાન જેનાં હોય એને જ સમર્પણ કરી દેવાનો અભ્યાસ ચાલુ જ રહેલો છે. જેવી રીતે તમે :-

‘આશ્લેષ તે સુહદને, ગુરુને પ્રણામ.’

એમ ભાવથી લખ્યું છે, તે પ્રમાણે જેને યોગ્ય તે ભાવ હતો એ ભાવને-એને-એ પ્રેમભાવ અને પ્રણામ અને આદરભાવ મોકલી દીધા છે અને અહીં આ જીવ તો હતો તેવો ને તેવો ખાલી રહ્યો છે.

તમને સવારના ૧૦ સુધી તો આનંદવૃત્તિ રહે છે. કહોને કે લગભગ ૧૨ સુધી. પછીથી ‘હૃદયકુંજ’માં કામ કરતાં કરતાં તેવી ભાવના ટકતી નથી અને તે સવિશેષપણે રહે તો ઉત્તમ લાગ્યા કરે છે, પરંતુ તે તો ત્યારે જ બને કે જ્યારે ભાવથી, પ્રેમભક્તિથી સાધનામાં લગાતાર મંડ્યા જઈએ. સાધનાની ભાવનામાં જરાકે ખલેલ ના પડવા દો. એમાં નિરંતરતા પ્રગટવા દો. પછી જોઈ લો એની મજા અને રસ !

વખાણ એને સમર્પવાં

હજી આપણને બીજાંઓના અભિપ્રાય ઉપર જોવાનું મન રહ્યા કરે છે. એવી વૃત્તિ આપણામાંથી જેટલી વહેલી વિદાય લે તેટલું વધારે સારું છે. આ જીવે હજી સુધી સાધનાની બાબતમાં તમને મનગમતાં વચનો કહ્યા કર્યાં છે, તે એટલા માટે કે તમારું માનસ હાલમડોલમ ના થયા કરે. આપણા વિશે સારું કોઈ બોલે તો તે

તમને ઘણું ગમે છે, પણ તેવો સ્વભાવ યોગ્ય નથી. તેનાથી પણ આપણે મુક્ત થવું ઘટે. તેવું સાંભળવાનો આપણે પ્રેમપૂર્વક ઈનકાર કરવો ઘટે. તમારી પ્રકૃતિ કે સ્વભાવનો એકદમ સામનો કરવાથી કશું ના વળી શકે. એટલા માટે તમારી પ્રકૃતિ કે સ્વભાવનો સામનો કરવાનું હાલમાં રાખ્યું નથી. આપણાથી જરાક જેટલું થવાયું હોય તો 'એની કૃપાથી વધારે થઈ શકીએ તો કેવો ગજબ થઈ જાય !' એમ દઢાવીને તે જ પળે એવું બધું જેની માલિકીનું હોય એને જ સમજી સમજીને સમર્પણ કરી દઈને વધારે ને વધારે જ્ઞાનપૂર્વક પૂરેપૂરા નમ્ર થવાને હૃદયના ઉમળકાથી તત્પર બન્યા કરવું. નમ્રતા એટલે કાયરતા નથી. સાચી નમ્રતામાં તો તેજસ્વિતા અને શૌર્ય પ્રગટે છે.

ધ્યાનમાં આવતા વિચારોના ઉપાયો તો સૂચવ્યા જ છે. બતાવ્યું છે તે પ્રમાણે એકનિષ્ઠાથી પૂરેપૂરું વર્તાયા વિના અનુભવ તો કેવી રીતે પ્રગટી શકે ? અને વર્તવામાં કોઈ પણ જાતની એકધારા તો પ્રગટતી નથી, તે મોટામાં મોટી ખાટલે ખોડ છે.

હવે, એક બીજી વાત. જ્યારે પણ તમને ગમગીનીનો mood (લાગણીનો આવેશયુક્ત આવેગ) આવે (એવા moods પહેલાં તો ઘણા ઘણા આવતા અને તેની અસર લાંબો કાળ ટકતી, પરંતુ હવે જ્યારે તે પ્રગટે) કે તુરંત આશ્રમમાંથી દૂર જઈને મોટેથી હરિ:ૐ બોલશો અથવા સદ્ગુરુને હૃદયમાં હૃદયથી પોકારશો, તો ગમગીનીની વૃત્તિ ક્યાંયે અદૃશ્ય થઈ જશે અને પાછો આનંદ પ્રગટશે.

ધીરજથી ધ્યેયને વળગી રહો

હજી તમને જપની સ્મરણભાવના એકધારી ચાલુ રહેતી નથી અને ટકતી પણ નથી. ધ્યાનમાં પણ ધારણા સતત પૂરતી

રહેતી નથી. આ બધું લખીને મારે તમને નિરુત્સાહ નથી કરવા, પરંતુ વિશેષ જાગ્રત કરવા છે. કંઈ થાઓ કે ના થાઓ, પણ જે એકવાર લીધું છે, તે અખંડપણે પ્રેમભક્તિના આનંદથી ચલાવ્યા કરશો. આટલા ટૂંકા ગાળામાં પણ તમને એનાં પ્રત્યક્ષ પરિણામો મળ્યાં છે, એની તમે ના પાડી શકો તેમ નથી. કેટલાકને તો કર્મે નિરાશામાં બાથોડિયાં મારવાં પડે છે. અને સાધનામાં એવો પણ ગાળો પ્રગટે છે, કે જેમાં નિરાશાનો પાર પણ ના દેખાય, પરંતુ આપણે જે ધ્યેય દિલ ઉપર ધર્યું છે, તેમાં જો સાચી રીતે અને ભાવથી વળગેલાં રહી શકીએ અને તેના પ્રેમસાગરમાં પૂરેપૂરું ઝંપલાવીએ અને તેમાં સંપૂર્ણપણે ફના થઈ જઈને ન્યોછાવર થઈ જઈ વારીવારીને દુઃખ ચરણકમળમાં જો લય પામતા બની જઈએ, તો કશી કોઈ પણ પ્રકારની ફરિયાદ રહે નહિ.

બુધવારે તમને કાગળ લખ્યો ત્યારે લગભગ ચાર કલાક ધ્યાનસ્થ સમાધિની સ્થિતિ રહી હતી. એવી સ્થિતિ થતાં પહેલાં તમારી સ્મરણભાવના રહી શકી હતી. એવી સ્થિતિની અસર તમને ત્યાં પડી હશે જ.

હવે, આ શરીરની માને એટલે કે મારી બાને આ સ્વરૂપમાં લેવાની છે. શ્રીભગવાન તરફથી સહેજ ઈશારો મળે તો આનંદ. જોકે હૃદયના ભાવથી તો તેવું મંથન થયા કરે છે.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૧૫-૯-૧૯૩૯

પ્રેમદીવાના થવું પડશે

જીવનમાં બનતા પ્રસંગને જીવનવિકાસની સાધનાની દૃષ્ટિએ નિહાળી શકીએ, એટલું જ નહિ પરંતુ પ્રત્યેક પ્રસંગને જો જ્ઞાનપૂર્વકના સાધન તરીકે બનાવી શકવાની કળા જીવનમાં જો

પૂરેપૂરી પ્રગટી જાય, તો જીવનનું કામ પાક્યું અથવા પાકવા માંડ્યું ગણાય, તો પછી જીવનધ્યેયની સિદ્ધિ ભણીની યાત્રા એકદમ ઝડપી જાય. માટે, આપણે કોઈ પણ એવો પ્રસંગ બની જાય, ત્યારે એવું જ્ઞાનાત્મક ચેતતું વલણ ધારવું. એ ઉપરથી આપણે પાઠ શીખી લેવો અને આપણામાં સંપૂર્ણ એકતાનતા પ્રગટે તે માટે નિઃસંગતા તરફ ખાસ લક્ષ પ્રેરાવવું. જેને લડાઈ માટે તૈયારી કરવાની હોય છે, તે તો તે પ્રકારનાં સાધનો એકઠાં કર્યા કરે છે. સાધનોને તે યદ્વાતદ્વાપણે વેડફી નાખતો નથી. ઊલટું વધાર્યા કરવામાં જ તે માને છે અને તેમ વર્તે છે. આપણે પણ એક રીતે જોતાં તો ખરેખરી લડાઈ કરવાની છે, પણ તે અંતરમાં-આપણામાંનાં નીચલી ભૂમિકાનાં તત્ત્વો સાથે. આપણી સાધનામાં પુરુષાર્થમાં વેગ મળે તે માટે જરૂરી અંગોનું જ્ઞાનપૂર્વકનું અનુશીલન અને પરિશીલન યોગ્ય રીતે આપણામાં ના થતું હોય, તો પછી સાધનામાં વેગ અને પ્રાણ કેમ કરીને પ્રગટી શકવાનાં છે ? શ્રદ્ધાનો જીવંત વિકાસ કેમ કરીને થઈ શકવાનો છે ? જોઈએ તેવો વેગ હજી નથી પ્રગટતો, એવી તમારી ફરિયાદનાં કારણ તેથી તપાસવાં ઘટે. જરાક ઊંડું મનન કરતાં સમજાશે કે એનો સાચો અર્થ, તો એ છે કે આપણને હજી સાચી ભૂખ લાગી નથી, સાચી ગરજ પ્રગટી નથી, ખરો રસ ઉદ્ભવ્યો નથી, હજી આપણને પ્રભુને મંદિરે જવાની ખરેખરી તાલાવેલી લાગેલી નથી, તેના ઘંટ થોડા થોડા સંભળાય છે તોપણ. જેમ રમતિયાળ અને બેદરકાર નિશાળિયો રસ્તામાં લહેરથી રઝળતો રઝળતો નિશાળે જાય છે, તેમ આપણને એ મંદિરે જતાં રસ્તામાં વચમાં આવતા બાગબગીચાનાં ફૂલો વીણવાનું મન થયા કરે છે અને તેમાં પડી જઈ આરતીની વેળા

વહી જતી હોય છે, તેનું ભાન પણ રહેતું નથી. હજી એવા પ્રકારની આપણને લગની લાગી નથી.

મીરાંબાઈ તો ‘પ્રેમદીવાની’ હતી, પણ તેની વાત જ ક્યાં ! વળી, આપણામાં તો હજી ઘણું ઘણું દોઢડહાપણ અને અહમ્ ભરેલું પડેલું છે. વળી, કેટલાકને તો પોતાની કાર્યવ્યવસ્થાનું અને કાર્યકુશળતાનું ઘણું ઘણું અહમ્ હોય છે. આ બધાંમાંથી આપણે મુક્ત થવું પડશે.

લગની ના લાગવાનાં કારણો

રાજ્યપ્રકરણમાં હજી આટલો રસ પડે છે અને તેમાં તણાઈ જવાય છે, એ બતાવે છે, કે આપણને હજી હૃદયથી પ્રભુના રસની કશી પણ લગની લાગી નથી. ‘આ જ ખરું છે, એ જ તત્ત્વ આપણામાં ખીલે એની જરૂર છે, આ જ આપણું પરમ કર્તવ્ય છે, એના વિનાનું બીજું બધું ગૌણ છે’, એવી જો હૃદયમાં હૃદયથી પૂરેપૂરી પ્રતીતિ થઈ હોત, તો બીજા બધા વિષયમાં માથું મારવાનું આપણાથી ક્યારનુંયે બંધ થઈ ગયું હોત. તે તરફ આપણી નજર જ ના જાત, અને કદીક જાત તો તરત આપોઆપ પાછી વળી જાત. અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી આ પરત્વેની સાચી ભૂખ પ્રગટી શકે છે. નિરાસક્તિ, નિર્મમત્વ, નિરહંકારીપણું પ્રગટતાં તેવી ભૂમિકામાં થતા રહેતા પ્રયત્નનું ફળ ઉત્તમ પ્રકારનું સવેળા પ્રગટે છે. એક તો આપણો અભ્યાસ નમાલો નમાલો થયા કરે છે અને તેમાં વૈરાગ્ય તો મુદ્દલે નથી. એટલે પછી થાય શું ? ધ્યેય પરત્વેનો સાચેસાચો ભાવ પૂરેપૂરો જ્યાં પ્રગટ્યો નથી, ત્યાં તે પરત્વે ઉત્સાહ અને ઉમંગ પણ ક્યાંથી ટકી શકે ?

આપણે સાબરમતી આશ્રમમાં સાથે હતા ત્યારે તમે એકવાર કહેલું કે આ જીવે બતાવેલી સાધનામાં તમે સ્થિર થયા છો અને હવે એમાં રત રહેશો અને ચળાશે નહિ, પરંતુ ત્યારે જ તમને પ્રભુકૃપાથી ચેતવ્યા હતા અને ચેતાવ્યા હતા કે પ્રકૃતિથી તમે ચળી શકો એવા છો. આપણી એ વાતચીત યાદ છેને ? આવા પ્રસંગથી એટલું તમને કંઈ નહિ તો સમજણમાં ઊગ્યું તે પણ આનંદની વાત છે. બાકી, આ જીવનું તો હવે એના નિમિત્ત, એના સાધન બની જે કોઈ એની કૃપાથી સંબંધમાં આવે તેને તેનામાં રહેલા પરમ તત્ત્વનું ભાન જગાડવાનું કામ છે.

તમારે હવે સાધનામાં જ સ્થિર થઈ જવાનું છે અને એ રીતથી એમાં નિષ્ઠા પમાતાં પમાતાં જે શક્ય હોય તે પ્રાપ્ત થાઓ ! શ્રીપ્રભુને ચરણકમળે તે માટે આ હૃદયની પ્રાર્થના છે.

મુક્તાત્માઓની તત્ત્વમાં એકતા

પ્રાર્થના પણ પછીથી તો શબ્દોમાં કે પ્રાર્થનાના શબ્દમાં જે અર્થ છે તેવા ભાવમાં અને અર્થમાં પ્રગટતી નથી, પરંતુ તે એક સહજ સ્વભાવ બની જાય છે. સૂર્યને તપવા માટે પોતે પ્રકાશ આપે અને તપે એ માટે પ્રાર્થના કરવાની રહેતી નથી. એ તો સ્વયંપ્રકાશ છે. તેવી રીતે આગળ જતાં પ્રાર્થના એ પ્રાર્થના રહેતી નથી, પણ એક સ્થાયી ભાવનું પ્રભુ સાથેનું જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનું તાદાત્મ્ય બની જાય છે. તેવી રીતે દ્વૈત અદ્વૈતના ભાવ, ઉપરની ઉચ્ચ કક્ષામાં જતાં જતાં ટકી શકતા નથી. ‘લય પામવું’ એનો અર્થ પણ હાલમાં આપણે જે કરીએ છીએ તેવો અર્થ આત્મનિષ્ઠની ઉચ્ચતમ કક્ષાઓમાં પણ રહે છે એવું કશું ના હોય. શરીર છોડ્યા પછીથી પણ એવા

આત્મનિષ્ઠનું તત્ત્વ ભાવાત્મકપણે વિશિષ્ટપણે રહે કે કેમ, એ વિશે ત્યાં મતાગ્રહને સ્થાન નથી, કારણ કે પ્રત્યેક આત્મનિષ્ઠ મુક્તાત્માનો તે આત્મંતિક સ્થિતિનો અનુભવ અમુક કક્ષા સુધીનો એકસરખો હોવા છતાં તેની સાધનાના ભાવ અનુસાર અથવા તેની વિશિષ્ટતા પ્રમાણે તે પરમ તત્ત્વને જુદી જુદી રીતે જોવાનો અને વર્ણવવાનો અને આનંદ લેવાનો લહાવો એવા મુક્તાત્માઓ લીધા કરે છે. તેથી, સામાન્ય માનવીને એવા તેમના તત્ત્વાનુભવમાં જુદાજુદાપણું દેખાય છે. દા.ત., પ્રેમમાં અદ્વૈત છે કે દ્વૈત ? એક દૃષ્ટિએ જુઓ તો પ્રેમમાં પ્રેમી, પ્રેમપાત્ર અને પ્રેમ એ ત્રણ હોય અથવા પ્રેમી અને પ્રિયજન એમ બે (દ્વૈત) હોય છે. એ ત્રણેમાં (કે બેમાં)કેવળ અભેદ હોય ત્યારે જ એ પ્રેમ. એટલે પછી એ ત્રણે સ્વરૂપ, એ ત્રિમૂર્તિને બદલે પ્રેમ એ એક જ ભાવ કે તત્ત્વ રહે છે અને છતાં એને ત્રિમૂર્તિ તરીકે કોઈ વર્ણવે તોય ખોટું નથી. તેવી રીતે આ બધા અંતિમ પ્રશ્નોમાં જુદી જુદી દૃષ્ટિ ભલે દેખાય પણ તત્ત્વમાં એકતા છે.

જીવનસાધના સિવાય બધાંમાં અનાગ્રહ

આપણે કંઈ કશામાં આગ્રહી વૃત્તિ રાખવાની નથી, વિચારમાં પણ નહિ અને મનમાં પણ નહિ. કોઈ કહે કે આમ છે તો ભલે તેમ હોય. કોઈ કહે કે આમ નથી તો ભલે તેમ ના હોય. જે કામ આપણું સમજ્યા છીએ તેમાં તો મરણિયો નિર્ધાર પ્રગટાવવાનો છે અને રાખવાનો છે. કંઈ રીતે જીવનવિકાસનું કર્મ આગળ ધપે એ તરફ સમગ્ર અને સંપૂર્ણ, એકાગ્ર અને કેંદ્રિત લક્ષ આપવાનું છે, અને ધ્યેયની ભાવનાનુસાર જે કંઈ ઊગે, સૂઝે તે પ્રમાણે જીવનમાં વર્તવાનો મક્કમ નિર્ધાર

રાખવાનો છે. તેમાં આવતા અંતરાયોને છેદી, કાપી નાખવાના છે. ત્યાં કશું બાકી કે ઢીલું મૂકવાનું નથી. જીવનધ્યેય માટેનો આગ્રહ એટલે એકનિષ્ઠાપૂર્વકનું એકાગ્ર અને કેંદ્રિત જીવનવહન, એવો અર્થ ‘આગ્રહ’નો કરવાનો છે. શક્તિ અને બુદ્ધિને તથા અંતરનાં કરણોને પણ ‘બહુશાખા’ અને ‘અનંત’ થવા દેવાનાં અને વેરવિખેર થઈ જવા દેવાનાં નથી. તેમને વાળી વાળીને એક જ પટમાં વહેતાં થાય તે આપણું જીવનકાર્ય છે. તે માટેનો આગ્રહ તો જરૂર રાખવાનો છે, પણ તે સિવાય કશામાં આગ્રહ રાખવાનો નથી. તો કોઈ બુદ્ધિવાળા કહેશે કે ‘એ તો બેઠક વિનાના ગોળવા જેવો છે. કંઈ સિદ્ધાંત બિદ્ધાંત મળે નહિ ! એવો માનવી શા કામનો !’ એમ કોઈ કહે તો તેમને કહેવા દો. આપણે તો પેલી એક સિવાય બીજી બધી બાબતોમાં અનાગ્રહ રાખવાનો છે. બુદ્ધિવાળા અને પોતાને સિદ્ધાંતવાળા ગણતા માનવીને આ ગોળી ગળવી અઘરી છે, પણ એ ગોળી ગળવાથી ઊલટી શક્તિ વધે છે, એવો અનુભવ દરેક આ માર્ગના પ્રવાસીને થયો છે. અને બીજાને પ્રેમ મળે છે અને તેથી તે શક્તિનો લાભ પણ આપણને મળે છે તે જુદું.

આગ્રહમાં સાધનાને અનુકૂળ મુલાયમતા નથી

એક સિવાય બીજી બધી બાબતોમાં નિરાગ્રહનો આગ્રહ કેમ રાખું છું ? કેમ કે એક તો સાધનાનાં ક્ષેત્રમાં ‘આગ્રહ’નો અર્થ જુદો છે : (આગળ બતાવ્યું છે તેમ) ધ્યેયમાં એક-નિષ્ઠાપૂર્વકનાં એકાગ્રતા અને કેંદ્રિતતા તથા વચમાં આવતાં વિઘ્નોને પાર કરવાની તત્પરતા. બીજું, બીજી બાબતોમાં-જેમ કે રાજકારણ, સમાજસેવા, તત્ત્વજ્ઞાનના વાદ પણ-એ

બધાંમાં આગ્રહ એટલે એક પ્રકારનું સૂક્ષ્મ હુંપણું, પછી ભલેને તે વિસ્તૃત સમજણના પ્રકારનું હોય ! ધર્મમાં પણ આવા પ્રકારનો આગ્રહ હોય છે. અમારો જ ધર્મ સાચો (કે ધાર્મિક કે આધ્યાત્મિક માન્યતા) અને તે પ્રમાણે બીજા જીવે તો એમનું કલ્યાણ થાય કે જલદી કે વધારે કલ્યાણ થાય એવો મતાગ્રહ હોય છે. તે ઉપરાંત, સમાજરચના, અર્થકારણ કે રાજ્ય-પ્રકરણમાં પોત પોતાની સમજણ પ્રમાણેનો દૃઢ આગ્રહ પ્રવર્ત્યા કરે છે અને તેમાં અહમ્મયુક્ત વૃત્તિ પ્રાધાન્ય પણ ભોગવે છે. અને તેથી એક બીજા વાદ પરત્વે અને એક બીજા દેશ પરત્વે ગુપ્ત અને જાહેર સંઘર્ષણો ચાલ્યા કરે છે. એમ અનેક પ્રકારની ચોક્કસ ચોકઠામાં પુરાયેલી દૃઢ માન્યતાઓ અનેક ક્ષેત્રમાં પ્રવર્તે છે. જીવનસાધના એટલે તો કેવળ નિર્બંધ રીતે સર્વાન્તર્યામી અને સર્વજ્ઞ આપણને દોરે તે રીતે દોરાવાની જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકની જીવંત ચેતનાત્મક મુલાયમતાવાળી આંતરિક પ્રક્રિયા. તેમાં શુદ્ધ નિર્ભેળતા પ્રગટી જાય, એટલે કે પ્રકૃતિનાં સત્ત્વ, રજસ અને તમસ એ ત્રણ ગુણથી પ્રેરાઈને જીવનવહન થવાને બદલે કેવળ આત્મા કે પુરુષ કે ઈશ્વરથી પ્રેરાતું જીવન થઈ જાય, સંપૂર્ણપણે જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનું એનું સાધન કે યંત્ર થઈ જવાય, તેવું જીવન જિવાય, તદ્દૂપ થઈ જવાય, એનું નામ સાધના કે સિદ્ધિ. તેમાં અંતિમ સત્ય આ જ છે, કે આ જ હોઈ શકે એવી સમજણને સ્થાન નથી. આમ, એમાં કોઈ વાદનું ખંડન કે મંડન હોતું નથી, જ્યારે કોઈ પણ પ્રકારની ફિલસૂફીમાં તો તેમ હોય છે. એ દૃષ્ટિથી જોતાં તો જ્યાં ફિલસૂફી (એના

પ્રચલિત અર્થમાં) પૂરી થાય છે ત્યાંથી સાચી સાધનાની શરૂઆત થાય છે.

વળી, તમે લખો છો કે ‘(ચર્ચા ચાલતી હતી તે દરમિયાન) અંતરમાં જપ-ધારણા ચાલુ હતાં-હશે.’ એવું થવું શક્ય નથી. જો વાસ્તવિકપણે તેમ હોત તો આટલો રસ તમે બિલકુલ લઈ શક્યા ના હોત, અને તમારાથી ત્યારે તેમાં આટલી આગ્રહવૃત્તિ સેવી શકાઈ ના હોત.

આત્મવિશ્વાસ

કોઈ કામ લેવું તો તે શ્રદ્ધા રાખીને લેવું જોઈએ. અને તે કામ પ્રેમથી સંપૂર્ણપણે પાર ઉતારી શકીશ એવા નક્કર આત્મવિશ્વાસથી તે લેવું જોઈએ. સાધનામાં જીવતાજગતા આત્મવિશ્વાસનું કામ છે. જેને પોતાને આત્મવિશ્વાસ નથી તે જગતમાં પણ કંઈ કશું કરી શકનાર નથી. પ્રગટેલા દૃઢ આત્મવિશ્વાસ વિનાના થયેલાં કર્મમાં કશા ભલીવાર પ્રગટતા નથી. આત્મવિશ્વાસ હોયા વિના સાહસ, હિંમત, બળ, પરાક્રમ, ધીરજ વગેરે ગુણ છતા થઈ શકતા નથી. કોઈ પણ કર્મ કરવાને માટે આત્મવિશ્વાસ ઘણું મોટું જરૂરનું સાધન છે. જેને દૃઢ આત્મવિશ્વાસ પ્રગટેલો છે, કે ‘આ કર્મ તો પ્રભુકૃપાથી મારાથી જરૂર થઈ શકવાનું છે’, તેને કર્મની આરપાર નીકળી જવાને હૈયામાં ઉમળકો પ્રગટે છે. કર્મમાં પ્રગટતી મુશ્કેલીઓ અને ગૂંચનો તે પ્રેમથી અને સરળતાથી ઉકેલ કાઢતો રહે છે. તે ક્યાંયે અટકવાનું તો જાણતો જ નથી. તેની દૃષ્ટિ કર્મમાં એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થયેલી પ્રવર્તે છે અને કર્મની પેલી પાર પણ સોંસરવી નીકળતી હોય છે. સાધનામાં આત્મવિશ્વાસ એ તો એક મોટામાં મોટું હથિયાર છે.

શ્રદ્ધાની અનિવાર્યતા

આજે દેશમાં અને દુનિયામાં જે વાતાવરણ ઊભું થયેલું છે, તે આ વાદોના ઝઘડાનું પરિણામ છે. આપણે બધાંએ સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખ્યા વિના આજ લગી સત્યાગ્રહમાં જે કામ કર્યાં (મનમાં અનેક પ્રકારના રાગદ્વેષ હોવાથી) તેનું પરિણામ અત્યારે દેશ ભોગવી રહ્યો છે. બગડેલું કર્મ આપણે સવિશેષ મહેનત કરીને સુધારી શકીએ છીએ, પરંતુ તે વાત તો અહીં અપ્રસ્તુત છે. તમે પોતે લખો છો કે પૂજ્ય ગાંધીજીના કાર્યક્રમમાં તમને પહેલેથી પૂરેપૂરી ૧૦૦ ટકાની શ્રદ્ધા ન હતી. એટલે કે એવી અશ્રદ્ધા કે અધૂરી શ્રદ્ધાને કારણે તમે પૂરેપૂરા ફળીભૂત ના થઈ શક્યા. એવી અશ્રદ્ધાને પરિણામે કરીને આપણામાં પૂરેપૂરો આત્મવિશ્વાસ ના પ્રગટી શક્યો તો બહેતર છે, કે એવી રીતે કોઈ પણ કર્મનો આરંભ ના થાય. શ્રદ્ધા વિના આત્મવિશ્વાસ પણ ના પ્રગટી શકે તો પછી આંતરિક બળની તો વાત જ શી કરવી ? જે કોઈને પોતાનામાં દૃઢ વિશ્વાસ પ્રગટી શકતો નથી, તે કંઈ કશામાં ફેરવેલું થઈ શકવાનો નથી. એટલે આવા સાધનાનાં કર્મમાં તો શ્રદ્ધાની વિશેષ ને વિશેષ પરમાવશ્યકતા છે. એ જેને ના પ્રગટતી હોય તેને માટે આ માર્ગ નથી.

ગુણદૃષ્ટિ કેળવો

પરીક્ષિતભાઈ સાથે રાજકીય બાબતમાં તમારે જ્યારે જ્યારે ચર્ચા થતી ત્યારે પણ આવા મતભેદ પડતા. ગાંધીજીના નિકટના સંપર્કથી અને પરિચયથી દેશના કેટલાક ધનિકોએ દેશનાં કામમાં પોતાનો પૈસો ખરચવા માંડ્યો છે, તે કામ ભલે ધનિકોને માટે પૂરતા પ્રમાણનું ના હોય તોપણ તેની થોડીકે કદર કરવાને બદલે તેમના દોષ જોવાનું તમારાથી બન્યા કરતું અને ગાંધીજીની

એવી સેવાની કશી ઝાઝી કિંમત તમારાથી આંકી શકાતી નહિ. કદાચ હજી પણ તમે તો એવું માનતા હોવ. કોઈનાથીયે થોડીક પણ સારી ભાવના કોઈકનામાં જન્માવી શકાઈ હોય, તો તે તેટલા પ્રમાણમાં ઉત્તમ છે. એ દૃષ્ટિએ આવાં મૂલ્યાંકન કરવાનો સદ્ગુણ આપણામાં જીવનસાધનાની દૃષ્ટિએ પ્રગટવો જોઈશે. બીજાના દોષ તરફ નજર નાખવાને બદલે તેના ગુણ તરફ નજર દિલમાં જો રહ્યા કરે, તો તેવા ગુણ આપણામાં પણ વિકસશે. સાધનામાં જ શું, જીવનનાં બીજાં ક્ષેત્રમાં પણ કદરભાવના અને ગુણગ્રાહકતાનો ગુણ અતિ ઉપયોગી અને જરૂરી છે. આપણું લક્ષ જેના ઉપર રહેશે, તે તત્ત્વ જાણેઅજાણે વહેલુંમોડું આપણામાં ખેંચાશે. પરસ્પર આકર્ષણની હકીકત સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણસૃષ્ટિમાં પણ પ્રવર્તે છે. માટે, આપણા પોતાના શ્રેયને માટે સદ્ગુણો તરફ નજર રહે તેની એટલે કે ગુણદૃષ્ટિ કેળવવાની ઘણી ઘણી જરૂર છે.

એ સત્યશોધક બુદ્ધિ નથી

તમારી વૃત્તિને wavering attitudeવાળી-સગડગવાળી કહું તો માફ કરશો. એવું સગડગપણું કાર્યસાધક નથી નીવડી શકતું, પછી બુદ્ધિથી કદાચ તમે એને જુદી રીતે ભલે ઘટાવી શકો. જે વૃત્તિને પરિણામે જીવનનો આદર્શ જીવનમાં પ્રત્યક્ષપણે આકાર લેવામાં નડતર થાય છે, તેવી વૃત્તિને સત્યશોધક બુદ્ધિ એવું નામ આપવાથી તેની અયોગ્યતા બદલાતી નથી. જીવનના આદર્શને સાકાર કરવામાં જીવનના પ્રત્યક્ષ કાર્યમાં ઊતર્યા વિના, જીવન દ્વારા જ વ્યક્ત થયા વિના, આપણું કામ સરશે નહિ, ત્યાં સુધી એ શેખચલ્લીના તરંગો જેવા ગણાય. માટે, સગડગવૃત્તિને જરાકે કોહું આપવાનું નથી અને તેને બીજે નામે માનપ્રદ સ્થાન આપવાનું પણ નથી, તે નક્કી જાણશો.

આપણા દિલમાં વસી અને ઠસી ગયું હોય કે ‘જ્યાં સુધી કૂવામાં નહિ હોય ત્યાં સુધી હવાડામાં બિલકુલ આવવાનું નથી’, જ્યાં સુધી પૂરેપૂરી હૃદય દ્વારા બુદ્ધિની શુદ્ધિ થઈ ગઈ નહિ હોય અને જ્યાં સુધી તે કોઈ ને કોઈ પ્રકારના મોહના કાદવથી ખરડાયેલી હોય, ત્યાં સુધી સત્ય કોઈ પણ બાબતમાં સૂઝવાનું નથી, પછી ભલેને હાલની બુદ્ધિ એમ બતાવે કે મનાવે કે તેના નિર્ણયો તદ્દન શુદ્ધ છે, પરંતુ ખરું સત્ય તો સોનાના પાત્ર વડે છુપાયેલું રહે છે. તો પછી આપણું લક્ષ હવે એવા સમાજના પ્રશ્ન ઉપર જવાને બદલે સકળ કંઈનાં મૂળ તરફ એકનિષ્ઠાપૂર્વક એકાગ્ર અને કેંદ્રિત વર્ત્યા કરે, માત્ર તે જ હવે તો આપણે પૂરેપૂરું જોવાનું છે.

જીવનમાં સગડગપણાની વૃત્તિ જો રહેશે, તો સાધનાના અતિ સૂક્ષ્મ પ્રકારના આદર્શને જીવનમાં ઓતપ્રોત થઈ જવામાં ઘણી ઘણી મુશ્કેલી નડ્યા કરશે. એટલે સંપૂર્ણ શ્રદ્ધાભાવથી, દૃઢ આત્મવિશ્વાસથી, પ્રેમથી, હૃદયની ભાવનાથી, તમન્નાના વેગથી, સહૃદયતાથી ખૂબ ખૂબ પુરુષાર્થ થયા કરે, એમાં જે જે કંઈ ગૂંચ, મુશ્કેલી પડે ત્યારે હૃદયની પ્રેમભક્તિ વડે નીપજેલા નમ્રભાવે, જિજ્ઞાસુવૃત્તિથી, દિલની એકનિષ્ઠાપૂર્વકની ભાવનાથી સદ્ગુરુને સેવી સેવી પરિપ્રશ્ન કરાય તો એમાંથી કંઈક મળે અને સૂઝે. આવી રીતે અંતરથી સ્વીકારાયેલા જીવનસાધનાના માર્ગમાં શંકાને નહિ પણ શ્રદ્ધાને જ પ્રથમ સ્થાન રહે છે. હજી પણ જો તમને એવી શ્રદ્ધા આ માર્ગમાં ના જન્મતી હોય તો આપણાથી કંઈ કશું બનવાનું નથી, તે નક્કી જાણશોજી. અને આગળ જતાં જો ભારે નિરાશા સાંપડશે તો તમે મને વિના વાંકે દોષ દેશો.

દોષો ડંખવા જોઈશે

આમ, જીવનવિકાસના માર્ગના સાધકે તો પોતાની પ્રકૃતિને, પોતાના સ્વભાવને પૂરેપૂરાં પિછાનવાનાં રહે છે. પોતાનો જરાક જેટલો દોષ જ્યારે એને હિમાલય પર્વત જેવડો લાગે છે અને તે જ્યારે એને ઘણો ઘણો વસમો લાગે છે અને ઘણો ડંખે છે, તથા તેમાંથી ઊગરવાને જ્યારે સહૃદયતાથી અને પ્રમાણિકતાથી તે મથ્યા કરે છે, ત્યારે તેનાથી હૃદયના પોકારથી થયેલી શ્રીભગવાનની પ્રાર્થના તેને મદદકર્તા નીવડે છે. એવી કેટલીક ઘણા વખત પહેલાં આ જીવથી હૃદયના પોકારથી થયેલી પ્રાર્થના લખી મોકલું છું :-

(વસંતતિલકા)

પાપી, મહા કપટી છું, પ્રભુ, હું છું કામી,
કોધી, વળી વિષયી છું, વળી હીનકર્મી,
મેં કામ લાલચુ કર્યાં, પ્રભુ, લોભી હું છું,
ક્યાંથી તરું ? નહિ ઉગારીશ બાપ, જો તું.

• • •

એકે નથી તુજ વિના મુજ ક્યાંય આરો,
પોકાર હું નિત કરું મુજ ધ્યાન ધારો,
જો તું ગ્રહે નવ, પછી કર કોણ સૂઝાશે ?
તો ટાળી દુઃખ મુજ તું તુજ અંક લેજે.

• • •

વર્ષાની માંહી ઊભરાય અસંખ્ય કીડી,
તેવી રીતે ઊભરતી ઉરવૃત્તિ મારી,
કેમે કરી નવ શમે, મથતો ઘણો હું,
એ તાપ ના સહી શકું, કર કેં કૃપા તું.

• • •

આદેશ આચરણમાં ન મૂકી શકું છું,
માગું વળી ઉપરથી સુખ તે છતાં હું,
જોકે મહેનત બધી જ કર્યા કરું છું,
તોયે ન આવરણ દૂર થતું, કરું શું ?!

• • •

મારો સ્વભાવ કરુણા-મુદિતા-સ્વરૂપે,
સંપૂર્ણ ફેરવી શકું યદિ મૈત્રીરૂપે,
તો વાસના ક્ષય સમૂળગી સર્વ થાશે,
તેવું થવા પ્રભુ, મને બળશક્તિ દેજે.

• • •

હું મૂર્ખ જે જ્યહીં ત્યહીં પ્રભુ, છેતરાતો,
લે લોક લાભ પ્રભુ, એ મુજ મૂર્ખતાનો,
છો છેતરાઉં, જગમાં પણ કોઈને હું,
ના છેતરી શકું, મને ત્યમ રાખજે તું.

• • •

જંજાળ છે પ્રભુ ઘણી, જીવવાનું થોડું,
પૂરું કરી શકીશ ત્યાં મુજ કામ શેં હું ?
જે કેં થયું જરૂર તેટલું ઓછું થાશે,
મંડ્યો રહું કંઈ અને કંઈ તેથી કામે.

• • •

જે કેં કહ્યા કરું, શું તું સમજે લવારો ?
એ છે જરૂર તણખા ઉર આગના, જો !
સંતપ્ત કો દી ઠરતાં ઝટ છે નિહાળ્યું ?
વીત્યા યુગો પણ છતાંય ઠર્યો નથી હું.

• • •

જ્યાં ત્યાં ઘૂમ્યા બહુ કરે મન ડાહ્યું મારું,
લાવું હું વાળી ઘર તોય ન ઠામ રૂહેતું,
એને બહુ ભટકવાની ખરાબ ટેવ,
તે તું સુધાર કબજે તુજ રાખી દેવ !

• • •

મારું નિરીક્ષણ કર્યાં કરતો રહું છું,
તેથી જ દોષ મુજ ખોળી શકું, પ્રભુ, હું,
ને હું મથ્યા જ કરું નિત્ય સુધારવા તે,
તેવી, કૃપાથી, રહી જાગ્રતિમાં શકાયે.

• • •

તારા પ્રભુજી, પ્રિય નામતણા નશાએ,
સૌ ભાન ભૂલી મદમસ્ત થવાય જ્યારે,
આનંદ - પ્રેમ - રસ - તત્ત્વમહીં ડુબાયે,
ત્યારે જ સર્વ મુજ કામ થયું ગણાયે.

• • •

પહેલાં કરી જ મન ત્રેવડ ક્યાં જવાનું,
ચાલ્યા કરું પણ ન અંત જડે, હું થાકું,
શ્રદ્ધા છતાં હૃદયથી ખસતી નથી કે,
'મંડચા રહો જરૂર પ્રાપ્ત થશે બધુંયે.'

• • •

જોની ! પ્રભુ, અધવચે હું સમુદ્રની છું,
ફૂલે ક્યાં ઠરું ? જરી ન ક્યાંય મળે વિસામો,
છે પાંખ પાસ, ઊડવા પણ શક્તિ ભારે,
એવી નથી, ઊડી જવાય જ કે કિનારે.

• • •

આવીશ યત્ન કરી કો દી હું તારી પાસ,
હું તે વિના જરી ન જંપીશ, ના ઠરીશ,
સર્વસ્વ શક્તિ મુજ ત્યાં બધી વાપરીશ,
ધાર્યું ગમે ત્યમ કરી પણ મેળવીશ.

• • •

મારા પ્રભુ હૃદયનું ગૂંચવાયેલું છે,
જે કોકડું, નવ ઉકેલી શકાય કેમે,
આનંદ કે સુખ મળે નહિ ત્યાં સુધી ને,
તો દે મને સમજ ગૂંચ ઉકેલવાને.

• • •

‘જે કો વિસારતું નથી તુજને જરીયે,
તેને કદી પણ પ્રભુ, તુંય ના વિસારે’,
એ સૂત્રની પર મને દિલ બેઠી શ્રદ્ધા,
તેથી હંમેશ ચલવ્યા કરું યજ્ઞ હાવાં.

• • •

હે પ્રાણવલ્લભ ! પ્રભુ ! મમ ઈષ્ટ દેવ !
સાષ્ટાંગ પ્રેમથી તને કરું હું પ્રણામ,
દેજે પ્રસંગ કરવા પ્રભુ, તારી સેવ,
દે એટલો પ્રભુ, મને તું અલભ્ય લાભ.

• • •

બેઠો મહાન લઈ કામ અને પ્રભુ, જો !
શાં હાડકાં મુજ હરામ બધાં નકામાં !
કેવું પ્રમાદ વળી છે પ્રભુ, જો ! અગાધ !
એવો હું કામ શું ઉતારી શકીશ પાર !

• • •

દાવાનળે દુઃખતણા બળી હું રહ્યો છું,
પાડ્યા હું બૂમ કરતો, બચવે ન શું તું ?
ના સાંભળે કંઈ કશું મુજ રાંકનું તું,
તોયે મને હૃદય આશ, ઉગારશે તું.

• • •

પોત પોતાની રીતે જતાં સંસિદ્ધિ

જે માર્ગમાં આપણને શ્રદ્ધા નથી, તે માર્ગ બિલકુલ ગ્રહણ ના કરવો તે આપણા માટે હિતાવહ છે. જે જે કર્તવ્યમાં જેઓ રત થયેલા છે અને જેમાં એમને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધાવિશ્વાસ છે, એમને બુદ્ધિભેદ કરાવવાનો આપણને કશો અધિકાર નથી. આ ‘બુદ્ધિભેદ’ શબ્દને લીધે ગીતાજીનો શ્લોક યાદ આવે અને એમ દેખાય કે એ લોક ‘કર્મસંગી’ અને ‘અજ્ઞાની’ છે, તો એમ કહેવાનો હેતુ નથી. પરમ ચેતનાનો અનુભવ થવા માટે વ્યક્તિ વ્યક્તિએ જુદો જુદો પંથ એક રીતે હોય છે. માટે, આપણે તો એમ સમજવું કે એમને માટે એ પંથ એમના પ્રયાણ માટે યોગ્ય હોય. તેથી, તેમનામાં બુદ્ધિભેદ ઉપજાવવા જતાં આપણે તો કંઈક જરૂર ગુમાવીએ છીએ અને બીજાને પણ તેથી નુકસાન કરીએ છીએ. જો પરીક્ષિતભાઈ કે દિલખુશભાઈના જેવી ગાંધીજીમાં તમને શ્રદ્ધા હોત, તો તમને જે હાલમાં આનંદ મળે છે, તે આનંદ ના મળત, એવી તમારી સમજણમાં ક્યાંક વિચારદોષ લાગે છે. જે શ્રદ્ધા, જે ભાવનાબળ, જે એકાગ્રતા અને ધ્યેય પાછળ સતત મંડ્યા રહેવાની ધગશ અને ધીરજ, સકળ પ્રમાદને હઠાવીને ક્યાંય ભગાડી દેવાની શક્તિ, સતત પોતાનાં કર્મમાં રત બની જવાનો અભ્યાસ વગેરે વગેરે ગુણ કોઈ પણ શુભ કાર્યમાં શ્રદ્ધાથી પડેલાને સાંપડે છે, તે જ બધું

તેને બીજા કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં પડતાં વારસા તરીકે મળે છે. એટલે એ ભાઈઓનો એમની રીતે વિકાસ થયા કરે છે. ગીતાજીમાં કહ્યું છે તેમ સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરતઃ સંસિદ્ધિ લભતે નરઃ । (પોત પોતાનાં કર્મમાં રત રહેવાથી સિદ્ધિ મળે છે.) માટે, આપણે આ માર્ગમાં તેમનાથી આગળ છીએ અને તેઓ પાછળ છે, એવું અનુમાન કદી પણ દોરી ના શકાય. જોકે તમે એવું અનુમાન દોરતા નથી એની ખબર છે. એમને પણ એમનાં કાર્યનાં ક્ષેત્રમાં આનંદ અને રસ પ્રગટે છે. નહિતર તો આટલી શ્રદ્ધાથી અને વેગથી તેઓ તે કર્મ કરી શકત નહિ. એકના એક કર્મને એકધારી ભાવનાથી વળગી રહેવું, તે કંઈ નાનીસૂની હકીકત નથી. અને તેમાં વર્ષોનાં વર્ષો સુધી ટકવું, એ પણ એક પ્રકારનું જીવનનું પ્રગટેલું બળ સૂચવે છે.

સમર્થોના આંતરસત્ત્વને ઓળખવાની અશક્યતા

જીવનવિકાસની એટલે કે આધ્યાત્મિક માર્ગની દૃષ્ટિએ કોણ આગળ છે અને કોણ પાછળ છે, એ યોગ્યપણે જાણવું તે આપણા જેવા જીવદશાવાળા માટે અશક્ય નહિ તો અતિમુશ્કેલ છે એમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. કંઈ નહિ તો આપણે આપણા પોતાના હિતને ખાતર એવા વિચારોમાં કદી પડવું નહિ. શ્રીશંકરાચાર્ય ચડે કે બુદ્ધ ભગવાન કે ઈશુ ભગવાન ચડે કે શ્રીકૃષ્ણ કે શ્રીરામ ચડે, અથવા તેઓ કંઈ કક્ષા સુધી પહોંચ્યા હતા એવી બાબત વિશે ચર્ચા કરવી તે આપણું નર્યુ અજ્ઞાન કહેવાય. પોતાને યોગ્ય અને પસંદ પડતા પરમ પુરુષને જે તે કોઈ સવિશેષ ગણાવે તો તે યોગ્ય પણ હોય. જે કોઈ પરમ પુરુષે જે કંઈ કાર્ય કર્યું, તે તેના યુગકાળના ધર્મને અનુસાર કર્યું અને તે કાળના ધર્મના પ્રમાણમાં તે રીતે જગતમાં તેનું વ્યક્તત્વ

થયું. તેથી, કંઈ તે તેટલાંમાં જ સમાયા હતા, તેટલાં જ તેમનાં ગુણશક્તિ હતાં એમ માનવું એમાં વિચારદોષ દેખાય છે. તેમનું સાચું આંતરસત્ત્વ કંઈ કક્ષાએ પહોંચ્યું હતું એ જાણવું અને સમજવું અશક્ય નહિ તો અત્યંત દુષ્કર તો છે જ. એવી હકીકતની સમજણમાં બુદ્ધિને પહોંચવા જેવી હજી શક્યતા પ્રગટેલી નથી. બાળકને હજી ચાલતાં જ્યાં આવડતું નથી ત્યાં તે દોડવાનો ખાલી પ્રયત્ન કરે, અરે ! કરી જ ના શકે, તેના જેવી આ હકીકત છે. પોતાને આવી મળેલાં કર્મમાં જેની યોગ્ય પ્રકારની કર્મકુશળતા તો હજી પ્રગટી નથી અને કર્મના સર્વ પ્રકારના ઉકેલ શોધવા જેટલી જેની બુદ્ધિ કુશાગ્ર થઈ નથી, એવા કેટલાક લોકો પણ જ્યારે શ્રીઅરવિંદ, શ્રીરમણમહર્ષિ, શ્રીરામકૃષ્ણ વગેરે વચ્ચેની સરખામણી કરવાનું કરે છે અને તેમના તેમના અનુભવની છેલ્લામાં છેલ્લી તત્ત્વજ્ઞાનની હકીકતની ચર્ચામાં કે વિચારણામાં પોતાની ક્ષુલ્લક સમજણના માપથી ઊતરવા મથે છે, ત્યારે તે કેટલું બધું હાસ્યાસ્પદ છે ! કૃપા કરીને આપણે તો કોઈએ કદી પણ આમ ના કરવું. આપણું લક્ષ્ય પણ તેમાં જવા ના દેવું.

સમર્થ પુરુષ કાળને બનાવે છે, કે કાળ સમર્થ પુરુષને ઊપજાવે છે, એ તાત્ત્વિક ચર્ચા જવા દઈએ તોપણ એટલું તો નિર્વિવાદ છે, કે સમર્થ પુરુષ કે મુક્તાત્મા કાળના ઘડવૈયા તો હોય છે. તેઓ કાળની અસર પ્રમાણે વર્તે છે તે હકીકત સાચી છે, પરંતુ તે તેનાથી તણાઈને નહિ, તેનાથી ઉપર તરતા રહીને. અવતાર પોતે તો કાળની અસરથી પર હોય છે, પણ જગતના તેમના તેમના અવતાર સમયની, બીજી કોઈ રીતે ના પુરાય એવી, ચેતનાના આવિર્ભાવ માટેની માગણી તેઓ પૂરે છે અને તે

તેમના દેહધારણનો હેતુ હોય છે. દા.ત., યજ્ઞયાગોનું મૂળ રહસ્ય લુપ્ત થયું. પ્રાણીહિંસા ઘણી વધી પડી અને જ્યારે એની મર્યાદાની હદ વટાવાઈ ગઈ ત્યારે બુદ્ધ ભગવાન અને મહાવીર સ્વામી તે વખતની જરૂરિયાત અનુસાર પ્રગટ થયા. બંનેએ અહિંસા અને યોગ્ય સાત્ત્વિક કર્મ ઉપર ખૂબ ભાર દીધો. એટલે કે જીવનનો વિકાસ તે વખતની સામાન્ય સમજણ પ્રમાણેના અનેક પ્રાણીઓની હિંસાથી ભરપૂર યજ્ઞયાગાદિથી નહિ, પરંતુ સમ્યક કર્મથી થવાનો છે અને સમ્યક કર્મ અહિંસાના માનસિક, વાચિક અને શારીરિક પાલનથી બની શકે છે. તથા, તેવી રીતે કર્મ કરવાથી પરમ શાંતિ અને મુક્તિ મળી શકે છે એવો ઉપદેશ તેમણે આપ્યો અને બીજી બધી બાબતને પ્રમાણમાં ગૌણત્વ આપ્યું, કારણ કે તેમના સમયમાં પેલી ઉપરની બાબતને મહત્ત્વ આપવાની જરૂર હતી. તેથી, તેઓ પોતે માત્ર એટલું જ જોઈ, જાણી કે તારવી શકેલા એવું અનુમાન કરવું ન્યાયયુક્ત નથી.

જ્ઞાનયુક્ત સદ્ભાવ-સમતા કેળવો

આપણે તો સર્વ ધર્મ પરત્વે, ધર્મના મૂળ આચાર્ય પરત્વે તથા સર્વ સત્પુરુષ કે મહાત્મા પરત્વે હૃદયનો ભક્તિભર્યો ઊછળતો સદ્ભાવ કેળવી કેળવીને દાખવવાનો છે, અને એ જ આપણે માટે એટલે કે આપણા હિતને માટે શ્રેયસ્કર છે. સર્વ પરત્વે જ્ઞાનયુક્ત સદ્ભાવ પૂરેપૂરો દાખવ્યા વિના સર્વ પરત્વેની સમત્વની ભાવના કદી પણ પ્રગટી શકવાની નથી. જીવન-વિકાસની સાધનામાં જો સર્વ પરત્વે સદ્ભાવ અને સમત્વ પ્રગટી શકેલાં ના અનુભવાય અથવા એવા થતા રહેતા પ્રયત્નમાં તેની ભાવનાનું જળસિંચન જો ના થઈ શકતું હોય અથવા તો એમાં પ્રાણ પ્રગટતા ના અનુભવી શકાતા હોય તો જાણવું કે

આપણી સાધનામાં ક્યાંક દોષ છે. જીવનનો સાચો સાધક કોઈ પણ પરત્વે અનુદાર થઈ શકતો નથી. મત સહિષ્ણુતા, મનની ઉદારતા, વિશાળતા વગેરે ગુણો જો સાધનામાંથી ફળતા ના અનુભવી શકાતા હોય, તો એ સાધનાનો પ્રયોગ તે જીવંત પ્રયોગ નથી, પરંતુ કોઈ જડતાયુક્ત ઘાણીના બળદની જેમ પકડાયેલું સાધન છે એમ સમજવું.

સત્પુરુષમાત્રનો સમગ્રયોગ હોય છે

Exclusively એકલો, અલગપણે, ભક્તિયોગ તે ભક્તિ-યોગ નથી. તેમ જ્ઞાનયોગ તે જ્ઞાનયોગ નથી અને કર્મયોગ કે ધ્યાનયોગ એ પણ પોતપોતે એકલા અલગ નથી. જીવન-સાધનામાં તે બધા એકબીજામાં પરસ્પર ભળેલા ઓતપ્રોત થઈ ગયેલા હોય છે. નરસિંહ મહેતાની તથા મીરાંબાઈની ખ્યાતિ ભક્ત તરીકે છે, પણ તેઓ શું જ્ઞાની ન હતાં? જીવનમાં તેમણે સાંગોપાંગ ભક્તિ ઉતારી, તે પ્રમાણે જીવન જીવી, કર્મયોગ પણ સાધ્યો ન હતો? અખાને ‘અખા ભગત’ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે અને એ પોતે કહે છે, ‘જ્ઞાનીને કવિમાં ના ગણીશ.’ શ્રીશંકરાચાર્ય ઉત્તમ જ્ઞાનયોગી જેમ હતા તેમ ઉત્તમ કર્મયોગી પણ હતા. સાથે સાથે ઉત્તમ ભક્તિયોગી પણ હતા. એમણે અનેક એવાં ભક્તિસ્તોત્રો રચ્યાં છે. કોઈક કોઈક સમર્થ પુરુષમાં અમુક અમુક યોગ તેમના જીવનમાં કે તેમના લખાણ વગેરેમાં આગળ પડતો મહત્વનો ભાગ ભજવે છે, એ હકીકત સાચી છે. તેમ છતાં તેમના જીવનમાં બીજા પ્રકારના યોગ પ્રગટેલા નથી હોતા એમ માનવું યોગ્ય નથી.

ખુલ્લા થવાપણું

કોઈ પણ વ્યક્તિની વિરુદ્ધ જો કોઈ વિચારો પ્રગટે તો તેને કહી દેવાની રીત સારી છે, એમ કેટલાક માને છે. ગમે તે

મનના વેગ પ્રમાણે બકી મારવું તેનું નામ ખુલ્લા થવાપણું નથી. એનું નામ તો 'ભરડી મારવું' એમ પણ કહી શકાય. અને એમાં તો વિવેકનો કશો ઢંગધડો પણ ના હોય. ગમે તેને ગમે તેમ કહેવાથી તેની નારાજી પણ વહોરી લેવાનું બને છે, અને આપણે જે બોલીએ, કહીએ, ધારીએ કે માનીએ તે સોએ સો ટકા સાચું જ છે એવું તો કેમ કરીને કહી શકાય ? પૂરેપૂરી શાંતિભરી તટસ્થાયુક્ત સાવધાનીથી અને સમતાથી પ્રેમભાવે અને નમ્રભાવે કેવળ આપણામાંની તેની પરત્વેની અણસમજ કે ગેરસમજૂત દૂર થાય અને આપણો પ્રેમભાવ વધે એ હેતુને સચેતપણે લક્ષમાં રાખીને આપણા તેવા વિચારો પ્રગટ કરીએ કે દિલના એકરાર તરીકે દિલની સાફસૂફી માટે કંઈ કહીએ તે ખુલ્લાપણું છે, પણ તે તેનો એક ઊતરતો પ્રકાર છે. સદ્ગુરુ આગળ જે ખુલ્લા થવાપણું છે, તેનો પ્રકાર તો નોખો છે. ખુલ્લા થવાપણું એટલે વાણીથી તેની આગળ વદવું તે નથી, પરંતુ મનાદિકરણને સદ્ગુરુના જીવનની સમગ્ર ભાવનાને સાનુકૂળપણે પ્રગટાવવાં તે છે. એવા ખુલ્લા થવાપણાથી સદ્ગુરુ આપણા ઉપર પ્રસન્ન થાય છે.

સામાનું સારું જુઓ

મને પોતાને તો આપણે જ્યાં સુધી જીવદશાવાળા છીએ અને રાગદ્વેષની અથડામણમાં અને ધર્ષણમાં અફળાતા રહ્યા કરીએ છીએ ત્યાં સુધી કોઈ પણ વ્યક્તિની વિરુદ્ધના વિચારો પ્રગટે ત્યારે તેને સ્પષ્ટ કહી દેવા કરતાં તે સમયે તે પરત્વેના વિચારની પરંપરામાંથી મુક્ત થવાને માટે મથવું એ વધારે યોગ્ય અને વધારે રચનાત્મક લાગે છે. કોઈકના વિશે ઊંધા વિચાર પ્રગટે ત્યારે સામા પક્ષની તે અંગેની બીજી સારી હકીકત જે બની ગયેલી હોય તેવા પ્રસંગને દિલમાં પ્રગટાવવા અને તે પછી બંનેને

તોળવા, પરંતુ જે કંઈ વિરુદ્ધની વૃત્તિ ઊપજે, તેમાં સાંગોપાંગ કદી પણ ભળી ના જવું. જ્યાં સુધી આપણામાં તટસ્થતા, સમતા, સાક્ષીભાવ પૂરેપૂરાં પ્રગટ્યાં નથી ત્યાં સુધી આપણે કોઈને પણ યોગ્ય રીતે તોળી શકવાનાં નથી. તેથી, બીજાનું આડું જોવા કરતાં, આપણે જ તેમાંથી પરાઙ્મુખ થવું તે આપણા માટે ઉત્તમ છે. પોતાના તે સમયના કોઈ આવેશ અને આવેગને લીધે અથવા તો અમુક એકાદ છૂટાછવાયા પ્રસંગને લીધે આપણે અયથાર્થપણે પણ વિચારવા મંડી પડીએ છીએ. એટલે આપણામાં કોઈના વિશે પ્રગટેલા વિરુદ્ધના વિચારો યથાર્થ છે, એમ માનવામાં અજ્ઞાનયુક્ત અનુદારતા રહેલી છે.

આત્મનિવેદન

આગળ લખ્યું છે તે મુજબ આ જીવની વિરુદ્ધના વિચાર પ્રગટે તો તે ભલે આવે. આ માર્ગમાં પ્રવેશ્યા પછી કદી પણ નહિ કલ્પેલા એવા વિચાર ઉપર તરી આવશે. મનનો તો સ્વભાવ સંકલ્પવિકલ્પ કરવાનો છે. સાધનાના ગાળામાં જીવપ્રકારનો અનેક જાતનો મળ ઉપર તરી આવવાનો છે. એવા કાળની તે દશામાં તણાઈ જઈને આપણને કંઈ કંઈ અન્યથા પ્રકારનું વિચારવાનું બનવાનું છે. ત્યારે જો સંપૂર્ણ જાગ્રત અને યોગ્ય પ્રકારના વિવેકવાળા ના રહી શક્યા, તો અથડાઈ પણ પડીએ. આપણે નિખાલસ એકરાર કરીએ એટલું આપણે કાજે બસ નથી. આત્મનિવેદનમાંથી તો શુદ્ધિ પ્રગટ્યા કરે અને તેમાંથી શક્તિ પ્રગટતી જાય છે. આત્મનિવેદન એ તો ભક્તિનું એક મોટામાં મોટું સાધન છે. સાચા દિલથી થયેલું આત્મનિવેદન જીવનમાં બળ પ્રગટાવે છે. અને જે બાબતનું આત્મનિવેદન થઈ શક્યું હોય તે બાબત ફરીથી ના બનવાને માટે આપણને

તે જાગ્રત રખાવે છે. આત્મનિવેદનથી પ્રેરક બળ મેળવી લેવાની કળા સાંપડે છે. એટલે આપણે જો ખુલ્લા હૃદયનો મુક્ત એકરાર કરતા હોઈએ છીએ તો તેમાંથી તો શૌર્ય, હિંમત અને ધીરજ પ્રગટે છે. એવા એકરારમાંથી ફરીથી તેવું કર્મ ના બની શકે એની જ્ઞાનયુક્ત જાગ્રતિ પ્રગટે છે. તો જ તે સાચો હૃદયનો એકરાર ગણાય. નહિતર તો તે માત્ર ઉપર ઉપરનો ઉપરછલ્લો લૂલો લૂલો એકરાર ગણાય.

પલટાતા પ્રસંગો પ્રમાણે ફેરવાતું વર્તન

પ્રત્યેક પ્રસંગને પોતાના જીવનવિકાસમાં બળદાયક નીવડી શકે એવી રીતે ઘટાવવાની અને પચાવવાની કળા અને શક્તિ સાધકનામાં પ્રગટવી ઘટે છે. સાધનાનો વિકાસ થતાં થતાં એનામાં તે કળા જરૂર પ્રગટે છે. તમને ઘણાં વર્ષનો અનુભવ છે, કે આ જીવ ચર્ચા કરવાનું તો સમજ્યો જ નથી. આવી રીતે લાંબા કાગળો પણ લખ્યા હોય એવું તમે જોયું છે ? હવે, પરિસ્થિતિ જ્યારે પલટાઈ છે, ત્યારે તેનો ધર્મ પણ યોગ્ય રીતે બજાવવાની સૂઝ અને શક્તિ ણે આપી છે. એટલે આવું બધું લાંબું લાંબું લખ્યું છે. જે રીતે આ જીવે આ માર્ગમાં પગલાં માંડ્યાં છે અને પાડ્યાં છે, તે સમજાવવાને લખ્યું છે. સમજાય તો ઠીક છે. નહિતર પણ આનંદ છે.

નમ્રતાથી સૌનો સદ્ભાવ મળે

જ્યાં જ્યાં સદ્ભાવ છે અને એવી સદ્ભાવના જીવનમાં જ્ઞાનપૂર્વક પ્રવર્તતી હોય છે, ત્યારે આપણે તેને તેને તેવી રીતે તેના યોગ્યપણામાં સમજી શકીએ છીએ. એટલે મારે પ્રભુકૃપાથી કોઈની સાથે મતભેદ જાગતો ન હતો. આ જીવે તો જે જે કાળમાં જે કર્મ સાંપડ્યું તેમાં એકાગ્ર થવાને હૃદયથી મહેનત કરી છે. ખંતથી કામ કર્યું છે. અને જેની સાથે કામ કર્યું છે તેને

પૂરેપૂરી મારાથી કરીને સરળતા મળે તે રીતે અને એ ભાવે કામ કર્યું છે. આપણા સાથીદારને કેમ કરીને વધારેમાં વધારે ઉપયોગી થઈ પડાય અને આપણે પોતે તો શૂન્યમાં પણ શૂન્ય રહી શકીએ, એવી રીતે તે કાળમાં પ્રભુકૃપાથી કામ થયેલું છે. અને એ સાધનાકાળમાં તેથી કરીને શરણભાવ સુંદર રીતે કેળવાયા જતો હતો. જોકે તેવાને તેના સાથીદાર યોગ્ય રીતે સમજી શકતા નથી, તે હકીકત વળી જુદી છે. તમે જાણો છો કે મને ત્યારે ઘણા લોક ‘ભોટ’ જ માનતા અને સમજતા.

કંઈ કશાનું ખરું રહસ્ય તેના પૂરા ભક્ત પાસેથી જાણવાનું મળે છે. ભક્તમાં ખરી ખૂબી જોવાની દૃષ્ટિ કેળવાયેલી હોય છે. અને જેમાં જેની દૃષ્ટિ પૂરતી યોગ્યતાવાળી કેળવાયેલી હોય, તે બાબતમાં તે આપણને નવો પ્રકાશ આપી શકે.

દરેક જાતના આઘાત પ્રત્યાઘાતમાં જ્ઞાનપૂર્વક આપણે જો સમતા, શાંતિ જાળવી શકીએ તો અંતે તે બળ પ્રેરનાર નીવડે છે. જીવનપંથમાં આવતાં વિઘ્ન, મુશ્કેલી, ગૂંચ તો ઊલટાં આધ્યાત્મિક તંદુરસ્તી અને બળને પુષ્ટ કરનાર ઔષધિ જેવાં નીવડે છે - જો આપણી તે પરત્વેની જીવંત વેધક દૃષ્ટિ પ્રગટેલી હોય તો.

સદ્ગુરુના પ્રેમસંબંધની પકડ

તમે ભારે નિરાશાના આવેશયુક્ત આવેગમાં આવી જઈને લખ્યું છે, કે ‘મારામાં આવા તમારા પરત્વેના અન્યથાભાવી વિચારો હજી પણ આવે છે અને તે આવ્યા વગર રહેતા નથી. માટે, તમે મને છોડી દેશો અને કોઈ સુપાત્ર પરત્વે હૃદયની ચેતનાશક્તિનું વહન થવા દેશો અથવા મારે જ તમને છોડી દેવા એ વધારે યોગ્ય લાગે છે.’ આ જીવ માટે તો કોઈને પણ છોડવાપણું રહેલું નથી. અહીં તો જે એકવાર પ્રભુકૃપાથી કર્મ

મળ્યું, જે હાથમાં આવ્યું, તેને તો પ્રાણાંતે પણ છોડાય નહિ. જોકે કોઈ બાબતમાં તે તેમ પણ કરે. તે કંઈક કશું જ ના કરે એમ તો સંપૂર્ણપણે કહી ના શકાય, કારણ કે જે વ્યક્તિ જે હેતુને માટે મળી હોય, તે હેતુ પ્રમાણે તો વર્તતી જ ના હોય અને ઊલટું તે હેતુની વિરુદ્ધ સતત વર્ત્યા કરતી હોય, ત્યારે તે આપોઆપ એનાથી છૂટી પડી જાય છે, જ્યારે પેલાને તો કંઈ કશાનો સંગ કરવાપણું હોતું નથી કે સાથ રાખવાનું હોતું નથી. સંગ કે સાથ રાખવાની ગરજ આપણા માટે છે. આપણા પોતાના નિમિત્તે કરીને તે આપણામાં જીવતો હોય છે. આપણામાં તેને જીવતો રાખવાને માટે આપણે પોતે કારણરૂપ નીવડવું જોઈએ. એટલે બધો મદાર આપણા પોતાના ઉપર છે એમ સમજવાનું છે. એટલે આ જીવને જો તમે છોડી દેવા માગો તો તેમાં અંગત રીતે મારે કશી લેવાદેવા નથી. તમે સર્વ કંઈ કરવાને મુક્ત છો, પણ તમારી સાથેના મારા સંબંધમાં તેથી કરીને કંઈ ફેર પડવાનો નથી, તે નક્કી જાણશો. અને જઈ જઈને ક્યાં જવાના છો ? પ્રેમનું સામ્રાજ્ય તો એટલું મોટું છે, કે જેની હદમર્યાદા છે નહિ. એટલે એની બહાર તો કોઈ જઈ શકવાનું નથી. પ્રેમના વર્તુળમાં તો ભેળા રહેવાના છો તે હકીકત છે. મનની સગડગવાળી વૃત્તિ આપણને ઘડીક ગડમથલ કરાવે અને તેના પ્રવાહમાં તણાયા કરીએ ત્યારે તે પ્રમાણે વિચારાવે, અને જે અન્યથા વિચાર આવે છે, તે સત્ય છે કે કેમ તેની તો યોગ્ય ગતાગમ પ્રગટેલી હોતી નથી. અને માત્ર એક પ્રકારના આવેશયુક્ત આવેગથી તણાઈને જે તે બધું હાંક્યે રાખીએ છીએ, તે સાધકને માટે યોગ્યતાવાળું નથી. વાદળાંના પડછાયાથી સ્વચ્છ નિર્મળ જળ આભલા જેવું ભલે દેખાય, પણ એ તો નિર્મળ અને સ્વચ્છ

હોય છે અને વાદળાં ગયાં પછી તેવું દેખાય પણ છે. તેવું આપણું થવાનું છે, તે નક્કી જાણશોજી. માટે, શંકાનાં વમળમાં કદી પડી રહેશો નહિ. મનને હંમેશ નિર્ભેળ, નિર્મળ રાખવાનું છે. માટે, આવું તો બધું બન્યા કરે, પરંતુ આપણે તેમાં ડૂબી ના જતા, તે વેળાએ પણ તટસ્થતા અને શાંતિ કેળવવાનું ભાન જગાડવું.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૧૫-૯-૧૯૩૯

સૂક્ષ્મ દશ્યોનું ગૌણપણું

મૌનએકાંતમાં બેઠા એટલે તે ઓરડામાં તમને જુદા જુદા પ્રકારનાં જે (visions) સૂક્ષ્મ દશ્યો આવે છે, તે એક રીતે જોતાં સારાં લક્ષણવાળાં કહી શકાય. આવાં સૂક્ષ્મ દશ્યો જે પ્રગટે છે, તે આપણા પોતાના અંતરના કોઈ ને કોઈ સંસ્કારના પરિણામરૂપે છે. કોઈક ઉચ્ચતર ભૂમિકામાં અંતરથી અતિરિક્તપણે પણ કેટલાંક વાસ્તવિક દશ્યો પ્રગટ થતાં હોય છે અને તે ઘણાં સૂચક પણ હોય છે, પરંતુ હાલમાં જે દશ્યોનું તમે તમારા કાગળમાં વર્ણન લખ્યું છે, એવાં (visionsમાં) સૂક્ષ્મ દશ્યોમાં તમારામાં પ્રગટ થનારા ભવિષ્યના આધ્યાત્મિક જીવનની વાસ્તવિકતા ઝાઝી નથી. આપણે આવાં દશ્યોને બિલકુલ મહત્ત્વ આપવાનું નથી. તેમાંથી આપણું મન, ચિત્ત જેટલાં જલદી પાછાં વળી શકે તેટલું ઉત્તમ. વાળવાને પણ બળજબરી ના કરવી. આપણું વલણ જો એવું થઈ જાય કે આવાં જે દશ્યો છે તેના કરતાં આપણા મનમાં નીરવતા પ્રગટે, પ્રસન્નતા અને શાંતિ વગેરે જળવાઈ રહે અને જીવનવિકાસને કાજે તે ઘણાં જરૂરનાં છે, એમ જો આપણી સમજણના પાયામાં આપણને વાસ્તવિકપણે લાગી જાય અને આપણા હાલના જીવનને તબક્કે એમ આપણને સાચેસાચું પૂરેપૂરું લાગી જાય,

તો આપમેળે આપણાં મન, ચિત્ત પેલાં દશ્યોમાં પકડાઈને પડ્યાં નહિ રહે, પરંતુ તેવું તેવું થતાં જ આપણાં મનચિત્તાદિ કરણો એવાં દશ્યોને બિલકુલે મહત્ત્વ આપતાં ના હોવાથી અને તેમનો ખરેખરો મૂળ રસ તો ઉપર જણાવેલી સ્થિતિમાં રહેતો હોય છે. તેથી, તેમાંથી નીકળી જતાં મનાદિકરણોને વાર લાગતી નથી. એટલે આવાં જે દશ્યો પ્રગટે છે તેના કરતાં આપણાં મનાદિકરણોમાં શાંતિ, પ્રસન્નતા, તટસ્થતા અને નીરવતા પ્રગટે, તે પરત્વે આપણું સહજ વલણ બની જાય, તો તે આપણે કાજે ઘણું ઉત્તમ છે.

જીવનવિકાસનાં લક્ષણો

તમે તમારા પત્રમાં આ જીવ વિશે લખ્યું છે, તેની હરિકૃપાથી કદર બૂજું છું. જ્યારે કોઈ જીવનું સાચી રીતે આધ્યાત્મિક જીવનમાં પ્રવેશ કરવાનું બને છે, તે વેળાથી તેને સાચું મૂલ્યાંકન કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થતી જતી હોય છે. સદ્ગુણની કદરભક્તિ પ્રગટ્યા વિના આપણા પોતાનામાં જીવન પરત્વેના સદ્ગુણના સ્વીકારની ભૂમિકા અને એને ટકાવવાની ભૂમિકા કદાપિ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. જીવનવિકાસના ગુણોનું પ્રાગટ્ય થવું તે આધ્યાત્મિક જીવનનું એક મોટામાં મોટું લક્ષણ છે અને ગુણ કદી એકલા હોતા નથી. ગુણની સાથે તેની શક્તિ પણ આપોઆપ તેમાં રહેલી જ હોય છે. ગુણ અને શક્તિ પ્રગટતાં તેની કંઈ આપણને જાણ થયા વિના થોડી જ રહી શકે છે ? એટલા કાજે આપણે જ્યાં ત્યાં જીવનમાં જેની તેની સાથે સંસર્ગમાં આવીએ, સંબંધમાં આવીએ, વહેવારવર્તનમાં આવીએ, ત્યાં ત્યાં તે તે જીવોના જીવનમાંના સદ્ગુણથી સહજમેળે આકર્ષાતા રહીએ તો જાણવું કે આપણામાં સદ્ભાવની અભિરુચિ પ્રગટી ગયેલી છે. સદ્ગુણ પરત્વેનું સહજ આકર્ષણ અને તેની કદરભક્તિ સાધકના જીવનમાં જો વ્યક્ત

થતાં ના અનુભવાય, તો તેની દિશા ખોટી છે એમ નક્કી સમજવું. જો સર્વ કોઈના સદ્ગુણ અને તેના પરત્વેનો સદ્ભાવ આપણા જીવનમાં પ્રત્યક્ષ કામ કરતા આપણે અનુભવી શકતાં હોઈએ, તો જગતમાં અને આપણાં કર્મવહેવારમાં જેની તેની બધાંની સાથે આપણો સુમેળ થઈ જતાં વાર લાગતી નથી. તેથી કરીને સુમેળ અને સમાધાન એ બે બીજાં મહત્વનાં સાધકનાં જીવનનાં પ્રત્યક્ષ લક્ષણો છે. સાચો સાધક જેની તેની સાથે સુમેળ અને સમાધાનથી જ વર્તે છે. એ રીતે જ્ઞાનપૂર્વક વર્તવાથી આપણને કોઈની સાથે ઘર્ષણ થતું નથી. અને જેમ જેમ સુમેળ અને સમાધાન ઉત્તમ કોટિનાં બનતાં જતાં હોય છે, તેમ તેમ શાંતિ, પ્રસન્નતા, તટસ્થતા, સમતા, સાક્ષીભાવ, ધીરજ, સહનશીલતા, સહિષ્ણુતા વગેરે ગુણો આપણામાં પ્રગટતા જતા આપણે અનુભવીએ છીએ. બીજાના વિચાર અને મત પરત્વેનાં માન અને આદર આપણામાં સહજમેળે ઊગી નીકળે છે. આ બધું આપણે જાતે આપણા જીવનમાં જોતા રહેવું જોઈએ અને અનુભવતા રહેવું જોઈએ. એવું અનુભવાતું જાય તેમ તેમ આપણો આત્મવિશ્વાસ પણ દૃઢતર થતો જાય છે. એમ, ઉત્તરોત્તર આત્મવિશ્વાસ વધતાં વધતાં જીવનવિકાસ પરત્વેની શ્રદ્ધા, નિષ્ઠાના સ્વરૂપમાં પરિણામ પામે છે. એમ, ધ્યેયની નિષ્ઠા જ્યારે જીવનમાં પ્રગટે છે, ત્યારથી જ સાધનાની સાચી શરૂઆત થતી હોય છે. તે પહેલાંની સ્થિતિને હું ‘સાધના’ ગણતો નથી. એને બહુ બહુ તો ‘ગડમથલ’નું નામ આપી શકાય.

આધ્યાત્મિક જીવનનો અર્થ

મૂઝવણ થાય તો તેથી વધારે મક્કમપણે પ્રગટવું. શ્વાસ લેવાની પણ અમૂઝણ થાય ત્યારે સ્વસ્થ બનવું. અંતરસ્થ સદ્ગુરુ એ માત્ર સ્થૂળ ખોળિયું નથી. એ તો પતિતપાવની

ગંગાના જેવો સતત વહેતો રહેતો ભાવનાનો શક્તિપ્રવાહ છે. ભાવના જેમ એક સ્થળે એકાગ્ર અને કેન્દ્રિત હોઈ શકે છે, તેમ તે સર્વત્ર પણ હોઈ શકે છે. સદ્ગુરુની ચેતનાની ભાવનાને પ્રેમભક્તિ વડે જ ધારણ કરી શકાય. આપણામાં જીવન પરત્વેની જ્ઞાનપૂર્વકની પ્રેમભક્તિ પ્રગટવા વિના આપણું હૃદય ખૂલી શકતું નથી. હૃદય એ શબ્દ સ્થળવાચક નથી, પરંતુ ક્ષાવાચક કે ભૂમિકાવાચક પણ છે. એટલે સદ્ગુરુની ચેતનાની ભાવનાને આપણા જીવનમાં કામ કરવાને આપણે આમંત્રવી ઘટે, પરંતુ તે સાથે સાથે પાછું તે શક્તિ આપણામાં એની રીતે કામ કરી શકે એવી સરળ સરળ ભૂમિકા સાધકે એને કરી આપવાની રહે છે. તે કારણથી સદ્ગુરુ પરત્વેનો આપણા પ્રેમનો પ્રવાહ અસ્ખલિત, ઊંડામાં ઊંડો, એકધારો હૃદયમાંથી વહ્યા કરતો હોય, એ જીવનની સાધનાને કાજે ઘણો ઘણો જરૂરનો છે. તેથી, વારંવાર એની પ્રાર્થના કર્યા કરવી. આધ્યાત્મિક જીવનની કેટલીક ઉચ્ચતર કક્ષાઓ વટાવ્યા બાદ નામરૂપનો ત્યાં લય થઈ જાય છે. તેથી, ગમે તે નામે આપણે ભલેને પોકારીએ, તો તેમાં તેનો બાધ આવતો નથી. આપણી તેવી પ્રાર્થનાનો પોકાર તે ચેતના સ્વીકારી લે છે, પરંતુ તેવા પોકારમાં હૃદયની પૂરેપૂરી, સાચી, ઉત્કટમાં ઉત્કટ આર્તતા અને આર્દ્રતા પ્રગટેલી હોવી જોઈએ. જીવન માત્ર કંઈ ગુણોનો સમૂહ નથી. ગુણોમાં જીવન રહેલું છે, એ વાત સાચી છે. સદ્ગુણથી જીવન શોભે છે, એ પણ ખરું છે, પરંતુ જીવનની સાચી વાસ્તવિકતા અને તેની મર્યાદા એકલા ગુણના વર્તુળમાં પુરાઈ રહી શકતી નથી. એ એનાથી પાર પણ છે. માટે, ગુણ એ આપણું લક્ષ્ય નથી. ગુણને પ્રેરાવનારી જે શક્તિ અને ગુણમાં રહેલી જે શક્તિ, તે શક્તિનું આપણા જીવનમાં

જે પ્રાગટ્ય થાય અને તેને આપણે આપણાં સકળ કર્મમાં, વહેવારમાં અને વર્તનમાં જ્ઞાનપૂર્વક જોતરી જોતરાવીને અનુભવતા થઈ શકીએ, તેને કંઈક અંશે આધ્યાત્મિક જીવન ગણી શકાય અને તે આપણું ધ્યેય હોવું ઘટે.

મરણિયો નિર્ધાર

આ બધા અંગે મનમાં આપણે પૂરેપૂરી સ્પષ્ટતા કરી દેવી. જીવનના ધ્યેયને નિશ્ચિત અને મક્કમતાવાળું પ્રગટાવી દેવું. એમાં મરણિયો નિર્ધાર પ્રગટ્યા વિના સાચી દિશામાં પ્રયાણ થઈ શકતું નથી. માટે, જીવનનું ધ્યેય નક્કી કરીને તેમાં નિર્ણય પ્રગટાવવાનું કામ આવા મૌનયજ્ઞથી થતું હોય છે. જ્યારે જીવનમાં ખરેખરો નિર્ણય પ્રગટે છે, ત્યારે તેવા નિર્ણયમાં પરાક્રમ, બળ, સાહસ, હિંમત, ઉમંગ, ઉત્સાહ, ખંત વગેરે ગુણો આપમેળે પ્રગટે છે. એવો મરણિયો નિર્ધાર પ્રગટ્યા વિના ઉપરના ગુણો આપણામાં કદી પ્રગટી શકતા નથી. એટલે ઉપલા ગુણો પ્રગટેલા જ્યારે આપણે આપણામાં અનુભવીએ ત્યારે જ આપણે જાણવું કે આપણામાં સાચા પ્રકારનો નિર્ણય પ્રગટેલો છે. નિર્ણયનું તે ઉત્તમ લક્ષણ ગણાય.

કષ્ટને પ્રેમભર્યો આવકાર

અંદર મૌનએકાંતના અંધારા બંધ ઓરડામાં તમે પંખો મંગાવ્યો છે, તે ભલે મંગાવ્યો, પણ તેનો બહુ જ ના છૂટકે ઉપયોગ કરવો. હું તો કોઈને આપતો જ નથી. સ્વભાવો દુરતિક્રમઃ । અહીં આગળ સ્વભાવ એટલે પ્રકૃતિ પણ કહી શકાય. એ અતિકષ્ટ કે તપ કરીને જીતી શકાય એવો છે. એટલે જીવનમાં જે જે કષ્ટ આવી પડે તેને તપ સમજવું અને તે આનંદથી અને ઘણા હર્ષથી વધાવી લેવું અને તેનો તે રીતે સ્વીકાર કરવો. તેવી ભાવનાથી થયેલા સ્વીકારથી દુઃખ, મુશ્કેલી,

ગૂંચ, ઉપાધિ આદિ તે તે રૂપે સાધકને લાગતાં નથી અને એવી રીતે એનો સ્વીકાર કરવાથી તે આપણામાં મદર્નગી પ્રગટાવે છે. જીવનને ઉકેલવામાં ઉપરની જાતની સમજણે મને ઘણી મદદ કરેલી છે.

તમારા ત્રણ દિવસ તો ગયા. હવે, બાકીના ૧૧ દિવસો ખૂબ ખૂબ આનંદમાં અને ભગવાનની સ્મરણભાવનામાં એકધારા વીતી જાય, એવી શ્રીભગવાનનાં ચરણકમળમાં પ્રાર્થના છે.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૧૬-૯-૧૯૩૯

મૌનએકાંતની અગત્ય

આધ્યાત્મિક જીવન જેને ગાળવું છે, તેવા જીવને કાજે એકાંત અને મૌન એ ઘણાં ઘણાં જરૂરનાં છે. અહીં મૌન એટલે મનની નીરવતા પ્રાપ્ત થાય એ પ્રકારનું મૌન. એ ઉત્તમ પ્રકારનું મૌન છે. મનની સંપૂર્ણ નીરવતા જ્યારે મનમાં પ્રાપ્ત થાય છે, તે કાળનું થયેલું સાધન જીવનના વિકાસમાં જે ફાળો આપે છે, તે અદ્ભુત છે. અનુભવથી જ તે સમજાય તેવું છે.

સ્વસ્થતા એટલે આધ્યાત્મિક જીવન

વળી દિલથી, ખરેખરા જિગરથી અને ઉત્સાહથી જે પ્રયત્ન થાય છે, તે પ્રયત્નમાં આનંદ જ પ્રવર્તે છે. જ્યાં કંઈ કશોયે ભાર લાગે, કંટાળો લાગે, ત્રાસ લાગે, અકળામણ લાગે, સંતાપ લાગે એવું એવું થાય ત્યારે જરૂર જાણવું કે આપણામાંથી સરળતા અને સહજતા ઊડી ગયેલી છે. આપણે આપણી સાચી સ્થિતિમાં નથી. જ્યાં જ્યાં દિલ છે, ઉત્સાહ છે, હૃદયનો ઉમળકો છે, ખંત છે ત્યાં ત્યાં ઉપરની હકીકતને સ્થાન રહેતું નથી.

આદર્શને વર્તનમાં ઉતારો

જીવન જેવું છે તેવું ને તેવું જે કોઈ સાધક નિભાવી લે છે, તેની આગળ પ્રગતિ થતી નથી. પોતે કેવા થવાનું છે તેનો ખ્યાલ સાધકને સ્પષ્ટપણે ઊગી જવો ઘટે છે. જેને જેવા થવું છે તેણે તેવા થવાના પ્રયત્નના ભાવને સંસારમાં મળેલા ધર્મના કર્તવ્યમાં જ્ઞાનપૂર્વક ઉતારવાનો રહે છે. સંસારમાં કેટલીક જવાબદારીઓ આપણે આપણા જીવસ્વભાવથી કરીને અજ્ઞાનથી વધાર્યા કરીએ છીએ. સંસારથી અને સંસારમાં જે જે કર્મ મળેલાં છે, તે કર્મ જીવસ્વભાવથી કરીને ના થયે જાય અથવા તો એમાંથી જીવસ્વભાવ મોળો પડતો જાય, એવી રીતે વર્તવાનું જેને જ્ઞાનભાન રહે છે, તેવો જીવ પોતાના આત્માપણામાં જરૂર છતો થતો જવાનો છે. મારી સાથે આધ્યાત્મિક જીવનની ભાવના અને તેના વિચારો અને વાતો કરનારા જે જે જીવો આવે છે, તેમને ઉપલી હકીકત સ્પષ્ટપણે કહું છું.

બ્રહ્મચર્ય

વળી, એ ખાસ ભાવપૂર્વક જણાવું છું, કે બ્રહ્મચર્યના સદુપયોગની કળા અને તેની શક્તિનું જ્ઞાન આજના કાળમાં ઘણા જ ઓછા જણને જાણવામાં છે, તો પછી અનુભવમાં તો હોય જ ક્યાંથી ? સંપૂર્ણ સાત્ત્વિકતા અને ચેતન પરત્વેનું પૂરું, યોગ્ય, ઉત્કટ એકરતપણું જ્યાં સુધી જીવનમાં પ્રગટે નહિ ત્યાં સુધી બ્રહ્મચર્યનું સ્થિર થવાપણું કદી પણ બની શકતું નથી. બ્રહ્મચર્યના ઊર્ધ્વરેતસની વાત આજે તો આપણા સમાજમાં માત્ર એક સ્વપ્ન કે કલ્પનાની વાત જેવી લાગે છે. બ્રહ્મચર્ય-પાલન કરવાની આવશ્યકતા આ માર્ગ કાજે કેટલી જરૂરની છે, તેનું જ્ઞાન પ્રગટી જવું ઘટે છે. તે વિના આમાં એટલે ચેતનની દિશામાં

આગળ એક પણ ડગલું ભરી શકાય તેવું નથી. અસલના કાળમાં શમ, દમ, ઉપરત્તિ, તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા, સમાધાન એટલા ગુણો મુમુક્ષુતાની પહેલાં હોવાની જરૂર વિશે ઘણો ભાર મૂકેલો છે. તેના પાયા નક્કર થયા વિના કશું જીવનવિકાસનું ચણતર થઈ શકતું નથી. માટે, સાધનાના જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકના અભ્યાસની સાથે સાથે ઉપરની ષટ્સંપત્તિનાં ગુણો અને શક્તિ જીવનમાં પ્રગટે તેમ વર્તવાનું રહે છે. તે ષટ્સંપત્તિના સંપૂર્ણ, એકધારાવાત્ જ્ઞાનપૂર્વકના પૂરેપૂરા પાલન વિના બ્રહ્મચર્યની યોગ્ય પાકટ સ્થિતિ થવી તદ્દન અશક્ય હકીકત છે. એકાગ્રતા થવાને કાજે અને તેવી એકાગ્રતા નિશાન ઉપર કેંદ્રિત થવાને કાજે યોગ્ય પ્રકારના બ્રહ્મચર્યની ઘણી ઘણી જરૂર રહે છે. જીવનમાં યદ્વાતદ્વાપણાના સ્વચ્છંદપણાના જીવપ્રકારના વર્તનથી જીવનનો વિકાસ કદી પ્રગટી શકતો નથી. જીવનનો વિકાસ શું અને તે કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય અને તેનાં પગલાં શું, એ વિશે આપણા લોકોનું જ્ઞાન ઘણું ઘણું અધકચરું હોય છે. માટે, તમારા જેવા ઉત્સાહી યુવાનોને કાજે જો જીવનવિકાસનું ધ્યેય નક્કી થયેલું હોય તો આવું બધું વિચારવું તે ઘણું જરૂરનું છે. બ્રહ્મચર્યના યોગ્ય પ્રકારના પાલનને કાજે શરીરનો શ્રમ એ એક ઉપયોગી સાધન છે. આ કાળમાં આપણું જીવન બેઠાડુ ઘણું થઈ ગયેલું છે. અમુક પ્રકારની શારીરિક મહેનત અને તે પણ હરિસ્મરણ થતાં થતાં થયા કરતી મહેનત, એ ઘણી ઘણી જરૂરની છે.

ભાવનાને ધ્યેયમાં જોતરો

આધ્યાત્મિક જીવન જેને જીવવું છે, તેવાના જીવનમાં પોતાનાં સકળ કર્મવહેવાર પરત્વે પ્રમાણિકતા, વફાદારી, નેકદિલી, શુદ્ધ દાનત, સચ્ચાઈ, સરળતા, આરપારદર્શકપણું વગેરે ગુણો

પ્રગટતા રહેવા ઘટે છે. આપણને પ્રભુકૃપાથી મળેલું કર્મ પ્રભુપ્રીત્યર્થે સહજ પણ ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે થયા જાય એવી સહજ કળા આપણા જીવનમાં પ્રગટી જવી ઘટે છે. કર્મ એ યજ્ઞ છે અને એવા યજ્ઞની જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકની ભાવના, કર્મના હાર્દમાં જ્વલંતપણે પ્રગટ્યા વિના કદી પણ સાકાર બની શકતી નથી. ભાવનામાંની સહજ ઊર્મિલતા એ એકલી એકલી તો તદ્દન લૂલી લૂલી હોય છે, તોપણ એવા પ્રકારની ઊર્મિલતાનું હોવું ઘણું ઘણું જરૂરનું છે, પરંતુ ઊર્મિલતા, ઊર્મિલતા તરીકે જ જો રહે તો એવી ભાવનાનું જોશ ઊડી જતું હોય છે. આપણે તો ભાવનાને ધ્યેયમાં નિષ્ઠાપૂર્વક જોતરવાની છે. સાધનના અભ્યાસની સાથે સાથે આ બધું કરવાની ઘણી ઘણી જરૂર રહે છે.

જાગ્રત સાધકનું કાર્ય

ઊંઘનો સાધના માટે ઉપયોગ કરી શકાય તેનો તમને આણે પાતળો ખ્યાલ જાગ્યો, તે ઉત્તમ હકીકત છે. ‘જીવન પોકાર’માં* તે અંગે ક્યાંક લખેલું પણ છે. સાધકની ઊંઘ જડસું ના હોવી ઘટે. આ અંગે તો ઝાઝું લખવું હાલના તબક્કે તો યોગ્ય નથી ગણતો. તે અંગે તમને દેખાયેલું સૂક્ષ્મ દ્રશ્ય (vision) એ ઘણું સૂચક છે. જાગ્રત સાધકના પ્રત્યક્ષ વહેવારવર્તનમાં પણ એના જીવનધ્યેય પરત્વેની નિષ્ઠા અંતરમાં અંતરથી સઘનપણે એકધારી જીવતી રહ્યા કરતી હોય છે, અને કર્મમાં માત્ર કોરા કર્મનું ભાન એવા જીવને કદી પણ હોતું નથી. કર્મમાં તેવા પ્રકારના જીવનું જ્ઞાનભાન, તો કર્મને પ્રેમભક્તિપૂર્વક કરતાં કરતાં તેમાંથી યજ્ઞનારાયણની શક્તિ પ્રગટે અને તેનો પ્રસાદ પોતે આરોગે તેવી તેની જીવનની નીતિરીતિ પ્રમાણેનું હોય છે. શ્રીભગવાનને ચરણકમળે જે તે

★ લેખકનું એક પુસ્તક

બધું પ્રેમભક્તિથી જ્ઞાનપૂર્વક તે સમર્પણ કર્યા કરે છે. તે કશું જ પોતાના તરીકે રાખતો હોતો નથી.

નમ્રતા

આવો જેને જ્ઞાનપૂર્વક અભ્યાસ રહે છે, તેનામાંથી દ્વંદ્વાદિ મોળા પડતા જાય છે. તેનું અહમ્ આપમેળે પીગળે છે અને નમ્રતાનો સહજ ગુણ તે પછી તેનામાં છતો થઈને પ્રવર્તતો અનુભવાય છે. નમ્રતા એક રીતે તો કેળવી કેળવાઈ શકાતી નથી, કારણ કે નમ્રતા તો સહજપણાની સ્થિતિમાંથી પ્રગટે છે. તેમ છતાં પાછું જેમ હાલ આપણે અકુદરતી જીવન જીવીએ છીએ અને તેમાંથી કુદરતી જીવન જીવવાના નિર્ણય ઉપર જો પ્રગટી શકવાના હોઈએ, તો તે કાજે જેમ સાધનની જરૂરિયાત ઊભી થાય છે, તેમ નમ્રતાને પણ સાચા સાધકે પોતાના વર્તનમાં જ્ઞાનપૂર્વક પ્રગટાવવાની એટલી જ આવશ્યકતા રહે છે. એવી નમ્રતામાંથી તો તેજસ્વિતા, શૌર્ય, પરાક્રમ, બળ, હિંમત, સાહસ આદિ ગુણો પ્રગટતા હોય છે. નમ્રતા એટલે કાયરપણું મુદ્દલે નહિ. નમ્રતા એટલે કંઈ કશામાંથી ભાગવાપણું પણ નહિ. નમ્રતા એટલે આચારવિચારના નિયમોનું શુષ્ક પાલન અને ઘરેડ પ્રકારનાં માનઆદર આપવાની નીતિરીતિ પણ નહિ. એ બધું જરૂરનું છે ખરું, પણ તે નમ્રતાનું સ્વરૂપ નથી. નમ્રતા તો આત્માનો એક ગુણ ગણાય. આત્માના છતા થવાપણામાં જે ગુણોની આવશ્યકતા છે, એવા ગુણોને હાલના આપણા જિવાતા જીવનમાં આપણે જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક છતા કરાવવાના રહે છે અને આવો અનેક પ્રકારનો જીવતો ખ્યાલ રાખી રાખીને, જો આપણે જીવનવિકાસ સાચેસાચ કરવાનો હોય, તો વર્તવાનું

રહે છે. એવું જિવાતું જીવન એ સાચે જ ખરેખરો યજ્ઞ અને ઉત્તમ પ્રકારની સેવા છે.

આ કાગળનું પૂરેપૂરું મનનચિંતવન કરજો.

આ ૧૪ દિવસના મૌનએકાંતના યજ્ઞથી તમારા જીવનમાં નવું જોમ અને નવો ઉત્સાહ પ્રગટે એવું શ્રીહરિને ચરણે પ્રાર્થના કરી કરીને માગું છું. જે કંઈ સૂક્ષ્મ દૃશ્યો દેખાય તે તમારે લખવાં તો ખરાં, પણ તેને મહત્ત્વ ના આપવું અને તેથી રાજી થવાપણાનો સંતોષ પણ ના અનુભવવો.

હરિ:ૐ તા. ૧૭-૯-૧૯૩૯

કોઈ ગંભીર પ્રસંગની છાયા તમારા ઉપર લાંબો વખત સુધી રહ્યા કરે છે, એવું ઘણી વખત અનુભવ્યું છે. આ વખતે લાંબો સમય તે છાયા ના રહી તે સારું થયું. સાધનામાં પ્રગતિ થાય છે કે નહિ તેનું એક માપલક્ષણ buoyancy (જે તે બધાથી ઉપર તરતા રહેવાની ગુણશક્તિ) છે. એટલે કે પ્રસન્નતાનો ગુણ તેનામાં પ્રગટે છે. એ પ્રસન્નતાની માત્રામાં વત્તાઓછાપણું થાય એ હકીકત સાચી, પણ એ પ્રસન્નતાનો લય પૂરેપૂરો થઈ જાય એમ બનતું નથી.

પ્રકૃતિનાં વલણને ચેતનાભિમુખ કરો

માનવીમાત્રમાં માનવી શું જીવમાત્રમાં જે ચેતનતત્ત્વ ભરેલું પડ્યું છે, એ જ એને આગળ ધકેલ્યા કરે છે, પરંતુ તે તેના પડેલા પટની દિશામાં તેને ધકેલ્યા કરે છે. તેના જીવનનો પડેલો પટ હોય છે, તે રીતમાં તેને ગતિ મળે છે. એટલે કે પ્રકૃતિમાં તેનો વિકાસ થયા કરે છે. ચેતનમાં નહિ. તે ચેતનતત્ત્વ પ્રત્યેકના જીવનનો જે પ્રકૃતિનો પટ પડેલો હોય છે, તેની દ્વારા વ્યક્ત થાય છે. એટલે આપણામાં જો ચેતનને આપણે વ્યક્ત કરવું હોય, તો

પ્રકૃતિવશ અથવા તો પ્રકૃતિના પ્રભાવયુક્ત કે પ્રેરણાયુક્ત જે પટ આપણામાં પડેલો છે, તે પટને આપણે જો ચેતનાભિમુખ કરી શકીએ, તો ચેતનામાં આપણો વિકાસ થઈ શકે.

પ્રસન્નતા

પ્રસન્નચિત્ત રહ્યા વિના કે થયા વિના આનંદ ટકતો નથી. સકળ પ્રકારના ઉદ્વેગ શમ્યા વિના પ્રસન્નચિત્ત રહી શકાતું નથી. ઉદ્વેગો તો તો જ શમે કે જ્યારે આપણું આખું જીવપ્રકારનું દૃષ્ટિબિંદુ સંપૂર્ણપણે બદલાઈ જાય અથવા બદલાઈ જવાના એકનિષ્ઠાપૂર્વકના સત્પ્રયત્નમાં હોય. આપણે આપણામાં જ વધારે સ્થિર કેમ થઈ શકીએ, વધારે આનંદમય કેમ રહી શકીએ, એ પ્રકારનું ચંક્રમાણ પળેપળ જો દિલમાં જીવતું રમી રહેતું હોય અને જીવનવિકાસનાં કર્મ પરત્વેની જિજ્ઞાસામાં પ્રતિદિન તેજસ્વિતા પ્રગટ્યા કરતી હોય, તો જીવપ્રકારનું ધમસાણ શમી શકવાનું છે. સત્પ્રયત્નમાંથી અને તે પરત્વેના પ્રયાણમાંથી આત્મસંતોષ પ્રગટતો હોય છે.

વૃત્તિના શમનનો ઉપાય

જેમ જેમ આપણે જીવન પરત્વેના સત્પ્રયત્નમાં એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થયા કરીશું તેમ તેમ જીવનમાં જાગ્રતિની માત્રા વિશેષ ને વિશેષ ઉત્કટ પ્રમાણમાં ખીલતી જવાની છે. તેવી જાગ્રતિ ધ્યેયમાં તદાકાર થવાને કે રહેવાને માનવીને મથાવશે અને બહિર્ગામી વૃત્તિ થતાં તે જરૂર ચેતાવશે. વળી, બહિર્ગામી પ્રવૃત્તિમાં હવે ઝાઝો રસ ના રહેલો હોવાથી પોતાની મેળે તે પાછી વળશે. એટલે જીવનસાધનામાં જો વિશેષ ને વિશેષ એકાગ્ર થવું હોય, તો તેનો સાચો ઉપાય તો તે માર્ગ પરત્વે આપણને અંતરનો ઉમળકો પ્રગટવો જોઈએ એ છે. જીવદશામાં

આપણને જે અભ્યાસ પડી ગયેલો છે, તેના સંસ્કાર વારંવાર ફૂટ્યા કરવાના અને બળાત્કારે તે તે પ્રકારની વૃત્તિઓ મનને ખેંચ્યા કરવાની. ધ્યેયની ઉત્કટતા પ્રગટેલી જો હોય છે, ત્યારે તો જાગ્રત થઈ જવાઈને તેમાંથી પાછા વળવાનું શક્ય બને છે. બળાત્કારે વૃત્તિઓ પાછી ખેંચી, ખેંચી શકાતી નથી. તટસ્થતા પ્રગટ્યા વિના, નિરાસક્તિનું બળ પ્રગટ્યા વિના, કોઈ પણ વૃત્તિનું શમન થવું શક્ય નથી. ‘વૃત્તિને બેળે બેળે દાબી દેશો નહિ’ એમ કોઈક કોઈક કહે છે, પણ તેવી રીતે વૃત્તિને દાબવી એ પણ તમારા મારા જેવા જીવથી શક્ય નથી. વૃત્તિને દાબવા જેટલો જ્ઞાનપૂર્વકનો કાબૂ તમારા મારા જેવા જીવમાં કંઈ પ્રગટેલો હોતો નથી. એટલે એમ કહેવું તે પણ યોગ્ય નથી અને જીવદશામાં કોઈ તેમ કરી પણ શકતું નથી. કોઈ જાગ્રત થવાને સત્પ્રયત્નથી મથતો જીવ વૃત્તિને જતાં જતાં વળી રોકી શકે છે ખરો, પણ એવા પ્રયત્નને બળાત્કાર ના કહી શકાય. કોઈક અમુક પ્રકારની દૃઢ માન્યતાવાળી સમજણને કારણે અથવા કોઈકના પુષ્કળ દબાણને કારણે વૃત્તિ ઉપર પુષ્કળ બળાત્કાર થાય છે, તે હકીકત સાચી છે, પણ તેથી તે વૃત્તિ નાબૂદ થઈ જતી નથી અને તેવો બળાત્કાર જીવનવિકાસના માર્ગ માટે અવરોધક છે, પરંતુ સાચો સાધક અયોગ્ય પ્રકારના દબાણને કે બળાત્કારને કદી પણ વશ થનારો નથી, થઈ શકતો નથી અથવા તો તે કોઈ પણ અયોગ્ય પ્રકારની સમજણમાં પણ પ્રભુકૃપાથી લાંબો ગાળો પડી રહી શકતો નથી. એટલે જે જીવનવિકાસનો સાધક છે, તે જેમ પોતાના ઉપર બળાત્કાર કરતો નથી, તેમ બીજાઓ ઉપર તો કરે જ શેનો ? વૃત્તિઓને આપણે વાળવાની છે. સાચી સમજણવાળો જીવાત્મા હંમેશાં વૃત્તિઓને તેના યોગ્ય

માર્ગનું દર્શન પ્રગટાવીને સાચી રીતે વાળવાને મથે છે, એવી જાગ્રતિ, સાધનામાં પ્રમાણિકપણે એકનિષ્ઠાથી વળગી રહીને જે એવા પ્રકારના સત્પ્રયત્ન બને છે તેમાંથી પ્રગટે છે. જાગ્રતિ એ તો સાધનાનો મૂળ પાયો છે, તેમ જ એ તેનું ઘડતર અને ચણતર છે. સાધના કરતાં કરતાં જો જ્ઞાનયુક્ત જાગ્રતિ ના જાગતી હોય અને પ્રસંગે પ્રસંગે ચેતવાનું ના થતું હોય, તો આપણાથી કશી સાધના થતી નથી એમ જાણવું. સાધનાના કાળ પહેલાં જે અનેક પ્રકારના બહારના રસોમાં જીવદશાના પ્રકારથી રસપૂર્વક પ્રયાસ થયા કર્યો છે, તેના પણ સંસ્કારો પડેલા છે. એટલે સાધનાના શરૂશરૂના કાળમાં તો તેવા સંસ્કારથી પ્રગટેલી વૃત્તિઓ ક્યાં ક્યાં જાય છે, શું શું કરે છે, કેવા કેવા મનોરથો ઘડે છે અને ઘડાવે છે, એ જોયા કરવાનો અભ્યાસ પાડીશું, તો આપણને ઘણું ઘણું અચરજ થશે, પરંતુ તેવા પ્રકારની વૃત્તિઓની પરંપરામાં આપણી જીવદશામાં આપણે રસ પ્રગટાવેલો હોય છે. એટલે તે વૃત્તિઓ વધારે જીવતી બને છે. આમ, આપણે બેવડી રીતે વધારે ને વધારે મક્કમ જીવદશાવાળા બનીએ છીએ. વૃત્તિ પ્રગટતી હોય છતાં તેમાં બિલકુલ રસ કે ભાગ ના લેવાય, તે જીવદશાવાળા માનવીથી શક્ય નથી હોતું. વૃત્તિઓ ઊભળે તે વેળાએ શાંતિ, તટસ્થતાવાળું દિલ પ્રગટેલું હોય, તો તેમાં પરંપરાઓ નહિ જાગી શકે. તટસ્થતા, સમતા, શાંતિ પ્રગટતાં વૃત્તિમાંથી ઉત્કટતા ઘટી જવા માંડે છે. તટસ્થતા, સમતા, શાંતિ સાચી રીતે પ્રગટતાં, સાધનામાં સાધકની તેવી જીવંત સ્થિતિ પ્રગટતી હોય તે વેળા, વિચાર પ્રગટે ખરા, પરંતુ તેમાં ઝાઝી પરંપરા ના પ્રગટે. જ્યાં સુધી ચિત્તમાં જીવદશાના પડેલા સંસ્કારો છે, ત્યાં સુધી વિચાર તો પ્રગટવાના. તેવા સંસ્કારને કારણે

એક વિચાર, વૃત્તિ કે લાગણી પ્રગટી કે તેને આપણે પોતે થઈને (એટલે કે તે વિચાર, વૃત્તિ કે લાગણીમાં આપણાં આસક્તિ, રાગ, મોહાદિ હોવાથી) આપણે તેના આનુષંગિક આંકડા પરોવ્યા કરીએ છીએ. એટલે તેવા પ્રકારનાં વિચારની, વૃત્તિની, લાગણીની પરંપરા સર્જાય છે, પરંતુ જ્યારે ખરેખરી તટસ્થતા, સમતા, શાંતિ, પ્રસન્નતાનું બળ સાધકના જીવનમાં પ્રગટતું જતું હોય છે, ત્યારે તે પ્રભુકૃપાથી પોતાનો સાચેસાચો ચોકીદાર બને છે. અને તે વિચાર, વૃત્તિ, લાગણી, ભાવના પ્રગટતાં તેની પરંપરામાં ના પડી જવા તે ચેતનવંત બને છે. તે કોઈક વખત તેવી પરંપરામાં પડી જાય છે પણ ખરો, પરંતુ પાછો તે સચેત બનીને તેમાંથી પાછો પણ વળી શકે છે.

નમ્રતા

સાધનામાં વિકાસ કરવા કાજે નિરહંકાર પ્રગટવો અગત્યનો છે. જ્ઞાનપૂર્વકની નમ્રતા પ્રગટ્યા કરે, તો ઘણા પ્રકારની પકડોમાંથી મુક્ત થઈ શકાય. એવી નમ્રતા જીવનમાં જ્યારે પ્રગટે છે, ત્યારે તેને બધાંની સાથે બની શકે છે. એવી જ્ઞાનભક્તિયુક્ત જીવનમાં પ્રગટેલી નમ્રતામાંથી સર્વ પરત્વે નીતરતાં સદ્ભાવ અને સમત્વ પ્રગટે છે. નમ્રતા પ્રગટ્યા વિના સદ્ભાવ અને સમત્વ પ્રગટી શકતાં નથી. જેને કોઈ પણ પ્રકારનું કંઈ કશા પરત્વે ‘હુંપણું’ પ્રગટેલું હોય છે, કે અભિમાન હોય છે, કે કોઈ પણ પ્રકારની સમજણનો ફાંકો હોય છે, તેનામાં નમ્રતા પ્રગટવી ઘણી અઘરી છે. નમ્રતા પ્રગટાવવાને કાજે નિરાગ્રહી, નિરાસક્ત બનવું ઘણું જરૂરી છે. જ્ઞાનયુક્ત પ્રગટેલી નમ્રતા બીજાનામાં પ્રવેશ પામી શકે છે. સાચા નમ્ર માનવીને બીજા જીવ તેના યથાર્થપણામાં ના

સમજી શકે તેનો કશો વાંધો હોતો નથી. એવી નમ્રતા કેળવવાથી જીવનવિકાસના પંથમાં પ્રગતિ થઈ શકે છે. નમ્રતાનો ગુણ કેળવવો એટલા માટે ઘણો ઘણો જરૂરનો છે. જોકે આત્યંતિક દશામાં શૂન્યાત્મક નમ્રતા એ તો આત્માનો સહજ ગુણ છે, સ્વયંપ્રકાશ પણ છે, પરંતુ તે દશા થતાં પહેલાં આપણે જીવપ્રકારની દશામાંથી હઠવાનું છે અને તેટલા માટે નમ્રતાનો ગુણ કેળવવાનો છે. અનેક પ્રકારની મડાગાંઠો, માન્યતાઓ, ટેવો, આગ્રહો વગેરે વગેરેથી જો મુક્તિ મેળવવી હોય, તો તે નમ્રતા પ્રગટ્યા વિના નહિ બની શકે. સામાન્ય રીતે જગતની દૃષ્ટિએ નમ્ર ગણાતા માનવીઓમાં પણ અમુક અમુક પ્રકારની માન્યતાની પકડો રહ્યા કરતી હોય છે. સાચો નમ્ર માનવી તો સંપૂર્ણપણે મુક્ત થતો જતો હોય છે.

સ્થગિત પ્રગતિના ઉપાય

કેટલીક વાર આપણને એમ લાગે છે, કે આપણાથી આગળ વધાતું નથી. ત્યાં ને ત્યાં જ જાણે પડી રહેલા હોઈએ એવું લાગે છે. ત્યારે શું કરવું એમ પ્રશ્ન થાય તે સ્વાભાવિક છે. તેવી વેળાએ મનાદિકરણનું પૃથક્કરણ શક્ય તેટલું દિલ તેમાં દઈને કરવું જોઈએ, કે ‘એવી કઈ વૃત્તિ છે કે જે આપણને અવરોધે છે?’ જો ઊંડા ઊતરીશું તો તે વૃત્તિ જડશે પણ ખરી. અને જે અવરોધ કરનાર હોય તેને નિર્મૂળ કરવામાં આપણે લગાતાર મંડી જવું જોઈશે. આપણે આગળ વધતા અટકી પડ્યા છીએ એવું લાગે, ત્યારે પણ રચનાત્મક સાધનામાં એટલે કે પ્રાર્થના, સ્મરણભાવ, ધારણા, ધ્યાન આદિ સાધનમાં ખાસ વિશેષ ને વિશેષ લક્ષ્ય પરોવતા રહેવું ઘટે. અને તે સાથે અવરોધ કરનારી વૃત્તિનું શોધન તો ચાલુ રાખવું ઘટે.

તમન્નાથી અવરોધ દૂર થાય

કેટલીક વાર અંકગણિતના હિસાબની રીત આવડતી હોય છે, છતાં પણ હિસાબ બેસતો નથી એમ બને છે, કારણ કે વચમાં ક્યાં ભૂલ કે ગડભાંજ રહી ગઈ છે તે સૂઝતું હોતું નથી. પછી જ્યારે વધારે સ્થિર ચિત્તે અને શાંતિથી વધારે લક્ષ આપીને હિસાબ કરવા માંડીએ છીએ ત્યારે ભૂલ જડી આવે છે. પછી તો આપણે નકામા ભૂલતા હતા તે જોઈ પોતાની ભૂલ ઉપર હસવું પણ આવે છે. આમ, હિસાબ બેસી જાય છે અને આપણને આનંદ પ્રગટે છે. હિસાબ સાથે સાચો ગણવો જ છે અને તેનો સાચો જવાબ મેળવવો જ છે, એવી તમન્ના તે હિસાબ ગણવાની પાછળ હતી તેથી હિસાબ બેઠો. તે તમન્નાએ જ આપણી ભૂલ બતાવી દીધી. તેવું આમાં પણ બને છે. જીવનવિકાસ પરત્વેની પ્રગટેલી સાચેસાચી ઉત્કટ તમન્ના કોઈ પણ એકની એક દશામાં જીવને પડી રહેવા દઈ શકશે નહિ. કોઈ ગૂંચમાં આપણાથી પડી રહેવાતું હોય અથવા તો સાધનાના વિકાસમાં આગળ ના વધાતું હોય, તો તેમાં આપણી તે પરત્વેની તમન્નાની તત્પરતા કે ઉત્કટતામાં જલદ પ્રાણ પ્રગટ્યો નથી તે કારણરૂપ છે.

ત્રાટક

હવે, પેલા ત્રાટકના પ્રયોગ વિશે. જુદા જુદા રંગના વર્તુળવાળા તે ત્રાટકના બોર્ડના મધ્યબિંદુ ઉપર એકીટસે જોયા કરીએ ત્યારે બીજા રંગો દેખાય છે ખરા ? નજર બીજે જાય છે ખરી ? વચલા વર્તુળનો રંગ એકલો માત્ર દેખાયા કરતો હોય ત્યારે કંઈક પ્રગતિ થાય છે એમ ગણાય. જ્યારે જ્યારે બીજા રંગ દેખાય ત્યારે તરત આંખને એ મધ્યબિંદુ ઉપર એકાગ્ર કરવી. આ બધું કરતા હોઈએ ત્યારે સાથે સાથે

સ્મરણભાવની ધારણા અથવા અમુક ભાવની પ્રાર્થના અથવા આપણને અભિરુચિવાળું પ્રાર્થનાવાળું કોઈ ભજન વગેરે વગેરે સાધનમાં એકાગ્ર થયા કરવું. જો ભાવ પ્રગટેલો હોય તો સરળતાથી આંખ મીંચાયા વિના અને પાંપણ ફરક્યા વિના રહી શકાશે. જ્યારે જ્યારે કંઈ પણ કશાથી એકાગ્રતા પ્રગટે છે અને ભાવ પ્રગટેલો હોય છે, તો આંખ મીંચાતી નથી અને પાંપણ ફરકતી નથી એવો મારો પોતાનો અનુભવ છે. ત્રાટકના પ્રયોગ વેળાએ એક પ્રકારની ભાવયુક્ત ધારણા પણ રાખવાની હોય છે. તે ધારણા માત્ર કલ્પનાથી આપણી ઊપજાવેલી હોય છે એવું કશું નથી. કલ્પનામાં તો એક પ્રકારનું મિથ્યાત્વ પણ હોય. આ ધારણા એટલે તો કરોડરજ્જુમાંથી છેક નીચેથી તે માથાના મધ્યબિંદુ સુધી એટલે કે મૂલાધારથી તે બ્રહ્મરંધ્ર સુધી જે એક જાતનો શક્તિનો પ્રવાહ ખરેખરો વહે છે તે. આવી ધારણા તે પ્રયોગ વેળાએ આપણે સમજી સમજીને કેળવવાની છે. આંખ તો સામેના રંગોના વચલા વર્તુળના મધ્યબિંદુએ જ સ્થિર રહ્યા કરે એવો અભ્યાસ પાડવાનો છે. જેમ કે આંખ સ્થિર રહે અને હરિ:ૐનું સ્મરણ ભાવયુક્ત ચાલુ રહે અથવા તો આવી કંઈક પ્રાર્થના થયા કરે-

‘હૃદે ઊંડો ઊંડો અનુભવ મને નાથ ! તારો કરાવો.’

અથવા

જાગો હૃદે જીવન-ચેતન-શક્તિ તારી,

અથવા

કોઈ એક કડી કે જેમાં કોઈ આદર્શ વ્યક્ત થયો હોય
જેમ કે :-

જે શક્તિએ જીવનમાં રસ ઉદ્ભાવ્યો,
 જે શક્તિએ જીવનમાર્ગ નવો બતાવ્યો,
 જે શક્તિથી જીવન ચેતન ભાવ જાગ્યો,
 તે શક્તિ ઉર પ્રગટી વસી ત્યાં સદા રહો.

એમ, પ્રાર્થના દિલમાં દિલથી બોલાયા જાય, અને પેલી શક્તિના પ્રવાહની ધારણા મૂલાધારથી તે બ્રહ્મરંધ્ર સુધી વહી જતી હોય એમ દઢાવાયા જવાય તથા તે સાથે સાથે બોડના મધ્યબિંદુ ઉપર નજર રહ્યા કરે એમ તે બધું થવું ઘટે. આમ, દષ્ટિ તો બહાર તેમ છતાં અંતરમાં સમૂળગું લક્ષ અને ભાવનું આરોહણ એમ ત્રણેય સાથે સાથે એકધારાં, એક પ્રમાણમાં બનવાં ઘટે. આ ત્રાટકના પ્રયોગ દરમિયાન જો હૃદયમાં ભાવની ઉત્કટતા બરાબર પ્રગટેલી હોય છે અથવા તો એકાગ્રતા જામેલી હોય છે, તો આંખો મીચાવાની અને પાંપણ ફરકવાની નથી તે નક્કી જાણશો. અને ત્યારે વિચાર કે વૃત્તિ પણ પ્રગટવાનાં નથી, પણ આવું દરેક વખતે તો ના બની શકે. કેટલીક વાર વિચાર તો પ્રગટે. ત્યારે આપણે જાગ્રત થઈને વિશેષપણે સ્મરણભાવનામાં, પ્રાર્થનામાં કે તે વેળાના સાધનના અભ્યાસમાં જ્ઞાનપૂર્વક વળગી જવું. ત્રાટક યોગ્ય પ્રકારનું ના થતાં ખળભળી ના ઊઠવું. અસ્વસ્થ ના થવું. ‘મારાથી તો આ પ્રયોગ નહિ થઈ શકે.’ એવી નકારાત્મક વૃત્તિ પણ ના સેવવી. અને એવી વૃત્તિ થાય તો ઊલટું એમ વિચારવું કે ‘શું મારામાં ચેતન નથી? ચેતન શું કરવાને સમર્થ નથી?’ શ્રદ્ધાના પ્રેરણાત્મક બળથી રણકાર દેતો સાચો આત્મવિશ્વાસ પ્રગટે છે અને જેનામાં એવો સાચો આત્મવિશ્વાસ પ્રગટેલો હોય છે, તે સકળ કંઈ કરી શકવાને પૂરેપૂરો સમર્થ છે, તે નિશ્ચે કરીને

જાણશોજી.

એકાગ્રતા

કોઈ પણ પ્રકારની એકાગ્રતાથી strain-દબાણ કે ખેંચાણ થતું નથી કે શ્રમ પડતો નથી. એકાગ્રતામાંથી તો આનંદવર્ધક સ્ફૂર્તિ પ્રગટે છે. ત્રાટકમાં પ્રગટેલી એકાગ્રતાથી આંખને ફાયદો થાય છે. કહે છે કે એક જર્મન ફિલસૂફ પોતાના ઘરની બારી આગળથી સામે આવેલા એક વૃક્ષને જોયા કરતો. તેમાં એકાગ્ર થતાં અને બહારના વિચારો બંધ થતા અને નવું કંઈક સૂઝતું, પરંતુ પછીથી ત્યાંની સુધરાઈએ તેના પોતાના મકાન અને પેલા લીલા વૃક્ષની વચ્ચે એક ટાવર બંધાવ્યું. જેથી, પેલો ફિલસૂફ તે ઝાડ જોઈ શકતો નહિ. તેની પ્રખ્યાતિ એટલી બધી અને એની પરત્વે બધાંનાં માનઆદર એટલાં બધાં હતાં કે એણે તે બાબત ફરિયાદ કરી, તે ઉપરથી તે ટાવર પડાવી નાખવામાં આવ્યો. એકાગ્રતાનું મહત્ત્વ કેટલું છે, તે આ ઉપરથી જણાશે. વળી, એક બાબતમાં એકાગ્ર થવાનો અભ્યાસ પડ્યો, પછી ભલેને તે એક નાનું લીલું વર્તુળ હોય, તો તેવી પ્રગટેલી એકાગ્રતાની શક્તિ જીવનના બીજા ક્ષેત્રમાં પણ કામ લાગે છે. આ ઉપરથી ‘અંતર્લક્ષં બહિર્દષ્ટિઃ’ આંખ બહારની વસ્તુ દેખતી દેખાય પણ લક્ષ તો અંતરમાં જ હોય, તેનું રહસ્ય સમજાશે.

‘એકની એક વાત’

એક જ વિષયની હકીકતનું અને સમજણનું લખવાનું હોવાથી કદી કદી એકનું એક કહેવાનું આવે છે અને તે કુદરતી છે. બનતાં સુધી કંઈક ને કંઈક નવું પણ તે એકનું એક કહેવાની સાથે આવે છે ખરું. તેમ છતાં ‘એકની એક હકીકત આ તો આવી’ એમ કરીને કંટાળવું નહિ. માનવીને હરકોઈ રીતે કંઈક

ને કંઈક વિવિધતા જોઈએ છે. મન દરરોજ નવા નવા રસાસ્વાદ લે, તો સંતોષાય એવું બની ગયું છે. ઈંદ્રિયોને નવું નવું ગમે છે. રોજ ને રોજ નવું નવું હોય કે બન્યા કરે તો તે વિશેષ ગમે છે. મારી સમજણની દૃષ્ટિએ એમાં ક્યાંક હાલના આપણા માનસનું છીછરાપણું પ્રગટ થતું દેખાય છે. માનવીને હંમેશાં તેની લાગણીને ઉશ્કેરે એવું જે ગમે છે, તે જીવનવિકાસની સાધનાની દૃષ્ટિએ અને હેતુએ યથાયોગ્યપણાવાળું નથી. તેનો સાચો અર્થ તો એ કે તેનામાં અંતરમાંથી સ્વયંસ્ફૂર્તિપૂર્ણ પ્રસન્નતા અને આનંદ ફુવારાની માફક ફૂટ્યાં કરતાં હોતાં નથી. એટલે તેવી ના પુરાય તેવી ખોટ તે બહારથી કંઈક ને કંઈક મજા-લહેર-ભોગવવાનું ઈચ્છીને કે ભોગવીને પૂરવા માગે છે. તેથી, જીવને ઈંદ્રિયોના વિષયભોગો ખૂબ ગમે છે. આમ, એનો આખો દિવસ એક round of trifling and frivolous activitiesમાં ક્ષુલ્લક પ્રકારની ક્ષુદ્ર પ્રવૃત્તિઓની હારમાળામાં વીતી જતો હોય છે. તેની પાછળ હાલનું રજોગુણી માનસ સામાન્યપણે દોડાદોડ કરે છે, કે જેથી સ્વયંભૂ, અંતઃસ્ફુરિત, સાત્ત્વિક, સ્થિર, શાંત આનંદ ના મળતાં, તેની ખોટ રાજસિક પ્રકારની ધાંધલની પ્રવૃત્તિઓમાંથી મેળવીને અને તેમાં ભાગ લઈને પૂરી પાડવાનો વ્યર્થ પ્રયત્ન માનવી કરતો હોય છે. હાલનાં સિનેમા, નાટ્યકૃતિઓ, સાહિત્યની કૃતિઓ અને બીજી લલિતકળાઓ જે છે, તેની અવજ્ઞા કરવાનો મારો હેતુ નથી, પણ તેમાંનો મોટો ભાગ કળાની સાચી ભાવનામાં હજી યોગ્યપણે પ્રગટેલો નથી એમ જો જણાવું તો તેમના પ્રતિ અવગણના કરું છું એમ ના માનવા વિનંતી છે. જે કળાથી દિલની સાત્ત્વિક પ્રસન્નતા પ્રગટે તે સાચી કળા છે. જે કળાથી માનવીના મનમાં વિકાર જન્મે કે વિકૃતિ થાય અને તેને કારણે જે તનમનાટયુક્ત ઉશ્કેરાટ અને

મજા જન્મે તે સાચી લલિત-કળા નથી. હાલનાં મોટા ભાગનાં ચલચિત્રોથી માનવીના મનનો વિકાર ના સ્ફુરતો હોય તોપણ સ્ફુરે એવું એનું દિગ્દર્શન હોય છે. એટલે તે સાચા અર્થમાં કળા નથી એમ કહું તો તે અયોગ્ય નથી. જ્યારે જીવન ખરેખર સુંદર રીતે પૂરેપૂરા વિકસેલા સૌંદર્યયુક્ત મુગ્ધતાયુક્ત કમળ જેવું થાય ત્યારે તેવું જીવન જરૂર એવી લલિતકળાના સૌંદર્યનો પણ યોગ્ય ઉપયોગ અને ઉપભોગ પણ કરી શકે છે, પરંતુ તે તમારા મારા જેવા માટે હાલમાં શક્ય નથી. આપણી શક્તિમર્યાદાની બહારની તે હકીકત છે. હાલ પ્રવર્તતી લલિતકળાઓ તો જ્ઞાનતંતુને ઉશ્કેરીને ક્ષણિક જીવપ્રકારની મજા આપનારી છે. આ તો ઉપકથા થઈ. મૂળ મુદ્દો તો એ કે એકની એક વાતથી કંટાળશો નહિ. અભ્યાસ તો એનું જ નામ કે જેમાં વારંવાર જ્ઞાનયુક્ત વિકાસ થવાને પુનરાવર્તન થયા જ કરે. મનને આજે એક પછી એક, એકએકથી જુદા જ, રસ લેવાની જે ટેવ પડી ગઈ છે, તેને બદલે તેને સનાતન, સૂક્ષ્મ, સાત્ત્વિક આનંદમાં રસ લેતું કરવાને એકના એક પ્રકારના કશાક સાધનના અભ્યાસમાં પરોવવું પડશે અને તેમાંયે એટલાથી ચાલશે નહિ, પરંતુ તેમાં એકાગ્ર અને કેંદ્રિત તેને કરવું પડશે. એટલે આવા એક ને એક પ્રકારના લખાણથી તો આવી હકીકત ઊલટી વધારે ને વધારે ઘૂંટાશે અને તેથી તે લાભપ્રેરક છે. કોઈ પણ વિષયનો અભ્યાસ કરવો હોય તો તેનું વારંવાર પુનરાવર્તન કરવું પડે છે. એટલું જ નહિ પણ તેવું પુનરાવર્તન અનિવાર્ય છે. એટલે મનને આવી એકની એક બાબતમાં રસ લેતું કરવું એ સાધના પણ કંઈ જેવી તેવી નથી. કંઈ નહિ તો સાધકને માટે આવા

એક ને એક પ્રકારના અભ્યાસ વિના ચાલશે નહિ. અભ્યાસ એટલે જ વારંવાર જ્ઞાનપૂર્વકનું પુનરાવર્તન. એવા પ્રકારના પુનરાવર્તન વિના, એક ને એક વાત ફરી ફરીને આવ્યા વિના, કોઈ જાતનો વિચાર કે ભાવના સ્થિર થાય નહિ.

તેમ છતાં બનતાં સુધી એવા પુનરાવર્તનની સાથે સાથે કંઈક કંઈક નવું ઉમેરાતું જાય છે, કે જેથી મનને હાલ પડેલી આદતને ધ્રાસકો ના પડે અને તે એકદમ ભારે બળવો પણ ના કરે.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૧૮-૯-૧૯૩૯

વીજળીને વહન કરનાર દોરડામાંથી તો કેટલીય વીજળી વહી જઈને જ્યાં જ્યાં એની સાથે 'બલ્બ' (ગોળા)નું જોડાણ હોય છે ત્યાં ત્યાં તે વીજળી કેટલોય પ્રકાશ આપે છે. તેવા વીજળીના દોરડા જેવું કામ આ જીવનું તો પ્રભુકૃપાથી છે. પછી તમે ભલે ગમે તે એને વિશે લખો કે માનઆદર આપો કે વિચારો. એવો દોરડા જેવો આ જીવ એની કૃપાથી છે, પરંતુ તેની ખરી હિક્મત-(કરામત) તો તે એકલો જ જાણે છે. અથવા તો તે જે સાચી રીતે જાણતો હોય તે જાણી શકે છે.

આદરભાવ કે નિંદા પ્રત્યે બેપરવાઈ

આદરભાવ કોઈના પરત્વે આપણે રાખીએ છીએ તે તેને માટે નથી હોતું. આપણા જીવનવિકાસ પરત્વેના માર્ગની પ્રગતિને માટે, તેવા પ્રકારનો ગુણ ખીલે તે માટે, તે આપણા કાજે જરૂરી છે. આદરભક્તિ કોઈના પરત્વે કેળવવાથી આપણા પોતાનામાં તેવો ગુણ વિકસે છે. બાકી, આ જીવ પરત્વે કોઈનાયે કરેલા પ્રણામો, પ્રેમ, ભક્તિ, આદર વગેરે બધું એને જ પ્રેમભક્તિભાવે સમર્પણ કરી દેવામાં આવે છે. પ્રભુકૃપાથી અમારે તો અક્કલ હોશિયારીમાં ખપવું નથી. પહેલાં પણ તેવું

કોઈ ગણતું ન હતું. તમે તો જૂના સાથી અને સાક્ષી છો. એટલે તમે તો જાણો છો કે બેત્રણ ચોપડી ભણેલા તરીકે આ જીવ તો ઓળખાતો હતો. અને કોઈક કોઈક તો હજી પણ એમ ધારતા હશે. આપણા સ્વજન નંદુભાઈને (જેઓ પછીથી લેખકના એક નિકટમાં નિકટ પરિચયના અંગતમાં અંગત સ્વજન થયા છે) એકવાર હરિજન સેવક સંઘની ઓફિસમાં મને ટાઈપ કરતો જોઈને નવાઈ લાગેલી કે ‘ઓહો ! આમને આટલું અંગ્રેજી તો આવડે છે ! અને ટાઈપ પણ કરી શકે છે શું !’ એ પ્રસંગની વાત પણ તમે તો જાણો છો. એટલે આ જીવ તો હતો તેવો ને તેવો જ ‘ભોટ’, ‘અડબોથ’ જેવો કહો તેવો જ છે. એટલે એને તો જેટલી ગાળો પડે તેટલી પડવા દેવી. એમાં વચ્ચે આવવું નહિ. તમારાથી પણ જરૂર દેવાય તેટલી દેજો. આદરભાવ જો કંઈ રાખવો હોય તો તે તમારા વિકાસને માટે કલ્યાણકારક છે એમ સમજીને રાખવો હોય તો રાખજો. મારી ખાતર કશું રાખવાનું હોય નહિ. જે જીવ સમજી સમજીને પોતાના કલ્યાણને માટે તેવા ગુણ કેળવવાનું કરતો હશે, તેનામાં કદી તેવા ગુણનું ઓછાપણું પ્રગટવાનું નથી, તે જાણશો. જ્ઞાનપૂર્વકના જીવંત અભ્યાસમાંથી તો દૃઢતા, મક્કમતા અને યોગ્યતાવાળો નિર્ધાર પ્રગટે છે. એટલે જો કોઈ જીવ એમ કહે કે ‘હવે, મને તમારામાં આદરભાવ જાગતો નથી’ તો તેથી મને એમ સમજાતું હોય છે, કે એણે તે આદરભાવ પોતાના જીવનવિકાસનો હેતુ રાખીને જ્ઞાનપૂર્વક કેળવવાની દરકાર કરેલી નથી. કદી કદી અભ્યાસમાં મંદતા પ્રગટે ખરી, પણ એવી મંદતામાં નકારાત્મક કશું હોતું નથી તે વૈજ્ઞાનિક હકીકત છે. એવી મંદતામાંથી તે જાગ્રત થાય છે અને આગળ ધપે છે. એટલે ગાળો, નિંદા કે આદરભાવ એમાંથી એકેની સાથે આ જીવને કશી નિસ્ખત નથી, તે

જાણશોજી.

પ્રેમસંબંધનો જીવનવિકાસ કાજે ઉપયોગ કરો

જેમ જેમ બીજાંની સાથેનો સંબંધ પ્રગટતો જાય, વધારે ઉન્નત પ્રેમવાળો અને હેતુવાળો થતો જાય, તેમ તેમ વધારે ને વધારે નિર્ભય, વધારે તમન્નાની ભાવના સાથે જીવનમાં તદ્દાકાર આપણે થવાનું છે. જો એવું સમજી સમજીને નહિ થવાનું બને તો તેવા પ્રકારનો સંબંધ જીવનમાં બળપ્રેરક નહિ બની શકે. એટલું જ નહિ પણ ઊલટો એક અવરોધ કરનાર તરીકે નીવડવાનો પણ પૂરો સંભવ છે. પ્રત્યેક ઉદ્ભવતી લાગણી કે ભાવનામાંથી પ્રેરકબળ મેળવ્યા કરવાનું છે. કશું નકામું જવા દેવાનું નથી. આપણા સંબંધીઓ આ જીવનવિકાસના માર્ગના પ્રયાણમાં સહાયક બની જાય, મદદ અને પ્રેરણા આપે, એ રીતે જો રહી શકીએ તો એ કામનું અને આનંદપ્રેરક છે.

અંતે તો સફળતા જ

સેતાન એટલે પ્રકૃતિની પ્રેરાયેલી વૃત્તિઓ આપણામાં છે. તે ક્યારે ઊભરાશે તે જાણી શકાય નહિ. સાધનામાં પ્રવેશતાં અને તેમાં જતાં જતાં-આગળ વધતાં-અથવા તો જરાક પણ સ્થિર થવાતાં, પ્રકૃતિ પોતાની રમત શરૂ કરે છે, અને જે અનેક પ્રકારની વૃત્તિઓ જન્મતી હોય છે, તેમાં સાધક આવરાઈ જાય છે, લપેટાઈ જાય છે. વળી, પાછો જાગે છે અને સંગ્રામમાં જોડાય છે. કદીક હારે છે, કદીક જીતે છે. એવી પરંપરામાંથી કટિબદ્ધ થઈને ઉત્સાહથી, ઉમળકાથી તે તેનો સામનો કર્યા કરે છે અને એમ અંતે તો તે પ્રકૃતિને પણ ચેતનના ગુણવાળી બનાવ્યા વિના છોડતો નથી.

જીવનનો સાચો યોગ તો સમન્વય કરી જાણવામાં સમજે

છે. વિસંવાદમાં પણ સંવાદ તે અનુભવે છે.

જીવનઆદર્શ પ્રમાણેનાં દષ્ટિ, વૃત્તિ અને વલણ જે જીવ જીવનમાં જાગતા પ્રસંગોમાં જીવતા રાખી શકે છે, તેને અંતરમાંથી હિંમત, ધીરજ, ઓથ, સહાનુભૂતિ, પ્રેમ વગેરે મળ્યાં કરતાં તે અનુભવી શકે છે.

પ્રકૃતિને મદદગાર મિત્ર બનાવવી પડશે

જે કોઈ સાધક છે અને જીવનવિકાસના પંથે પળેલો છે, એણે પોતાના સ્વભાવને અને પોતાની પ્રકૃતિને પણ ઊંચે પ્રગટાવવાં પડશે. પ્રકૃતિ હંમેશાં અવરોધ કરનારી છે. એ સાચા જ્ઞાનના હાર્દની અને જ્ઞાનની કક્ષાના અનુભવની સમજણ નથી. સાધકે એને પોતાના એક મિત્રના રૂપમાં પલટાવવી પડશે અને તેની જબરજસ્ત શક્તિનો પછીથી ધ્યેય સિદ્ધ કરવા પાછળ ઉપયોગ કર્યા કરવો પડશે, પરંતુ હાલમાં તો તે આપણી અંદર નિર્દોષ ઘેટાનો સ્વાંગ લઈને પડેલી હોય છે અને ઘણે ભાગે આપણી આગેકૂચમાં ગુપ્ત રીતે અવરોધ કરે છે.

સત્સંગ અને નિઃસંગ

સંબંધ વધે તેમ તેમ નિઃસંગની ભાવના પણ વિશેષ ને વિશેષ કેળવાયા જાય તો જ સાધનાના માર્ગમાં ફાવી શકાય એમ છે. સત્સંગની ભાવના રાખવાથી, એટલે કે જે જે કંઈ મળે તેની તેની સાથે જીવનવિકાસના હેતુના જ્ઞાનની ભાવના ફળાવવાની એકમાત્ર એકાગ્ર અને કેંદ્રિત દષ્ટિ, વૃત્તિ અને વલણ પ્રગટ્યાં હોય, તો તેવા સત્સંગથી, નિઃસંગ એટલે કે આત્માની ભાવના કેળવાતી જતી હોય છે. તેથી, સત્સંગત્વે નિઃસંગત્વમ્ ।

એ અનુભવની હકીકત છે અને યથાયોગ્ય છે.

બહેનો સાથેનો સંબંધ

બહેનો સાથેનો સંબંધ વધતાં પોતાની પ્રકૃતિનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ નિર્દોષ ઘેટાના અંચળા વડે ધીમે ધીમે આપણને તદ્દન બેફામ અને અજાણ રાખીને આપણામાં પ્રવેશ પામી ના જાય અથવા ફૂલીફાલી ના જાય, તે સારુ સતત તકેદારી રાખી પ્રાર્થના કરીને એમના પરત્વે પ્રેમભક્તિભાવ હૃદયથી કેળવી કેળવીને એમનામાંથી પ્રેરકબળ આપણે મેળવવાનું છે. બહેનો પરત્વેની આદરની ભાવના વધારી વધારીને તે સંબંધ જીવનવિકાસની ભાવનાના પોષણને યોગ્ય કેળવવાનો છે. સર્જનને માટે બે સામસામી બાજુના ગુણ મેળવવા પડે છે. કંઈ નહિ તો પૂર્ણ વિકસિત જીવનના હેતુના ફલિતાર્થ થવા માટે તો એટલે કે જીવનયોગ માટે તો પરસ્પર સામસામી બાજુના ગુણ પૂરેપૂરા વિકસાવવાની અગત્ય છે, જેમ કે એક બાજુ અત્યંત ઉત્કટ તમન્ના અને તે સાથે સાથે પૂરેપૂરી ધીરજ. તેવી રીતે પુરુષદેહધારી જીવના ગુણોની સાથે સાથે સ્ત્રીદેહધારી જીવના ગુણોનો પૂર્ણપણે વિકાસ એટલે કે બંનેના ગુણોનો એકમાં પ્રગટેલો વિકાસ સાધકનામાં થવો જોઈશે. બહેનો અને માતાઓ સાથેનો નિર્મળ ભાવસંબંધ એ પતન કરનારું સાધન નથી, પરંતુ બળ અને પ્રેરણા આપનારું સાધન છે. તે સંબંધના અંતરના હાર્દમાં જીવનવિકાસના ધ્યેયનું જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનું ભાન પ્રગટેલું હોવું જોઈશે. આદરભાવની ઊંચામાં ઊંચી ટોચ કેળવીને અને કોઈ પણ સામાજિક પ્રકારના ભયથી રહિત થઈને તેવો સંબંધ સહજમેળે વિકસ્યા કરે તે યોગ્ય છે. પોતાની મેળે એવો સંબંધ ખોળતા જવાનું ના હોય અથવા તો પોતાની મેળે એવો સંબંધ વધારવા જવાનું પણ ના હોય અથવા તો તેઓને આગળ પડીને

મળવા જવાનું પણ ના હોય.

વહેવારુ સલાહની યોગ્યતા

આપણા મિત્ર કહેશે કે ‘ભાઈ ! ઊંડા પાણીમાં ઊતરવામાં સાર નથી. એના કરતાં દૂરથી નમસ્કાર કરવા સારા. દેવતામાં હાથ નાખો અને ના દાઝો એમ બને ખરું ?’ વળી, સામાન્ય માનવી સલાહ આપે છે કે ‘અગ્નિ, સાપ અને પાણી સાથે ખેલ ના કરવા.’ આ બધી વહેવારની હકીકત છે અને વાડ બાંધીને જેમ ખેતરના અનાજની રક્ષા કરવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે સંસારવહેવારની નીતિને જેમ તેમ કરીને જાળવવા માટે ઉપરનું કથન યોગ્ય છે.

સાધકના જુદા વર્તનનાં કારણો

આપણે તો એ કદી ના ભૂલવું ઘટે કે દરેક કામનું ખરું મૂલ્ય તેમ જ તેનું સારુંનરસું પરિણામ એને કયા ભાવથી અને હેતુથી કરવામાં આવેલું છે, તેના ઉપર અંતે તો રહે છે. ભાવ જ મહત્ત્વે કરીને પ્રધાનપણે જીવતોજાગતો દરેક કર્મમાં રહે અને કર્મ પોતે કર્મના ભાવ પ્રમાણે થયા કરે તે આપણે માટે જરૂરી, યોગ્ય અને અનિવાર્ય છે. દરેક કર્મમાં જેને ખરેખરો ભાવ જો જીવતો રહી શકે, તો તેને કશા પ્રકારનાં સંકોચ અને ભયની લાગણી ઉદ્ભવતી નથી. સકળ પ્રકારનાં સંબંધ અને કર્મ પણ ભાવના કેળવવાને અર્થે છે અને જીવનવિકાસના ઘડતર અને ચણતરને કાજે છે. તે વિના સંબંધ કે કર્મનો બીજો કોઈ અર્થ કે હેતુ નથી. આવું ભાવપૂર્ણ કર્મ સામાન્ય માનવીને માટે શક્ય ના પણ હોય અને તેને માટે ઉપર જે કહેવતો લખી છે તે ચાલી પણ શકે, પરંતુ જેને જીવનની સાધના યથાયોગ્ય-પણે કરવાની છે, તેણે તો સર્વથી પ્રથમ અભયની ભાવના કેળવવાની છે.

ભય કોઈ એક પ્રકારનો હોતો નથી. ભયમાં અનેક પ્રકારના સંકોચ પણ રહેલા છે અને ભયના પોતાના પ્રકાર પણ ઘણા ઘણા છે. કર્મ કે પ્રસંગ વડે કરીને ઘણી વખત ભય તથા ભયના આનુષંગિક સંકોચ વર્ધમાન પણ થતા હોય છે. સામાન્ય માનવી તેમાં ડૂબી પણ જાય છે, જ્યારે સાધનાના વિકાસને માટે કર્મ એ તો ભાવનાને પરિપક્વ કરવાને માટે મળેલો આધાર છે અને પ્રભુની કૃપાની ઉત્તમ તક છે. સાચો સાધક ભયના કારણ વડે કરીને કંઈ કશું મૂકતો નથી અને ચૂકતો નથી. તેથી, તે સ્વચ્છંદપણે વર્તે છે એમ તો કદી પણ ના ગણાય. જ્યારથી જીવ જીવનવિકાસના હેતુ કાજે સાધનામાં પ્રમાણિકપણે ડગલાં માંડે છે, ત્યારથી જ એણે તો સ્વચ્છંદને તિલાંજલિ આપવા માંડેલી છે. હજી, તે બિચારો જીવદશામાં હોવાથી કદીક કદીક ભુલાવામાં પણ પડી જાય, પરંતુ તેથી જાગીને તે મરદ બને છે અને વળી પાછો પુનઃ હરિઃૐ એમ પોકારીને જીવનસંગ્રામ ખેલે છે. ‘દૂધનો દાઝેલો છાશ ફૂંકી ફૂંકીને પીવે’ તેના જેવી તેની ગતિ થતી નથી. સર્વ પ્રકારના જીવદશાના સંસ્કારને તો તે રાખ કરવા બેઠો છે. ભાવનાના પુટ વારંવાર આપી આપીને એની ભસ્મની માત્રા તે બનાવશે. અને એ માત્રા તો ચેતન આપનારી નીવડવાની છે. ભયથી કરીને કશું ના કરવું એ સાધનાના માર્ગનું લક્ષણ નથી. તે સાવચેતી ના રાખે એવું કશું નથી, પરંતુ ભયના માર્યા કે સમાજના ડરના માર્યા અમુક તે ના કરે એ સાધનાક્ષેત્રની હકીકત મને લાગતી નથી. જીવનવિકાસની સાધના જીવદશાનાં કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, અભિમાન, આશા, ઈચ્છા, કામના, લોલુપતા

વગેરે વગેરેથી પર થવા કાજેની છે. જેમ જેમ સાધકનામાં ભાવનાની ઉત્કટતા અને તત્પરતા પ્રગટે છે અને તે દશામાં જ્યારે જ્યારે ઉપરના જીવદશાના સંસ્કારો પ્રગટે છે, ત્યારે તેનામાં એક દાવાનળ, એક ઘોર સંગ્રામ રચાય છે. એ સંગ્રામમાં એ સામી છાતીએ પરાક્રમયુક્ત થઈને વીર બનીને લડે છે. કદીક તે ઘવાય છે, તો તેથી તે કદી નાસીપાસ થતો નથી. સાધક કદી હારતો જ નથી એવું નથી હોતું, પણ તે હારીને નિરાશાથી ઘેરાઈને માથે હાથ દઈને બેસી રહી શકતો નથી. હારતાં તે પાછો પ્રેરણાન્વિત બનીને અત્યંત ઉત્સાહથી અને ઉમળકાથી કટિબદ્ધ થઈને મળેલા સમરાંગણમાં ફરીથી પ્રવેશ કરે છે અને આખરે જીત્યા વિના તે કદી જંપતો નથી. સમાજની નીતિનાં ધોરણની પરત્વે સાધક સપૂયો બેપરવા છે એવું તો કશું નથી, પરંતુ તે જ એક જીવનનું ધોરણ સંપૂર્ણ યથાયોગ્ય પ્રકારનું છે એવું તેને લાગતું નથી, અથવા તેના ચોકઠામાં જ પૂરેપૂરું પુરાઈ રહેવાનું અને તે પ્રમાણે વર્તવાનું તેને માન્ય નથી. તેથી, તે સમાજની નીતિનો વિરોધી છે એમ પણ ગણી ના શકાય. તેની સાથે તેનો મેળ છે તેમ છતાં તેની ભાવનાનું ઉડ્યન તો તેનાથી મુક્ત થવાનું અને પર થવાનું છે.

હરિ:ૐ દિલ્હી, તા. ૧૮-૯-૧૯૩૯

(માલિની)

તુજ દિલમહીં શંકા કેમ તું આમ લાવે ?
 સુહૃદજન પ્રતિની ભાવના કાં ઘટાડે ?
 અવર ન ગણકારી પ્રેમપંથે ધપીને
 સતત નિજ કર્યા જા કર્યા તું ભાવવેગે.

હરિ:ૐ ટ્રેનમાં, કાનપુર જતાં, તા. ૧૯-૯-૧૯૩૯
(માલિની)

સુહૃદજન પ્રતિનાં પ્રેમ, વિશ્વાસ, શ્રદ્ધા
અવિરત હૃદયેથી દો કૃપાથી વહેવા,
ગરીબજનતણો એ એકલો માત્ર લૂહાવો
રહમ દિલ કરીને બાપ ! લેવા મને દો.

હરિ:ૐ કાનપુર, તા. ૧૯-૯-૧૯૩૯,
રાત્રે ૮ વાગ્યે

દિલ દિલનું તાદાત્મ્ય સાધો

વળી પાછો 'દિવસે દિવસે વિશ્વાસ દઢ થતો જાય છે' એ જાણી રાજી થવાય છે, પરંતુ પાછું ઘડીકમાં આમ અને ઘડીકમાં તેમ, પલમાં માસા અને પલમાં તોલા, એવી વૃત્તિ આ માર્ગમાં ચાલી શકનાર નથી અને એવું જો રહ્યા કર્યું તો કશો દહાડો વળનાર નથી. એક બાજુ મનની આવી સ્થિતિ હોવી અને બીજી બાજુ મનની ઊંચી સ્થિતિ હોવી એ બેનો મેળ કદી મળી શકનાર નથી. એક બાજુ આવી સગડગની વૃત્તિ હોવી અને બીજી બાજુ મનની ઊંચી સ્થિતિ ધારવી એ બંનેમાં વિસંગતતા છે. કોઈ પણ જીવનાં વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા જ્ઞાનભાવે સંપૂર્ણપણે બીજા પરત્વે જન્મે, તો એનો પડઘો સામાના દિલ ઉપર પડી તેના દિલને અને સામાના દિલને એક બનાવી દે છે. એવું જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનું પરસ્પરનું દિલનું તાદાત્મ્ય જ્યારે કેળવાય છે, ત્યારે પરસ્પરમાં દિલ મળી, ભળી, ગળી જાય છે, અને જ્યારે દિલ દિલમાં ભળે અને ત્યારે જે ભાવ પ્રગટે છે અને જે આનંદ પ્રવર્તે છે, તે તો એકમાત્ર અનુભવનો વિષય છે. એવું એકાગ્રતા અને કેંદ્રિતતાપૂર્વકનું, દિલ દિલનું, ભાવના-પૂર્વકનું જાગેલું તાદાત્મ્ય તે આધ્યાત્મિક શિક્ષણ માટેનાં બીજ રોપવાની

યોગ્ય તૈયારીરૂપ છે. ભાવનાની ઉત્કટ આવેશ અને આવેગયુક્ત એકાગ્રતા અને કેંદ્રિતતા પ્રગટે છે, ત્યારે તેમાં જે તે કોઈ એકાકાર, તદાકાર, તન્મય થઈ જાય છે. તેવી વેળા તેનામાં સદ્ભાવનાનું બીજ અંકુરિત થવાને મૂકી દેવાતું હોય છે. દિલનો એવો તાદાત્મ્યભાવ પ્રેમભક્તિ પ્રગટ્યા વિના કદી પણ એની સંપૂર્ણતામાં પ્રગટી શકતો નથી.

તોટકાર્યની પ્રેમભક્તિની ભૂમિકા

આ બાબતમાં શ્રીશંકરાચાર્યના શિષ્ય તોટકાર્યનો દાખલો સુપ્રસિદ્ધ છે. તે મુજબ એક વિદ્યાર્થી ભલેને માત્ર જડ જેવો હોય, તેને કશું કંઈ આવડતું ના હોય, ભલેને તે માત્ર ગાયો ચારતો હોય અને છાણવાસીદું વાળતો હોય તોપણ તેનામાં જો સાધના માટેની ખરેખરી તાલાવેલીયુક્ત વ્યાકુળતા પ્રગટેલી હોય અને તેના આત્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુ પરત્વે સંપૂર્ણ પ્રેમભક્તિયુક્ત શ્રદ્ધાવિશ્વાસ પ્રગટેલાં હોય, તો એને જીવન અને જગતનાં તત્ત્વનાં દર્શન અને અનુભવ થાય છે. એટલું જ નહિ પરંતુ કાવ્યશક્તિ પણ કેટલીક વાર ખીલે છે અને તે અનુભવને કાવ્યમાં પ્રદર્શિત પણ કરી શકે છે. એમાં જે કંઈ સદ્ગુરુના ભાવ આધારને લીધે સાધકમાં પ્રગટવાપણું છે કે વિકસવાપણું છે, તે તો સાધકની પોતાની પ્રેમ, સેવા, શ્રદ્ધા, વિશ્વાસની ભાવનામાંથી ઉદ્ભવે છે અને વિકસે છે. સદ્ગુરુની ચેતનાનો ભાવ અવતરવાને માટે, દઢીભૂત થવાને માટે, વિકસવાને માટે, સાધકમાં તેવી યોગ્ય ભૂમિકાની અપેક્ષા રહે છે. તેવી ભૂમિકા તોટકાર્યના દિલમાં હતી. એટલે એ ભૂમિકાને આધારે એનામાં તત્વાનુભવ પ્રગટ્યો અને તેનું તોટક છંદમાં પ્રાગટ્ય કર્યું અને તેના ગુરુભાઈઓના અહંકારને પરાજિત કરી નાખ્યો. તોટકાર્યમાં પ્રેમભક્તિ ખૂબ હતી. તેથી, એને ગુરુની પ્રસન્નતા સાંપડી. કોઈની પણ પ્રસન્નતા આપણે આપણા યોગકુશળ કર્મથી જો મેળવી શકીએ, તો તેનો

સદ્ભાવ અને ભલી ભાવના આપણા ઉપર પ્રવર્તે છે એ તો જાણીતી હકીકત છે. તે આપણને મદદકર્તા છે. આપણે કોઈનો સદ્ભાવ મેળવવા ખાસ આગળ પડીને જવાનું નથી, પરંતુ સર્વનો સદ્ભાવ આપણા પરત્વે આપોઆપ સાંપડવાની કળા યોગ્ય પ્રકારનાં કુશળ કર્મમાંથી પ્રગટે છે.

સદ્ગુરુની વ્યક્તિ અને તેનો ભાવ

ભાવની બાબતમાં સદ્ગુરુનું શરીર નહિ એટલે કે માનવી વ્યક્તિ નહિ, પરંતુ જે શક્તિ, ભાવ અને ગુણ વડે કરીને જીવનનો સંપૂર્ણ વિકાસ થવાની શક્યતા છે, તેનો જીવંત ખ્યાલ આપણે સાધના કરતાં કરતાં કેળવી કેળવીને દઢાવવાનો છે. વ્યક્તિ તેવા ભાવનું કેંદ્રસ્થાન હોવાથી અને તે આત્મનિષ્ઠ હોવાથી ભાવ અને વ્યક્તિને જુદાં પાડવાં ઘણું ઘણું અઘરું થઈ પડે છે. વ્યક્તિ જો સંપૂર્ણ ભાવમાં ભળી, મળી અને ગળી ગયેલી હોય, તો તેના હૃદયનો એવો ભાવ આપણા પોતાના વિકાસના હેતુને ફળવવાને તેવા જ્ઞાનભાન સાથે કેળવવાનું સંપૂર્ણપણે યોગ્ય છે.

ભાવાવસ્થા દ્વારા ઝડપી પ્રગતિ

ભાવમાં જ્યારે એકાગ્રતા અને કેંદ્રિતતા પ્રગટે અને ટકે એટલે કે એમાં જ એટલી તો ગાઢ તન્મયતા જન્મે કે આગળ પાછળનાનું ભાન પણ રહે નહિ, એવી સ્થિતિ વારંવાર જ્યારે થઈ જતી હોય ત્યારની સ્થિતિમાં સંપૂર્ણ એવી ભાવાવસ્થા થઈ જવાની તૈયારી હોય ત્યારે જેવા થવાનું દિલ હોય તેની સદ્ભાવના consciously ચેતનાપૂર્વક જો આપણે હૃદયમાં રાખી શક્યા, તો આપણી પ્રગતિ ઘણી ઝડપી થાય. આમ થવું તમારા મારા જેવા માટે હાલની આપણી દશામાં શક્ય નથી. એ તો તટસ્થતા, સમતા પૂરેપૂરી સંપૂર્ણપણે કેળવાયેલી હોય ત્યારે જ તેમ બની શકે. અને જો એમ બની શક્યું તો તો

આનંદ અને ભાવમાં ઘણી ઘણી તત્પરતા અને ઉત્કટતા પ્રગટશે અને જીવનવિકાસનો હેતુ વહેલો સફળ થશે. જીવનના બીજા વહેવારકર્મમાં પણ એની અસર પડ્યા વિના રહેશે નહિ. કર્મમાં પણ યોગકૌશલ્ય પ્રગટવા અને વિકસવા માંડશે.

ત્રાટક

ત્રાટકમાં જરા પણ ઉતાવળ કરશો નહિ. આંખનું કામ છે. એટલે ખૂબ સંભાળથી કામ લેશો. ત્રાટક પૂરું થાય તે પછી તરત તેનો ભાવ જાળવતાં જાળવતાં આંખ ઉપર પાણીની છાલકો સારી પેઠે મારશો. અને તે પછી તરત મીચિલી આંખે ધ્યાનમાં મનને કેળવીને દઢાવીને બેસશો અથવા તો સૂઈ જશો, પણ ઊંઘ કે તંદ્રાને વશ થશો નહિ. એટલે ત્રાટકમાંની એકાગ્રતા ધ્યાનમાં ખપમાં લાગશે અને આંખને પૂરતો આરામ મળી જશે. એટલે શ્રમ અને આરામ બંને મળવાથી આંખનું તેજ વધશે, ઘટશે તો નહિ જ. ત્રાટકમાંથી પ્રગટેલાં ભાવ એકાગ્રતાનો ઉપયોગ સ્મરણ ભાવધારણામાં પણ કરી શકાય. અથવા તો બીજા કોઈ સાધનાના અભ્યાસમાં પણ તેને વાપરી શકાય.

સદ્ગુરુ હેતુપૂર્વક આઘાત પણ આપે

તમે wavering attitudeવાળા (ભારે સગડગવાળા) છો એમ લખીને તમને આઘાત આપ્યો છે એમ તમે લખો છો, પરંતુ મને જે લાગ્યું તે મારે તમને લખવું ઘટે. કેટલાંક વર્ષ ઉપર મિત્રભાવે તમે મને એકવાર કહેલું કે ‘મારા જે દોષ દેખાય તે બતાવજો.’ ત્યારે તમને મેં સાફ ના પાડેલી અને કહેલું કે ‘મિત્રના કે કોઈના દોષ જોવાનું કામ મારું નથી.’ એ તમને બરાબર યાદ હશે જ. હવે, પરિસ્થિતિ બદલાઈ છે. તમારી પોતાની સ્વયં ઈચ્છાથી અને પૂરેપૂરી દિલની રાજીખુશીથી તથા ઈતેજારીથી જ્યારે તમે આ જીવનું માર્ગદર્શન પ્રેમથી સ્વીકાર્યું છે, ત્યારે એણે એનો ધર્મ બજાવવો રહ્યો. તમને થયેલા તેવા આઘાતમાંથી જે લાગણી

ઉત્પન્ન થઈ, તેનો જ્ઞાનપૂર્વક ઉપયોગ જો તમે કર્યો હોત, તો સારું હતું. ‘ભલેને એ ગમે તેમ કહે પણ હવે તો આ માર્ગમાંથી ચળાવાનું છે જ નહિ અને આમ કે તેમ વૃત્તિનું ડામાડોળ થવાપણું હવે તો કરવું જ નથી અને થવા દેવું જ નથી.’ તેવા પ્રકારનો નિર્ધાર જો પ્રગટાવ્યો હોત, તો મારાથી તમને કહેવાયેલા, ઉદ્દેશાયેલા તે વચનની સંપૂર્ણ સાર્થકતા થાત. આ બાબતમાં સામાન્ય માનવીની એક એવી રીત હોય છે કે જે ઊંઘતો હોય તેને ઊંઘવા દેવો, જ્યારે અહીં તો આ જીવની technique (કાર્યશૈલી) પ્રભુકૃપાથી તદ્દન જુદા પ્રકારની છે. counter-feelings પ્રત્યાઘાતી-સામી-લાગણી હેતુપૂર્વક જગવવાને માટે પણ કેટલીક વખત કોઈ પ્રકારનું ગતકડું કરવાનું સૂઝે પણ ખરું-જોકે ‘ગતકડું’ એ તો વિનોદનો શબ્દ છે, પણ સાચી રીતે પણ તેમ કરવાનું જ્ઞાનભાનપૂર્વક હેતુપૂર્વક બની શકે, પણ બધાંની સાથે તેમ ના પણ થતું હોય. કોઈ જીવ પ્રભુકૃપાથી આ માર્ગે એવો મળ્યો હોય કે જે વધારેમાં વધારે ચોક્કસ, વ્યવસ્થાવાળો, ઝીણી દૃષ્ટિવાળો, નિયમિત પદ્ધતિસરનો હોય, તો તેવાની સાથે તે તેવો ભાવ પણ રાખી શકે છે. તેનામાં પ્રવેશવાને માટે તે પ્રકારનું તેનું (એટલે ગુરુનું) વર્તન અને તે રીતનું પણ તે કાળ પૂરતું બને, પણ સદા કાળને માટે તે તેમ ના પણ કરે. એવો પ્રસંગ મળતાં સાધકની આંતરિક વૃત્તિ તપાસવાને કે જાણવાને માટે, તે હેતુપૂર્વક સહજ ભાવથી તેને છંછેડે પણ ખરો. તેથી, તેના અંતરમાંની વૃત્તિ એકદમ વ્યક્ત થવાથી તેનાં મૂળ તેને પરખાય છે.

એવા આઘાત પરત્વે સાધકનું વલણ

કસોટી કર્યા વિના અને કોઈ પણ સાધકના આંતરસત્ત્વનો અનુભવ થયા સિવાય સદ્ગુરુ પણ કંઈ કશું કરી શકતો નથી. નિમિત્ત પ્રગટે છે ત્યારે તેના ધક્કેલાથી તે તેમ પણ વર્તે છે. એટલે

તેણે આમ કેમ કર્યું કે તેમ કેમ કર્યું એવા પ્રશ્નમાં ઊતરવા કરતાં આપણા પોતાના શ્રેયને અર્થે આપણા તરફથી તેને પોતાને તેવું નિમિત્ત સાંપડેલું હોવાથી, તે તેમ વર્તતો હોય એમ માનવામાં અને લક્ષમાં રાખવામાં બંનેને ન્યાય થાય છે અને આપણું શ્રેય થાય છે. છોડની આસપાસનાં ઝાંખરાં કે એવું બીજું જે ઊગેલું હોય તેને નીંદવું પડે છે. વળી, કોઈ મોટું ઝાડ ઉછેરવાનું હોય તો એક મધ્યની ઊભી થડ જેવી ડાળી સિવાયની બીજી બધી ડાળીઓ કાપી નાખવામાં આવે છે, કે જેથી મૂળમાંથી મળતો રસ બીજાં ડાળાંપાંદડાંના પોષણ માટે ના જતાં મુખ્ય થડને તે જ પોષ્યા કરે અને તે મજબૂત અને દઢ થાય. એટલે પછી આગળ જતાં ભલેને એમાંથી બીજી ડાળીઓ ફૂટે. એવી રીતે આપણામાં સુષુપ્ત રીતે પડી રહેલા અનેક પ્રકારના નકારાત્મક સંસ્કારો, સ્વભાવનાં વલણો, મનાદિકરણની ટેવો, જે ‘અજ્ઞાત મન’ કે ‘અર્ધજાગ્રત મન’માં છુપાઈને ભરાઈને પડેલું બધું હોય છે, તે બધાંને તો ઊંઘમાંથી જગાડીને નિર્દયપણે (જોકે એ જ ખરી દયા છે, દાક્તરના નસ્તરની જેમ) જડમૂળથી લય પમાડવાનાં અને ઊર્ધ્વગામી કરવાનાં છે. કોઈ સાધકમાં એવી સગડગની વૃત્તિ હોય, તો તેને વારંવાર જગાડીને તેનો તો લય કર્યે જ છૂટકો છે. તેમ કરવા જતાં સામેથી તે સાધકનો પૂરેપૂરો હૃદયપૂર્વકનો સહકાર જો ના મળી શકે, તો તે કર્મ અધૂરું પણ રહે છે. પ્રાણની નીચલા થરની વૃત્તિઓને જાણી જોઈને તો ઉશ્કેરવાની ના હોય, પરંતુ જ્યાં સુધી આપણે જીવદશાવાળા છીએ ત્યાં સુધી પ્રાણની નીચલા થરની વૃત્તિઓ વ્યક્ત તો થયા કરવાની. તે તે વેળા આપણને પોતાને સાધના માટેની ઉત્કટતા, તત્પરતા અને ધગશ કેટલી છે તેની સમજણ પડી જવાની છે. પ્રાણની તેમ જ બીજાં કરણોની તો એવી કેટલીયે છૂપી પડેલી વૃત્તિઓ છે. એવાં પ્રસંગ અને નિમિત્ત

સદ્ગુરુ હેતુપૂર્વક પણ ઊપજાવી શકે છે, કે જ્યારે તે જાગ્રત થાય. કોઈ જાગ્રત સાધક તે વેળા ચેતીને તેનો સદ્દુપયોગ પણ કરી શકે છે. આત્મનિષ્ઠ, ચેતનમાં પૂરેપૂરો પ્રગટેલો સદ્ગુરુ, આમ જ વર્તે કે તેમ વર્તે એવું કશું ધારાધોરણ ભલે ના હોય, પરંતુ તેનામાં જ્ઞાનાત્મક વ્યવસ્થિતિ પ્રગટેલી નથી હોતી એવું પાછું નથી, પરંતુ જુદા જુદા જીવો સાથેનું તેનું જુદા જુદા પ્રકારનું વર્તન જોઈને આપણામાં કશી અવળચંડાઈ ના પ્રગટે તે પરત્વે તો પૂરેપૂરું જીવતું લક્ષ રાખવાનું છે.

દિલનો મેળ

પરસ્પરમાં પરસ્પરનું દિલ જો પ્રગટેલું હોય છે, એટલે કે એવો હૃદયનો ભાવ પ્રગટેલો હોય છે ત્યાં શંકા જન્મી શકતી નથી, તેને અવકાશ રહેતો નથી. દિલનો ભાવ તો દિલને સમજે છે, પિછાને છે, કદર કરે છે અને સદાય એકાત્મભાવમાં પ્રવેશવાને ઝંખનાવાળો હોય છે. એવો ભાવ આપણામાં પ્રગટ્યા કરે ત્યારે જ પરસ્પર સરળતા પ્રગટવાની છે, તે જાણશો. ધ્યાનમાં થોડુંક સ્થિર થવાશે ત્યારે અને ભાવમાં એકાગ્રતા અને કેંદ્રિતતા પ્રગટશે ત્યારે જે બીજું બતાવવાનું છે તે પ્રભુકૃપાથી બનશે. હાલમાં તો નામસ્મરણની ભાવધારણા કેળવ્યા કરશો. ધારણામાં થોડુંક જરાતરા સ્થિર થવાનું બને છે, તે જાણ્યું છે. પ્રત્યેક પરિસ્થિતિમાંથી, પ્રત્યેક પ્રસંગમાંથી, પ્રત્યેક કર્મમાંથી આપણને પ્રેરકબળ મળે એવી કળા શીખવાનો ઉત્સાહ આપણે દાખવવાનો છે, પણ સર્વશ્રેષ્ઠ કળા તો દિલનો મેળ ઉપજાવવામાં અને રાખવામાં સમાયેલી છે.

કલ્પનાની નહિ માત્ર સ્વાનુભવની વાણી

બહેનો સાથેના વર્તવની હકીકતમાં આ જીવની વિચારસરણી સાથે ગાંધીજીની વિચારસરણી મળતી આવે છે, એમ તમે લખો

છો, તે જાણીને આનંદ થયો. તેથી, આ જીવની મહત્તા વધી છે એમ લાગતું નથી. કોઈ જાણીતા સુવિખ્યાત સંતાત્મા કે ચેતનમાં પ્રગટેલા સત્પુરુષની વાણી સાથે આ જીવનું લખવું કે કહેવું મળતું આવે તોયે આનંદ, કદાચ સરખાપણું ના આવે તોયે આનંદ. સરખાપણું આવવું જ જોઈએ એવું તો કશું નથી. પ્રભુકૃપાથી જે કંઈ હવે લખવા માંડ્યું છે, તે અનુભવના પાયા ઉપરનું હોવાથી બીજાંનું તે પરત્વે શું કહેવું છે અને સામ્યવાણું છે કે જુદું છે તે વિશે કશી નિસ્ખત પ્રગટતી નથી, (અલભત્ત, એવા કોઈ મુક્તાત્માના વક્તવ્ય સાથે સામ્ય હોય ત્યારે આનંદ જરૂર થાય.) તેમ છતાં એવા મુક્તાત્માની વાણી જુદી હોય, તો તે પણ અનુભવની વાણી હોઈ શકે છે. ઘણાં પાસાંવાળા પરમાત્મતત્ત્વનો તેઓએ તે રીતે અને તે પ્રકારે અનુભવ કર્યો હોય. તેથી, તેમ તે ભલે તે તે રીતે યોગ્યપણે વર્ણવે.

પોતાના સદ્ગુરુમાં જ મનનચિંતન

આપણામાં પણ જ્યાં સુધી બીજા કોઈ સત્પુરુષ પણ આવું જ કહે છે એમ સમજવાથી આપણા સદ્ગુરુમાં શ્રદ્ધાવિશ્વાસ વધે (અને એવી રીતે વધે છે) ત્યાં સુધી આપણાં શ્રદ્ધાવિશ્વાસની ઊણપ સમજવી. ચેતનાના એકાત્મભાવના અનુભવમાં તો સર્વ કંઈ એક છે, તેમ છતાં માનવદેહધારી વ્યક્તિને પ્રત્યેકને પોત પોતાના અલગ સંસ્કાર, રુચિભેદને લીધે અલગ દેખાતો માર્ગ, વ્યક્ત થવાની પોતાની ખાસ કળા વગેરેમાં વિશિષ્ટત્વ કે વ્યક્તિત્વ, જે કહો તે, તે પ્રગટવાનું. એટલે તેને જો ભેદ કહો તો તેટલો ભેદ તો રહેવાનો અથવા દેખાવાનો. વળી, કોઈ મુક્તાત્મા સત્યના અમુક પાસાને વધુ મહત્ત્વ આપે અને બીજું કોઈ તે જ આત્મતત્ત્વના બીજા પાસાને વિશેષ મહત્ત્વ આપે એવું બનવા પણ પૂરેપૂરો સંભવ છે. આપણે તો સાધનાની દૃષ્ટિએ

પૂરેપૂરો ભક્તિભાવ અને સદ્ભાવ એવા પ્રત્યેક પરત્વે રાખવાનો છે. આવા પુરુષોની સરખામણી કરવામાં કદી પણ પડવું નહિ. તે રીત જ અજ્ઞાનમૂલક છે. જે સદ્ગુરુની હૃદયમાં હૃદયથી પ્રતિષ્ઠા કરી તેના વ્યક્તવ્યમાં જ ઊંડું ઊતરીને તેનું જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનું અનુશીલન પરિશીલન થયા કરે, તે આપણા કાજે વધારે હિતાવહ છે. અને તે પ્રમાણે જો સતત એકધારું યોગ્ય વર્તન થયા કરે તો તેમાંથી સદ્ગુરુ પરત્વેની કદરભાવના અને સદ્ભક્તિ પ્રગટે છે. તથા, ઘણું હાલ ના દેખાતું અને ના સમજાતું સમજાય છે.

एको देवः केशवो वा शिवो वा ।

એટલે એકમાં જ સદ્ભાવનાને એકાગ્ર અને કેંદ્રિત કરવાથી સંકુચિતતા પ્રગટે છે, એમ કોઈ જો માને તો તે સાવ હકીકતથી વિરુદ્ધની વાત છે. સદ્ભાવના જ્યાં કોઈમાં યોગ્ય રીતે એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થાય એટલે તે વિસ્તારને પામે જ, તે આ માર્ગની વૈજ્ઞાનિક હકીકત છે. એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થયેલી સદ્ભાવના કદી પણ સંકુચિત બની શકતી નથી, એ અનુભવની હકીકત છે.

બહેનો પ્રત્યે પૂજ્યભાવનું મહત્ત્વ

સર્વ કંઈ બાબતમાં, પ્રસંગમાં, સંબંધમાં, જીવનસાધનાના હેતુના જ્ઞાનને જ આપણે મોખરે રાખવાનો છે. એટલે કે બહેનો કે માતાના સંબંધમાં એ જ ભાવનું મહત્ત્વ જો જાગ્યા કર્યું અને એ જ જો મોખરે રહ્યા કર્યું અને એવા ભાવનું જીવતુંજાગતું પળેપળનું લક્ષ જો રહ્યા કર્યું તો બીજી કોઈ જાતની વૃત્તિ ઉદ્ભવવાનો સંજોગ રહેતો નથી. એ તો જગજ્જનની છે અને પોતાનાં બાળકો ઉપર અત્યંત પ્રેમભાવ રાખે છે, પરંતુ એ ભાવ જીવપ્રકારની દશાનો છે. એટલે તે તેને મદદકર્તા નીવડી શકતો નથી. કુદરતે મૂઢ પ્રાણીમાં બાળકના ઝેરને માટે જેમ એક પ્રકારની instinct (પ્રાકૃતિક પ્રેરણા) મૂકેલી છે તેવી રીતનો તે ભાવ છે. તે ભાવનો

ઉપયોગ હેતુની જ્ઞાનપૂર્વકની ધારણા રાખીને જો કોઈ કરી શકે, તો તેથી તેનો વિકાસ ઘણો થાય અને નવસર્જનમાં પણ તે ઘણું મદદકર્તા થઈ પડે. ધ્યેય પરત્વેના પ્રયત્નના વેગમાં પ્રાણશક્તિ પણ તે પ્રગટાવી શકે. સામાન્ય વ્યક્તિમાં એવું હોવું કે કલ્પવું તે શક્ય નથી. એટલે આપણે પોતે જ આપણી સાધનાનો ભાવ ઉત્કટપણે, પ્રખરતાથી, જીવતોજાગતો સકળ પ્રકારના સંબંધમાં રહ્યા કરે તે કેળવ્યા કરવાનું છે. તેવો ભાવ મોખરે જો જીવતોજાગતો રહ્યા ના કરતો હોય અને યદ્વાતદ્વાપણે આવા પ્રકારના સંબંધમાં ભળ્યા કરતા રહીએ તો તો પતનને જરૂર અવકાશ છે. સર્વ પ્રકારનો સંબંધ માત્ર ભાવના કેળવવા માટે છે, તે ભાન જો પૂરતું જીવતુંજાગતું ના રહેતું હોય અને ના કેળવાતું હોય, તો તો તેવા સંબંધથી આપણે આવરાઈ પણ જઈએ, પરંતુ તેથી કરીને ભય સેવીને તેવી આભડછેટની વૃત્તિ રાખવી તે તો સાધનાના માર્ગનું કામ નથી. ભાવનું જ્ઞાન રાખીને, સંબંધનો હેતુ સમજીને, જો વર્તવાનું બની શકે તો કોઈ પણ પ્રકારનું અનિષ્ટ જન્મવાનો સંભવ રહેતો નથી. એમની ત્યાગભાવના, એમની ધીરજ, સહનશીલતા, મુગ્ધભાવ, કોમળતા, સર્વાર્પણ કરવાની શક્તિ, એમનું ન્યોછાવર થઈ જવાનું દિલ, જેને દિલ સોંપ્યું તેમાં જ તન્મયતા કેળવવાની ભાવના-આ બધા ગુણો આપણે જાગ્રતિ રાખી રાખીને હેતુપૂર્વક કેળવવાના છે. આવા બધા ગુણભાવનું ઉદ્દીપન બહેનોના સંબંધથી થાય છે. જો આપણે આખી માનવજાતિની ઉન્નતિનો ઈતિહાસ બારીકાઈથી તપાસીશું, તો એ ઉન્નતિમાં જે સારું તત્ત્વ ખીલેલું છે, તેનું મૂળ કારણ તો બહેનો છે તેવું જણાયા વિના રહેશે નહિ. સંસ્કૃતિ અને ધર્મની ભાવનાને જો કોઈએ જીવતોજાગતો રાખી હોય તો તે બહેનોએ છે.

ત્રાટક

ત્રાટકમાં આંખ મીંચાવા દેવાની કે પાંપણ ફરકવા દેવાની નથી. જ્યારે એવું થાય ત્યારે તે બંધ કરી દેવું, પરંતુ સમયનો નિર્ધાર તેમાં જળવાય ત્યારે તે યોગ્ય પ્રકારનું છે એમ ગણાય. ગમે ત્યારે ગમે તેમ તે મૂકી ના દઈ શકાય. ત્રાટકથી મક્કમતા કેળવાય છે, નિશ્ચયબળ કેળવાય છે અને દૃઢાત્મક અને નિશ્ચયાત્મક ભાવ પ્રગટાવવાને માટે અને એકમાં જ સ્થિરતાથી વળગી રહેવા માટેનું બળ કેળવવાને માટે ત્રાટકનું સાધન યોગ્ય છે.

અનાસક્તિ દ્વારા આત્મશોધન

કોઈ પણ વિચાર આવે અને તેની પરંપરા જાગે ત્યારે સફાળા જાગ્રત થવાનું બને તો ઉત્તમ. તેનાં મૂળને શોધી કાઢવું અને એ મૂળને ખોળી કાઢીને એ મૂળની વૃત્તિથી અનાસક્ત કેમ કરીને થવાય તેવા પ્રયત્ન કરતા રહેવું. જેમ જેમ અનાસક્તિ તેની સર્વોત્તમ ટોચે પહોંચે છે તેમ તેમ વિચારની પરંપરા ટૂંકી થતી જશે અને પછી અટકશે. એટલે આપણે અનાસક્ત, નિર્મમ, નિરહંકારી થવાને જાગ્રતિ રાખી રાખીને તેવા સત્પ્રયત્નમાં પ્રભુકૃપાથી મંડ્યા રહેવાનું છે.

સદ્ગુરુની કૃપાની પ્રાર્થના

બાકી, આ જીવ તો માટીના ઢેફા જેવો છે. એણે તો

‘થાવું કૃપા થકી ભીનું, જ્યમ મેહ રોડું.’

(જેવી રીતે વરસાદથી માટીનું રોડું ભીનું થાય છે તેમ તારી કૃપાથી ભીના થવું છે) એવી પ્રાર્થના સેવ્યા કરવામાં યોગ્યતા અને સર્વોપરીતા માન્યા કરી છે. કોઈ વેપારીને પોતાના વેપારમાં જો થોડોકે નફો થાય છે, તો તેને પોતાના ધંધામાં ખૂબ ચીવટ અને ઉત્સાહ પ્રગટે છે અને નફો પાછો વેપારમાં નાખીને વેપાર

વધાર્યા કરે છે. પહેલાં તો તમે બે કલાક આવી રીતે બેસી શકો તો ચાર દિવસ ઉઠાય નહિ એવી તમારા શરીરની દશા હતી, અથવા વધારે સાચું તો એ છે, કે તમે એવી રીતે બે કલાક સતત બેસી શકો જ નહિ એવું તમારું શરીર હતું. હવે, તમે દરરોજ બેસી શકો છો. બીજી રીતે પણ શરીરે અને જરાતરા મનના યદ્વાતદ્વાપણામાં ઠીકપણું લાગે છે. જરાક આનંદવૃત્તિ પ્રગટી છે. એટલે પ્રત્યક્ષ ફાયદો અનુભવી શકાય તેમ છે, પરંતુ ભાવનાની મસ્તી હજી પ્રગટી નથી અને ધ્યેય પરત્વેની સાચી ભૂખ લાગેલી નથી. તેમાં ચેતનપ્રાણ પ્રગટે તો જ આગળ ધપી શકાય. બાકી તો છીએ ત્યાં ને ત્યાં જ રહેવાના છીએ, તે નક્કી જાણશો.

હરિ:ૐ કાનપુર, તા. ૨૧-૯-૧૯૩૯

સાધનામાં કેવા કેવા પ્રકારની પ્રાર્થના કરવાથી અને કેવા કેવા પ્રકારના ભાવ કેળવવાથી તેમાં વિકાસ થાય તેવા હેતુથી તે કાળની આ જીવથી કરાયેલી પ્રાર્થના તમને મોકલ્યા કરું છું :-

(વસંતતિલકા)

મારે ન છે કંઈ જ સાધન પાસ બીજું,
ના જ્ઞાન, ભક્તિ, બળ કેં ન વિવેક પાસું,
સત્સંગ ના, સ્મરણ ના, નવ કાંઈ સેવા,
એવો ઢળ્યો ચરણમાં શરણું હું લેવા.

• • •

મોજાં પ્રચંડ ઊંછળે ભમરા અનેક,
ને જોશ ત્યાં પવનનું પણ શું વિશેષ !
રાખી શકું નવ જરી સ્થિર નાવ મારું,
તેમાંથી નાવ મુજ પાર ઉતારજે તું.

• • •

પાસે ન કેં સબળ સાધન, હું કરું શું ?!
એવો હું નિર્બળ પ્રભુ, બહુ રીતથી છું,
તોયે છતાં હૃદય હિંમત ભીડી ભારે,
યત્નો કર્યા કરું કને તુજ આવવાને.

• • •

લાંબો હજીય પથ જ્યાં બહુ કાપવાનો,
અત્યારથી ત્યમ છતાં પગ થાક શાનો ?
આવું કર્યે કદીય પાલવશે તને શું ?
માટે ટટાર બનીને કટિબદ્ધ થા તું.

• • •

જે કેં બધોય પુરુષાર્થ થતો, કરું હું,
ઊંચે છતાંય જરી ના મુજથી અવાતું !
ખોટું હશે જરૂર તે મુજ ચાલવામાં,
તો દે ઊંડી સમજ ગૂંચ ઉકેલવામાં.

• • •

રૂવે રૂવે પ્રભુ, વિકારભરેલ હું છું,
સાચે જ જન્મ થકીનો અપરાધી હું છું,
વિશ્વાસ, પ્રેમ, પદ ના, કંઈ ઢંગ ના છે,
એવો ઢળ્યો ચરણમાં, શરણે તું લેજે.

• • •

તું દેખતાં અવગુણો બહુ મેં કર્યા છે,
લાગું પછી હૃદયમાં પ્રિય હું તને શેં !
મોઢે ક્યેથી વીનવું તુજને પ્રભુ, હું ?
આવે મને બહુ જ લાજ, છતાં હું છોરું.

• • •

(તોટક)

નવ પ્રેમ બરાબર યોગ કશો,
નહિ ધ્યાન ગણાય જ, પ્રેમ ન જો,
નવ પ્રેમ હશે, નહિ ભક્તિ થશે,
મથું કેળવવા પ્રભુ, પ્રેમ હું તે.

(વસંતતિલકા)

અંકો જમાવી તુજ દ્વાર પ્રભુ, પડ્યો છું,
પાછો ફરીશ નહિ ખાલી કરે કદી હું,
લીધા વિના નહિ ઊઠું, મન ધાર્યું છે જે,
છોને કસોટી કરજે, પ્રભુ, જા, રજા છે.

• • •

પૂરી જ લે જરૂર મારી પ્રભુ, પરીક્ષા,
સૂહેજે દયા ધરીશ ના, કહું છું તને, જા,
તું ચાહ્ય તેટલી કસોટી કરી પ્રભુ, લે,
જો, હું ઊભો છું કટિબદ્ધ થઈ જ સામે.

• • •

જંપીશ ના ઠરીશ, બેસી નહિ રહીશ,
ઉઘોગ સર્વ મુજથી બનતા કરીશ,
હું લોહીનું સઘળું પાણી પ્રભુ કરીશ,
કોટિ ઉપાયથી તને પણ મેળવીશ.

• • •

મારામહી બળ હશે પ્રભુ, જે, બધું તે,
ખર્યા દઈશ ઉર યુદ્ધ શમાવવાને,
હારીશ કેમ ? નર છું, નવ સાધ્ય શું છે ?
મારી પરે વિજય મેળવવા કૃપા દે.

• • •

ના જ્યાં સુધી ત્યજી શકું મુજ આશતૃષ્ણા,
ફૂલેવાય ત્યાં સુધી ખરે ! મુજ સર્વ ફાંફાં,
નિર્મૂળ એથી બનવું મુજ હાથમાં છે,
હું તો કરીશ થતું સર્વ, કૃપા મને દે.

• • •

ઈચ્છું કદી પણ ફરાય હુંથી ન પાછું,
ને જ્યાં ચઢ્યું દિલ જવા, નવ ત્યાં જવાતું !
હેયે ધરી ધીરજ જીવી રહ્યો પ્રભુ, હું,
કે કોક દી પ્રભુ, મને લઈ ત્યાં જશે તું.

• • •

મારું પૃથક્કરણ મેં કરીને નિહાળ્યું,
કે યોગ્ય તારી હજી ના પ્રભુ, હું બન્યો છું,
સૂહેજે ન કિલ્મિષ રહે કુરબાનીમાં તે,
એવું પવિત્ર બલિદાન પ્રભુ, થવું છે.

• • •

મારું દ્વિધા મન પ્રભુ, હજુ ચાલતું જો,
છૂટી શક્યો નથી હજુ સુધી દંભ એનો,
આનાથી તો જરૂર નામ ન લેવું સારું !
આ તો પ્રભુ, હું ઠગવાનું તને કરું છું !

• • •

દ્વંદ્વો હજી હૃદયમાંથી ખસે ન કેમે,
ને કોક વાર વળી હુંપર સ્વાર થાયે,
તે જીરવાય મુજથી દિલ ના લગારે,
યાયું, હવાં બહુ થયું, મુજ ભાળ લેને !

• • •

હુંમાંથી લોભ અભિમાન જતાં નથી, જો !
ભારે મને કરવતાં ઉરમાં બળાપો,
જોયું જતું નથી પ્રભુ, મુજ આંખથી આ,
જોયા કરીશ તુંય શું મુજ આ તમાસા ?

• • •

મારું પ્રભુ, હૃદય પથ્થર જેમ જે છે,
તેને ન ભેદી શકતું તુજ નામ કેમે,
શ્રદ્ધા, છતાંય દ્રવશે પ્રભુ, કોક દી તે,
તેથી રટ્યા સતત નામ કરું છું પ્રેમે.

• • •

પંડે ઊંડો ઊતરીને મુજ શોધ મારે,
પૂરેપૂરી કરવી છે, પ્રભુ, સ્હાય દેજે,
ને ધ્યેયથી કદી હઠે મુજ બુદ્ધિ બીજે,
લેજે મુકામ પર મુક્ત કરી પ્રભુ, તે.

• • •

તારો મને રસ કંઈ દિલ લાગવાથી,
ઝંખ્યા તને ઉર કરે, વળી ચિત્ત, બુદ્ધિ,
માયાતણા વમળમાં પણ કોક વારે,
આવી જતાં મુજ ડહાપણ ખોઉં ત્યારે.

• • •

મારે વિનાશ નિજનો કરવો પૂરો છે,
જો કે કૃપા તુજ હશે, બનશે બધું તે,
હૈયે મથું ઊતરવા જ્યમ જેમ ઊંડો,
ઊંડા હું ભેદ નીરખી હબકી મરું, જો !

• • •

શાંત, નિર્જન સ્થળે સત્ સમાગમ

શાંતિનિકેતનમાં લગભગ એક મહિનો રહેવાનું થશે. ત્યાં મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથને જે પવિત્ર સ્થળે આત્માનુભવનાં દર્શન થયાં અને પોતે આઠેક કલાક સમાધિસ્થ રહીને ‘શાંતિનિકેતન’ શબ્દ બોલી ઊઠ્યા, તે સુવિખ્યાત, સુંદર સંસ્મરણોવાળા સમાધિના સ્થળ ઉપર શ્રીપ્રભુકૃપાથી એકાદ રાત સૂઈ જવાની ભાવના પ્રગટેલી છે. આવાં સ્થળ મને ખાસ આકર્ષે છે, તે તો તમે જાણો છો. નિર્જન તથા ભયભર્યા હોવાથી કે બીજાં કારણે જે સ્થળોમાં કોઈને પણ રાત ગાળવા દેવામાં ના આવતી હોય, ત્યાં પણ કોઈ ને કોઈ રીતે પ્રભુકૃપાથી મને પરવાનગી મળી ગઈ છે અને રાત ગાળેલી છે. એવાં સ્થળોના થયેલા અનુભવો તે કેમ વર્ણવાય ! અને પ્રત્યક્ષ અનુભવ વગર તો તે કેમ બરાબર સમજાય ! જેમ જેમ આપણે સાધનાનાં એક પછી એક ઊંચાં શિખરોને પહોંચીએ છીએ, તેમ તેમ એક દૃષ્ટિએ આપણે એકલા થતા જઈએ છીએ, પણ તેથી કંઈ બધાંમાં ભળી શકતા નથી એવું તો નથી બનતું. આ પ્રકારના નિઃસંગનો ભાવ કોઈ ઓર પ્રકારનો હોય છે. એમાં આનંદનો ભાવ ઊલટો ઓર વધે છે. જુઓને, ભૂજમાં (કચ્છમાં) તે વખતે તો રાજ્યખાતાના ખાસ પરવાનાની જરૂર તે ટેકરી ઉપર રાત ગાળવાને માટે રહેતી, કારણ કે હિંસક પશુઓનો ત્યાં ખૂબ ભય રહેતો હતો. તે પરવાનગી પણ મળી અને ત્યાં રાત ગાળેલી. તે રાતનું ભાવભર્યું સ્મરણ જીવનમાં મુદ્રાંકિત થઈ ગયેલું છે, અને કેટલીયે વાર એનાં પવિત્ર મીઠાં સ્મરણમાત્રથી દિલમાં સવિશેષ આનંદ-પ્રેમ પ્રગટ્યા છે ! આ જીવનાં આધ્યાત્મિક માની સેવામાં એમના શરીરની અંતઘડીએ હાજર રહી શકાયું ન હતું, તે ઘણું ઘણું દિલમાં સાલતું હતું, પણ ઉપાય શો ?

ત્યાં એ ટેકરી ઉપર મંદિરમાં ખુલ્લા યોગાનમાં સૂતાં મધરાતે પ્રભુએ તે સંતોષ મેળવી અપાવ્યો. તેઓ પોતે પ્રત્યક્ષ થયાં. તેમના ખોળામાં સૂવાનો લહાવો લઈ શકાયો અને વાતો પણ થઈ. પછી જ્યાં પડખું ફેરવું છું ત્યાં એ અદૃશ્ય થઈ ગયાં. એ તંદ્રાવસ્થામાંનો કે સ્વપ્નમાંનો અનુભવ ન હતો. તે તો પૂરી જાગ્રત અવસ્થામાં જેમ તમને જોઈ છું તેમ થયેલાં તેમનાં પ્રત્યક્ષ સશરીર દર્શન હતાં. આવી હકીકત તો કોઈના માન્યામાં પણ ના આવે. આવી વાતની જાહેરાત ના કરવાની હોય. તેવી જ રીતે પાલનપુર પાસે બાલારામ આગળ પણ પ્રભુકૃપાથી અજબ અનુભવવાળી રાત ગળાઈ શકી હતી. *

પરંતુ આવી કોઈ પણ જાતની અપેક્ષા સાથે શાંતિનિકેતનના પેલા સમાધિના સ્થળ ઉપર સૂવું નથી. આના પહેલાંનાં તે તે સ્થળોએ પણ કશી આશાઅપેક્ષા તો રાખી ન હતી. જીવનના સાધકને માટે તો જેમ થતું હોય, તેમ થવા દેવું, એ સાધનાનું એક મહત્ત્વનું અંગ છે.

પોતાને મળેલું પ્રત્યક્ષ કર્તવ્ય ક્ષેત્ર (પ્રાપ્ત ધર્મ) છોડીને બીજે ઠેકાણે આશરો લેવો એટલે પોતાની સામે ઊભેલા કોયડાનો ઉકેલ કરવાને બદલે, જીવનસંગ્રામમાં જ્ઞાનપૂર્વક ઝઝૂમી તેમાંથી પાર જવાને બદલે, તેમાંથી ભાગી છૂટવું, એ તો નરી કાયરતા છે.

★ જ્યાં જ્યાં એવી રીતે રાત ગાળવાની તમન્ના પ્રગટી છે, ત્યાં ત્યાં લેખકને પ્રભુકૃપાએ સુવિધા અપાવી છે, એવો અમારો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. દા.ત., ત્રિચિનાપલ્લીમાં મલકોટા ઉપર, મદુરાથી ૧૩ માઈલ દૂર આવેલા પર્વતની ટેકરી ઉપર અરગલ કોઈલમાં, સુવિખ્યાત તિરુપતિ બાલાજીમાં, તેમ જ બીજાં એવાં કેટલાંક ઠેકાણે પણ. -સંપાદક.

ધ્યાન સમયે જો કોઈ વિચાર એક વીજળીના ચમકારાની માફક પ્રગટી જાય કે એવું કંઈ નવું સૂઝે કે સમજાય તો જરૂર લખજો. રાત્રે કોઈ અસાધારણ સ્વપ્નું આવે તો તે પણ અચૂક લખશો.

કશી કોઈ નવી ટેવ પડવા દેશો નહિ. આપણે તો બધી જૂની ટેવોને પણ ફગાવી દેવાની છે. એટલે કે એના ગુલામ હવે રહેવાનું નથી. સૌ.... બહેનને ત્યાં કે બીજા કોઈને ત્યાં જવાનું કહ્યું છે, તે ભાવ કેળવવાને માટે. જીવનસાધનાના વિકાસની ભાવના દઢાવવાને માટે. માટે, એ ભાવ સતત મનમાં જીવતો રાખ્યા કરશો. તા. ૨૦-૯-૧૯૩૯ની રાત્રે કંઈ પણ થયું હોય તો લખશો. કંઈ અનુભવ થયો હોય, કંઈ સ્વપ્નું આવ્યું હોય, અસાધારણ આનંદની ઊર્મિ પ્રગટી હોય, ધ્યાનમાં ભાવાત્મક રીતે એકાગ્ર થવાયું હોય, એવું જે કંઈ થયું હોય તે લખશો.

ત્રાટક

સમયની મર્યાદા જાળવીને ત્રાટક સમયે એક વખત પણ પાંપણ હાલી જાય ત્યાર પછી તે બંધ કરવું. જો એમાં નક્કી કરેલા સમયની મર્યાદા નહિ જળવાય, તો તેનાથી કશો ફાયદો નથી. આપણી પ્રકૃતિમાં જે સગડગની વૃત્તિ છે, તેને નિશ્ચયાત્મકપણામાં પ્રગટાવવાને માટે આ એક ઉત્તમ સાધન છે. જો મુકરર કરેલી સમયની મર્યાદાનો વારંવાર ભંગ થયા કરે, તો તો લાભને બદલે ગેરલાભ પણ થાય. પ્રત્યેક સાધનાના અભ્યાસને માટે સ્થળ અને કાળ નિશ્ચિત અને નિર્ણિત થયેલાં હોવાં જોઈએ અને તેમાં ભાવનાની સળંગતા પ્રગટે તો જ ભાવની પરિપક્વતા પ્રગટે છે. ત્રાટકમાં મધ્યબિંદુ જ જણાય અને આગળપાછળનું કશું પણ ના જણાય ત્યાં સુધી મથ્યા

કરવાનું છે. ટ્રાટકના કેંદ્રસ્થ વર્તુળની વચ્ચે ચાકથી એક ટપકું કરવું અને તેના ઉપર આંખને સ્થિર રાખ્યા કરવી. જેમ જેમ ભાવસ્થ થવાતું જશે, તેમ તેમ આંખો સ્થિર થતી જવાની. હૃદયમાં પ્રગટેલો ભાવ વહેવારમાં પણ જ્ઞાનપૂર્વક ઉપયોગમાં પ્રગટાવવાનો છે. જેમ આપણે ભૂમિતિમાં Theorem (પ્રમેય) કરતા અને તેની Exercise (મનોયત્ન) કરતા હતા, તેવી રીતે ધ્યાન વગેરે સાધનો પ્રમેય છે, જીવનવહેવારમાં પ્રત્યક્ષ આચરણ તે મનોયત્ન છે.

મનની ચકાસણી

મનને આવી બાબતમાં જ્ઞાનપૂર્વકના પ્રયોગમાં પણ કેટલીક વાર જાણી જોઈને ધકેલવાની જરૂર છે, પરંતુ તેમાં સંપૂર્ણ સાવચેત અને સાવધાન બનીને પૂરેપૂરી જાગ્રતિ રાખવાની છે. પ્રસંગોથી કરીને તે પ્રસંગની વૃત્તિમાં મનની દોટ કેવી હોય છે, તેમાં તેનો રસ કેટલો હોય છે, તે જાણી સમજી લઈને તે પરત્વે આપણે નિરાસક્તિ કેળવવાની છે. જેમ જેમ તટસ્થતા, સમતા, સાક્ષીભાવ, શાંતિ, પ્રસન્નતા વગેરે વગેરે ગુણ કેળવાતા જશે, તેમ તેમ વૃત્તિનું ભટકવાપણું આપમેળે બંધ થવાનું છે, તે નક્કી જાણશો. તટસ્થતા, સમતા કેળવાઈ ના હોય, તેવી દશામાં કદી પણ પ્રયોગ ના થઈ શકે.

કર્મ દ્વારા મનની કેળવણી

કર્મથી કરીને અને પ્રસંગથી કરીને આપણું મન કેટલું કેળવાતું ગયું છે, તેની આપણને સમજણ પડતી જવાની. ક્ષાથી ભાગવાનું નથી. માત્ર દરેક પ્રવૃત્તિ કે પ્રસંગ આપણને વેગ આપે અને આપણા માર્ગમાં મદદરૂપ થઈ પડે તેવી રીતે તેનો ઉપયોગ કરી લેવા માટે તે મળેલા છે એવું અનુભવવાનું છે. શરૂઆતમાં તો એવી દૃષ્ટિ કેળવીને, રાખીને, કઈ રીતે તેમાંથી મદદ મળે તે

શોધી કાઢવું. પ્રસંગમાં અને પ્રસંગથી મન અને વૃત્તિની કેળવણી કરવાનું આપણે જાગ્રત ભાન રાખવાનું છે.

નરસિંહ મહેતાનો જીવનયોગ

મારી વાતો જરાકે ક્યાંય કોઈ આગળ ના કરશો. બીજા કોઈ વાત કરે તો તે પણ આપણે રસપૂર્વક ના સાંભળવી.

સમાજનાં રૂઢિબંધનોની ગ્રંથિમાંથી તેવા તેવા પ્રસંગ મળે ત્યારે ભાવના કેળવવાને અર્થે મુક્ત બનવાનું છે. કેવળ સમાજનાં રૂઢિબંધનો તોડી નાખવા ખાતર એટલે કે સમાજસુધારાના હેતુથી કશી કોઈ પ્રવૃત્તિ હવે કરવાની નથી. પ્રભુકૃપાથી તેવા પ્રસંગ સાંપડે, તો રૂઢિનાં બંધન તોડતાં અચકાવું નહિ કે ગભરાવું નહિ એમ લખવાનો હેતુ છે. દા.ત., નરસિંહ મહેતાનો જીવનહેતુ સમાજને સુધારવાનો તો મુદ્દલે ન હતો, પરંતુ પરિસ્થિતિ એવી પ્રગટી કે હરિજન ભાઈઓએ ભજન કરવા આમંત્રણ આપ્યું, તો તે ત્યાં જતાં અચકાયા પણ નહિ, અને તે રૂઢિગ્રસ્ત જમાનાની જ્ઞાતિનો સમસમતો કોરડો પોતાના શરીર ઉપર શ્રીભગવાનની કૃપાપ્રસાદી તરીકે ઝીલ્યો અને સ્વીકાર્યો. તેવી રીતે વર્તવાથી સમાજને એક ચિરંજીવ જીવનઆદર્શ પોતે આપી ગયા. પ્રત્યક્ષ અસ્પૃશ્યતા નિવારણ ઉપરાંત, તેનાથીયે કદાચ ચડે એવો જીવન-યોગની ભાવનાનો પ્રસંગ આપણી આગળ તે મૂકતા ગયા. રૂઢિનાં બંધનમાંથી મુક્ત થવાનું છે, તે તો આપણી ભાવના તેજસ્વીપણે પ્રગટે તે માટે અને જીવનનું ખમીર તે રીતે સંજોગના વર્તનમાં પ્રગટે તેવા હેતુથી.

સ્થૂળ પ્રકૃતિના હુમલા

ધ્યાન વખતે મળમૂત્ર કરવાની વૃત્તિ જોરભેર પ્રગટે છે અને ધ્યાનમાં ખલેલ પડાવવાને મથે છે, તો તેને મચક આપશો નહિ. એથી કરીને શરીર બગડશે એમ કદી માનવાની જરૂર નથી.

સ્મશાનમાં કલાકોના કલાક સ્થિર બેસી રહેવા છતાં શરીરે કશું બગડ્યું નથી એવો આ જીવનો અનુભવ છે.

પ્રભુકૃપાથી સચેત કરનારો ભગેલો પ્રસંગ

મારી સાથે સાધનામાં જોડાયે તમને થોડા જ દિવસ થયા હતા. ‘ઉલ્ટક પુરુષાર્થ કર્યા કરો’, ‘પુરુષાર્થ કરો’, એવું વારંવાર કહેવાનું બનતું, પરંતુ તમને તેની યોગ્ય ગતાગમ પડતી ન હતી. તે કાળ દરમિયાન સાબરમતી નદીમાં એકવાર ઘોડાપૂર આવ્યું. રેલવે પુલ આગળથી એક બાઈ અને તેની દીકરી તેમાં ઘસડાતાં દેખાયાં. તે બાઈ ઊગરવાને માટે કેટકેટલો પુરુષાર્થ કરતી હતી ! તે ડૂબતી બાઈનું પ્રત્યક્ષ ચિત્ર તમને હજી સ્વપ્નમાં આવ્યા કરે છે, તે તદ્દન યોગ્ય છે. તે પ્રત્યક્ષ પદાર્થપાઠ આપવા અને દિલમાં તમન્ના પ્રગટાવવાના આદેશરૂપ તમને ચેતવવા અને ચેતાવવા આવ્યા કરે છે. એ બાઈએ ધસમસતા ઘોડાપૂરના વેગ સામે કેવો પુરુષાર્થ કર્યો હતો ! અને આખરે તે શાહપુર દરવાજા આગળ એટલે કે એકાદ માઈલ દૂર, કિનારે પહોંચી ગઈ અને બચી ગઈ. એવા ભારે પુરુષાર્થનું પ્રત્યક્ષ દર્શન ભગવાને આપણને એવી રીતે કરાવ્યું કે તેના સંસ્કાર ઊંડા ઊતરી જાય અને તે યાદ આવ્યા કરે. તેવો પુરુષાર્થ તમારે કરવાનો છે, તે સૂચવવા તે પ્રસંગ અને તે ચિત્ર વારંવાર તમારી આંખ આગળ ખડું થાય છે. એ તો ભગવાનની પરમ કૃપાનું લક્ષણ છે. આપણે તો તેમાંથી ઉત્સાહ, ભાવ, બળ વગેરે લેવાનાં છે.

આપણે તો બધાંની સાથેનો ભાવસંબંધ પણ ણના પરત્વેના ભાવમાં પ્રગટવાને માટેનો છે. એ રીતે સ્વીકારવાનો છે. એવું આપણે સતત જ્ઞાનપૂર્વક લક્ષમાં રાખવાનું છે. જીવનની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ પણ તેવા સંબંધને કેળવવા માટે અને દૃઢ કરવા માટે છે.

હરિ:ૐ કાનપુર, તા. ૨૩-૯-૧૯૩૯

જીવનયોગની દૃષ્ટિ પ્રતિકૂળને સાનુકૂળ કરે છે

જ્યારે જ્યારે અંદરથી દિલગીરીની લાગણી રહે, ભલેને પછી તે તદ્દન વિરુદ્ધ વાતાવરણને કારણે હોય તોપણ, ત્યારે આપણે અંતરમાં અંતરથી આપણું કામ ચાલુ રાખવું જોઈએ. કેટલાક પ્રસંગો એવા બને છે, કે જે આપણું ચણતર હચમચાવી મૂકે છે અને બધું અસ્તવ્યસ્ત થઈ જાય છે એવું આપણને દેખાય છે અને લાગે છે પણ ખરું, પરંતુ એવા પ્રસંગોમાંથી આપણે તટસ્થતા, સમતા, શાંતિ, પ્રસન્નતા, ધીરજ વગેરે કેળવવાને માટે પ્રભુકૃપાથી તે પ્રસંગ મળ્યો છે, એવી ભાવના કેળવવાની છે. એ રીતે પ્રસંગને ભાવનાપૂર્વક જ્ઞાનપૂર્વક જોતાં શીખ્યા તો દિલગીરીમાં કદી ગરકાવ નહિ થઈ જઈએ, તે નક્કી જાણશો. જીવનમાં આવા પ્રકારના અનેક પ્રસંગોમાં આ જીવે તેવી કેળવણી પ્રભુકૃપાથી લીધેલી છે. એને કારણે આવી સમજણ ઊગેલી છે અને તેવી દૃષ્ટિ મળેલી છે. એટલે ગમે તેવા વિરોધી દેખાતા પ્રસંગમાં પણ જો ઉપર મુજબનું જીવતુંજાગતું દૃષ્ટિબિંદુ રાખી શકીએ, તો તટસ્થતા, શાંતિ, પ્રસન્નતા વગેરે ભાવનામાં ઓર પ્રાણ પ્રગટે છે અને આપણી દૃઢતાનો, મક્કમતાનો, તટસ્થતાનો પૂરેપૂરો જીવંત ખ્યાલ આપણને પ્રગટે છે. તેથી, પ્રસંગોથી દૂર ભાગી જવા કરતાં તેનો જ્ઞાનપૂર્વક પ્રત્યક્ષ સ્વીકાર કરીને તેનાથી કરી ભાવના કેળવવાનો અને દૃઢાવવાનો જીવનમાં સુયોગ સંપડાવવો એનું નામ છે જીવનયોગ.

આપણા જીવનસાધનાનાં કર્મને માટે જ્ઞાનપૂર્વકનાં ગાંડપણ અને મસ્તી પ્રગટવાં જોઈશે. તે વિના આમાં વિકાસ થવાનો નથી, તે નક્કી જાણશો.

ચર્ચા કદી ના કરવી

સાબરમતી આશ્રમમાં તમે છો એટલે તમારે એક અથવા બીજી રીતે રાજકીય કે સામાજિક પ્રશ્નોની ચર્ચામાં ઊતરવાના પ્રસંગો સાંપડશે. જોકે તમે તદ્દન અળગા રહી શકો એવો સમય મને તો દેખાય છે, પરંતુ ત્યાં સુધીમાં પણ બને તેટલી જાગ્રતિ સેવીસેવીને અલિપ્ત રહેવાનું રાખશો. આવા પ્રકારના વાતાવરણથી નિઃસંગપણું કેળવવાનું છે. ‘એકડે એક અને બગડે બે’ એ કહેવતમાં ઘણું તથ્ય છે. બે હોય તો જ ચર્ચા થાયને? માટે, બનતાં સુધી એક જ રહેવાય એમ હાલમાં તો વર્તવાનું છે અને કરવાનું છે. જે માનવીનું દિલ જે વિષયમાં શ્રદ્ધાપૂર્વક સતત રમમાણ રહ્યા કરતું હોય અને તેમાં તેવી શ્રદ્ધા-ભાવનાની સાથે યોગ્ય પુરુષાર્થ થયા કરતો હોય, તેને તે વિષયનું હાર્દ અને જ્ઞાન જેટલાં સાંપડે છે, જેટલી તે વિષયને સાચી રીતે સમજી જવાની દૃષ્ટિ ઊગી જાય છે, તેટલી એ વિષયમાં થોડુંક અને ઉપરછલ્લું ધ્યાન રાખનારને સાધારણપણે ઊગતી નથી. એટલે આપણે એવાના મંતવ્યને માન આપવું, કેમ કે એને એવા મંતવ્ય ઉપર આવવાને વજૂદવાળાં કારણો મળ્યાં હશે. અને તે વિષયમાં તે જે કંઈ કહે તેની સામે (ઉપરનો ખ્યાલ રાખીને) કદી ચર્ચામાં ના ઊતરવું, પરંતુ પ્રેમથી અને ભાવથી તેનું કહેવું સાંભળવું અને હૈયામાં યોગ્ય લાગે તો ઉતારવું, અને નહિ તોપણ મૂંગા તો રહેવું જ. હવે, આપણો જીવનમાર્ગ નિરાળો થયો છે. તે મુખ્ય હકીકત ખાસ લક્ષમાં રાખ્યા કરવાની છે. એવી ચર્ચાઓ આ જીવનમાર્ગને અનુકૂળ નથી પરંતુ પ્રતિકૂળ છે. એક તો આટલાં વર્ષ રાજકીય અને સામાજિક બાબતનું લક્ષ આપવામાં અને તે પ્રમાણેનું યથાશક્તિ જીવન જીવવામાં ગયાં છે. એટલે તેના સંસ્કારો દૃઢ થઈ ગયા છે. તેમાં વળી તમારે

તો એ બાબતનો કુટુંબનો વારસો છે. એટલે જન્મથી એવા સંસ્કારો થોડેઘણે અંશે બળવાન હતા. તેમાં અત્યાર સુધીના જીવનવર્તનને લીધે એ સંસ્કારો વધારે રૂઢ થયા. વળી, ચર્ચા કરવાનો તમારો શોખ અને રસ તો તમને ઓળખનારાં બધાં જાણે છે. એટલે સહેજ પણ મોકો મળતાં, એવો પ્રસંગ જરાક પણ ઉપસ્થિત થતાં, તેમાં આપણું મન દોડવાનું, પણ ત્યાં જ આપણે સંપૂર્ણ સાવધાન થવાનું છે. આવા પ્રસંગોમાં જ્ઞાનપૂર્વક જો આપણે શાંત રહ્યા કર્યા તો ચર્ચા કરવાની વૃત્તિની ઉપર આપણો જીવતો સંયમ પ્રગટવાનો છે.

એક મસ્ત માણસનો પ્રસંગ

અહીં કાનપુરમાં અમે એક ગાંડા નહિ પણ ગાંડા જેવા માણસને મળવા ગયા હતા. નવાબગંજમાં એક રાજારામ કરીને સદ્ગૃહસ્થ રહે છે. ઉંમર લગભગ ૭૦ ઉપર હશે. પોતાનું ઘર છે પણ તદ્દન બેહાલ, બિસ્માર સ્થિતિમાં. આંગણામાં એક નાનકડી કૂઈ છે. પોતે કશો સંગ્રહ કરતા નથી. પોતે સવારસાંજ ફરવા નીકળે તો નીકળે. લોકો એને ગાંડો ગણે છે. મુસલમાનને સલામ કરે અને હિંદુને સીતારામ. કોઈ પાઈ પૈસો આપે અને વળી લહેર હોય તો લે, અને તે કોઈકને આપી દે. કદીક કદીક ચા પોતે બનાવે અને તેમાં દહીં નાખે ! કોઈક ખાવાનું આપે તો ખાય. કશાની પરવા નહિ. આકાશવૃત્તિ રાખે છે. સરસ ભજન અને સાખીઓ પણ ગાય છે. મસ્તરામ છે. તા. ૨૨-૯-૧૯૩૯ની રાતે અમે તેમની પાસે ગયા હતા. તે તથા હું ધ્યાનમાં જતા રહ્યા. બીજાઓ એમ ને એમ બેસી રહ્યા. ધ્યાન છૂટ્યા પછી અમે બંને ખૂબ ભેટ્યા. તેઓ ધ્યાનમાં મને પગે લાગ્યા હતા. આ હકીકત ધ્યાન છૂટ્યા પછી.... ને કરી, પરંતુ તે એમણે માની ન હતી. બીજે દિવસે પાછા અમે જ્યારે અમસ્તા વાતો કરવા અને મળવા

ગયા, ત્યારે છૂટા પડતી વખતે એ ભેટ્યા. આ જીવને પગે લાગવા જતાં જરાક આઘો ખસી ગયો. એ તો આઘે સુધી અમને વળાવવા આવતા હતા, પણ મેં ના પાડી ત્યારે તેમણે પોતે જ કહ્યું કે ‘ગઈ કાલે તો તમને હું પગે લાગ્યો હતો. આજે કેમ લાગવા દેતા નથી?’ મસ્ત લોકના ઊલટા વહેવાર હોય છે. એમનો પ્રેમ પણ એવો જ જબ્બર હોય છે. તે વેળા એમના સુંદર ભાવની ઝાંખીનો અનુભવ થયેલો, પરંતુ

‘રબકી મરજી ક્યા જાને !’

એમણે તમારા વિશે કહેલું કે તમે ઈચ્છા કરો એટલી જ વાર છે. હું તો કહ્યા જ કરું છું કે તમે માત્ર ઈચ્છા કરો, પણ હજી સાચી ખરેખરી ઈચ્છા ક્યાં પ્રગટી છે !

પ્રેમ સ્વયંભૂ છે

આમ તો બધાં સાથે હળીમળીને પ્રેમ રાખીને રહીએ છીએ, પણ વિરોધના પ્રસંગે પણ તેવી ભાવના કાયમ રહી શકે તો જ સાચું. આપણી પ્રેમભાવના બીજા તરફથી મળતા પ્રેમ ઉપર આધાર રાખતી હોય, તો તે એક જાતની લેવડદેવડ થઈ. હૃદયનો પ્રેમ તો કશી પણ આશાઅપેક્ષા રાખ્યા વગર દિલ આપ્યા કરવાનું સમજે છે. જ્ઞાનપૂર્વકનો હૃદયસમર્પણનો ભાવ કાળે કરીને અસર પહોંચાડે છે અને સામેની વ્યક્તિનો હૃદયપલટો પણ કરાવી શકે છે, પરંતુ આવું હંમેશાં બને જ એવું કશું પાછું નથી. માત્ર, આવી શક્યતા ઘણી છે, તે બતાવવા પૂરતું લખ્યું છે.

મૂળથી સુધારો જ્ઞાનાત્મક દૃષ્ટિથી થાય

આપણે બધાં તો સામાન્યપણે જ્યાં ત્યાં, આમતેમ, જરાતરા, સુધારાનાં થીંગડાં મારનારાં છીએ. કોઈ પણ ઊંડું મૂળમાં તો ઊતરતું નથી. જે તે બધાં ઉપર ઉપરના સુધારાની અને ઠીકઠાક

કરવાપણાની બુમરાણમાં લાગી પડેલાં જણાય છે. જીવન સમૂળગુંયે પરિવર્તન પામે, જીવનમાં કોઈ જ્ઞાનાત્મક, પારલૌકિક દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય, તે રીતે અને તે ભાવે જે તે જોવાનું, તે રીતે સમજવાનું અને અનુભવવાનું જે કરે છે, તે એકલો જીવનને સાચી રીતે સમજી શકે છે અને તેનાથી થતી (ભલેને આપોઆપ થતી) સેવા કંઈ નાનીસૂની હોતી નથી.

આપણને જેના પરત્વે અણગમો હોય કે થાય તેને જ્ઞાનભાન-પૂર્વક ખાસ સવિશેષ પ્રેમથી ચાહવું, અને તે આપણા પોતાના જ હિતને ખાતર તેમ કરવાનું છે.

હરિ:ૐ શાંતિનિકેતન, તા. ૨૬-૯-૧૯૩૯

આપણા જીવનપથમાં પ્રભુકૃપાથી જે જે કોઈ મળે તેને અંતરના ઉમંગકાથી ચાહીએ અને એ પ્રેમની ભાવનાના વિકાસને લીધે જે ભાવના જીવનમાં પ્રગટશે, સ્ફુરશે અને જામશે, તેનો ઉપયોગ સાધનાના માર્ગમાં કરીએ, એ રીતે તેનો લાભ લેવાનો છે.

નામસ્મરણભાવનાની ધારણા માત્ર યાંત્રિક ના થયા કરે એ ખાસ જોતા રહેવાનું છે. જેમ જેમ ભાવનાની ધારણા સાથે જપ થયા કરશે, તેમ તેમ ધારણાના પ્રમાણમાં પ્રાણ પ્રગટવાના છે. બાકી તો :-

(સુજંગી)

મુખે રામ તો પોપટે નિત્ય ભાષે,
પછી ફેર બંનેમહીં શો વધારે ?
વધે પ્રાણ ને જોશ, ઉત્તેજના ના,
બધું નામ લેવાનું તો વ્યર્થ જાણો.

હરિ:ૐ શાંતિનિકેતન, તા. ૨૭-૯-૧૯૩૯

એકાગ્રતામાંથી વિશાળ દૃષ્ટિ પ્રગટે

કેટલાક લોકનું માનવું છે, કે માત્ર exclusive-એકાંતિક થઈ જવું, એટલે કે બીજા બધામાંથી મન અને રસને વાળી લઈ માત્ર એકમાં જ એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થવું, એ જીવનના સર્વતોમુખી વિકાસ માટે યોગ્ય નથી. આપણે દુનિયામાં રહ્યા છીએ, તો દુનિયાના વિષયોમાં પણ રસ અને જ્ઞાન હોવાં જોઈએ. નહિતર આપણે કૂવામાંના દેડકા જેવા સંકુચિત માનસના થઈ જઈશું. આવું તેમનું કહેવું છે. જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક એકમાં જ જો સંપૂર્ણપણે લીન થઈ જવાય અને તેમાં જ જો મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્નો પૂરેપૂરો રસ પ્રગટી જાય અને હૃદય દ્વારા એ ભાવનાનો અનુભવ થાય, તો પછી આવા અંતરમાંના સુમેળ અને સુસંવાદભર્યા ઐક્ય અને સમન્વયનો પ્રકાશ બહાર પડ્યા વિના રહી શકવાનો નથી. એકમાંથી અનેકમાં વિસ્તાર પામવું, એ તો પ્રકૃતિનો અનાદિ ગુણ છે. માટે, જે કોઈ એકને પૂરેપૂરું જાણે છે, તે અનેકને પણ જાણી શકશે. વળી, આ માર્ગમાં એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થવાથી જે પરમ ચેતન છે, તેની સાથે હૃદયનો તાર સંધાય છે. એટલે તેવી સ્થિતિમાંથી હૈયાની સાચી ઉકેલની સૂઝ પ્રગટે છે. તેવાની બુદ્ધિ મોહકલિલયુક્ત હોતી નથી. જેમાં તે પ્રવેશે, તેને વીંધી તેની પાર સોંસરવી તે નીકળી જાય છે. એટલે નિમિત્તભાવે જે જે ઊપજે, થાય કે મળ્યા કરે તેનું હાર્દ પકડતાં તેને (એકાગ્ર અને કેંદ્રિત રસવાળાને) વાર લાગતી નથી. એટલે જે એકને જાણે છે, તે બધાંને પણ જાણી શકે. આમ, જે સાચેસાચી રીતે અને પૂરેપૂરી રીતે એકને અનુભવવાને માટે ex-clusively (એકાંગીપણે) એકમાં જ એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થવાનું

કરે છે, તે કદી સંકુચિત વૃત્તિનો બની શકતો નથી. તેવા પ્રકારના સાધનાના ભાવમાંથી તો ગુણનું વિકાસ થવાપણું પ્રગટે છે. એટલે લોક, ઉપર પ્રમાણે જે કહે છે તેમાં સાચું તથ્ય નથી. તેવી રીતે બોલનાર માનવીને સાધનાના મૂળ હાર્દનો કશો અનુભવ નથી એમ નક્કી જાણવું.

જિજ્ઞાસામાં ઉત્કટતા વધે છે કે નહિ, જે હેતુથી જિજ્ઞાસા પ્રગટેલી છે, તે હેતુ ઝટ પાર પડે એવી રીતે જીવનવર્તન થયા કરે છે કે નહિ, જીવનમાંના રાગદ્વેષ મોળા પડતા જાય છે કે કેમ, વગેરેનું સાચું સરવૈયું આપણે કાઢવું પડશે. આપણા સાધનાના અભ્યાસની સાથે સાથે આ કામ પણ આપણે કરવાનું છે. મનમાં કેવા વિચાર, વૃત્તિ ઊઠે છે, તે ઉપરથી આપણે પોતાનું માપ કાઢતા રહેવું.

અંતરમાંના પુરુષ પ્રકૃતિના સુમેળથી દિવ્ય સર્જન

અંતે તો પુરુષ અને પ્રકૃતિ એ બંનેની શક્તિઓનો સમન્વય અને સુમેળ સધાય ત્યારે જ સાચું જીવન પ્રાપ્ત થવાનું છે અને તેમ થવું અનિવાર્ય પણ છે. પુરુષ અને પ્રકૃતિનો સુસંવાદયુક્ત, સૌમ્ય, એકમેળ પ્રગટ્યા વિના નવું સર્જન થવાનું નથી. જીવનમાં એક એવી જબરજસ્ત સર્જનશક્તિ પેદા થવાની જરૂર છે, કે જેથી જીવનમાં એક પણ પણ જાગ્રતિ વિનાની કદી પણ ના વહી જાય, જેથી કરી આગળ ને આગળ તે આપણને ધકેલ્યા કરે અને સાધનાના પંથમાં ઉચ્ચ ને ઉચ્ચ કક્ષાઓમાં પ્રગટતાં અનેક પ્રકારનાં અવરોધનાં સૂક્ષ્મ બળોને પછાડ ખવડાવીને આગળ જવાની પ્રેરણા અને શક્તિ મળ્યા કરે. તમારા મારા જેવા માટે આ તો બહુ આગળની વાત થઈ, પરંતુ નિરુત્સાહમાં, નિરાશામાં કે હારમાં પણ માથે હાથ મૂકી બેસી રહેવાને બદલે ફરી ફરી ઊઠીને કટિબદ્ધ

થઈ આગળ ધપવા માટેની શાંતિભરી હિંમત અને તે માટે સર્વસ્વની હૃદયના ઉમળકાથી કુરબાની કરવાની ઉત્કટતા અને તત્પરતા, એટલું જ નહિ પણ એવી કુરબાની કર્યા વગર મુદ્દલે ચેન પડે નહિ એવો અદમ્ય હૃદયનો ઉત્કટ તલસાટ-આ બધું આપણામાં પ્રગટે તો જ જીવનવિકાસમાં ઉત્કર્ષ થઈ શકે.

ગઈ રાત્રે મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથની પેલી સમાધિના સ્થળે સૂવા ગયો હતો. મધ્યરાત્રે એક મોટા સાપનું દર્શન થયું હતું.

નિરંતર સમર્પણ ઉપરાંત આત્મનિવેદન

જે કંઈ બને, થાય, થતું હોય, જે જે કંઈ ઈચ્છા ઉદ્ભવે, આવેશ અને આવેગ ઉદ્ભવે, વિચાર, વૃત્તિ ઉદ્ભવે, લાગણી થાય, તે તે બધું તે ને તે પળે પ્રેમભક્તિપૂર્વક સમર્પણ કરતા રહેવું અને એને તે પ્રકારનું આત્મનિવેદન કરતા રહેવું. એવી રીતે એ અપ્રત્યક્ષ તત્ત્વ સાથે હૃદયપૂર્વકની માગણી, લાગણી અને ભાવના દ્વારા આપણા જીવનનો પ્રત્યક્ષ સ્પર્શ થાય છે અને તે ઘણું ઉપયોગી નીવડે છે, પરંતુ તેવા પ્રકારના સાધનમાં નિરંતરતા પ્રગટવી જોઈએ છે. તેમ થાય નહિ ત્યાં સુધી તેનો ખરો ઉપયોગ જન્મી શકતો નથી.

હરિ:ૐ શાંતિનિકેતન, તા. ૨૭-૯-૧૯૩૯

સામસામા વ્યક્તિના ભાવનું સરખાપણું થવું તે ઐક્યનું ભલે લક્ષણ હોય, પરંતુ તેનો જ્ઞાનપૂર્વકનો સદુપયોગ હાલમાં તમારાથી થશે કે કેમ તે એક મોટો સવાલ છે.

આ પંથમાંની સૂક્ષ્મ ભુલભુલામણીઓ

તમે લખો છો કે તમને હવે જીવનની 'વીથી' (પગથી) દેખાય છે, પરંતુ એમાં કેટકેટલી ભુલભુલામણી છે, તેની તમને ક્યાં ખબર છે ! એ તો ઘણો લપસણો, ઘણો ભ્રમણા ઉપજાવનારો પંથ છે. અરે ! પહાડની કે જંગલની કેડીઓમાં દિવસે પણ ઘણી

વાર સાચી કેડી સમજીને આડી પગથી પકડીને અટવાઈએ છીએ, તો આ તો ઘણી સૂક્ષ્મ કેડી છે. એની ભુલભુલામણી પણ પ્રમાણમાં એવી હોય. એટલે જો સતત જાગ્રતિ, સતત વધતી જતી તત્પરતાયુક્ત તમન્ના, સતત સ્મરણભાવધારણા, શરણ-ભાવ અને સમર્પણભાવ વગેરે સાધનોનો જીવતોજાગતો અભ્યાસ પ્રગટ્યા કરતો હશે, તો જ સીધી કેડીએ રહી શકીશું તે જાણજો. જંગલમાંથી પૂરેપૂરું પસાર થયા પહેલાં ‘હવે તો પે.... લું સપાટ મેદાન (કે ગામ) દેખાય !’ એમ સમજીને અત્યારથી આનંદની કિકિયારીઓ ના પાડી દેશો, એવો ચેતવણીનો સૂર આપવાની તમારા લખાણથી જરૂર લાગી છે. હજી તો આપણી શરૂઆત જ છે, તેની ક્યાં તમને ખબર છે !

‘પ્રભુથી સહુ કંઈ થાય છે’

આપણે હાલમાં તો આપણાથી બને તેટલું બધું કર્યા કરવાનું છે. સાથે સાથે બધું એની મરજીથી થાય છે, એ જ કરાવે છે, એનું જ ધાર્યું થવાનું છે, એવી ભાવના પણ ધારણ કરવાની છે. એટલે કે હૃદયમાં ઊંડી ઉતારવાની છે. હાલમાં આપણે જે ઉપર પ્રમાણે બોલીએ છીએ કે વિચારીએ છીએ કે ભાવના સેવીએ છીએ, તે કંઈ હૃદયથી તેમ કરતા હોતા નથી. માત્ર, જીભથી કે બહુ તો ગળાથી તેમ કરતા હોઈએ છીએ. હૃદયથી બોલાતી વાણી એટલે પશ્યંતિ વાણી, ગળાથી બોલાતી તે મધ્યમા અને જીભથી બોલાતી તે વૈખરી, એમ એ શબ્દોનો અર્થ કરું છું, અને એ બધાથીયે જે પર છે તે વાણી તે પરાવાણી. આપણે બધા તો હજી વૈખરી વાણીની દશામાં છીએ અને આપણે હજી પહોંચવાનું છે પશ્યંતિની દશામાં તથા છેવટે પરાની દશામાં. એટલે આપણને આપણી ઊણપો કેટલી બધી સાલવી જોઈએ !

નાના બાળક જેવા નિર્દોષ અને નિરહંકાર ભાવે વર્તવાનું છે. બીજું બધું ભૂલી જઈને એટલે કે ખૂબ એકાગ્ર અને કેંદ્રિત ભાવે નિર્મળપણું કેળવી કેળવીને હરિરસના ભાવે સકળ કર્મને પ્રભુપ્રીત્યર્થે કરવાનાં છે અને એ જ કરાવે છે એમ લેખીને આપણે સતત આનંદભાવમાં પ્રવર્તવાનું છે.

વહેવારની બહારની પ્રવૃત્તિઓમાંથી અલિપ્ત રહેવાનું છે તે વાત સાચી, પરંતુ જે પ્રવૃત્તિ આવી મળેલી હોય, તે તરફ એક પ્રકારની અરુચિની વૃત્તિ, ત્રાસ અને કંટાળાની વૃત્તિ ઊપજતી હોય અને તેને લીધે તેમાંથી ભાગી છૂટવાની વૃત્તિ પેદા થતી હોય, તો તે યોગ્ય નથી. તે પણ એક પ્રકારનો તમોગુણ છે.

હરેક પ્રકારનાં બંધનમાંથી મુક્તિ

માત્ર એક ફાટેલું પહેરણ પહેરીને સંગીતના જલસામાં તમે ના જઈ શક્યા તે જાણ્યું. તે વખતે ‘આ ફાટેલું પહેરણ પહેરીને તો ના જવાય, ખરાબ દેખાય, બધા મને હસે કે ચક્કર ગણે.’ એવી વૃત્તિથી જો તમે ત્યાં જતા અટક્યા હોવ, તો તે ઠીક થયું નથી. એવો વિચાર આવે તો તો તે પ્રમાણે ખાસ કરવું. ગણાતા ભદ્ર લોકનાં બંધનો તોડવાને કાજે જે સાહસની જરૂર છે, તે તેમાંથી મળશે. પોશાકમાં પણ એક જાતની ભારે રૂઢિચુસ્તતા પ્રવર્તે છે. તેનાથી પણ આપણે મુક્ત થવાનું છે. ભદ્ર સમાજમાં આવી રીતે જવામાં ઠીક ઠીક મનોબળની પણ જરૂર હોય છે.

હરિ:ૐ શાંતિનિકેતન, તા. ૨૯-૯-૧૯૩૯

ચાર જ કલાકની આમ તો (જગતની નજરે) પ્રવૃત્તિ હોવા છતાં સમય ખૂબ જલદીથી પસાર થઈ જાય છે, તે સારું છે. ‘જાણે પલકારામાં દિવસ પસાર થઈ ગયો’ એમ લાગ્યા કરે, તે સારું છે.

પ્રત્યક્ષ જીવનવર્તન એ જ સાચું લક્ષણ

અહીંથી તમને કાગળ લખ્યો અને તે રાતે તમને તે બાબતનું સ્વપ્ન આવ્યું, અને સ્વપ્નમાં તમે જવાબ પણ દીધો અને અહીંથી લખેલો કાગળ, તો તે પછી તમને ક્યારેયે મળ્યો, એ બધું ઠીક છે, પણ વર્ષને વચલે દિવસે આવું બને તેથી કોઈ પ્રકારે સંતોષ માની લેવો નહિ. જોકે એવું થાય તે સૂચક ગણાય પણ એનાથી આપણો દહાડો વળે નહિ. એનું પ્રત્યક્ષ પરિણામ જીવનમાં નીપજતું અનુભવાય, ત્યારે જ તે ખપનું છે એમ માનવું. જ્યારથી સાધકને જીવન જીવવામાં ખરેખર રસ પડવા માંડે, ત્યારથી એણે એ પંથમાં ડગ ભરવા માંડ્યાં અને ભક્ત થવાની શરૂઆત થઈ એમ કહેવાય. જ્યારે પૂરેપૂરો અખંડ રસ પળેપળ પ્રગટેલો જામેલો રહ્યા કરે અને પળેપળ એવી જીવંત ચેતનની સ્થિતિમાં રહેવાયા કરાય, ત્યારે જ ભક્ત સાચો ભક્ત થયો ગણાય.

શરીરની સ્થિતિ ઠીક ના હોય, જો બહુ નરમ હોય તોપણ નિયમ તો મૂકી દેશો નહિ. બેઠા ના રહેવાય તો સૂતાં સૂતાં પણ તે કર્મ કર્યા કરવું.

સાધનાનાં ક્ષેત્રમાં જો વિકાસ કરવાનું દિલ થયું હોય તો જીવન પરત્વેનો સમગ્ર દૃષ્ટિકોણ બદલાઈ ગયેલો હોવો જોઈશે. જો એમ થયું હોય તો નવી સમજ પ્રગટેલી હોય અને તો પ્રત્યેક પ્રશ્નને, હકીકતને, પ્રસંગને, બનાવને, સમાધાનપૂર્વક જોતાં, સમજતાં, શિખાશે અને પછી ઝાઝી કશી કંઈ પરત્વે ગડભાંજ મનમાં પ્રગટશે નહિ.

અહીં શાંતિનિકેતનના અંગ્રેજીના પ્રોફેસર શ્રી ગુરુદયાળ મલ્લિકજી, જેઓ રજાઓમાં કરાંચીમાં રહે છે, કેમ કે ત્યાં એમનું કુટુંબ રહે છે. તેમની સાથે ગઈ કાલ રાતે ઠીક ઠીક વાતો થઈ.

તેઓ સત્સંગની ભાવનાવાળા છે અને સાધનાના માર્ગમાં પ્રવેશ પામેલા અને તેના આંતર પ્રદેશમાં પહોંચેલા જીવાત્મા છે. તેમની નમ્રતા સાધનાના આદર્શ ભાવની અનુસાર અનુસરવા લાયક છે.

હરિ:ૐ કલકતા, તા. ૧-૧૦-૧૯૩૯

હૃદયેન હિ સત્યં જ્ઞાતિ ।

(કેવળ હૃદય દ્વારા જ સત્યને તે - માનવી - જાણે છે)

હરિ:ૐ શાંતિનિકેતન, તા. ૫-૧૦-૧૯૩૯

સદ્ગુરુની જ્ઞાનાત્મક ભાવના

તમે લખો છો કે ‘તમારી પ્રત્યેનો પ્રેમ વધે એવો ભાવ બે દિવસથી રાખું છું અને તેથી કે ગમે તેમ પણ ખૂબ આનંદમાં મારો કાળ વીતી જાય છે.’ કારણ ભલે ગમે તે હોય અને તમે ગમે તે ધારો, માનો કે કલ્પો, પરંતુ પરિણામ સારું આવે છે એટલું શું બસ નથી ? સદ્ગુરુ પરત્વે પ્રેમ, શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ પ્રગટ્યાં કરે અને તેમાં ચેતનપ્રાણ પ્રગટે અને તેથી કરીને આનંદભાવ પ્રગટે એ મોટી વાત છે. તેમ છતાં મારે તમને ચેતાવવાના છે. સદ્ગુરુની જ્ઞાનાત્મક ભાવનાથી જે હિત થાય છે, તે ભલે મેળવાય, પણ-gurudom-(ગુરુડમ) (ગુરુવાદની જડ પકડ અને પ્રણાલિકા)ના નિમિત્તે કરીને સમાજમાં જે અવિવેકી અંધ ગાડરિયા વૃત્તિ પ્રગટેલી છે, તેને તો હથોડા મારી મારીને તોડવાની જરૂર છે. આધ્યાત્મિક પ્રકારના શિક્ષણને કાજે સદ્ગુરુની મદદની જરૂરિયાત છે, તે હકીકત સાચી છે, તેમ છતાં જ્વાળામુખીના જેવી ધગધગતી, તેને અનુભવવાની જ્યારે તત્પરતાયુક્ત ઉલ્કટ તાલાવેલી પ્રગટે છે, ત્યારે પોતે પણ પોતાનો ગુરુ બની શકે છે, તે પણ સત્ય હકીકત છે. ગુરુ

તો આપણને પ્રેરણા આપનાર સાધનરૂપે છે, સાધ્ય નથી. ગુરુભક્તિ એટલે તેના દેહની ભક્તિ નહિ, પરંતુ તેનામાં પ્રગટ થયેલી ચેતનાશક્તિ પરત્વે આરોહણ કરવા માટેની ભાવના તે ગુરુભક્તિ અને એવા ભક્તિભાવનો હેતુ એ છે, કે એવી ચેતનાશક્તિ દ્વારા આપણા જીવનમાં પણ તે ભાવ પ્રગટ થાય અને તેનું જ્ઞાનભાન આપણને જીવતું રહ્યા કરે. કોઈ પરત્વે ખૂબ ખૂબ હૃદયનાં ભાવ, પ્રેમ, શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ રાખવાથી આપણામાં પણ એ ભાવનો ઉદય થવાનો. એવા ભાવની મદદથી સાધનામાં પ્રાણ પ્રગટે છે. સત્સંગનો મહિમા ઘણો ગાયો છે, તે એટલા માટે કે એવા મુક્તાત્માની સાથેના પ્રેમજ્ઞાનભક્તિપૂર્વકના આંતરિક પરિચયથી જીવનમાં પ્રેરણાત્મક ભાવ પ્રગટે છે અને એવા ભાવનો સદુપયોગ અંતર્મુખતા કેળવ્યા કરવામાં રહેલો છે.

જ્ઞાનપૂર્વકનાં ભક્તિ અને કર્મ

એટલે એવા જ્ઞાનપૂર્વકના દૃષ્ટિબિંદુએ સદ્ગુરુ પરત્વે હૃદયનો જેટલો ભાવ તેની ઉત્કટતા સાથે કેળવ્યા કરાય, તો મને તો ઘણો આનંદ થાય. આ જીવને પ્રભુકૃપાએ એનું નિમિત્ત થવાનું એણે સોંપેલું જે કર્મ છે, તે એકલું જ માત્ર કામ હવે તેને માટે રહ્યું હોવાથી તે લાભ સિદ્ધ થવામાં તેથી કરીને સરળતા પ્રાપ્ત થાય. આપણે જે કંઈ કરીએ તે જ્ઞાનપૂર્વક સમજી સમજીને કર્યા કરવાનું છે. જો તમે આ જીવને હૃદયથી સ્વીકાર્યા હોય, તો તમને જે કંઈ લખું, તે તેના હેતુના જ્ઞાનભાન સાથે પ્રેમથી કરવાનું છે. કંઈ પણ કશું અશ્રદ્ધાથી કે ગતાનુગતિક રીતે કરવાનું નથી. કર્મ યદ્વાતદ્વા કરવું એટલે કે હેતુના જ્ઞાનભાન વિના કરવું, એના કરતાં તો તે ના થાય તે ઉત્તમ. આ લાગુ પડે છે જીવનવિકાસના પથિકને

માટે. બાકી તો સકળ જીવ જેમ તેમ જ કર્યા કરતા હોય છે. આ જીવ તમને જે કંઈ કહે, તે 'તે કહે છે' એટલા માટે કરીશું અને મનબુદ્ધિને સમજાવીને તેમ નહિ કરીએ તો તેથી કશો વિકાસ થવાનો નથી.

જગતની બેકદરનો યોગયોગ્ય પ્રત્યાઘાત

નડિયાદનાં મારાં છસાત વર્ષના સાધનાકાળ દરમિયાન જ્યાં જતો ત્યાં ભજન ગાયા કરતો ફર્યા કરતો. અને જ્ઞાતિના રીતરિવાજનો સુધારાની દૃષ્ટિથી નહિ પરંતુ તે પાળવાનું યોગ્ય ના લાગતાં-તેવા નિમિત્ત પ્રસંગે-તેમ થયા જતું હતું. આમ, સમાજની રીતે કંઈ પણ કરવાનું ના બનતું. તેથી, તે લોક મારે માટે ઘણું ઘણું બોલતા. પોતાનાં કુટુંબીજન સાથે, પોતાના જ ગામમાં, સગાંવહાલાંની વચ્ચે રહીને હરિજન સેવક સંઘમાં કામ કરનાર એવો એકલો આ સેવક હતો. બીજા બધા, પરીક્ષિતભાઈ, હરિવદનભાઈ, તમે વગેરે તો એકલા એકલા હતા. તેઓ પરણેલા ન હતા કે એવી બીજી કોઈ કૌટુંબિક જવાબદારી ન હતી. મને તો પ્રભુકૃપાથી કૌટુંબિક જવાબદારી પણ હતી. વળી, પોતાના જ ગામમાં અને સગાંવહાલાં વચ્ચે રહેવાથી અને હરિજનોનું કામ કરતો હોવાથી મુશ્કેલીઓ પણ ઠીકઠીક પડતી, પરંતુ આ પરત્વે કોઈનું પણ યોગ્ય લક્ષ દોરવાયું ન હતું. વળી, બીજા બધા જે કંઈ વેતન લેતા એટલું જ હું પણ લેતો હતો. આજે હું પ્રેમથી અને તટસ્થતાથી કહી શકું છું કે તેમાં મારો ત્યાગ વિશેષ હતો. બીજાઓ જે વેતન લેતા તેમાં તેમને કૌટુંબિક જવાબદારી ન હતી, જે મારે હતી. તેથી, એટલા વેતનમાં ઘણી કઠણાઈ ભોગવવી પડતી. મહામુશ્કેલીએ જેમ તેમ કરીને ચાલતું, પણ કદી તે માટેનો એક હરફ પણ કોઈની આગળ કાઢ્યો નથી. તે

કાજે સહાનુભૂતિના કોઈએ બે બોલ પણ કહેલા નથી. ‘આપણા કરતાં ચૂનીભાઈની જવાબદારી વિશેષ છે’ તેની યોગ્ય સમજ પણ કોઈને પ્રગટેલી ન હતી. વેતનનું ધોરણ તો સ્વૈચ્છિક હતું. એટલે તો જ્ઞાનપૂર્વક સમજબૂજીને એવી પરિસ્થિતિ પ્રભુકૃપાથી સ્વીકારેલી હતી. તેમાં તપ પણ હતું અને ત્યાગ પણ હતો. અને પ્રભુકૃપાથી એવી સમજણથી જીવનનો વિકાસ થવામાં ઘણી પ્રેરણા મળેલી. આપણને મળેલું કર્મ આપણા પોતાના જીવન-વિકાસ માટે છે. પછી ભલે એની કોઈ કદર કરો કે ના કરો. આવી પાકી સમજણને લીધે જીવપ્રકારની વૃત્તિ ત્યારે પણ પ્રભુકૃપાથી ઊઠી શકી ન હતી. એવી વૃત્તિ ઊઠી હોત તો દિલમાં અસંતોષનો કીડો પ્રગટ્યો હોત અને તે આપણામાંના કોઈ ને કોઈ આગળ વ્યક્ત પણ થાત.

આ બધી હકીકતને આજે ઘણે વર્ષે હું તટસ્થભાવે જણાવું છું, કારણ કે તમને પણ મિત્ર હોવા છતાં એવું એનું કદરતાપૂર્વકનું યોગ્ય ભાન પ્રગટ્યું ન હતું. એટલે પછી મારી જ્ઞાતિના લોકનો દોષ હું કેવી રીતે કાઢી શકું ? મારે માટે તે લોકો કંઈક કંઈક બોલતા, તે વેળાએ તે હકીકત પરત્વેનું શ્રીનરસિંહ મહેતાએ ગાયેલા તે ભાવનાના ગીતના ઢાળનું કંઈક ગાઈને શાંતિ મેળવતો. એવું એક નીચે આપ્યું છે :-

મારગડે હું આડે ચાલું, મહેણાં લોકો મારે જી,
 સીધે મારગ ચાલતાં મુજને, લોકો આડો ફૂલે છે,
 મારે શું કરવું જી !
 ફૂલે તેને તો ફૂલેવા દેજો, મારે તેનું શું કામ જી ?
 જેનું મન જે સાથે બંધાણું, તેની સાથે છે કામ,
 ડરવું શાને જી ?

લોક તો નવરા, કામ વિનાના, બોલે ફાવે તેવું જ,
 સાંભળ્યે એવું પાર ન આવે, સઘળું ભાવથી સૂહેવું,
 ડરવું શાને જ ?

લોકો પૂંઠળ ફૂલે છે મારી, દેતાં મૂંઢણાં મસે* તો જ,
 બીજું એમને તો શું ફૂલેવું ? સંગત મારી ન કરશો,
 ડરવું શાને જ ?

કોઈને એમણે છોડ્યા નથી તે, મુજને તે કેમ છોડે જ,
 સીધો જગને આડો લાગે, એવા છે જગના લોક,
 ડરવું શાને જ ?

ભાવે તે મન બોલજો તમે, સૂહેવાયે તો સૂહેજો જ,
 નહિતર મુજને અળગો જાણી, સામળો વરવા દેજો,
 ડરવું શાને જ ?

જેને જેવું લાગે તે બોલે, તેમાં તેનો શો દોષ જ ?
 ખરું કરાવવા ક્યાં ક્યાં જાવું ! હૈયે ન ધરવો રોષ,
 ડરવું શાને જ ?

ઈચ્છવું બૂરું કદી ન કોનું, નિંદા કોની ન કરવી જ,
 નિશ્ચય રાખી વળગી રૂહેવું, ફિકર પાકી કરવી,
 ડરવું શાને જ ?

એકાગ્ર નિશ્ચયાત્મક વલણની અનિવાર્યતા

નિર્ણયાત્મક અને નિશ્ચયાત્મક મક્કમતાભર્યું દૃઢ વલણ જ્યાં
 સુધી જીવનમાં પ્રગટતું નથી, ત્યાં સુધી સાધનાના માર્ગમાં પ્રગતિ
 થઈ શકનાર નથી, તે નક્કી જાણશોજી. ઘડીમાં આમ કે ઘડીમાં
 તેમ એ જાતની વૃત્તિથી મુક્ત થઈ શકાયું નથી. તેથી, જણાવવાનું
 કે એ વૃત્તિ સાધનાના માર્ગમાં વિકાસને માટે ઘણી ઘણી બાધક

★ મિષ્ટે, નિમિત્તે, બહાને.

છે. જ્યાં સુધી એનું વેદનાયુક્ત જ્ઞાન પ્રગટતું નથી અને જ્યાં સુધી એ ઘણું ઘણું સાલતું નથી, ડંખતું નથી અને કઠતું નથી ત્યાં સુધી તે દુર્વૃત્તિ હઠી પણ શકવાની નથી. સાધકને પોતાની પ્રકૃતિની પ્રત્યેક અયોગ્યતાનું ડંખતું ભાન પ્રગટતું હોવું જોઈશે. પોતાના સ્વભાવ કે પ્રકૃતિની અયોગ્યતાનું તે મનનચિંતવન ના કર્યા કરે તે તો યોગ્ય છે, પરંતુ તેને મઠારવાને તે પ્રબળ ઉત્કટ પ્રયત્ન કર્યા કરીને તેનાથી મુક્ત બને તે તો ઘણું ઘણું જરૂરનું છે. સાધનાના પંથમાં અનેક પ્રકારના વિષયોના હુમલા થયા કરવાના. તેમાં તે આપણને ડુબાડી પણ દે, આપણું ભાન પણ ભુલાવી દે અને આપણાપણું પણ કદાચ ગુમાવી બેસીએ તોપણ જો જીવનવિકાસ પરત્વેનો ધ્યેયના સાચા અનુરાગનો ચટકો હૃદયથી લાગ્યો હશે, તો આપણે તેવી સ્થિતિમાંથી જરૂર જાગીને ઊઠી જવાના છીએ. તેમાં લવલેશ શંકા નથી. આપણા જીવનની એકાગ્ર અને કેંદ્રસ્થ પ્રવૃત્તિ તો સાધનાના ભાવનાત્મક કર્મમાં લગાતાર પ્રેરાઈ જવાની છે. બીજાં પ્રાપ્ત કર્મો શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે ગૌણભાવે કર્યા કરવાનાં છે. એમ કરતાં કરતાં જે અનેક પ્રકારના હુમલા આવે તેનાથી ગભરાઈ જવાનું નથી. આવી વેળાએ શાંતિ, પ્રસન્નતા, તટસ્થતા, સમતા વગેરે આપણાં સાચાં સાથીઓ છે.

સાધકનું અને કવિનું કાવ્યસર્જન

તમારી કવિતા વાંચી. સાહિત્યિક રીતે ઘણા કવિઓ અને લેખકો આવાં કાવ્યો લખે છે અને જીવનવિકાસના માર્ગનો ઉત્કટ તમન્નાથી પ્રવેશેલો સાધક જે જે પોતાને ડંખતું હોય છે, તે વિશેના ઉદ્ગારો કાવ્યમાં કાઢે છે. આવી સાધકની કવિતામાં અને પેલા કલ્પનાશીલ અને ઊર્મિશીલ કવિની કવિતામાં ઘણો ફરક હોય છે. જીવનને પામવાને કાજે જે તલસાટ સાધકના દિલમાં પ્રગટેલો

છે, તે અંતરતમ હૈયાનો છે, જ્યારે કવિના દિલમાં તેવો તલસાટ પ્રગટેલો હોતો નથી. એ તો ભાવની એક ઊર્મિની લહરીમાં પ્રગટીને જે તે કંઈ લખે છે. તેમના પોતાના જીવનમાં તેવું સાધનાના વિકાસના પ્રકારનું ભાવનાત્મક પ્રવર્તેલું કશું ઝાઝું ઊંડાણ હોતું નથી. તેથી, તેવાં કાવ્યમાં કંઈ દમ કે ભાવ નથી હોતો એમ મારું કહેવું નથી, પરંતુ એક સાધકની કવિતામાં અને એક કવિની કવિતામાં ફેર હોય છે, તે બતાવવા પૂરતું ઉપર લખ્યું છે. પેલા સાધકની કવિતાનો રણકાર જુદો જ હોય છે. પછી ભલે એ માત્ર સાહિત્યિક કાવ્યના રસની દૃષ્ટિએ કાવ્ય જેવું ના દેખાતું હોય.

કંઈ ભાર કે ઓથાર જેવું લાગતું હોય, કંઈ ગમગીનીમાં ડૂબી જવાયું હોય, બીજી કોઈક એવી નકારાત્મક વૃત્તિનું જોર ઊભરાતું લાગતું હોય, ત્યારે એકાંતમાં જઈને ખૂબ મોટેથી હરિ:ઝંની બૂમ પાડવી. ખૂબ જ વેગથી આખું શરીર ધ્રૂજી ઊઠે એમ બૂમો પાડવી. તેથી, ચિત્તની પ્રસન્નતાનો આહ્લાદ પાછો અનુભવાશે.

મને જે બધાં પ્રેમભાવે યાદ કરે છે, તે સર્વને પ્રેમભાવે મારા પ્રણામ કહેશો. પ્રેમ એક એવો ભાવ છે, કે સામો પ્રતિભાવ (response) મેળવ્યા વિના રહેતો નથી, પરંતુ જ્યાં સુધી આપણે જીવદશાની કક્ષામાં પ્રવર્તેલા રહેલા છીએ ત્યાં સુધી આપણે પ્રેમની સાચી ભાવનાને ઓળખી શકવાનાં નથી. આપણે બહુ બહુ તો રાગ, મોહ, આસક્તિ, લાગણી એવું એવું ઓળખી શકીએ અને સમજી શકીએ.

બહેનો તથા માતાઓ સાથેનો સંબંધ

વિષયવાસનાની કોઈક વખત જ્યારે જ્યારે ઉત્કટતા લાગે, ત્યારે ત્યારે દૂર દૂર એકાંતમાં કપડાં કાઢી નાખીને હરિ:ઝંના

જપની, સદ્ગુરુના નામની, ખૂબ મોટેથી ૧૫ મિનિટ સુધી બૂમો પાડ્યા કરજો. પછી ધ્યાનમાં બેસીને પ્રાર્થના કરજો. તેથી, તે વૃત્તિ ચાલી ગયેલી અનુભવાશે. બહેનો અને માતાઓ સાથેના સંબંધથી મુગ્ધતાયુક્ત કોમળતા પ્રગટે, જાગે, કિંતુ એવી ભાવના એ તો લાગણીનું પરમ બળ છે. જેટલાં જેટલાં ભાવના અને લાગણી જન્મે, એ તો જીવનનું ખરું ધન મળ્યું ગણાય. તે સમયે સ્મરણભાવ ધારણામાં સરળતાથી એકાગ્ર થઈ શકાય છે. લાગણી કે ભાવના પ્રગટે છે, ત્યારે એકાગ્રતાનું જોશ ફરી વળતાં કશી વાર લાગતી નથી. એટલે એવા પ્રકારનું જોશ પ્રગટે ત્યારે તેનો જ્ઞાનપૂર્વક સાધનના અભ્યાસમાં ઉપયોગ કરવાનો છે.

કોઈ પણ ઊર્મિ, લાગણી, ભાવના જમાવવા બે વિરોધી ગુણનું સંઘર્ષણ અને પરિણામે સંગઠન જરૂરનું છે. એમાંથી જે ઉત્પન્ન થાય, તે ભલેને ઝેર હોય, એને પણ સાધન તરીકે યોગ્ય રીતે ભાવનામાં એકાગ્ર થવાને વાપરવાની કળા આપણને આવડવી જોઈશે. ઝેર એ ઝેર નથી પણ અમૃત છે, જો એનો સદુપયોગ સાધનાની ભાવનામાં કરી શક્યા તો. આયુર્વેદની દવાઓમાં હળહળતાં ઝેરનો પણ તેની યોગ્ય માત્રામાં અને યોગ્ય મિશ્રણ સાથે ઉપયોગ થાય છે, એ પણ જાણીતી હકીકત છે. ડૉક્ટર કોઈ સ્ત્રીનું કોઈ ભારે વાઢકાપ કે નસ્તર મૂકતો હોય છે, ત્યારે એના દિલમાં કામવિકાર નથી જાગતો. એનું દિલ તો એના કામમાં એના ધ્યાનમાં લગાતાર થઈ ગયેલું હોય છે. બહેનો અને માતા સાથેના પરિણામનો બધો આધાર અંદરની વૃત્તિ ઉપર જ રહેલો છે. આપણે કેવળ જડ રહીએ તે જરૂરનું નથી. ઊલટી એવી જડતા જીવનની પ્રગતિમાં અવરોધ કરશે. તેમના જ્ઞાનભક્તિયુક્ત સંપર્કથી પ્રગટેલી લાગણી અને ભાવના જીવનને વધારે

ઉત્સાહયુક્ત અને ખંતીલું બનાવશે, વધારે બળ પ્રેરશે અને ઊર્ધ્વગામી ભાવનામાં ધકેલશે.

વૃત્તિના હુમલાના ઉપાય

કશું પણ કેવળ અનિષ્ટ નથી. અનિષ્ટને પણ સદુપયોગની રીતે ભાવનામાં પ્રેરવવાની અને વાપરવાની કળા આજે જાણે કે લુપ્ત થઈ ગઈ હોય એમ અનુભવમાં પ્રવર્તે છે. જીવનસાધનાના મુખ્ય ભાવ કરતાં જ્યારે જ્યારે જીવદશાની વૃત્તિનું જોર જો કોઈ વાર આપણામાં વધેલું લાગે, તો તેથી આપણે હાલી ઊઠવું કે નિરાશ થઈ જવું નહિ. ત્યારે એવી વૃત્તિનું નિરીક્ષણ કરીને તેને તાબે ના થઈ જવું. એનાથી પ્રેરાયેલી લાગણીમાં અને વિચાર-માળામાં તણાઈ ના જવું. એટલે કે આપણે એના મણકારૂપ ના બની તેવી વેળાએ આપણે એ બધાથી પર કોઈક અમૃતતત્વના બનેલા છીએ અને અગાધ શક્તિવાળા છીએ એવી ભાવના દઢાવીને પ્રાર્થનાભાવે તેવી જીવપ્રકારની વૃત્તિથી મુક્ત થવાને કોઈક પ્રાર્થનાત્મક ભજન દ્વારા આપણો આર્તપોકાર આત્મ-નિવેદનભાવે શ્રીપ્રભુને સંભળાવવો. જો ચેતીને, જાગીને આવો ઉપાય તે વેળા કરી શકીશું, તો જીવપ્રકારની વૃત્તિમાં રસ લેતા જરૂર અટકી શકીશું અને તેથી કરીને પ્રાર્થનામાં ભાવની ઉત્કટતા પ્રગટશે.

આ બધું બુદ્ધિથી સમજી જવું તો સહેલું છે. કદાચ કોઈ એવી વૃત્તિના જોર દરમિયાન બુદ્ધિની તેજસ્વિતાથી અલિપ્ત પણ રહી શકે, પણ તે ઝાઝું કામ ના પણ આપે, પરંતુ એ બધું સમજવું અને હૃદયથી અનુભવીને તેનાથી અલિપ્ત રહેવું એ કઠિન છે. માટે, તમારા મારા જેવાએ તેવી વેળાએ ચેતી ચેતીને જાગ્રત થઈને જીવતાજાગતા તેની સામેના પ્રયત્ન કર્યા કરવાના રહે છે.

એવા પ્રયત્ન કરવામાં જે પૂરેપૂરું પરાક્રમ દાખવે છે, તેને હૃદયમાંથી કોઈ અકથ્ય એવા પ્રકારનું પ્રેરણાત્મક બળ મળતું અનુભવાય છે. આવી બાબતમાં તો ખાસ હૃદયની ચેતનાયુક્ત જાગ્રતિ કેળવવાની છે, કારણ કે મન આપણને છેતરીને ઊંધિ પાટે લઈ જાય એવું પણ બનવાનો પૂરો સંભવ છે. જો આપણું મુખ ધ્યેય પરત્વે પૂરેપૂરું વળી ગયેલું હોય છે, તો છેતરાઈ જતાં ઊગરી જઈએ છીએ. સાધનાના વિકાસમાં આગળ જતાં પ્રકૃતિની ચાલબાજી કોઈ અવનવા પ્રકારની અને ઘણી સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મતર થતી જતી હોય છે. એ તો એમ બતાવશે કે આપણે યોગ્ય માર્ગે જ છીએ અને અંતરમાંથી તો પોતે પેલી બાબતમાં રસ લીધા કરશે. તે વેળા કેટકેટલી ઉત્કટ તેજસ્વી જાગ્રતિની જરૂર હોય છે, તેની તમારા મારા જેવાને હાલમાં કદી કલ્પના પણ પ્રગટી શકવાની નથી. મનના આવા પ્રકારના આભાસોથી દોરવાઈ ના જતાં તટસ્થપણે મનની વૃત્તિનું ઊંડું ઊંડું પૃથક્કરણ કરી તેનાં મૂળનાં રસ, રાગ, આસક્તિ, મોહ શેમાં રહેલાં છે, તે ખોળી કાઢવાનું છે અને તેમાં સંપૂર્ણ અનાસક્ત બનવાનું છે. આવું આવું જીવદશાની કક્ષાનું બને કે પ્રગટે તે તે વેળા જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક શ્રીભગવાનનાં ચરણકમળે તે તે બધું સમર્પણ કરતા રહેવું. એમ તો સાધનામાં સમર્પણની જ્ઞાનભક્તિયુક્ત ક્રિયા, પળેપળ થયા કરવી ઘટે છે. તો જ ચેતન પરત્વેનાં ભાવનાત્મક મનચિંતવનમાં સળંગતા પ્રગટેલી રહી શકશે. જીવદશાના પ્રકારની વૃત્તિઓ જીવનવિકાસના માર્ગમાં ભારે અંતરાયરૂપ છે. તેમનો તેમનો ઉશ્કેરાટ પણ જબરો હોય છે. તે આપણા આખા સત્ત્વને અને સ્વત્ત્વને ભુલાવી દેવાને પણ મથાવી શકે છે. જેને ધ્યેયનો ઉત્કટતાભર્યો તલસાટ અને તનમનાટ જાગેલો છે તેને, આપણે

એ વૃત્તિઓથી પર છીએ, એમના સકંચામાં પકડાઈ જઈ આપણે લાચાર થઈ શકતાં નથી, લાચાર બની શકતાં નથી, અને એવું પ્રગટતાં આપણે પાછા સતેજ થઈને ટટાર બની જઈ શકીએ છીએ, એવું ભાન રહે છે. તેવી સ્થિતિમાં સાધક તેમાંથી મુક્ત થવાના સતત ભાવનાભર્યા પ્રયત્ન કરતો હોવા છતાં પ્રભુની કૃપામદદ માટે તે અંતરમાં અંતરથી પ્રાર્થના કર્યા કરતો હોય છે. વૃત્તિ કંઈ એમની એમ sublimate થતી નથી. એટલે કે દિવ્ય ભાવનામાં પ્રગટી જતી નથી. એ તો જ્યારે જ્યારે જીવદશાના પ્રકારની વૃત્તિ પ્રગટે ત્યારે ત્યારે, તેને રૂપાંતર કરાવવાને જ્ઞાનપૂર્વક આપણે મથવું જોઈશે. આ તો પળેપળની જાગ્રતિનો વિષય છે. અને એવું જે સાચી રીતે ખરેખરું અને પૂરેપૂરું મથે છે, તે પોતે પોતાનો સ્વામી જરૂર બની શકે છે. આપણે તેવી વૃત્તિ ઊઠતાં બિલકુલ સંકોચ પામવાની જરૂર નથી, પરંતુ તેથી ઘણી ઘણી વેદના લાગે અને તેનાથી મુક્ત થવાનો દિલનો ઉત્કટમાં ઉત્કટ તલસાટ જાગે, તો સમજવું અને માનવું કે આપણને સાધનાના પંથે જવાને સાચી ભાવના પ્રગટેલી છે. જે જીવ પોતાની જીવદશામાં અળશિયાની પેઠે આળોટ્યા કરે છે અને પાછો સાધનાની વાત કરે છે, તેનું તો નર્યુ અજ્ઞાન અને ડોળ છે. સાધના એ તો નક્કરપણે હૃદયના ભાવથી આચરવાની હકીકત છે. સાધના એટલે તો તે પ્રકારનું જીવન જીવવાની પ્રક્રિયા. સાધનાને આચરનાર જીવાત્મા તો દરેક બાબતમાં ટટાર થયેલો જાગ્રત થયેલો અનુભવાય છે. એવી ચેતનાત્મક જાગ્રતિનું દર્શન એનાથી થતાં રહેતાં કર્મમાંથી પણ એવી તીક્ષ્ણ દષ્ટિવાળાને પરખાય છે. જો આળસુ માણસ પારખી શકાય, જો રજસ પ્રકારના

માનવીને પારખી શકાય, સદ્ગુણીને પારખી શકાય, કોધીને પારખી શકાય, તો શું જે જીવ ઉત્કટ ભાવનાથી સાધનામાં પ્રવૃત્ત થયેલો હોય, તેને ના પારખી શકાય? જીવદશાના પ્રકારની વૃત્તિ જ્યારે જ્યારે જન્મે ત્યારે ત્યારે આપણે જેને અત્યંત નિર્મળ, શુદ્ધ, પરમ સાત્ત્વિક વ્યક્તિવિશેષ તરીકે દિલથી હૃદયથી સ્વીકારતા હોઈએ તેનો આપણે હૃદયની ભક્તિથી હૃદયમાં સત્સંગ કરવો. એવા સત્સંગથી પણ તેવી નકારાત્મક વૃત્તિનો લય થશે અથવા તેવી વૃત્તિને લય પમાડવાને માટે જેને આપણે સદ્ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યા હોય તેને આપણા મનની આંખ આગળ પ્રગટાવીને આર્તનાદે અને આર્દ્રભાવથી તેની પ્રાર્થના કરવી. જો આપણને સાચેસાચી રીતે તેવી વૃત્તિ ઉત્કટ પ્રમાણમાં ડંખતી હશે, તો તેવી પ્રાર્થના કરતાં કરતાં ચોધાર આંસુ પણ આંખમાંથી સરે, તે એવી રીતે ડંખવાનું એક જાતનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. તેવી પ્રાર્થનામાં આપણાં દુઃખનો એવો તો રણકાર ઊઠશે કે તેના પ્રત્યાઘાતથી પેલી વૃત્તિ તો ક્યાંયે અદૃશ્ય થઈ જશે.

મુરબ્બી પંડિતજી (પંડિત તોતારામજી) ને મારા ભક્તિપૂર્વકના સપ્રેમ પ્રણામ કહેશો. તેઓ વહેલી સવારે રોજ ઊઠે છે. ચાર વાગ્યે તો તેઓ ખૂબ ભાવ સાથે ભજન ગાતા હોય છે. તમે તેમને ત્યાં વહેલા પહોંચી જઈને કબીરનાં ભજન સાંભળવા જરૂર બેસજો. કબીરનાં જુદાં જુદાં ભજનો તેઓ ભાવાત્મક ઢાળે ગાય છે. તે ભજનમાં ભાવ પણ હોય છે અને તેમાંથી સાધનાની સમજણ પણ પ્રગટે છે.

પેટના વાયુનો ધ્યાન દ્વારા ઉપાય

તમને શરીરમાં ગેસ (વાયુ) થયા કરે છે. તે માટે નીચેનો પ્રયોગ કરી જોજો. ધ્યાનમાં સ્થિર થઈને તદ્દન ટટાર બેસીને

નાભિની નીચેના ભાગ ઉપર તથા વચમાં અને થોડુંક ઉપર એમ એટલા ભાગ ઉપર ચિત્તવૃત્તિ બધી એકાગ્ર કરીને વાયુનો નાશ થવાની ભાવના કેળવશો અથવા એ વાયુ તમને સાનુકૂળ થાય એવી ભાવના ખમાવશો તો જરૂર ફાયદો થશે. પ્રયોગ કરવાથી સાચી સમજણ પ્રગટે છે, પણ આમાં એકાગ્રતાપૂર્વકના ધ્યાનની ખાસ જરૂર છે.

નકારાત્મક લાગણીનો પણ સદુપયોગ થઈ શકે

કોઈક એવો પ્રસંગ બને કે તેથી આપણને ઘણો આનંદ થાય, તો તે લાગણીના બળ વડે તે વેળાએ સ્મરણભાવનની ધારણામાં, પ્રાર્થનામાં, ધ્યાનમાં કે એવા સાધનના અભ્યાસમાં વધારે પ્રવૃત્ત બનવાનું છે. શોક થાય તે પણ એક પ્રકારની લાગણી જન્માવે છે. તે લાગણી જ્ઞાનતંતુમાં કંઈક મંદતા પ્રગટાવે છે. આનંદની લાગણીને લીધે જ્ઞાનતંતુને ઉલ્લાસ મળે છે. એટલે કોઈ પ્રકારની લાગણીઓથી દોરવાઈ ના જતાં, તે તે વેળા જાગ્રત થઈને તે દ્વારા એકાગ્રતામાં પ્રાણ જો પ્રગટાવીએ તો આપણે ખોટ હોવા છતાં નફો મેળવી શકીએ. આવી જાતની રચનાત્મક સાધના શક્ય છે, એવો મારો અનુભવ કહે છે. કોઈ પણ બીજા અનુભવીએ આવું બતાવેલું છે, કે કેમ તે જાણતો નથી અને તેવું જાણવાની જિજ્ઞાસા પણ નથી. પ્રભુકૃપાથી એટલું કહી શકું કે આમ થવું શક્ય છે, જો હૃદયમાં ખરેખરી તેમાંથી હઠવાની ભાવના પ્રગટી હોય છે તો. આવું ત્યારે જ બની શકશે કે જ્યારે આપણે ધ્યેયની પરત્વે નિશ્ચયાત્મક અને નિર્ણયાત્મક વલણ લીધું હશે.

હરિ:ૐ શાંતિનિકેતન, તા. ૬-૧૦-૧૯૩૯

સાધનામાં ચડઊતરનો ક્રમ

સાધનાના ભાવનાના પંથમાં તેના સાચા ભાવથી અને ખરેખરા

ઉલ્લાસ અને તલસાટથી જો પળ્યા કરીએ તો તેમાં જરૂર સરવાળે પ્રગતિ થાય, પણ માત્ર એકલી પ્રગતિ જ થાય અને પીછેહઠ કદી ના થાય એવું તો કશું નથી. જ્યારે જ્યારે પૂરેપૂરા ખંતથી, ઉલ્લાસથી, શ્રદ્ધાવિશ્વાસથી તે પરત્વેનો પુરુષાર્થ થયા કરતો લાગે ત્યારે ત્યારે સમજવું કે સાધનામાં તે સમયે આપણું હૃદય પ્રગટેલું છે. જ્યારે જ્યારે તે પરત્વેના ઉલ્લાસ, ઉત્સાહ, ખંત વગેરે મોળા પડતાં અનુભવાય ત્યારે ત્યારે તે સમય પીછેહઠનો છે એમ સમજવું. તેવી વેળાએ માત્ર પડી ના રહેવું. અથવા વિચાર, વૃત્તિ કે ગમગીનીના તરંગે ના ચડવું. જો સાચેસાચી રીતે ધ્યેયમાં લગાતાર પ્રવૃત્ત થયેલા હોઈશું અને તેમાં જો હૃદયનો ઊંડો રાગ પ્રગટ્યો હશે, તો તો આપણે તરત ચેતી જવાના. તે વેળાએ જ આપણે ખરું જોમ દાખવવાનું હોય છે. પ્રગતિ તો ચડતાંપડતાં થવાની છે. જો ચડીએ તો પડીએ પણ ખરા. ચડતી પડતીનો તો ક્રમ છે. સાધનાનાં ક્ષેત્રમાં પતન જ થતું નથી અને નિયમિત ક્રમિક વિકાસ છે એમ જો કોઈ કહે, તો તે વાસ્તવિક હકીકત નથી, પરંતુ પાણી જેમ પોતાનો માર્ગ કરી લે છે, તેવી રીતે જીવનવિકાસના માર્ગે જેણે જવાનો મરણિયો નિર્ધાર કર્યો છે, તેવો તો પોતાનો માર્ગ કરી લેવાનો છે, તે નક્કી જાણશો.

પોતાની પ્રગતિ પોતે જ સમજી શકશે

દિલમાં દિલથી જિજ્ઞાસા થયા કરે, તમન્નાનો તલસાટ વધ્યા કરે, પ્રેમોર્મિ ઊભરાયા કરે, ભાવનાનો વેગ વધ્યા કરે, શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસની માત્રા ઉત્તરોત્તર બઢતી જાય-એ બધું ખૂબ ખૂબ જરૂરનું છે. આ બધું થાય છે કે નહિ તે કોઈને પૂછવા જવાપણું રહેતું નથી. એ તો જેમ જેમ આપણને આંખ ઉઘાડી રાખીને સર્વ કંઈ પ્રસંગને નીરખવાનો જ્ઞાનયુક્ત અભ્યાસ પડતો જશે, એટલે

જીવન પરત્વેની જાગ્રતિ અને ઉત્કટતા અને સળંગતા જેમ જેમ જામતાં જશે, અને આપણી એ તરફની દૃષ્ટિ અને ભાવના તીક્ષ્ણ, સતેજ અને સૂક્ષ્મ થતી જશે તેમ તેમ જીવનના નિત્યના વહેવારમાંથી એ બધી શક્તિને સતેજ થવાના અને બળ મળવાના પ્રસંગો મળ્યા કરશે અને એ શક્તિઓ વધારે જાગ્રત બની બનીને ચેતનવંત થતી જશે. તેમ થાય છે કે નહિ તેનો અનુભવ પણ જીવનના નિત્યના વહેવારમાંથી પ્રગટ્યા કરવાનો છે.

લગનીનું જ મહત્વ

મુખ્ય હકીકત તો એ છે, કે જીવનનું મૂળ લક્ષ તે પરત્વેનું એકાગ્રતાપૂર્વકનું થઈ ગયેલું કે થતું જતું હોવું જોઈશે. જેની દૃષ્ટિ એ તરફ ખૂલવા માંડી છે, તેને પોતાને પોતાની તેવી દશા થઈ છે કે થતી જાય છે કે કેમ એનાં દર્શન થયાં વિના કદી રહ્યાં નથી. જેને જે બાબતની લગની લાગે છે, તે તેની આંખ આગળ રમ્યા કરે છે. અને એમાં ને એમાં એની વૃત્તિ અને લાગણી ઢળ્યા કરે છે. જેવું દુન્યવી હકીકતમાં આ સાચું છે તેવું આધ્યાત્મિક બાબતમાં પણ સાચું છે. સાધનાની હકીકતમાં આવું જ્યારે બને છે, ત્યારે એને પ્રેરણા લેવા જવા બીજે જવું પડતું નથી. આપણે તે બાજુનું હૃદય ખુલ્લું અને મોકળું રાખવાનું છે. તે પરત્વેની એકાગ્ર અને કેંદ્રિત દૃષ્ટિ કેળવવાની છે. આપણી લગની કેમ વધુ ઉત્કટ થાય તે તરફ જ લક્ષ આપવાનું છે.

ભગવાનનું સદાયનું ઊભું આમંત્રણ

રસેશ્વર નટવર શ્રીભગવાન તો પોતાના પ્રેમના ઈશારા કરી કરી આપણને મુગ્ધ કરવા સોળે શૃંગાર સજીને થનગન થનગન નૃત્ય કરતો કરતો સચરાચરમાં કેવી મસ્તીથી નાચ્યા કરે છે ! એ જોવાની ભક્તિભરી દૃષ્ટિ આપણને ક્યાં પ્રાપ્ત થઈ છે ! એના પ્રેમની તો કંઈ અવધિ છે, બાપા ! સાધનાના માર્ગમાં જ્યારે જે

જે જરૂર પડે છે, ત્યારે ત્યારે એ વહાલાની પ્રાર્થના કરતાં તે તે બધું મળ્યા કરે છે, પરંતુ તેનો પ્રેમમાધુર્યયુક્ત રસ ઝીલવાની અને પીવાની ખરેખરી તૃષ્ણા આપણામાં જાગેલી હોતી નથી. માટે, એવી સાચી ખરેખરી તૃષ્ણા પ્રગટે તે માટે આપણે લીધેલા સાધનના અભ્યાસમાં, તેના પ્રેમભર્યા સ્મરણાદિમાં, લગાતાર સતત દિલથી હવે તો મંડ્યા રહીએ તો ઉત્તમ. બાકી તો ઘણા સમય સુધી આમતેમ આથડ્યા કર્યું. ઘણી જિંદગીઓ વટાવી નાખી. હવે ક્યાં સુધી આથડશું ! અને તે શેને માટે ? માટે, બીજા કશા વિચારની જરૂર નથી. બસ, દીધે રાખો અને એના ઉપર જ નિર્ભર જીવતા રહીએ એટલું બસ છે. એક ઠેકાણે ઘણા વખત પહેલાં લખ્યું છે કે :-

તારે આધારે

(રે ! શિર સાટે નટવરને વરીએ-એ રાગ)

જીવનદોરી સોંપી પ્રભુચરણે,
કે હરિ ઈચ્છા ફળો અમે છીએ શરણે.

જીવનદોરી○

રે ! અમે રાંક જન હરિ, શું દઈએ ?!

રે ! અંતરભાવ દઈ ઠરીએ,
કે તું રીઝે એવા ન ગુણ ધરીએ.

જીવનદોરી○

રે ! હરિ, અમથી કાંઈ નવ બનતું,

રે ! હરિ, અમ શરમે વદન ઢળતું,
કે તુજ સમ કોનું ન દિલ મોટું.

જીવનદોરી○

રે ! હરિ, રીઝે એવું ન અર્પી શક્યાં,
રે ! તને ગમે એમ ન વર્તી શક્યાં,
કે સામગ્રી રસ નવ પીરસી શક્યાં.
જીવનદોરી○

રે ! અર્ધ્યું તેથી તૃપ્તિ નવ થાયે,
રે ! દેવાને દિલ છલકાઈ જાયે,
કે 'હરિ કેમ રીઝવું !' એમ થાયે.
જીવનદોરી○

રે ! હરિ અંતરઉમળકે રીઝે,
રે ! નવ રંક હૈયું તે ભાવ પ્રીછે,
કે કેમ કરી હૈયું તને રીઝવે !
જીવનદોરી○

રે ! હરિ રસસાગરમાં ઝૂલે,
રે ! એક રસકણિકા ન દિલ ધરે,
કે કેમ એવું દિલ હરિ પુષ્ટ કરે !
જીવનદોરી○

રે ! અમે અબળાજન શું કરીએ ?!
રે ! સાધન બળ નવ, શં તરીએ ?!
કે હરિ, તારે આધારે રહીએ.
જીવનદોરી○

રે ! જીવન ન્યોછાવર કરીએ,
રે ! હરિ દિલ સંતોષ કેમ દઈએ ?
કે ઉર ઊર્મિ શું શું તને ધરીએ !'
જીવનદોરી○

સાચી શરણાગતિ

બોદાલ આશ્રમમાં આ પ્રાર્થના પણ ઘણી વાર ગાઈ હતી. તેથી, તમને તે યાદ છે, પણ અહીં જે ‘અબળા’ લખ્યું છે તેનો મર્મ સમજવા જેવો છે. જીવપ્રકારની કોઈ પણ વૃત્તિના બળથી મુક્ત એવો જે મુદ્દલે બળ વગરનો જીવ તે સાચી અબળા. જ્યારે સંપૂર્ણ નિરાસક્તિ, નિર્મમત્વ, નિરાગ્રહ, નિરહંકારીપણું વગેરે વગેરે જીવનમાં કામ કરતાં થઈ જાય, ત્યારે જ સાચી રીતે ભગવાન ઉપર આધાર રાખી શકાતો હોય છે. બાકી, આપણે બધાં જે બોલતા હોઈએ છીએ કે ‘હે ભગવાન ! તું એક મારો આધાર છે. તું એક મારું શરણું છે. હે ભગવાન ! તું જ સકળ કંઈ છે. મારે તો જેમાં ને તેમાં તારી જ એક ઓથ છે.’ એવું જીવદશામાં આપણું બોલવું એ સંપૂર્ણ યથાર્થપણે નથી. જો આપણે સંપૂર્ણપણે ભગવાન ઉપર ભરોસો રાખતા થઈ ગયા હોઈએ, તો આપણને કદી પણ અહમ્નું ભાન પ્રગટે નહિ. જીવદશામાં હોઈએ છીએ ત્યારે ખરી રીતે સંપૂર્ણ યથાર્થપણે ભગવાન ઉપર આધાર રાખતા હોતા નથી. આપણે આપણી સમજણ ઉપર, આગ્રહ ઉપર, માન્યતા ઉપર, મંતવ્યો ઉપર, આપણા સ્વભાવ ઉપર આધાર રાખતા હોઈએ છીએ તથા એવી પડેલી ટેવથી દોરવાતા હોઈએ છીએ. આપણું અહમ્નું જે વર્યસ્વ જામેલું હોય છે, તેના ઉપર આધાર રાખતા હોઈએ છીએ. આપણે કેટલા બધા અક્કડ અને અડગ હોઈએ છીએ ? અને કોઈક વેળા આપણે ઉપરનું ભગવાન પરત્વેનું સંબોધન ઉચ્ચારીએ તેનું ઝાઝું કશું મહત્ત્વ નથી. ઘણી વાર માનવી કહેતો હોય છે કે ‘હે ભગવાન ! હું તો કેવળ તારે શરણે છું.’ એ પણ તેના જેવી જ હકીકત છે. એટલે આપણે ચેતીચેતીને વર્તવાનું છે. અને સાધનના અભ્યાસમાં

કેમ કરીને એકાગ્ર અને કેન્દ્રિત થઈ શકીએ તેની યથાયોગ્ય
વેતરણમાં ઊતરવાનું છે.

હરિ:ૐ શાંતિનિકેતન, તા. ૭-૧૦-૧૯૩૯

આજે તો માત્ર સાધનાના કાળમાં કરાયેલી પ્રાર્થનાઓ મોકલું
છું, કે જેથી તમે આ દિલને સમજવાના હોવ તો સમજી શકો.

દુઃખની યાચના

રે ! શિર સાટે નટવરને વરીએ-એ ઢાળ

રે ! પ્રભુ, માગું દુઃખ હરનિશ દેજે,
કે જેથી સ્મરણ દિલ નવ ચૂકે.
રે ! પ્રભુ○

રે ! સહેવાની શક્તિ દિલ દેજે,
રે ! કસવા પ્રસંગ મને દેજે,
કે વિશ્વાસ પ્રગટેલ સમજાયે.
રે ! પ્રભુ○

રે ! સગાં, મિત્ર, સ્નેહી જન કૂહાવે,
રે ! કોઈથી દુઃખ દૂર નવ થાયે,
કે એમ જાણી આધારે રૂહેવાયે.
રે ! પ્રભુ○

રે ! જેમ જેમ દુઃખ હૈડે પડતું,
રે ! ઉર ચિંતા બીજી નવ ધરતું,
કે હરિ માથે જાણીને દિલ ઢળતું.
રે ! પ્રભુ○

રે ! દુઃખ પડ્યે જગનું સ્વરૂપ ભાસે,
રે ! વૈરાગ્ય દઢ તેથી દિલ જામે,
કે હરિશરણે રહી મન ચાલે.
રે ! પ્રભુ○

રે ! વૃત્તિ ભજનભાવે તો ઢળતી,
રે ! અવર વિષયે નવ તે ઠરતી,
કે આસક્તિ હરિ, તુજ દિલ સ્ફુરતી.
રે ! પ્રભુ○

રે ! પ્રભુ, પાચે લાગી હું વીનવું,
રે ! વિચારી હરિ, દિલ દુઃખ માગું,
કે હરિ, દેજે દાસને તું માગ્યું.
રે ! પ્રભુ○

લોકોને-

(તેમના તરફથી કંઈક સાંભળવાનું બનતાં તેમને ઉદ્દેશીને)

(ગઝલ)

જખમ દુનિયાતણા સહતાં, લહેજત ઓર પ્રગટે છે,
ભલે તાતાં એ તીર ફેંકે, હૃદય યોગમથી ખુલ્લું છે.

નિમંત્રું લોક ! તમને હું, ચલવવા કારમાં ખંજર,
ન પરવા દિલને તેની, રહીશ સ્થિર, નાવ જ્યમ લંગર.

પહેરી દુન્યવી ચશમાં, થઈ ડહાપણતણા દરિયા,
ચડી ન્યાયાસને બેસી, ઊઠું કરતાં ન કંઈ ડરિયા.

ચતુર કાબેલ શા રહીને, પ્રવેશી માથું તે ઘાલે !
જઈને પેટમાં પેસી, અહા ! શી પાળી તે ચલવે !

ન ચાલે મારગે સીધા, વળી દાવો પૂરો દાખે,
 પુરાયેલા જ વાડામાં, કૂદે, તેને ઊંધો ભાખે !
 ગતાનુગતિક છે લોકો, દીવો લઈને કૂવે પડતા,
 છતી આંખે બને અંધા, છતાં શા ઉર મદ ધરતા !
 વસે છે એમની આંખે ઊંધી શી પૂતળી ભાઈ !
 ખરી વસ્તુ નથી જોતા, ભલું સાંખે ન કોનું કંઈ.
 રખે દિલમાં તું મૂંઝાતો ! અરે ! એ યંત્ર પણ સૂહેજે
 હશે દિલ તારું સાચું તો, તને પીસી નહિ શકશે.

વળી, લોકોને ઉદ્દેશીને, તેઓ તરફનું કંઈક કંઈક એવું બીજું
 સાંભળતાં જે જે થતું તેને નિવારવાને માટે શ્રીનરસિંહ મહેતાના
 ગીતના ઢાળથી ગવાયેલું નીચે પ્રમાણેનું ગીત પણ દિલથી ગાતો :-

વિણ દીઠી વિણ સાંભળી લોકો, વાતો નકામી હાંકે જ,
 ધન્યવાદ દઉં એ બુદ્ધિને, કુંજર કીડી લડાવે,
 ડરવું શાને જ ?

ઊંધું ઘાલી ચાલવું મારે, જે *દનથી પ્રીત વાળી જ,
 કોઈનું કાને લક્ષ ન ધરવું, કરવું દિલ વિચારી,
 ડરવું શાને જ ?

લોકની વાતને સાંભળી લેવી, રોષ જરાય ન કરવો જ,
 ભૂલ હોય તો સુધારી લેવી, પાઠ એમાંથી લેવો,
 ડરવું શાને જ ?

★ દિવસથી.

લોકને કહું છું, 'નિંદા મારી, પેટ ભરીને કરજો જ,
ડરીશ કે નવ ભાગીશ હું તો, ચાહે સો કરી લેજો,
ડરવું શાને જ ?

ધન્ય રૂડો આવો અવસર આવ્યો, હરિ ભજવાનો લૂહાવો જ,
ડૂબી મરને મનવા ! એમાં, ફરી નહિ ફાવે દાવો,
ડરવું શાને જ ?

તર્ક, વિતર્કો છોડી દઈને, લક્ષ હરિગમ ધરવું જ,
શાને મનડા, ડગમગી જાતું ? પગ ભરી પાછું ન ફરવું,
ડરવું શાને જ ?

ક્રિયામાં જો ચૂક પડે તો, લજવાશે તુજ ભક્તિ જ,
વિશ્વાસ તારો કોઈ ન ધરશે, ફાવશે નવ તુજ જુક્તિ,
ડરવું શાને જ ?

માટે ચેતી લેને મનવા, ચેતાવું છું તુજને જ,
અવર વિષયો લક્ષ ન ધરવા, ધરવું તે હરિચરણે,
ડરવું શાને જ ?

એવાનું બીજું થાય પણ શું ?

તા. ૧-૨-૩-૪ એ ચારે દિવસ તમે 'ખોવાયા' હતા. આટલું
લખ્યા પછી તમારું તા. ૪-૧૦-૧૯૩૯નું કાર્ડ મળ્યું. તા. ૧-
૧૦-૧૯૩૯ના રોજ તમને અહીંથી એક પોસ્ટકાર્ડ લખ્યું હતું.
તેમાં બીજું કશું ના લખતાં યાદ દેવડાવવા ખાતર હૃદયેન હિ સત્યં
જાનાતિ એટલું લખીને મોકલ્યું હતું. આપણે ભગવાન ઉપર
ખરેખરો ભરોસો રાખતા હોતા નથી. આપણે તો આપણી ટેવ,
સમજણ, મંતવ્યો, અનેક પ્રકારની પકડ, આગ્રહો અને એવા

એવા પ્રકારના સ્વભાવને વશ બનીએ છીએ. એટલે આપણે ભગવાનને વશ નથી પણ સ્વભાવને વશ છીએ. ભગવાનને વશ થઈને ભગવાનને દિલથી પોકારીએ અથવા તો ભગવાનને વશ થવાના પ્રમાણિક, યોગ્ય, દિલથી પ્રયત્ન કરતા હોઈએ અને તેને પોકારીએ તોપણ કંઈ પ્રત્યુત્તર જરૂર મળી શકે. સ્વભાવને વશ વર્તીને ચાલીએ એટલે મંદતા જ પ્રગટેને ? બીજું થાય પણ શું ? આપણી પ્રકૃતિ અને સ્વભાવ અનેક પ્રકારની આશા, ઈચ્છા અને વાસનાથી ભરેલાં છે અને તેની તાણમાં વારંવાર આપણે તણાતા જઈએ છીએ. તેમાંથી મુક્ત થવાને અદમ્ય ઉત્સાહ, ખંત અને બળ પૂરેપૂરાં આપણે જાગ્રતિથી વાપરતા નથી. એટલે પછી આપણે એને વશ જ થઈ જઈએને ? બીજું થાય પણ શું ?

‘મુક્તદર્શન’

જ્યારે જીવપ્રકારની સકળ ઈચ્છાઓ શાંત થઈને નિર્મૂળ થાય છે, ત્યારે પ્રત્યેક વસ્તુમાંથી, પ્રસંગમાંથી, નિત્યના વહેવારમાંથી, આગળપાછળના વાતાવરણમાંથી પણ, આપણને પ્રોત્સાહન મળ્યા કરે છે અને આંખ પણ ખૂલી જાય છે. તે આંખનું દર્શન હાલની આપણી આંખના જેવું નથી હોતું. તે તો મુક્તદર્શન છે. આવી સ્થિતિનો આનંદ તો કોઈ અનેરો અને ઔર હોય છે. અનેક પ્રકારની જીવદશાની આશાઈચ્છામાં રત અને વ્યગ્ર થયેલાને તેવો આનંદ કદી મળી શકતો નથી, જ્યારે પેલાને તો જ્યાં ત્યાં બધાંમાં રમણીયતાનો સ્પર્શ થાય છે. કંઈક ને કંઈક શુભ દર્શન થતું રહે છે. જેથી, તેના આહ્લાદમાં ઉમેરો થયા કરે છે.

જ્ઞાની અજ્ઞાની વચ્ચે આંતરિક સ્થિતિનો જ ભેદ

એવું બને છે ખરું કે જેની આશાઈચ્છા શાંત થઈ ગઈ છે અને જે હજી આશાઈચ્છા, વાસનાના વાતાવરણથી ભરેલો છે, તે બંને એક જ પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થતા હોય, ત્યારે કોઈ

ત્રાહિતને, ત્રીજા જોનારને તો તેમની પરિસ્થિતિમાં કશો ફેર ના લાગે, પરંતુ તે બંનેને પ્રસંગ, સ્થિતિ એક જ હોવા છતાં દિલમાં દિલથી જે ભાવ જાગે છે, સ્ફુરે છે, તે પ્રસંગનું જે reaction અંતરમાંની પ્રતિકૃતિ એમના સત્ત્વમાં જાગે છે, તેમાં આસમાન જમીનનો ફરક પડી જાય છે. મહંમદ પેગંબર સાહેબ અને તેમના એક સાથી એમ બે જ જણ શત્રુઓથી નાસીને ગુફામાં ભરાયા હતા ત્યારે સાથીને બીક લાગી, પણ પેગંબર સાહેબની ખુદા ઉપરની શ્રદ્ધા ઝળકી ઊઠી એ જાણીતી વાત છે. આપણે તો જીવનની એવી સુમધુર, સુસંવાદયુક્ત સુમેળની આંતરિક પરિસ્થિતિ થાય એમ હૃદયથી વાંછીએ છીએ. એટલે તેના એક ઉપાય, સાધન તરીકે આપણે બને તેટલા ખાલી થતા જવાનું અને ખાલી રહેવાનું છે.

મનાદિના શુદ્ધિકરણની પ્રક્રિયા

આપણે એક ખાસ મુદ્દો ખ્યાલમાં રાખવાનો છે અને તે છે આપણું અજ્ઞાત, અજ્ઞાત અને અર્ધજ્ઞાત મન (unconscious અને subconscious મન) જે મનને આપણે ઓળખીએ છીએ (અથવા વધારે સાચું તો એને પણ ખરી રીતે તો ઓળખતા નથી, પણ આપણે માનીએ છીએ કે ઓળખીએ છીએ) તે તો આપણા આખા મનનો એક છેક ઉપલી સપાટીનો ભાગ છે. મનના ઘણા મોટા ભાગ વિશે તો આપણને કશી જ ખબર હોતી નથી કે રહેતી નથી. માનવીની ઘણીખરી પ્રવૃત્તિઓ મનની દોરવણી પ્રમાણે થયા કરતી હોય છે. બુદ્ધિમાં વિવેકશક્તિ કુદરતે મૂકેલી છે, કે જેથી તે સાચુંખોટું પારખી શકે, પરંતુ બુદ્ધિ પણ પાછી સ્વતંત્ર નથી. એ પણ અનેક પ્રકારનાં પૂર્વગ્રહો, સમજણો, મંતવ્યો વગેરે વગેરેથી રંગાયેલી છે. એટલે મનમાંથી જે ઊઠે છે, તેને બુદ્ધિનો જે ટેકો મળે છે, તે સ્વતંત્ર પ્રકારની બુદ્ધિનો

ટેકો છે એમ માનવાનું નથી. જ્યાં સુધી જીવદશામાં છીએ ત્યાં સુધી વૃત્તિઓને અને સ્વભાવને વશ રહીને જ આપણાથી ચલાવાનું છે. અનેક પ્રકારની વૃત્તિઓ ખળભળાટ કરતી ત્યાં પડેલી છે. તે બધીને નિર્મૂળ કરવાને જે સાહસ, હિંમત, બળ, ધગધગતો પુરુષાર્થ દિલમાં પ્રગટવો ઘટે, તેની જો ઊણપ હોય, તો તો આપણે મૂએલા જ પડેલા સમજવા. આપણે તો જાગીને સાબદા બનવાનું છે. અને એ બધી જીવપ્રકારની વૃત્તિઓ કેમ કરીને મૂળમાંથી ઊખડી જાય એ આપણો મૂળ, જીવંત જીવનપ્રશ્ન છે. અજાગ્રતમાં જે જે કંઈ પડી રહેલું હોય તેને ઉપર તરી આવવા દેવાને અને તેનો તેનો ઉચ્છેદ કરીને નિર્મૂળ કરવાને આપણે કેટકેટલા ચેતનવંત જાગ્રત હોવું અને રહેવું જોઈએ ! તે સારુ જે જે કંઈ વિચાર, વૃત્તિ વગેરે આવે તેને આવવા દેવા, પરંતુ તે આપણને નિર્બળ બનાવે તે પહેલાં તો તેમના ઉપર ઓચિંતો બળવાન ધસમસતો ધસારો અને હુમલો લઈ જવો તે જાગ્રત માનવીનું કામ છે. એમાં જો હેતુના જ્ઞાનની ઉત્કટતા પ્રગટેલી રહે છે, તો તો તેમનાં પ્રગટાવેલાં તોજ્ઞાનમસ્તી છતાં આપણે પ્રભુકૃપાથી સ્વસ્થ રહી શકીએ છીએ. કોઈક ખરેખરો સાધક કદાપિ તજાઈ જવાનું તેને બનતાં છતાં પણ નાહિંમત થતો નથી. તજાતાં તજાતાં પણ તે એવું તો ચેતનવંતું બળ પ્રગટાવે છે, કે તે તજાતો હોવા છતાં તેમાં અટવાઈ મરતો નથી. તે તજાતો હોવા છતાં, તજાવાથી મુક્તિ મેળવવાને માટે એટલો જબરજસ્ત જ્ઞાનપૂર્વકનો પુરુષાર્થ કરતો હોય છે, કે જેથી તજાવાની ભીંસ તેને લાગતી નથી. સાધના કરતાં કરતાં તો કંઈક કંઈક એવું પ્રગટે છે, જે જોઈને આપણે છક થઈ જઈએ છીએ. જે બધું અગાઉ ઢંકાયેલું હતું તે ઉપર તરી આવે છે. આમ, મથતાં મથતાં પ્રાણવાન ચેતનવાળો સંયમ પ્રગટે છે.

આવો સંયમ નીતિ કે સદાચારના સંયમ કરતાં ક્યાંયે ચડિયાતો અને ઘણા ઊંચા પ્રકારનો છે. એને ‘સંયમ’ કરતાં કોઈ બીજા શબ્દથી ઓળખાવવો ઘટે, કે જેથી તે વડે ‘સંયમ’ શબ્દથી ઊંચો ભાવ તેના અર્થમાં પ્રગટી શકે. જેમ ગટર સાફ થતી વખતે પહેલાં કરતાં પણ તે વધારે ગંધાય છે, પણ અંતે તો ગટર સાફ થઈ જઈ પાણી ચોખ્ખું થાય છે, ત્યારે ગટર ગંધાતી નથી, તેમ આપણું આખું મન અને બીજાં અંતરનાં સાધનો સાધનાના શરૂઆતના ગાળામાં ઊલટાં વિકૃત થયેલાં દેખાય પણ અંતે સ્વચ્છ થાય છે. એટલે જાગ્રત તેમ જ અજાગ્રત મન વગેરે અંતરનાં કરણોનું બધું ખાલી કરવાનું છે. તદ્દન ‘નિર્ધન’ થઈ જવાનું છે. એ બધો જીવપ્રકારનો ખજાનો આપી દઈ, એ અર્થમાં પૂરેપૂરા ભિખારી બનવાનું છે. આવી શુદ્ધિકરણની પ્રક્રિયા કોઈનામાં તો ઘણી ઘણી લાંબી ચાલે છે, કોઈનામાં થોડા વખતમાં પૂરી થાય છે, પરંતુ અત્યંત વિરલ કોઈક જ અપવાદ સિવાય એ શુદ્ધિકરણની પ્રક્રિયામાંથી પ્રત્યેક જિજ્ઞાસુને પસાર થવું પડે છે. તે શુદ્ધિકરણની પ્રક્રિયા નવાં નવાં યુદ્ધો જગવે છે. એમાં હારજીત પણ થયા કરે છે અને એના પ્રકાર પણ સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મતર થતા જાય છે. તેમાં અનેક વાર સાધક પડે છે પણ ખરો, પરંતુ પાછો પડીને તે ઊભો થાય છે અને ઝૂંમે છે. આવા સાધકમાં કાયરતા કદી રહેતી નથી. એનાં સાહસ, હિંમત, બળની માત્રા સાધનામાં પ્રગટતાં પ્રગટતાં તો અનેકગણી વધારે થઈ ગયેલી હોય છે. તે આવા યુદ્ધમાં હારવાથી ડરતો નથી. તે તો વધારે ને વધારે ઊલટો ચેતનવંત બનીને ઊલટભેર, ઉમળકાથી વધારે કટિબદ્ધ થાય છે અને તેના જોશની માત્રા અનેકગણી વધારે પ્રકાશે છે.

મંદતામાંથી સફાળા ચેતી જાઓ

આપણામાં અવારનવાર મંદતા પ્રગટે, ગમગીની આવે, ગ્લાનિ ઉદ્ભવે, માનસિક અને શારીરિક થાક લાગી જાય, નિરુત્સાહી થઈ જવાય, નિરાશામાં ડૂબી જવાય, ઢીલાઢસ થઈને ઢગલો થઈ પડી જવાય-આ બધાં સારાં લક્ષણ નથી. જેણે સાધના કરવી છે, તેણે તો લગાતાર એકધારું મંડવાનું રહે છે. તેવા જીવથી ઉપર પ્રમાણેનાં લક્ષણો હોવાથી આગળ કેમ કરીને ધપી શકાવાનું છે ? માટે, આપણે તેવી તેવી દશામાંથી એકદમ સફાળા જાત્રત થઈને પ્રયત્નવાળા થવાને મંડવું. વારંવાર આપણને આપણે ધકેલા માર્યા કરવા.

‘ભલેને કપાયો હશે પંથ થોડો,
છતાં વેગ એમાંથી છે જન્મવાનો.’

તે અનુભવની હકીકત છે. આપણાથી થોડું થતું હોય તેનો વાંધો નથી, પરંતુ જે થતું હોય તે ચેતનવંતું થાય છે કે કેમ તે તો ખાસ જોવાનું છે. અને જો ચેતનવંતું થોડુંક પણ થયા કરે તો તેમાંથી વેગ જરૂર જન્મવાનો છે, તે નક્કી જાણશો.

‘મહદિચ્છા પ્રગટવી’ એ પોતે પણ એક જાતનો પુરુષાર્થ છે. પ્રગટેલી મહદિચ્છાનું લક્ષણ તો ગતિ છે. જે પરત્વેની મહદિચ્છા પ્રગટે તે પરત્વે જો ગતિ થતી જતી અનુભવાય તો તે મહદિચ્છા છે એમ સમજવું. ઈચ્છામાં પણ ત્રણ પ્રકાર છે. તીવ્ર, મધ્યમ અને મંદ. મંદ ઈચ્છાથી કશું વળવાનું નથી. મંદ ઈચ્છા ગતિ નહિ પ્રેરાવી શકે. મંદ ઈચ્છા એ તો તામસનું લક્ષણ છે.

સાધન અને ધ્યેય

આપણે સાધનને પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વક વળગી રહેવાનું છે, તે સાથે સાથે એ સાધન જે ધ્યેયને માટે છે, તે ધ્યેયનો પણ સતત ખ્યાલ દેઢાવવાનો છે. સાધન તે સાધન છે, નહિ કે ધ્યેય. કેટલાક

લોક સાધનની ઘરેડમાં જ પડ્યા રહે છે અને સંતોષ મેળવે છે. તેમની ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ થયા કરતી નથી. ધ્યેયની સિદ્ધિને માટે સાધન છે. સાધનને ભાવનાથી પરિપૂર્ણપણે તેવા વર્તનમાં પ્રગટાવ્યા વિના ધ્યેયને પામી શકવાનું નથી. સાધનાની ભાવના-પૂર્વકનું ચેતનવંત વર્તન એ જ ધ્યેય પરત્વેની સાચી ‘પા, પા, પગલી’ છે. સાધનાનો પંથ સીધોસાદો અને સરળ નથી. તેની કેડીમાં આડીઅવળી કંઈ કંઈ પગથીઓ આવે છે, જેમાં ઘણા પથિક આડફંટા દોરવાઈ જાય છે. ઘણે આગળ ગયા પછી પ્રભુકૃપાથી તેમને ખબર પડે છે કે ‘આપણે સાચી પગથી ભૂલ્યા છીએ.’ અને વળી પાછું તેમને ત્યાંથી પાછું વળવું પડે છે. આવી તો અનંત હારમાળા તેમાં ચાલે છે, પણ જે ખરેખરો મરદ છે, ચેતનવંત છે, તે કદી આથી કરી વ્યગ્ર થઈ જતો નથી. એ તો આગળ ને આગળ પગલું ભરવામાં જ મસ્ત રહ્યા કરે છે. સાધન આપણને આપણા પ્રયાણમાં સરળતા પ્રગટાવે છે.

અનન્ય સ્વામીભક્તિ જોઈશે

આપણે સરખી સાહેલીઓના સંગમાં ભળી જઈને સંસાર માંડીએ છીએ અને નિજના કંથને તો ભૂલી જઈને બીજા ભરથારની સાથે રંગ માણીએ છીએ ! વૃત્તિઓની સાથે ભળી જવું, એની સાથે તાદાત્મ્ય સાધવું અને માણવું અને મૂળ હેતુને ભૂલી જવો એટલે બીજા ભરથાર સાથે આપણે રંગ ખેલીએ છીએ એમ ગણાય. જ્યાં સુધી આપણને આપણા પોતાના જ કંથ ઉપર અનન્યભાવ ના પ્રગટે ત્યાં સુધી એના ઉપરનો આપણા પ્રેમનો ઉદ્દિષ્ટિ ઊભરાય પણ નહિ અને છલકાય પણ નહિ અને આવું થયા વિના આપણે એ સાચા અર્થમાં અને ભાવમાં વરી પણ શકવાનાં નથી એ નિર્વિવાદ છે. એકવાર એનું પ્રેમભક્તિથી અનન્ય ચિંતન પ્રગટ્યું, તો તો બીજું થઈ શકવાનું છે, તે નિશ્ચે

જાણશો. આપણું એનામાં અનન્યપણું પ્રગટવું જોઈશે. આપણો એનામાં સંપૂર્ણ અનન્યભાવ પ્રગટે છે, ત્યારે જીવનના યોગક્ષેમનો ભાર એ પોતાને માથે લઈ લે છે.

અનન્ય ચિંતનનો અર્થ

અનન્યાશ્ચિન્તયન્તો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે ।

તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્ ॥

એ શ્લોકનો એકે એક શબ્દ બરાબર સમજવા જેવો છે. મારું અનન્ય ચિંતન કરતાં કરતાં જે (પર્યુપાસતે-પરિ - ઉપાસતે) સર્વ ભાવે તથા બધી બાબતમાં મને જ કેંદ્રમાં રાખીને ('પરિ' પૂર્વગ આ અર્થ બતાવવા હેતુપૂર્વક વપરાયો છે) ઉપાસના કરે છે, તેવા (નિત્ય) સતત હરહંમેશના (અભિયુક્ત) મારી સાથે પ્રેમભક્તિથી દિલમાં દિલથી બરાબર પ્રત્યક્ષપણે જોડાયેલા (અહીં પણ 'અભિ' પૂર્વગ હેતુપૂર્વક મુકાયેલો છે અને તેનો ઉપર મુજબનો અર્થ કરું છું), એટલે હૃદયના ભાવમાં એકાગ્રતાથી પૂરેપૂરા રત રહેનારા અને તેથી મારામાં એકનિષ્ઠાથી જીવતા થયેલા અને હંમેશ મારી સામે જોનારા ભક્તોના યોગક્ષેમનું વહન કરવાનું, હું મારા માથા ઉપર ઉપાડી લઉં છું. આનો અર્થ એ થયો કે જે મન, વચન અને કર્મથી સાધનાના ભાવમાં સતત એકધારો રત થયેલો છે અને જે સકળ પ્રકારથી નિર્બળ થયેલો છે અને જેનો સકળ આધાર એકલા શ્રીભગવાન ઉપર જ જ્ઞાનભક્તિભાવે સંપૂર્ણપણે પ્રગટેલો છે, તેની સાધનાનું યોગક્ષેમનું વહન કરવાનું કામ શ્રીભગવાન પોતે પોતાના ઉપર ઉપાડી લે છે. એટલે કે સાધનામાં તેને સરળતા સહજપણે મળ્યા કરે છે અને સાધનામાં પ્રગટતાં અનેક પ્રકારનાં અવરોધાત્મક સૂક્ષ્મ બળોને એ પોતાની કૃપાથી નિવારતો રહે છે.

શ્રી રથીન્દ્રનાથની મુલાકાત

અહીં ‘શાંતિનિકેતન’માં તેના નામ મુજબ શાંતિ છે. મૂળમાં તો પ્રવૃત્તિ હોવા છતાં પણ નિવૃત્તિ ટકી શકે અને બંનેનો સમન્વય થઈ શકે એવો આ સંસ્થાનો ઉદ્દેશ હશે. કોઈ પણ સંસ્થા તેના મૂળ ઉદ્દેશ અનુસાર લાંબા ગાળા સુધી ટકી રહી શકતી નથી, કારણ કે શરૂઆતની આદર્શની ભાવનાની તમન્ના અને એની પાછળની સતત જાગ્રત ઝંખના અને તે સાથે સાથે તેવા પુરુષાર્થની ઉત્કટતા કોઈમાંયે ટકી રહેતાં નહિ હોવાથી, તે આદર્શ પ્રમાણેનું પાલન મંદ પડતું જાય છે અને મૂળ હેતુ વીસરાતો જાય છે. ભાગ્યે જ કોઈક સંસ્થા આમાં અપવાદરૂપ હોય.

અહીં ‘શાંતિનિકેતન’ના મુખ્ય સંચાલક શ્રી રથીન્દ્રનાથ ટાગોરને (કવિવર ટાગોરના પુત્ર) મળવાનું થયું. જેમના (મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથના) નામના સંસ્કરણથી ‘શાંતિનિકેતન’ સ્થપાયું, તેમની મૂળ સમાધિની જગા બિસ્માર હાલતમાં થઈ ગઈ હતી, તથા રોજ સવારના નાસ્તાના સમયે રસોડાના મકાનની બહાર ઘણાં સ્ત્રીપુરુષ માગનારાંઓ ઊભાં રહેતાં અને નાસ્તો થઈ રહ્યા બાદ તે લૂંટવાને પડાપડી કરતાં-આ બે નિમિત્તને કારણે તેઓશ્રીને મળવાની ઈચ્છા પ્રગટેલી. શ્રી મલ્લિકજીએ તો તેમને ના મળવાનું સૂચવ્યું હતું, કારણ કે તેમનો સ્વભાવ એવા પ્રકારનો હતો, એવી માહિતી એમણે આપી. કદાચ મારી અવગણના પણ તેઓ કરે એવી દહેશત શ્રી મલ્લિકજીને લાગી હોય, પરંતુ આપણે તો જે કરવા ધાર્યું હોય તે પ્રેમથી અને નમ્રતાથી કરવાનું હોય અને આપણું શું થાય તેની તો આપણને કશી દરકાર જ હોતી નથી, કેમ કે સાચા સાધકનું તે એક લક્ષણ છે. તેઓ મળી શકતા હોય છે તેવા સમયમાં એક દિવસે જઈને કાગળ ઉપર મારું નામ લખીને તેમને લખી મોકલ્યું. તેમણે મને અંદર બોલાવ્યો

અને મળવા આવવાનું કારણ પૂછ્યું. મેં તેમને જણાવ્યું કે ‘આ પવિત્ર વાતાવરણમાં મને બે વસ્તુ ખૂંચે છે. એક તો જે સ્થળે મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ટાગોરને આઠ કલાકની સમાધિ પ્રગટેલી અને તેથી ‘શાંતિનિકેતન’ એવું તે બોલી ઊઠ્યા, તે ઉપરથી તો આ સંસ્થાનું નામ ‘શાંતિનિકેતન’ પડ્યું છે, તે સ્થળ ઉપરની તેમની પવિત્ર સમાધિની જગા બિસ્માર હાલતમાં છે, તે હકીકત આવી મહાન સંસ્થાને શરમાવે એવી છે. માટે, કૃપા કરીને આવી મોટી સંસ્થાને યોગ્ય એવી તેની મરામત થાય તો ઘણું ઉત્તમ અને બીજું, સવારના નાસ્તાના સમયે રસોડાની બહાર ભીખ માગનારનું જે એક મોટું ટોળું જામે છે અને નાસ્તો પતી રહ્યા પછી એઠવાડ માટેની જે પડાપડી થાય છે, તે એક પ્રકારની દિલમાં જુગુપ્સા ઊપજાવે છે. આ બંને બાબતમાં આપ યોગ્ય વ્યવસ્થા કરો તો ઉત્તમ, એવી વિનંતી કરવાને આવ્યો છું.’ તેમણે મારી આ બંને હકીકત ધ્યાનથી સાંભળી લીધી અને હું તે પછી તરત તેમની રજા લઈને બહાર નીકળી આવ્યો. તેમણે કશો જવાબ વાળ્યો ન હતો અથવા કંઈ જ કશું, એક શબ્દ પણ બોલ્યા ન હતા. તેમની કને હું જઈ આવ્યો. તેથી, મને પોતાને તો સંતોષ વળી ગયો.

હરિ:ૐ શાંતિનિકેતન, તા. ૮-૧૦-૧૯૩૯

બહુરૂપી દૈવી તેમ જ આસુરી વૃત્તિઓ

જ્યાં જ્યાં જીવપ્રકારની સંકોચની લાગણી થાય ત્યાં જ્ઞાનપૂર્વક હેતુના ભાન સાથે તે તે સંકોચને તોડતા રહેવું. આત્મભાવનાને પોષક જુદી જુદી ભાવનાઓમાં માંહોમાંહે સખ્યભાવ હોય છે, અથવા એક જ તત્ત્વનાં તે તો જુદાં જુદાં સ્વરૂપનાં દર્શન છે, તેવી રીતે અભિમાન, ભય, ક્રોધ, કામ વગેરે વગેરે જીવપ્રકારની વૃત્તિઓમાં પણ માંહોમાંહે ભેરુભાવ હોય છે, અને તે પણ એક

જ આસુરી વૃત્તિનાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપ છે. એટલે આવી જીવપ્રકારની કોઈ લાગણી કે વૃત્તિ પ્રગટે ત્યારે આપણી જાત ઉપર જરૂર પડે તો નિર્દય થઈને પણ એ લાગણીને ફાવવા દેવી નહિ. એટલે આપોઆપ એ વિજયની અસર એવી બધી નકારાત્મક લાગણીઓ ઉપર પડવાની.

સદ્ગુરુને દિલ અપાતાં બધું મળે

ગુરુભાવ જે રાખવાનો છે, તે તો પોતાના જીવનવિકાસના માર્ગમાં આપણને મદદ મળ્યા કરે તે માટે. તેવી ઉત્કટ ગરજ પ્રગટ્યા વિના તેવો ભાવ રાખી શકાવો મુશ્કેલ છે. તે કંઈ રાખ્યો રખાતો નથી. જેને તેમ કરવાને મથવું પડે છે. તેનાથી તેમાં એકધારું ટકાવું દોહવું છે. જે રીતે સાધનામાં તમને મદદકર્તા થઈ પડે એ રીતે એ ભાવ પ્રેમપૂર્વક રાખવાનો છે. અહીં તો જો કંઈ પણ જોઈતું હોય તો જેણે સાધના કરવી છે તેનું સાચેસાચું, ઉત્કટ, પ્રેમભાવનામાં પ્રગટેલું દિલ જોઈએ છે. ગુરુભાવ એટલે ગુરુ પોતે નહિ કે તેનું શરીર નહિ, પરંતુ જીવનનો વિકાસ થવાને આપણને જે ઉત્કટ તમન્ના પ્રગટેલી હોય છે, તેને એકાગ્ર અને કેંદ્રિત એકમાં કરીને તેનામાંથી પ્રેરકબળ અને ચેતનવંતા પ્રાણ પ્રાપ્ત કરવાને જે લક્ષ્ય, જે સાધન છે તે. એનો લાભ લેવાનો મુખ્ય આધાર આપણા પોતાના ઉપર છે. કોઈ રાજાની પાસે કોઈ કંગાળ ભિખારી બેપાંચ રૂપિયા માગે, તો વળી કોઈક તેનાથી ચડિયાતો તેનાથી વધારે માગે. વળી, તેનાથી પણ ચડિયાતો વળી વધારે ચડિયાતું માગે. એમ, સાધકની પોતાની કક્ષા અને ભાવના ઉપર જે તે બધાનો સાચો આધાર છે. જો કોઈ સાધકને કોઈક પરમ ચેતનવંતું, સમર્થ, સદ્ગુરુનો પોતાને આશરો છે એવું ચેતનવંતું, જ્ઞાનયુક્ત ઝળહળતું ભાન ઊગે અને રહ્યા કરે એવા

અનુભવ થયા કરે, તો તેને એની આગેકૂચમાં સરળતા પ્રગટ્યા કરે છે. તેવા સાધકના મથવામાં તેને ખરેખરો વેગ પ્રગટે છે. તેને એક પ્રકારની ઓથનું ભાન રહ્યા કરે છે. ‘મારી પાછળ કોઈ જીવતોજાગતો સમર્થ બેઠેલો છે.’ એવી તેને હૂંફ મળ્યા કરે છે અને એવી ઓથ અને હૂંફને આધારે તેને તેનાં ડગલાં ભરવામાં એક પ્રકારનું નક્કર જોમ પ્રગટે છે. આવું થતું હોવાથી સાધકને સદ્ગુરુ ઉપર કૃતજ્ઞતાનો ભાવ પ્રગટે છે અને કૃતજ્ઞતાના ભાવમાંથી તેના ઉપરની ભક્તિનું સ્વરૂપ પણ ઘડાય છે. સદ્ગુરુની મદદનો આધાર કેવળ સદ્ગુરુ ઉપર નથી, પરંતુ આપણા પોતાના ઉપર અવલંબે છે, તે નક્કી જાણશો. શિક્ષણના અભ્યાસની સ્થિતિમાં કોઈ બે સાથે ભણનાર ખરેખરા મિત્ર હોય અને પછી છૂટા પડી જાય અને એક કરોડાધિપતિ થાય અને બીજો ખૂબ ગરીબ હોય, તોપણ જો બંને વચ્ચેની મૈત્રી ખરેખરી જામેલી અને જીવતી થયેલી હોય, તો તેવા મિત્રની ઓથ અને હૂંફ આપણને ખરેખરી અણીને પ્રસંગે, મુશ્કેલીને પ્રસંગે મદદમાં આવી શકે છે. તેવી રીતે સદ્ગુરુ અને સાધક વચ્ચે હૃદય હૃદયનો એવો ભાવ પ્રગટી ગયેલો હોય છે, તો એવી મદદ મળવાની શક્યતા પણ પૂરેપૂરી હોઈ શકે છે.

હરિ:ૐ શાંતિનિકેતન, તા. ૧૦-૧૦-૧૯૩૯

મદદ અનુભવવા યોગ્ય ભૂમિકાની જરૂર

આજે તમારા કાગળમાં ‘સાધનામાં ધક્કો આપો’ એવું મને લખ્યું છે. તમારા પરત્વેનો આ જીવનો પ્રેમભાવ કેટલો છે, તે વિશે આગળ મેં તમને લખેલું છે. અને તે સ્થૂળ રીતે પણ પુરવાર કરી આપ્યો છે, જેની તમે ના પાડી શકો તેમ નથી. તમારું લક્ષ સતત એકધારું સાધનાના ભાવમાં ટકી રહેતું હોય અને ગડમથલની પળે જાગ્રત થયા કરતા હોવ અને જાગ્રત

થઈને એવા પ્રયત્નમાં પાછા જીવંત બનતા હોવ અને એવા પ્રયત્નમાં કંઈ કશી કમીના મુદ્દલે ના રાખતા હોવ અને તેમ છતાં તમારું કંઈ કશું ચાલતું ના હોય ત્યારે જો તમે સદ્ગુરુના દિલની સાથે એકાગ્રભાવે કેંદ્રિત થઈને દિલમાં દિલ મેળવીને મદદ લેવાને પોકાર પાડો, તો મદદ મળવાની શક્યતા પણ છે અને મદદ મળી શકે છે એવા અનુભવ પણ થાય. આ જીવના સાધનાકાળમાં એક ગાળો એવો મહામુશ્કેલીભર્યો આવેલો કે જ્યારે તેનાથી થતા રહેતા સકળ પુરુષાર્થથી પણ કંઈ કશું બની શકતું ન હતું અને ઊંચે પ્રગટી શકાતું ન હતું. તેવી વેળાએ તેણે જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો શ્રીસદ્ગુરુનો આશરો લઈને પોકાર પાડેલો. તેવી પ્રાર્થનાઓ તે ગાળામાં મેં અનેક કરી છે. દરેક લીટીને છેડે મારા સદ્ગુરુનું નામ ‘કેશવ’ આવ્યા કરતું.* એવી પ્રાર્થનાઓથી જીવનમાં રચનાત્મક લાભ થયો છે, એ મારો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. સદ્ગુરુની મદદ મળે છે, તે હકીકત સાચી છે, પરંતુ જ્યારે એનામાં આપણું દિલ પૂરેપૂરું પ્રેમભક્તિપૂર્વક મળેલું અને લાગેલું હોય છે, ત્યારે તે અનુભવાય છે. ત્યારે એના ઉપરનો આપણો પ્રેમ અને ન્યોછાવર થઈ જવાની ભાવના બીજા કોઈની સાથે સરખાવી શકાય તેમ નથી. એવા સદ્ગુરુ પરત્વેનો આપણા દિલમાં પ્રગટેલો ભાવ આપણને સાધનામાં વિશેષ ને વિશેષ એકાગ્ર અને કેંદ્રિત કરવાને પૂરેપૂરો શક્તિવાળો છે. આ હકીકત પૂરેપૂરા સ્વાનુભવની છે.

સદ્ગુરુને સમજવામાં અંતેવાસીઓની મુશ્કેલી

પરંતુ આપણને બધાંને એવું દિલ પ્રગટેલું હું અનુભવતો નથી. આપણને પાસેનાનું એટલું બધું મહત્ત્વ જાગતું પણ નથી અને લાગતું પણ નથી. ‘પારકે ભાણે મોટો લાડુ’ એ કહેવત આપણા

★ તેમાંની કેટલીક ‘કેશવચરણકમળે’ એ નામે પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

માનસનું પ્રતિબિંબ પાડે છે. 'No man is a hero to his own valet' એવી અંગ્રેજીમાં કહેવત છે. એટલે કે અંતેવાસીને તેના દિલમાં તેની પાસેનો કોઈ માણસ મહાવીર હોય, તોપણ તેને મહાવીર લાગતો નથી. આપણી પાસે એવું જે કોઈ સ્વજન હોય તેના વિશેની અનેક પ્રકારની મડાગાંઠો, સમજણો અને માન્યતાઓ આપણા દિલમાં ભરાઈ પડેલી હોય છે. એટલે તેને સાચી રીતે સમજવા અને અનુભવવાને પૂરેપૂરી યોગ્ય લાયકાત હોતી નથી, તો પછી તેની કદર તો કેવી રીતે કરી શકીએ? અહીં 'શાંતિનિકેતન'માં છું એટલે કવિવર શ્રીટાગોરનું પુણ્યસ્મરણ થવાથી તેમની એક પ્રાર્થના યાદ આવે છે. 'Let my love see You through the barrier of nearness.' (સમીપતાના પડદામાંથી આરપાર મારો પ્રેમ તને જોઈ શકે એવું કર, એવી હે પ્રભુ ! મારી તને પ્રાર્થના છે.) એટલે આવું જે પાસેપણું છે, તે તો એક અંતરાયરૂપ પણ છે. એટલે કોઈ પણ પાસેનું સ્વજન એવા સદ્ગુરુનો ભાવ રાખે તે મુશ્કેલ હકીકત છે. નિકટના સંબંધી માટે આપણામાં સંસ્કારને લીધે માન્યતાઓ જડ ઘાલી બેઠી હોય છે. તેથી, એક માનવી પોતાની પાસેના અને સાથેનાને (જે ખરેખરો હૃદયથી હૃદયમાં નિકટમાં નિકટ દિલનો સ્વજન થઈ ગયેલો હોય છે તેને) પોતાનો દરેક પ્રસંગ અને અનુભવ કહે છે, પણ ખરેખર જે રીતે તે પ્રસંગ અને અનુભવ બન્યો હોય તે રીતે નહિ, પણ કહેનાર વ્યક્તિ વિશેના સાંભળનારના પોતાના મનમાં પડેલા સંસ્કારની રીતે અને તેવી દૃષ્ટિએ સાંભળનાર તે પ્રસંગ કે અનુભવને જુએ છે. એટલે તેવી રીતના પ્રસંગ કે વ્યક્તિના સ્વીકારમાં (સાંભળનારના દિલમાં) તથ્ય ઓછું હોય તેમાં નવાઈ નથી. એટલે એવા આત્મનિષ્ઠને સમજવા તમારા મારા જેવા માટે એટલે કે જીવદશાવાળા જેઓ નજીક પરિચયવાળા છે, તેમને માટે તે મુશ્કેલ છે.

ગરજ અને પ્રેમ હોય તો મુશ્કેલી નથી

તો પછી એવામાં સાધનાના વિકાસના યોગ્યતાવાળી પ્રેમભક્તિ એના પરત્વે કેવી રીતે પ્રગટી શકે ? જેમ વહેવારમાં ઘણી ઘણી ગરજ પ્રગટે છે, ત્યારે તેનું આડુંઅવળું બધું વીસરી જઈને તેની સાથે કામ પાડી શકીએ છીએ, તેમ ‘આનાથી આપણી જીવનસાધનાનું કામ સરી શકશે’ એવું જ્યારે દિલમાં દિલથી આપણને ઊંડું ઊંડું લાગે, ત્યારે તેવાની સાથે આપણે વળગી પણ શકીએ છીએ, પરંતુ આવી ગરજની સાથે હૃદયનો ભાવ જોડાયેલો હોય, તો વિશેષ કામયાબ નીવડે. એવી સાચેસાચી ગરજ પ્રગટેલી હોય છે, તો તેનાં લક્ષણ પણ હોય છે. ગરજને લીધે તેનામાં એકધારું વળગી શકાય છે અને તેની પાસેથી કશુંક મેળવવાને, પ્રાપ્ત કરી લેવાને કાજે, આપણે તત્પરતાવાળા, ધગશવાળા, ખંતવાળા, કાળજીવાળા અને તે પ્રકારની વેતરણવાળા રહ્યા કરીએ છીએ. આ બધું આપણને આપણી પોતાની સ્થિતિની યોગ્ય સમજણ પ્રગટાવવાને ફોડ પાડીને સ્પષ્ટ લખ્યું છે.

ઋણમુક્તિ માટે જ શોષ જીવન

પ્રભુકૃપાથી મારે પણ મારા ગુરુમહારાજનું ઋણ કૃતજ્ઞતાની ભાવનાથી અને પ્રેમભક્તિથી અદા કરવું છે. એટલે જ પ્રભુકૃપાથી જીવનવિકાસના હેતુથી જે કોઈ સ્વજન મળેલું છે, તે સ્વજન જે હેતુથી મળ્યું હોય તે હેતુનું જ્ઞાનભાન ના રાખે ત્યારે મારે શું કરવું ? સદ્ગુરુ તરીકે માન્યા હોય અને તેવો જ્ઞાનાત્મક સ્વીકારભાવ તેના દિલમાં પ્રગટતો ના અનુભવાય તો શું કરવું ? એવો જાગ્રત જીવતો જાગતો ચેતનવંત ભાવ પ્રગટાવ્યા વિના કશું બનવાનું નથી. ‘સદ્ગુરુની શક્તિથી બધું બની જશે અથવા અમારા દોષ હોય, તોપણ સદ્ગુરુ તે કેમ મિટાવતા નથી અથવા સદ્ગુરુની શક્તિ શા ખપની અને તે કેમ ઉપયોગમાં પ્રવર્તતી નથી ?’ તે

બધા ડાયાકૂટના પ્રશ્નો છે. સૂર્યનો પ્રકાશ તો પ્રગટ્યા કરતો હોય છે. કાચ ઉપર તે પ્રકાશિત થાય, ઢેફાં ઉપર નહિ થાય. અહીં એક તર્કદોષ છે. ઢેફાં ઉપર તે તેનાં કિરણથી ગરમીરૂપે પ્રગટે છે ખરો. એવી રીતે થોડીઘણી કંઈક અસર બીજા ઉપર સૂર્ય પણ પાડે છે ખરો. એટલે હવે તો આ જીવની સકળ પ્રવૃત્તિ પ્રભુકૃપાથી એ ઋણમુક્તિને માટે છે અને એ પ્રભુકર્તવ્ય છે. તેથી, તે તો પોતાનાં કર્તવ્યનું પાલન કરશે.

પ્રેમ સર્વશક્તિમાન છે

તમને વારંવાર લખ્યું છે, કે તમે મારા ઉપર દિલથી ભાવ રાખો કે ના રાખો, તેનો મને કશો વાંધો નથી. તમારે જે કંઈ ભાવ મારા ઉપર રાખવાનો હોય તે તમારી પોતાની વિકાસની ભાવનાને માટે રાખવાનો હોય. એવો હૃદયનો પ્રેમ પ્રગટી જાય છે, ત્યારે પ્રેમના રાજ્યને કંઈ સીમા નથી. તેને કોઈ બંધન નથી અથવા છે તો ગુલામીનાં છે. દિલના પ્રેમમાં એક પ્રકારની એવી શક્તિ છે, કે જેની તેની સાથે આપણને તે ઓતપ્રોત કરી દે. તમે જો મને કહો કે ‘તમારો પ્રેમ મારામાં કેમ ઓતપ્રોત થઈ જતો નથી?’ તો ‘મારામાં તો પ્રભુકૃપાથી એવો પ્રેમ જ નથી.’ એ મારો જવાબ છે, કારણ કે તે બધું સમજાવવા જતાં આધ્યાત્મિક કક્ષાની ઊંડી હકીકતમાં ઊતરવાનું થાય. તેમાં ઊતરવાનું દિલ પણ નથી અને સમજાવવાનું દિલ પણ નથી. ‘પ્રેમ નથી’ એમ લખ્યું તો છે, પણ પરિચયમાં આવનારને તો તેની કંઈક ને કંઈક ગતાગમ પડવાની છે, તે નક્કી જાણશોજી. પ્રેમને લીધે તો એવો પ્રેમ જે તે તેવાં સ્વજનનું સહજમેળે ભોગવ્યા કરતો હોય છે. એ તો પરિચયમાં આવેલાં સૌ કોઈના અનુભવની હકીકત છે.

પહેલાં આપણે આપણું સંભાળો

પ્રભુકૃપાથી પ્રેમની ભાવનાને જીવનમાં વિકસાવી વિકસાવીને એની કૃપાથી અનુભવી જાણ્યું છે. આપણે બધાં ખાબોચિયાના

કાઠવમાં રગદોળાયેલાં છીએ. એવાં આપણે જ્યારે પ્રેમની સમજણની હકીકત વગેરે વિશે બોલવાનું કરીએ છીએ, પ્રેમનાં તત્ત્વનાં ટૂંપણાં ટૂંપીએ છીએ, ત્યારે તે આપણને શોભતું હોતું નથી, તેનું જ્ઞાન આપણને સવેળા થાય એવી પ્રાર્થના છે. આપણે પ્રેમને લાયક થવાને મથીએ અને તેનો સાચો ભાવ જીવનમાં પ્રગટાવીએ, તો તેથી પણ સવેળા વિકાસ થાય. પ્રેમના ભાવનું ધારણ આઘાત પ્રત્યાઘાતના અવલંબનથી થતું હોતું નથી. તે તો સ્વયંસ્ફુરિત છે. ખરેખરો પ્રેમ રાગદ્વેષથી સંપૂર્ણ મુક્તિવાળો છે. એટલે કે દ્વંદ્વની પરની કક્ષાનો છે. એટલે એને કંઈ પણ આપણા વિશે પડી હોતી નથી કે પરવા પણ નથી હોતી. આપણે એને હલાવીશું તો તે હાલશે અને ચલાવીશું તો તે ચાલશે. આપણે મડદાની જેમ પડી રહીએ અને તે આપણને મદદ કરે તેવી આશા મૂગજળ સમાન છે. તેના આપણી સાથેના કામમાં તે આપણને પ્રત્યક્ષ મદદ કરતો હોય છે, એવા કેટલાય નક્કર અનુભવો આપણને થયા કરેલા હોય છે, પરંતુ તે તો માથા ઉપરથી વહી જતા હોય છે ! તેની અસર જો પડે છે તો તે પણ નહિવત્ અને આપણે તો પાછા ખાલી બૂમો પાડતા જ રહીએ છીએ. પહેલાં આપણે આપણું સંભાળો. ‘હસતું મોં રાખો, બીજું બધું તારાપોરવાળા સંભાળી લેશે’ (એક છબીવાળાની જાહેરખબર). તેમ આપણે ભાગે આવેલું કર્મ તેની સંપૂર્ણ યથાર્થતામાં, તેની ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે પ્રેમભક્તિથી કર્યા કરીશું તો બીજો તેને ભાગે આવેલું જરૂર સંભાળી લેશે, તે નિશ્ચિતપણે જાણશોજી. જે પોતાને ભાગે આવેલો ધર્મ સંપૂર્ણ અદાથી કરીને પાળે છે, તેને કોઈ કશાને વિશે ફરિયાદ કરવાપણું પ્રગટતું નથી.

જીવનસાધનાનાં ખરાં માપલક્ષણો

આપણી પોતાની વૃત્તિ, વિચાર કેવાં કેવાં પ્રકારનાં રહે છે ! બધાં થતાં જતાં કર્મમાં, વિચારમાં, સ્વપ્નમાં અને જાગ્રતમાં કેવાં કેવાં વિચાર, વૃત્તિ અને લાગણી પ્રગટે છે, તે ઉપરથી આપણે પોતાની દશાને સમજવી. જીવનના સાધકે દિવસના બધા સમયમાં ભાવનાની અતૂટ સળંગતા પ્રગટાવવાની છે. ધ્યાનમાં ત્રણ કલાક કે ચાર કલાક બેસાયું કે અમુક સાધન આમ થયું કે તેમ થયું અથવા અમુક રીતે દૃઢ રહેવાયું કે મક્કમપણે વર્તાયું, વ્યવસ્થા જળવાઈ, નિયમબદ્ધ ચલાયું-આ બધું ખાસ મહત્વનું નથી, પરંતુ એ બધાંનાં પરિણામે કરીને રોજિંદાં કર્મ-વહેવારમાં ભાવના જીવતીજાગતી કેટલી રહે છે, એકમાં જ રમમાણ કેટલી રહ્યા કરે છે, ભાવનામાં ઉત્કટતાની માત્રા કેટલી વધે છે, સદ્ગુરુમાં કેટલી પ્રીત વધે છે, તે બધું સાચું પ્રમાણ છે. અને તે તરફ આપણું લક્ષ અને મહત્વ રહેવાં ઘટે છે. અને એનું નામ સાચું ધ્યાન છે. ભલેને આપણે ધ્યાનમાં પણ ના બેસતા હોઈએ, તોપણ ભાવના લક્ષ્યબિંદુ પરત્વે આપણી વૃત્તિ અવ્યભિચારિણી રહેતી હોય, તો પેલું ધ્યાન કરવાની જરૂર ના પડે, પરંતુ તે સાથે સાથે એટલું ખ્યાલમાં રાખવાની જરૂર છે કે ઉપર કહી તેવી સ્થિતિ આપણી થાય તેને માટે એકધારી આંતરિક તેમ જ બહિરૂ સાધનયુક્ત સાધના કરવાની આપણા જેવા માટે ઘણી જરૂર છે. જપ, મંત્રાનુષ્ઠાન, વ્રત, આચાર, પૂજાવિધિ, અનુષ્ઠાન, ધ્યાન, જ્ઞાન, ભક્તિ, કર્મ વગેરે બધાં સાધનો આપણી આખી વૃત્તિ કે ભાવના સળંગપણે બદલાઈ વધારે ને વધારે સતત પ્રભુ તરફ ઉન્મુખ થાય તે માટે છે, અને તે પ્રભુમય બને એવી સ્થિતિ આપણી થાય તે હેતુ માટે છે. માટે, કૃપા કરીને ધ્યાનની પ્રગતિ કલાકના હિસાબે માપશો નહિ. તે દરમિયાન પ્રગટેલી ઉત્કટ ભાવનાને

લીધે જે શાંતિ અને નીરવતા અનુભવાય તે કેટલી અને કેવી છે અને તેની અસર કેટલો ગાળો ચાલે છે, અને તે અસરનો પાછો સદ્દુપયોગ આપણે કેવી રીતે કર્યા કરીએ છીએ, તે બધાંનો આધાર આપણા પોતાનામાં પ્રગટેલી જાગ્રતિ ઉપર છે. અને એ આપણા સાધનામય જીવનનું ખરું માપ છે. વળી, ખરું માપ તો આપણું સમગ્ર જીવન એના ધ્યેય તરફ કેટલી ઝડપે આગેકૂચ કરે છે, ધ્યાન વગેરે સાધનના પ્રેમભક્તિ-જ્ઞાનપૂર્વકના જીવતા અભ્યાસને આધારે ઝરતો ‘સોમરસ’ આપણા આખા જીવનને અથવા આધારને કેટલો મત્ત કરે છે, કેટલી સુવાસ આપણા સત્ત્વમાં પ્રસારે છે, તે છે.

અણધાર્યો આનંદ

અણધાર્યો આનંદ થવાનો અનુભવ પ્રગટે ત્યારે તેનું કારણ ખોળજો. આપણાં બુદ્ધિ, મન વગેરેમાં સ્થિરતા અને સમતા પ્રગટે એવી પ્રભુને પ્રાર્થના છે. આ જીવથી એમાં કશું કોઈને કરાવવાપણું હોતું નથી. પ્રભુકૃપાથી હું તો નાચીજ છું. જે પોતે ખરેખરી રીતે વિકસીને પોતાને મદદ કરતો નથી, તેને બીજાની મદદ મળતી નથી, તે નક્કી જાણશોજી.

ભારથી લદાયેલા મનને હળવું કરો

મનનો ભાર તો વારંવાર પ્રાર્થનાથી અથવા એકાંતમાં જઈને બૂમો પાડીને હળવો કર્યા જ કરવો. અને એમ હળવા થઈને પાછા આપણા જીવનનાં કામમાં જાગ્રત થઈ જવું. એ જ મોટું કર્મ છે. આપણે તો બધી રીતે ખાલી થવું છે. એટલે મનને તો સંપૂર્ણપણે હળવું ફૂલ જેવું રાખવાનું છે. કોઈ પણ જાતનો ભાર મન ઉપર લદાય નહિ કે રહે નહિ અને તે જીવનવિકાસની ભાવનામાં એકધારું જીવતુંજાગતું રહ્યા કરે તો જ ઉત્તમ. અત્યાર સુધી તો મન નકામા વિચારો કરીને અને બોજા ઉઠાવીને ફર્યા કરતું હતું અને

હજી ફરે છે. મનની આ કુટેવને પ્રયત્ન કરી કરીને આપણે ટાળવાની છે. ‘પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી’ એમ કંઈ કશામાં માનવાની જરૂર નથી. આ વૈજ્ઞાનિક યુગમાં કેટકેટલું અશક્ય હતું તે શક્ય થઈ ગયું છે ? એટલે પડેલી ટેવને નથી સુધારી શકાતી એમ કોણ કહે છે ? જેવા થવું છે તેમાં જો ખરેખરું દિલ લાગે છે તો જરૂર તેમ થઈ શકાય છે. અરે, ભાઈસાહેબ ! તમને કેટલી વાર કહું કે ‘આ તો દિલની વાત છે.’

સાધનાની નવી દૃષ્ટિનાં ભયસ્થાનો

દરેક બનાવને જોવાને માટે નવી દૃષ્ટિ પ્રગટી છે એમ તમે લખો છો. તે જોકે આવકારદાયક છે, પણ તેનાં નવાં નવાં ભયસ્થાન પણ છે. નવી દૃષ્ટિની બાબતમાં એકબે જોખમથી સંભાળવાનું રહે છે. ‘આપણામાં હવે ઘણી આગળની પ્રગતિ થઈ ગઈ’ એમ માની લઈને આત્મસંતોષ લેવાનું બની જાય, તથા અમુક અમુક પ્રસંગને મારીમચડીને નવી દૃષ્ટિથી far-fetched meaning તાણીતાણીને નીકળે તેવો અર્થ પણ કરવાનું મન થાય અને તેથી આપણા અહમ્ને પોષણ મળે. માટે, આવું કશું ચાહીચાહીને ખેંચીખેંચીને જોવાની જરૂર નથી. એની મેળે જણાય તો જુદી વાત છે. આપણે તો અનાસક્ત, નિર્મમત્વવાળા, નિરહંકારી વગેરે વગેરે કેટલા થઈએ છીએ તે જોવાનું ખાસ કામ છે. અહમ્નો કેટકેટલો લય થતો રહે છે, તે પણ જોવાનું છે. આ બધાંમાં જો ચેતન તરફનું થોડુંઘણું પણ પરિણામ પ્રગટતું હોય, તો તે આનંદની હકીકત છે. બાકી, તમે લખેલી આ એક ‘નવી દૃષ્ટિ’ એ તો એક નવું લફરું પણ હોય. એમાંથી જ્ઞાનદૃષ્ટિની વેધકતા અને દૂરદર્શિતાની માત્રામાં કક્ષાઓ અને શ્રેણીઓ પ્રગટશે એમ માનવું તે હિતાવહ નથી. ઊલટું એનાથી તો વધારે ને વધારે ભ્રમમાં પડી જવાની શક્યતા છે.

આપણી અંદર ચાલી રહેલાં પ્રવાહોનું, ધમસાણનું, ઊથલ-પાથલનું અને તેનાં પરિણામોનું અને તેની અસરનું આપણને કશું ભાન રહેતું હોતું નથી. માનવી તો સાધારણ રીતે પવન તણખલાને ઉડાવે અને તે ઊંચું જાય તેવી રીતે પોતાની પ્રકૃતિને વશ રહેતો જીવનમાં વહ્યા કરે છે. તણખલામાં અને માનવીમાં ફેર એ છે, કે તણખલામાં ચેતન નથી અને માનવીમાં છે, અને અહમ્પ્રેરિત પ્રવૃત્તિઓમાં એનું જીવન વહ્યે જાય છે.

જીવનવિકાસની સાધનાનો પ્રેમભક્તિજ્ઞાનપૂર્વકનો સતત એકધારો દૃઢતાથી પ્રયત્ન કર્યા કરવાથી જે ભાવપ્રવાહ તેમાંથી વહે તે સંપૂર્ણ શરણાગતિ પ્રગટાવવાનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ માર્ગ છે. જીવપ્રકારની સર્વ વૃત્તિથી મુક્તિ અને પ્રભુમાં લગની અને સત્વગુણની પ્રતિષ્ઠા થાય, ત્યારે શરણાગતિ પ્રગટી છે એમ ગણાય.

ॐ सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन्
सोऽश्नुते सर्वान् कामान् सह ब्रह्मणा विपश्चिता ।

સત્યસ્વરૂપ, જ્ઞાનસ્વરૂપ, અનંત બ્રહ્મને પોતાની હૃદય-ગુફારૂપી મહાન આકાશમાં રહેલો જે જાણે છે (અનુભવ્યા કરે છે) તે એવા સર્વજ્ઞ બ્રહ્મની સાથે (રહીને) પોતાની (સર્વ) ઈચ્છાઓ ભોગવે છે. આમ, પૂરેપૂરા પ્રેમભક્તિયુક્ત શરણાગત જીવાત્માની ઈચ્છાઓ શ્રીભગવાન ફળાવે છે.

ભક્તિ વડે જ પ્રભુને પમાય

હૃદયની પ્રેમભક્તિથી ઋષિમુનિઓની સેવા કરવામાં ઈતિકર્તવ્યતા માનનારા પણ તરીને પાર ગયાના શબરી જેવા દાખલા પણ છે. એટલે જીવનવિકાસની સાધનામાં એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થવાનું જવાય તો વિવિધ ગુણશક્તિઓ સાથે સાથે વિકસે છે, અને એમ કરતાં કરતાં પૂર્ણત્વની કક્ષામાં પણ પહોંચી શકાય છે.

કોઈ એક ગુણની કેળવણીથી અને તેના વિકાસથી તેની સાથે સાથે બીજા ગુણોની પણ કેળવણી અને વિકાસનો સમાવેશ થતો હોય છે, તેમ જ એક જ ગુણના જ્ઞાનપૂર્વકના અનુશીલન અને પરિશીલનથી આત્મતત્ત્વ પ્રગટ થઈ શકે છે. એ પ્રકારની સમજણ તર્કવિતર્કની છે. એટલે કે એ બધી બુદ્ધિની કોરી કોરી સમજણ છે. જ્યારે દિલમાં ખરેખરી ભક્તિ પ્રગટે છે, એટલે ચેતન પરત્વેનું વલણ સત્ત્વમાં પ્રતિષ્ઠા પામીને એના પરત્વેનું વહન શરૂ થાય છે, અને એક જ્યારે બનવા લાગે છે, ત્યારે આપણું જીવપણું મટતું જાય છે અને શિવપણું છતું થતું જાય છે. એટલે આપણે જે કંઈ કરવું હોય તે પ્રેમભક્તિભાવ વડે જ્ઞાનપૂર્વક કર્યા કરીશું, તો કોઈ પણ પ્રકારનો તેમાં દ્વિધાભાવ જન્મી શકવાનો નથી અને ભક્તિ વડે કરીને જ હાર્દ અનુભવાય છે, તેનો અનુભવ થશે.

હરિ:ૐ શાંતિનિકેતન, તા. ૧૧-૧૦-૧૯૩૯

ભાવનાને સતેજ કર્યા કરો

તા. ૬-૧૦-૧૯૩૯ની રાત્રે લખેલા કાગળમાં તમે તેમ લખો છો તેથી આનંદ થાય છે. તા. ૧ થી તા. ૪ એ ચાર દિવસો મંદતાના હતા અને તા. ૭-૧૦-૧૯૩૯ના રોજ શાંતિનિકેતનથી લખેલા તમારા ઉપરના કાગળમાં તે હકીકત લખેલી છે. * ખંત, તમન્ના, તલસાટ એ બધું જોઈએ તેવું ના થતું હોય, ત્યારે ભાવનાના પ્રસંગો પ્રગટાવી પ્રગટાવીને તેમાંથી ખંત વગેરે બધું પ્રગટાવવું ઘટે. ભાવનાના પ્રસંગ જીવનમાં નથી બનેલા હોતા એવું નથી. અનુદાર માણસ પણ કેટલીક વાર ઉદાર થયેલો અનુભવાય છે. કંજૂસ ગણાતો માનવી પણ છૂટે હાથે ખર્ચતો જાણેલો છે. આપણે જીવપ્રકારની દશામાં હોવા છતાં એમાં પણ મંગળ અને પાવનકારી અનુભવો પ્રગટતા અનુભવ્યા છે. તેથી,

★ જુઓ પાનું ૨૧૬

જીવન સંશોધન □ ૨૩૭

તેવા અનુભવોનું સ્મરણ પ્રગટાવીએ તો દિલમાં ભાવના સતેજ થાય છે. ભાવનાને સતેજ કરવાના ઘણા ઘણા પ્રયોગ શોધી શકાય તેમ છે. અનેક ઉપાય કરી કરીને તેને જ્વલંત રાખ્યા કરવાની છે.

ભાવના સળંગ રહે ત્યારની સ્થિતિ

ભાવના જો પ્રગટેલી રહે છે, તો મન સંકલ્પવિકલ્પ કરતું હોતું નથી. પ્રાણના આવેશ અને આવેગો તે વેળા પ્રગટતા નથી. બુદ્ધિ તર્કવિતર્ક કરતી નથી અને અહમ્ પોતાનું માથું ઊંચું કરતું હોતું નથી. આ બધું અનુભવથી સમજાય તેવું છે. એટલે ભાવનાનું એકધારું વહન જો થયા કરે, તો જીવદશાનું શમન થવું પૂરેપૂરું શક્ય છે. લગની લાગે તો ભાવના પ્રગટે છે. કોઈકની સાથે ઉત્કટ રાગ થાય છે, મોહ થાય છે, તોપણ તેની સાથે દિલ જોડાયેલું રહે છે. એટલે સાધનાની દશાનો જો રાગ લાગે, તે પ્રકારનાં મોહ અને આસક્તિ જો પ્રગટે, તોપણ કામ થાય. સાધના પરત્વેનો રસ કંઈ એમ ને એમ જાગવાનો નથી.

સાધનામાર્ગે વળવાનું કારણ

‘ત્યારે આપણે આ માર્ગ તરફ વળવાનું ક્યું કેવી રીતે?’ એ પ્રશ્ન થાય. કોઈ એક પ્રકારના નિરુત્સાહના કે નિરાશાનાં વલણમાં પડેલા હોઈએ અને તેના પ્રત્યાઘાતમાંથી પ્રગટેલા કોઈ આવેશયુક્ત આવેગમાં હોઈએ તથા એવા કોઈક જીવાત્માના જીવનના પ્રસંગોને પ્રત્યક્ષ જોવાનું મળે, તો તેના આકર્ષણથી પણ સાધનાના માર્ગમાં વળવાનું મન થાય. જો સાચેસાચી અને ખરેખરા પ્રકારની તમન્ના પ્રગટી હોય, તો તેવો જીવ પડી કેમ રહી શકે, તે સમજાતું નથી. સંસાર ઉપરની વિરક્તિને લીધે જો તેમ બન્યું હોય, તો જીવદશાના પ્રકારનાં મોજાં મનમાં જન્મવાં ના ઘટે, તો તે વિરક્તિ સાચી. આપણે બધાં સાચી ભૂખ પ્રગટ્યા

વિના આ માર્ગમાં પડ્યાં છીએ, તેની જ આ બધી મોકાણ છે, અને એમાં તત્પરતા પ્રગટાવવાનું સાચું દિલ પણ હજી પ્રગટતું નથી એ તો મોટી ખાટલે ખોડ છે. અને પછી નકામી આમ ને તેમ આપણે તાણાતાણ કરીએ છીએ. આ મૂળભૂત હકીકત જો આપણાથી સાચી રીતે સ્વીકારાશે અને તેનાથી કરીને ખરેખર જો આપણને લાગી આવશે, તો તેવા લાગવાથી કરીને પણ એક ડગલું આગળ ચાલવાની શક્તિ પ્રગટવાની છે. બાકી, ખાલી ખાલી માની લીધે કે કલ્પી લીધે કશું વળવાનું નથી.

પૂજ્ય બાની આંખ બાબત જાણ્યું. અહીં અનિવાર્યપણે રહેવાનું હોવાથી તમે મારી બાને વીનવશો. ડૉ. હીરાલાલ દેસાઈ પાસે એની આંખનો ઉપચાર કરાવશો, પૈસા-બૈસાનો કશો વિચાર એને પણ આવવા દેશો નહિ. તેની કશી પણ ચિંતા રાખ્યા વગર એ જ દાક્તરને બતાવવાનું છે. જે કંઈ ખર્ચ થાય તે સંઘને ચોપડે મારે ખાતે ઊધરાવીને લેશો. મારા વતી એટલું કામ જરૂર પાર પાડશો.

સાધનામાં કાળબદ્ધ યોજના ના ચાલે

તમે ડિસેમ્બર અંતે તમારી અમુક સ્થિતિ કે ભાવના થાય એમ ઈચ્છો છો, પણ એમાં આવી કાળમર્યાદાને સ્થાન નથી. સાધનામાં કાળબદ્ધ યોજનાની જેમ એવા કોઈ કાળનું નિર્ણિત સ્થાન નથી. જે કોઈ પોતાની આજ યોગ્ય રીતે સંભાળે છે, તેની કાલ યોગ્ય રીતે પ્રગટવાની છે, તે જાણશો. કાલનો આધાર અને મદાર આજ ઉપર છે. માટે, ઉપર પ્રમાણેના તમે લખ્યા છે તેવા તરંગો કરવા, તે શેખચલ્લીના તરંગો કરવા સમાન છે.

તાત્વિક વિચારો તજી સાધનામાં લગાતાર રહો

જ્ઞાનીભક્ત કબીર અને વિદ્વાનો માંહોમાંહે ચર્ચા કરતા હશે અને નકામો સમય વિતાવતા હશે અને એવા તત્ત્વાર્થનાં ટૂંપણાં ટૂંપતા હશે, તેથી જ તેમને ગાવાનું દિલ થયું હશે કે :-

તૂ તો રામ સુમર, જગ લડવા દે,
કોરા કાગજ કાલી સ્યાહી

લિખત પઢત વાકો પઢવા દે. તૂ તો૦

નરસિંહ મહેતા પણ કહે છે, કે 'તત્ત્વનાં ટૂંપણાં તુચ્છ લાગે.'

એ સુવિખ્યાત કબીરના ભજન પ્રમાણે જીવનસાધનામાં જ આપણું લક્ષ એકાગ્ર અને કેન્દ્રિત રહે અને તે પરત્વે જ અપણી જીવનપ્રવૃત્તિ વહ્યા કરે એ આપણે કાજે ઉત્તમ છે. વળી, જે સ્થિતિ જેણે પ્રત્યક્ષ અનુભવી ના હોય તેણે એ સ્થિતિઓમાં આમ જ હોય એવા મત બાંધી દેવા ના ઘટે. આ બાબતમાં એક નાની વાર્તા યાદ આવે છે. બે બ્રાહ્મણો એવી આત્મૈક્યની સ્થિતિ એટલે શું તેની ચર્ચા કરીને નિર્ણય ઉપર ના આવી શકવાથી ભગવાન બુદ્ધ પાસે ગયા અને તેમનો નિર્ણય માગ્યો. તે વખતે બુદ્ધ ભગવાન એક વિશાળ નદી પાસે ઊભા હતા. સામે એક નાનો સરખો બેટ હતો. બુદ્ધ ભગવાને પેલા ભાઈઓને કહ્યું, 'પેલો બેટ દેખાય છે?' એમણે હા કહી. એમાં કેટલાં ઝાડ કઈ જાતનાં છે અને બેટનો વિસ્તાર કેટલો છે, વગેરે બધું જાણવું હોય તો શું કરીએ? 'તો તો આપણે જાતે હોડીમાં બેસીને ત્યાં જવું જોઈએ અને જાતે જોવું જોઈએ તો ખબર પડે. અહીં બેઠેબેઠે તે બધું જોયા વિના તેની ચર્ચા કરીએ તેનો કશો અર્થ નથી.' એટલે બુદ્ધ ભગવાને કહ્યું કે 'પૂછેલા પ્રશ્નનો જવાબ તમને મળી ગયો છે.' આ વાર્તા ઉપરની ચેતવણીને સમર્થન કરે છે.

હરિ:ૐ શાંતિનિકેતન, તા. ૧૦-૧૨-૧૯૩૯

તમને પાછો ફેર પડવા માંડ્યો છે. આંતરિક વિકાસમાં કંઈ એક માપ નથી હોતું. ત્રાટકનું માપ ગણવાથી પણ ભ્રમણામાં પડી જવાનો સંભવ છે. જોકે એકલા ત્રાટકમાં ઉત્તમતા પ્રગટેલી છે, કે કેમ તેના માપને માટે તો મધ્યબિંદુ ઉપર જ એકાગ્ર અને

કેંદ્રિત નજર ઠરી રહે અને આસપાસનું બધું દેખાતું બંધ થઈ જાય અને મધ્યબિંદુ ઉપરનો ચાકથી કાઢેલો સફેદ રંગ દેખાયા કરે અને તે પણ અંતે તો અદૃશ્ય થઈ જાય અને લાંબો ગાળો પાંપણો પણ ફરક્યા વિના રહે તેવી સ્થિતિ પ્રગટે ત્યારે તે ઠીક થતું જાય છે એમ ગણાય. તેવી વેળાએ ચિત્તવૃત્તિ એકાગ્ર અને સ્થિર થવા માંડે છે. નિર્ણયમાં મક્કમતા કેળવવાને માટે, જીવનું દ્વિધાપણું મિટાડવાને માટે અને ભાવમાં તલલીનતા પ્રગટાવવાને માટે પણ આ સાધન મદદકર્તા નીવડે છે. ત્રાટકની સાધનામાં પૂરેપૂરું પરિપક્વપણું પ્રગટતાં જીવતો ‘સંયમ’ પ્રગટે છે. અહીં ‘સંયમ’નો અર્થ અને ભાવ નીતિ અને સદાચારના ‘સંયમ’ કરતાં ઘણા ઊંચા પ્રકારનો છે.

તત્કાળનો મહિમા

સાધનાના માર્ગમાં તત્કાળનું મહત્ત્વ ઘણું છે. જે કંઈ કરવાનું પ્રગટે તે, તે ને તે કાળે ઉમંગથી, ઉત્સાહથી, પ્રભુપ્રીત્યર્થની ભાવનાથી કરતા રહીએ, તો પ્રગટેલી ભાવનાનો પૂરેપૂરો સદુપયોગ થાય છે. ભાવના મોળી પડી જતી નથી. એમાં પણ વિવેકની જરૂર છે. એકનો એક નિયમ એવી ને એવી રીતે જ ગમે તેમ થાય તોપણ હંમેશાં અમલમાં મુકાવો જોઈએ એવું કશું નથી. આ તો સામાન્ય હકીકત લખી જણાવી છે. માનવીના જીવનપ્રવાહમાં જે વખતે એક ભારે ભરતી આવે છે, તે વખતે ભરતીનો ઉપયોગ કરી લીધો, તો માનવી ભારે ભાગ્યવંત થઈ જાય છે, પણ લક્ષ ના રાખવાથી તે ભરતીની સમજણ ના પડી કે પ્રમાદથી તેની અવગણના કરી, તેને એળે વહી જવા દીધી, તો તત્કાળની યોગ્ય પિંછાન અને કદર ના થઈ શકવાથી આપણે ઠેરના ઠેર રહીએ છીએ. માટે, જ્યારે જ્યારે લાગણી, ઊર્મિ અને ભાવના પ્રગટે, ત્યારે ત્યારે તેને એળે વહી ના જવા દેવી, એટલું

આપણે જ્ઞાનપૂર્વક લક્ષમાં રાખવાનું છે. વળી, જે ઉદ્ભવે તે કામ તત્કાળ કરતાં આપણામાંની જડતા થોડીઘણી ઘસાતી જાય છે. તથા, મન ઉપર ભાર રહેતો નથી અને તેથી સાધનામાં સરળતા પ્રગટે છે.

જે છીએ જ તે બહાર આવશે

જપ, ધારણા, સતત, અસ્ખલિત, પળેપળ નિરંતર રહ્યા કરે અને તેમાંથી તેવી જ રીતે સતત ભાવ સ્ફુર્યા કરે એવી સ્થિતિ તમને થાય એમ તમે ઈચ્છો છો. હકીકત તો ઉત્તમ છે અને સાચી પણ છે. એ બધું પળેપળ જીવનમાં પ્રગટ થાય એવો જીવનવિકાસની સાધનાનો આદર્શ છે. Nature abhors vacuum એકલી વાતશૂન્ય, હવા પણ ના હોય એવો અવકાશ રહી શકતો નથી અને કુદરત તે રહેવા દેતી નથી. તેવી રીતે આપણે તો જે જીવદશાના પદાર્થથી ભરેલા પડેલા છીએ તેમાંથી મુક્તિ મેળવવાની છે અને તે પછી ત્યાં vacuum પ્રગટવાનું છે એવું નથી, પણ તફાવત એ છે, કે હવા બહારથી આવે છે અને ચેતન તો ભર્યું પડેલું છે. માત્ર જીવદશાનાં આવરણોને અંગે તે ચેતન તે રીતે વર્તે છે. જીવદશાના અનેક પ્રકારનાં આવરણો જે ભર્યા પડ્યાં છે તેમાંથી મુક્તિ પામ્યાં, એટલે ચેતન આપમેળે વ્યક્ત થયા કરવાનું છે.

હરિ:ૐ શાંતિનિકેતન, તા. ૧૩-૧૦-૧૯૩૯

આજે અમે નીકળીશું. છેલ્લા દિવસના ભાવનો પડઘો નીચે પદમાં પ્રભુકૃપાથી પાડવાનું બન્યું છે :-

શાંતિનિકેતનને વિદાય

(શિખરિણી)

પ્રણામો તેને હો, જહીં થકી મળ્યું જ્ઞાન અદકું,
પ્રણામો તેને હો, જહીં થકી મજા ઓર મળી શી !

પ્રણામો તેને હો, વિકસી જીવને દષ્ટિ જહીંથી,
પ્રણામો તેને હો, જહીં થકી ઊંડાં માનસ થયાં.

પ્રણામો પ્રેમે હો સમવય અને સર્વ ગુરુને,
પ્રણામો ભાવે હો સ્વજન સહુને, મિત્ર સહુને,
પ્રણામો હૈયે હો રમણીય જગા, શાંત સ્થળને,
પ્રણામો ઊંડા હો કવિમુકુટ ટાગોર ! તમને.

પ્રણામો એ સૌને, જહીં બહુ થયાં'તાં રમણ જે,
પ્રણામો ને હોજો સુખદ તરુ, છાયા, સર, તને,
પ્રણામો હો, જે સૌ રસમય ગયા'તા દિવસ કેં,
પ્રણામો હો, જ્યાંથી જીવનઝરણું પુષ્ટ થયું ને.

અને હવે પછી

તમારાં સૌ દશ્યો અમ જીવન આનંદિત કરો !
તમારાં સૌ દશ્યો હૃદય પૂરજો પ્રાણ શું નવો !
પ્રસંગો સૌ હોજો જીવનમહીં મીઠાં સ્મૃતિરૂપો,
રણો આવે જ્યારે, જીવનમહીં તે છાંય ધરજો !

તને તે શી રીતે અમ હૃદયથી દૂર કરશું ?
અમી પાયું તેં તો અમ હૃદયમાં કેમ ભૂલશું ?
દીધું તેં તો વ્યોમે બહુ વિહરવાનું ગહન કેં,
અમે હૈયે તારાં જડી લઈશું સૌ ઉડ્યન તે.

બતાવ્યાં છે તેં તો હૃદય અમને કેંક જનનાં,
બતાવ્યાં છે તેં તો કંઈક જનનાં માનસ નવાં,
બતાવ્યું છે તેં તો કંઈ કંઈ નવું નો'તું નીરખ્યું,
પ્રણામો હો તેને જીવનધન જેના થકી વધ્યું.

હરિ:ૐ બુદ્ધ ગયા, તા. ૧૪-૧૦-૧૯૩૯

સદ્ગુરુને સહકાર આપો

બે હાથ વિના તાળી પડે નહિ. તેવી રીતે દિલનો તલસાટભર્યો ભાવનાયુક્ત સહકાર સામેથી જો ના સાંપડી શકે, તો કંઈ કશું કામ આગળ વધી શકતું નથી. દિલના પ્રેમભક્તિપૂર્વકના સંપૂર્ણ સહકારની અને સહચારની આ માર્ગમાં સંપૂર્ણ આવશ્યકતા છે. એમ થાય તો ભાવનું વધુમાં વધુ સચોટ પ્રતિબિંબ-એ ભાવનો અનુભાવ-પણ આપણામાં પ્રગટતો જશે.

હરિ:ૐ કાશી, તા. ૧૬-૧૦-૩૯

સંકોચની લાગણીનો એક ઉપાય

જ્યોતિસંઘના પ્રદર્શન સમયે અને પ્રાર્થના સમાજમાં પણ જ્યાં સગાંવહાલાં અને મુરબ્બી વડીલ હોય તથા ચિરપરિચિત શિષ્ટ સમાજ હોય ત્યાં તદ્દન ફાટેલું પહેરણ અને નાની ચડી પહેરીને જઈ આવ્યા તે હકીકત જાણી. તમને ખબર નહિ હોય કે પૂજ્ય ચાચાજી (શ્રી ગુરુદયાળ મલ્લિકજી) અહીં શાંતિ-નિકેતનનાં બધાં વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્યાર્થિનીઓના ખૂબ લાડીલા છે. તેઓ પણ ફાટેલું પહેરણ પહેરે છે અને તેને તો બટન પણ હોતાં નથી. તેઓ બધાંની સાથે એટલા તો હળી, ભળી, મળી જાય છે ! અને તેમનો આનંદી સ્વભાવ બધાંનાંમાં પ્રસન્નતા પ્રગટાવે છે. તમે તો તેમ કર્યું તે સંકોચની લાગણી જે તમને રહે છે, તેને નિવારવાને હેતુપૂર્વક તેમ કર્યું છે, પરંતુ આમ દરેક પ્રકારની સંકોચની લાગણી વખતે તેની વિરુદ્ધનું વર્તન ના પણ થઈ શકે. તેમાં જાગ્રતિ રાખીને પૂરેપૂરો વિવેક વાપરવો જોઈશે. નહિતર ઓડનું ચોડ પણ કરી બેસીએ.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૭-૧૧-૧૯૩૯

સદ્ગુરુની નિરિચ્છા

ત્રણ પ્રાતઃસ્મરણીય મુક્તાત્માઓની દક્ષિણની જાત્રાએ નીકળ્યા પછીનો તમારો પહેલો કાગળ આજે મળ્યો. (તમને તમારી સમજણ મુજબ) ‘કોઈ અકલિત કારણસર’ પત્ર લખવાનું મન થયું ન હતું એમ તમે લખ્યું છે. અહીંથી પણ એક પણ કાગળ લખાયો નથી, પણ તે હેતુપુરઃસર. તમે આ યાત્રાએ મુંબઈથી નીકળ્યા ત્યારથી તમારી સાથે ચેતનાસાંકળ જોડી રાખવાનું છોડી દીધું છે અને તમને તદ્દન છુટ્ટા મૂક્યા છે કે જેથી કરીને તમે તમારી પોતાની મેળે જે કંઈ જુઓ, અનુભવો તે તમારી અંતરતમ ભૂમિકા ઉપરથી થઈ શકે અને તે રીતે તમારું દિલ કશાક કોઈક સ્થળે ચોંટી જાય તો ભલે, તે માટે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા તમને મળે એ હેતુ હતો. આ હકીકત તમને બોરીબંદર સ્ટેશને દક્ષિણની જાત્રાએ ઊપડતાં કહી પણ હતી, તે મુજબ કાગળ લખ્યો નથી. જ્યાં સુધી ત્રણે ધામની યાત્રા પૂરી કરીને સાબરમતી નહિ આવો, ત્યાં સુધી તેવો ભાવ પ્રભુકૃપાથી રાખીશ, તે જાણશોજી. આજે તમારો કાગળ આવ્યો એટલે તેનો જવાબ લખ્યો છે.

આવા સ્થળમાં કદી પણ વાદવિવાદમાં ના ઊતરવું. આમ હોય કે તેમ હોય એમ પણ વિચારવામાં દોષ છે. આધ્યાત્મિક જીવનની હકીકતમાં ઊતરવાનો આપણને એટલે કે તમારા મારા જેવાને મુદ્દલે અધિકાર નથી. અહીં અધિકારનો અર્થ લાયકાત. ‘મનને’માં* લખ્યું છે :-

★ લેખકની એક પુસ્તિકા

રહે લિપ્ત ના દંભ, વાદેવિવાદે,
સદા વાદ વિવાદથી મુક્ત રૂહેજે,
અહંતાથી છે વાદ નાના વિકારી,
ક્રિયાવિણ વાચાળતા છે નકામી.

• • •

અરે ! વેડફી દૈશ ના શક્તિ તારી,
નકામું ન બોલીશ, રૂહે મૌન ધારી,
વૃથા બોલીને લાભ શો મેળવે છે !
અને ગાંઠનું ગર્થ શાને ખૂએ છે !

અને

રખે ! વાદ ડાયાકૂટે તું ભૂલીને
ગુમાવી ન બેસે ખરું તત્ત્વ, જોજે,
બધી વ્યર્થ શંકા થતી તે ત્યજીને,
હદે નામ વિશ્વાસ શ્રદ્ધા થકી લે.

માટે, એ અંતિમ પ્રશ્નોની ચર્ચાને તો નવગજના નમસ્કાર
સારા.

ચર્ચા અને જિજ્ઞાસુ સત્સંગ

આ કાવ્યો ઉત્કટ કલ્પનાયુક્ત ઊર્મિનું પરિણામ નથી.
જીવનમાં તે પ્રમાણે પ્રભુકૃપાથી વર્તવાનું બની શક્યું છે. હરિજન
સેવક સંઘના આપણા બધા સાથીદારો તેના સાક્ષી છે. એટલે તે
અનુભવનું કથન છે. માટે, તમને મેં લખ્યું છે. અને તમને તો ચર્ચા
કરવાની કઠીક કઠીક ખંજવાળ પણ ઊપડે છે. એવો તમારો
સ્વભાવ છે. માટે, તમારે તે વિશેષપણે લક્ષમાં રાખવાનું છે અને
તે પરત્વે જાગ્રત થવાનું અને રહેવાનું છે. હૃદયમાં જિજ્ઞાસુભાવ
પ્રગટતો હોય અને તેવી ભાવનાથી જે સત્સંગ થાય છે, તેમાં તો

ભાવનાનો ઓઘ ઊભરાય છે અને દિલ ખુલ્લાં થાય છે, જ્યારે ખાલી ચર્ચામાં તો વિશેષ ને વિશેષ મતાગ્રહ પ્રવર્ત્યા કરે છે. ચર્ચામાં દિલ છતું થતું હોતું નથી, જ્યારે જિજ્ઞાસુ ભાવનાથી થતા રહેતા સત્સંગમાં દિલ પ્રગટે છે. ચર્ચાથી કરીને નકામી શક્તિ વેડફાઈ જાય છે અને એ પ્રકારની ચર્ચામાં તો આપણું અહમ્પણું જ વિશેષપણે ડોકિયાં કરતું હોય છે.

‘અહંતાથી છે વાદ નાના વિકારી !’

ભૂમિકા પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર જ્ઞાનપ્રાપ્તિ

દિલમાં ભાવનાના પ્રાગટ્યથી જે મૌન જન્મે છે અને એ મૌનના જ્ઞાનપૂર્વક અનુશીલન પરિશીલન દ્વારા ચેતનની પ્રતિષ્ઠા થાય છે, ત્યારે જ્ઞાન સ્ફુરે છે. જેમ જેમ જે પ્રકારની ભૂમિકા પ્રગટતી જશે તેમ તેમ તે તે પ્રકારનું જ્ઞાન ઊગ્યા કરવાનું છે. દુનિયાદારીના વહેવારની તે તે પ્રકારની સમજણ મેળવવાને માટે પણ તે પ્રકારનું શિક્ષણ લેવું પડે છે અથવા તો તેવો સમાગમ કેળવીને અથવા તો એવા પ્રકારનાં કર્મમાં ઊતરવાનું અને તેના સંગી થવાનું કરીને તેમાંથી તેવી સમજણ પ્રાપ્ત કરવી પડે છે. એટલે સાધનાના માર્ગમાં પણ તે તે ભૂમિકાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને માટે અને તેવી ભૂમિકા થવાને માટે મથ્યા વિના ચાલવાનું નથી.

મૌનની શ્રેણીઓમાંથી ઉત્તરોત્તર સ્ફુરતું જ્ઞાન

આ માર્ગમાં મૌનનું મહત્ત્વ વિશેષ છે. મન, પ્રાણ આદિ કરણમાં અનેક પ્રકારની ખંજવાળ આવતી હોય છે. તેનાથી મુક્ત થવું તે સાચું મૌન. એવું મૌન એકદમ પ્રગટતું નથી. મૌનનો અંતિમ હેતુ તો બધાં કરણોમાં સંપૂર્ણ નીરવતા થાય તે છે. આ જીવે પ્રભુકૃપાથી કેટકેટલું અને કેવા કેવા પ્રકારનું મૌન સેવ્યું છે અને કેળવ્યું છે, તે તો કોને કથવું ! એવા પ્રકારના હેતુપૂર્વક

પળાયેલા મૌનમાંથી અને તે મૌનની એક પછી એક કક્ષાઓ અને કેડીઓ વટાવ્યા કેડે તેમાંથી જે જ્ઞાન ઉદ્ભવે છે, તે અનુભવનું જ્ઞાન છે. આ હકીકત આ જીવના અનુભવની છે. ઘણાં વર્ષથી આપણે બંને સાથે રહેતા આવ્યા છીએ. એટલે તમે જાણો છો કે એવાં કશાં તત્ત્વજ્ઞાનનાં પુસ્તકો આ જીવે ઉથલાવ્યાં નથી. તત્ત્વજ્ઞાનનાં તો શું પણ બીજા પ્રકારનાં પુસ્તકો પણ આ હાથમાં કદી જોયાં છે ? માત્ર પ્રભુકૃપાએ જે મળ્યું છે તે મળ્યું છે, પછી ભલે અત્યાર સુધી જે બીજાંઓ આગળ સુગુપ્ત રહેવાનું રાખ્યું છે, તેઓ ગમે તેમ માને. આ બધું કોઈ સાથે સત્સંગની ચર્ચાથી પણ નથી મળ્યું. સત્સંગ એટલે (તેના ઊંચા અર્થમાં) સત્ પરત્વેનો એકાત્મ ભાવનાનો એકધારો, સાત્ત્વિક, અંતરનો સંગ એટલે કે રાગ. અને તે રાગ પણ મૌનના જ્ઞાનાત્મક અનુશીલન પરિશીલનથી પ્રગટ થાય છે. અહીં રાગ શબ્દ એના ઊંચા અર્થમાં વાપર્યો છે. એમ થતાં થતાં મૌનની સ્થૂળ કક્ષાથી અનેક એક પછી એક ઉચ્ચ, ઉચ્ચતર અને ઉચ્ચતમ એવી કક્ષાઓ વટાવતાં વટાવતાં નિઃસંગ પણ તેમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. નિઃસંગનો અર્થ આગળ ઉપર તમને જણાવી ગયો છું. મૌનનો એ છેલ્લો તબક્કો પણ ગણી શકાય. એટલે ચર્ચાને હું તો ડાચાકૂટ ગણું છું, જોકે તે શબ્દ કોઈને સુરુચિભંગ કરનારો લાગે. માટે, તમારા જેવાએ તો જાણીબૂજીને તેનાથી હેતુપૂર્વક વેગળા થવાનું છે.

સાકારના આલંબનની અગત્ય

દિલમાં જ્યારે ખરેખરાં શ્રદ્ધાવિશ્વાસ જન્મે છે, ત્યારે તો પથ્થરની મૂર્તિમાં પણ તે ચેતન પ્રગટાવી શકે છે. એકલવ્યનો દાખલો સુવિખ્યાત છે. એણે સદ્ગુરુની માટીની મૂર્તિમાં સદ્ગુરુની

ભાવના પ્રેરાવી પ્રેરાવીને ધનુર્વિદ્યામાં સર્વશ્રેષ્ઠતા પ્રાપ્ત કરી. કાળીમાતાની પથ્થરની મૂર્તિમાં સર્વ વ્યાપ્ત એવા ચેતનનો અનુભવ શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસે કર્યો હતો, એ તો તાજેતરના, હમણાંના ભૂતકાળની હકીકત છે. આપણા મનને અથવા ભાવને સ્થિર કરવાને માટે સાકાર આલંબનની જરૂર પ્રગટે છે. તેથી, કોઈ ને કોઈ પ્રકારે માનવસમાજમાં મૂર્તિપૂજાનો સંસ્કાર, એનાં જુદાં જુદાં રૂપો ભલે થાય તેમ છતાં, જીવંત રહેવાનો છે. મુસલમાનો કે આર્યસમાજીઓ પણ મૂર્તિને ના માનતા હોવા છતાં, મુસલમાન કબરને ફૂલ ચડાવે છે અને આર્યસમાજી સ્વામીશ્રી દયાનંદ સરસ્વતીની છબીને હાર ચડાવતા નીરખ્યા છે. કેટલાક ખ્રિસ્તીઓ પણ કોસને પ્રતીકરૂપે ગણે છે. સદ્ગુરુની પ્રથા પાછળનો અંતર્ગત હેતુ તો એક આલંબન તરીકેનો છે.

મુલાયમતા થતાં આત્મવિકાસ વધતો જાય

જે જાતની નમ્રતા અને નિરાગ્રહીપણું, અનાસક્તિ, શ્રદ્ધા, પ્રેમભક્તિ જીવનમાં કેળવાયેલાં અને ઉત્કટ પ્રમાણમાં વિકસેલાં હોવાં જોઈએ તે હોતાં નથી. એટલે યોગ્ય પ્રકારનો ઘાટ ઊપજાવી શકાતો નથી. કુંભાર ઘાટ ઘડવા માટે માટીનો જે લોંદો તૈયાર કરે છે, તેમાં નરમાશ, કુમળાશ, ભીનાશ એટલાં બધાં હોય છે કે કુંભારને તેમાંથી ઈચ્છેલો આકાર ઘડવામાં સરળતા રહે છે. એવી મુલાયમ સ્થિતિ આપણાં કરણોની થઈ જવી ઘટે છે. એમ બને તો જ આપણા જીવનના વિકાસના માર્ગમાં યોગ્ય ઉકાવ જન્મી શકે. એનું નામ પણ ખુલ્લાપણું છે. મુલાયમતાથી ભાવનાનું પ્રાગટ્ય થાય અને તેમાં એકાગ્ર થવાતાં અંતર્મુખતા જન્મતી અને જામતી અનુભવાય છે. બહારના વિષયો પરત્વે લક્ષ થવું કે જવું ઘટતું જતું

અનુભવવાય છે. વિશેષ ને વિશેષ અંતરમાં ને અંતરમાં રમતા રહ્યા કરવાનું બની શકે છે. તેવી વેળાની ભૂમિકા ઉપરથી જે જિજ્ઞાસા જાગે છે, તેમાં જે honesty, sincerity, devotion અને depth (હૃદયની પ્રમાણિકતા, નેકદિલી, પ્રેમભક્તિ અને ભાવનું ઊંડાણ) પ્રગટે છે, તેની માત્રા કેવા પ્રકારની હોય છે, તે હાલની આપણી સ્થિતિ ઉપરથી નહિ સમજી શકાય. એવી જિજ્ઞાસાની ભાવના થતાં શંકાસંશયને કશું સ્થાન રહેતું નથી. પ્રાણવંત ચેતનવંત જીવનધ્યેયમાં પૂરેપૂરી નિષ્ઠા પ્રગટી જતાં શંકા, સંશય વગેરે જીવપ્રકારની વૃત્તિનું મુદ્દલે અસ્તિત્વ રહેતું નથી. તે પછી તો ઉત્તરોત્તર તે વધારે ને વધારે એકનિષ્ઠ થતો જાય છે. સંતાત્માની સાથે જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકના સેવનથી જાગેલા મૌનના ભાવથી હૃદયમાં હૃદયથી રસ લેવાનો અનુભવ થાય, શાંત રીતે એકાગ્ર અને કેંદ્રસ્થ ભાવથી એમની સાથેનો સમય ગળાય, તેમાં તો ઓર આનંદ અને અનેરો રસ અનુભવવાય છે. મને સાધનામાં રસ હોવાથી અને માર્ગમાં કંઈ કંઈ ગૂંચ અને મુશ્કેલી પડતાં અનેક ગણાતા સાધુમહાત્માઓને મળવાનું બન્યું છે, પરંતુ સાચા અનુભવી મહાત્મા કોઈક વિરલ હોય છે, એવો મારો અનુભવ છે.

પ્રભુની અદ્ભુત કૃપા છે, તો હવે તો જાગો !

તમને આ જીવમાં વિશ્વાસ દઢ થાય છે, એના કરતાં તો તમે તમારામાં જ આત્મવિશ્વાસ દઢ કરો તે ઉત્તમ છે. હું તો છું જ, પણ ખરા તો તમે પોતે છો. એક વખત જો તમને તમારા પોતાનામાં દઢ, અચળ, અડગ વિશ્વાસ પ્રગટી ગયો, તો તમે ગમે તે કરી શકવાને સમર્થ નીવડવાના છો. તે પછી પીઠભૂમિ તરીકે ભલે આ જીવ રહ્યા કરે.

કેવળ બુદ્ધિથી પણ વિચાર કરીએ તો જણાશે કે એ ભગવાને તમારી ક્યાં ક્યાં અને કેવી કેવી રીતે સંભાળ લીધા કરી છે ! હૃષીકેશમાં જ્યાં કોઈ સગુંવહાલું તો હોય જ નહિ અને ઓળખીતું પણ ક્યાંથી નીકળે ? ત્યાં ૨૦ વર્ષ પહેલાં તમારા જે શિક્ષક હતા (શ્રી નર્મદાશંકર પંડ્યા) તે ત્યાં હોય અને તમે જ્યાં ઊતર્યા હતા તેની પાસે જ તે રહેતા હોય અને તમને એમનું સ્થાન ઓચિંતું આપોઆપ ઝટ મળી જાય અને તેઓ તમારા શરીરની જીવલેણ મરડાની દશામાં સંભાળ અને સારવાર ‘મા’ જેવી રાખે એ કંઈ નાનીસૂની હકીકત છે ? જેલમાં વગર ઈચ્છ્યે અને વગર માગ્યે તમારા ઉપર જેલનો દાક્તર ખુશ થઈ જાય અને ૪૦૦ રાજકીય કેદીઓમાં તમને એકલાને ૧ શેર દૂધ અને ૨ અંશ ખાંડનો વધારાનો ખોરાક તે કપરા કાળમાં આપે, એ શું બતાવે છે ? પરમ કૃપાળુ પ્રભુએ એના ચારે હાથ તમારી રક્ષા તથા સંવર્ધન માટે પ્રસારેલા છે. એવા જ બીજા તમારા જીવનના પ્રસંગો પણ લખી શકું એમ છું, પરંતુ આ લખવાનો મુખ્ય હેતુ તો એના પરત્વે સાચી પ્રાણવાન શ્રદ્ધા પ્રગટે તે છે.

બુદ્ધિથી નહિ, હૃદયસૂઝથી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય

જીવનમાં અમુક અમુક પ્રસંગ બનવાની કોઈ ને કોઈ કારણ-પરંપરા હોય છે ખરી. તેને ભલે આપણે ઉકેલી ના શકીએ કે તેનો ખ્યાલ પણ આપણને ના આવે, પણ તેથી કંઈ તેનું સત્ય, સત્ય મટી નથી જતું. આપણાથી તે કળી ના શકાય તે વળી જુદી હકીકત છે. જીવનમાં તમે અગાઉ કદી.... ભાઈને મળેલા પણ નહિ અને જાણતા પણ નહિ, પણ પ્રભુકૃપાથી તમારે દક્ષિણ બાજુ જવાનું અને સંતોના યાત્રાધામે જવાનું હશે અને ત્યાં તમારે એમની પ્રેમભરી સંભાળની જરૂર હશે. એટલે એ પ્રેમભેળાપ

પ્રભુએ કરાવી આપ્યો. એમની સાથે તમારું મળવું, તમને દક્ષિણમાં સાથે લઈ જવાનું એમને દિલ થવું અને તેથી તેવું આમંત્રણ આપવું, થોડાક સમયમાં એક જ કુટુંબીજનો હોઈએ એવો સંબંધ થઈ જવો એ બધું ચમત્કારની એક પરંપરા જ છેને ! તરત આપણી બુદ્ધિ ‘હા’ બોલી ઊઠશે, પણ તે ઘડીક વાર પૂરતું જ. ઘડીક વાર બુદ્ધિ એ કબૂલ કરશે અને બીજી જ ઘડીએ એ બધું ભૂલી જશે અને પાછી પોતાની ઘરેડમાં ચાલ્યા કરશે. એટલે તમને કહું છું કે બુદ્ધિના મદાર ઉપર આધાર રાખવો અને તે રીતે ગુપ્તપણે અભિમાન રાખવું એ તો નર્ચુ અજ્ઞાન છે. જીવદશાવાળી બુદ્ધિથી અને તેની સમજણથી સત્યને શોધી શકાવાનું નથી. એટલે એનો ઉપયોગ કરવો હોય તો એને ઓળખવાના સાધનના અભ્યાસમાં કર્યા કરો. બુદ્ધિ ઉપર સઘળો મદાર બાંધીને ચાલવાની ટેવ આપણને પડી છે, એમ જે માનીએ છીએ એ માન્યતામાં નરી ભ્રમણા છે. ખરી રીતે આપણને જે પ્રકારની tendency (વલણ) પ્રગટે છે, તેને વહેવાને માટે બુદ્ધિ પોતે એક પટ પાડી આપતી હોય છે. જીવદશાવાળી બુદ્ધિ નિર્બંધપણે સ્વતંત્ર હોતી નથી. શ્રીભગવાન આપણને જે માર્ગદર્શન કરે તે માર્ગદર્શન કળી શકવાની શક્તિ-હૃદયની સહજબુદ્ધિ-તથા તે પ્રમાણે અનુસરવાની હૃદયની શક્તિ જીવનમાં પ્રગટ થયા વિના સાધનામાં પ્રગતિ થઈ શકવાની નથી. સહજ જે કંઈ સ્ફુરે અને તે સૂઝ પાછળ આગળપાછળની કોઈ કાર્યકારણપરંપરા ના હોય તો તેવું સહજપણે સ્વયંસ્ફૂર્તિથી સૂઝેલું તાત્કાલિક કરવામાં યોગ્ય વિવેક છે. બુદ્ધિ ત્યારે કદાચ બીજી દલીલ સુઝાડી સ્વયંસ્ફૂરિત ઊર્મિના વેગ અને પ્રાણને મોળા પણ પાડી દે. આવું પણ ઘણી વાર બનતાં અનુભવેલું છે. સ્વયંસ્ફૂરિત સ્ફુરણાનો વિવેક સાધકને

આપમેળે જાગે છે. એ કેમ ઓળખવું તે તેને પૂછવા જવું પડતું નથી. અનુભવની એવી પરંપરામાંથી તૈવી હૈયાસૂઝ પ્રગટે છે. પ્રભુ, એ માતા, પિતા, મિત્રો, પત્ની, સગાં, વહાલાં-એ બધાંય કરતાં અનંતગણો અધિક છે. એ કુરુણામય છે, કૃપામય છે. અને તે માત્ર તેટલો જ છે એવું પણ કશું નથી. એવું અનુભવમાં ઠરતું જાય તેમ તેમ હૈયાસૂઝ પ્રગટતી જાય છે.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૧૧-૧૧-૧૯૩૯

એકનિષ્ઠ ભક્તિ વિના નહિ જ ચાલે

જ્યાં જ્યાં ભક્તિભર્યું ચેતનવંતું પ્રેમાળ વાતાવરણ હોય ત્યાં ત્યાં પ્રભુતા રહેલી છે. જ્યાં જ્યાં સામાન્યપણાથી કંઈક સવિશેષતા અનુભવીએ ત્યાં ત્યાં એની જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક ઝાંખી અનુભવવાનો જીવતોજાગતો અભ્યાસ આપણે કાજે બહુ જરૂરી છે. એ એક જીવનસાધનાની ચાવી સમજી લેવી. અને એવા એવા પ્રસંગ મળે ત્યારે તેમાં તેવી અંતરની દૃષ્ટિને પ્રેરાવતા રહેવું. કોઈ પણ સાધનામાં એકનિષ્ઠ ભક્તિની જરૂર અત્યંત છે. તેના વિના ધ્યેયમાં એકાગ્રતા અને કેંદ્રિતતા પ્રગટી શકવી શક્ય નથી, તો પછી તેની પ્રાપ્તિ કે સિદ્ધિ તો ક્યાંથી જ થાય ? તેને માટે સર્વસ્વ હોમી દેવાની ઉમળકાભેરની તૈયારી પ્રગટે, એના માટે હૈયાનો ફાટફાટ તલસાટ પ્રગટે, એના ઉપર વારીવારી જઈને ન્યોછાવર થઈ જવાની થનગનાટવાળી અને તનમનાટવાળી ભક્તિ પ્રગટે, અને એનામય આપણાં બધાં કરણો બની જાય, એની ઝંખનાની ભાવના રોમેરોમમાં પ્રસરી જાય અને એવો સહજ સ્વભાવ થઈ જાય ત્યારે આપણે કંઈ કરવાનું રહેતું નથી, કારણ કે એવી ચેતનવંત ભાવના જ જે તે આપણને કરાવશે.

મુખ્ય આધાર પોતાના ઉપર રાખો

કેટલાકની માન્યતા છે, કે સત્સંગથી આપણામાં તમન્ના, શક્તિ, ઉલ્લાસ, ખંત, પ્રેમ વગેરે પ્રગટે છે. આ હકીકતમાં પૂરેપૂરું તથ્ય નથી અને એના ઉપર પૂરો આધાર રાખવો તે યોગ્ય પણ નથી. એવા કોઈ સંતાત્મા પાસે જઈએ છીએ, ત્યાં એક પ્રકારનું ભાવનાનું વાતાવરણ જામેલું હોય છે. એવા વાતાવરણથી આપણે પણ મુગ્ધ થઈ જતા હોઈએ છીએ. એટલે તેટલા સમય પૂરતાં ઉલ્લાસ વગેરે આપણામાં પ્રગટેલાં અનુભાય છે. એ તો વાતાવરણનો પ્રભાવ છે. હુલ્લડ વખતે સમગ્ર ટોળાંની ઉશ્કેરાટભરી વૃત્તિ ટોળાંમાં ભળેલા માનવીમાં પ્રસરેલી જોયેલી છે. જે કર્મ કરવાને તે એકલી વ્યક્તિ કદી પણ સાહસ અને હિંમત ના કરે, અને તે કર્મ કરતાં તેને ઘણો ઘણો આંચકો લાગે અને તેની પૂરેપૂરી અયોગ્યતા પણ સમજી શકે, પણ તેમ છતાં હુલ્લડનાં ટોળાંની ઉશ્કેરાટની તંગ સ્થિતિના ઉન્માદમાં તે કેવાં કેવાં ભયંકર અને ખૂનખાર કૃત્ય પણ કરી નાખે છે, તે શું આપણે નથી જોયું? તેવું જ સંતાત્માની પાસેના વાતાવરણથી બનતું હોય છે. એટલે આપણે સંતાત્મા ઉપર આધાર રાખવાને બદલે આપણા પોતાના ઉપર જેટલો વધારે આધાર સાચી રીતે રાખતા થઈ જઈશું તેટલું વધારે ઉત્તમ છે.

પૂર્ણતાની પાર પણ પૂર્ણતા

તે આશ્રમમાં જ્યાં સુધી રહો ત્યાં સુધીમાં નામસ્મરણની ભાવનાનો મહિમા અને એનાથી ધ્યેયસિદ્ધિ શક્ય છે કે કેમ તે વિશેનો વિશ્વાસ મેળવી લેજો. કેળવાયેલો અને દૃઢ થયેલો આત્મવિશ્વાસ એ તો જબરજસ્ત શક્તિ છે. અહીં તો ભગવાન એની પ્રેમકૃપાના અનુભવો કોઈ ને કોઈ રીતે કરાવ્યે જાય છે,

પણ કોણે જાણ્યું કે હજી એ અનુભવ પણ એના પ્રણય-
 ઘૂંઘટપટમાંની અનંતતામાંનો કેવળ એકનો અનુભવ ના હોય ?
 કારણ કે જીવનધન્યતાનો સંપૂર્ણ અનુભવ થઈ ગયો હોય, તોપણ
 પૂર્ણત્વમાં પણ વિકાસ આગળ ને આગળ થયા કરતો હોય છે.
 શ્રીકૃષ્ણમૂર્તિનું હાર્દિક પ્રવચન સાંભળવા આપણે કરાંચીમાં વરસેક
 ઉપર ગયા હતા તે યાદ છેને ? તેમના કહેવા મુજબ God is
 at once Being and Becoming. ઈશ્વર પોતે પૂર્ણત્વ
 પણ છે અને પોતે તેના અવ્યક્તપણામાંથી વ્યક્ત થઈને છતો
 થતો પણ જાય છે અને એમાં પૂર્ણતા પામવાની છે. આમ, પૂર્ણતાની
 પાર પણ પૂર્ણતા રહેલી છે.

પ્રભુકૃપાના કેટલાક પ્રસંગો

આટલું તો આ જીવને થતા અનુભવની પ્રસ્તાવના રૂપે.
 કેટલાક દિવસ ઉપર મારા એક વડીલની દસ વર્ષની બાલિકા
 ખૂબ ખૂબ રડતી હતી. એને એની મા યાદ આવ્યા કરતી
 હતી. એની યાદ એટલી બધી ઉત્કટપણાની હતી કે એનાં
 ડૂસકાં બંધ જ ના થાય. મા વગરની એ બાળકીનો હૃદયનો
 તલસાટ અફાટ હતો. એના તલસાટની જેવા તલસાટની આગ
 આપણામાં ભભૂકવી ઘટે. એના તલસાટની ઉત્કટ લાગણીથી
 પ્રભુકૃપાથી હૃદયમાં ખૂબ કરુણાનો ભાવ જાગ્યો. એની માને
 ગુજરી ગયાને પાંચેક વર્ષ થઈ ગયાં હતાં, તોપણ પ્રભુકૃપાથી
 બોલાઈ જવાયું કે ‘બહેન ! મા તને જરૂર દેખાશે. હા, હા.
 જરૂર દેખાશે. તું જો !’ અને સાચે જ તેનાં સદ્ગત મા તેને
 દેખાયાં. તેમણે તેને શાંતિ આપી અને ના રડવા કહ્યું. તે
 હકીકત તેણે અમને કહી ત્યારે દિલમાં એવી એક ભાવના
 પ્રગટી ઊઠી કે આપણે પણ એ બાલિકાની જેમ પૂરાં

શ્રદ્ધાવિશ્વાસવાળાં થઈ શક્યાં હોત, તો આપણને પણ એની માની જેમ પ્રભુનાં દર્શન ક્યારનાંયે થઈ ગયાં હોત !

એક દિવસ વળી.... બહેન કહે કે ‘તમારે બાપાના (પૂજ્ય ઠક્કરબાપા) ફાળામાં થોડાક રૂપિયા તો ભરવા જ જોઈએને ? તમે એમની સાથે આટલાં બધાં વર્ષો કામ કર્યું છે અને ગાંધીજીએ પોતે જ્યારે એ ફાળા માટે અપીલ બહાર પાડી છે, ત્યારે તેમના સંબંધમાં આવનાર દરેકનો ધર્મ કંઈક ને કંઈક ભરવાનો હોય.’ એને જવાબ આપ્યો, ‘મારી પાસે તો કશું નથી, તે તું જાણે છે. હેમંતભાઈ પાસેથી લઈને ભરીશ.’ તો કહે, ‘ના, તમારે જ ભરવા જોઈએ. જો તમે સહેજ ઈચ્છા કરો તો પાંચ રૂપિયા તો તમને ક્યાંયથીયે મળી જાય. પૂજ્ય ઠક્કરબાપાના ફાળામાં તમારે કંઈક રકમ ભરવી છે એવી પણ તમને ઈચ્છા થતી નથી એટલે પછી રકમ ક્યાંથી મળે ?’ એટલે તેને કહ્યું, ‘જોઈશું. પ્રભુકૃપાથી મળશે તો ઠક્કરબાપાની ઝોળીમાં જરૂર ભરીશ.’ અને ભગવાનનું કરવું તે આજે બેસતા વર્ષને દિવસે અમે મુરબ્બી યાગલા શેઠને ત્યાં મળવા જતાં તેમના ઘર આગળ મોટરમાંથી ઊતર્યા. ઘરમાં પ્રવેશ થવાને હજી થોડી વાર હતી. મોટરમાંથી ઊતરીને મોટરની સામે રસ્તા ઉપર ચાલતો હતો. રસ્તો ડામરનો હતો અને સ્વચ્છ, સાફ, ચોખ્ખો વળાવેલો હતો. કરાંચીના રસ્તા વગેરેની ચોખ્ખાઈ તો જાણીતી હકીકત છે. આવા ચોખ્ખા રસ્તા વચ્ચે એકાદ કાગળિયું પડેલું હતું તે ઉપાડ્યું.... બહેન જરા ચિડાઈને બોલી પણ ખરી કે ‘એવું ગંદું ગંદું શું ઉપાડો છો ! નાખી દો !’ પણ જોયું તો અંદર પાંચની નોટ ! પડીકાની અંદર બરાબર સમાલીને વીટેલી તે હતી. એટલે હવે તે રકમ ઠક્કરબાપાના ફાળામાં પરીક્ષિતભાઈને સોમવારે મોકલાવી દઈશ, તે જાણશો.

બીજો એક પ્રસંગ તમારી હાજરીમાં જ બન્યો છે, તે પણ યાદ કરાવું છું. પ્રાતઃસ્મરણીય માલવિયાજીએ બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટીના ફાળાને માટે અપીલ બહાર પાડેલી. તે સ્થળમાં આ જીવે કેટલોક કાળ ગાળેલો હોવાથી તેના પ્રત્યે એક પ્રકારનો હૃદયનો ભાવ પ્રગટેલો હોવાથી તેના ફાળામાં કંઈક રકમ મોકલી શકાય તો આનંદ થાય, એવી ભાવના થયા કરેલી, પણ પાસે તો કશું મળે કરે નહિ ! તમે અને હું એકવાર સાબરમતી આશ્રમમાંથી વાડજ તરફ જતા હતા. ચંદ્રભાગાનો પુલ હજી વટાવ્યો ન હતો. આપણે પુલ પાસે લગભગ પહોંચ્યા હતા. તે વખતે પુલ પાસે મેં તમને અમસ્તી વાતવાતમાં ગમ્મત તરીકે જાણે કે પૂછ્યું ‘હું એકી કરવા જાઉં ?’ (આવું ઘણી વાર લેખક મળમૂત્ર આદિ હાજત વખતે પૂછે અને સંમતિ મળે તો જ તેમ કરતા હોય છે-સંપાદક) તમે હા પાડી. એટલે રસ્તા ઉપરથી નીચેની ખાડીમાં જરાક ઊતર્યો. ઉપર પાછો આવ્યો ત્યારે મારા હાથમાં એક પડીકું હતું. મને તે ત્યાં આગળથી નીચેથી અચાનક હાથમાં આવેલું. તમારા દેખતાં જ તે ખોલ્યું. તેમાં બે વીંટી વીંટાળેલી હતી અને તેમાં કંઈક લખાણ પણ હતું તે ચોક્કસ યાદ છે, પણ તે લખાણમાં શું લખેલું તેની અત્યારે ચોક્કસ સ્મૃતિ પ્રગટતી નથી. એ બંને વીંટીઓ લઈને આપણે બંનેએ માણેકચોકમાં જઈને વેચી નાખી અને તે રકમ બનારસ મોકલી આપી હતી. તે તો તમારી પ્રત્યક્ષ હાજરીમાં બનેલું અને તમને બરાબર યાદ પણ છે.

અત્યારસુધીનું હેતુપૂર્વક કડક મૌન

તમારી સાથેનો સંબંધ આવો સાધના કાજેનો પ્રગટેલો છે. એટલે તમને એકલાને આ બધું લખવામાં હેતુ રહેલો છે. જીવનમાં આવા પ્રસંગો કંઈ આ પહેલાં બન્યા નથી, એમ તો નહિ, પરંતુ

કોઈ વાર પણ તમને એ વિશે વાત જાતે કરીને મેં કરેલી હોય એમ યાદ આવે છે ખરું ? આપણે સને ૧૯૩૧માં સાબરમતી જેલમાં સાથે હતા ત્યારે તમે પૂછ્યા કરેલું કે ‘શું ગણગણ્યા કરો છો ?’ જ્યારે તમે ઘણી વાર પૂછ્યું ત્યારે જ ‘હરિ:ૐનો જપ કરું છું.’ એમ કહેલું. ‘હરિ:ૐનો જપ કરું છું’ તે સિવાય બીજું કશું કહ્યું ન હતું. બીજા આપણા કર્મસાથીઓને તો તેટલીયે ખબર પડી નથી. એટલુંયે જો નથી કહ્યું તો પછી જીવનમાંના અદ્ભુત ગણાય એવા પ્રસંગો તો કોઈને પણ શેના જણાવ્યા હોય ? સાધનાના પ્રદેશના અનુભવોની તો કંઈક કંઈક એવી હકીકતો હોય છે. તે તો દિલમાં ને દિલમાં ભરાઈને જીવતી પડી રહેલી હોય છે. તે બાબતમાં સહૃદયી આગળ પણ મૌન સેવેલું છે. જોકે અનુભવે તમને જણાશે કે એમાં સંયમ જાળવવો અને મૌન રાખવું એ આપણે ધારીએ છીએ એટલું સહેલું નથી હોતું. પ્રભુકૃપાથી જે કંઈ એનું કામ હતું, તે અત્યંત ગુપ્તપણે થાય એમ ઊગેલું. તેથી, છેક ૧૯૨૫થી તો આપણે સાથેના સાથે છીએ, છતાં ૧૯૩૮ના નવેમ્બરમાં તમને પણ અહીં કરાંચીમાં પહેલવહેલો આ જીવના આધ્યાત્મિક જીવન વિશેનો કંઈક સ્પષ્ટ ખ્યાલ જાગ્યો. બીજા આપણા કર્મસાથીઓને તો હજી પણ એનો ખ્યાલ નથી તે તમે જાણો છો. માત્ર, ૧૯૩૧માં આપણે બોદાલ આશ્રમમાં સાથે હતા ત્યારે અંદરના ઓરડામાં વર્ગ લેતાં લેતાં એકવાર અચાનક કંઈક એવું નિમિત્ત મળતાં અને એનું સ્ફુરણ થતાં દેહભાન સંપૂર્ણ જતું રહેલું અને બહાર ઓટલા ઉપર તમને બોલાવવા છોકરાઓ આવેલા ત્યારે તમે આ જીવની તેવી દશા જોયેલી ત્યારે પણ ‘એ તો એવું મને કદી કદી થઈ જાય છે’ એવી રીતે કહેલું. તમને વિશેષ જાણવાની સ્પૃહા કે જિજ્ઞાસા ત્યારે હતી નહિ અને મેં પણ

એવી રીતે કહેલું કે કુતૂહલ તમને કશું જાગે જ નહિ. વળી, એકાદ બેવાર આ જીવને મધરાતે બેએક વાગ્યે તમે શૈય જવા ઊઠેલા ત્યારે બહાર ભીંત આગળ કે રાયણના ઝાડ નીચે ધ્યાનપ્રાર્થનામાં બેઠેલો જોઈ ગયા હતા. ત્યારના આપણા આખો દિવસ ચાલતા ભારે શારીરિક શ્રમ પછી પણ મધરાતે જાગીને બેસવા જેટલી અને બીજે દિવસે પાછો એ જ સખત મહેનતનો ક્રમ ઊલટભેર બરાબર ચાલુ રાખવા જેટલી શક્તિ મારામાં કેમ રહેતી હશે એવી નવાઈ પણ તમને લાગેલી. અને એક વખત બોરસદના સાર્વજનિક દવાખાનાના નાગર દાક્તર સાહેબે તમને કહેલું કે ‘એમને (આ જીવને) ભજન કરતાં કરતાં દેહભાન જતું રહે છે અને આંખમાંથી સતત પ્રેમભક્તિનાં આંસુની ધાર વહે છે એવું કેટલીયે વાર જોયું છે.’ એ વધારાની ખબર તમને દાક્તર સાહેબની મારફતે પડેલી ખરી, પણ એ બધું તો સહજમેળે બની ગયેલું. તેમાં આ જીવની કોઈ ઈચ્છા પ્રવર્તેલી નહિ. તેથી, જાતે તેમાં તેવું બધું પ્રગટ કરવાનો પ્રશ્ન જ ન હતો. આમ, હેતુપૂર્વક આટલાં વર્ષો મૌન પાળ્યું છે.

મૌન તજવાનાં કારણ

ત્યારે હવે કેમ આવા પ્રસંગો તમને લખું છું ? કારણ કે તમે હવે આ માર્ગમાં પ્રવેશવાનું નક્કી કર્યું છે. વળી, કોઈ પણ ગુણ તેનો યોગ્ય અને પર્યાપ્ત વિકાસ થઈ ગયા પછીથી તેની સળંગ ધારા વર્તનમાં તેના સર્વોચ્ચ પ્રકારના વિકાસની અમુક કક્ષાઓ વટાવ્યા બાદ તેવી ને તેવી રહેતી નથી, તે અનુભવનો વિષય છે. તે ફેરફાર પણ પામે છે. તેથી, તેને બીજા લોકો સીધાસાદા અર્થમાં ના પણ સ્વીકારે એવું બનવા સંભવ છે. પહેલાં જેમ આ જીવને માટે મૌન અને ગુપ્તપણે થતી સાધના તે કાળ પૂરતાં યોગ્ય હતાં,

તેમ હવે પ્રભુકૃપાથી જીવનવિકાસની સાધનાના પ્રેમભક્તિ-પૂર્વકના અનુશીલન પરિશીલનથી તેની અમુક અમુક ઉચ્ચ કક્ષાઓ વટાવ્યા બાદ એક એવી સ્થિતિનું પ્રાગટ્ય પ્રભુકૃપાથી થયું છે કે જેમાં જીવદેશાનો સમૂળગોચે પ્રવાહ પલટાઈ જઈને જીવનનો તે આખો તબક્કો જ બદલાઈ ગયો છે, અથવા કહોને કે એના એ દેખાતા દેહમાં નવો જ જન્મ થયો છે. તેથી હવે આવી રીતે આ માર્ગના વિકાસના હેતુને માટે પ્રભુકૃપાથી મળેલાં સ્વજનની આગળ વ્યક્ત થવાનું યોગ્ય લાગેલું છે.

બસ એક જ ધ્યેય, એક જ માગ અને એકને જ વહાલ

એકાદ કોઈ વ્યક્તિને આપણે ખરેખરા હૃદયથી જો ચાહતા હોઈએ છીએ અને આપણે તેની સાથે એકદિલ થઈ જઈને એકબીજાને કાજે સર્વસ્વ ન્યોછાવર થઈ જવાનો દિલમાં ઉમળકો પ્રગટે છે, તો પછી જો ચેતનનાં પદક્રમણમાં એવો દિલનો પ્રેમ પ્રગટી જાય તો તો પૂછવું જ શું ? પ્રભુ, ઈશ્વર કે એવું કોઈ ચેતનતત્ત્વ છે એમ તો તમે હવે માનતા થયા છો. અજ્ઞેયવાદથી (agnosticism) તો તમે છેલ્લાં બે વર્ષથી મુક્ત છો એમ જાણું છું. તો હવે બીજું બધું છોડીને બસ આમાં જ ઝંપલાવો. બસ એને જ ચાહો. ‘બધું છોડી દઈને’ એટલે કામકાજ છોડી દેવું એમ એનો અર્થ નથી, પરંતુ ‘મનાદિકરણને ચેતનની લગની લાગી જાય એવા વૈરાગ્યપૂર્વકના અભ્યાસમાં લગાતાર હોમાઈ જવું અને તે કરણોની બીજી બધી પ્રવૃત્તિની લગની છોડી દેવી’ તે છે. એક જ પ્રકારની ભાવનાની જીવંત ધારણાનો અભ્યાસ એ જ મહત્ત્વનું કર્મ છે, તે સિવાયનું બીજું બધું-રાજપ્રકરણ, સમાજસેવા એ બધું-ગૌણ સમજજો. સાચી સેવાની ભાવનાથી તો રાગદ્વેષ મોળા પડે છે. પરંતુ હાલમાં થતી સેવાથી રાગદ્વેષ

મોળા પડેલા અનુભવાતા નથી, ઊલટા વધેલા જણાય છે. સેવાના પ્રેમથી તો ભેદ ઘટે અથવા ઘટવા માંડે, પરંતુ ભેદની માત્રા સેવાનાં ક્ષેત્રમાં વધેલી અનુભવાય છે. એટલે એને સાચા અર્થમાં ‘સેવા’ ગણાય કે કેમ તે વિચારવું રહ્યું. તમારી અને મારી બંનેની આ તો અલગ અલગપણે થયેલા અનુભવની હકીકત છે. તે બધાંમાં કોઈક એકલદોકલ વ્યક્તિ સાત્ત્વિક પ્રકારની હોય, તે તો અપવાદ. આપણે તો હવે રાગદ્વેષ મોળા પડે તે માટેનો ભેષ લીધો છે. એટલે તેમાં ઝંપલાવ્યા વિના આરો આવવાનો નથી. એટલે આ માર્ગ પરત્વેનો મરણિયો નિશ્ચય કર્યા વિના અને તેવો નિર્ધાર જાગ્યા વિના આગળ ચાલવામાં પગમાં સાચું જોમ પ્રગટી શકવાનું નથી.

પુનઃ હરિ:ૐ

સાબરમતી આશ્રમમાં આ જીવ સાથે હૃદયનો તારસંબંધ જીવતો હતો ત્યારે જે આનંદ પ્રગટતો અને તે હકીકતના સંસ્કાર ચિત્તમાં જે પડેલા છે, તે આવી રીતે સ્મૃતિ દ્વારા કદીક કદીક ઊભરાય છે. પાછા સાબરમતી પહોંચશો અથવા તે પહેલાં પણ તમે લખશો ત્યારથી આપણું જૂનું ભાવતારસંધાન, હૃદયનું સૂક્ષ્મ તારામૈત્રિક શરૂ કરી દર્શું.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૧૬-૧૧-૧૯૩૯

બીજું કશું ના જોવાય અને આપણા પોતામાં જ સતત પળેપળ રહ્યા કરાય તે ઉત્તમ. જો તેમ ના બની શકતું હોય અને બીજાનું જોવાય તો તે એવું જોવાય કે જેમાંથી જીવનના વહેણને પ્રેરણાત્મક વેગ મળે. તેવું જોવું રચનાત્મક શક્તિવાળું બનશે. એવું જોવું આવકારલાયક પણ ગણાય. સર્વશ્રેષ્ઠ તો આપણા પોતામાં જ સતત એકધારું રત રહેવાય તે. ઉપરની ગુણસ્વીકારની દૃષ્ટિ

સાધકના જીવનમાં પ્રગટેલી રહે એ જરૂરનું છે. તેથી, જીવનમાં તેવા ગુણની ભાવના પ્રગટવાનું બળ મળે છે.

અભયની પહેલી જરૂર

(મલબાર કાંઠામાં પૂજ્ય રામદાસ સ્વામીજીના) આનંદાશ્રમ પાસે તમને એકલા ગુફામાં સૂઈ જવાનું મન થયું અને સૂઈ આવ્યા તે જાણીને ઠીક લાગ્યું. હવે, સાબરમતી આશ્રમે પહોંચ્યા પછી ચંદ્રભાગાના પુલથી આથમણી બાજુએ દૂર દૂર જે એક મોટા ચોતરા જેવું છે અને ત્યાં નાની નાની ઢેરીઓ છે, ત્યાં રાત્રે થોડા દિવસ સૂવાનું રાખજો. આ માર્ગમાં વિકાસ થવાને માટે અભયનો ગુણ કેળવવાનું ઘણું ઘણું જરૂરનું છે. ભય એક પ્રકારનો નથી હોતો. અનેક પ્રકારના ભય હોય છે. સંપૂર્ણ નિર્ભયતા કેળવાયા વિના ભાવનાની ટોચની શાંતિપ્રસન્નતા પ્રગટી શકતી નથી. સાધનામાં યોગ્ય પગલાં માંડવાને માટે અભય કેળવાયા વિના કશું બની શકવાનું નથી. ગીતાજીના ૧૬મા અધ્યાયમાં જે સાત્ત્વિક ગુણોનું વર્ણન છે, તેમાં અભય સૌથી પહેલો મૂકેલો છે. એટલે એવી રીતે એકાંતમાં દૂર દૂર ભય લાગે એવા સ્થળમાં સૂવાનું કરવાથી એક પ્રકારનો અભય કેળવાશે.

અનંત માર્ગ અને પ્રભુનાં અનંત દર્શન

આપણે માનતા હોઈએ અને ઈચ્છતા હોઈએ તે રીતે ઈશ્વરી તત્ત્વ કે ભાવ વ્યક્ત થયેલો હોવો ઘટે તો જ તે ખરું એવી માન્યતામાં અજ્ઞાન રહેલું છે. જ્યાં જ્યાં કોઈ પણ પ્રકારના ભાવસૌંદર્યયુક્ત સાત્ત્વિક ભાવના આવીર્ભાવનું દર્શન થાય, ત્યાં ત્યાં પ્રભુભાવ છે. પછી તે આવીર્ભાવ ભલેને ગંદામાં ગંદી દેખાતી વ્યક્તિમાં થયો હોય કે ગમે તેવા હાલની દૃષ્ટિને રુચિભંગ કરનારા વાતાવરણમાં થયો હોય. એની સાધનાની રીતનો કોઈ પણ પ્રકારનો આગ્રહ ના

હોય. એટલે કે માત્ર અમુક રીત સર્વશ્રેષ્ઠ છે અથવા અમુક રીતથી જ સાધના થઈ શકે એવો તેમાં આગ્રહ ના હોઈ શકે. પ્રત્યેક વ્યક્તિને કંઈ એક જ રીત અનુકૂળ ના પણ આવે. બીજાની રીતનો લાભ એને મળી પણ શકે ખરો. જો એનામાં હૃદયપૂર્વકનાં પ્રેમભક્તિપૂર્વકનાં દષ્ટિ, વૃત્તિ અને વલણ તથા ગુણશક્તિ ખીલેલાં હોય તો. એવી રીતે જ્યારે તેના યોગ્યપણામાં કેળવાઈ જવાનું બને છે, ત્યારે જે જે કંઈ સૌંદર્ય છે, માધુર્ય છે, તેનું આકર્ષણ અને તેનો સ્વીકાર થવાનું આપમેળે બની શકે છે.

....આશ્રમમાં ભાઈ મોહનલાલ મહેતાને મળ્યા હશો. એ આ જીવનો લંગોટિયો મિત્ર છે. હજી પણ એનો ભાવ આ જીવ ઉપર હશે ખરો. પોતાનામાં રત રહેલા હોવા છતાં બીજા સાથેનો હૃદયસંસર્ગ એણે છોડી દીધો નહિ હોય. જૂના બધા સંબંધો તથા તેમના પરત્વેના પ્રેમભાવ અને મૈત્રીભાવ આપણે ત્યજી દેવાના નથી. આ માર્ગ શુષ્ક જડતાનો નથી. એ તો પ્રેમરસરાજ શ્રીકૃષ્ણ-કનૈયાનો માર્ગ છે, પરંતુ તે એવો બધો સંબંધ સંપૂર્ણ અનાસક્તિ-પૂર્વકનો હોવો ઘટે, એ ભૂલવાનું નથી.

પ્રભુના માર્ગદર્શનના બે પ્રસંગ

આ જીવને તો કોઈ સત્પુરુષનાં દર્શને જવાનું દિલ થતું નથી. પહેલાં કદી કદી એવું થતું હતું ખરું. ૧૯૩૩ કે ૧૯૩૪માં નવસારીથી ખાસ સુરત, પૂજ્ય શ્રીઉપાસની મહારાજનાં દર્શન માટે આવ્યો હતો અને તમને પણ લઈ ગયો હતો તે યાદ હશે જ, પરંતુ હવે એવી કોઈ ઈચ્છા ઉદ્ભવતી નથી. એનો અર્થ પાછો એવો નથી કે કદી કોઈ આવા સ્થળે જવું જ નથી. જો કોઈ એવું નિમિત્તકારણ પ્રગટે તો વાંધોયે નથી, કારણ કે કશી કોઈ બાબતમાં આગ્રહ હોવો તે પણ એક પ્રકારનું બંધન છે. આપણી

અંદર સર્વ કંઈ ભરેલું પડેલું છે. સાધનાની ભાવનામાં એકનિષ્ઠ થવાતાં થવાતાં માર્ગદર્શન મળતું જાય છે. એ બાબતની શ્રદ્ધા પ્રભુકૃપાથી દઢ બને છે અને કોઈક અકળ એવા પ્રસંગથી દોરવણી મળ્યા કરે છે. એવા બે પ્રસંગ અહીં લખું છું :-

ગુજરાત હરિજન સેવક સંઘમાં મંત્રી તરીકે હોવા છતાં કોઈ પણ જાતનું કામ કરતાં પ્રભુકૃપાથી નાનમ અનુભવી નથી, તે હકીકત તો તમે સારી પેઠે જાણો છો. એકવાર કંઈક પૈસાબૈસા બેંકમાંથી લેવા કાજે કે મૂકવા કાજે શહેરમાં જવાનું હતું. આશ્રમ પાસેની ‘સર્વસાક્ષી આમલી’ આગળ બસનું સ્ટેન્ડ છે, ત્યાં તેમાં જેવો બેસવા જાઉં છું કે તે જ વખતે તેમાં બેઠેલા બે ભાઈઓની માંહોમાંહેની વાતચીતમાંથી એકના શબ્દો કાને પડ્યા : ‘અને હું તો બસમાંથી નીચે ઊતરી પડ્યો.’ અલબત્ત, એમની વાત કોઈ ભૂતકાળના એમના પોતાના પ્રસંગ અંગે હતી, પણ અહીં તો વીજળીની માફક પ્રકાશ ઝબક્યો અને અંદરથી બસ એમ જ થયું કે બસમાં બેસવું નહિ. કશા પણ આગળપાછળના વિચાર બુદ્ધિથી ઊપજેલા ન હતા. તે પછીથી હું સાઈકલ લઈને શહેરમાં જવાને નીકળ્યો, તો વિદ્યાપીઠની પાસે પેલી બસનો ભારે અકસ્માત થયો હતો અને તેમાં બેઠેલાને વાગ્યું હતું તે જોયું. તે બસમાં જો હું પણ હોત તો મારી પણ તેવી વલે થઈ હોત. એટલે પ્રભુના આવા માર્ગદર્શન માટે ઘણો ઘણો આભાર માન્યો. વિદ્યાપીઠમાં બસના અકસ્માતની ખબર આપી હું પોતે તો મારા અગત્યના અને ઉતાવળના કામને માટે રવાના થઈ ગયો.

એકવાર નવસારી આશ્રમમાંથી સાઈકલ ઉપર આશ્રમના ચારપાંચ વિદ્યાર્થીઓ સાથે તમને અને હરિવદનભાઈને નાશિક જેલમાં મળવા સાઈકલની મુસાફરીએ નીકળેલો. મોટા

મકનભાઈ, મોરારભાઈ, સીમુભાઈ તથા બીજાનાં નામ યાદ આવતાં નથી, એમ અમે પાંચછ જણ નાશિક આવવાને નવસારીથી નીકળેલા. દિવાળીનો વખત. નવસારીથી વલસાડ અને વલસાડથી ધરમપુર. ધરમપુર પછી તો ગાઢાં જંગલો આવે. ધોધમાર વરસાદને કારણે બધી સડકો ધોવાઈ ગઈ હતી અને તેમાં ઘણે ઠેકાણે પાણીના પ્રવાહને અંગે કરીને મોટા ખાડા પણ પડી ગયેલા. ધરમપુર વટાવ્યા બાદ લગભગ અંધારું થવાની તૈયારી હતી. આખે સડકને રસ્તે તો મોટું માથાપૂર ઘાસ ઊગી ગયેલું હતું. તેમાં અમારે વાંકોચૂકો રસ્તો પસાર કરવાનો હતો. એમ સાઈકલથી રસ્તો પસાર કરતાં કરતાં એકદમ દિલમાં સ્ફુરણ થયું કે ‘હવે, બસ આગળ નથી જવું.’ એટલે આશ્રમના વિદ્યાર્થી મિત્રોને કહ્યું કે ‘આપણે રાત્રે આ સ્થળે જંગલમાં પડાવ નાખીશું.’ એક મોટા ઝાડ તળે આસપાસની જગા સાફ કરીને લાકડાં વીણી લાવી, ધૂણી ધિકાવી. વારફરતી અમે ચોકીદાર થતા. સવારમાં સારી પેઠે સૂર્યોદય થતાં અને તડકો નીકળતાં અમે પાછા મુસાફરીએ નીકળ્યા. થોડુંક પણ નહિ ચાલ્યા હોઈએ ત્યાં તો રસ્તામાં એક મોટો, પહોળો અને ઊંડો ખાડો દીઠો. જો અમે અંધારામાં થોડુંક પણ સાઈકલ ઉપર ચાલ્યા હોત, તો અમે બધા તેમાં જ ગબડી જાત, પણ પ્રભુની કૃપાથી બચી ગયા.

મદદ તો આભમાંથી આવી મળશે

એવી પ્રેરણાના તો ઘણા પ્રસંગો છે. આવા આવા ના ભુલાય એવા જીવનપ્રસંગોએ આ ઉપરની શ્રદ્ધા જીવંત અને પ્રાણવાન કરેલી છે. આપણે મદદ શોધવા કે ગોતવા ક્યાંયે નીકળવાનું નથી. મદદ તો આભમાંથી આવીને મળશે અથવા (હૃદયરૂપ) ધરતીના પેટાળમાંથી મળશે. અરે ! મદદ કે જવાબ કે તે તે

વખતના ઉદ્ભવેલા કોયડાનો ઉકેલ કેવળ જડ પદાર્થ તરફથી પણ મળી રહેશે. એક અંગ્રેજ કવિ લખે છે તેમ :-

“Books in running brooks”

વહેતાં ઝરણાં પણ પુસ્તકના જેટલું અને જેવું જ્ઞાન પ્રેરનારાં (તેવી દૃષ્ટિ ઊઘડતાં) થઈ પડે છે.

લાંબા લાંબા વિચાર અને તર્કવિતર્કમાં કદી પણ પડવું નહિ. વિચારને કદી વાગોળશો નહિ. વાગોળવું જુદું છે અને મનન-ચિંતન એ જુદી હકીકત છે.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૨૫-૧૧-૧૯૩૯

તા. ૨૧-૧૧-૧૯૩૯થી તમારી સાથેનો સંબંધ પ્રભુકૃપાથી પાછો શરૂ કરી દીધો છે. દરરોજ નવો જન્મ જીવનમાં પ્રગટવો જોઈએ. તમે રૂપિયા ૧૦૦/- આપવાનું ઘણી ખુશીથી જાણાવ્યું એ જાણી આનંદ. મારે તો જોઈતા જ નથી.

સદ્ગુરુની ચકાસણી

સ્વામી વિવેકાનંદે પણ શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસના અમુક ચેતનાત્મક અનુભવ થયા પછીથી પણ કેવી કસોટી કરી હતી તે જાણો છોને? એટલે આ ‘અડબોથ’ અને ‘ભોટ’ જેવાને ગુરુસ્થાને સ્થાપીને તેનું પાણી સો ગળણે ગાળીને ચકાસવાનું રાખજો. શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસને કાંચન તરફ એવી નફરત પ્રગટેલી કે તેમના શરીરના સંબંધમાં કોઈ ચલણી નાણાંનો સિક્કો આવે તો તેમનાથી ખમાતું નહિ. સ્વામી વિવેકાનંદને તે બાબત ખાતરી કરી લેવાનું દિલ થયું. એટલે શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ ના જાણે તેમ ગુપચુપ એક પાવલી તેમની પથારી નીચે મૂકી દીધી. ક્યાંય સુધી શ્રીપરમહંસને ઊંઘ આવે નહિ અને આમથી તેમ આળોટ્યા કરે. જાણે કંઈક કરડચા કરતું હોય એમ લાગ્યા કરે. આખરે ચાદર

વગેરે કાઢીને પથારી, ચાદર બધું ખૂબ ખંખેરી નાખ્યું તો તેમાંથી પેલો પાવલી નીકળી પડી. પછીથી અલબત્ત, તેમને ઊંઘ આવી ગઈ. આ પ્રસંગ ખાસ હેતુસર યોજાયેલો હોવાથી તે વખતે વિવેકાનંદ હાજર રહ્યા હતા. એટલે તેમને પણ ખાતરી થઈ ગઈ.

લક્ષ્મી તરફની અનાસક્તિના પ્રકાર

અલબત્ત, લક્ષ્મી તરફની અનાસક્તિ આવી જ રીતે દરેક સત્પુરુષમાં પ્રગટ થવી જોઈએ એવું કશું નથી. એટલું જ નહિ પણ કથામાંથી ઊઠી જવાને બદલે પૂરેપૂરા ઠંડે કલેજે પોતાના મહેલને બળવા દેવાની જનક રાજાના જેવી અનાસક્તિ પણ હોવી જ જોઈએ એમ પણ નહિ. અત્યંત વ્યવસ્થિત હિસાબ રાખીને તે ધન દાનમાં આપી દેવાને બદલે, પાઈએ પાઈનો યોગ્ય જ ઉપયોગ થાય એવી જાગ્રતિ રાખીને અને તે ધનની માલિકી બીજાને સુપરત કરી દીધી ના હોવા છતાં પણ સાધક ધન પરત્વે સંપૂર્ણ અનાસક્ત રહી શકે છે. પ્રભુકૃપાથી મારા જીવનનો તો આદર્શ એવો છે.

સદ્ગુરુને શ્રેષ્ઠ સમર્પણ

પણ એ તો ઠીક. મૂળ મુદ્દો તો એ કે સદ્ગુરુને સમર્પણ કરતાં પહેલાં-ભલે આપણે સમર્પણ કરવું-તેને શું અપાય અને શું નહિ તેનો વિવેક રાખવો. સદ્ભાવ, આદર અને ભક્તિ એને માટે પરમ હોય, તે તો આપણો જીવનઆદર્શ છે. એવી ભક્તિની ભાવના પુષ્ટ થાય તે સારુ તેવા જ્ઞાનપૂર્વકનો હેતુ હોય અને દિલમાં તેવી ભાવના ઊઠે અને રહ્યા કરે, તો જરૂર એને ચરણે સર્વસ્વનું પણ પ્રેમભક્તિથી સમર્પણ થવું ઘટે. એવો હૃદય હૃદયનો જાગ્રત ચેતનવંતો પ્રેમ જ્યારે પ્રગટે છે, ત્યારે દિલમાં અભેદ પ્રગટે છે. ત્યારે તો કોણ સમર્પણ કરે છે અને કોને સમર્પણ થાય

છે ? બંને જ્યાં ચેતનવંત અવસ્થામાં પ્રગટે છે ત્યાં તો કંઈ કશું કરવાપણું હોતું નથી, પરંતુ એવી સ્થિતિ હજી પ્રગટી ના હોય અને તે સ્થિતિ હજી સ્વપ્નમાં હોય અને કલ્પનાગામી હોય અને એવી સ્થિતિ પરત્વેની ભાવનાને કેળવવાને સર્વસ્વ સમર્પણનો તલસાટ ખરેખરો જાગતો હોય, તો તેવું પણ જરૂર કરી શકાય, પરંતુ તેવી યોગ્ય પ્રકારની હૃદયની સ્વેચ્છાપૂર્વકની સમર્પણની ભાવના જીવનમાં જીવતા સ્વરૂપે પ્રગટ્યા વિના કંઈ પણ કશું કરવા જઈશું તો તેમાંના પ્રાણ ઘણા ખરા હણાઈ જવાના છે. પોતાની પાસેનું જે થોડુંઘણું ધન હોય તેને પૂરેપૂરી રીતે બધું આપી દેવાથી પણ આપણે સાચું સમર્પણ કરીએ છીએ તે સાચેસાચી હકીકત કેટલીક વાર નથી પણ હોતી. સાચું સમર્પણ તો મનાદિકરણોના પ્રાકૃતિક ધર્મોનું છે. મનના સંકલ્પવિકલ્પનું, પ્રાણના પ્રાકૃતિક ધર્મો-આશા, ઈચ્છા, તૃષ્ણા, લોલુપતા, કામ, મદ, મોહ વગેરે વગેરેનું. બુદ્ધિનું દલીલ અને તર્કવિતર્કનું, અહમ્ના હુંપણાનું અને ચિત્તનું સંસ્કારના પ્રકારનું-એવું જે જ્ઞાનભક્તિયુક્ત સમર્પણ થાય છે, તે પ્રકારના સમર્પણથી જીવનનો સાચો વિકાસ થાય છે.

હું તો તમારો મિત્ર છું. તે મિત્રની ભાવનામાં પણ જો આપણો ભાવ સંપૂર્ણપણે પ્રગટી શક્યો, તો તેવી ભાવના પણ મદદકર્તા નીવડી શકે છે. ગુરુ ગણશો તો કોઈ વખત હુકમ સહન કરવા ભારે થઈ પડશે. માટે, પહેલેથી વિચારીને કામ પાડશો.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૨૮-૧૧-૧૯૩૮

તા. ૨૧ તથા ૨૨-૧૧-૧૯૩૮ના તમારા પત્રો મળ્યા છે.
તા. ૨૧-૧૧-૧૯૩૮ના રોજ તમારી સાથેની હૃદયની ચેતનાસાંકળ શરૂ કરી દીધેલી છે, એ હું લખી ગયો છું.

પ્રભુકૃપાથી તેનું પરિણામ પણ તરત જણાયું છે, કેમ કે તા. ૨૫-૧૧ના પત્રમાં તમને લખ્યું છે કે 'તા. ૨૧-૧૧-૧૯૩૯થી તમારી સાથેનો સંબંધ પાછો એની કૃપાથી શરૂ કરી દીધો છે.' અને તમારા તે જ તારીખના (તા. ૨૧ના) આશ્રમથી લખેલા કાગળમાં પણ એ જ પ્રકારની ઈચ્છા પ્રગટ થયેલી છે. એની કૃપાથી અને એણે પ્રેરેલી શક્તિથી જીવનમાં વધ્યા જવાનું છે. એટલે કે જીવનમાં વર્તવાનું છે. કર્તાપણાનો ખ્યાલ પ્રત્યેક કર્તવ્યમાંથી સંપૂર્ણપણે લય પામી જાય અને પ્રભુની ભાવનાની પ્રેરણાથી તે તે બધું બન્યા કરે, અને નિરંતર પળેપળ એના ભાવમાં જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકની જાગ્રતિથી રહ્યા કરાય તો ભગવાન તો હાજરાહજૂર છે.

આ એક નીચેનું ભજન ગાતાં ગાતાં ઘણીયે વાર ભાવાવસ્થામાં પ્રગટી જવાનું બનતું. સાધનાની કક્ષામાં એક કાળ એવો હતો કે જ્યારે ભાવ-ઉન્માદ પ્રગટતો. જીવનની તે કાળની સ્થિતિ પરત્વે ઊંડું ઊંડું જે કંઈ વેદનાયુક્ત સત્માનપણું પ્રગટતું, તેનાથી કરી જે પ્રાર્થના થતી તેનો દિલમાં રણકાર એવો તો થતો અને એવા તો ભાવથી ઉત્કટતાથી દિલથી પ્રાર્થના થતી કે જેથી એ ભાવ જાણે કે મને પણ ગળી લેતો. આ પ્રાર્થનાનું ભજન તેવી વેળાએ મને ઘણું ઘણું રુચતું. તેથી, તમને લખી મોકલું છું :-

કૃપા મને કેમ ના કરો ?

(ધીરા ભગતની કાફી)

(તરણા ઓથે ડુંગર રે-એ રાગ)

આવ્યો છું તુજ શરણે રે, ભાંગ્યાનો તું ભેરુ પ્રભુ !

હાવાં હરિ, હું હાર્યો રે, હૈંડે નવ રૂહે હામ પ્રભુ !

આવ્યો ૦

સંગી બાધક મળિયા મુજને, સમજે કંઈ નવ મર્મ,
અંધારે હરિ, કુટાઈ મરું હું, સૂઝે અવળું એવું મુજ કર્મ,
અંધ અથડાતો ઊંધો રે, દોરી ધામે લેજે પ્રભુ !

આવ્યો ○

ચિત્ત, હૃદય કદી ખાળ્યાં ખળે* કેમે, મન ન ખળતું નાથ !
દોષ હોય જે મૂરખના ટાળી, વાળો રાંકનું મન ચરણે નાથ !
નથી વધુ મેં માગ્યું રે, કૃપણ શું થાય ? પ્રભુ !

આવ્યો○

પ્રભુજી ! કરશે દીનનું સારું, હૃદયે મારે તે વિશ્વાસ,
મન હરિ, મારું બળવો કરતું, ફૂલો કેમ કરું હું ? અવિનાશ !
મનડાને તુજમાં પ્રેરી રે, એને વશ કરજે પ્રભુ !

આવ્યો○

અંતરબાહિર સરખું રહેવું, વદીએ તેવું વહેવું, નાથ !
એમાંનું મુજથી કાંઈ ન બનતું, જાયે શ્રમ મિથ્યા મુજ નાથ !
કરુણાસિંધુ ફૂલાવો રે, કૃપા મને કેમ ના કરો ?

આવ્યો○

વીનવું લળી લળી વિનયથી હું, પ્રીતે પ્રણમી ઉરથી બાપ !
આ મૂરખના યત્કિંચિત્ યત્ને, કૃપા તું વર્ષાવજે, તાત !
બસ એટલું ને એક જ રે, માગ્યું દેજે દાન પ્રભુ !

આવ્યો○

ફરી ફરીને જાગો

આપણી આંખ જરાક પણ ઊઘડેલી હોય છે, ત્યારે તે દૃષ્ટિએ
જોતાં ભગવાને આપણને ચેતવ્યાના કેટલાય દાખલા મળી રહે છે

★ કબજે રહે

! પણ એ આંખ પાછી બંધ થાય છે, એ આપણી ખાટલે ખોડ છે. ઘડીભર તમને ચિનગારી લાગશે, પણ વળી પાછા આપણે તો ‘એ ભગવાન એના એ.’ એટલે ફરી ફરીને આપણે જાગ્રત થવાનું છે અને બેઠા થવાનું છે. એમ થતાં થતાં અને એવો અભ્યાસ પડતાં, જાગ્રતિ પણ એકધારી સતત પ્રગટવા માંડશે.

નામસ્મરણનો અભ્યાસ આમૂલાગ્ર પરિવર્તન કરશે

મન આવા પ્રકારના ભાવમાં લગાતાર રહ્યા કરે અને તે માટેની જાગ્રતિ ટકી શકે તે માટેનું એક સર્વશ્રેષ્ઠ, સરળ અને સહજ સાધન નામજપ છે. નામસ્મરણનો પ્રભાવ અપરંપાર છે. દિવસના સમયનો વધારેમાં વધારે સમય જો એમાં આપી શકીએ, આપણી બધી શક્તિના સરવાળાનો મોટો ભાગ એમાં ખર્ચીએ તો ભાવનાની સળંગતા પણ પ્રગટી શકે. નામસ્મરણની ભાવના જીવનમાં જ્યારે પ્રગટે છે, ત્યારે એનામાં સત્ અસત્નો વિવેક પણ પ્રગટે છે. સદ્ભાવનાની અસર પ્રગટ્યા વિના રહી શકતી નથી. જેમ કોઈ અમુક જ રોગને માટે દવા લેવામાં આવી હોય અને તે રોગ દવાથી મટે એટલું જ નહિ પણ તેને પરિણામે આખું શરીર તંદુરસ્ત થાય, તેવી રીતે જીવનમાં જ્યારે સદ્ભાવના પ્રગટે છે, ત્યારે જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકની તેવી સદ્ભાવના સારાંચે જીવન ઉપર પોતાની અસર પાડે છે, અને સદ્ભાવનાથી થતા રહેતા એકધારા વર્તનથી ગુણ અને શક્તિ પણ પ્રગટે છે. નામસ્મરણની ભાવના જેને દિલમાં ઊગે છે અને તે પ્રમાણે જાગ્રત બની બનીને એમાં દિલ પરોવી પરોવીને કંઈક થોડીઘણી પણ ઊર્મિ પ્રગટીને જો તે તરફ વળવાનું સાચેસાચું દિલ થાય છે, તો તેને તે માર્ગ પરત્વે વળી શકવાની પૂરેપૂરી શક્યતા છે. એવો જીવંત અભ્યાસ પ્રગટતાં પ્રગટતાં એના બળવાન વહેણમાં બધું

ઘસડાઈ જવાનું છે. અને એ વહેણનો પ્રચંડ ધસારો પ્રગટતાં વચ્ચે મોટા પથ્થર કે ખડક આવશે તોયે એમને કોરીને કે બાજુએ રાખીને એ પ્રવાહ ક્યાંયે આગળ દોડ્યો જશે, પરંતુ આમાં એક તર્કદોષ છે. ભગવાનની એવી ભાવના જાગતાં જાગતાં આપણે પ્રકૃતિને કંઈ કોરે મૂકી દેવાની નથી. પ્રકૃતિ એટલે એનો બધો જ સરવાળો-આગ્રહો, માન્યતાઓ, ટેવો, મડાગાંઠો, સ્વભાવ, મનાદિકરણો અને શરીર વગેરે વગેરે. એ બધું જો પલટાઈ શકાતું ના હોય તો પછી આપણને તેવી સાધનાનો જીવનમાં ઝાઝો ખપ નથી અને ઉપયોગ પણ નથી. જેવા છીએ તેમના તેમ રહીને આત્માનું દર્શન થાય છે, એમ જો કોઈ કહેતું હોય કે માનતું હોય તો તે મિથ્યા છે, ભ્રમ છે. એટલે આપણા સાધનાના જીવંત આદર્શની સાથે સાથે આપણે દિલમાં સતત એકધારું લક્ષ રાખવાની જરૂર છે કે આ સાધનાના જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકના અનુશીલન પરિશીલનની સાથે સાથે આપણાં સ્વભાવ અને પ્રકૃતિમાં પણ ફેર પડતો જાય અને તે પરત્વેનું સાચું દષ્ટિબિંદુ કેળવાતું જાય તે પણ ઘણું ઘણું જરૂરનું છે.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૩૦-૧૧-૧૯૩૯

સંતકૃપા

પૂજ્ય....ના આશીર્વાદ તમને મળ્યા કે નહિ તેની ખાતરી કરવા કે પારખું કરવા તમે જે કર્યું તે યોગ્ય ન હતું. આ તો નરી બાલિશતા કહેવાય, તે નર્યું અજ્ઞાન છે. એવું તો કદી થતું હોય કે ? તમે એવું વિચાર્યું કે ‘જો આશીર્વાદ ઊતર્યા હોય તો તેઓ સ્વપ્નમાં આવે’ અને એમણે સ્વપ્નમાં દર્શન દીધાં પણ ખરાં, પણ કોઈ વાર એવું નયે બને ત્યારે આપણો વિનાકારણ નિરાશામાં ડૂબી જવાનો પૂરેપૂરો સંભવ છે. વળી, એવા વિચારથી એક પ્રકારના વહેમમાં

પડી જવાનો પણ સંભવ રહે છે. પહેલાં આપણામાં રહેતાં હોય તેના કરતાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણમાં જીવંત ભાવ, શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ જામતાં જતાં હોય તો જાણવું કે આશીર્વાદ મળી ચૂક્યો છે. આપણે તો જીવનવિકાસની ભાવના ફળ્યા કરે અને ગુણશક્તિ પ્રગટે એ પણ સાચું માપલક્ષણ સમજીને જીવન-વિકાસની ભાવનામાં આગળ ને આગળ પ્રયાણ કરવાનું છે.

વળી, કોઈક વાર એમ પણ બને છે, કે સંતજનની કૃપા આપણા ઉપર ઊતરી તો આવે છે, ત્યારે ઓચિંતી જીવનમાં એવી ઝલક અને ચમક પ્રગટી જાય છે ! નવી શક્તિ અને નવો જ જન્મ આપણે પામ્યા છીએ એમ તે કાળ પૂરતું જરૂર આપણને લાગે છે, પરંતુ તે બધી અસર આપણી જીવદેશને કારણે પાછી અદૃશ્ય થઈ જાય છે અને એની આપણને ખબર પણ હોતી નથી. એટલે ટૂંકમાં તેવા પ્રકારની સ્વીકારાત્મક અને ગ્રહણાત્મક ભૂમિકા આપણા જીવનમાં પાક્યા વિના તેવી અસર ઝાઝો કાળ ટકતી નથી તે નક્કી જાણશોજી. પૂરેપૂરી યોગ્ય પ્રકારની તત્પરતાવાળી તૈયારી વિના અને તે માટેની ઉત્કટ વ્યાકુળતા જીવનમાં પ્રગટ્યા વિના કોઈ પણ આપણને ઊંચે આણી શકવાનું નથી. બીજો આપણને મદદ કરે એ દૃષ્ટિમાં સાચું પૂરેપૂરું વજૂદ નથી. ખરું તો આપણે પોતે જ છીએ. અને આપણે પોતે તે માટે જાગ્રત થઈને મરી મીટવું જોઈશે. આપણા આદર્શને કાજે જ્યાં સુધી આપણને દિલમાં મરી ફીટવાની પૂરેપૂરી ધગશ નહિ પ્રગટી હોય, ત્યાં સુધી આપણે ઠેરના ઠેર રહેવાના છીએ. થોડીક વાર થોડોઘણો પ્રયત્ન થશે અથવા પ્રકૃતિના આપણા તેવા ગુણના પ્રેરણાત્મક ધક્કા વડે કરીને સાધનનું કશુંક કર્મ કર્યા કરીશું, પરંતુ તેમાં સાચેસાચું તો દિલ પ્રગટેલું નહિ હોવાથી આપણે ઠેરના ઠેર રહી જવાના છીએ તે જાણજો.

કૃપાની ઉપર જે મદાર રાખે છે, તેના પુરુષાર્થમાં ખંત, ઉત્સાહ વગેરેનું પ્રમાણ ઘટી જાય છે. એના કરતાં જે કોઈ સાચી ભાવનાથી ખરેખરો ઉત્કટ પુરુષાર્થ કરે છે, તેને જરૂર કૃપા મળી રહે છે. સાચો જ્ઞાનીભક્ત ખરેખરા મથનારને મદદ કર્યા વિના રહી શકતો નથી. ખરેખરી રીતે જીવનમાં ઊઠવાનું જો આપણને દિલ પ્રગટ્યું હશે, તો કૃપા તો જરૂર મળી રહેવાની છે. માટે, સાચો આધાર પોતાના ઉપર રાખીને સાધનાની ભાવનાનો વિકાસ કેમ કરીને થયા કરે એની વેતરણમાં ભાવપૂર્વક પડીપડીને તે પરત્વેના ખંતીલા જાગ્રત પ્રયત્નમાં આપણે પડવાનું છે.

નકારાત્મક વૃત્તિઓ પ્રતિ વલણ

સ્વભાવનું અનેક પ્રકારનું ખરબચડાપણું એટલે જે બીજાંઓ પરત્વેની અનેક પ્રકારની અન્યથાવૃત્તિ જાગે છે તે. તેની બિલકુલ દરકાર કરવી નહિ એમ જો આપણે માનતા હોઈએ તો આંખે પાટા બાંધીને ખાડામાં પડવા જેવી તે હકીકત છે. જે જે જીવપ્રકારની નકારાત્મક વૃત્તિઓ જીવનમાં પ્રગટતી હોય, તેના પરત્વે માત્ર ઉપેક્ષાવૃત્તિ રાખવાથી તે ટળી શકતી નથી. ખરી રીતે તો આપણી પ્રકૃતિ કે આપણા સ્વભાવના તેવા તેવા rough corners (વિકૃત વળાંકો) આપણને ઘણા ઘણા ડંબવા જોઈએ. તે આપણી નબળાઈ છે, દોષ છે અને આધ્યાત્મિક જીવનવિકાસની સાધનાને માટે તે ભારે અંતરાયરૂપ છે. એ હકીકત આપણને ખરેખરી રીતે જ્યાં સુધી લાગશે નહિ અને ડંબશે નહિ ત્યાં સુધી આપણને તેમાંથી મુક્તિ મળી શકનાર નથી. અને તે પ્રકારની વૃત્તિ જ્યારે જ્યારે ઊગે, ત્યારે જ તે આપણને જો ડંબે તો આપણે જરૂર જાગ્રત થઈ શકીએ, પરંતુ આવું બધું તો કરવાની કંઈ જ કશી જરૂર નથી અને માત્ર નામસ્મરણ કર્યા કરીશું તો એની મેળે બધું રાગે પડી

જશે, એવી જે કેટલાકની માન્યતા છે, તે અજ્ઞાનપૂર્વક છે. આવામાંના ઘણા લોકો તો નામસ્મરણ પણ પૂરેપૂરું સતત એકધારું કરી શકતા હોતા નથી, અને પેલા તેમની પ્રકૃતિ અને સ્વભાવના દોષ તો એમ ને એમ કાયમ રહ્યા કરે છે. વળી, કથાવાર્તા, સાધુસંતોનાં પ્રવચન એ બધાંએ પણ જનસમાજમાં એવી બધી માન્યતાને ટેકો આપ્યા કર્યો છે. ‘તમે તમારે ભગવાનનું નામ લીધા કરો એટલે બીજું બધું થઈ રહેશે.’ એવી સમજણ પ્રવર્તે છે. ખરી રીતે તો તેટલું પણ કોઈથી પૂરેપૂરું થઈ શકતું હોતું નથી. એટલે તો આ જીવ પાસે સાધનાના હેતુ માટે જે જે જીવ મળેલા છે તેમને તેમને ચેતવવાનું આ કર્મ જે મારે ભાગે આવ્યું છે, તે તેમને તેમને કડવા લાગીને પણ કરવાનો ધર્મ સમજેલો છે અને તે પ્રમાણે વર્તું છું.

દિલ પ્રગટ્યા વિના રસવૃત્તિ ધરાવવી અશક્ય છે

કેટલાક કહે છે કે વિચાર, વૃત્તિ, લાગણી વગેરે ઊઠે ત્યારે જરાકે રસવૃત્તિ ના ધરાવવી. તમારા મારા જેવા માટે એવું હાલમાં થવું જરા પણ શક્ય નથી. એમ બોલનારા તો બોલી દે, પરંતુ તેમણે આપણને સાચી વાત અને સાચી સમજણ કહેવી જોઈએ, કે ‘ભાઈ, વિચારવૃત્તિઓ ઊઠે ત્યારે તેથી જે પરંપરા ચાલે છે, તેમાં જો કોઈનો દોષ હોય તો તે આપણો પોતાનો છે, કારણ કે તેવા પ્રકારની પરંપરા જે આગળ ચાલી, તેનું કારણ તો એ છે કે તેવા તેવા પ્રકારના વિચાર કે વૃત્તિમાં આપણને પોતાને રાગ છે. એટલે એવો રાગ જ્યાં સુધી હઠ્યો નથી ત્યાં સુધી એવી રસવૃત્તિ ના ધરાવવી કે ઉપેક્ષા કરવી તે શક્ય નથી.’ માટે, આપણે તો મુખ્ય લક્ષ હાથ ઉપર લીધેલી એકમાત્ર પ્રવૃત્તિમાં રાખ્યા કરવું અને જો તે પ્રવૃત્તિમાં ઉત્સાહ, ઉમંગ, ખંત, કાળજી,

દિલ્લગી વગેરે વગેરે નહિ પ્રગટ્યું, તો તેવી પ્રવૃત્તિમાં એકધારું લક્ષ રહી શકવાનું નથી, તે પણ નક્કી જાણજો. એટલે ખરી હકીકત તો એ છે, કે આપણે ચેત્યા વિના, જાગ્રત થયા વિના, બેઠા થયા વિના કંઈ કશું બનવાનું નથી. વારંવાર આપણા ઉપર આવતા કાગળોની દ્વારા જે સમજણ મળે અથવા તો આપણી પોતાની તે વિષયની સમજણના ધક્કાથી થોડુંઘણું જે કંઈક થયા કરે અથવા આપણા પોતાના તે પ્રકારના સ્વભાવની ચીવટાઈથી અને ખંતથી જે કંઈ બન્યા કરે તેથી પણ કશો ઝાઝો શુક્કરવાર વળવાનો નથી. આ માર્ગે જો સાચી રીતે પ્રગટવું હોય તો દિલ વિના કંઈ કશું બનવાનું નથી.

ઉત્કટ પ્રેમભક્તિથી સદ્ગુરુની મદદ મળે જ

વળી, જેને આપણે સદ્ગુરુ તરીકે માન્યા, તેનામાં આપણો હૃદયનો દિલની પ્રેમભક્તિપૂર્વકનો સાચો ભાવ પણ પ્રગટતો નથી. તેના તરફની મદદ લેવાની આપણી કોઈ પ્રકારની ઝંખનાપૂર્વકની તત્પરતા આપણામાં જન્મેલી વર્તાતી નથી, એટલું જ નહિ પણ તેના પરત્વેનું આ જ હેતુને અર્થે મળેલાં સ્વજનનું રચનાત્મક પ્રકારનું વલણ તેમના દિલમાં પ્રગટતું હોતું નથી, એ પણ વારંવાર અનુભવમાં આવેલી હકીકત છે. ભાવનાનું જોશ પરસ્પરની ભાવનાનો મેળ ખાતાં જરૂર પ્રગટે છે. સંસાર-વહેવારમાં પણ આપણે કોઈને યાહતાં હોઈએ અને સામું પણ આપણને ઉમળકાભેર તેવું યાહતું હોય છે, તો પરસ્પરના એવા યાહવાપણામાંથી કેવો તનમનાટ, કેવો ઉલ્લાસ પ્રગટે છે ! કેટલાકને તો તેવા ઉલ્લાસનો ઉન્માદ પણ આવે છે. પરસ્પરને એવું દિલથી યાહતાં યાહતાં પરસ્પરમાં એકરાગ થઈ જઈને એક

પ્રકારની ખુમારી પણ પ્રગટે છે. આ તો સંસારવહેવારના અનુભવની હકીકત છે. તેવું આપણું આપણા સદ્ગુરુ પરત્વે પણ જો થઈ શકે, તોપણ તેના તરફથી રણકાર દેતી મદદ મળી શકવાનો અનુભવ જીવનમાં થઈ શકે છે. જીવનના આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં સદ્ગુરુની મદદ પ્રત્યક્ષ મળી શકે છે, એનો પુરાવો હું પોતે જીવતોજાગતો બેઠો છું. અને પ્રભુકૃપાથી અને ગુરુ-મહારાજના આશીર્વાદના સારાયે બળથી છાતી ઠોકીને કહી શકું છું કે જો આપણા દિલમાં સાચેસાચી રીતે અને ખરેખરા ભાવથી હૃદયના ઉમળકાભેર ન્યોછાવર થઈ જઈને ફના થઈ જવાની આપણી તૈયારી જીવનવિકાસની સાધનાને માટે હોય છે અને સદ્ગુરુ પરત્વેનો હૃદયનો તેવો ભાવ હોય છે, તો સદ્ગુરુ કંઈ નમાલા હોતા નથી. આ હકીકત પ્રભુકૃપાથી જાહેર રીતે અને સામર્થ્યપૂર્વક અનુભવના આધારે સ્વજનની દ્વારા જગતનાં ચરણકમળે પ્રેમથી મૂકું છું.

જીવતાજાગતા અભ્યાસની જરૂર

જેમ જેમ સાધનાનાં ક્ષેત્રમાં આગળ ને આગળ ખરેખરા ભાવથી જતા જઈશું, તેમ તેમ આપમેળે વિચારો, વૃત્તિઓ અને ઈંદ્રિયોના આડફંટા જતાં વલણોને રોકી શકવાની જાગ્રતિ પ્રગટીને તેના ઉપરનો જીવતો સંયમ ઉદ્ભવવાનો છે. બાકી, ભલે કેટલાક એમ કહે કે ‘વિચાર, વૃત્તિ, લાગણી, ઈંદ્રિયોની રમતો બધું શ્રીભગવાનને ચરણકમળે સોંપી દો.’ પરંતુ તે તમારા મારા જેવા માટે અત્યારે આપણી આવી દશામાં શક્ય નથી. એ તો તેમ કરવાને સતત એકધારો જીવતોજાગતો અભ્યાસ જો પડ્યા કર્યો હોય તો તેમ બની શકે.

સ્વપ્નાં

સ્વપ્નાંમાં જે જે કંઈ થાય, વિચાર આવે કે કોઈનું દર્શન થાય તેના ઉપર ઝાઝો મદાર બાંધવાનો નથી કે કુલાઈ પણ જવાનું નથી. તે હકીકતને ઘણું વધારે પડતું મહત્ત્વ પણ આપનારા કેટલાક જીવ હોય છે, પણ તે ભ્રમણામાં પડેલા હોય છે એમ જાણવું. સાચી રીતે જે આપણે કરવાનું હોય તે જો કર્યા કરીશું અને તેમાં જો આપણું દિલ પ્રગટવાનું ખરું સામર્થ્ય આપણામાં આવી શક્યું હોય તો આખરે તો એક એવી સ્થિતિ થવાની છે કે તેમાં સ્વપ્નને સ્થાન જ નથી. એવી સ્થિતિમાં સ્વપ્નાં પ્રગટી શકતાં જ નથી. સ્વપ્નમાં આમ બન્યું અને તેમ બન્યું અને અમુક અમુક દર્શન થયાં એ રીતે કંઈક રાજી થતા કેટલાક જીવને જોયા છે અને જાણ્યા છે. સ્વપ્નમાં સદ્ગુરુની સાથે કંઈક કંઈક રીતે વર્તાયું અને તેમના ઉપર પ્રેમ ઊભરાયો એવું પણ કહેનારા સાંભળ્યા છે. પણ અલ્યા ! જાગ્રતમાં તો તેની સાથે જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો જીવનવિકાસનો હેતુ દઢાવીને તેની મદદ લેવાનો દિલનો ઉમળકો તો તને પૂરો પ્રગટતો નથી અને તું સ્વપ્નની તે શીદને વાત કરે છે ? સ્વપ્નમાં થયું તેથી તારો દહાડો શો વળ્યો ? એ તો આપણે સાચેસાચી રીતે જાગ્રત અવસ્થામાં જ ખરેખરું જો કર્યા કરીશું, તો તેવા જીવતાજાગતા પ્રયત્નને આધારે આપણામાં ખરેખરી ભૂમિકા પાકવાની છે, તે જાણશો.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૩-૧૨-૧૯૩૯

આપણે આપણી આખી પ્રકૃતિના ગુલામ છીએ

....ના આપણને આશીર્વાદ મળ્યા છે અને તે ફળ્યા છે કે નહિ તે જોવાને વળી પાછા તમે કંઈક નવું કરી બેઠા ! (જોકે

આગળનો તે પરત્વે ચેતાવતો મારો કાળગ તમને મળે તે પહેલાં). પણ આ તો ઘણી વધારે કપરી માગણી તમે કરી હતી. ત્યાં આગળ કોઈક નાની બાળકીના શરીરની તાવની માંદગીની ગંભીર સ્થિતિ હતી અને તે માટે તમે તેવી ભાવના દિલથી કરેલી અને તે રીતે આશીર્વાદની કસોટી કરવાને પ્રેરાયા તે મુદ્દલે યોગ્ય ન હતું. વાહ ! તમે તો ખરા ! આવી રીતે તે કસોટી કરાય ? જીવ જવાની દહેશત બધાંને લાગી હોય તેથી કરીને તમે એમ વિચાર્યું હોય તોપણ તે સંપૂર્ણ અયોગ્ય હતું. આ તો અજ્ઞાનની પરાકાષ્ટા છે અને વહેમની પણ. સારું થયું કે તે બાળકી સચેતન થઈ, પણ એમ કરીને કે આવા બનાવથી આપણી શ્રદ્ધા જીવંતપણે પ્રગટે છે, એ હકીકત ખોટી છે. આ તો બધા મનના ખાલી ખેલ છે. મનના નચાવ્યા આપણે આમતેમ નાચીએ છીએ અને એવા પ્રસંગથી આપણને અમુક અમુકના આશીર્વાદ મળ્યા છે કે નહિ તેની કસોટી કરીએ છીએ તે કેટલી બધી મૂર્ખામી છે ! અને આવા પ્રકારના અહમ્ને લીધે અને તેથી કરીને કુલાયા હોવાથી જ આપણું પતન થયેલું છે. આવા તો કંઈક કંઈક ખેલ મન આપણને રમાડશે અને તેવી બાજી રચ્યા કરશે, પણ એમાં મનને દોષ દેવો એ પણ ખોટું છે, કારણ કે એ પ્રકારનું આપણું આખું પ્રકૃતિ અને સ્વભાવનું વલણ હોય છે, ત્યારે જ મન તેમ ચાલતું હોય છે અને તેમ કરાવતું હોય છે. એટલે આપણે બધાં જે કહીએ છીએ કે આપણે મનના ગુલામ છીએ, તે હકીકત પૂરેપૂરી યોગ્ય પ્રકારની નથી. ખરેખરી રીતે આપણે આપણી આખી પ્રકૃતિ અને સ્વભાવના અને વાતાવરણના ગુલામ છીએ.

સંતના આશીર્વાદ

કેટલાક લોક એવી સમજણવાળા હોય છે, કે મુક્તાત્માની આગળ આપણે જે ભાવના અને તેની ધારણાથી પ્રાર્થના કરી હોય તે ભાવના ફળતી જણાતી હોય, તો તેમના આશીર્વાદ મળેલા છે અને ફળેલા છે એમ જાણવું. આ જગતમાં અને સંસારવહેવારમાં માનવીઓ પોતાની અનેક પ્રકારની કામનાઓ, આશાઓ, ઈચ્છાઓ ફળાવવાને કારણે સાધુસંન્યાસીઓ અને મહાત્માઓની પાછળ રખડે છે. તેઓ પોતાની કામનાઓ, આશાઓ, ઈચ્છાઓને તૃપ્ત કરવાને માટે તેમની કને જતા હોય છે. આવા પ્રકારની ભ્રમજાળમાંથી આપણે મુક્ત થવું જોઈએ અને આ પ્રકારના સમાજના અજ્ઞાનને કોઈ પણ રીતે ટેકો આપવો ના ઘટે. સત્પુરુષનો સમાગમ કોઈ પણ કારણસર એકવાર ઉદ્ભવ્યો તો તે કેવળ નિષ્કળ કદી જતો નથી એમ પણ કોઈક માને છે. આંધળો હોય તે સૂર્યના પ્રકાશને ના દેખી શકે, એવી રીતે આપણા સમાજમાં એક તો સત્પુરુષ મળવા જ દુર્લભ છે અને મળે તો તેને સારી રીતે ઓળખવા દુર્લભ છે, અને ઓળખાય તો તેને સમજવા દુર્લભ છે અને કદાચ સમજાય તો તેનું જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક પોતાના જીવનવિકાસને અંગે અનુશીલન પરિશીલન કરવું ઘણું વધારે દુર્લભ છે. માટે, તે બધી ખટપટમાં પડવા કરતાં આપણે પોતે પોતાને સમજવાનું અને અનુભવવાનું કરીએ એ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે.

આશીર્વાદને કસોટીએ ચડાવવાની તમારી રીતથી તમારા ઉપર મને ઘણો ઘણો ક્રોધ પ્રગટેલો છે, કે ભણેલાગણેલા માણસ, પ્રાર્થના સમાજના સંસ્કારની અસરવાળા જીવ, આવી રીતની મૂર્ખામીમાં પડે એ કેટલું અધઃપતન છે ! સમાજના અનેક પ્રકારના

આવા સાધુસંતમહાત્માઓ પરત્વેના ખોટા ખોટા રિવાજ, માન્યતાઓ અને તે પ્રકારનાં આંદોલનોથી સમાજની પ્રગતિ થઈ નથી. ઊલટો સમાજ વધારે જકડાયો છે અને તેમાં આપણે પોતે કહેવાતા સુધરેલા અને સમજણનો ફાંકો રાખનારા તેવા કુસંસ્કારમાં ઉમેરો કરીએ, એ એક ભારે નવાઈની હકીકત છે.

સંતો પાછળની દોડાદોડનાં કારણ

આંતર નિરીક્ષણની આંખ જ ઊગી ના હોવાથી અને આપણી પોતાની વૃત્તિઓનું સાચી રીતે તટસ્થતાથી પૃથક્કરણ કરવાનો અભ્યાસ પડેલો ના હોવાથી તથા યોગ્ય પ્રકારનો વિવેક જન્મેલો ના હોવાથી આવા પ્રકારના પ્રચલિત વહેમોની જાળમાં તત્કાળ પરિણામ મેળવવાની ખોટી ખોટી વૃત્તિને કારણે આપણે ફસાઈ જઈએ છીએ. આપણા પોતા વિના પોતાનો કોઈ ઉદ્ધારક નથી. બીજો તેમાં મદદ કરી શકે ખરો, તે પણ જો આપણી પોતાની અંતરમાં અંતરથી ખરેખરી ઉત્કટ તમન્નાભરી ખ્વાહેશ તેની મદદ લેવા માટે પ્રગટેલી હોય તો. સંસારવહેવારમાં પણ એકબીજાની મદદ એમ ને એમ આપણને મળતી નથી. તેની સાથે પણ સદ્ભાવયુક્ત સારો પરિચય પ્રગટેલો હોય છે, તો તેની મદદ આપણે માગી શકીએ છીએ. જેની તેની કને આપણે મદદ માગવા જતા નથી. આ તો સીધી સાદી સમજણની હકીકત છે. જ્યારે સામાન્ય લોક તો પોતાની આશાઓ, ઈચ્છાઓ, કામનાઓ સંતોષાય અને તે કાજે કંઈ કશી મહેનત કરવી ના પડે અને મથવું ના પડે અને જરાતરામાં મળી જાય એવી સમજણથી સંસારવહેવારના જીવો ગણાતા મહાત્મા લોકોની પાછળ ભમ્યા કરે છે. સાચી રીતે તો તેમના તરફથી કશું મળતું કરતું હોતું નથી

અને સમાજની એવી વ્યક્તિઓના એકબીજાના તેવા તેવા પ્રકારના કથનના પ્રચારથી તેમની આગળપાછળ તેવા પ્રકારનું એક વાતાવરણ પ્રગટે છે. એટલે આ બધી મોહજાળ છે અને આવી બાબતમાં આપણે કદી પણ ના પડવું. એટલે મારે તમને આ બાબતમાં સખત રીતે ચેતાવવા પડે છે, તે માટે માફ કરશો. આમાં કોઈ ખરેખરા મહાત્માની અવગણના કરવાનો પ્રશ્ન નથી. સાચા સાધુમહાત્માઓ પરત્વે પૂરેપૂરો સદ્ભાવ રાખીને તથા જેવાતેવા જે સંન્યાસી અને સાધુમહાત્માઓની પાછળ લોક પોત પોતાની આશાકામના સંતોષવાની ખાતર દોડાદોડ કરે છે. તેમના પરત્વેનો પણ દિલનો સદ્ભાવ પ્રગટાવી ઉપરનું લખ્યું છે. તેમાં કોઈને અન્યાય કરવાની મુદ્દલે મરજી નથી અને મારી સમજણની દૃષ્ટિએ તેમાં કોઈને અન્યાય થતો હોય એમ પણ લાગતું નથી.

માત્ર અપવાદરૂપે સંસારી મદદ

કોઈક કોઈક ખરેખરા એવા સાચા આત્મા કોઈક કોઈક નિમિત્તકારણ વડે કરીને તેવા તેવા સંસારી જીવના વહેવારમાં પણ અમુક અમુક રીતે વેધક દૃષ્ટિ પ્રેરાવતા પણ હોય છે, પણ તે તો અપવાદ. અને તેથી કરીને તેમના વહેવારનાં કામમાં ચેતનાત્મક મદદ મળતી પણ રહે છે. આ હકીકત જાતઅનુભવની છે. સંજોગોને લીધે, માનવીના વહેવારના કૌશલ્યને લીધે તથા સાધનની બીજી વિપુલતાને લીધે તેમ બને છે એવું પણ નથી હોતું. આવી મદદની શક્યતા પૂરેપૂરી છે, પણ તે તો અપવાદરૂપે હોય છે. નિયમને કદીક અપવાદ હોય, પરંતુ અપવાદ ઉપર કોઈને પણ મહત્ત્વ દેતા જાણેલા નથી. મારા ગુરુમહારાજના દરબારમાં રોજ ૨૦૦-૨૫૦ માણસો આવતા, પરંતુ તે બધા આશા, ઈચ્છા, કામનાઓને સંતોષવાને ખાતર જતા. તે પોતે

એમ પણ કહેતા કે ‘મારી કને જે ખરેખરું આપવાનું છે, તે લેવાને તો કોઈ જ આવતું નથી. અને જે આપી શકું એમ નથી, તે લેવાને માટે તો ટોળેટોળાં ઊભરાય છે !’ પરંતુ તેમનું તેવું કહેવું પણ કોણ સાંભળે છે ? આ તો બધી આંધળી દોટ છે અને આપણે તેમાંથી જ્ઞાનપૂર્વક ઊગરવું જોઈએ-બચવું જોઈએ.

આપણે કોઈની બરાબરી આ ક્ષેત્રમાં કરવાની નથી. શ્રીભગવાનને શરણે આપણે બધાં જઈએ, એટલું પૂરતું છે.

અભિમાનથી હાનિ

શરૂશરૂઆતના સાધકના પોતાના દિલમાં અનેક અનેક પ્રકારના તુક્કા ઊઠે છે અને તેને સંતોષવાને અને પૂર્ણ કરવાને કંઈક કંઈક મનમાં તરકીબ રચે છે. અને તેની સાથે આશીર્વાદ અને કૃપાનો સંબંધ જોડે છે, પણ કંઈક એવા થોડા ફળતા પ્રસંગોથી તેનામાં ઊલટું વધારે અભિમાન પ્રગટે છે, કારણ કે શરૂઆતના સાધકમાં જીવનના સાત્ત્વિકપણાનું તો એને જ્ઞાન નથી અને ભાન પણ નથી, તો પછી શક્તિનો તો એને ખ્યાલ જ ક્યાંથી હોય ? એટલે એનામાં અહંકાર વધારે પ્રગટે છે અને આમ એનું થોડુંઘણું પણ જે થયું હોય છે, તે બધું ભાંગીને ભૂકો થઈ જાય છે. આ હકીકત ખાસ ધ્યાનમાં રાખશો.

નમ્રતા તો બધાં જ ક્ષેત્રમાં

સાધનાનાં જ ક્ષેત્રમાં નમ્રતા કેળવવાની જરૂર છે, એમ કંઈ નથી. સંસારવહેવારનાં ક્ષેત્રમાં પણ નમ્રતાની તો એટલી જ જરૂર છે. કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં અને તેના વહેવારમાં અભિમાન થવું એ તો પછાડ ખાવાનું જ લક્ષણ છે. અભિમાનથી આપણું પોતાનું જ અહિત થાય છે. તેની સાચી ખબર કોઈને પડતી નથી. અભિમાન આપણને પોતાને પછાડે છે અને આપણને સાચી વસ્તુનું ભાન

થવા દેતું નથી. એટલે જીવનનાં સર્વ ક્ષેત્રમાં સાચું વહેવારકૌશલ્ય મેળવવાને માટે પણ નમ્રતાનો ગુણ કેળવવાની ઘણી ઘણી જરૂર છે. સાચેસાચી, ખરેખરી અને ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ ભાવનાની પ્રગટેલી નમ્રતામાં પોતે ધારેલું સર્વ કરી શકવાના પુરુષાર્થની સંપૂર્ણ શક્તિ રહેલી છે. અને જ્યારે કોઈ પણ ગુણને કેળવવાની જાત્રાતિ આપણામાં પ્રગટે છે, ત્યારે તે કેળવતાં કેળવતાં અને કેળવાતાં જતાં જતાં તેમાં પણ હુંપણું પ્રગટી જવાની પૂરેપૂરી શક્યતા રહે છે, કારણ કે જ્યાં સુધી આપણે જીવદશાવાળા છીએ ત્યાં સુધી આપણા દરેક કર્મમાં અને દરેક પ્રકારની શિક્ષણની કેળવણીમાં આપણે અહંકારના પ્રેરાયેલા દોરવાયા કરીએ છીએ. જીવદશામાં જે કંઈ ગતિ પ્રગટે છે, એ ગતિની પાછળ વેગ અને ધક્કો આપનારી જે શક્તિ છે તે તો અહમ્ની છે. અને જીવદશામાં પણ જે નમ્રતા કેળવાતી હોય છે અને કેળવવાની હોય છે તેની કેળવણી પાછળ પણ તે અહમ્નો ધક્કો હોય છે. નમ્રતા એ સદ્ગુણ છે એ વાત સાચી છે, પરંતુ જીવદશામાં તો સદ્ગુણનું પણ સૂક્ષ્મ અભિમાન પ્રગટતું હોય છે. એટલે આપણે કેટલા બધા જાત્રત રહેવાનું છે, તેનો આ ઉપરથી ખ્યાલ કરજો.

આપણામાંના ગુણોને પિંછાની સત્ત્વગુણનો લાભ લો

જ્યારે આપણને જીવનમાં એમ અનુભવ થાય કે ઘૃત્યુત્સાહ સમન્વિતઃ (ધૃતિ - ધીરજભરી હિંમત અને શ્રદ્ધા તથા ઉત્સાહથી જોડાયેલા) ખરેખરા આપણે પ્રગટેલા છીએ, ત્યારે આપણામાં સાત્ત્વિકતાનો પ્રકાર જીવનમાં પ્રગટ્યો છે એમ સમજવું. સત્ત્વગુણની જીવનમાં જ્યારે પૂરેપૂરી પ્રતિષ્ઠા થયેલી હોય છે, ત્યારે નમ્રતા અને આત્મશ્રદ્ધા એના સાચા અર્થમાં અને ભાવમાં પ્રગટેલી હોય છે. તેથી, સાધકે પોતાના જીવનમાં કયો ગુણ કામ

કરી રહેલો છે, તે સમજવું જોઈશે અને તે ગુણ સમજી સમજીને તે તે ગુણોની અસરથી ભાવનાનું બળ પ્રગટાવી પ્રગટાવીને વારંવાર પ્રયત્ન કરવા જોઈશે. અરે ! એક જ દિવસના ગાળામાં જીવનમાં જુદા જુદા ગુણ પ્રવર્તતા હોય છે. કદીક તામસ આવેલું હોય છે, કદીક રજસ પ્રગટે છે અને બહુ જ થોડો કાળ સત્ત્વગુણ પણ પ્રવર્તેલો હોય છે. ક્યારે કયો ગુણ પ્રવર્તેલો છે અને કયા ગુણની અસર નીચે છીએ તેનું જ્ઞાન સાધકને જ્યાં સુધી સાચી રીતે અને પૂરેપૂરી રીતે ઉદ્ભવતું હોતું નથી, ત્યાં સુધી તે જીવનવિકાસની સાધના કરવાને માટે પૂરેપૂરી તૈયારીવાળો અને લાયકાતવાળો થયો નથી એમ નક્કી જાણવું. આપણા જીવદશાના ગાળામાં પણ જ્યારે જ્યારે સત્ત્વગુણ પ્રવર્તેલો લાગે, ત્યારે ત્યારે તેનો જ્ઞાનપૂર્વક સંપૂર્ણ લાભ લઈ લેવાને સાધકે ઉત્કંઠાથી જાગ્રતિપૂર્વક વર્તવાનું છે. સત્ત્વગુણની દશામાં કોઈ પ્રકારની ચંચળતા હોતી નથી. સ્થિરતા, શાંતિ, સ્ફૂર્તિ, હળવાપણું, મુલાયમતા, સરળતા, સહજતા વગેરે જ્યારે આપમેળે સત્ત્વગુણમાં રહે છે, ત્યારે તેથી કરી તેનો લાભ સાધકે પોતાની સાધનાનાં કર્મમાં વાપરી લેવો જોઈશે. અને સત્ત્વગુણનો પૂરેપૂરો સમય એકાગ્રતાથી સાધનાનાં કર્મમાં જ વપરાય એમ જો જાગ્રતિયુક્ત તકેદારી અને સાવચેતી રાખીએ, તો સાધનાનાં કર્મના ફાલની પ્રક્રિયામાં વધારે ને વધારે ઉત્સાહ પ્રગટ્યા કરે. સત્ત્વગુણ પ્રગટેલો હોય ત્યારે ઉચ્ચ ક્ષેત્રનો પુરુષાર્થ થવામાં ઉત્સાહ, ઉમંગ, ખંત વગેરે આપમેળે પ્રગટ્યા કરે છે. અને તેવા પ્રકારના પુરુષાર્થના આચરણમાં ઝાઝી કશી ડખલગીરી પ્રગટતી હોતી નથી. સત્ત્વગુણ પ્રગટેલો હોય છે, ત્યારે ઝાઝા વિચારની ગડમથલો, વૃત્તિની ઉશ્કેરણી અને બીજું કશું ઘમસાણ કે

દ્વિધાભાવ, સગડગ, શંકા, સંશય વગેરે પ્રગટતું હોતું નથી. એટલે તેવી ભૂમિકાનો આપણને પૂરેપૂરો લાભ મળી જાય છે. સત્ત્વગુણની સ્ફૂર્તિ ચેતનવંતી હોય છે. તે સ્ફૂર્તિમાં ધાંધલ તો મુદ્દલે હોતી નથી. એટલે સાચી રીતે તો સાધના માટેનો અને તેના ઉત્કર્ષ માટેનો ખરેખરો ગુણ સત્ત્વગુણ છે. માટે, આપણા રોજિંદાં કર્મવહેવારમાં કયો કયો ગુણ ક્યારે ક્યારે પ્રવર્તે છે, તેનું આપણને જ્ઞાન પ્રગટવું ઘણું ઘણું અગત્યનું છે.

પોતાના દોષો સર્પદંશની જેમ ડંખવા જોઈશે

અનેક ભક્તોએ ‘મોં સમ કૌન કુટિલ ખલ કામી !’ એમ ગાયું છે. ત્યારે શું ખરેખર તે અત્યંત ‘કામી અને ખલ’ હતા કે ? તેમના જીવનની જીવપ્રકારની તલ જેટલી ક્ષતિ તેમને અત્યંત વેદનાથી ભરપૂર કરી મૂકે છે અને તેમનાથી તલ જેટલો દોષ જરા પણ સહન થઈ શકતો નથી. તે માટેની તેમની વ્યાકુળતા એટલી બધી પ્રગટે છે, કે તે ભગવાનને આર્તનાદે પોકારે છે અને તેથી ભાવની ઉત્કટતામાં તેઓ તેવો પોકાર ગીતમાં પણ પાડે છે. એટલે આપણે તેમને સમજવામાં કદી પણ ભૂલ ના કરવી જોઈએ. આપણે પણ જીવનમાં ખરેખરી સાધના કરવી હોય તો આપણા દોષોને મિટાવવાને માટે અને તેમાંથી મુક્તિ મેળવવાને માટે અને જો સાચેસાચ તે આપણને અંતરાયરૂપ લાગતા હોય-અને સાચેસાચ તે સાધનાના માર્ગમાં અંતરાયરૂપ તો છે જ-તો તો તે તે દોષોનું ભયંકરપણું આપણને લાગી જવું જોઈશે. વીંછીને કે સાપને આપણે કેમ અડકતા નથી, તે વિચારી જુઓ, કારણ કે વેદના પ્રગટ કરનારી તેની ભયંકરતાને આપણે જાણીએ છીએ. તેવી રીતે આપણને હજી આપણા દોષો વિશે ખરેખરું ઊંડે ઊંડું લાગ્યું નથી. આપણા દોષને આપણે નિવારવા છે અને તે નિવાર્યા

વિના સાધનામાં આગળ કશી પ્રગતિ થઈ શકવાની નથી, એવું સહજ જ્ઞાન સાધના કરતાં કરતાં તો પ્રગટી જવું ઘટે છે. તેવું થઈ જવા માટે તો આ જીવે પહેલાં કેટકેટલી વેદનાપૂર્વક દિલથી પ્રાર્થના કરેલી હતી ! જેમ કે :-

(વસંતતિલકા)

તેં તો મનુષ્યતન આપી સુધાર્યું મારું,
ધિક્કાર કોટિ મુજને વીસર્યો તને હું !
જ્યાં ત્યાં બધે જ રખડ્યા બહુ મેં કર્યું છે,
હાવાં ઢળ્યો ચરણ હું તુજ અંક લેજે.

• • •

જ્યાં આત્મઘાતી નિજનો જ બની રહ્યો હું,
ત્યાં કેમ ઊગરી શકીશ પ્રભુ, હવાં હું ?
બુદ્ધિ કૃપાથી પણ ફેરવી મારી દે તું,
કે ના ફરી શકું પછી તુજ દ્વારથી હું.

• • •

રોકી પ્રભુ, અરિ રહ્યો મુજ માર્ગ જોને !
જાવા ન આગળ મને જરી દે, સતાવે,
હારું ઘડી, ઘડી જીતું, પ્રભુ, એમ થાતું,
થાકું લડી અરિતણું દળ ના કપાતું.

• • •

જે જે વિકાર ઊઠતા મનમાંથી, તેને
સૂહેજેય પોષું પ્રભુ, હું ઉર ના કદીયે,
તેને વળી ન વધવા તક આપતો હું,
એ તો કૃપા તુજ, કરી શકું બાકી હું શુ ?

• • •

આવી હશે અધમતા મુજ હું ન જાણું,
ના ભાન કાંઈ મુજને કરી શું રહ્યો'તો,
દીવો લઈ કર કૂવે પડવા જતો'તો,
ત્યાં તો કૃપા કરી મને પ્રભુ, તેં ઉગાર્યો.

• • •

કર્તવ્ય કેં મુજ નથી વચનો પ્રમાણે,
કેવો પ્રભુ, પતિત છું ! મન મારું જાણે,
તોયે છતાં પ્રભુ, ઢળ્યો તુજ પાદપદ્મે,
આવેલ છું શરણ જાણી ઉગારી લેજે.

• • •

રૂહેવા કૃપાથી તવ હું સહુથીય જુદો,
ને હું નિમિત્ત બનવા કંઈ ના કશાનો,
નિત્યે મથ્યા કરું, છતાં મુજ હુંપણું જે,
તે કોકવાર ભૂલવે, કર નાશ તું તે.

• • •

હું આદિનો અધમ જે, તુજને પ્રભુ, શેં
જાણી શકું ? સમજવા કંઈ શક્તિ ના છે,
તારું હું નામ લવવા મથું ગાંડુંઘેલું,
જો એટલોય પુરુષાર્થ બને, બહુ તો.

• • •

આશા ધરી નસીબની પર હું કદાપિ
બેસી રહું નહિ, થતું કરું કામ હુંથી,
'જો હિંમતે મરદ રૂહે, મદદે ખુદા છે',
વિશ્વાસ એ વચનમાં દ્વેદ્યે મને છે.

• • •

પૂરેપૂરું મન હજી મુજ જાગતું ના,
કેમે કર્યુંય બનતું મુજ મિત્ર તે ના,
કેં પાંશરું નવ થશે, પ્રભુ, તું વિના તે,
માટે તને કરગરું તુજ પાશમાં લે.

• • •

‘મારી અધોગતિ થતી અટકાવવી છે
માટે ગમે ત્યમ કરી, પ્રભુ, તું કૃપા દે’,
‘તારો હશે હૃદય જો પુરુષાર્થ સાચો,
વિશ્વાસ રાખ મળશે જ પ્રભુકૃપા તો.’

• • •

અંધાર કૂપ થકી બૂહાર મને તું કાઢ,
કેવી દશા અધમ છે મુજ ત્યાં ! નિહાળ !
બાથોડિયાં બહુ બહુ પ્રભુ, મારી જોયાં,
પોકારતો પ્રભુ, તને કંઈ ના ફવાતાં.

• • •

તું પ્રેમથી હૃદય કોમળ ભાવ વૂહેતું
મારે પ્રભુ, કરવું છે, તુજ સૂઝાય દે તું,
હું યોગ્ય પાત્ર બનવા બનતું કરીશ,
ને સ્વર્ગથી હું ઉતરાવીશ ભાવ ગંગ.

• • •

ઉત્સાહ જો ! મુજ હૃદે કંઈ ના રહ્યો છે !
કેવી રીતે કરી શકું પ્રભુ, પ્રાપ્ત હું તે ?!
આવી રીતે જીવવું દોહ્યલું બાપ, લાગે,
આવી કસોટી મુજ આકરી તું લઉં શેં !

• • •

સંગ્રામ સાથ નિજની કરી હું રહ્યો છું,
શત્રુ મહાન બળવત્તર, ના ફવાતું,
છોડીશ હિંમત નહિ પણ હું કદાપિ,
જીતી શકીશ પ્રભુ, આખર તું કૃપાથી.

• • •

ક્યાંયે નથી જ અધમાધમ હું સમો કો,
આવી શક્યો શરણ તારી કૃપાથી એવો,
ના તું વિના અવરની પર મોહ પામું,
આસક્તિ એવી પદ દે મુજને પ્રભુ, તું.

• • •

હું યારું દૂર કરજે અભિમાન મારું,
જ્યાં ત્યાં મને ભૂલવતું, ચઢું ઠોકરે હું,
ક્યાં નાખશે લઈ જઈ ! કંઈ હું ન જાણું,
સંભાળજે ! રહીશ બાકી ન જીવતો હું.

• • •

મારા જ નોકર, કશું મુજ માનતા ના !
કોને જઈ મુજ કહું ફરિયાદ હું ત્યાં ?!
ભેગા થઈ પજવતા મુજને, કરું શું ?!
તો ભાન કેં કરવજે તુજ શક્તિનું તું.

• • •

શો ઊર્ધ્વગામી બનવા બનતું કરું છું !
તોયે છતાં વળતું ના મુજ કેં, કરું શું ?!
જો આપશે મદદ ના મુજને કશી તું,
રૂહેશે ન ક્યાંય પછી નામનિશાન મારું.

• • •

વાણી પ્રસુપ્ત જગવે મુજમાં પ્રવેશી,
સર્વેન્દ્રિયો, ચરણ, હાથ વળી ત્વચાદિ,
ને પ્રાણમાં જીવન ને રસ રેડતો જે,
હું કોટિવાર પ્રણમું ભગવાનને તે.

• • •

કેં કેં વિચાર મન જો ! કરતું દીસે છે !
સંસાર માંડી નિત તે મહીં મગ્ન રૂહે છે,
સંસારથી નીકળી એ જવું બૂહાર મારે,
છે દોઢલું, તુજ કૃપા વિણ ના બને તે.

• • •

હું તો હવે દઢપણે તુજ આશ્રયે છું,
ચાહે ઉગાર, કરજે દિલ ચાલ્ય તે તું,
તારી પરે પ્રભુ ન દોષ મૂકીશ કેં હું,
ના પ્રાપ્ત યોગ્ય મળતાં, મુજ દોષ માનું.

• • •

ખાલી કરું ઉપલકી તુજ પ્રાર્થના હું,
હેયે નથી ઊતરતો તુજમાં ઊંડો હું,
એવો પ્રભુ, અધમને તુજ પ્રેમથી તું
આકર્ષી લે તુજ કને, બસ એ જ માગું.

• • •

વૈરાગ્ય તો દિલ પૂરો પ્રગટ્યો નથી ને
મોટી પ્રભુ, ત્યમ છતાં કરું વાત ! જોને !
પાખંડી ને ઠગ જરૂર પ્રભુજી, હું છું,
તોયે મને તુજ ગણી જ નિભાવી લે તું.

• • •

શેં ઓળખી શકું પૂરો તુજને પ્રભુ, હું !
અજ્ઞાની મૂર્ખ જન છું, જડબુદ્ધિ હું છું,
તું લક્ષ્યબિંદુ મુજ છે, પ્રભુ, પ્રાપ્તિ તારી
ના જ્યાં સુધી કરીશ, બેસીશ ના હું જંપી.

● ● ●

અજ્ઞાન-ગાઢ-તિમિરે પ્રભુ, શો છવાયો !
કેવી રીતે નીકળી બ્હાર શકીશ ! ક્યારે !
યત્નેથી શું મળતું ના ? મથતો રહું છું,
આવીશ કો દી તુજ તેજ પ્રદેશમાં હું.

● ● ●

હૈયામહીં તુજ વિશે પ્રભુ, હેત પૂરું,
લાજી મરું નિજ મુખે વદતાં પ્રભુ, હું-
હૈયે ઊંડા ઉમળકા, મનવાંછ્યું તુંથી
લેવા ચહું સુખ, હું મેળવું શું કર્યાંથી ?!

● ● ●

રે ! આકળું ક્યમ થતું ? મન ! ધીર રાખ !
પાકે ઉતાવળથી ના કદી આમ્રવૃક્ષ,
જ્યાં સાંપડે સમય યોગ્ય, બધુંય થાશે
શ્રદ્ધા ધરી ત્યમ હૃદે પ્રભુનામ લેને.

● ● ●

આધાર એક જ વિવેકતણો લઈને
થાવું પૂરું હૃદય અંતરલક્ષ મારે,
તારી કૃપાથી પ્રભુ, દુર્લભ ના કશું છે,
શ્રદ્ધાથી એ જ પુરુષાર્થ કરાય છે તે.

● ● ●

પૂરું સમર્પણ થતાં સુધી નિત્ય મારા
યત્નો બન્યા જ કરજો પ્રભુ, એકધારા !
માયાનું જોર મુજમાં પ્રભુ, જ્યાં સુધી છે,
મારે પ્રયત્ન કરવાની જરૂર રહે છે.

• • •

લૂંટાઈ સર્વ ગયું છે, ધન જોની ! મારું,
તે કેમ મેળવી શકીશ પ્રભુ, હું પાછું ?!
કંગાળ આમ રહીને જીવવું નકામું,
ઉદ્યોગમાં મુજ કંઈ અમી પ્રાણ દે તું.

• • •

મારા હું દોષ પ્રભુ, જોઈ શકું સદાયે,
એવી મને હૃદય દિવ્ય તું દૃષ્ટિ દેજે,
જેથી પૃથક્કરણ નિત્ય કરી શકાયે,
ને ભૂલ કેં થતી સુધારી હુંથી શકાયે.

• • •

મિથ્યાભિમાન પ્રભુ, મારું હઠાવ પૂરું,
જે નમ્રતા હૃદયમાં ઠરવા ન દેતું,
કેં કેં અનેક વળી દુર્ગુણ લાવતું ને
ધક્કેલી જાય મુજને તિમિરે અપારે.

• • •

સ્વાધીનતા મુજ પરે હજી ના'વી મારી,
એ એકલું જ મુજ છે પ્રભુ, દુઃખ ભારી,
બીજાં દુઃખોની મુજને ન વિસાત કેં છે,
તેની ઉરે ન પરવા ધરું હું લગારે.

• • •

જ્યાં શાંત થાય મુજ ના હજુ કામવૃત્તિ,
એકાગ્ર ત્યાં ક્યમ કરી શકું ચિત્તબુદ્ધિ !
તોયે મહેનત બધી કરું રાખી શ્રદ્ધા
કે તે ઊગી નીકળશે, જીવું આશમાં આ.

• • •

નિર્મૂળ શેં કરી શકું મુજ વાસના હું ?!
કેં કેં પ્રયત્ન કરતો, ન ફળે, કરું શું ?!
માટે મથું હું તુજ મેળવવા કૃપા, દે,
જેથી સઘાય સઘળું, કીમિયો પ્રભુ, દે.

• • •

આ જો ! અરે ! મન પ્રભુ, કપટી નઠારું !
ચાલે ઊંધું, પણ છતાં મનવે શું સીધું !
લુચ્ચાઈનો નવ મળે કંઈ પાર એનો,
એને પૂરું કળી જવા તુજ શક્તિ દેજો.

• • •

હું તો ઘણા અવગુણોથી પ્રભુ, ભરેલ,
ને ચિત્ત, બુદ્ધિ, મન, પ્રાણ નથી ઠરેલ,
મેં કેં ઉકાળ્યું નથી, છે ભટક્યા કરેલ,
ને યોગ્ય જે પ્રભુ, તને, નથી કેં દીધેલ.

• • •

જો ! રાગદ્વેષ મુજમાંથી હજી હઠે ના,
એના ખસ્યા વગર કામ કશું થશે ના,
એ ભૂંડું બંધન થશે પ્રભુ, દૂર ક્યારે ?!
એનાથી મુક્ત મુજને તું બનાવી દેજે.

• • •

મેં પ્રાણ ને વળી મનોયમ વૃત્તિ સંગે
જ્યાં ત્યાં બધે ઘર મૂકી રખડ્યા કર્યું છે,
એ સોબતેથી નિજ ભાન ભૂલી ચૂક્યો છું,
તે લાવવા ઘર મથ્યા કરું છું હું પાછું.

• • •

શિક્ષા સહ્યા વગર કર્મ પૂરાં ન થાશે,
ને ભોગવ્યા દુઃખ વિના સુખ ના પમાશે,
છે સ્પષ્ટ એ, મન વકીલ છતાં ચગાવે
ને યુદ્ધ પીઠથી કરાવી મને ભગાડે.

• • •

ઐશ્વર્યશક્તિ મુજને પ્રભુ, આપ તારી,
કે વૃત્તિઓ મુજ ભગાડી શકું નઠારી,
સર્વાંગ સાત્ત્વિક કરી તુજ પાદપદ્મે,
મારે તને ધરવું જીવન ભેટ પ્રેમે.

• • •

હું જ્યાં સુધી તુજ કૃપા નવ મેળવીશ,
યત્નો બધા અપરિશ્રાંત કર્યાં કરીશ,
લૂલો જઈ જઈ જ કેટલું દૂર જાય !
એવો હું, દંભ પ્રભુ, શેં કરતો સદાય ?!

• • •

મારા વિકાર કરી દૂર, મને ઊંચે લે,
સૌ વાસનાથી પ્રભુ, નિર્મળ તું કરી દે,
ને ક્રોધ, હુંપદ, બધું પ્રભુ, બાળી દેજે,
પૂરો પવિત્ર મુજને તું બનાવી દેજે.

• • •

‘કર્તવ્ય આ કરવું કે કરું કામ પેલું ?’
તેનો ન નિશ્ચય શકે કરી ચિત્ત મારું,
બુદ્ધિતણો હું ઉપયોગ કરું અને હું
ઊંડા વિવેક થકી નિશ્ચય કે લઉં છું.

સ્વકેંદ્રિત થતાં આત્મજ્ઞાન

આવી આવી તો કેટલાય પ્રકારની જુદી જુદી પ્રાર્થનાઓ પ્રભુને ચરણકમળે ધા નાખવાને કરી હતી, પરંતુ એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે, કે તેવા પ્રકારનો સતત એકધારો ભાવનાત્મક પુરુષાર્થ પૂરેપૂરો એની કૃપાથી કરતા રહીને જે જે પ્રકારનાં જીવદશાનાં સ્ફુરણો થતાં હતાં, તેમાંથી મુક્તિ મેળવવાને માટે હૃદયના ભાવથી માગ્યા કરતો હતો. એટલે આપણે પોતે પોતાનામાં વિશેષ ને વિશેષ દિલ પ્રગટાવવાનું છે અને તેમાં જ વિશેષ એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થયા કરવાનું છે. જેમ જેમ સાધનામાં દિલ લગાડ્યા કરીશું તેમ તેમ આપણા વિશે આપણને સાચું ભાન પ્રગટતું જાય છે.

ચમત્કાર

ચમત્કાર તો જોવા જઈએ તો પળેપળ જડે તેવા છે. ચમત્કારની સમજણ સમાજમાં જે પ્રવર્તે છે, તે જ્ઞાનને ઘોતક નથી. આપણા પોતાના જ જીવનમાં જીવદશાની કક્ષામાં પણ કેટકેટલા ફેરફાર થતા હોય છે ! તે શું ચમત્કાર નથી ? કંઈ કંઈ અજબ આપણાથી કદીક બની જાય છે. સંસારવહેવારમાં એક સામાન્ય પ્રકારનો દેખાતો માનવી કેવું અને કેટલું સાહસ કોઈ કોઈ વાર કરી બેસે છે, એ શું આપણે જોયું નથી ? શું તે ચમત્કાર નથી ? જીવનની વૃત્તિમાં કેટલીક વાર એકદમ પલટો પ્રગટે છે, શું એ ચમત્કાર

નથી ? જડ પ્રકારના માનવીમાં ચેતના પ્રગટે છે અને તે નવો અવતાર ધારણ કરે છે. આમ, આવા સામાન્ય જીવનમાંયે જોઈએ તેટલા ચમત્કાર જડે એવા છે, પરંતુ ચમત્કાર પાછળનું સમાજનું જે માનસ છે, તે નર્ચા અજ્ઞાનથી ભરેલું છે. એના પરત્વેની સમાજની અને આપણી સમજણથી આપણે જેટલા વહેલા મુક્ત થઈએ તેટલું આપણે માટે વધારે કલ્યાણકારક છે. સાચી રીતે તો જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકની જીવતીજાગતી જાગ્રતિ કેળવાતી જાય તે જ મહત્ત્વનું છે. તેમ થાય ત્યારે જીવનવિકાસ પરત્વેની ધ્યેયની દૃષ્ટિથી વિસંગત કે વિરુદ્ધની જે વૃત્તિ કે લાગણી તે કાળે ઊઠશે તેનો ઈનકાર થતાં થતાં તે અદૃશ્ય થવા માંડશે. એમ કરતાં કરતાં ભાવનામાં અખંડતા પ્રગટતાં પ્રગટતાં મનમાં નીરવતા, બુદ્ધિમાં પ્રજ્ઞાવસ્થા, ચિત્તમાં ચેતનાની ભાવના, પ્રાણમાં એકમાત્ર ભગવદ્ ભાવનાની ઝંખના અને અહમ્માં પ્રભુપ્રેરિત શક્તિ-એવાં પરિણામમાં પ્રગટતાં પ્રગટતાં શરણાગતિને પ્રભુકૃપાથી પામી શકીશું. આપણે તો આ ચમત્કારની વાંછના રાખવી.

હવે, આપણી કસોટી થશે. આશ્રમમાં જઈને જે કામે હતા તે કામે ચડી જઈને તે કામ કરતાં કરતાં સ્મરણભાવની ધારણા કેવી અને કેટલી જીવંત રહે છે, તે જોવાનું છે. જેને કર્યા કરવાનું દિલ છે, તે કર્યા કરવામાં મંડ્યો રહેવાનો છે. આપણાથી બરોબર થતું નથી, કારણ કે આપણને ખરેખરી ગરજ, ભૂખ, તમન્નાની તત્પરતા વગેરે વગેરે સાચા પ્રમાણમાં પ્રગટી નથી. એક ભક્તે ગાયું છે કે :-

(ગઝલ)

સમયના આદિથી છેડા સુધીનો જે જીવનપ્રેમ,
પ્રભુ, નાબૂદ તે પ્રેમ થઈ શકશે હવાં કેમ ?
નદી થનગન ઉમંગે જે મળે ઉદધિમહીં જેવી,
હૃદય શી ઊર્મિઓ પ્રગટે પ્રભુ, તુજ ભાવ સંગમથી !

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૫-૧૨-૧૯૩૯

વિધિનિર્માણની ખબર

તમારે માટે તો આ જીવ જ છે. 'He is the Man for me'
એમ તમને Living Shrines (જીવંત તીર્થમૂર્તિઓ)નાં સ્થળોએ
ફરી આવ્યા પછીથી પણ ખાસ લાગ્યા કર્યું છે એમ તમે લખ્યું છે.
એવો દૃઢ વિશ્વાસ જો તમને થઈ ગયો હોય અને એવી શ્રદ્ધા
બેસી ગઈ હોય તો એ તમારી વાત તમે જાણો. એવું માત્ર લખી
નાખ્યે તેમ બની શકેલું હોતું નથી. બાકી, મને તો છેક ૧૯૩૧માં
જ તે અંગેનો ખ્યાલ આવ્યો હતો. જ્યારે આપણે સાથે બોદાલના
હરિજન આશ્રમમાં રહેતા અને કામ કરતા હતા, તે સમય પહેલાં
જ્યારે હું નડિયાદમાં હતો ત્યારે ભાઈ ચૂનીલાલ વ્યાસે તમારી
વિરુદ્ધ મને ઘણું ઘણું કહી નાખેલું અને તમારા સ્વભાવની કેટલીક
વિચિત્રતાઓ વિશે પણ મને કહેલું અને તમારા વિશે ઘણી
ફરિયાદો પણ કરેલી. તેવો તેમનો પ્રયત્ન એટલો બધો હતો કે જો
તેથી હું ભંભેરાઈ ગયો હોત તો તમારી સાથે મારો મેળ કદી ખાઈ
ના શક્યો હોત, પરંતુ પ્રભુકૃપાથી બધાંનું સહાનુભૂતિથી સાંભળવું
ખરું તેમ છતાં તેમાં દિલ ના જવા દેવું, એટલી તટસ્થતા અને
સમતા કેળવાયેલી હોવાથી તમારે વિશે એવું સાંભળવા છતાં
બીજી કશી અસર પ્રગટેલી ન હતી.

અયોગ્ય કુતૂહલ

‘બધાંનું સાંભળવું ખરું પણ તેની અસર ના થવા દેવી.’ એમ કેટલાક કહે છે, પરંતુ તે ધારીએ છીએ એટલું સહેલું નથી. એટલે કોઈની નકારાત્મક હકીકત ના સાંભળવામાં સાર છે. તથા, કામ વિનાની બીજી કશી બાબતમાં ચિત્ત જેટલું ના પરોવાય તેટલું ઉત્તમ છે. આડીતેડી હકીકતો અને પ્રસંગ અને બનાવને જાણવામાં પણ કેટલાકને ઘણી ઘણી લોલુપતા હોય છે અને આપણે જો આપણને બરાબર વિચારીએ તો આમાંનું આપણામાં ઘણું છે. બીજાનું જાણવાની કેટલી બધી લોલુપતા હોય છે, તે હકીકત મળેલાં કેટલાંય સ્વજનનાં મનમાં ડોકિયાં કરતી અવારનવાર જોયા કરી છે. જીવનસાધનાના વિકાસને માટે આ તો આત્મઘાતક પગલું છે. આ જીવ તેવા હેતુ અર્થે મળેલાં સ્વજનને બીજા કોઈનું કંઈ કશું ના કહેવાનું જાણી જોઈને કરતાં ઊલટું તેઓ ઊંધો અર્થ લે છે અને તેમનામાં મારી સામે વિરોધ જાગે છે, એવી તો આપણાં બધાંની અધમતા છે. અને આ સાચી હકીકત લખું છું. એમાં મુદ્દલ અતિશયોક્તિ નથી. ઊલટો નકામો કચરો ના ભરાય તેથી તેવું બધું નથી જણાવતો. તે માટે તો હૃદયથી ઉપકાર માનવો જોઈએ, પરંતુ તેવું બનતું કે થતું અનુભવાતું નથી.

‘પ્રિયે રે ! તે તે ક્યમ વીસરાય !’

બોદાલમાં આપણી વચ્ચે કેવો પ્રેમપૂર્વકનો સુમેળ પ્રગટેલો હતો ! તે જોઈને હરિવદનભાઈ અને પરીક્ષિતભાઈને પણ નવાઈ લાગેલી અને જણાવેલું કે ‘આ લોકો પતિપત્ની હોય એવો સંસાર ચલાવે છે.’ સાથીમિત્રોની પ્રેમગમ્મતમાં અને વિનોદમાં આપણાં નામ પણ ‘ગુલાબ’ અને ‘કુસુમ’ પાડેલાં, તે હકીકત હજી મને

પણ યાદ છે અને તમને પણ યાદ છે. તમે એકવાર સુરત ગયા હતા ત્યારે જરાક વિનોદ અને ગમ્મત અને ટીબળ કરવા તમને ખુલ્લા પોસ્ટકાર્ડમાં ‘પ્રિય ગુલાબ’ એમ સંબોધીને નીચે ‘તમારી કુસુમ’ એમ સહી કરી હતી, તે વાત તમારા કોઈક કુટુંબીજન હજી પણ યાદ કરે છે. મને તો ત્યારથી એટલે છેક ૧૯૩૧થી આપણા આવા સંબંધની ખબર પડી ગયેલી. બોદાલ આશ્રમમાંના સવારના ઠાપી તે રાતના ૮ા સુધીના અવિરત શારીરિક અને માનસિક પરિશ્રમ છતાં ત્યાં રાત્રે મોટા રાયણના ઝાડની નીચે એકાંતમાં બેસવાનો આ જીવનો અભ્યાસ હતો અને તેવું તમે બેએકવાર જોઈ પણ ગયેલા. તથા, આપણે પ્રાર્થના ભજનો વગેરે કરતા તે વેળા પણ પ્રભુકૃપાથી ભજનો આપોઆપ તત્કાળ નીકળી આવતાં-બની શકતાં. તેથી, એક એવો ભાવ આપણી વચ્ચે જામ્યો હતો કે તમને જે કહેલું કે ‘કુદરત કે બીજા એવા વિષયો ઉપર કવિતા રચવાનું ઈંગોડી દઈ માત્ર ભગવાનની ભક્તિની કવિતા બનાવો’, તે તમે માન્યું છે. તેથી, ભક્તિકાવ્યો બનાવવાની આપણે પ્રેમભરી મીઠી હરીફાઈઓ કરતા એટલું જ નહિ, પણ રવિવારે તેવો ખાસ ક્રમ જ રાખતા હતા. એકાદ બે હરિજન વિદ્યાર્થીઓએ પણ તેમાં ભાગ લીધેલો. આ બધી હકીકત તમને યાદ છે. ત્યારે પણ મારી આ એકમાત્ર પ્રવૃત્તિથી એકાગ્રતાની થોડીઘણી ઝાંખી પણ તમને થઈ હતી. અને તે બધી હકીકતના અવિસ્મરણીય સંસ્કારની સજ્જડ છાપ તમારામાં પડેલી છે.

લેખકની સાધનામાં ગુપ્તતા

મારા જેલવાસ દરમિયાન પણ કોઈ મને જાણી શકેલું નહિ. યરોડા જેલમાં ગાંધીજીના અંતેવાસી શ્રી સુરેન્દ્રજી, જેઓ હાલ

બોરીઆવીમાં આશ્રમ કરીને રહેલા છે, તેમને હું કંઈક સાધન કરતો હોઈશ એવા પ્રકારની ગંધ ગઈ હોય તો હોય. બાકી, જેલમાં મારી સાથે શ્રી વિઠ્ઠલદાસ કોઠારી* તથા શ્રી શિવાભાઈ પટેલ* જેલમાં હતા અને શ્રી વિઠ્ઠલભાઈ તો પડખે જ હતા. ત્યારે સંપૂર્ણ મૌન પાળીને સાધનામાં એની કૃપાથી મસ્ત રહ્યા કરતો હતો અને કેટલીય પ્રાર્થનાઓ કર્યા કરતો હતો. અને તે બધી પ્રાર્થનાઓ શ્રી વિઠ્ઠલભાઈ, શ્રી શિવાભાઈ અને હું, જેલમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી એકાદ બે દિવસ રહેલા ત્યારે તે બધી પ્રાર્થનાઓ મેં નોટમાં ઉતારી લીધેલી, તે હકીકતની પણ કદાચ તેમને જાણ હોય. આવું બધું પ્રત્યક્ષપણે હોવા છતાં કોઈને પણ આ જીવ સાધનાના વિકાસના માર્ગમાં ખૂંપવાની પ્રક્રિયામાં છે એવું ભાન પ્રગટ્યું ન હતું. ખુદ પરીક્ષિતભાઈ, પૂજ્ય ઠક્કરબાપા અને પૂજ્ય મામાસાહેબ જેવા પણ જાણતા હતા કે આ જીવ રોજ ને રોજ સ્મશાનમાં જ સૂઈ રહે છે, પણ તેઓને પણ ‘કોઈક હેતુને માટે આ છોકરો તેમ કરતો હશે’ એવી સમજણ પૂરી નહિ પ્રગટેલી. એટલે આ માર્ગમાં આપણે જે કંઈ સાધન કરીએ છીએ, તે પરત્વેની જ્ઞાનપૂર્વકની ગુપ્તતા જેટલી જળવાય તેટલી ઉત્તમ છે. કોઈ કદાચ જાણી જાય તો તેનો કશો વાંધો પણ ના હોય, પરંતુ આપણે આ પ્રમાણે કરીએ છીએ એ જણાવવાની ખંજવાળ તો કદી પણ આપણને ના પ્રગટવી ઘટે.

અંતરમાં એકલા થવા કેસરિયાંની જરૂર

સાધનાના માર્ગમાં આપણે કેસરિયાં કરવાનાં છે, પણ આંધળિયાં નહિ. અને કેસરિયાં તો ત્યારે થઈ શકે કે

★ મહાદેવભાઈ સમાજ મહાવિદ્યાલયના આચાર્ય

★ બોચાસણ, વલ્લભ વિદ્યાલયના આચાર્ય

આગળપાછળમાંથી આપણું મન તેમાં આસક્તિથી વળગી રહેલું ના રહે. તેટલા માટે તે તે સર્વને યજ્ઞભાવે, સાધનાના યજ્ઞની વેદીમાં હોમી દેવાના રહે છે. એવી રીતે મધ્યકાળના રજપૂતો કેસરિયાં કરતા એ તો ઈતિહાસની હકીકત છે. સાચી ભાવનાથી અને સાચી રીતથી કેસરિયાં કરેલાં હોય છે, તો પાછળ જોવાનું દિલ પ્રગટતું નથી. એટલે આપણે જો સાધનાને માર્ગે આગળ જવું હોય, તો કેસરિયાં કર્યા વિના ચાલવાનું નથી, તે નક્કી જાણશો. તમારા મારા જેવો કોઈ એકલદોકલ હોય તો તેને કશું આગળ-પાછળ જોવાપણું નથી એમ આપણે કહીએ તો તે બરાબર નથી. સ્થૂળ રીતે એકલદોકલ ભલે હોઈએ, પરંતુ મનમાં અને મનાદિ-કરણોમાં હજી આપણે એકલદોકલ ક્યાં પ્રગટેલા છીએ ! મનાદિકરણમાં જે બધાં આપણાં સગપણ અને સંબંધો રહેલાં છે ત્યાં આપણે કેવી કેવી વૃત્તિથી અને લાલસાથી લપેટાઈએ છીએ, તે તે બધા પ્રસંગનું જો હું ચિત્રકાર હોઉં તો તેના પ્રતીકરૂપે જરૂર ચિત્ર દોરું. એટલે આ બધાંની આસક્તિથી મુક્તિ મેળવવાનું આપણે કરવાનું છે. તે વિના આપણાથી આરોહણ થઈ શકવાનું નથી. અનંતગણો માથે ભાર લઈને ભાવનાના ગિરિનાં શિખરોનું આરોહણ કરવાનું શક્ય નથી. તેથી, સ્મરણભાવનાની ધારણાને જીવતી રાખવાના અભ્યાસની સાથે સાથે આપણાં જીવપ્રકારનાં સકળ વલણમાંથી મુક્તિ મેળવવાના જાગ્રત પ્રયાસમાં પણ આપણે લાગી પડવાનું છે, તે જાણશોજી.

મધુરભાવની સાધના

કુંભકોણમ્માં મધુરભાવ વિશેની જે વાત અને હકીકત અને તેના વિશે જે ગાંડપણ આવેલું તે તો વળી આપણા અજ્ઞાનની પરાકાષ્ટાની હકીકત છે. મધુરભાવ એ તો દ્વંદ્વના ગુણની પરની

અવસ્થાની હકીકતમાંનો ભાવ છે. જીવદશામાં એની કદી પણ શક્યતા નથી. તમારા એવા પ્રકારના ગાંડપણથી આ જીવને કેટલી ખેંચ પડેલી તે હકીકતની તમને જાણ છે. એટલે સાધનાકાળમાં સ્ત્રી અંગેના ભાવની કોઈ પણ વાત આપણે મૂકી દેવી ઘટે.

બહેનોથી ભયના માર્યા આભડછેટ રાખવાની નથી તે હકીકત ભલે સાચી હોય, પરંતુ તેમની સાથેના ઝાઝા પરિચયમાં અમથું અમથું આવવાનું પ્રગટે તેને તો કાળજીપૂર્વક સમજી સમજીને તજવાની જરૂર છે. વધારે જરૂર તો તેમનાં સંસર્ગ વડે કરીને દિલમાં મુક્તિ મળે તેવો ભાવ રાખવાનો છે. જ્યાં સુધી આપણે જીવદશાની અનેક પ્રકારની આશા, ઈચ્છા, કામના, વાસનાઓથી ભરેલા છીએ, ત્યાં સુધી તે તે પ્રકારની વૃત્તિમાંથી મુક્તિ મેળવવાના સતત એકધારા જ્ઞાનપૂર્વકના તેવા પ્રયાસમાં મંડી રહેવું જોઈશે. એવા થતા રહેતા પ્રયાસમાં આપણી વૃત્તિઓને જરાક પણ જગાડે, સ્ફુરાવે, ચંચળ કરે કે છંછેડે એવું કંઈ પણ કશું આપણાથી ના બની બેસે તેની પૂરેપૂરી જાગ્રતિ રાખવાની છે. અને તે બધું આપણે આપણા પોતાને માટે કરવાનું છે. બીજું કોઈ આડખીલીરૂપ છે એવું તો કદી પણ મનમાં આણવા દેવાનું નથી અથવા તેવું જો આપણા મનમાં પ્રગટે તો તે તદ્દન ઊંઘી સમજણ છે એમ જાણવું. બીજું કોઈ પણ આપણી પ્રગતિ રોકી શકતું નથી એ પણ નક્કી વાત છે.

પ્રત્યેક વિચાર, પ્રત્યેક વૃત્તિ, પ્રત્યેક લાગણી, પ્રત્યેક કર્મ અને પ્રત્યેક ભાવ-આ ઉપરાંત, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ, અહમ્ તથા તે સાથેના સંબંધો પળેપળ જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક પ્રભુને સમર્પણ થયા જતા હોય એવો જીવતોજાગતો ભાવ જીવનમાં કેમ કરીને એકધારો પ્રવર્ત્યા કરે એના ઉપર જીવતુંજાગતું લક્ષ જ્યારે

જીવંતપણે પ્રગટી ગયેલું હોય છે, ત્યારે તેવા સાધનાકાળમાં જીવપ્રકારની વૃત્તિઓ દિવ્ય રૂપાંતર પામતી જવાની આંતરિક પ્રક્રિયામાં હોય છે. તમારા મારા જેવાની હાલની સ્થિતિમાં નહિ.

આ જીવે તો સાધનાકાળમાં સખીભાવ વિશેનાં પદો નિઃસંકોચપણે નડિયાદમાં બધે ઠેકાણે હરતાંફરતાં ગાયા કરેલાં છે અને તેવી હકીકતનાં સાક્ષી ત્યાં આ જ પણ મળી આવે ખરાં. ‘પ્રેમસખી નિત જાઉં બલિહારી’ એમ કહેનાર શરીરે પુરુષ હતા. નરસિંહ મહેતાએ પણ ‘નરસૈંસખી’ તરીકે પદો ગાયાં છે. તેમાંયે ઘેર બેઠાં એવું લખવું, આપ્તમંડળમાં ગાવું અને ગામમાં બધે એવા મસ્તભાવથી પ્રગટીને લલકારતા ફરવું એ જુદી હકીકતો છે અને જુદી વાત છે. જોકે એમ લખવાનો ઉદ્દેશ નથી કે પેલા સંતભક્તો એમ કરતા ન હતા કે કરી શકતા ન હતા. એટલે તમારા મારા જેવાએ શરૂઆતની સાધનાના ગાળામાં સ્ત્રીભાવ વિશેની બધી હકીકતોને વેગળી મૂકવાની છે. એ તો આડફંટે લઈ જનારી વાત છે અને મૂર્ખામીની પરાકાષ્ટા છે.

દિલનું સર્વશ્રેષ્ઠ મહત્ત્વ

સાધનાના વિકાસના ભાવમાં હૃદયનો ભાવ એ જ સર્વશ્રેષ્ઠ મહત્ત્વની હકીકત છે. એવો ભાવ પ્રગટે છે, ત્યારે ચમત્કારી દેખાય એવા ફેરફારો તે કરી કરાવી શકે છે.

સાધનામાં ઊર્ધ્વરેતસ થવાય તો તો ઘણું ઉત્તમ, પણ થવાય એમ કહેવાથી કે લખવાથી થઈ જવાતું નથી. એ માટે તો ખાઈખપૂસીને મંડવું જોઈશે. આપણને અમુક ચીજ મેળવવાની ગરજ લાગે છે, ત્યારે તે મેળવવાના પ્રયત્નમાં પડીએ છીએ. આપણે બધું કહીએ છીએ, બોલીએ છીએ ખરા, પરંતુ તે માટેનું દિલ લાગેલું ના હોવાથી કંઈ કશું બની શકતું નથી. દિલ લાગ્યા

વિના કંઈ કશું આપણાથી સમર્પણ થઈ શકતું પણ નથી. આત્મનિવેદન કરવામાં પણ ચેતન સ્ફુરી શકતું નથી. આત્મનિવેદન, નામસ્મરણ, સમર્પણ, પ્રાર્થના, ધ્યાન, ટ્રાટક એ બધાં સાધન તો ઉત્તમ છે, પણ જ્યાં સુધી દિલ પ્રગટેલું નથી હોતું ત્યાં સુધી સાધનમાં કદી પણ પ્રાણ પ્રગટતા નથી અને પછી આપણે જેમ તેમ આપણા સ્વભાવ અને ગુણના પ્રેરાયેલા તે સાધન કર્યા કરીએ, પણ તેમાં પૂરેપૂરું દિલ પ્રેરાયેલું ના હોવાથી તેવા પ્રયત્ન પણ યોગ્ય રીતે ફળી શકતા નથી. તેવા થતા રહેતા પ્રયત્નના ચિત્તમાં સંસ્કાર પડવાના તે હકીકત સાચી છે, પરંતુ જે પ્રયત્નમાં દિલ પ્રેરાયેલું હોય અને તેના જે ચિત્તમાં સંસ્કાર પડે તે ઓર જ પ્રકારના હોય છે અને જે પ્રયત્નમાં દિલ નથી હોતું અને પ્રયત્ન થતા હોય છે, તેના સંસ્કાર જુદા પ્રકારના પડે છે. જેમાં દિલ પ્રગટ્યું હોય છે, તે સંસ્કારમાંથી તો ચેતનપ્રાણ પ્રગટે છે.

*‘જગે પૈસા દે છે જન મજૂરીના તો ક્યમ તને,
પ્રભુ ખાલી રાખે ? ત્યમ સમજી રે લગ્ન હૃદયે.’

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૮-૧૨-૧૯૩૯

મનના વિચારોનું વિવેકપૂર્વક અનુસરણ

જ્યાં સુધી મન સંપૂર્ણપણે ગળી ગયું નથી, જ્યાં સુધી એના જુદા અસ્તિત્વની છાપ, અસર, અનુભવાતી હોય, જ્યાં સુધી એવા તરંગ ચાલતા જોઈ શકતા હોઈએ, જ્યાં સુધી મન પોતાની અલગ દુનિયામાં ડોકિયાં કરતું હોય, જ્યાં સુધી જાણેઅજાણે પણ બીજા કશામાં રસ લેતું માલૂમ પડતું હોય અને જ્યાં સુધી જીવનવિકાસની ભાવનામાં તે પૂરેપૂરું રત થઈ ગયું ના હોય, ત્યાં સુધી એવા મનમાં પ્રગટેલા વિચારોને પૂરેપૂરું વજન આપવું

★ લેખકના ‘હૃદય પોકાર’, પૃ. ૨૨

નહિ. એવા જીવદશાના મનમાંથી પ્રગટેલો કોઈ વિચાર સાધનાના ભાવને સાનુકૂળ છે, કે કેમ તેનો વિવેક કરવાનો રહે છે. ગમે તેવા ગાંડાધેલા વિચારને પકડીને તેના ફસાયા ફસાઈ જવું તે યોગ્ય નથી. એથી તો આપણી જીવદશા વધારે જોર પકડવાની. એટલે જીવદશાવાળી સ્થિતિમાં કોઈ સારા પાસેથી આચરણમાં મૂકવા લાયકનો બોધ મળે, તો તે પ્રમાણે કરવું તો તે યોગ્ય, અથવા તો વિકાસને પ્રેરણા મળે એવા કોઈ વિચાર આવે તો તેનું આચરણ કરવું તે પણ યોગ્ય છે, પરંતુ ગમે તેમ વિચાર ઊઠે અને તેમાંના કોઈ પ્રકારના ગાંડપણના વિચારને વળગવું તે બરાબર નથી. માટે, કૃપા કરીને સાધનાના વિકાસના સામું જ આપણે મોં રાખવાનું છે.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૮-૧૨-૧૯૩૯

સગુણ ભક્તિની સુલભતા

ક્લેશોધિકતરસ્તેષામવ્યક્તાસક્તચેતસામ્ ।

(અવ્યક્તમાં જેઓનું મન આસક્ત છે તેમને અવ્યક્તને અનુભવવાને માટે મુશ્કેલી વધારે પડે છે) અવ્યક્તમાં આસક્તિ થવી એ ઘણું દોહાવું છે. એટલા માટે સાકારની ભક્તિ વધારે સાનુકૂળ છે. મનાદિકરણ અવ્યક્તને પકડીને સહેલાઈથી ધારણા કરી શકે એવી શક્યતાવાળાં હોતાં નથી. માટે, ચેતનના સગુણપાસાને આપણે સાધનામાં મૂર્તિમંત કરવાનું છે અને તેથી સાધનાને માટે ભક્તિ વિશેષ સાનુકૂળ છે. ભક્તિમાંથી જ્ઞાન જરૂર પ્રગટે છે અને જ્ઞાન થતાં યોગ પ્રગટે છે અને તે બધાંમાંથી કર્મકૌશલ્ય પણ પ્રગટી શકે છે. તે ભાવને લઈને પુરાતન કાળમાં મૂર્તિપૂજાની પ્રથા દાખલ થઈ હશે. એ ભાવમાં પ્રેમભક્તિપૂર્વકનો દિલનો અનુરાગ દૃઢ પ્રગટતાં શ્રીભગવાન

સાથેનો આપણો વ્યક્તિગત સંબંધ બંધાય છે. અને ત્યારે જ સાધનાના ભાવમાં ઊંડામાં ઊંડી ખરેખરી તન્મયતા, એકતાનતા અને પળેપળનું લગનીપૂર્વકનું સ્નેહાર્દ મુગ્ધતાભર્યું આકર્ષણ લાગ્યા કરે એવું તેનું ચિંતવન પ્રગટ્યા કરે છે. મનાદિકરણમાં સાકારના આધાર વિના એવી લગની પ્રગટવી પણ મહા દુશ્કર છે. જીવનવિકાસના ધ્યેયના માર્ગમાં સાધનના અભ્યાસમાંનું સાકારપણું એટલે તેનો ભાવ અને તેમાંથી પ્રગટતી એકાગ્રતા, કેંદ્રિતતા અને સળંગતા અને તે પછી તેનો થતો વિસ્તાર. જેમ શિક્ષણમાં આગળ ધપવાને માટે સાકારનું શરણું એ શિક્ષક અથવા તો બીજો કોઈ પણ ધંધો શીખવાને માટે તે તે ધંધાના જાણકારનું અવલંબન તે સાકાર. તેવી રીતે જીવનવિકાસના માર્ગે અવલંબન લેવાનું જે યોગ્ય સાધન સદ્ગુરુ તે સાકાર. એવા સાકારને મનાદિકરણ પ્રમાણમાં વધારે સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે, એવી તેનામાં શક્યતા છે. ઉપર લખેલા શ્લોકમાં જે માનસશાસ્ત્રીય હકીકત દર્શાવાયેલી છે એને કારણે મૂર્તિપૂજા, ગુરુ, શિક્ષક વગેરે વગેરેની પ્રથા આચરણમાં આવી હશે.

અંતરના સ્વીકાર માટે અખંડ મનનની જરૂર

સમજવું એક વાત છે અને સ્વીકારવું તે જુદી વાત છે. સમજ્યા હોઈએ પણ સ્વીકારાયું ના હોય એવું પણ ઘણી વાર બને છે. જ્યારે હૃદયથી જે કંઈ સ્વીકારાયું હોય તેને તો એકધારું વળગી રહેવાનું બની શકે છે. તેનું નામ સાચો સ્વીકાર છે. જ્યાં સુધી અનુભવમાં એવું બનતું ના લાગે ત્યાં સુધી તે સ્વીકારાયેલું નથી એમ સમજવું. પશ્ચિમમાં વૈજ્ઞાનિકો પોતે જે ભૌતિક તત્ત્વને કે તત્ત્વના સિદ્ધાંતને ખોળવા માગતા હોય છે, એને તો તેઓ પ્રાણ

કરતાં પણ વધારે નજીકનું ગણે છે. એના જ મનનચિંતવનમાં તેઓ પળેપળ તે વિષયમાં એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થઈને ગાળે છે. પોતે ચિંતે, પ્રાણમાં એનામય બની જાય છે. એવું આપણું પણ થવું પડશે. સારાયે દિવસની sum-total energy સમગ્રતઃ કુલ વપરાયેલ શક્તિનો ઘણોખરો મોટો ભાગ સાધનાની ભાવના મૂર્તસ્વરૂપ લે એવી રીતે તે પરત્વે જ વળેલો હોવો જોઈશે. ભલેને બીજું કંઈક કામ કરતા હોઈએ, તેમાંયે આંતરપ્રવાહ તો પેલી ભાવનાનો જ પ્રગટેલો હોવો જોઈશે. આપણે બહારથી બધાં સાથે દેખાવ ખાતર હસીખુશીને વાતો કરતા હોઈએ અને અંદરથી કશીક ચિંતામાં કે દુઃખમાં બળી જતા હોઈએ, એવો પ્રત્યેક માનવીને અનુભવ છે. ઉપરની હકીકતમાં જેમ અંતરમાં એક પ્રકારની એકાગ્રતાપૂર્વકની વૃત્તિ હોવા છતાં બહારથી તે બીજી રીતે વર્તતો હોય છે અને તેમ બની શકે છે, તેવી રીતે કોઈક ઉત્કટ સાધકનો આંતરપ્રવાહ ભાવનામાં જ એકાગ્ર અને કેંદ્રિત રહ્યા કરતો હોય અને ઉપરથી તે બીજાં બધાં કામમાં વળગેલો હોય તો એ બનવું પણ શક્ય છે, પરંતુ તમારા મારા જેવા માટે તો શરૂઆતમાં અને આગળ પણ આપણી ભાવના વિશેષ ને વિશેષ એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થતી જાય એ જરૂરનું છે. એ જ્યારે વિશેષ ને વિશેષ ઉત્કટ પ્રમાણમાં એકાગ્ર થતી જશે ત્યાર પછી આપણા અંતરમાં તેવા ભાવનો આંતરપ્રવાહ વહેવાની શરૂઆત થવાની. માટે, આપણે તો આપણાં રોજિંદાં કર્મ-વહેવારમાં, વાતચીતમાં, સંબંધોમાં, સંપર્કમાં તે ભાવના કેમ કરીને જીવતીજાગતી પ્રવર્ત્યા કરે તેવા સાધનના અભ્યાસમાં દૃઢતાથી પ્રેમભક્તિપૂર્વક એકનિષ્ઠાથી વળગ્યા રહેવાનું છે. આ બધું તમને લખ્યા કરું છું ખરો, પણ આપણામાં તેવી જાતની પૂરી

ચાનક લાગી નથી. એટલે ઝાઝું કશું કંઈ વળતું નથી. દિલના પૂરેપૂરા પ્રયત્ન પ્રગટ્યા વિના મોઢેથી ખાલી બોલાયેલા પ્રાર્થનાના ઉદ્દગારથી કશું વળી શકનાર નથી તે ધ્યાનમાં લેશો. કર્મ કરવા છતાં એ કર્મ પાછળની ઈચ્છા કોઈ લૌકિક પ્રકારની ના હોવી જોઈએ, કિંતુ સાધનાના ભાવને પ્રેરક બળરૂપ પ્રગટ્યા કરે એવી રીતે અને એવા ભાવે પ્રભુપ્રીત્યર્થે મળેલાં કર્મો યજ્ઞભાવે આપણે કર્યા કરવાનાં છે. આપણી વાતચીત પણ એવી થતી રહેવી ઘટે કે જેમાંથી કંઈક મળે, નવું સ્ફુરે અને સ્ફુરેલું વધુ જીવનના ભાવમાં આકાર લે. નકામી અમથી અમથી વાતો જેટલી ના જ થાય તેટલું ઉત્તમ. બીજા કોઈ વિશે મુદ્દલે ના વિચારાય કે ના વાત થાય તો તો વધારે ઉત્તમ. મૌન તો સારું જ પણ પાછું એ મૌન ઘરેડ પ્રકારનું શુષ્ક, કોરું કોરું ના હોવું ઘટે. મૌનમાં આંતરિક પ્રવાહ ભાવનામય પ્રગટેલો રહે અને તેવું ના હોય તે વેળાએ મનનચિંતવનની પ્રક્રિયા ચાલતી રહે. એટલે કે કોઈ ને કોઈ પ્રકારે મૌન પાળતી વેળાએ સાધનાના રચનાત્મક સાધનમાં વળગેલા રહ્યા કરતા હોઈએ, તો તે પ્રકારનું મૌન વિકાસાત્મક છે.

ચેતનભાવને કારણે જ સંબંધ

આપણો એકબીજા પરત્વેનો સંબંધ છે, તે પણ જીવનમાં નવી ઊર્મિ, નવી ભાવના, નવા ભાવ, વિશેષ પ્રેમભાવના, નવું બળ અને નવી શક્તિ પ્રેરાવવાને કાજે છે. એમાં જો જીવતોજાગતો ઉમેરો થયા કરે, એટલે કે ચેતન પ્રગટ્યા કરતું હોય, તો તો વિકાસ થયા જ કરે. જેમ ચૂલામાં અગ્નિ બળતો હોય, તો તેને ઝળહળતો ચેતેલો રાખવાને માટે નવું બળતણ ઉમેરવું પડે છે અને બળતાં લાકડાંને સંકોરવાં પડે છે, તેવી રીતે આપણે અભ્યાસમાં પ્રાણ પ્રગટાવી પ્રગટાવીને નવું બળતણ ઉમેરવાનું છે. આપણો સંબંધ પણ ભાવ પ્રગટાવવાને અર્થે છે.

કોઈ પણ સદ્ગુરુનો સંબંધ પણ તે માટે છે. (આગળ જઈને એ પણ સત્ય છે કે સંબંધ માત્ર, ગમે તેની સાથેનો પણ, ભાવ પ્રગટે અને કેળવાય તે હેતુ માટે છે.) શ્રેયાર્થીને માટે તેવો સંબંધ ભાવ વિનાનો હોઈ શકતો નથી. જો તેવા સંબંધથી કરીને ભાવના પ્રગટતી ના અનુભવાય, તો સંબંધ જ થયેલો નથી એમ સમજવું. આપણામાં ભાવના જાગેલી હોય છે અને સદ્ભાવ પ્રગટેલો હોય છે, તો બીજામાંથી તેવું મળ્યા કરે છે. સજ્જન માણસને બીજાના ગુણની કદર કરતાં વાર લાગતી નથી. એવી રીતે જીવનમાં ભાવના પ્રગટ્યા કરતી હોય કે પ્રગટેલી રહ્યા કરતી હોય, તો સદ્ગુરુના સંબંધ વડે કરીને ત્યાં વિશેષ ને વિશેષ ચેતના-પ્રાણ ફૂંકાયા કરે છે.

સદ્ગુરુનો ભાવ

સાધકનામાં જો ભાવના પ્રગટેલી ના રહ્યા કરતી હોય તો બીજાનો તેવો પ્રતિધ્વનિ પડતાં વાર લાગવાની, કારણ કે તો તો ભાવને પથ્થરનાં આવરણો કોરી કોરીને ઊંડું ભેદીને ઊતરવાપણું રહેશે. કેટલીક વાર એ ભાવ ત્યાંનો ત્યાં સ્થિર પણ પડી રહે છે. આગળ ના પણ વધે એવી પણ હકીકત છે. એમ પણ બને કે એ ભાવ પોતાની અસરનો જોઈએ તેટલો અને જોઈએ તેવો ઉપયોગ કરાતો ના લાગે, તો તે પાછો પણ વળી જાય. આ પણ અનુભવની હકીકત છે. માટે, સાધકે સદાય ચેતતા રહેવાની અનિવાર્ય જરૂર છે, કે જેથી તે ભાવનો યોગ્ય સ્વીકાર કરી શકે અને તેને સ્થગિત થવા કે પાછો વળવા ના દે.

પ્રીતિયોગનું માનસ

હવે બીજી વાત. ઉત્તર રામચરિતમાં કવિ ભવભૂતિએ પ્રીતિ-યોગનું માનસ સારી રીતે ચીતર્યું છે. એમાં વ્યક્તિ અપ્રત્યક્ષ

હોવા છતાં ભાવને લીધે પ્રત્યક્ષ થાય છે, રહે છે અને તેમ વર્તીને તેની અસર પણ ઊપજાવે છે એમ સમજાવ્યું છે, પરંતુ તેવો ભાવ ઉત્કટપણે જીવતો પ્રગટેલો હોય તો જ પોતાનું પ્રતિબિંબ, પ્રતિધ્વનિ સામાના હૃદયમાં ફેંકે છે. એકબીજાના ભાવનો આવિર્ભાવ એકબીજામાં કરવાથી કે થયા કરવાથી શક્તિ દ્વિગુણિત કે ત્રિગુણિત થયા કરતાં કરતાં અનેકગણા બળમાં પ્રગટી શકે છે. એટલે સાધનાનાં ક્ષેત્રમાં ભાવ અને પ્રેમ એ મોટામાં મોટું સાધન છે. માટે, એ પ્રેમભાવ તો જેટલો વિકસાવી શકાય તેટલો ઉત્તમ છે. જેમ જેમ અનુભવ થતો જાય છે, તેમ તેમ આપોઆપ હૃદયના તે પ્રેમભાવમાં નવી ભરતી પ્રગટતી જાય છે. અને પછી એકલા હૃદયમાં જ નહિ, પરંતુ આધારનાં સકળ કરણોમાં પ્રેમ પ્રગટવા માંડે છે. ચોમાસું આવતાં નદીનાળાંમાં, તળાવમાં, કૂવામાં, સરોવરમાં બધે પાણી ભરાતાં જાય છે. નવાં ઝરણાં જ્યાં ત્યાં બધે ફૂટી નીકળે છે. ધરતીમાતા પણ આનંદથી, પ્રેમથી (લીલાંકુરોથી) રોમાંચિત બને છે. અને બધે નવસર્જનના નવા જીવનની પમરાટી પ્રસરે છે. ઉચ્ચ જીવનનો પ્રેમ હૃદયમાં પ્રગટતાં જીવનમાં પણ તેવું બને છે, પરંતુ આ પ્રેમ તે આપણી જીવદશાનો પ્રેમ નથી. એ મારે વારંવાર ખાસ ભારપૂર્વક તમારા લક્ષમાં પ્રગટાવવાનું રહે છે. આપણે બધાં પ્રેમની વાતો કરીએ છીએ ખરા, પણ તે ખરેખરા પ્રેમની હકીકત નથી. તે તો માત્ર રાગ, મોહ, આસક્તિ વગેરે હોય તો હોય. કંઈ કંઈ વૃત્તિઓ, કામનાઓ, ઈચ્છાઓ અંદર ઘૂસી ગયેલી હોય છે, અને તે તે બધી ક્યારે ક્યારે પ્રગટીને આપણા માર્ગમાં અંતરાયરૂપ થવાની છે, તેનો સાચો ખ્યાલ આપણને અનુભવ વિના કેવી રીતે પ્રગટી શકે ? આ બધું ઓળખવાનો સાચો વિવેક સાધનાના ખરેખરા અભ્યાસમાંથી પ્રગટે છે.

અખંડિતતા પ્રગટાવવા એકાંતની અગત્ય

કોઈ પણ દિવસ કોઈ પણ જાતની વૃત્તિ સંતોષવાને લલચાઈ જવું નહિ અથવા મનને એવો સંતોષ લેવા દેવો નહિ. ‘જોયું ! મને આવો ભાવ થયો અને સાચે જ આવું થયું !’ એવું મનમાં થાય તો તે સાધનાના ભાવને અંતરાયરૂપ છે, એમ જ્ઞાનપૂર્વક માનવું અને એવી લાગણી થતાં ઝાટકો દઈને તેને ખંખેરી નાખવી. જીવદશાનાં વિચાર, વૃત્તિ કે લાગણી સંતોષવાનું કરવા જતાં, જીવન પરત્વેની તમન્નાનું જોશ અને બળ ઘટી જતાં હોય છે. આ પણ અનુભવની હકીકત છે. તેથી, સાધકે હંમેશ જાગ્રત રહેવાનું છે, કે તેનામાં કંઈ કશું બીજું પ્રવેશ પામી ના જાય. તેને માટે શું કરવું ? તેને માટે સહેલામાં સહેલો ઉપાય તો એ જ છે, કે સાધનાના અભ્યાસની ધૂનમાં ને ધૂનમાં અને તેની મસ્તીમાં રહ્યા કરવું. તેવી મસ્તીમાં રહ્યા કરવા માટે અસલના સમયમાં એકાંતમાં કે જંગલમાં કે પહાડ કે ગુફામાં જઈને સાધના કરવાનું કહેલું હતું. એનું રહસ્ય એ પણ હોય કે સાધનાના ગાળાના સમયમાં સાધનાના વાતાવરણથી વિસંવાદી કે વિરુદ્ધ પ્રકારના વાતાવરણથી અલિપ્ત રહેવાય અને તેમાં અવરોધ અને અંતરાય જેટલા ઓછામાં ઓછા પ્રગટે તેટલા ઉત્તમ. અવરોધ અને અંતરાયને ટાળવાને માટે તો પ્રગટેલી શક્તિની ઘણી ઘણી જરૂર પડે છે. એ શક્તિ જો પ્રગટેલી ના હોય તો એવા પ્રગટતા અંતરાય કે અવરોધની સામે આપણું કશું જ ચાલતું હોતું નથી. દૂધમાં મેળવણ ભેળવીને દહીં જમાવવાને માટે તેને જેમ એકાંતમાં કોઈક એક સ્થળે મૂકી રાખવું પડે છે, તેમ જો આપણે સાધના ખરેખરી રીતે કરવી હોય અને તેમાં એકાગ્ર બનવું હોય તો આપણે પણ સંસારવહેવાર અને જીવનની સાધનાથી વિરોધી

વાતાવરણમાંથી જરૂર અલગ થવું પડશે. લાગણી, ભાવના, ભાવ, સાધના સિવાયના અન્ય ક્ષેત્રમાં ના વપરાઈ જતાં, એકમાત્ર સાધનાનાં ક્ષેત્રમાં વપરાય તે ઈચ્છવા યોગ્ય છે. બને તેટલા એકાંતમાં રહેશો. ના ચાલે એટલું જ બહાર આવશો. દિવસમાં બેવાર ધોયેલાં કપડાં પહેરશો. ઊઠીને તરત બની શકે તો નાહી લેવાનું કરશો.

જમતી વેળાએ, પાણી પીતી વેળાએ, એવી પ્રત્યેક ક્રિયાના સમયે તે તે ક્રિયાને અનુરૂપ પ્રાર્થના કરવાનું હૃદયના એકાગ્રતાના ભાવથી શરૂ કરી દેશો. હૃદયથી કરાયેલી આવા પ્રકારની પ્રાર્થના સાધનાના માર્ગમાં ઘણી મદદરૂપ થઈ પડે છે.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૧૨-૧૨-૧૯૩૯

તમારા તા. ૩-૧૨, ૬-૧૨ અને ૮-૧૨-૧૯૩૯ના એમ ત્રણે પત્રો ગઈ કાલે સાંજે મળ્યા છે. તે પ્રત્યેકનો જવાબ અત્યારે આપું છું. આશા છે, કે દરમિયાનમાં મારા બીજા ઘણા પત્રો મળ્યા હશે. તમે જે ભાવ ઉપર પ્રયોગ કરવા માંડ્યો છે તે બંધ કર્યો હશે. આ ભાવની સાધના અતિ સૂક્ષ્મ ગણાય છે અને તે દ્વંદ્વથી પરની સ્થિતિ થયા પછીથી જ શક્ય હોય છે. તમારો વિકાસ જેમ બને તેમ જલદી થાય એવી ઘણી જ આશા અને ઊંડી ઈચ્છા મારા દિલમાં છે, અને તમે આવા આવા અંતરાયો ગમે તેવા ઉતાવળિયા તુક્કા કરીને ઊભા કરો છો અને તમને પોતાને તેનું ભાન પણ પ્રગટતું નથી કે તમને પોતાને તેથી ભારે નુકસાન તમે કરી રહેલા છો.

સંપૂર્ણતામાં પણ કક્ષાઓ

તમે મને સંપૂર્ણ ઈશ્વરનું વ્યક્ત સ્વરૂપ માનો છો, તે મુદ્દલે યોગ્ય નથી. મારાથી દોષ કે ભૂલ નથી થતાં એવું મુદ્દલે નથી.

અને તેનું મને જ્ઞાન પણ છે. સંપૂર્ણતાની ટોચે અને તેવા ભાવના ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ અંતિમ શિખરે પહોંચી શકેલો નથી અને આ માર્ગમાં આટલેથી જ પૂરું થાય અને આ જ હવે સંપૂર્ણતા આવી કે પ્રગટી તેવું આમાં કશું નથી હોતું. કેટલાક વેદાંતીઓ જે વેદાંતના અનુભવ વિશે કહેતા હોય કે અમુક દશામાં પૂર્ણ પરિસમાપ્તિ થઈ જાય છે, તો તે આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનના શાસ્ત્રમાં કેટલો બંધબેસતો હશે તેની ખબર નથી. મારા અનુભવની દૃષ્ટિએ તો ઉપર મેં લખ્યું છે તેમ છે. જેમ લોહું અગ્નિમાં લાલચોળ થાય અને ઉપરથી હથોડાના ઘા પડે એટલે કાટબાટ ક્યાંયે ઊડી જાય છે, એવું જીવનું સાધનાના વિકાસ પરત્વે અમુક અમુક કક્ષા વટાવ્યા પછી હોય છે અને તે પછી પણ એનું પતન થતું હોતું નથી એમ નથી. આધ્યાત્મિક પંથમાં સાત ભૂમિકા ગણાઈ છે. કેટલાક ચૌદ ગણે છે. પહેલી ગણતરીમાં બારમી ભૂમિકાએ પહોંચ્યા ના હોઈએ ત્યાં સુધી પતનને અવકાશ છે. સાત ગણે તો છઠ્ઠી સુધી પતનને અવકાશ છે. અને જેનું પતન થાય છે, તે પહેલી ભૂમિકામાં પણ આવીને પડે એમ બને, જ્યારે તમારા મારા જેવા તો હજી ત્રીજી ચોથી ભૂમિકામાં રખડતા હોય, પરંતુ પેલો છઠ્ઠી કે બારમી શ્રેણી સુધી ગયેલો હોય, તેનું પતન થતાં તેનું ઉત્કટ જાગ્રત ભાન તેને પ્રગટે છે અને તે પાછો બેઠો થઈ ટટાર થઈને એટલા બધા જબરજસ્ત પ્રયત્નમાં મંડ્યો રહે છે કે તેને ઉપર તરી આવતાં વાર લાગતી નથી. એમ તે તે ભૂમિકા ઉપરથી સાધકનું કેટલીયે વાર પતન થયા કરતું હોય છે અને કેટલીયે વાર તે પાછો જાગ્રતિથી ચડી જાય છે, પરંતુ છઠ્ઠી ભૂમિકા અથવા બારમી ભૂમિકા વટાવ્યા બાદ તેવા પતનને અવકાશ નથી. કોઈ જીવ કોઈના માટે ગમે તેટલું ઉચ્ચ કક્ષાનું

માને અને સંબોધે, તેમ છતાં તેના દિલમાં તેના પરત્વે તેવો ભાવ જીવતોજાગતો ખરેખરો જો ના પ્રગટેલો હોય, તો તેવું બોલવું કે સંબોધવું કે લખવું અર્થ વગરનું છે. કદાચિત્ એ એક પ્રકારના દંભની કક્ષામાં પણ આવે. એટલે પ્રભુકૃપાથી પળેપળ એને ઈશારે ચલાય, પ્રત્યેક કર્મ એનાં પ્રેરાવેલાં હોય અને અંતરમાં આંતરિક એની ભાવનાનો પ્રવાહ અસ્ખલિત, અતૂટપણે એકધારે વહ્યા જતો હોય અને એની ચેતનાની ભાવના એકેએક કરણમાં પ્રગટીને તે તે પોતાના પ્રાકૃતિક ધર્મથી રૂપાંતર પામી ગયાં હોય, એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ ગયા પછીથી પણ આગળની કક્ષાઓ છે. એટલે તમે મને સંપૂર્ણનું બિરુદ આપો અને લખો તે કેમ કરીને સ્વીકારી શકાય ?

પહેલાં અંતરના ભાવને યોગ્ય જીવન જીવો

આટલું આપણે સદાય લક્ષમાં રાખવું, કે જે ભાવ આપણે રાખવા માગતા હોઈએ તે ભાવનું પ્રાણ ચેતનવંત યથાયોગ્યપણું આપણા દિલમાં પ્રગટેલું હોય તો તેમ કરવું અથવા એનાથી વધારે ઉત્તમ તો એ કે પહેલાં આપણા દિલમાં તેવા ભાવને સાકારપણામાં પ્રગટાવવો અને તે તેની પરિપૂર્ણતાએ પહોંચે ત્યાર પછી તેને વ્યક્ત થવા દેવો, તે આપણા માટે વધારે શ્રેયસ્કર છે અને કલ્યાણકારક છે. અને તેવું વર્તન યોગ્ય ગણાય.

તરંગી ખ્યાલ કે વર્તનથી કશું ના વળે

ખોટી આશાઓ ઉપર આપણે કશું કરવું નથી. એવું યશતર યણેલું તૂટી પડતાં વાર લાગતી નથી. આપણામાં જો સાચેસાચી તમન્ના પ્રગટેલી હોય, તોપણ આપણે ભગવાનને dictate નથી કરી શકતા-આગ્રહપૂર્વક આપણી માગણી પ્રમાણે ચાલવાની સૂચના આપી શકતા નથી કે ચલાવી શકતા નથી. આપણે ધારીએ

તે વખતે અને તેટલા સમયમાં ધારીએ તેવા બની જઈએ તે શક્ય નથી. વળી, આપણને સાચેસાચી તેવી ખરેખરી તમન્ના પ્રગટેલી છે કે કેમ તે પણ વિચારવું રહ્યું. એવી ઉત્કટ તત્પરતાવાળી તમન્ના પ્રગટેલી હોય, તો તેવાના જીવનમાં ઉલ્લાસ, ઉમંગ, ભાવ પ્રમાણેની કર્તવ્યપરાયણતા, ઝંપલાવવાની ઈતેજારી, અપાર સાહસ-આ બધાંનું વ્યક્તત્વ થયા કરે છે. અને એવાં લક્ષણ આપણે આપણામાં જોઈએ કે અનુભવીએ તો જ તેવી તમન્ના પ્રગટેલી છે એમ ગણી શકાય. બાકી, કોઈ પણ આપણને એવા કહે તો આપણે ખરેખર તેવા છીએ એમ સમજીને કદી પણ રાજી ના થવું. કોઈના પણ ઉત્સાહને મારે મંદ પાડવો નથી. તમારામાં સાચેસાચું જોશ પ્રગટે અને ભાવ ઊભરાય અને તેમાંથી સાચેસાચી વેગપૂર્વકની શક્તિ જન્મે અને એને પાછી સાધનામાં જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક વાપરવાનું બને અને એવી રીતે દરેક પ્રગટતા ભાવમાં વધારે ને વધારે શક્તિ પ્રગટતી જાય એવું થાય તે જોવાને તો તલસી રહેલો હોઉં છું, પણ હાલમાં તો ‘ઓ દિન કહાં.... !’ ‘હજી દિલ્હી દૂર છે.’ ખાલી ખાલી શેખચલ્લીના વિચારો કરવાથી આ માર્ગમાં કશું વળવાનું નથી. અને યદ્વાતદ્વા ગમે તેમ સાધન પકડી લઈને કંઈ કરવું, તે પણ ધુમાડામાં બાયકા ભરવા જેવું છે. ધુમાડામાં બાયકા ભરવાથી આપણને કશું પ્રત્યક્ષ નુકસાન થતું નથી. ખાલી બાથોરિયાં માર્યા કરીએ એટલું જ, પરંતુ સાધનામાં યદ્વાતદ્વા કરવાથી તો જીવને નુકસાન છે, તે નક્કી જાણજો.

આપણી દ્વંદ્વાત્મક ક્રિયાથી સદ્ગુરુને ત્રાસ

આ માર્ગમાં આપણે ખાલી થયા કરવાનું છે, એ એક સાચી હકીકત છે. તેને બદલે આપણે તો વધારે ને વધારે ઉમેરો કરતા

જઈએ છીએ ! જે જે આપણે બધાં જીવદશામાં છીએ અને જે જે આપણે કર્મ કરીએ છીએ, તે કર્મ કરતી વખતે જે જે વિચાર, જે જે વૃત્તિ, જે જે લાગણી, જે જે ભાવના પ્રગટે છે, તે પ્રકારના ચિત્તમાં સંસ્કાર પડે છે અને તે પ્રકારનું જીવન ઘડાતું રહે છે. એટલે આપણો પ્રયાસ બને ત્યાં સુધી દ્વંદ્વાત્મક ક્રિયાઓ પ્રમાણે સંસ્કાર ના પડે, તે જાતનો હોવો ઘટે. આ હકીકત આપણને બધાંને લાગુ પડે છે. એટલે આપણે તો વધારે ને વધારે ચેતવું જોઈએ. અન્યથા જઈશું તો ખાલી માથું ભટકાવવાનું બનશે. તેમ છતાં જવું હોય તો સ્વતંત્ર છો. નહિ કે તેથી મને માઠું લાગશે, પણ તમારો વિકાસ દિલમાં ઉત્કટપણે ઈચ્છતો હોવાથી મને ત્રાસ જરૂર થશે.

પ્રસંગાનુસાર ભાવાત્મક પ્રાર્થના

બાળકને જોતાં એના જેવી નિર્દોષતા જીવનમાં પ્રગટો, કોઈ પ્રેમી ખરા હૃદયના પ્રેમભાવવાળું જોઈએ તો એમના જેવો ખરેખરો પ્રેમ પ્રભુ પરત્વે આપણા જીવનમાં પ્રગટો, કોઈ સાચેસાચા કાર્યરત એવા જીવને જોઈએ તો એના જેવી લઢણ આપણા ધ્યેય પરત્વે આપણને પ્રગટો, કોઈ સાધુ પુરુષને આપણે જોઈએ તો એમના જેવી સાધના કરવાની તીવ્ર તત્પરતાવાળી ભાવના અને શક્તિ અને એવું ઓજસ આપણા જીવનમાં પ્રભુકૃપાથી પ્રગટો, કોઈ નિર્મળ ભાવનાવાળાં બહેન કે મા જોઈએ તો એમનાં જેવી નિર્મળતા આપણામાં પ્રગટો, કોઈક નૈસર્ગિક સુંદર દૃશ્ય જોઈએ તો એના જેવો પ્રભુનો આવિર્ભાવ આપણામાં પણ ઉદ્ભવો, નદીને જોતાં એ જેવા ઉત્સાહ અને ઉન્માદથી અવિરતપણે ધસારાબંધ જેમ પોતાના ધ્યેય પ્રતિ ધસ્યા કરે છે તેવું આપણા પોતાના જીવનમાં થાઓ, કોઈ બે ખરા

મિત્રને જોઈને તેમના જેવો મૈત્રીભાવ, સખાભાવ, પ્રભુ પરત્વે જીવનમાં જાગો-એવા એવા અનેક જીવનમાં મળતાં પ્રસંગો અને દૃશ્યો જ્યાં જ્યાં નજરે પડે ત્યાં ત્યાં એવો ભાવ જાગ્રતિ રાખીને, પ્રગટાવીને, હૃદયમાં કેળવીને, ધ્યેયનો હેતુ ફળાવવા અર્થે તે તે પ્રકારની હૃદયથી પ્રાર્થના કરવી તે પણ એક મોટું સાધન છે. આ પ્રમાણે આ જીવે કર્યા કરેલું છે. એટલે તમને વિગતવાર લખ્યું છે. અને તમે તે કરતા રહો એટલા માટે પણ લખ્યું છે. આવા પ્રકારનો ભાવ આપણને જીવનમાં મદદકર્તા નીવડે છે. એટલે એ પ્રકારનો જ્ઞાનાત્મક અભ્યાસ તમે જરૂર પાડશો.

નિરંતર અભ્યાસમાંથી ધ્યાનદશા થાય

તમે ધ્યાનમાં એકાગ્ર સ્થિતિ, આગળપાછળનું બધું ભાન ભૂલી જાઓ એવી માગો છો, નિરંતર પ્રેમભક્તિપૂર્વકના એકધારા જીવતાજાગતા અભ્યાસની સળંગતામાંથી તે સ્થિતિ પ્રગટી શકે. ખાલી અધીરા બનવાનું આમાં કામ નથી. હવેથી ધ્યાનમાં પાંચછ કલાક એકસામટું કદી બેસશો નહિ. ખાઈને કદી પણ બેસવું નહિ. સાધનાની જ ધૂન રોજિંદાં કર્મવહેવારમાં પ્રગટ્યા કરે અને તે લક્ષમાં રહ્યા કરે તો તે ઉત્તમ. એવી ભાવની નિરંતરતા રોજિંદાં કર્મવહેવારમાં જેમ જેમ જીવતીજાગતી પ્રગટ્યા કરશે તેમ તેમ ધ્યાનમાં ઊંડું ઊતરાતું જવાશે જ. ધ્યાનમાં ઊંડું નથી ઊતરાતું એટલું વાતાવરણ આપણું કાચું છે. તમે કહેશો કે ‘એકાદ ધક્કો મારોને !’ આપણો પૂરો હૃદયપલટો થશે ત્યારે એવા ધક્કા મળ્યા કરે છે એનો પણ જ્ઞાનાત્મક અનુભવ થશે. અત્યારે તો એવા ધક્કા મોકલાતા હોય અને તે પાછા ફરતા હોય. એટલે તેવું કશું લખવાનો કંઈ અર્થ નથી.

પ્રેમભાવપૂર્ણ નિકટનો સંબંધ પહેલાં કરો

બાળક જ્યારે માબાપ પાસે કંઈક માગે છે, હઠ લે છે ત્યારે માબાપ તેને આપે છે ખરાં, પણ એવી જ હઠ કોઈ રસ્તે જનારો કરે છે, અને બાળક કરતાંયે તે વધારે માથાકૂટ કરતો હોય અને એની હઠમાં બાળક કરતાં ઉલ્ટટપણું પણ વધારે હોય, તેમ છતાં તેની તેવી હઠ પૂરી થતી નથી, કારણ કે બાળક અને માબાપ વચ્ચે જે હૃદયભાવનો સંબંધ બંધાયેલો છે, તેવો ભાવપ્રેમસંબંધ પેલા બીજા માણસ સાથે બંધાયેલો હોતો નથી. તેવી રીતે સાધનામાં મહત્ત્વની હકીકત-સાધનાનો હેતુ-એવો ભાવસંબંધ કેળવી કેળવીને પ્રગટાવવાનો છે. આપણી વચ્ચે એવો હૃદય હૃદયનો ભાવસંબંધ કેળવાઈને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણમાં જીવતો બને અને તે આપણાં રોજિંદાં કર્મવહેવારમાં પ્રગટ્યા કરે ત્યારે ખરો સ્પર્શ અને સત્સંગ અનુભવાય. મારા પોતાના સદ્ગુરુની સાથે દિલમાં દિલથી આ પ્રકારના ભાવાત્મક સૂક્ષ્મ પ્રયોગ કરી કરીને મેળવી મેળવીને આ અનુભવ જે મળેલો છે, તે તમને પ્રેમભાવે તમારા અંતરમાં ઉતારવાને માટે નમ્રભાવે લખું છું. પ્રત્યક્ષ પ્રયોગ કરી જોવાથી સાચેસાચું સમજાશે. માટે, કૃપા કરીને ધીરજપૂર્વક, ખંત અને ઉત્સાહથી કરી જોવામાં આપણે મંડવાનું છે.

આપણે જેવા થઈશું તેવો આપણને બનાવશે. બનાવવાપણું આમાં નથી. એટલે કે જેવા હોઈશું અને જે ભાવ પ્રગટાવીશું તે રીતે છતાં થવાના છીએ, તે જાણશોજી.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૧૩-૧૨-૧૯૩૯

માનસિક જપ

ઘણાં કહે છે કે માનસિક જપની ભાવપૂર્વકની ધારણા ઉત્તમ પ્રકારની છે. શરૂશરૂમાં એવો માનસિક જપ થવો શક્ય નથી.

મન તો સંકલ્પવિકલ્પ કરી શકે. તે વિના તેની બીજી શક્યતા નથી. જપની સ્મરણભાવની ધારણાનો એકધારો અભ્યાસ બોલીબોલીને પાડ્યા કરવાનો છે. અને એમાં જ્યારે અજપાજપ પ્રગટે છે, ત્યારે જ માનસિક જપની ધારણા રહી શકે છે. ભાવ વગરનું કોઈ પણ કર્મ જોઈતું પરિણામ નિપજાવી નહિ શકે.

સાબરમતી જતાં જતાં નડિયાદ મારી બાને જરૂર મળતા જજો.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૧૪-૧૨-૧૯૩૯

ભાવનાની એકાગ્રતાપૂર્વક જ્ઞાનાત્મક ધૂન પ્રગટાવો

સાધનાના ભાવ પરત્વેનું અને જગતના વહેવાર પરત્વેનું દૃષ્ટિબિંદુ એ બંનેનો મેળ ખાવો જ જોઈએ એવું તો નથી બની શકતું. જગતવહેવારનાં કર્મ કરતાં રહીએ તે હકીકત બરોબર છે. તે કર્મમાં ભાવ પ્રગટાવતાં રહીએ એ જરૂરનું અને યોગ્ય પણ છે, પણ સંસારી માણસનું લક્ષ તો સંસાર પરત્વે રહેવાનું અને એના ચિત્તમાં સંસાર જન્મવાનો, જ્યારે સાધકે સંસારનું કર્મ કરતાં કરતાં પણ ધ્યેયની ભાવનાને કેંદ્રસ્થ કરવાની છે, અને તેથી તેણે તે ભાવનાને વિશેષ મહત્ત્વ આપવાનું છે. જો તેમ ના કરી શકતો હોય તો તે તેની નબળાઈ છે. તેવી નબળાઈ તેનો દોષ છે. તે દોષમાંથી તેણે મંથન કરી કરીને નીકળવું જ જોઈશે. એટલે સાધક જ્યારે ખરેખરી રીતે સકળ પ્રકારનાં કર્મ કરતાં કરતાં અંતરમાં એકમાત્ર સાધનાના જ ભાવની એકાગ્રતા-યુક્ત જ્ઞાનાત્મક ધૂનમાં પ્રગટેલો રહ્યા કરતો હશે ત્યારે તેવાં તેવાં કર્મના ક્ષેત્રપ્રકારના સંસ્કાર એના ચિત્ત ઉપર પડી શકવાના નથી. એટલું જ નહિ, પણ તે પ્રમાણે વર્તનારા સાધકને એના બળમાં તેથી તો ઉમેરો થવાનો. બિલ્વમંગળ પોતાની ધૂનની મસ્તીમાં અને એકતાનતામાં ભારે પૂરને મડદાની ઉપર બેસીને તરી ગયો હતો

અને સાપને દોરતું સમજીને મેડા ઉપર ચડી ગયો હતો. આ દૃષ્ટાંત કોઈ પણ ભાવનાની એકાગ્રતા પ્રગટતાં જે ધૂન પ્રગટે છે, અને એવી ધૂનથી જે એક પ્રકારનો નશો પ્રગટે છે, તે સમજાવવા પૂરતું લખ્યું છે. એવી એકલીન ભાવસ્થ સ્થિતિમાં કશીક બહારની ખલેલથી તાર તૂટે છે કે ખેંચાય છે ત્યારે વસ્તુસ્થિતિનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન, ભાન અને એની અસર બરાબર ઓચિંતો ધક્કો મરાયો હોય એના જેવી હોય છે. માટે, આ બાબત આપણે ઘણું સાવધ રહેવાનું છે.

ભાવાત્મક ધૂનમાંથી તદ્દાકારતા અને પાછી અલગતા

આવા પ્રકારની ભાવાત્મક ધૂનમાં અને તાનમાં જ્યારે પ્રગટેલા હોઈએ છીએ, ત્યારે બીજા વિચાર કોઈ જાતના પ્રગટતા હોતા નથી. એવું મૌન રચનાત્મક છે અને સર્જનાત્મક છે. આવા પ્રકારનો બની જતો અભ્યાસ એ આપણા સાધનાના સત્પ્રયત્નમાં પ્રાણ પૂરનાર બળ તરીકે નીવડે છે અને પૂરેપૂરી ભાવાત્મક તટસ્થતા રખાવીને જે જાતનું પરિસ્થિતિનું યોગ્ય દર્શન થવું જોઈએ તેવું દર્શન કરાવે છે. ત્યારે નિમિત્ત કારણે કે કોઈ વહેવાર અંગે જે કોઈ વિચાર પ્રગટવાનો થાય છે, તે સાથે સાથે હૃદયનો ભાવ પણ એટલો બળવાન પ્રગટેલો હોય છે, કે જેથી કરીને પેલા વિચારની સાથે આપણે મળી, ભળી, ગળી જતા હોતા નથી. વિચાર પણ ઈલાયદો હોય છે અને આપણે આપણા ભાવમાં તદ્દાકાર રહેતા હોઈ શકીએ છીએ. આવી સ્થિતિ સમજવી પણ દોહાલી છે. કોઈને કદાચ આમાં વિરોધાભાસ જેવું લાગે, પરંતુ જેણે સાધનામાં ઝંપલાવેલું છે અને સાધનાની અમુક કક્ષાઓ વટાવી છે, તેને તો આ હકીકત સાચી અને યોગ્ય લાગવાની.

ચેતનની સર્જનાત્મક શૂન્યતાનાં સુપરિણામો

જેમ જેમ સાધનાના ભાવમાં તન્મયતા અને એકતાનતા પ્રગટે છે, તેમ તેમ એમાંથી ધૂન પ્રગટે છે. એ ધૂનને વિચારશૂન્યતાની દશા નહિ કહી શકાય. એ સ્થિતિને કયા શબ્દથી સંબોધવી તે મને આવડતું નથી. આપણે મથીમથીને, પ્રયત્ન કરી કરીને, વધારે ને વધારે ભાવાત્મકપણામાં પ્રગટી પ્રગટીને એવી ભાવની દશામાં પ્રગટીશું ત્યારે ધ્યાનમાં ખરેખરા શૂન્યપણે થવાના છીએ. આ શૂન્યતા તે તો ખરેખરી ચેતનની સર્જનાત્મક હકીકત છે. ધ્યાનમાં સંપૂર્ણ લય પામી જવાને માટે અને આગળપાછળનું મુદ્દલે કશું ભાન ના પ્રગટે તેવા થવાને સારુ ઉપર લખી છે તેવા પ્રકારની સાધનાની અવસ્થા થવાની જરૂર છે. જેમ જેમ શક્તિ અને તેનો વેગ અને તેનો ભાવ વધારે ને વધારે પ્રગટતાં જાય તેમ તેમ સાધનામાં ઉત્સાહ, ખંત, રસ પ્રગટતાં જાય. તે વેળાએ રોજિંદા વહેવારનાં કામો કરાતાં જતાં હોય તેમ છતાં એમાં તે તે કર્મનાં ક્ષેત્રનો જીવદશાનો રસ આપોઆપ ઓછો થતો જાય છે. એનો અર્થ પાછો એમ નહિ કે એ બધાં કામો ગમે તેમ યદ્વાતદ્વાપણે થયાં જાય. ઊલટું એવાં કર્મોમાંથી જો આપણે સાધનાના ભાવમાં ઉપર લખ્યું છે તેવી રીતે પ્રગટેલા હોઈશું તો નવી દષ્ટિ, નવી સૂઝ અને નવી શક્તિ તથા આસપાસના વાતાવરણમાંથી એને લીધે પ્રેમ, હમદર્દી વગેરે આપણને મળ્યા કરે છે, વિશેષ ને વિશેષ આહ્લાદક આનંદ પ્રગટ્યા કરે છે, ઉન્મત્ત ભાવની ભરતી ઊછળ્યા કરે છે અને અદમ્ય શક્તિ પ્રગટ્યા કરે છે. સાધનાના ઉત્તરોત્તર ક્ષેત્રમાં જે ભારેમાં ભારે સાહસ, હિંમત અને બળની જરૂરિયાત હોય છે, તે બધી શક્તિ ઉપરની થતી રહેતી એવી આપણી દશામાંથી પ્રગટતી અનુભવાય છે.

અને એવી સાધનાની દશા પ્રગટતાં, સ્મરણભાવની ધારણા વધાર ને વધારે સતેજ, ચેતનવંતી અને ભાવવાળી થયા કરે છે. એ કારણે કરીને ધ્યાનમાં એકાગ્રતા અને કેંદ્રિતતા પ્રગટે છે અને છેવટે એક જ કેંદ્રસ્થાન ઉપર જીવતુંજાગતું લક્ષ પરોવાઈ જતું અને રહેતું હોય છે.

પરંપરિત લાભ અને વિકાસ

આત્મનિવેદન અને સમર્પણભાવનું સાધન પણ ભક્તિભાવ વિના સાચેસાચી રીતે પ્રગટી શકતું નથી. આ બધા માટે પ્રગટેલું અને ખીલેલું હૃદય એ જરૂરની ભૂમિકા છે. અને આત્મનિવેદન અને સમર્પણભાવ ખીલતાં ખીલતાં આપણાથી પછી હૃદયમાં હૃદયથી પ્રાર્થના પણ ખરેખરા ભાવથી પ્રગટે છે. એવી પ્રાર્થનાનો રણકાર કોઈ ઓર પ્રકારનો અને અનેરો હોય છે. એ પ્રાર્થનામાં તાલાવેલીયુક્ત ઉત્કટતા પણ પ્રગટતી હોય છે. એટલે એવી પ્રાર્થના વડે કરીને આપણી ભૂમિકા યોગ્ય પ્રકારની પ્રગટવામાં શક્યતા સાંપડે છે અને પાછા તેને કારણે નવા પ્રકારની સ્થિતિને માટે અને તેના સ્વીકારને માટે આપણે લાયક થતા જઈએ છીએ. આમ, આમાં બેવડો લાભ થતો જતો હોય છે. એક બાજુથી આપણે ભાવનાથી ભાવનાના ઉત્તરોત્તર ઊંચી કક્ષાના સત્પ્રયત્નમાં લાગી રહેતા હોઈએ છીએ અને સાથે સાથે નવી નવી ભૂમિકા જન્માવીને નવી નવી ભૂમિકાનો સ્વીકાર થઈ શકે એવી સ્થિતિ પામવાને માટે લાયકાત મેળવ્યા કરીએ છીએ.

પ્રાણધારક અને ઉદ્ધારક તમન્ના

માટે, કૃપા કરીને કર્યા કરવામાં જ સાર છે. કર્યા કરવાનું ફળ પ્રત્યક્ષ છે અને તે અનુભવનું છે. માટે, ફરિયાદને કોઈ કારણ નથી. આમાં ક્યાંયે આંધળા થઈને ચાલવાનું નથી. પ્રત્યેક ડગલે

ડગલે સાચી રીતે ચલાતાં પ્રગતિ અને વિકાસ છે. એનો વિચાર ભલે ના કર્યા કરીએ, પરંતુ જે કંઈ થતું હોય તે તો થતું જ હોયને ? એ તો નક્કર હકીકત છે. એની કંઈ થોડી ના પડાય છે ! કોઈક વાર ચડઊતર પણ થાય, પરંતુ જ્યાં સુધી આપણને આપણી તમન્નાનો સાચેસાચો સાથ ઘૂટ્યો નથી, ત્યાં સુધી પડેલા રહી શકવાના નથી. અને જો તમન્ના જીવતીજાગતી હોય અને છતાં પણ પતન થયું હોય તો તેને હું પતન ગણતો નથી, કારણ કે હૃદયમાંની પ્રગટતી રહેલી તમન્ના આપણને ઊંચે ચડાવ્યા વિના રહેવાની નથી, તે નક્કી જાણશોજી. માટે, સાધનાનાં ક્ષેત્રમાં તો તમન્ના એ જ ખાસ કરીને મહત્વની વાત છે.

પ્રાર્થનાથી અંતે બધું મળે છે

પ્રાર્થનાથી કરીને પણ ખરેખરા દિલથી ભગવાનને તે થયા કરતી હોય છે, ત્યારે તેવી કરાયેલી હૃદયની પ્રાર્થનાથી તે ચેતનતત્ત્વની સાથે એક પ્રકારનો સાકાર સંબંધ પ્રગટે છે અને એ સંબંધમાં પછી પરિચય પ્રગટતાં પ્રગટતાં તે જાણે કે આપણું પોતાનું સ્વજન હોય એવો ભાવ પણ જીવતો થાય છે. જોકે આ તો ઘણી ઘણી ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક ભાવનાની હકીકત છે. લખવાનો હેતુ તો એ છે, કે આવું પણ બનવાની શક્યતા છે, અને જો આપણે તેમ કરી શક્યાં તો જીવનની ગમે તેવી સ્થિતિમાં કેવળ આનંદ પ્રવર્ત્યા કરે છે. ક્યાંયે વિષાદને પછી સ્થાન રહેતું નથી. ક્યાંયે આડાઅવળા આપણને ભરાઈ પડવા જેવું પણ બનતું નથી. માટે, આપણે પ્રાર્થના, આત્મનિવેદન, સમર્પણ-ભાવ, સ્મરણભાવ, ધારણા, ધ્યાન, ત્રાટક આદિ સાધનામાં જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક પૂરેપૂરું લાગી જવાનું છે.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૧૫-૧૨-૧૯૩૯

સગડગવાળી વૃત્તિ

તમને મેં કોઈક કાગળમાં (તારીખ યાદ નથી) લખ્યું છે, કે કોઈ પણ પ્રકારે સગડગવાળી વૃત્તિને સંતોષાવા દેવી નહિ. એ જ પ્રકારનું લખાણ તમારો તા. ૯-૧૨-૧૯૩૯નો જે કાગળ આજે મને મળ્યો છે તેમાં લખેલું છે. તમારા તા. ૯-૧૨-૧૯૩૯ના પત્ર ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે, કે પાછી તમારી મનની અસલ સ્થિતિ જોર કરે છે. ઘડીકમાં આમ ને ઘડીકમાં તેમ એવી સગડગવાળી વૃત્તિ નિર્મૂળ નહિ થાય, ત્યાં સુધી સાધનાનું અસલ કામ કશું થઈ શકવાનું નથી. અને સાધનામાં એ એક મોટી અંતરાય કરનારી વૃત્તિ છે, એવું તેનું ડંખતું ભાન, પૂરેપૂરું ભાન આપણને પ્રગટતું નથી, એ કંઈ નાનીસૂની લાચારીની હકીકત નથી. આની પહેલાંના કાગળમાં તમે લખતા હતા કે ‘અહીં કેવું સરસ વાતાવરણ છે ! સાધનાનો કેવો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો છે ! અને તે છોડીને પાછું ચાલ્યા જવાનું છે ! એવું કંઈક લખ્યું હતું અને તે પછીના જ કાગળમાં ‘આશ્રમમાં જવાના વિચારો થાય છે.’ એવું તમે લખી જણાવો છો. એ બધું મને ક્યાંક પાછી અસલની અસ્થિરતા પ્રગટી હોય એવું ભાન કરાવે છે. એટલે તમે એ બાબતમાં તમને જોતા રહેશો. સાધના એ તો એક અખંડ જીવંત યજ્ઞ છે. એમાં વૃત્તિ એક મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. વૃત્તિ, લાગણી કે ભાવનાનું સ્થિરપણું જો ના ટકી શકે તો પછી તે આપણને યોગ્ય મદદ નહિ કરી શકે.

આધ્યાત્મિક એકતા

‘મારી સાથે આધ્યાત્મિક એકતા’ એટલે મારા જેવા થવાનું છે એમ નહિ, પરંતુ એનો અર્થ તો એટલો કે હૃદય હૃદયની સાથે

મળી, ભળી, ગળી ગયું હોય અને દિલદિલનો જ્ઞાનભક્તિ-પૂર્વકનો તાદાત્મ્યભાવ પૂરેપૂરો પ્રગટી જાય, અને એકના દિલમાંની બીજા પરત્વેની ભાવના બીજાના દિલને પણ મળી શકે એવી દિલની તેવા પ્રકારની એકતા, અને તે થવાને આપણે મથવાનું છે. આધ્યાત્મિક પ્રકારની એકતા સાધનાનાં ક્ષેત્રમાં ભાવાત્મક અને જ્ઞાનની દશા પરત્વેની પ્રેરણા અને મદદ મેળવી આપવામાં યોગ્યતા સંપડાવનારી છે. આ હકીકત જે ખરેખરા અનુભવી છે, તેમને અનુભવમાં પ્રગટેલી છે. તેટલા માટે તમે આવાં હૃદય હૃદયનું જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનાં તાદાત્મ્ય અને એકતા પ્રગટાવવાને હૃદયથી ભાવાત્મક રીતે મથ્યા કરવાનું કરો, તો તે મને ઘણું ઘણું ગમે. તેમ થાય તો સદ્ગુરુ મદદ કરી શકે છે. બાકી, આપણે એકબીજાના જેવું થવાનું નથી. આપણે તો પ્રભુના જેવું થવાનું છે. પ્રભુની જે સગુણ ભાવના છે, તેની ધારણા પ્રમાણે આપણા જીવનનો વિકાસ કરવાનો છે.

શ્રદ્ધા વધતાં વધતાં નિશ્ચિતપણે કાર્યરત થવાય

સાધનાનાં ક્ષેત્રમાં જીવનહેતુને ફળાવવાને અર્થે ભાવનાનો જે એકધારો અભ્યાસ પ્રગટ્યા કરે છે, તેથી કરીને જે શ્રદ્ધા એકનિષ્ઠામાંથી શક્તિસ્વરૂપે પ્રગટે છે, તે કંઈ બધું એકદમ ઓચિંતું બની જતું નથી. મારી તે જાતની શ્રદ્ધા આપોઆપ કટકે કટકે કેવી રીતે વધતી આવેલી છે, એનું આબેહૂબ ચિત્ર હૃદયમાં મને બેસે છે. ભાષામાં તેને સમજાવી શકતો નથી. અને કદાચ સમજાવવાનો પ્રયત્ન થઈ શકે તોપણ તે તમને સમજાઈ જાય તેવું પણ ના બને. પ્રભુકૃપાથી મારો માર્ગ તો ખુલ્લો છે, દીવા જેવો છે. શું થશે, કેમ કરવું છે, એવી પ્રશ્નમાળા નથી. જે કામ કરવાનું આવેલું છે, તે કર્યા જ કરવામાં પૂરેપૂરો

જે પોતે મશગૂલ રહે છે, તેવો જીવાત્મા તે કાર્ય પરત્વેની ગૂંચ, મુશ્કેલી આદિને ઉકેલવાની શક્તિ તે કાર્યના કાર્યરત-પણામાંથી મેળવી શકે છે. આ તો ઘણા જીવના અનુભવની હકીકત છે. જે લોકોને આ માર્ગમાં અનેક પ્રકારનાં સંશયો અને શંકાકુશંકાઓ પ્રવર્તે છે, તે ખરી રીતે તો સાધનાનાં ક્ષેત્રમાં પૂરેપૂરા સાચેસાચા મશગૂલ થઈ ગયેલા અને ખૂંપી ગયેલા હોતા નથી. કર્મ કરવામાંથી કર્મ કરવાની આવડત પણ પ્રગટે છે. એટલે સાચી હકીકત તો એ છે, કે આપણે જે કરવાનું છે, તે કરતા થઈ જવાનું છે, પરંતુ તે ગમે તેમ કરવાનું નથી. સાધનાના ભાવમાં વ્યવસ્થિતિ પ્રગટતી હોય છે.

સાધકે પોતાની પ્રકૃતિ કે સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તવાનું નથી, અને તેવી જીવપ્રકારની ટેવથી જેમ વહેલી મુક્તિ મળે તેમ તેણે સમજી સમજીને વર્તવાનું છે. જીવદશામાંના વહેવારદંષ્ટિએ યોગ્ય વર્તણૂક કે વર્તન સાધનાને પ્રેરક નીવડે એવું પણ નથી હોતું. એટલે સાચી રીતે તો આપણા જીવદશાનાં એવા યોગ્ય વર્તન કરતાં રોજિંદા સકળ પ્રકારનાં કર્મવહેવારમાં ભાવને વિશેષ ને વિશેષ મહત્ત્વ આપતા રહીએ, તો સાધનામાં તેજસ્વિતા પ્રગટી શકે છે. સાધકને માટે ભાવ એ જ મહત્ત્વનો છે. એ જો ખરેખરો ચેતનવંતો ભાવ પ્રગટેલો રહ્યા કરે તો કર્મ પણ યોગ્ય પ્રકારે થયા કરવાનાં છે. કર્મ યોગ્ય પ્રકારનાં થયા કરે અને તેમાં વ્યવસ્થા પ્રગટે તેના ઉપર ઝોક અને મહત્ત્વ ના આપતાં કર્મ કરતાં કરતાં મનમાંનો ભાવ આપણી સાધનાને અનુકૂળ અંતર્ગતપણે વહ્યા કરે તેને મહત્ત્વ આપ્યા કરવાનું છે. ભાવને મહત્ત્વ આપી તે પ્રમાણે થતાં કર્મમાં યદ્વાતદ્વાપણું પ્રગટે છે એવી માન્યતા એ એક ભ્રમ છે. મેં પોતે જીવનમાં આ

પ્રમાણે આચરેલું છે. મારી સાથે કર્મ કરનારા કર્મસાથીઓને પૂછીને તેની ખાતરી થઈ શકે છે. કર્મ કરવાની કુશળતા એકાગ્રતામાંથી પ્રગટે છે. ભાવને મહત્ત્વ આપવા જતાં કર્મ તરફનું લક્ષ તૂટી જાય છે, એ અનુભવની હકીકત નથી. આપણી અધૂરી સમજણથી આપણે તેવું માની લઈએ તો તેથી કંઈ તે સાચી હકીકત બની જતી નથી. અરે ! ભાઈ, પ્રયોગ કરીને તો જુઓ ! પછી માનવાનું રાખો. અને પ્રયોગ કર્યા વિના અને તેમાં લગાતાર થયા વિના પ્રકૃતિ અને સ્વભાવનું બળવાળું ધકેલતું જોશ કંઈ રીતે મોળું પડી શકવાનું છે ? પરસ્પર વિરોધી વિચારોનું જોશનું શું કરવા ઘમસાણ થવા દો છો ? કૃપા કરીને હેતુનું લક્ષ તો ધારણ કરો ! ભાવનાનું જેમ જેમ એકધારું વહેવાનું બન્યા કરે છે, તેમ તેમ તેમાંથી સૂઝ પણ પ્રગટતી રહે છે. અને ખરેખર આપણને તે સાચી રીતે દોરવી પણ શકે છે અને આગળનું પ્રેરાવી પણ શકે છે. ભાવ કેળવાઈને એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થતો જાય છે, તેનું પ્રત્યક્ષ લક્ષણ વૃત્તિઓ શમતી અને ઠરતી હોય છે તે છે. અને તેવું બધું તો આપણા પોતાના ઉપર આધાર રાખે છે.

‘ગુરુડમ’ના ભય

‘ગુરુડમ’ના ભય કંઈ ઓછા નથી. અને ‘ગુરુડમ’ને તો કદી પણ સ્થાન આપવાનું હોતું નથી. ‘ગુરુડમ’ની વૃત્તિ એ તો નકારાત્મક છે. માટે, પ્રેમભાવે મિત્રતા જ રાખો, ગુરુભાવ ના રાખશો અને એ ભાવમાં પણ ક્યાં ક્યાં શ છે તે પણ તમને બતાવી શકું, પણ મારે એ ચૂંથાણાંમાં પડવું નથી. જો આપણામાં સાચેસાચો પ્રેમભાવ હશે તો આપણી પ્રગતિ ઉત્તરોત્તર થયા કરશે તેમાં તો લવલેશ શંકાને સ્થાન નથી, પરંતુ આપણે આપણું

પોતાનું બધું જોઈ વિચારીને કરતા રહેવાનો ખાસ જાગ્રતિપૂર્વકનો અભ્યાસ પાડજો. કશુંયે અંધશ્રદ્ધાથી ના કરશો. ભલે જહન્નમની ખાડીમાં જવાતું હોય તો જવું, પણ અંધશ્રદ્ધાથી સ્વર્ગ મળતું હોય તોપણ આપણે ત્યાં નથી જવું અને નથી લેવું. એટલે આપણે એ રીતે પણ હજી વિચારી લેવાનું છે.

સાધનાનાં ક્ષેત્રમાં જેમ થઈ આવે તેમ વર્તવાથી ઊલટી આપણી શક્તિ વેડફાઈ જાય છે અને હાથમાં આવેલો હીરો ગુમાવી બેસીએ છીએ. આ માર્ગમાં અત્યંત ખામોશી પકડીને ઘણી ઘણી ધીરજ રાખવાની પણ જરૂર હોય છે.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૧૫-૧૨-૧૯૩૯

આમાં કોઈ હારતું નથી

આ માર્ગમાં કોઈને પણ શરમાવાપણું કે પરાજય પામવાપણું નથી. જો આપણે સાચી રીતે ભાવનાથી અને પ્રમાણિકપણે વફાદારીથી રહેતા હોઈએ તો. આપણા બધાંમાં પ્રભુની ચેતનશક્તિ છે, પરંતુ તે જીવપ્રકારના પટમાં વહેતી હોવાથી અને તે રીતે તેનું વ્યક્ત થવાપણું બનતું હોવાથી આપણને તેનું ભાન થતું નથી. આપણે સંપૂર્ણપણે જીવદશાવાળા હોવાથી જીવદશા પ્રમાણેનું જેનું તેનું આપણને દર્શન થયાં કરે છે. એટલે જીવદશાનું આવરણ તોડીએ અથવા તૂટે કે તૂટી જાય ત્યારે મૂળ જે અસલ ચેતન છે, તે પોતાના સ્વતંત્ર પટમાં વ્યક્ત થયા કરશે. અત્યાર સુધી તો તે જીવદશાના પટમાં વહ્યા કરતું હતું. આપણે જીવદશામાં હોવાથી આપણને આપણી જીવદશાનું પણ હજી જીવતુંજાગતું સાચું ભાન પ્રગટ્યું નથી, તે જો પ્રગટે તો આપણને જાગી જતાં વાર પણ લાગતી નથી. એટલે આમાં તો કોણે કોનાથી પરાજિત થવાનું છે ?

સૂક્ષ્મ આત્મનિરીક્ષણની અને પુરુષાર્થની જરૂર

તમને જે મિત્ર-શિષ્યભાવની પરંપરા જાગી તે બાબત પણ મેં લખી દીધું છે. એટલે નાહક ફરીથી લખતો નથી. ગુરુભાવમાં તમને નિરાશા મળવા સંભવ ખરો. આપણે ઈચ્છતા હોઈએ તેવી રીતે તેટલી ગતિ ના પણ કરાવી શકું અને તમને એવું થાય એના કરતાં તો મિત્રભાવ સારો છે. સૌ સૌના આપબળે કમાઈને ખાઈએ તે સારું છે. તમને કદી એમ તો ના થાય કે મેં પ્રગતિમાં જોઈએ તેટલો સાથ, ત્યાગ, મદદ ના આપ્યાં ! તમારા તા. ૧૧-૧૨-૧૯૩૯ના પત્રમાં પણ તમારું વ્યક્ત થવાપણું તે બાજું ઢળેલું જણાય છે. આપણે આપણાથી પૂરેપૂરા તટસ્થ અને અનાસક્ત રહીને જે તે કંઈ અવલોકન કરવાને જ્ઞાનભાવે સાચી રીતે મથવાનું જણાવેલું છે. છતાં એવી રીતે યોગ્ય રીતનું વર્તવાનું ના બની શકતું હોય એથી કરીને જે તે બધી મોકાણ પ્રવર્તે છે. મને પોતાને તમારી પ્રગતિને માટે ઉત્સાહ જો ના હોત તો તમને આવા પ્રકારના પ્રયોગ કરાવવાની શરૂઆત જ શા માટે કરાવત ? આપણને કેટકેટલાં પ્રત્યક્ષ પુરાવા, સાબિતી આ બાબતનાં મળી ચૂક્યાં છે ! છતાં આપણા મનને આવી વૃત્તિ રહ્યા કરતી હોય, તો આપણે ઊંડા ઊતરીને આપણા સ્વભાવને તપાસવો ના જોઈએ ? આપણે એવી રીતે જોવું કે જે જોવામાંથી આપણને યોગ્ય શિક્ષણ મળ્યા કરે, એવો અભ્યાસ રોજિંદા વહેવારમાં પાડવા કરવામાં, તેવું જ સાંભળવામાં અને તેવું જ પ્રત્યેક ઈન્દ્રિયની બાબતમાં આપણે કરવાનું છે. જેમ કોઈ હોશિયાર વગાડનારને કે પ્રવીણ ગાનારને જરાક સૂર બેસૂરો થતાં સફાળી ખબર પડી જાય છે, તેમ આપણને ક્યાંક ભાવની ધૂનથી જરાક પણ ભિન્ન થવાતાં એકદમ આંચકો લાગી જવો જોઈશે. એ રીતનો અનુભવ જો થાય, તો આપણે ભાવની

ધૂનમાં રહ્યા કરી છીએ તે હકીકત સાચી છે એમ સમજજો. જબરજસ્ત જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકના એકધારા પ્રચંડ પુરુષાર્થ વિના કાયામાયાનાં આવરણોથી મુક્ત થવું, તે માની લઈએ છીએ એટલું સહેલું નથી. આપણે એ પરત્વેનો જીવતોજાગતો પ્રયત્ન કર્યા કરવો જ પડશે. અને જિજ્ઞાસાપૂર્વકનો જો તેવો એકધારો પ્રયત્ન કર્યા કરતા હોઈશું, તો એ આવરણોથી મુક્ત થવાય એ પણ ખરું છે. જે તે બધું પ્રભુમય છે, એ આત્યંતિક હકીકત સાચી છે. અને આપણી જીવદશામાંથી જીવદશાના વાતાવરણને પ્રભુમય કરતાં રહીશું તો તેવા પ્રકારના એકરતપણામાંથી વિશેષ ને વિશેષ તેમાં એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થવાયા કરાય છે અને એમ થતાં થતાં એમાંથી એનું હાઈ પકડાય છે. તેથી જ આ માર્ગે આંખો ઉઘાડી રાખીને ચાલવાનું કહેલું છે. સાધનાનો પ્રયોગ જ આંખો ઊઘડતી જવાનો છે. અને એમ અનુભવાય તો જ આપણે આગળ જતા જઈએ છીએ તેમ પ્રમાણવું.

સદ્ભાવ જ ધારવો

કોઈ પણ જાતની અન્યથાવૃત્તિ કોઈના ઉપર આવવા દેવી નહિ અને કરવી પણ નહિ, કારણ કે એમાં પોતાનું અહિત છે. ધારો કે આપણને તેમ થવાનું સાચું કારણ મળ્યું હોય તોપણ તેમ થવાથી તે અન્યથાવૃત્તિના તેવા સંસ્કાર આપણા પોતાનામાં પડવાના છે. એટલે આપણે પોતે થઈને આપણું પોતાનું અહિત કરી રહેલા છીએ, એવું સાધકને લાગવું જોઈએ. એટલે સાચી રીતે તો સાધનાના માર્ગમાં સર્વ પરત્વે કેમ કરીને કેવળ સદ્ભાવ કેળવાયા કરે તેના ઉપર વિશેષ ને વિશેષ મહત્ત્વ રાખવાનું છે. સાચી રીતે થતી જતી સાધનાના ભાવમાંથી તો સદ્ભાવ પ્રગટતો રહે છે. આ જીવ પરત્વે ઘણા ઘણાના અન્યાય પ્રવર્તેલા છે. તેમ

છતાં તે તે સર્વ પરત્વે પ્રભુકૃપાથી એકલો સદ્ભાવ દાખવેલો છે. આગળ ઉપર કોઈ એક કાગળમાં લખેલું છે, કે હરિજન સેવક સંઘમાં કામ કરતી વખતે તેના ત્યાગની અને તેની સ્થિતિની કોઈને સમજણ કે કદર ન હતી, તેમ છતાં તે તે બધા પરત્વે કદી ઓછું આવ્યું નથી અને એકમાત્ર સદ્ભાવ દાખવ્યા કર્યો છે. શ્રી પરીક્ષિતભાઈની તો આ જીવે સેવા પણ કરી છે. તેઓ જમતા હોય ત્યારે તેમની સાથે બેસતો, તેમની પથારી કરી આપતો, માંદેસાજે તેમના શરીરની સેવા કરતો, તેમનો ઓરડો પણ વાળતો અને પાણીની ગોળી પણ ભરતો. મારું કહેવાનું તાત્પર્ય તો એ છે, કે ખરેખરી રીતે જ્યારે જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક સાધના થયા કરતી હોય છે, ત્યારે તેમાંથી સદ્ભાવ ફળ્યા કરતો હોય છે. એ હકીકત આપણા ધ્યાનમાં લાવવાને માટે આ બધું લખવું પડ્યું છે. સાધનાના ભાવ વિનાનું કંઈક પણ આડફંટે જવાનું પ્રગટ્યું તો તેથી કરીને પ્રગટેલા વેગમાં એટલો મોટો ખચકો અને આંચકો આવે છે, કે તેની અસર મન ઉપર પણ ઊંધી થાય છે. અને એથી કરીને જે પીછેહઠ થાય છે, તે આપણી સમજણમાં હાલમાં ઊતરી શકવાનું નથી.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૧૬-૨-૧૯૩૯

આપણા ભાવથી વિસંવાદી વૃત્તિઓ ખસેડો

જે વિચાર કે ભાવ આપણી ધારણામાં પ્રગટાવ્યો હોય તેને અનુરૂપ રહેવાનો સતત જાગ્રત આપણો પ્રયત્ન રહેલો હોવો જોઈશે. એનાથી ઊતરતું કશું ના વિચારાય કે ના કલ્પાય. એવો ભાવ આપણે ધારણામાં રાખવાનું કરતાં પહેલાં જે આપણે વિચારવું હોય તે વિચારી લેવું. અને અમુક ભાવનો જો નિર્ણય કરીએ તો તેમાં પછી સગડગની વૃત્તિ ના પેસી જાય તેનું તો

જાગ્રત ભાન રાખવું પડશે. આવી રીતે દરેક ક્રિયા સાથે આપણે સતત જાગ્રત ખ્યાલ રાખવો પડશે, નહિતર તો આપણે આપણા સ્વભાવ પ્રમાણે આમતેમ અથડાયા કરીશું. જે વિચાર કે ભાવ આપણે રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય તેમાં જે જે inconsistencies એનાથી બેસૂરી વૃત્તિઓ કે વિસંગતતા પ્રગટતી હોય તો ત્યારે આપણે થોભવું અને આપણે પોતાને બરાબર તપાસવું. જે ભાવ દઢાવવાનો આપણે નિશ્ચય કર્યો હોય તે નિર્ણયને મદદ કરે એવું જે જે વિચારવાનું થાય એ તો જાણે ઉત્તમ, પરંતુ જે આડુંઅવળું પ્રગટે ત્યારે આપણે તેના પ્રવાહમાં તો તણાઈ જવું ના ઘટે. માટે, કૃપા કરીને સજાગપણું કેળવજો. ભાવની સાથે બંધબેસતી, સુસંવાદી ના હોય એવી inconsistenciesને (બેસૂરી કે વિસંગત વૃત્તિને) ખસેડી નાખવાનું જો નહિ કરીએ તો ત્યાં સુધી આપણે જે ભાવ કેળવવો છે અને જે ભાવની ધારણા રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, તેના જોશમાં ખામી આવ્યા કરશે. અને તેવા જોશમાં એવો ખચકો પ્રગટતાં તેમાં આંચકો પ્રગટે છે. અને એવો આંચકો પ્રગટતાં ધડાકો થાય છે અને પેલા જોશને તે તોડી નાખે છે. જેમ કે એક ચક્કર ગોળ ફર્યા કરતું હોય અને વચ્ચે ખીલો આવ્યા કરતો હોય, તે અથડાયા કરે અને ઘર્ષણ ઉપજાવ્યા કરે અને કર્કશ અવાજ પણ કરે, જે આપણને ઘણું સાલે અને એવો ઘસારો ઉત્પન્ન કરીને કદીક કદીક તો પેલા ચક્કરને તે તોડી પણ નાખશે, કારણ કે ગતિને લીધે થોડીક પણ અડચણનું અથડાવાનું બનવાથી અને તેનું ઘર્ષણ થવાથી અને તે અડચણ સજ્જડ બેસાડેલી ખીલીની માફક ચોંટેલી બની જાય છે તેથી ત્યારે, ખીલી જેમ ચક્કરને પણ

નુકસાન પહોંચાડી શકે છે, તેમ તેવી અડચણ ભાવનાને ધોકારૂપ થાય છે, તે નક્કી જાણશો.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૧૭-૧૨-૧૯૩૯

લેખકની પત્રલેખનની રીત

પ્રભુકૃપાથી જ્ઞાનપૂર્વકનું મારું તો એક એવું આચરણ છે, કે જ્યારે જ્યારે કોઈને પત્ર લખું છું, ત્યારે ત્યારે તે વ્યક્તિ સાથે એકભાવથી પ્રગટીને કાગળ લખું છું. તે રીત તમારી સાથે પણ હોય છે. તેવી જ રીતે જ્યારે જ્યારે કોઈનું સ્મરણ પ્રગટે, ત્યારે ત્યારે તે સ્મરણમાં પણ તેવું પ્રગટીને તે સ્મરણને પ્રાર્થનાભાવે પ્રભુનાં ચરણકમળમાં પ્રેમથી સમર્પણ કરી દઉં છું.

એક ચેતવનારો પ્રસંગ

સાધનાનાં ક્ષેત્રમાં આપણે જો ખરેખરી રીતે હૃદયથી ભાવમાં પ્રગટવાનું કર્યા કરતા હોઈએ છીએ અને એવી દશા જ્યારે પ્રગટેલી હોય છે અને તેમાં કંઈ અડચણ આવે છે, ત્યારે તેથી કરીને ભાવનાની દશામાં નરમપણું આવે છે, તેનો મને અનુભવ છે. સને ૧૯૩૨ની સાલમાં જેલમાંથી છૂટીને આવ્યો, ત્યારે મુંબઈમાં આવતાં પૂજ્ય ઠક્કરબાપા પોતે ત્યાં હતા. એટલે તેમને પ્રણામ કરવા અને મળવા ગયો. એમણે હુકમ આપ્યો કે ‘હવે, તારે જેલમાં જવાનું નથી. તારે સંઘનું કામ કરવાનું છે.’ અને તેમાં મારા બાપુએ (લેખકના વડીલ સ્વજને) પણ સૂર પુરાવ્યો. તેમણે મને બાંદ્રામાં (મુંબઈ) સલાહ આપી કે ‘ઠક્કરબાપાની કહેવાની વાત સાચી છે અને તારે જેલમાં જવાનું નથી. મારી પણ તને એ સલાહ છે.’ એટલે આપણે તો તેમ માન્યું. મંત્રીપદ ઉપર નિમાયો અને આશ્રમનો કારભાર હાથમાં આવ્યો, ત્યારે તે વખતની મંડળની બધી સંસ્થાઓની દેખરેખ, આશ્રમનું

સંચાલન, બીજા આશ્રમોની દેખરેખ, તથા નવસારી આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓની જવાબદારી, તેમનામાં પ્રગટેલી ગેરશિસ્ત અને ગેરવર્તણૂક પ્રત્યક્ષ જોવાથી તેમના પરત્વેની મનમાં પ્રગટેલી રચનાત્મક જવાબદારીનું ભાન, તથા આશ્રમમાં સવિનયભંગને લીધે બીજા કાર્યકર્તાઓ આવેજાય અને એને લીધે આશ્રમનો એ રીતે ઉપયોગ ના થવો જોઈએ એવી મારી સમજણ, આશ્રમની પાસે જ આશ્રમની પ્રવૃત્તિની સતત દેખભાળ કરવાને પોલીસની ચોકી વગેરે વગેરેને લીધે મારી સાધનાના ભાવનાના પ્રવાહની દિશા કંઈક નરમ થયેલી, ત્યારે જે અથડામણ જાગેલી ત્યારે મને પાછા આ ભાવમાં સતત પ્રગટેલા રહેવાને માટે પ્રભુકૃપાથી પ્રેરણા મળેલી છે. તે પછી પેલું બધું કામ ગૌણ થઈ ગયેલું.

ઘણી વાર એમ બને છે, કે અંદર સમજાતું હોય પણ પૂરું વ્યક્ત થઈ શકતું ના હોય, છતાં એમાંથી નવું સમજાય છે, નવું અનુભવાય છે અને નવું બળ મળતું હોય છે. સદ્ગુરુ પરત્વે હૃદયમાં પ્રગટેલો જીવતોજાગતો સદ્ભાવ એ આપણને પ્રેરણા આપ્યા વિના રહી શકતો નથી અને જગાડ્યા વિના રહી શકતો નથી એવો મારો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. તે અનુભવને તમે જાણો છો. એટલે એનું પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર નથી. એટલે જો આપણે ધારેલા, ઈચ્છેલા ભાવમાં સંપૂર્ણપણે સાચા હોઈશું, તો બીજા સાચા છે કે નહિ તેની આપણને ઝાઝી પરવા પ્રગટવાની નથી, તે જાણશો.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૧૭-૧૨-૧૯૩૯

મૌન અને એકાગ્રતા

મૌન તો જેટલું આપણે પાળી શકીએ તેટલું જરૂરનું છે. અને તે બાબતમાં આગળ હું લખી પણ ગયો છું. જેટલું ઓછું બોલી

શકવાનું કરીએ એટલું વધારે સારું. સાધનાના સમયમાં એ ઘણું જરૂરી છે. એક તો એટલી વ્યર્થ જતી શક્તિ બચે છે અને મનની ગતિને તે ખલેલ પાડતું હોય છે તે વળી જુદું. ના છૂટકે બોલવું પડે તે જુદી વાત. જેવું વાણીનું મૌન તેવું જ પ્રત્યેક ઈન્દ્રિયનું મૌન. આપણે અંતર્મુખ થવાના પ્રયત્નો આદરીએ છીએ અને તેમાં જ્યારે એકાગ્રપણું પ્રગટે છે, ત્યારે તે એકાગ્રતાનો પણ એક પ્રકારનો આનંદ હોય છે. કંઈ પણ કશામાં પ્રગટેલી એકાગ્રતામાંથી ભાવ અને આનંદ પ્રગટે છે. આ અનુભવની હકીકત છે. એટલે જેમ જેમ એકાગ્રતા કેળવાતી જાય, તેમ તેમ ભાવ વધારે ને વધારે ખીલતો જાય છે, પણ એવી એકાગ્રતા પ્રગટે છે કે નહિ તેના તરફ પણ કોણ લક્ષ આપે છે ! જેમ જેમ સાધનાની ભાવનામાં એકાગ્રતા પ્રગટે છે, તેમ તેમ એ એકાગ્રતામાંથી ગુણ અને શક્તિનું ભાન પ્રગટે છે, અને કેમ યોગ્ય વર્તવું તેની પણ સૂઝ પ્રગટે છે, કારણ કે ગમે તેમ આડુંઅવળું થવાથી તો ભાવમાં વિક્ષેપ પડે છે અને ભાવમાં વિક્ષેપ પડે તો તેથી એકાગ્રતા તૂટે છે. સાધકને તેવી એકાગ્રતા તૂટે તે પાલવતું હોતું નથી. તેથી, તેને જીવતી રાખવાને અને અખંડ રાખવાને તે જેમ જેમ ઉત્કટ ને ઉત્કટ ભાવથી વર્તતો જાય છે, તેમ તેમ એવી યોગ્ય વિવેકશક્તિ પણ આપણામાં ખીલતી અને કેળવાતી જતી અનુભવાય છે. અને આવી એકાગ્રતાનો લહાવો અને અનુભવ લેવાને બદલે આપણે તો ક્યાંક અથડાઈએ છીએ. એટલે આપણે જો આપણાં કામમાં બરાબર ભાવનાથી મચી પડવું હોય અને તે પરત્વે સાચી દિલ્લગી હોય તો આમથી તેમ અથડાયે પત્તો ખાવાનો છે ? સાધનાનાં કામમાં ઉપર-છલ્લાપણું નહિ ચાલી શકે. આપણે આપણી વૃત્તિનું ખરેખરી રીતે પૃથક્કરણ કરવું જ જોઈએ.

પ્રાર્થના અને આંતરનિરીક્ષણ તો કરજો જ

મુસાફરીમાં ધ્યાનમાં બેસશો નહિ. મુંબઈમાં જો શાંતિ હોય તો બેસજો અને જો ઝાઝું રહેવાનું ના હોય તો બેસવું ઠીક નહિ. એની તો સળંગ દીપમાળા ચાલતી હોય તે વધારે ઠીક. મુસાફરીમાં હોવ, મુંબઈમાં હોવ કે ગમે તે ઠેકાણે હોવ ત્યારે સ્મરણભાવની ધારણા તથા આગળ લખી જણાવી છે તેમ પ્રત્યેક ક્રિયા વખતની પ્રાર્થના તથા જુદા જુદા ભાવનાં પ્રસંગો, સંબંધો, દશ્યો વગેરેના આવિર્ભાવ સમયે તેને તેને અનુકૂળ એવી ભાવનાપૂર્વક પ્રાર્થના કરવાનું ચૂકશો નહિ. ખંતથી સતત મંડ્યા રહેજો. પોતાની અંદરનું જોયા કરજો. જ્યાં એને ઠીક કરવા જેવું લાગે ત્યાં ઠીક કરજો અને ડામવા જેવું લાગે ત્યાં તે પણ કરવા ચૂકશો નહિ.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૧૯-૧૨-૧૯૩૯

આમરણ પ્રતિજ્ઞા

આપણા ભાવમાંથી ચ્યુત થવાનાં ગમે તેવાં અને ગમે તેટલાં કારણો મળે, ગમે તેવા સંજોગો ઊભા થાય, તોપણ આપણે સ્થિર ભાવે ત્યાં અડગ રહ્યા કરવાનું છે. પૂજ્ય ગાંધીજીએ કહેલું કે ‘અમે શાંત બેસીશું નહિ અને તમને (બ્રિટિશ સરકારને) બેસવા દઈશું નહિ, -જ્યાં સુધી સ્વરાજ્ય ના મળે ત્યાં સુધી.’ તેમ આપણે પણ પ્રતિજ્ઞા લેવી પડશે કે:-

જંપીશ ના, ઠરીશ ના, ન રહીશ બેસી,
ઉઘોગ સર્વ મુજથી બનતા કરીશ,
હું લોહીનું સઘળું મારું કરીશ પાણી,
કોટિ ઉપાયથી કૃપા પણ મેળવીશ.

અને એવી રીતે નિશ્ચયપૂર્વક આપણે પંથે ધપ્યા કરવાનું છે.

આવું દર્દ, આવી આગ તમારા દિલમાં ભડભડાટ બળે એવી શ્રીપ્રભુને ચરણે પ્રાર્થના છે, કેમ કે No half-measures will do here-અધકચરા પ્રયત્નોથી આમાં ફવાશે નહિ.

પરિપુ સાથે ભયંકર યુદ્ધ

આવો દૃઢ નિશ્ચય આપણામાં પ્રગટવો એ પણ કંઈ સહેલી વાત નથી. તે એમ કંઈ ખાવાના ખેલ નથી કે ઝટ બની જાય, કે એમ ને એમ થઈ જાય. આપણી પ્રકૃતિના પ્રવાહોમાં કેટલું જબરજસ્ત બળ છે તેની હજી આપણને ઝાંખી પણ થઈ નથી. એ પ્રવાહોનું બળ તો જીવનસાધનામાં જેમ જેમ આગળ જવાતું જશે એટલે જેમ જેમ એ પ્રવાહો પોતાનું બધું બળ અજમાવી આપણા ઉપરનો અત્યાર સુધીનો તેમનો રહેલો કબજો ચાલુ રાખવાને તથા આપણને વશ કરવાને કડીતોડ મહેનત કરતા જશે તેમ તેમ તેનો વધારે ને વધારે સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપણને આવતો જશે. અત્યારે તમને ગમે તેટલું લખું તોપણ તમારા ખ્યાલમાં તે હકીકત આવવી અશક્ય છે. બુદ્ધ ભગવાન અને ઈસુ ખ્રિસ્ત શું ઓછા પ્રબળ આત્માઓ હતા ? પણ તેમને પણ એ ‘માર’ કે ‘સેતાન’ સામે કેવું ભયંકર યુદ્ધ ખેલવું પડ્યું હતું ! એનાં ગમે તેટલાં વર્ષાનો વાંચીએ પણ તેનું યથાયોગ્ય દર્શન તો પ્રત્યક્ષપણે આપણને જ્યારે એ શત્રુઓ પુરજોરથી હંફાવવા મથશે ત્યારે જ થઈ શકશે.

પ્રાર્થનાનું બ્રહ્માસ્ત્ર

ઘણી વાર આપણા જેવા આગળ તો એ શત્રુઓ ફાવી જાય છે અને વધારે મુશ્કેલ પરિસ્થિતિ તો એ છે, કે એ ફાવી ગયેલા હોય છે તેનું ભાન આપણને રહેતું નથી. અને ભાન જાગે છે ત્યારે પણ એક નિરાધાર, અસહાય, પંગુ જનની માફક,

કાબાઓએ જ્યારે અર્જુનને લૂંટી લીધો અને પાસે જ એનું સુવિખ્યાત ગાંડીવ ધનુષ્ય પડ્યું હતું, છતાં તે પણ કામ ના આવ્યું, ત્યારે જેવી દશા એના મનની થઈ હશે તેવી દશાના અનુભવો-એક નહિ પણ ઘણાય અનુભવો-આપણને થાય છે. આવે વખતે શું થાય ? પોતાનું બધું બળ અજમાવ્યા છતાં પોતાનું કશું ચાલતું નથી એનું ભાન થવું એ પણ એક દેખીતી રીતે અને આપણી નજરે દુર્ભાગ્યની હકીકત ભલે લાગે, પણ ખરી રીતે તે એક સદ્ભાગ્યની હકીકત છે. આપણું અહમ્ ત્યારે ભાંગીને ભૂકો થાય છે અને આપણને શ્રીભગવાનને આશ્રયે જવાનું દિલ થાય છે. અર્જુનને જેવો વિષાદ થયો હતો તેવો વિષાદ આપણને થતાં આપણને પણ શિષ્યસ્તેડહં શાધિ માં ત્વાં પ્રપન્નમ્ । એમ શ્રીભગવાનને ચરણકમળે નમ્રતાથી માથું ઝુકાવવાનું સૂઝે છે. એવી દશામાં આપણા સત્ત્વ કે સ્વત્ત્વમાંથી ચલાયમાન ના થવાય અને આપણાથી ડામાડોળ ના થવાય, હાલી ના ઉઠાય તે માટે બરા હૃદયના ઊંડાણમાંથી શ્રીભગવાનને ચરણે આર્તનાદથી ધા નાખવાનું દિલ થાય છે અને એમ વારંવાર થતાં થતાં આપણો એની જોડે (personal)-વ્યક્તિસ્વરૂપ સંબંધ જ્યારે થાય છે અને તે જ્યારે ઘનિષ્ઠ થાય છે, ત્યારે એ પ્રાર્થનાનાદ એ બરાબર સાંભળે છે પણ ખરો. માટે, પ્રાર્થના ફળતી ના લાગે તોપણ ચાલુ રાખવી. એક કવિ કહે છે તેમ 'More things are wrought by prayer than this world dreams of.' એ મુજબ જગતને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નથી એવું બધું પ્રાર્થનાથી સધાય છે. એટલે એવી આર્તનાદથી અને આર્દ્રતાભરી પ્રાર્થના થતાં પેલા શત્રુઓની હાર થાય છે અને આપણામાં શ્રીભગવાન કે આત્માનો પ્રકાશ વધુ તેજસ્વી થાય છે.

પણ ત્યારે કોઈ પૂછશે કે 'પ્રાર્થના તો નિયમિત રોજ કરું છું.

એવું કંઈક થતાં ‘હે ભગવાન’ કે ‘હે પ્રભુ’ એવા ઉદ્ગારો પણ નીકળી જાય છે અને ત્યારે તો એ કકળાટમાંથી પ્રાર્થના પણ કટી કટી થાય છે. તેમ છતાં કેમ આવું જીવપણું, આવું ડામાડોળપણું, આવી દ્વંદ્વની રમતમાં જ રમ્યા કરવાનું, આવું ખાડામાં પડી રહેવાનું બન્યા કરે છે ?’ આવું આપણને થાય છે ખરું, પણ અંતરને જરા વધારે ઊંડું તપાસીશું તો જણાશે કે હજી આપણું અહમ્ એટલું ભારે અને જબરું છે, કે સાચા નમ્રભાવે તેમ જ ખરેખરી અંતરતમ ઉત્કટ વેદનાથી પ્રેરાઈને ‘આર્તતા’ અને ‘પ્રેમાર્દ્રતા’ના સાચા અર્થમાં sincerity-હૃદયની નેકદિલી, આપણામાં હજી પ્રગટી નથી હોતી. આપણી પામરતા અને અસહાયતાનું ભાન પણ તેની યોગ્ય માત્રામાં થવું ઘણું દુર્લભ છે. એટલે પછી આપણામાં નમ્રતા ક્યાંથી હોય ? અને એ નમ્રતા ના હોય તો શરણાગતિ અથવા ‘ઈશ્વરપ્રણિધાન’ કે ‘પ્રપત્તિ’ ક્યાંથી હોય ? જ્યાં સુધી અર્જુનમાં પણ, ‘હું બરાબર નિર્ણય કરી શકું છું, મારામાં અતુલ શક્તિ છે’, એવું બધું ગુમાન રહ્યા કરતું હતું ત્યાં સુધી એ પણ શ્રીકૃષ્ણભગવાન વર્ષોથી એની પાસે જ હતા તેમ છતાં શ્રીકૃષ્ણને શરણે ક્યાં ગયો હતો ? એ તો કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં પોતે કિંકર્તવ્યમૂઢ થઈ ગયો, માર્ગ સૂઝ્યો નહિ ત્યારે આખરે શરણે ગયો અને વિશ્વરૂપદર્શન તથા ગીતામાં આપેલા સદુપદેશરૂપી અમરફળ પામ્યો.

એટલે આપણે પણ જરા આપણા અંતરમાં ઊંડું ડોકિયું કરો. આપણે કરી કરીને શું કરી શકવાનાં છીએ ? અને જે કંઈ કરી શકીએ છીએ એમ આપણને લાગે છે તે પણ એની જ ચેતનશક્તિ છેને ? અને તેવી એની હાલમા પ્રગટેલી ચેતનશક્તિથી પણ આપણાથી શું થાય છે ? જે એક જ કામ ખરી રીતે આપણે

કરવાનું છે તે થાય છે ખરું ? જે એક જ કામ ખરી રીતે આપણને આ જન્મ મળ્યો તેથી કરવાનું છે તે કરીએ છીએ, કરી શકીએ છીએ ખરા ? જે તત્ત્વ, કંઈ ભવિષ્યમાં બહારથી આવવાનું છે એવું નથી, પણ આપણામાં હંમેશાં છે જ એનો સાક્ષાત્કાર થઈ તેને આપણામાં પળેપળ અનુભવવાનું એટલે કે પ્રગટ કરવાનું છે એ પણ, એટલું પણ, આપણાથી નથી થઈ શકતું એ તમે નથી જોતા ? તો શું એ હકીકત આપણી પામરતાનાં દર્શન કરાવવાને પૂરતી નથી ? માટે, તે વસ્તુસ્થિતિ આપણે બરાબર સમજી જઈને એ સર્વશક્તિમાન પ્રભુની કૃપા આપણે યાચીએ, જે કંઈ યત્કિંચિત્ પણ બન્યું છે કે થયું છે તે એની કૃપાને લીધે જ થયું છે એમ સમજીએ અને અનુભવીએ. જ્યારે એ જ સર્વ કંઈનો કર્તા, હર્તા અને પાલનહાર છે, ત્યારે આપણો પુરુષાર્થ પણ એની કૃપાનું જ પરિણામ છે એમાં નવાઈ શી ? આ આટલી સીધીસાદી વાત આપણા અંતરમાં ઠસી જવી જોઈશે. ત્યારે પ્રાર્થના તે કંઈક યોગ્ય પ્રકારની પ્રાર્થના થશે અને ત્યારે આપણું ગાડું સરાણે ચડશે અને ચીલે ચીલે ચાલશે. બાકી તો અહંકારની ખાડમાં કે એની જાળમાં એવા તો સપડાઈ રહીશું કે આપણે ફસાયા છીએ એનું ભાન પણ આપણને નહિ જાગે અને મદમાતા ફૂલ્યાફાલ્યા આપણે ફરીશું, પણ ખરી રીતે તો આપણા પોતાના વિનાશને પંથે જતા હોઈશું કે એની એ દશામાં સબડ્યા કરીશું.

શ્રીભગવાન પોતાની અનંત અને સ્વયંભૂ, નિરાવલંબી, અહૈતુકી કૃપાને લીધે ત્યાંથી પણ આપણને એક દિવસ ઉઠાડશે તો ખરા, પણ એવી રીતે અહંકારમાં ફસાવું અને તેમાં પડી રહી કેટલીય જિંદગીને વ્યર્થ વહેવા દેવી એ આપણને પાલવશે ખરું ?

આવી રીતે પ્રાર્થનાભાવે નમ્રતાથી જીવન ગાળતાં ગાળતાં

એ પ્રભુની મહાન ગહન લીલાનાં દર્શન આપણા જીવનમાં મળતા પ્રસંગોમાંથી કરતાં શીખીએ, એવી દૃષ્ટિ આપણી રહ્યા કરે, એનો અભ્યાસ આપણને પડે તથા એ રીતે એનો ભાવ જીવનમાં પ્રત્યક્ષ કરતાં કરતાં જીવીએ તો પછી એની પાછળનું રહસ્ય પણ કોઈક ધન્ય પળે એકાએક ઝબકી જશે એમાં શંકાને સ્થાન નથી.

સદાય આનંદમાં રહ્યા કરવું. કોઈ પણ જાતની ઉદાસીનતાને આપણે મનમાં પેસવા દેવાની નથી તો ઘર કરવા દેવાની તો ક્યાંથી હોય ? આપણે જાતને પ્રસન્ન રાખીને વાતાવરણને પ્રસન્ન રાખ્યા કરવાનું છે. તેમાંથી પાછું આપણે પ્રસન્નતા અને શાંતિનું બળ મળશે.

આપણો પ્રત્યેક દિવસ એક નવા જ જીવનમાં, નવા જન્મ દિવસમાં તથા વધુ દિવ્યતામાં રૂપાંતર પામેલી ચેતનામાં પરિણમે એવી આપણી સ્થિતિ થાય અને એ સ્થિતિનો જ્ઞાનભાનપૂર્વક અનુભવ આપણને થયા કરે એ શ્રીભગવાનને ચરણકમળે પ્રાર્થના છે. એમ થયા જશે ત્યારે એમાંથી રસો વૈ સઃ એ વાક્યમાં જે રસનો નિર્દેશ છે, તે રસની નિષ્પત્તિ આપણામાં થવાની છે અને થયા કરવાની છે.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૨૦-૧૨-૧૯૩૯

એકાગ્રતાનાં પરિણામોની પરંપરા

પ્રત્યેક નાની નાની બાબતમાંથી પણ સાધનાના ભાવને વેગ મળે એવી દૃષ્ટિ અને સમજ તેમાં તેમાંથી મળી રહે ત્યારે સાધનાના ભાવમાં યોગ્ય એકાગ્રતા પ્રગટેલી છે એમ સમજવાનું છે. સાધનાની ભાવનામાં એકાગ્રતા પ્રગટે છે, ત્યારે અંતર્મુખતા કેળવાતી જતી અનુભવાય છે. ભાવમાંથી પ્રગટેલી એકાગ્રતા

આપણને બહિર્મુખ થવાતાં જાગ્રત કરાવે છે, કારણ કે ભાવનું સ્ખલન થતાં આપણે આંચકો અનુભવીએ છીએ અને તેને લીધે જાગ્રત થઈ જઈએ છીએ, પરંતુ જેને સાધના પરત્વેની ખરેખરી ગરજ પ્રગટેલી છે, તેને જ આમ થયેલો ખચકો અનુભવાય છે. બાકી, સાધનાના ભાવમાં પ્રગટેલી એકાગ્રતા આપણને વિશેષ ને વિશેષ એના તરફ વાળ્યા કરવાને પ્રયત્નવંત હોય છે અને તે સહજ પ્રયત્ન હોય છે. જેમ પાણી નીચાણ તરફ વહ્યા કરે તેમ. એવી એકાગ્રતામાંથી એક પ્રકારની ધૂન પ્રગટે છે અને એ ધૂનમાંથી લય પણ પ્રગટે છે. એવા પ્રગટેલા લયથી જ્ઞાનતંતુનું ઘણું સમારકામ પણ થતું હોય છે. જ્ઞાનતંતુમાં પ્રગટેલા એવા સમારકામના પ્રભાવને લીધે તેમાં એક પ્રકારનું **stability and balance** સ્થિરતા-સમાધાન અને સમતુલા પ્રગટે છે અને તે પણ અંતર્મુખતા રખાવવાને કારણભૂત નીવડતું હોય છે અને એવા પ્રકારના લયને કારણે મનાદિકરણમાં એક પ્રકારની સ્નિગ્ધતા અને મુગ્ધતા પણ પ્રગટેલી રહેતી હોય છે. તેથી કરીને પણ આપણી ગાડી પાટા ઉપરથી ઊતરી જતી નથી. એટલે આપણે એ ભાવને અનુરૂપ તથા સાથે સાથે જીવનમાં પ્રગટતી પ્રત્યેક યોગયોગ્ય ભાવનાને અનુરૂપ આપણે પ્રગટવું પડશે. નમ્રતાની ભૂમિકામાં જ આવો ભાવ ખીલી શકે છે. જ્યાં ખરેખરી સાચી નમ્રતા પ્રગટેલી નથી હોતી, ત્યાં એવો ભાવ પ્રવેશ પામી શકતો નથી, તો ત્યાં તે ઠરી કેવી રીતે શકે ? આવી રીતે ભાવમાં વધારે ને વધારે એકાગ્રતા પ્રગટતી જાય છે, એમ એવી એકાગ્રતા પ્રગટતાં જતાં જતાં જીવદશાની આપણી કોઈક વૃત્તિ ઉપર એવી કેળવાયેલી એકાગ્રતાને પરિણામે વિજય મેળવવાનું બને

છે. તેના પ્રભાવે કરીને જીવનમાં નવો ઉત્સાહ, નવું વાતાવરણ, નવી પ્રેરણા અને નવો જન્મ પ્રગટેલો અનુભવાય છે. તેથી કરીને જીવનમાં એક પ્રકારની ખબરદારી અને ખુમારી પ્રગટે છે. એ રીતે મળેલા આવા બળનો ઉપયોગ આપણે પાછો સાધનામાં જ સમજી સમજીને કરવાનો છે. નહિતર એ બધું પ્રગટીને કોઈ પ્રકારની ઊર્મિ ઉત્પન્ન કરાવીને આપણામાં અમુક પ્રકારનો સંતોષ પ્રગટાવીને તે ચાલ્યું જાય છે. અને પાછા આપણે અંધારામાં જ રહ્યા કરતા હોઈએ છીએ. તમને જે જે લખવાનું લાગે છે, તે બને તેટલું સ્પષ્ટ રીતે લખવાનું કરું છું. તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો તે કાગળ વાંચનાર ઉપર છોડું છું.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૨૧-૧૨-૧૯૩૯

સાચી નમ્રતા રાખવી

આપણે આપણા પોતાને માટે તો હૃદયની યોગ્ય પ્રાર્થના કરવાને પૂરા સમર્થ થયા નથી, ત્યાં બીજાને માટે તેમ કરવા વૃત્તિ કરવી એ મારે મન તો આડકંટે જવા જેવું છે. અહંકારથી પ્રેરિત થઈને ખોટી રીતે વૃત્તિને સંતોષવાની તે રીત છે. એ બાબતમાં આગળ તમને કાગળમાં લખ્યું પણ છે. કરુણાથી બીજાને માટે પ્રેરાઈ જવાનું બનતું હોય, તો આપણી જાત માટે જ પ્રથમ કરુણા કેમ નહિ? વળી, જે કોઈ પોતાના માટે ભાવથી યોગ્ય પ્રકારની પ્રાર્થના કરી શકતો નથી, તે બીજાને માટે શું કરી શકવાનો હતો? વળી, પેલાના કર્મધર્મ સંજોગે પ્રભુકૃપાથી તેવી પ્રાર્થના જો ફળી તો આપણું મન આપણને ફુલાવશે અને સાધનામાં આપણે ઠીક ઠીક આગળ છીએ એમ મનાવશે તે જુદું. માટે, તે જાતની પ્રવૃત્તિ તે અહંકારથી પ્રેરાયેલી ભ્રમણાત્મક પ્રવૃત્તિ છે.

પંદરસોળ વર્ષ સુધી આ જીવે કંઈ કશું કર્યું નથી અથવા એવી રીતે કર્યું હોય તો યાદ નથી. એટલું તો ગુપ્ત ભગવાનની કૃપાથી રહી શકાયું હતું કે નિકટમાં નિકટનું પણ કોઈ જાણી શક્યું ન હતું. એમાં ભારે સંયમ શક્તિની જરૂર છે. એટલે તેનો પણ વિકાસ થાય છે. આપણી જાત માટે જેટલું ઓછામાં ઓછું માનીએ એટલું ઉત્તમ છે. હજી તો લોક ઘણાં ઘણાં વખાણ કરનારા નીકળશે અને બધે સારું સારું સંભળાશે અને એમ લાગતાં આપણા મનમાં પણ સારું સારું લાગી આવશે. એવું મનમાં બનવું એ જ સાધનાનાં ક્ષેત્રમાં વિક્ષેપ કરનારું છે, તે નક્કી જાણશો. આવું આપણા મનમાં બનતું ઘણી વાર નિહાળ્યું છે. માટે, આપણે બધાંએ આવી બાબતમાં ઘણું ઘણું ચેતવાનું છે અને સાબદા રહેવાનું છે.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૨૨-૧૨-૧૯૩૯

ધ્યાનમાં બેસતાં પહેલાં જો વિચારો ખૂબ ઊભરાયા કરતા હોય ત્યારે તેવી વેળાએ એમ ને એમ તેમને રાખીને ધ્યાનમાં કદી પણ ના બેસવું. ‘તો વખત થઈ ગયો હોય તો શું કરવું?’ અરે, પણ ભાઈસાહેબ ! આપણે ધ્યાનમાં અમુક અમુક સમયે બેસવું છે એવો જો જાગ્રત ખ્યાલ નિશ્ચિતપણે રહ્યા કરતો હોય, તો તે સમય પહેલાં ચેતીને આપણે મનને શાંત પાડવાના જાગ્રત પ્રયત્ન કરવા જોઈએ. અને આવું કરનારને પોતાને તો તેની સમજણ પડે.

પોતાની ભૂમિકા ઉપર પ્રગતિનો આધાર

કોઈક વળી એમ પણ માને છે, કે કોઈ ગુરુ એવા હોય છે, કે શિષ્યની લાયકાત ના હોવા છતાં પોતાની શક્તિના પ્રભાવથી તેને સંપૂર્ણ બનાવી દે છે, પણ મારી સમજણ અને અનુભવની હકીકત એ બાબતમાં જુદા પ્રકારની છે. કાં તો ગુરુ ઉપરનાં શ્રદ્ધાવિશ્વાસ

અને ભાવ શિષ્યમાં જીવંત પ્રગટેલાં હોય, તો એમાંથી જ એક પ્રકારનું એકાગ્રતાનું જોશ પ્રગટે છે અને એવાં શ્રદ્ધાવિશ્વાસ અને ભાવનું પ્રેમભક્તિપૂર્વક અનુશીલન અને પરિશીલન તે કર્યા કરતો હોવાથી તેમાંથી એક પ્રકારની શક્તિ પ્રગટે છે, એવી શિષ્યની દશા પ્રગટેલી હોવાથી, સદ્ગુરુનો તેના પરત્વે પ્રગટેલો પ્રેમ અને તેના ઉપર તેનો ઊછળતો ઉમળકો તેને તેવા બનાવી દેવામાં પ્રેરણાત્મક અને મદદગાર નીવડી શકે છે અથવા તો શિષ્ય અંદરથી તો વધારે તેજસ્વી અને જ્વાળામુખી જેવી ધગધગતી તમન્નાવાળો હોય એટલે અંદરથી પાકી ગયેલી દશામાં હોય, તોપણ એમ બની જવા સંભવ છે. અને આ કામ ઝટ પૂરું થઈ ગયેલું હોય એટલે દુનિયાને એમાં કંઈક પ્રભાવ જણાય. બાકી, એમ એકદમ ‘ચડ ચૂલા ખીચડી ખાઉં’ બનવું સંભવિત નથી. સઘળો આધાર પોતાની સ્થિતિ ઉપર છે. અલબત્ત, એમાં બીજાની મદદ, પ્રેરણા, ભાવ વગેરે જીવંત ઉમેરો કરી શકે છે ખરાં. એકલા અથડાઈ મરીએ એના કરતાં કોઈ આંગળી ચીંધનાર હોય તો ફેર પડી શકે છે, પણ તેમાં પણ સદ્ગુરુ ઉપરની જીવંત શ્રદ્ધા જ એને દોરતી હોય છે. બાળકનામાં જ્યારે ચાલવાની એક નૈસર્ગિક urge-પ્રેરણાત્મક ગોદાટી પ્રગટેલી હોય છે ત્યારે તેની ચાલવાની શક્તિને જન્મ આપવામાં તેવું આંગળી પકડવાનું મદદરૂપ થઈ શકે છે. આ હકીકત પણ સમજવા જેવી છે. એટલે સાચી રીતે તો આપણામાં એવી urge પણ પ્રગટી ગયેલી હોવી જોઈશે.

પુરુષાર્થ સાથેની પ્રાર્થના

સાધનાકાળમાં જે પ્રકારની ગડમથલ થઈ છે, એ બધી ગડમથલને નિવારવાને પ્રભુકૃપાથી જે જે પુરુષાર્થ કરવાનું બન્યા કરતું, તેવો પુરુષાર્થ થતાં જતાં એની પ્રાર્થના પણ વારંવાર કર્યાં

કરવાનું બનતું. ખરેખરા દિલના પુરુષાર્થ વિનાની પ્રાર્થનાથી કશો અર્થ સરતો નથી. પ્રભુકૃપાથી સાચી દિશાનો પુરુષાર્થ થતો અને તેમ થતાં આપમેળે પ્રાર્થના કરવાનું દિલ, દિલમાં કંઈક કંઈક થતાં પ્રગટ્યા કરતું. તેવી પ્રાર્થના પદ્યમાં જે થયા કરેલી, તે તમને અવારનવાર મોકલું છું :-

(શિખરિણી)

ઉપાધિ હૈયે તો શૂળસમ મને લાગતી પ્રભુ !
પૂરો કંટાળી હું બહુ થઈ ગયો કાયર પ્રભુ !
કૃપાદષ્ટિ ફેંકી પ્રભુ, કરી છૂટો દે ગરીબને,
પ્રભુ, પાચે લાગી લળી લળી કહું બાપ, તુજને.

• • •

પ્રભુ, બુદ્ધિ મારી જડસમ વળી વક્રગતિ હું,
ન સારું કે ખોટું સમજી શકતો, છું મૂરખ હું,
પ્રભુ, છોરું તારું નકી અવળચંડું જ દીસતું,
છતાં રૂહેવા દેજે ઘરમહીં જ, હું બાપ, વીનવું.

• • •

પ્રભુ, મારા જેવો નફટ જગમાં કોઈ ન હશે,
હું તો તોયે પાચે વળગું, તરછોડો પ્રભુ, ભલે !
કદી એ વાતે મેં જરીય લલ્હું ના દુઃખ મન છે,
પ્રભુ, વાઘ્યો મારે હૃદય ઊલટો પ્રેમ તવ છે.

• • •

પ્રભુ, મૂર્ખો હું છું, મુજ હૃદય છે નિષ્કર બહુ,
પ્રભુ, એવો છું કે વશ થઈ જઉં મોહ થકી હું,
વળી અજ્ઞાની તે વીસરી તુજને હું જઉં બહુ,
મને શાને ભૂલે દીનજનતણો બંધુ થઈ તું ?

• • •

હવડ મંદિર

(જીવ જાણો રે ! જરમીત જુગદીશ વિના નવ સારી-એ
દયારામ કવિનો ઢાળ)

અરે ! પ્રભુજી હો, મંદિરિયું તારું આ હવડ શું બન્યું !

માલિક પરદેશે જઈ વસિયો,
વર્ષો વીતિયાં પણ નવ ફરિયો,

અરે ! ○

નોકરયાકર એદી બનિયા,
ખૂણેખાંચરે કચરા પડિયા.

અરે ! ○

નિશાથી મદોન્મત્ત થઈ નાચે,
મંદિર નિજનું હોય એમ રાચે.

અરે ! ○

બધો માલ રફેદફે શો કરતા !
સંભાળ જરી નવ તે લેતા.

અરે ! ○

જે તારું સ્વજન કૂહેવાયે છે,
મંદિરિયે તે તો ઊંઘે છે.

અરે ! ○

કોઈ જગાડનારું નવ મળતું,
તેથી મંદિર એવું રૂહેતું.

અરે ! ○

ઈશારો એક કરી દેજે,
સંદેશો દઈ કોઈ પાઠવજે.

અરે ! ○

કાકલૂદી

(તરણા ઓથે ડુંગર રે-એ ધીરા ભગતની કાફીનો ઢાળ)

તારે શરણ ઢખ્યો છું રે, શું હાથ ગ્રહે નવ રાંક ! પ્રભુ !
વીનવું છું કર જોડી રે, શેં હાથ ધરે તું કાન ! પ્રભુ !

તારે શરણ ○

કઈ વિધિએ પામું તવ કરુણા, સમજું ના એની દિલ રીત,
વિધિહીન દિલમાં સ્મરું ભાવેથી, કરજે દીનશું હરિ, તું પ્રીત.

કાંઈ બીજું નવ માગું રે, એટલો છે દાવો પ્રભુ !

તારે શરણ ○

નમી હરિ, હું કરું વિનંતી, પૂરો હારીને હામ છેક,
મંદમતિથી કંઈ નવ થાશે, આપનું ધાર્યું થાશે નેક.
રહું હું હરિ ! તુજ રાખ્યો રે, શિર પાડો તે સહું છું, પ્રભુ !

તારે શરણ ○

નરતું કોને હરિ કરે નહિ, નવ બને આ રંક જીવે કાંચ,
તોયે જીવને ભોગવવું પડતું, હરિ, ફૂલોને એ કિયે ન્યાય ?

કૃપા હરિ જ્યાં કરતા રે, કૃતિ માનું કુડી રૂડી, પ્રભુ !

તારે શરણ ○

કૃપાથી સમજું હૈયાનો કે, હશે દુર્બળ તે સંસ્કાર,
માર જ પડતો કૃતકર્મકેરો, હરિ વિણ કો ના હરનાર.

આપોને સૂહાય હવાં તો રે, રવડી મરું છું રાંક, પ્રભુ !

તારે શરણ ○

પાલવ પ્રેમે પકડી રહ્યો હું, કેમે નહિ તજું હું, તાત !
આયુ, જેમ નદીનીર, વહી જાતું, રહું મન ધારી ઉચાટ.

રુચે એવી કૃતિ કરાવી રે, ખોળે લેજે દીન, પ્રભુ !

તારે શરણ ○

માથું કૂટીને છાનો રડું હું, તપે ઉદ્વેગે હૈયાની કોર,
કરગરી વીનવું, કૃષ્ણ ! કૃપાનિધિ ! રડવું તે બાળકનું છે જોર.
હાવાં તો કૃપા તુંબિ રે, આપજે તરવા ઉદધિ, પ્રભુ !

તારે શરણ ઓ

• • •

મનને સદ્બોધ

(ગઝલ)

ન પરવા કોઈની કરજે, સદા નિઃસંગ રહી ફરજે,
ભરોસે ચિત્ત રાખીને મગન મનમાં થઈ રહેજે.

ભૂંડી વાણી કહેશે કો દિલે નવ લાવતો કાંઈ,
સહુને કાન તું દેજે દઈશ ના જીભ તું તારી.

મળી તક ના જવા દેજે, સહુના રાજમાં રહેજે,
હૃદયમાં નમ્રતા રાખી ખરી તું દીનતા ધરજે.

મૂરખનું ગમતું મન કરજે, નહિ શીખ દુષ્ટને દેજે,
ન કોનું મન, વચન, કર્મે કદી દિલને તું દૂભવજે.

રહેજે હાથ જોડીને સદા ગર્વાતણા સંગે,
રહેજે મૌન ક્લેશીથી ગુણે તુજ શત્રુને જીતજે.

જગતના સૌ પ્રપંચોમાં કદી દિલ ના કશું દેજે,
હરિના નામનું તર્પણ ઉમળકાથી દિલે કરજે.

ફિકરની ફાકી ફાકીને ફકીર થઈ નિત્ય તું ફરજે,
હરિના પ્રેમમાં રસબસ થઈ તલ્લીન દિલ ફરજે.

• • •

તા. ૨૭-૮-૧૯૩૩ની પહેલાં ચારપાંચ દિવસથી ખૂબ તાવથી શરીર પીડાતું હતું, તે વેળા લખાયેલી પ્રાર્થના :-

(ગઝલ)

(ઈતના તો કરના સ્વામી, જબ પ્રાણ તન સે નીકલે-એ રાગ)

તારે શરણ ઢળ્યો છું. મુજને ઉગારી લેજે.
પાપી હું જેવો કોઈ જગમાં હશે ન બીજો,
તારી કૃપાથી પ્રભુ, હું ઘરમાં વળ્યો છું પાછો.

તારે○

કુબુદ્ધિ ટાળી સઘળી સદ્બુદ્ધિ તાત, દેજે,
વિવેક, નમ્રતા ને વિનયે તું હૈયું ભરજે.

તારે○

સંસ્કાર જે પડેલા તે સર્વ ભૂસવાને,
વીનવું તને પ્રભુ, હું બળ તારું આપ મુજને.

તારે○

માથે મરણ ભમે છે પણ એક તે ન ભૂલું,
મારાથી તેથી ચેતી તુજને સ્મર્યા કરાજો !

તારે○

તમે એક સાધુની સાથે સંન્યાસી થઈ જવાને ઊપડેલા અને મરડાની બીમારીથી ખૂબ માંદા પડીને તદ્દન નિરાશ થઈને અજ્ઞેયવાદી agnostic થઈને શિરોહી પાછા ફરેલા, ત્યારે તા. ૨૭-૪-૧૯૩૩ના રોજ નીચેનું ભજન તમને લખી મોકલ્યું હતું, તે પાછું ફરીથી મોકલું છું :-

(નાથ ! કેસે ગજ કો બંધ દુણાયો-એ ઢાળ.)

હરિનો રસ ચાખે રે કોઈક દીવાના.

એ રસ ચટકાનો સૂહેજે અનુભવ જેણે કર્યો દિલ હોયે,
તે એક જાણે સંકટ ગિરિઓ કેવા આવે પથમાંહે.

હરિનો રસ○

ઉર, મન, ચિત ને પ્રાણની શ્રદ્ધાના, પાયાને મૂળથી ડગાવે,
એવી પળો જ્યારે આવે છે ત્યારે, ભલભલા સાન જ ખૂવે.

હરિનો રસ○

વૈરાગ્ય, વિશ્વાસ અદૃશ્ય થાયે, સત ને અસત ના જણાયે,
ક્ષણ વિવેકની ચુકાઈ જાયે, એવી આંધી પણ આવે.

હરિનો રસ○

એ રસનો સ્વાદ લેવા રે જાતાં, કોઈક પડે નવ ભૂલા,
બાકી બીજાં અડબડિયાં ને ગોથાં ખાતાં ખાતાં થાય લૂલા.

હરિનો રસ○

રણસંગ્રામે જીતવા શૂરા પરવરે હોંશ જ ધારી,
કેંક ઘવાયે, ને કેંક મરાયે વિરલા ટકે હઠ ધારી.

હરિનો રસ○

પ્રભુકૃપાથી ને ઉરશ્રદ્ધાએ ખંતે મથ્યા જે રૂહેશે,
એક દી રૂડો ભાળશે એવો રસમાં તરબોળ થાશે.

હરિનો રસ○

પ્રભુનો રસ ચાખે રે, કોક દીવાના,
હરિનો રસ ચાખે રે, કોક દીવાના.

પ્રેમ એટલે પ્રભુ

તમને મિત્રભાવ કાયમ રાખીને કહી શકું છું કે જીવનવિકાસના ધ્યેયની સિદ્ધિ જ્યાં જેટલી વહેલી પ્રાપ્ત થઈ શકતી હોય ત્યાં જવાની જરૂર મારી તો સંમતિ છે. પ્રેમ કોઈને રોકી રાખતો નથી. રાખે તો પ્રેમ એ પ્રેમ નથી. સ્વજનનું સત્પંથે પ્રયાણ થતું હોય એ જ પ્રેમનું તો કર્મ છે અને ધર્મ છે. તેમાં તો તે સદાય પ્રોત્સાહન આપે. પ્રેમ તો સદાય પ્રગતિ વાંછે અને કરાવે છે. પ્રેમની દુનિયા જ કોઈ અનોખી છે. પ્રેમનું આત્યંતિક સ્વરૂપ એ જ પ્રભુની ભાવના છે. એટલે જો હૃદય હૃદયની એકલી પ્રેમની ભાવના જ સંપૂર્ણપણે ખીલી અને વિકસી શકે તોપણ પ્રભુને મેળવી શકાય. એવા પ્રેમની સાધના કોઈ ભગીરથ પુરુષાર્થ અને સતત જાગ્રતિ અને ત્યાગયજ્ઞની અને બલિદાન સમર્પણની આપણી પાસે હૃદયના ઉમળકાભરી જીવંત પરંપરા માગી લે છે. એ આપતાં આપતાં હર્ષનાં અશ્રુઓની ધારાઓ પણ વહેવી જોઈશે. પ્રભુ, એવા અનુભવ પણ કોઈક વાર કરાવે છે ખરો.

જપયજ્ઞ

જપને યજ્ઞમાં ગણેલો છે. જપ એ પણ એક મોટામાં મોટું સહજ અને સરળ સાધન છે. સામાન્ય રીતે જપ ટૂંકામાં ટૂંકો હોવો જોઈએ. એ બોલવામાં ક્વિલષ્ટ નહિ પણ સરળ હોવો જોઈએ. હ્રસ્વ હોય તો ઉત્તમ. અને શબ્દના ત્રણ સ્થળ છે, નાભિ, કંઠ અને બ્રહ્મરંધ્ર. જપ એવો હોવો ઘટે કે એ ત્રણેને સ્પર્શી શકે. અને એકેક સ્થળ ઉપરથી જપના અમુક અમુક અક્ષરનું ભાવપૂર્વકનું હેતુની ધારણા સાથે ઉચ્ચારણ થાય અને તેવા જપની ધારણામાં સળંગતા પ્રગટે, તો તે સાધના અતિ

ઉત્તમ છે. જપને યજ્ઞ એટલા માટે કહ્યો છે, કે જપ કરતાં કરતાં ભગવાનને માટે એટલે કે આપણા ધ્યેયવિકાસની ભાવનાને મળવાને કાજે આપણને હોમાઈ જવાની થનગનાટી, દિલ્લગી પ્રગટવી જોઈશે. યજ્ઞમાં જે તે બધું હોમવાનું હોય છે. એટલે આપણે પણ જે જે કંઈ મનાદિકરણમાં ઊભળે તે તે બધું તે યજ્ઞમાં જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક હોમ્યા કરવાનું છે. અને તે તે સાથે પ્રાર્થના કર્યા કરવાની હોય છે. યજ્ઞ એટલે હોમતાં હોમતાં, હોમાતાં હોમાતાં, ધ્યેયને પામીએ અથવા તો ધ્યેયને પમાય તે. તે ત્યારે થઈ શકે કે જ્યારે એને અનુકૂળ પરિભૂમિકા, વાતાવરણ ઊભું કરી શકીએ. જ્યારે જપની સાથે ધારણામાં હૃદયનો ભાવ પ્રગટે છે અને એ ભાવનું સાતત્ય પ્રગટે છે, ત્યારે તે ભાવ દ્વારા જે પ્રકારનો રસ નીતરે છે, એ રસના પ્રભાવથી કરીને ધ્યાનમાં લગાતાર મશગૂલ, મગ્ન થઈ જવાય છે અને એમ કરતાં કરતાં ધ્યાનની પરાકાષ્ટાએ પહોંચાતું જવાય છે અને અંતે તો સત્યનાં જુદાં જુદાં પાસાંનાં દર્શન થતાં રહે છે.

આ યજ્ઞનું હુતદ્રવ્ય

જો આપણે ભગવાનને રસ્તે જવું હોય તો જીવપ્રકારની સકળ પ્રવૃત્તિઓ જે સદાય અહમ્પ્રેરિત હોય છે, તે બધીને અને મનાદિકરણના બધાય પ્રાકૃતિક ધર્મોને સમજી સમજીને ત્યજવાના રહે છે. આ કંઈ એકદમ બની જતું નથી. જો આપણને જીવનના ધ્યેય પરત્વે ગતિ કરવાનું સાચેસાચું દિલ પ્રગટ્યું હશે, તો આપણને તે પરત્વેની ગતિ પ્રગટીને તેને માટેનું કંઈક ને કંઈક કરવાનું સૂઝ્યાં કરશે. જ્યારે જ્યારે ખરેખરું કંઈક કશામાં દિલ પ્રગટે છે, ત્યારે ત્યારે આપણું દિલ તેને માટે જરૂર કંઈક ને કંઈક વિચારતું બની જાય છે અને તેનો ઉપાય પણ

સૂઝે છે અને દિલ પ્રગટેલું હોવાથી હૈયાગ્રિકલત અને સૂઝ પણ પ્રગટે છે. આ માર્ગે જવું હોય તો જીવપ્રકારની સકળ કામનાઓ, આશાઓ, ઈચ્છાઓ, તૃષ્ણાઓ, લોલુપતા, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર વગેરે વગેરે ઉમળકાભેર જીવનવિકાસના યજ્ઞમાં હોમ્યાં કરવાની તૈયારી આપણી પ્રગટવી જોઈશે. જો એ નહિ બની શકતું હોય તો એક તસુ પણ આપણાથી આગળ વધી શકાશે નહિ, તે નિશ્ચિત હકીકત છે.

બ્રહ્મચર્ય

વળી, આ માર્ગમાં બ્રહ્મચર્ય ઘણું ઘણું જરૂરનું છે. મનસા, વાચા અને કર્મણા તેનું જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક જીવંત પાલન થઈ શકે તો જ આ માર્ગનું કામ આગળ થઈ શકે તેવું છે. બ્રહ્મચર્યની પ્રયંડ જીવંત શક્તિ પ્રગટ્યા વિના ધારણામાં એટલું ચેતન કદી પ્રગટી શકતું નથી. આપણે જે મનાદિકરણના પ્રાકૃતિક ધર્મ મૂકવાના છે, તજવાના છે, તે કઈ શક્તિથી મૂકી શકવાના છીએ ? આપણે જીવદશાનાં પ્રાકૃતિક વલણોમાંથી મુક્તિ મેળવવી છે. એ મુક્તિ કંઈ બુદ્ધિની સમજણથી કે વિચારના બળથી કે નીતિ કે સદાચારના ધોરણ પ્રમાણે વર્તવાથી મેળવી શકાતી નથી. એને માટે તો બ્રહ્મચર્યનું પ્રેમભક્તિપૂર્વકનું અખંડ પાલન જરૂરનું છે, એટલું જ નહિ પણ તેમાંથી ઓજસ પ્રગટે અને ઊર્ધ્વરેતસ થવાયા વિના જીવદશાને ચેતનમાં પરિણમાવવી અશક્ય છે. આ હકીકત વિશેષ ને વિશેષ જીવનના સાધકે એકાગ્રતાપૂર્વક લક્ષમાં રાખવાની છે. આના ઉપર જેટલું વિશેષ મહત્ત્વ અને લક્ષ આપણું જઈ શકે તેટલું ધ્યેય પરત્વે તેજસ્વી તમન્ના પ્રગટવામાં પણ તે મદદગાર નીવડી શકે છે.

‘એક વર્ષમાં સ્વરાજ’

તમન્નાની ભાવનામાં તો માત્ર એક જ ખ્યાલ રહે છે, કે ક્યારે ધ્યેય સાથે એકતા અનુભવીએ ! તમન્નાની ઉચ્ચ કક્ષાની ભાવનામાં કોઈ પ્રકારના સળવળાટને સ્થાન નથી, એની ધીરજને અવધિ નથી. મહાત્મા ગાંધીજીએ ‘એક જ વર્ષમાં સ્વરાજ’ એવી ભાવનામાં જે કાળની મર્યાદા બતાવેલી, તેનું કારણ તો સ્વરાજ માટેની લોકોમાં ધગશ પ્રગટે અને સ્વરાજ માટે લોકોમાં તે પ્રકારની જાગ્રતિ જન્મે, તે માટે પણ તેમણે તેમ કર્યું હોય. લોકોને કંઈક કશાકને માટે કામ કરતા બનાવી દેવાને માટે તેમની આગળ કંઈક ને કંઈક સાકાર મૂકવું જોઈએ કે જેથી તેઓ તેને માટે ખરી મહેનત કરી શકે. વળી, તેમણે પોતે જેટલું જેટલું કરવાનું કહ્યું હતું તેટલું જો લોક કરી શક્યા હોત અને તે કરવામાં જો સાચી ભાવના પ્રગટી હોત અને તેમાંથી શક્તિ જન્મેલી હોત તો તેના જોશથી અને જોરથી પ્રજા ધારેલી મુદ્દતમાં સ્વરાજ મેળવી શકી પણ હોત. જીવનવિકાસની ભાવનાની તમન્નાની સાચી સમજણમાં તો તેવું ધ્યેય અમુક વખતમાં ફળે, એવી કોઈ જાતની ભાવના તેમાં નથી હોતી. એવાં રેલવેનાં ટાઈમટેબલ આમાં ના ચાલે. એવી ભાવના હોતી નથી એટલું જ નહિ પણ જો તેવું મનમાં ઊઠે તો તે અયોગ્ય પણ છે. આપણા હૃદયનો ભાવ એ એક જ જો મહત્વનો રહ્યા કરશે, તો એમાં કાળની કલ્પના રહેવી શક્ય નથી.

ગીતાજીના કેટલાક શ્લોકો

હવે, જે કેટલાક ગીતાજીના શ્લોકોનો તમે ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે વિશે ‘યો મે ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ’ આ ચરણ વારંવાર ૧૨મા અધ્યાયમાં આવે છે. એનો અર્થ એ કે આપણે એના ભક્ત

બની જઈએ. અત્યારે તો આપણે એના હોવા છતાં એની જ્ઞાનાત્મક ચેતનાત્મક દશામાં નથી અને જીવદશાવાળા હોવાથી એનાથી પારકા બની ગયેલા છીએ. માટે, પહેલાં તો આપણે એના જ બની જઈએ, તેમાં જ દિલ લગાડો.

તદ્વિદ્ધિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા ।

પ્રણિપાતેન એટલે પ્રણામ વડે, એટલે ભક્તિ વડે. પહેલાં એવું ભક્તિવાળું હૃદય કેળવી કેળવીને તે પછીથી ‘પરિપ્રશ્નેન’ હોય.

‘નિર્બળ કે બળ રામ’ નો સાચો અર્થ તો એ છે, કે જ્યારે જીવદશામાંથી સંપૂર્ણ અહમ્નો લય થઈ જાય અને છેક છેવટની ઘડી સુધીનો સકળ પુરુષાર્થ કરી કરીને ‘હારે કો હરિનામ’ એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે ‘નિર્બળ કે બળ રામ’ એમ આપણે સાચા ભાવથી પોકારી શકીએ. પરિપ્રશ્ન અને સેવાથી તત્ (દ) = તે (પ્રભુનું તત્ત્વ) તું જાણ. એમ કહીને આપણામાં ઊભી થતી જિજ્ઞાસાને લીધે પ્રેરાયેલા પ્રશ્નો થાય તે પ્રણિપાત, પરિપ્રશ્ન અને સેવા વડે શમાવવાનું જણાવ્યું છે. ‘સેવાથી’ મૂક્યું છે એ પણ અર્થગંભીર રહસ્યપૂર્ણ લાક્ષણિક હકીકત સૂચવતો શબ્દ છે. સેવા યોગ્ય ભાવે ત્યારે જ બની શકે છે કે જ્યારે આપણો તે વ્યક્તિમાં ઘણો ઘણો આદરભાવ અને પ્રેમભાવ પ્રગટેલો હોય. આવી પ્રેમાર્દ હૃદયની દશામાં જે પરિપ્રશ્ન ઉદ્ભવે તેમાં આળસુ કુતૂહલ ના હોય, એક જાતની ઉપરછલ્લી ખંજવાળ પણ ના હોય. થોડો વખત જેમ સિનેમામાંથી મજા મેળવીએ છીએ તેવી જાતની તેમાં બુદ્ધિની ક્ષણિક મજા અને રમત પણ ના હોય, પણ તે ‘પરિપ્રશ્ન’ હોય, એટલે કે ખૂબ હૃદયના ભાવથી ઉત્પન્ન થયેલો અને

વારંવાર દિલમાં ઘૂંટાયેલો હોય છે. વળી, પોતાની અંદર એ પ્રશ્ન વિશે ગડમથલ ચાલ્યા કરતી હોય અને એ એક એવો જીવનપ્રશ્ન થઈ રહ્યો હોય કે જેથી એ પ્રશ્નનો ઉકેલ ના મળે ત્યાં સુધી પ્રગતિ થંભી જતી પોતાને લાગે અને પરિણામે અંતર્વ્યથા થઈ રહી હોય અને ઉકેલ થયા વિના ચેન જ ના પડે. એવે સમયે, જ્ઞાનપ્રાપ્તિના એકમાત્ર જીવતાજાગતા હેતુથી, તે કોયડાની બધી બાજુનો ઉકેલ મેળવવાની અંતર્સ્પૃહા ભભૂકી ઊઠી હોય તેવી સ્થિતિમાં નમ્ર ભાવે પુછાયેલો પ્રશ્ન તે ‘પરિપ્રશ્ન’ એવી રીતે પ્રશ્ન જેને પુછાય છે તેને પણ પૂછનારના દિલના ભાવથી આનંદ થાય છે. તથા, પૂછનાર પ્રત્યે આત્મીયતાનો ભાવ પ્રગટેલો હોય છે. એટલે તે ભાવને લીધે પેલો સત્પુરુષ પૂછનારને તેની બધી ગૂંચોમાંથી બહાર કાઢીને સરળપણું પ્રેરાવે છે. આપણે પણ આપણી એવી જીવંત સંસ્કૃતિના ભક્ત બનીને જ્ઞાનપૂર્વકના પરંપરાગામી બનીએ, અને આપણી ગૂંચો પરિપ્રશ્ન અને સેવા માટેના યોગ્ય ભાવ સાથે સરળતાથી નિવેદન કરીએ અને વધારે ને વધારે આત્મીયતાનો ભાવ પ્રગટાવીને અને અંતમુર્ખ રહી રહીને જે આવે તેને તેના બહારના સ્વરૂપથી નહિ પણ તેના હાર્દના ભાવથી સ્વીકાર કરીએ તો સરળતા પ્રગટે છે એ નિર્વિવાદ છે. હવે, અપિ ચેત્ સુદુરાચારો વાળા શ્લોકો. પહેલાં શબ્દેશબ્દ ઉતારું છું :-

અપિચેત્સુદુરાચારો ભજતે મામનન્યભાક્ ।

સાધુરેવ સ મન્તવ્યઃ સમ્યગ્વ્યવસિતો હિ સઃ ॥

ક્ષિપ્રં ભવતિ ધર્માત્મા શશ્વચ્છાન્તિ નિગચ્છતિ ।

કૌન્તેય ! પ્રતિજાનીહિ ન મે ભક્તઃ પ્રણશ્યતિ ॥

આમાં ભગવાનની વાક્યરચનાની ખૂબી તો જુઓ ! એ શ્લોકો ઘણા રહસ્યપૂર્ણ છે. જોકે સામાન્ય રીતે દુરાચારી, પ્રભુને

ભજતો નથી, પણ જો કદી દુરાચારી ભજે એવો અર્થ અપિ ચેત્નો ઘટાવું છું. કોઈ પણ સુભાષિતનો અર્થ વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ બરાબર બંધબેસતો ના લાગે કે સંદિગ્ધ લાગે તોપણ ભાવનાની દૃષ્ટિએ જે અર્થ કરવાથી તે સુભાષિતનું આંતરિક રહસ્ય વધારે ખૂબીવાળું થતું હોય અને તેથી ભાવનાની દૃષ્ટિએ યોગ્ય સુંદર અર્થ નીકળતો હોય, તો તેવો અર્થ કરવાનો આ જીવનો અભ્યાસ છે. સુજ જનો માનવીની કિંમત તેના આંતરસત્વ ઉપરથી આંકે છે, નહિ કે બહારના પોશાક કે દેખાવ ઉપરથી, તેમ ભાષાના પ્રાસંગિક અને પ્રાસાદિક અલંકારો કરતાં એના સમગ્ર રૂપરંગ ઉપરથી અને સમગ્ર રૂપરંગ કરતાં પણ એમાંથી નીકળતા ભાવરહસ્ય ઉપરથી કોઈ પણ સાહિત્યિક રચનાની કદર કરવી એવું ધોરણ આ જીવે તો પોતાના જીવનવિકાસને અર્થે હંમેશાં ગ્રહણ કરેલું છે, અને ભાષાના રૂપરંગ કરતાં એમાંના જીવનવિકાસના હાર્દને વિશેષ મહત્ત્વ આપ્યું છે. તથા, તેવા હાર્દ અનુસાર તેનું રહસ્ય સમજી તેનો જે અર્થ તે દૃષ્ટિએ ઉત્તમ હોય તેના સંસ્કાર અંતરપટમાં ગ્રહણ કરવાની સાવધાની અને કાળજી રાખી છે. આ રીતથી જીવનવિકાસને પ્રેરણાત્મક મદદ મળે છે એ તો તમે સમજી શકશો. એટલે સુ મૂકવામાં ભગવાનની ખાસ સવિશેષ કળા મને દેખાય છે. ‘સુદુરાચારી’ એટલે એ દુરાચારી તો છે પણ સાથે સાથે ‘સુ’ પ્રકારનો છે એટલે કે એના ઉપરનું આવરણ માત્ર એવું છે, અંદરથી તો તે ‘સુ’-અનુકૂળ, સારો છે. અંદરથી તો અગ્નિ ભડભડતો હોય પણ ઉપરથી તો રાખનો ઢગલો ફરી વળ્યો હોય એમ કદીક બને છે, તેવા પ્રકારનો દુરાચારી એ છે. કોઈ સત્પુરુષની વાણી સાંભળનારામાંના કેટલાક દુરાચારી પણ હોય, પરંતુ

એમાંના કોઈકને જ એ વાણીની અસર લાગી જાય છે, બીજા તો કોરા ને કોરા રહે છે, એવું ઘણી વાર બને છે. એ ન્યાયે દુરાચારીઓમાં પણ પ્રકાર હોય છે. એમાં 'જે 'સુદુરાચારી' હોય તે મને જો ભજે' એમ ભગવાન કહેવા માગે છે. એટલે એવો સુદુરાચારી જો કદી મને ભજે અને તે કેવી રીતે ? 'ભજતે મામનન્યભાક્' તે વિશેષ લક્ષમાં રાખવાનું છે. એનો અર્થ-મનસા, વાચા અને કર્મણા, એટલે કે પૂરેપૂરાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ પ્રભુની ભક્તિના રંગથી ઓતપ્રોત થઈને રંગાયેલા રસથી આકર્ષાઈને મુગ્ધ થયેલા હૃદયથી, જે મને ભજે તે 'અનન્યભાક્', એવો એનો અર્થ છે. ગીતાજીમાં 'ભજતે' આવે છે ત્યાં પણ ઉપરછલ્લું વાણીમાં જ ભજન કરે છે એવો અર્થ કે ભાવ હોતો નથી, પણ એનો અર્થ આપણી આખી ચેતના પળેપળ એના ભક્તિભાવની સતત સળંગ ધારાથી ઊભરાયા કરે તે ભજતેનો અર્થ છે. આમ, જો ભગવાનને અનન્ય ભાવે ભજે તો તેને સાધુ ગણાય. વળી, મનસા, વાચા, કર્મણા ભજવા ઉપરાંત અથવા તેના વધુ સ્પષ્ટ અર્થ તરીકે, સમ્યગ્ વ્યવસિતો હિ સઃ કલ્પું છે. એટલે કે એના જીવનના પ્રત્યેક આચારવિચાર યોગયોગ્ય ચેતનાત્મક પ્રકારના પ્રગટેલા હોવા જોઈશે. તેનાં અંદરનાં બધાં મનાદિકરણોમાં સુમેળ, સુસંવાદ હોવો જોઈશે. એટલે તેઓ સુવ્યવસ્થિત હોવાં જોઈશે તેમ જ તેના જીવનમાં અને જીવનનાં સર્વ ક્ષેત્ર અને સર્વ પાસાંમાં તેનામાં ભાવપૂર્ણ યોગયોગ્ય વ્યવસ્થિતિ પ્રગટેલી હશે, અને તેથી તેનો જીવનવ્યવસાય પણ એ પ્રકારનો હશે. એવો ભક્ત ક્ષિપ્રમ્ જલદી ધર્માત્મા થાય છે, ચિરશાંતિને પામે છે, અખંડધારાવત્ હૃદયનો આહ્લાદ પામે છે. એવા ભક્તને

માટે શ્રીભગવાન વચન આપે છે, કે તેની ભક્તિ મિથ્યા થતી નથી, તે નાશ પામતો નથી.

આમાં બીજા શ્લોકમાં જે પરિણામ વર્ણવ્યું છે, તે પરિણામ ઉપર નહિ, પણ પહેલા શ્લોકમાં ભક્તિની ભાવના પ્રગટાવવાની અને કેળવવાની જે શરતો મૂકી છે, તેના ઉપર સર્વ લક્ષ રાખીને તેના ઉપર ઝોક સવિશેષપણે આપણે રાખવાનો છે, કારણ કે એમ થતાં બાકીનું તો છે જ, પરિણામ તો છે જ. બીજા શ્લોકમાં ક્ષિપ્રં કહીને સાધકને ભગવાન વચન આપે છે, તે તેના દિલમાં એવો વિશ્વાસ પેદા કરવા માટે. બાકી, એ તો પોતે ભરપૂર ભર્યો પડ્યો છે. એને જલદી કે મોડા કશું પ્રગટ થવાપણું નથી. એટલે ‘ભજતે મામનન્યભાક્’ એ જ આપણે લક્ષમાં રાખવાનું સુભાષિત છે અને તે સાધનાનું હાર્દ મેળવવાની ચાવી છે. એમ જો પ્રભુકૃપાથી આપણાથી બની શક્યું, તો તે પોતે હૃદયમાં સર્વ ભાવે બિરાજેલો જ છે. બાકી, જે આપણે કરવાનું છે તે ખરું તો પહેલા શ્લોકમાં છે. બીજો પાછળનો ભાગ મુખ્ય નથી. આપણે બધો ઝોક, બધું હૃદયનું જીવતુંજીગતું લક્ષ, પહેલા શ્લોકના બીજા ચરણમાં રાખવાનું છે. અનન્યભાક્ જો થઈ શકાયું તો બીજું બધું તો પ્રત્યક્ષ અને આનુષંગિક છે, એની મેળે ફળતું પરિણામ છે.

આ બંને શ્લોકની ઉપરના શ્લોક ઉપરથી પણ મારું કહેવાનું વધારે સ્પષ્ટ થશે.

સમોઢહં સર્વભૂતેષુ ન મે દ્વેષ્યોઢસ્તિ ન પ્રિયઃ ।

યે ભજન્તિ તુ માં ભક્ત્યા મયિ તે તેષુ ચાપ્યહમ્ ॥

બધાં પ્રાણી તરફ મારી સમદૃષ્ટિ છે. કોઈ મારું માનીતું અને કોઈ અળખામણું નથી. કોઈનો દ્વેષ કરતો નથી તેમ જ કોઈ

પ્રત્યે રાગ નથી. ‘તેમ છતાં’ અથવા તો ‘તોપણ’ (તુ) જેઓ મને ભક્તિભાવપૂર્વક (ભક્ત્યા) ભજે છે તેઓ મારામાં છે અને તેમનામાં હું છું.’

આમાં પણ શ્રીભગવાને ભક્તિની સાધનાને કેટલું બધું મહત્ત્વ આપ્યું છે ! જાણીતા કે અજાણ્યા ભાષ્યકારો આ ત્રણ શ્લોકનો શો અર્થ ઘટાવે છે, તે જાણતો નથી અને તેવી ઈચ્છા પણ નથી, પરંતુ ગમે તેવા સુવિખ્યાત ભાષ્યકારની મધ્યસ્થી વિના સીધા જ મૂળ લખાણને તે પરત્વેની હૃદયની ભક્તિવાળી દૃષ્ટિથી જોઈએ, તો તે લખાણનું હાર્દ અને રહસ્ય સાધનાની દૃષ્ટિએ વિશેષપણે યોગ્ય પ્રકારનું સમજાય છે. એવો મારો અનુભવ છે, કારણ કે ભાષ્યકાર ઘણાખરા અમુક સાંપ્રદાયિક મતને પોષણ આપનારા કે પોતાની રુચિ કે કક્ષા અનુસાર કે પોતે માનેલા કાળધર્મ અનુસાર કે પોતાના ‘mission’ અનુસાર (પ્રભુપ્રેરિત તે સ્થળ-કાળ માટેના તેમના કર્તવ્ય અનુસાર) મૂળ શ્લોકનો અર્થ કરનારા હોય છે અને તે યોગ્ય પણ છે, પણ આપણે તો મૂળ શ્લોકનો જ આપણા પોતાના જીવનયોગને અનુકૂળ જે રીતે અર્થ સૂઝે તેમ તેમાંથી તેનું હાર્દ પકડવું. ‘તુ’ શબ્દનો અર્થ ‘પણ’ થાય છે અને અમસ્તો expletive (માત્ર શ્લોકની રચના બરાબર અને પૂરી થાય તે માટે એકાદ અક્ષર જે ખૂટતો હોય તે રીતે મુકાયેલો અર્થ વગરનો શબ્દ) પણ તેને ગણ્યો છે, એમ આપણે વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં શીખી ગયા છીએ. આ જીવની નજરે એમાં ‘તુ’ શબ્દનું મહત્ત્વ અને રહસ્ય ઘણું છે અને તેથી આખા શ્લોક ઉપર તેના રહસ્યનો પ્રકાશ પડે છે, કેમ કે એમાં બીજી લીટીમાં ‘તુ’ મૂકીને ભગવાન કહે છે કે ‘જોકે મારું કોઈ અણમાનીતું અને માનીતું નથી, તોપણ જેઓ મને ભક્તિથી

ભજે છે, તેઓમાં તો હું છું અને તેઓ મારામાં જ છે. એટલે કે ‘અમારી વચ્ચે સંપૂર્ણ એકભાવ, એકાત્મતા છે, અને એવા ભક્તને સવિશેષ યાહું છું.’ આવી રીતે ભગવાન આ ઉપરના શ્લોકમાં પણ નીચેના બે અપિ ચેત્ વાળા શ્લોકોમાં જે શરત મૂકે છે તેને મહત્વ આપીને આપણા જીવનવિકાસની સાધનાનાં કર્તવ્ય તરફ અથવા તો એને પામવાના ગૂઢ માર્ગ તરફ અંગુલિનિર્દેશ કરે છે.

ભક્તિનો અતાગ મહિમા

આથી, ભક્તિનો મહિમા આપણે માનીએ કે કલ્પીએ એથીયે વધારે છે. એક અજ્ઞાની માનવી પોતાની કર્મજાળમાં ગૂંથાતો જશે અને તેમાં ફસાતો જશે, અને એને એમ સમજાણ કે ખ્યાલ પણ નહિ રહે, પરંતુ એવા પ્રકારનો બીજો કોઈ અજ્ઞાની માણસ ભગવાનનું સ્મરણ સતત કાયમ રાખવા ઝંખતો હશે અને તેથી તેવો તેનો અભ્યાસ થતો જતો હશે તો એના અજ્ઞાનાધંકારથી કે સંસ્કારવશાત્ કે પોતાની બહિર્ગામી ટેવોથી કે મનનાં બળવાન વલણોને રોકી શકવાની એની અશક્તિને લીધે અથવા તો ઈંદ્રિયોના નદીનાં પૂર જેવા વેગને પરિણામે કે બીજાં કારણો અને સંજોગોને લીધે પોતાના અન્યથાભાવી કર્મમાં રસ લીધા કરતો હશે, તોપણ તેના પ્રભુસ્મરણના પ્રભાવથી પેલા પહેલા પ્રકારના અજ્ઞાની માનવીના કરતાં આ બીજા પ્રકારના અજ્ઞાની માનવીની ભ્રમણા જલદી ભાંગી જવાની પૂરેપૂરી શક્યતા છે. નામસ્મરણના હૃદયપૂર્વકના સેવનથી એવાનું હૃદય કુંળું બને છે અને એવાની ભ્રમણા ભાંગશે ત્યારે તેના અત્યાર સુધીના અભ્યાસને લીધે જે પશ્ચાત્તાપનો અગ્નિ ભભૂકી ઊઠશે તે પશ્ચાત્તાપના અગ્નિમાં

એનું જીવપણું હોમાઈને બળીને ખાખ થઈ જશે. એનો જીવન-સાધનાનો વેગ ત્યારે અત્યંત વધી ગયેલો હશે. નામસ્મરણની ભાવના જ્યારે પ્રગટે છે, ત્યારે બધું ભૂલી જવાય છે.

ઉત્કટ દિલનો વેણુનાદ

ધૂનમાં પ્રગટેલા માનવીને તમે કદી જોયો છે ખરો ? સાધારણ વિષયની ધૂનના આવેગ અને આવેશને લીધે પણ માનવી બીજું બધું ભૂલી જતો હોય છે. આ અનુભવની હકીકત છે. તો જો ભગવાનના નામસ્મરણની ધૂન પ્રગટે તો એની તો ખરી બોલબાલા છે. માટે, એનું નામ લેવાય તેટલું લો ! ખૂબ ભાવથી લો ! હૃદયની ચેતનાથી લો ! સમગ્ર આધારથી લો ! એને દિલથી ભજતા રહીને એની સળંગ ભાવમાળાને સર્જીને એ માળા એનાં પદક્રમણમાં હરહંમેશ ચડાવી દઈએ, એવી જીવતી પરંપરામાં જ, બસ આનંદમાં જ મસ્ત રહ્યા કરીએ, તો જ્ઞાનનો અનુભવ તો છતો જ છે.

તમને એવી મોજ સૂઝો અને એવી લહેર, રસ, આનંદ, પ્રેમમસ્તી અનુભવો ! એ પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

હરિ:ૐ કરંચી, તા. ૨૩-૧૨-૧૯૩૯

‘રણશૂરા રજપૂત’ બનો

આપણી અંદર જીવનસંગ્રામ ખરેખરા ઘોર સ્વરૂપે ચાલવા માંડે છે, અને એ રંગમાં રંગાઈને ગડમથલ કરતા હોઈએ છીએ, ત્યારે આપોઆપ એમાં એક પ્રકારનું શૌર્ય પ્રગટે છે, અને એ શૌર્યમાં એકતાનતા પ્રગટે છે, અને તે એકતાનતામાં એકલીનતા પણ જન્મે છે, જામે છે. તેનાથી કરીને તેમાં એકાગ્રતા એવી તો હોય છે, કે તેવી એકાગ્રતાને લીધે આપણને એકમાત્ર લડ્યા

કરવાનું જ જીવતુંજાગતું લક્ષ રહ્યા કરે છે. અને ઘણી ઘણી રીતે ઘવાતાં હોવા છતાં કદી પણ પાછાં ડગ ભરી શકતાં નથી. રાણા સંગનો ઐતિહાસિક દાખલો મોજૂદ છે. લડતાં લડતાં એના શરીર ઉપર ૮૦ ઘા ગણાતા હતા એમ ઇતિહાસ કહે છે. તો બીજું તો કેટલુંય વાગ્યું હશે ! તેમ છતાં એ પરાક્રમથી રણજંગ ખેલતો હતો અને પાછો હઠ્યો ન હતો. એવી છે પ્રગટેલા પરાક્રમની ખૂબી. જ્યારે ખરેખરું અંતરમાંથી પરાક્રમ પ્રગટે છે, ત્યારે તે રોમેરોમમાં પ્રગટી જતું હોય છે. એવા પ્રગટેલા પરાક્રમના તાદાત્મ્યથી શરીરનું ભાન એને રહેતું હોતું નથી. અને પરાક્રમની એકાગ્રતાથી એને જે ધૂન પ્રગટે છે, એ ધૂનમાં તે બસ મસ્ત થઈ જાય છે. અને એથી કરીને તે રણસંગ્રામ ખેલ્યો જાય છે. એવું પરાક્રમ હૃદયદૌર્બલ્યને તો ક્યાંયે ફગાવી દે છે અને કર્તવ્યક્ષેત્રમાં તે ટટાર થઈને એકધારો ઝઝૂમ્યા કરે છે. ભલેને સામે ગમે તેટલા મુશ્કેલીઓના પહાડ આવી ઊભા હોય, પણ તેની તેને કશી ગણતરી મનમાં પ્રગટતી નથી. માત્ર તે તો કર્તવ્ય-કર્મને-કર્યા કરવાનું જાણે છે. જે વખતે ખરેખરું શહૂર પ્રગટે છે, તે પળે પરિણામની ચિંતા કદી પણ ઊગી શકતી નથી. આવું ભાવનાત્મક પરાક્રમ આપણે આપણા માર્ગમાં પ્રગટાવવાનું છે, અને જો તે પ્રગટ્યું તો વિજય આપણો જ છે.

સાધનાની પ્રક્રિયા પાકતાં બંધનમુક્તિ જરૂર થશે

ઈંડાની અંદરના જીવનો સંપૂર્ણ વિકાસ થતાં જેમ ઉપરનું કોટલું આપોઆપ અંદરના જીવના અલ્પ પ્રયાસમાત્રથી તૂટી જાય છે અને પોતે બંધનમુક્ત થાય છે તેવું આપણું થવાનું છે. ઈંડાની અંદરના ગર્ભની જેમ આપણે એવા વિકાસપથગામી રહ્યા કરીશું અને તેની સંપૂર્ણતા થશે ત્યારે રાસાયણિક પ્રક્રિયાની પ્રમાણે

આપણી અંદર સાધનાની ભાવની જે પ્રક્રિયા ચાલી રહેલી હોય છે, તેની પણ જીવતીજાગતી પરંપરા થઈ થઈને તેની પરિપૂર્ણતા થવાની છે, તે નિશ્ચે જાણશોજી. તે વેળાએ ચેતનતત્ત્વને ઢાંકી દેનારાં આવરણો આપોઆપ લુપ્ત થઈ જવાનાં છે, અને જીવપ્રકારનાં પડળો ખૂલી જવાનાં છે. એટલે સાચું જ્ઞાન આપોઆપ છતું થઈ જવાનું છે. એવું થવાતાં તદ્દ્રૂપ જીવન પણ આપોઆપ જિવાશે, કારણ કે જ્ઞાનનો ખરો અર્થ સમજણ નહિ, પણ તેવું જીવન. એવું થાય ત્યાં સુધી માત્ર એક જ ધૂન, એક જ તમન્ના, આ માર્ગ પરત્વેનો એકધારો જીવંત પુરુષાર્થ, એક જ જાતનું રંગસહિત રટણ, એક જ હેતુનું ધ્યાન, લક્ષ, એ જ તરફનાં ખંત, ઉત્સાહ, લીનતા, એકાગ્રતા વગેરે વગેરે. આપણે બસ ખાઈખપૂસીને અથવા તમે કહો છો તેમ આદું ખાઈને, કમર કસીને આપણા ધ્યેયના માર્ગમાં જ બસ સતત ચાલ્યા કરવાનું દિલ રાખ્યા કરીએ અને તે પ્રમાણે આગળ ને આગળ ચાલ્યા જ કરીએ, અને એવો ચાલ્યા કરવાનો જે નશો પ્રગટે છે, અને મદભરી મસ્તી પ્રગટે છે, ત્યારે આખી દુનિયાનું અસ્તિત્વ ભુલાઈ જાય છે, અને ત્યારે આપમેળે જીવનમાં શહૂર પ્રગટેલું હોય એવી એકાગ્રતા જન્મે છે. ત્યારે કંઈ અંતર્મુખ ‘થવાપણું’ રહેતું નથી. તે તો આપોઆપ પ્રગટેલું રહ્યા કરે છે. તે વેળા મનાદિકરણો કદી પણ વિષયાંતર કરી શકતાં નથી.

‘ઠામ બેઠેલા’નાં લક્ષણો

બહાર આપણે ગમે તે કામમાં હોઈએ તોપણ અંદરનું આપણું કામ એક પળવાર પણ અટકવું ના જોઈએ. એ ચાલ્યા કરતું હોય અને આપણાથી એમાં જીવતુંજાગતું પરોવાવાતું હોય, એમાં એકલીનતા અને રસ જામ્યાં કરતાં હોય અને સાથે સાથે બહારનાં

કામ પણ યોગ્ય રીતે અને યોગ્ય ભાવે થયા કરતાં હોય તો જાણવું કે હવે ઠામ બેઠા છીએ. ત્યાં સુધી પ્રભુને શરણે રહી, શક્ય તેટલું શરણે રહી, ઉપર જણાવેલું બધું રંગસહિત કર્યા કરવાનું છે. બાકી તો ‘નાહ્યા તેટલું પુણ્ય’ અને ‘કમાયા તેટલું આપણા બાપનું’ છે. આવી આંતરિક સાધનાની પ્રક્રિયા ચાલુ જ રહે તે માટેની પ્રાર્થના આંસુ નીગળતે હૃદયે સાધનાકાળમાં કરી છે, તેમાંની કેટલીક આ છે :-

(શાદ્દલવિકીરિત)

જ્યાં ત્યાંથી ફરી આવિયો શરણમાં, જેવો છું તેવો ભલે,
પાડું છું કંઈ કાળથી પ્રભુ, તને બૂમો, ધરો કાન તે,
તારી રમ્ય હું મૂર્તિ ઝંખું, પણ તે હૈયે વસે ના હજી,
ઊઠે તેથી મને ઘણી બળતરા, તો વાંછ્યું દેજે હરિ !

• • •

દાઝું દેખી હું, અંક લો, હરિ, ચૂમો મીઠું અમીથી ભર્યું,
હૈયે આ જન રાંક ચાંપી કરશો એને પ્રભુ, ધન્ય તું,
તું તો હેત બતાવતો હરિ, મને દૂરે જ દૂરે રહી,
આણી હેત ઉરે રમાડ મુજને ને ગોદમાં લે હરિ !

• • •

અંતર્યામી, તું મર્મ આ દિલતણો જાણે, પટે હું રહું,
કેમે દર્દ કરે ન દૂર ઉરનું, માથું કૂટીને રહું,
છે વાંકું મુખ, દોષ દર્પણતણો શો કાઢું છું મૂર્ખ હું !
તોયે છું જન તારું એ હક ગણી માગું, મને દે ચહ્યું.

• • •

(તોટક)

શિર અર્પણ હું કરું છું ચરણે,
કર ના તજશો, તવ છું શરણે,
તુજ પાદ લળી વીનવું તમને,
મુજ પાત્ર ભિખારીતણું ભરને.

• • •

પ્રભુ, પાપી કરે તું પવિત્ર સદા,
સમજી ત્યમ, નાથ, ઢળું પદમાં,
તરછોડીશ ના ! પછી જાઉં કહીં ?!
લળીને વીનવું કરુણા કરની.

• • •

નથી નાથ, અનાથ સમું મુજ કો,
નથી આશ્રય તું વિણ અન્ય જ કો,
તુજ ઓથ મને બહુ છે જબરી,
તવ ધામ વિના ઠરું ક્યાં હું જઈ ?!

• • •

મુજ એક જ તું, કહું જે બધું તું,
નથી અન્ય સગું જગમાં વિણ તું,
મનની સહુ ફિકરને તજીને,
તુજ પાય ઢળું તું નિભાવ મને.

• • •

મદમત્સરથી ભરપૂર છતાં,
તમ મોહ થકી ભરપૂર છતાં,
તુજ પાય ઢળી ધરી આશ પડું,
ભૂલી તે સહુ લે મુજ ભાળ પ્રભુ !

• • •

ક્યમ વેરી બની મુજ જાન તું લે ?!
શરણે હરિ, જો ! પડી પાય તને,
શકું કેમ મનાવી હું મંદમતિ ?!
શરણે ઢળી હું, નિજ દે તું રતિ.

• • •

નહિ નાથ, સહી શક્તી હું કંઈ,
મુજ ધીરજની હદ આવી ગઈ,
બળતી જ રહી કર રૂહેમ પતિ !
શરણે ઢળી હું, નિજ દે તું રતિ.

(શાદ્દલવિકીરિત)

મારા વાંક ઘણા, છતાં પણ કશું લેજે ન ધ્યાને પ્રભુ !
છોરું છું ગણી તે જતા કરી મને દેજે ક્ષમા નાથ, તું,
તારે પાય પડી તને કરગરું, જો બાળ સામું વિભુ !
તું જેવો કરીને મને, તુજ કને બોલાવી લેને પ્રભુ !

(શિખરિણી)

પ્રભો, મારી બુદ્ધિ જડ અતિ, વળી વક્રગતિ હું,
ન સારું કે ખોટું સમજી શકતો, મૂર્ખ બહુ છું,
ખરે ! છોરું તારું પ્રભુ, અવળચંડું જ બહુ છે,
છતાં રૂહેવા દેજે ઘરમહીં મને બાળ ગણીને.

• • •

જગે રોવું, સૂહેવું, નિયમિત દીસે કાર્યક્રમ તે,
કદી રોનારાને અહીં નહિ દિલાસો મળી શકે,
રડી પશ્ચાત્તાપે ચરણ સમીપે કેં સુખ મળ્યું,
મને થોડું, તેથી મુજ જીવનનો ભાર જીરવું.

• • •

તમારી ઈચ્છાને વશ થઈ રહું છું ગરીબ હું,
મને જેવો રાખે ત્યમ પ્રભુ, રહું, કેં ન બબહું,
શિરે નાખે જે જે સહન કરું છું સર્વ પ્રભુ, હું,
તપાસી જોજે જા ! મુજ કરી કસોટી ખરી પ્રભુ !

• • •

મને નાખે ચિંતામહી, પ્રભુ, વળી મુક્ત કરતો,
અને ઠંડો પાડે તપવી બહુ તું આખર પ્રભો !
ઘડીમાં ભાસે તું પ્રિય, ઘડીમહી શત્રુ સમ તું,
રહ્યો કેં કેં ખેલો પ્રભુ, ભજવી હા ! સંગ મુજ તું.

• • •

(વસંતતિલકા)

ક્યારે સમર્પણ થશે પદમહી પૂરું ?!
એ વાત હાથ મુજ છે, પણ ન સધાતું,
હું કેમ દૂર કરી નિર્બળતા શકીશ !
દેજે કૃપા મદદ જેથી ઊભો રહીશ.

• • •

ક્યારે તું રંકતણી આશ પૂરી કરીશ ?!
ક્યારે તને દિલ ભરી નીરખી શકીશ ?!
ક્યારે પ્રભુ, ઊઘડશે મુજ દિવ્ય આંખો ?!
ક્યારે હૃદયે પ્રગટશે તુજ જ્ઞાન દીવો ?!

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૨૪-૧૨-૧૯૩૯

જીવનયોગ

યજ્ઞ કર્યા વિનાનું ખાવું એ ચોરીને ખાધા સમાન છે, પણ
એના કરતાંયે વધારે સાત્ત્વિક ભાવવાળા યજ્ઞના અનુભવની
વાત તમને લખવાની છે. એને જીવનયજ્ઞ કે જીવનયોગ નામ

આપી શકાય. તેવો યજ્ઞ કરતાં કરતાં પ્રત્યેક દિન આપણને a new change in our consciousness, આપણી ચેતનાપ્રભામાં એક નવી જ દીપશિખા ઉમેરાઈ આખો જીવનદીપ નવો જ રૂપરંગ લેતો અનુભવાય અને આવું કદી કદી કે બેચાર દિવસે નહિ પણ દરરોજ થાય, તો એ યજ્ઞ ફળે છે એમ અનુભવ્યું ગણાય. વળી, એ યજ્ઞનું ફળ પણ પરમ પવિત્ર ગણાય. તેથી, એનો તો પાછો માત્ર પારમાર્થિક ઉપયોગ થાય. એટલે પાછું એ બધું મળેલું ફળ આજ્ય (ધી આદિ હુતદ્રવ્ય) રૂપે એ યજ્ઞનારાયણને પ્રેમભક્તિથી સમર્પણભાવે સોંપી દેવાય અને એવી એની પ્રસાદી મળ્યા કરે અને એવી ચેતનવંતી પરંપરા ચાલ્યા કરે, એનું નામ જીવનયજ્ઞ કે જીવનયોગ.

અલગ વ્યક્તિત્વનું થર

આપણા વાતાવરણથી, સંજોગથી, બુદ્ધિના પ્રભાવથી, મનના ફાંકાથી, જીવનના વહેવારમાં મેળવેલા કે મળેલા લાભથી, વહેવારમાં મળેલા જયથી અને જશથી, આગળ-પાછળના લોકની અસરથી (દા.ત., આપણી પરત્વે તેમના માત્ર વહેવારને કારણને અંગેના ખેંચાણથી) વગેરે એવાં એવાં અનેક કારણથી આપણામાં એક પ્રકારની અહમ્પ્રેરિત personalityનું (વિશિષ્ટતાયુક્ત વ્યક્તિત્વ) થર જામેલું હોય છે. દેખીતું તો એ સ્થૂળ છે, પણ ખરી રીતે એના સૂક્ષ્મ અંતરપટ ઘણાં હોય છે. અને એ જીવનવિકાસના માર્ગમાં ભારે અંતરાયરૂપ છે, કારણ કે એવા વિશિષ્ટતાયુક્ત વ્યક્તિત્વના અહમ્પ્રેરિત ફંદામાં આપણે પૂરેપૂરા રંગાયેલા હોઈએ છીએ અને તેનું જ્ઞાનભાન આપણને હોતું નથી. એની

વૃત્તિ દરેક પ્રસંગે, દરેક સ્થળે, દરેક વૃત્તિમાં પોતાના નાકનું ટેરવું ઊંચું જ રાખતી હોય છે. એનો તો ભાંગીને ભૂકો જ કરી નાખવાનું છે. ‘સ્થૂળને તોડતાં તે વળી વાર શી !’ એમ આત્માસ થાય છે, પણ ખરી રીતે તો એ સારી પેઠે અઘરું છે, કારણ કે બીજા બધાંથી તો હજી અલગ થઈને તેને નિહાળી શકાય, પરંતુ આપણી Personality સાથે તો આપણે ખૂબ જ ઓતપ્રોત થઈ ગયેલા હોઈએ છીએ, અને આગળ લખ્યું છે તેમ એના સ્થૂળ દેખાતા પડમાં સૂક્ષ્મ અંતરપટો ઘણાં ઘણાં છે. તેથી, જ્યાં સુધી અંતર્મુખ થયા કરવાની જીવતીજાગતી કેળવણી પ્રાપ્ત થઈ ના હોય તેમ જ તે સાથે સાથે પૂરેપૂરા જાગ્રત, તટસ્થ રહી શકવાની શક્તિ અને ભાવ જીવનમાં ના વિકસેલાં હોય ત્યાં સુધી એ Personalityને ભાંગીને ભૂકો કરી નાખવાની આપણામાં લાયકાત પ્રગટતી નથી, ત્યાં સુધી એને હડસેલો મારીને દૂર ધકેલી દઈ શકાતી નથી. એનો સંપૂર્ણ નાશ થાય ત્યારે જ ‘હુંપણું’ નીકળી જાય.

જીવનયોગ એટલે જીવનશક્તિની બે પ્રક્રિયાઓ

એવા એવા તો આપણા પોતાના અલગ અનેક અનેક રંગઢંગ આપણે અંતર્મુખ થતા જતા હોઈશું તે કાળમાં આપણને નિહાળવાના મળશે. એ બધાંમાં ભાગ લેતી અને રસ લેતી આપણી જીવનશક્તિને તેમાંથી પાછી વાળવી પડશે અને અંતર્મુખ કરવી પડશે. જેમ જેમ જીવનશક્તિને અન્યથા ખર્ચાઈ જતી વેડફાઈ જતી બચાવતા જઈશું તેમ તેમ જીવનમાં જીવનસાધનાનો વેગ વધતો જવાનો છે. એટલે કે જીવનયોગ વધારે ફળદાયી અને વધારે પરિપૂર્ણ થતો જશે. આપણે બે

બાજુનું કામ કરવાનું છે : એક તો સાધનામાં લગાતાર રહ્યા કરવાનું છે. એટલે કે પ્રાર્થના, નામસ્મરણભાવની ધારણા, આત્મનિવેદન, સમર્પણભાવ, ધ્યાન, ત્રાટક, જુદી જુદી ક્રિયા વખતની પ્રાર્થનાઓ તથા અનેક પ્રસંગ, સ્થળ આદિ પરત્વે ભાવ અને સૌંદર્ય અનુરૂપ પ્રાર્થના કરવાનો અભ્યાસ-આ બધાં સાધન લગાતાર હૃદયથી કરતા રહેવાનું છે અને બીજી બાજુ અંતર્મુખ થવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરીને તટસ્થ ભાવથી, વિવેકની આંખ તદ્દન સતત ખુલ્લી રાખીને બધા ખેલ પણ નીરખ્યા કરવાના છે. અને તેમાંથી જીવનશક્તિને રાગદ્વેષપૂર્ણ રસ લેતાં નિવારીને તેને અંતરના ભાવમાં વિશેષ ને વિશેષ વાળ્યા કરવાની છે. આપણે અહમ્પ્રેરિત વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વના (personality) તથા એવી બીજી વૃત્તિના કોઠામાં કે અભિમન્યુના ચક્રાવામાં પેઠા એટલે પછી તો ભુલભુલામણીમાં ભૂલા પડી જઈએ છીએ, પરંતુ સાથે સાથે જીવનની સાધનાનું જોર પ્રગટ્યા કરતું હોય છે, તેથી કરીને આપણાથી સવેળા જાગ્રત પણ થઈ જવાય છે અને આપણને પાછું સભાનપણું પ્રગટે છે. અંતર્મુખ થવામાં ક્યાં ક્યાં આપણી ચૂક થતી હતી તે સમજાય છે. અને ક્યાં શેમાં ભૂલ્યા હતા તે પણ દીવા જેવું સ્પષ્ટ દેખાય છે. એટલે જ એવી ભુલભુલવણીમાંથી પ્રભુકૃપાથી બહાર નીકળી શકાય છે.

એટલે જીવનની આવી અંતરની રમતની તો ઓર બલિહારી છે. પાકા ખેલાડી થયા વિના આ જીવનરમત જિતાવી એ આપણે માનીએ છીએ એટલી સહેલી વાત નથી. બાકી તો એની કૃપા અપાર છે.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૨૫-૧૨-૧૯૩૯

પ્રભુના પ્રેમભાવનો અનુભવ તો જીવનમાં થતો રહેવાનો છે અને થતો રહેતો હોય છે. એમાંથી જીવનને ગતિ બળ પણ મળ્યા કરે, જો જીવનમાં તે બાજુની દૃષ્ટિ કેળવાઈ હોય અને તે દૃષ્ટિએ તેવો અનુભવ લીધા કરાય તો. એટલે એમ થતાં થતાં એનું પ્રત્યક્ષ આકર્ષણ દિલમાં દિલથી દિલને રહ્યા કરે છે અને એવો પ્રેમભાવસંબંધ જીવતો જીવનમાં પ્રગટે છે.

તમે દક્ષિણ હિંદમાં બરાબર બે માસ રહ્યા. એ સમયમાં કંઈ કંઈ રંગ પ્રગટ્યા, આવ્યા અને ગયા. કંઈ કંઈ ઉપલા થરની સપાટી ઉપર તોફાનો થયાં. અંદરનાં થરોની આપણને કશી ગતાગમ હાલ નથી.

સત્સંગમાંથી નિ:સંગ

માનઆદરથી આપણે સમજી સમજી વેગળા રહેવાનું છે. કોઈ આપણા ઉપર મમત્વ રાખે, આપણું સારું બોલે તો તેથી મનમાં જરા સરખો સંતોષ કે સારું લગાડવું નહિ. એવી લાગણી જે થાય તો તેથી કરીને તે લાગણીના પ્રવાહમાં આપણાથી તણાવાનું બને છે અને તે તે બધું આપણને ઘણું સારું સારું લાગતું હોય છે. જેમ કોમળ સ્પર્શ મધુર લાગે છે તેમ આપણાં કોઈ વખાણ કરે તો તેથી રાજી થવાય છે. તે વખાણ પછી ભલેને વાસ્તવિક હોય, પરંતુ સાધકને માટે તેવી સ્થિતિ બિલકુલ યોગ્ય નથી. કંઈક કશામાં જરા સરખું પણ સંતોષાયા, એટલે આપણી બાજી બગડી એમ સમજવું. એનો અર્થ એ થયો કે જીવદશાના રંગની સાથે આપણે સંગ કર્યો, એટલે દુ:સંગ કર્યો. એવો જો સંગ કર્યા કરીએ તો સત્સંગ તો થઈ જ ના શકે, તો પછી નિ:સંગમાં તો કેવી રીતે રહી શકાય ? એટલે પહેલાં

આપણે તો સત્સંગ કરતાં શીખવું પડશે. સત્સંગ એટલે જીવનવિકાસની સાધનાની ભાવનાના જ્ઞાનાત્મક અનુશીલન-પરિશીલનથી એકાકાર થઈ જવાના રસને અનુભવવો તે. એવો સત્સંગ કરતાં કરતાં એના પરિણામમાંથી નિઃસંગ ઉદ્ભવે છે. સત્સંગત્વે નિઃસંગત્વમ્ । નિઃસંગમાંથી એટલે કે એવા નિઃસંગના કાળની તે પ્રકારની કેળવણી દરમિયાન જે સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય છે, તે અવ્યક્ત પ્રકારનો છે અને તેની તો કોઈ ઓર બલિહારી છે. નિઃસંગમાંથી અંતઃસ્ફુર્ત spontaneous આનંદનો ઝરો ફૂટે છે. તે આપણું આખું હૃદયાકાશ અને જીવનને રેલમઢેલ કરી મૂકે છે.

આપણો તો પ્રકૃતિયોગ

ખરો કર્મયોગ તો ત્યારે શરૂ થાય છે, કેમ કે ત્યારે આપણે ભગવાનના કેવળ યંત્ર બની ગયા હોઈએ છીએ. હાલ તો આપણે એની સર્જેલી પ્રકૃતિના અને તેયે તેની પ્રકૃતિના પાર્થિવ, નીચલા થરના યંત્ર ઘણી વાર તો બન્યા હોઈએ છીએ. તેવી દશામાં જે કામ કરીએ છીએ તે ભલેને બહારથી ગમે તેવું ભવ્ય અને ઉદાત્ત, ઉદાર અને યોગ્ય દેખાતું હોય તોપણ ખરી રીતે તો તે કર્મયોગ નથી, પરંતુ પાર્થિવ પ્રકૃતિયોગ છે.

ચર્યા તજવાનાં કારણો

કોઈ પણ બાબતની અને ખાસ કરીને આધ્યાત્મિક બાબતની ચર્યા કઢી કરવી નહિ. સાધનામાં argumentative mood-ચર્યારસિક વાદવિવાદમય વલણ હાનિકારક છે. તમારી એવી પ્રકૃતિ તથા ટેવ હોવાથી તે બાબત ખાસ લખ્યું છે. સહેજ અંતર્મુખ થવાતાં આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે ચર્યાનું મૂળ

ઉત્પાદક કારણ અહંકાર છે. ચર્યામાં સામા પરત્વે એક પ્રકારની સૂક્ષ્મ અનુદારતા પણ પ્રગટેલી રહે છે. સામાને ઓળખી શકવાની શક્તિ હોયા વિના તેને વિશે જાણેઅજાણે આપણને એમ માનવાનું મન થાય છે, કે આપણે તેનાથી બુદ્ધિમાં અને સમજણમાં ચડિયાતા છીએ અને આપણી સમજણ સામાના કરતાં વધારે યોગ્ય છે. વળી, જાણેઅજાણે એમાં દંભ પણ સેવાતો હોય છે, કેમ કે ચર્યાના રસમાં તણાઈ જવાથી જે કંઈ સામી વ્યક્તિના કહેવામાં સત્ય હોય તે પણ ઘણી વાર તો ચર્યાના ઉત્કટ આવેશમાં પ્રગટેલા હોવાથી સ્વીકારાતું નથી, અને કોઈક વાર તે ઊંડું ઊંડું સમજાતું હોય તોપણ તેના તરફ આંખ આડા કાન કરીને આપણે પોતાના મુદ્દાને વળગી રહીને આપણો કક્કો ખરો કરવા મથીને એક પ્રકારનો દંભ સેવીએ છીએ. ચર્યામાં બુદ્ધિનો દુરુપયોગ થયા કરે છે. એવી ચર્યામાંથી કશો જીવનવિકાસને લાભ થતો નથી, કારણ કે એવી ચર્યામાં દૃઢ્યનો જિજ્ઞાસાભાવ તો પ્રગટેલો હોતો જ નથી. એવી ડાયાકૂટવાળી ચર્યાને તો સર્વ રીતે રામરામ !

પુનરાવર્તનમાંયે વિવિધતા

આપણે જ્યારે મળીશું ત્યારે તમને આ જીવે કરેલી ઘણી બધી પ્રાર્થનાઓ બતાવીશ. ગયા કેટલાક કાગળોમાં કેટલીક મોકલી છે. આમાં પણ બીજી કેટલીક મોકલું છું. પ્રાર્થના તો કેટલા બધા ઉત્કટ ભાવથી થયા કરવી જોઈએ ! રોજ રોજ સાધનાના ગાળામાં તો એવી કેટલીયે પ્રાર્થનાઓ જે દિવસે જે ભાવ પ્રગટે તે ભાવને દઢાવવાને થયા કરતી ! અને તે પ્રાર્થનાનો ગુંજારવ સ્મરણભાવની ધારણામાં પ્રગટાવ્યા કરતો.

પ્રભુકૃપાથી હૃદયના તે ભાવનો અખંડ જાગ્રતિપૂર્વકનો અભ્યાસ અંતરમાં ધારવાનું બનતું કે જેથી તે ભાવ ઊંડો ઊતરી જતો અને સમસ્ત જીવનો આધાર તે ભાવમય બની જતો. અલબત્ત, આમાં પુનરાવર્તન તો આવતું જ. કોઈ પણ ભાવનું જીવનમાં સાકારપણું પ્રગટાવવું હોય, તો તે માટે જીવંત પુનરાવર્તન આવશ્યક અને અનિવાર્ય છે. પુનરાવર્તન તો અભ્યાસનું હાઈ છે. એવા જીવંત પુનરાવર્તનમાંથી તો હૃદયનાં નવસર્જન કરાવનારાં ચેતન અને શક્તિ પ્રગટે છે. આવા પુનરાવર્તનની સાથે કોઈ ને કોઈ પ્રકારની નૂતનતા પણ પ્રગટતી હોય છે, કારણ કે એવા પુનરાવર્તનમાં હૃદયનો ભાવ પ્રગટેલો હોય છે અને ભાવમાંથી તો નવસર્જન થતું હોય છે. એવું નવસર્જન થતું રહેતું હોવાથી પ્રત્યેક પુનરાવર્તનના પ્રકાર જુદા જુદા પ્રગટતા હોય છે.

પ્રાર્થનાગીતોના વિનાશની કહાણી

એવા પુનરાવર્તનના ભાવના સત્સંગવાળાં ભજનો કેટલાંય વર્ષો સુધી થયાં કરેલાં હતાં. દરરોજ બે કે ચાર તે તે સમયના અંતરના ભાવને દૃઢ કરાવવાને પ્રાર્થનાગીતો રચાતાં, અને તેમ કરતો તમે મને નવસારી આશ્રમમાં ૧૯૩૦માં જોયો છે. મોટી મોટી ત્રણચાર થેલીઓ ભરાય એટલી નોટો એવી પ્રાર્થનાની થઈ ગઈ હતી. એટલામાં ૧૯૩૦-૧૯૩૨ના ક્રાંતિકારી દિવસો આવ્યા. તેમાં ભાગ લીધો. લાઠીમાર, જેલ અને દંડની પ્રસાદીઓ મળી. અસહકારના તે જમાનામાં દંડ ભરવાનો પણ ન હતો અને હોત તો મારી પાસે તેવી શક્તિ પણ ન હતી. એટલે નડિયાદમાં મારે ઘેર ચારપાંચ વાર જપતી થયેલી અને એ

જપતીમાં બધું ઉસેડી ગયેલા, તેમાં પેલી પ્રાર્થના અને ભજનની થેલીઓ પણ ઘસડાઈ ગઈ. તે ગઈ તે ગઈ. આજની ઘડી અને કાલનો દહાડો, પરંતુ ત્યારે પણ તે ગયાનો પ્રભુકૃપાથી હર્ષશોક પ્રગટ્યો ન હતો, કેમ કે એના સર્જનનો હેતુ સધાતો અનુભવ્યો હતો.

આ ઉપરથી બીજો એક પ્રસંગ યાદ આવે છે. કવિ સાગર પાસે એકવાર પ્રેમલક્ષણાભક્તિનાં ગીતો સંભળાવવા સરખેજ જવાનું થયેલું. તે સંભળાવતાં અગાઉ એમની સાથે ઠીક ઠીક સત્સંગ થયેલો. અને સાધનાની અંતરતમ હકીકતની પણ વાતચીત થયેલી. તે પછી તેમને ગીતો સંભળાવ્યાં. તેમણે કહ્યું કે ‘જોકે તમારા દિલમાં કેવળ શુદ્ધ અનાસક્ત પ્રેમ છે અને તે ઘણી ઊંચી કોટિનો અને દિવ્ય પણ છે અને તમે સાધનાના આંતરપ્રદેશની કહેલી અનુભવોની હકીકતોથી મને ઘણો આનંદ થયો છે, પરંતુ પ્રેમભાવે તમને કહું છું કે લોક તો આવા ઉચ્ચ પ્રકારનાં ગીતોમાંથી પણ યોગ્ય સાર ગ્રહણ કરવાને બદલે પોતાની જીવદશાની વૃત્તિને પોષશે. માટે, આ બધી કૃતિઓ આ પાસેના તળાવમાં નાખી દો.’ અને કહ્યું કે તુરંત, એક પળની પણ વાર લાગવા દીધા વગર, પાસેના તળાવમાં તે બધું પધરાવી દીધું. સાગર પણ સ્તબ્ધ થઈ ગયા હતા, કેમ કે એમણે કંઈ ગંભીરતાથી એ પ્રમાણે વર્તન થાય એવા જાણપૂર્વકના હેતુથી કહ્યું ન હતું, પણ મને તો ખુદાઈ હુકમ મળ્યો. એટલે હવે તે જૂના સાધનાકાળની પ્રાર્થનામાંથી તો માત્ર થોડુંક બચી ગયું છે. તેમાંની કેટલીક પ્રાર્થનાઓ તમને મોકલ્યા કરું છું.

(વસંતતિલકા)

લાવો, દયા પ્રભુ, દુઃખો સહું કેટલાં હું !
ફૂલોને, બીજા તુજ વિના પ્રભુ, ક્યાં કહું હું ?
તારો જ પાલવ રહ્યો પકડી હું નાથ !
તારી કૃપા થકી પ્રભુજી, થવા સનાથ.

• • •

એકે નથી તુજ વિના મુજ ક્યાંય આરો,
પોકાર હું નિત કરું, મુજ લક્ષ ધારો,
જો તું ગ્રહે નવ પછી કર કોણ સૂહાશે ?!
તો ટાળી દુઃખ મુજ તું તુજ અંક લેજે.

• • •

લોકે ગણે તુજ વિના નથી કોઈ મારું,
મારે કશું કંઈ જ કામ નથી બીજાનું,
ઊંડું સ્મરું હૃદયથી તુજને પ્રભુ, હું,
તું રાખ લાજ, કર જોડી સ્તવું તને હું.

• • •

(શિખરિણી)

તને સોંપી દેવા મન મુજ કરું યત્ન પ્રભુ, હું,
કરું જ્યાં જાવાનું જમણી ગમ, ડાબું મન જતું,
ભલે તો તે જાતું, કરીશ ચલવ્યા યજ્ઞ મુજ જે,
રહે શ્રદ્ધા કો દી જીતી શકીશ એને તુજ બળે.

• • •

પ્રભુ, તારા જેવો સમરથ ધણી જ્યાં મુજ શિરે,
છતાં રિબાવાનું પણ કરમમાં શું રહ્યું હશે !
તને દેવો મારે જરી ન ઘટતો દોષ કંઈયે,
મને મારું જેવું ઘટતું, પ્રભુ, દેતો ત્યમ હશે.

• • •

રહી યંત્રી તું જો પ્રભુ, ગરીબને નિત્ય ચલવે,
અને આ આધારે અવતરણ તું જો કરી વસે,
પછી ઈચ્છાઓ જે હૃદય સ્ફુરશે, સર્વ ફળશે,
અને વાચા, કાર્યો, જરૂર મુજ સૌ સત્ય બનશે.

• • •

મહત્તા તારી હું જ્યમ સમજવા ચિંતન કરું,
ખરે ! રોકી રાખું મન, મતિ તહીં ને હૃદય હું,
શકું ના પામી કેં, પણ હૃદય ચોખ્ખું મુજ થતું,
પ્રભો, તેથી યત્નો કરીશ ચલવ્યા નિત્ય મુજ હું.

(શાદ્દલવિકીરિત)

પ્રાર્થુ પ્રીતથી નિત્ય હું, હૃદયથી પાયે ઢળું રાંક હું,
શી રીતે રીઝવી શકું, ન સમજું, વાંછું દિલે તોય હું,
હૈયેથી ઊભરાઈ ભાવ ચરણો તારાં પખાળે પ્રભુ !
પોકારું અતિ આર્ત હું હૃદયથી, વાંછેલ દેજે વિભુ !

• • •

કોની સૂઝાય નથી, ન આશ જગમાં તારા વિના દીનને,
જે ફૂલો તે પ્રભુ, એક તું જ મુજ છે, ના ઓથ બીજી મને,
તેથી તું વિણ કોની પાસ હકથી માગી શકું હું કંઈ ?!
માગું છું, ફળ આપ વાંછિત મને વ્હાલા પ્રભુ, પ્રેમથી.

• • •

‘મારો છે હક પ્રેમભાવ થકી’ મેં માન્યું હતું એમ ને
ફાવ્યું તે તુજ પાસ માગ્યું ‘હક’થી, બીજું વિચાર્યું ન મેં,
આજે કિંતુ સૂઝે નથી હક કશો આ પ્રેમના પંથમાં,
માટે કેવળ માગું છું તુજ કૃપા આધાર કોઈ વિના.

• • •

શ્રદ્ધાથી પડતું મૂક્યું તુજ પદે વિશ્વાસ તારે રહી,
લેજે ઝીલી પ્રભુ, તું વ્હાલ કરીને પ્રાર્થું તને શ્રીહરિ !
ઠેકાણે ઠરી હું ન નિર્ભય થયો, આશા ફળી છે નહિ,
અંતર્યામી હું યાચું, વાંછિત મને પ્રેમેથી દેજે હરિ !

છૂપાયેલી નડતરો ઉપર તરી આવશે

આમ, બધું કરતાં કરતાં આપણને જે અડચણો, મુશ્કેલીઓ વગેરે નડતી હશે તે ઉપર તરી આવતી જણાયા કરશે. અને આપણે સાધનામાં જો એકાગ્રભાવથી મંડ્યા રહ્યા કરેલા હોઈશું, તો તેમાંથી જે એકાગ્રતા પ્રગટશે, તેનાથી કરીને તેના તેના ઉકેલ દિલમાં દિલથી પ્રગટવા કરવાના છે.

‘કાળ પાકશે ત્યારે’

આપણા ઉપર શ્રીભગવાન કાળ પાકશે ત્યારે કૃપા કરશે, અથવા અમુક કાર્યની સિદ્ધિ તેનો કાળ પાકશે ત્યારે થાય એમ જે કહ્યું છું અને લખ્યું છું તે નિર્માણની હકીકત જેટલી સત્ય છે તેટલી જ પાછી કાળ પાકવાની મુદતમાં ઓછાવત્તાપણું આપણી તમન્નાની ઉત્કટતા, જીવનવિકાસની પ્રેમભક્તિ, પ્રભુકૃપા, સાધનામય જીવન વગેરેમાંથી ફલિત થતાં આંતરિક પ્રયાસથી થઈ શકે છે, એ હકીકત પણ સાચી છે. માટે, ‘કાળ પાકશે ત્યારે’ એવી સમજણ મનમાં સેવવા કરતાં આપણે તો જીવનમાં ઉત્કટતા, તત્પરતા તથા તદનુસાર જીવનવર્તન કેમ કરીને વિશેષ જીવંત પ્રમાણમાં પ્રગટે તે તરફ વિશેષ ને વિશેષ એકાગ્ર અને કેંદ્રિત લક્ષ આપ્યા કરવાનું છે. કાળ તો નહિ પાકવાનો હોય તોયે તેવી રીતે પાકી જવાનો છે, એ નિશ્ચિત હકીકત છે. સાધના એટલે જ કાળ જલદી અને છતાં યોગ્યપણે પકાવનારી

જડીબુટ્ટી. પ્રતિકૂળ સંજોગોને અનુકૂળ કરવાની કળા એટલે સાધના એમ પણ કહી શકાય. બાકી, પ્રકૃતિની પ્રક્રિયા દ્વારા જે વિકાસની પરંપરા છે, તે તો પ્રકૃતિની પ્રકૃતિમાં છે, અને પ્રકૃતિમાં ને પ્રકૃતિમાં એમ થયા કરવાનું, અને આપણે જો પ્રકૃતિથી પર પ્રગટવું હોય તો સાધના અને સાધન વિના બીજો કોઈ આરો નથી. પ્રકૃતિ દ્વારા જીવની થતી ઉત્કાંતિમાં શક્તિ અને પ્રાણસંચાર પ્રગટાવી તેને વેગવાળી અને ભાવાત્મક બનાવનાર જે ચેતનની પ્રક્રિયા તે સાધના એમ પણ કહી શકાય. આવી રીતે સાધના એટલે જીવનની અતિરિક્ત કે નિરાળી કોઈ વસ્તુ નથી. તે જ રીતે યોગ કે યોગમાર્ગ પણ જીવનથી નિરાળો નથી. આપણા પોતાના પ્રકૃતિમય જીવનમાંથી ચેતનમય જીવનમાં ઉત્કાંતિ થાય તે પરત્વે હૃદયનું લક્ષ વધારે ને વધારે એકાગ્ર અને કેંદ્રિત રહ્યા કરે અને તેમાં ચેતન-પ્રાણસંચાર ઉદ્ભવી તેની ગતિ વધ્યા કરે અને તે ગતિમાંથી નવસર્જન થયા કરે એવી જ્ઞાનાત્મક પ્રક્રિયાને તથા તેવી જ્ઞાનાત્મક ભાવાત્મક પ્રક્રિયાના વહનના પથને રુચિભેદને કારણે જુદાં જુદાં નામ જેવાં કે જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, કર્મયોગ વગેરે વગેરે અપાયાં છે, બાકી છે તો એ એક જ પ્રક્રિયા. એ આખા, સમસ્ત જીવનને, નવસર્જનની રીતે નવનિર્માણ કરીને સમાવી લેતી ચેતનવંત પ્રક્રિયા હોવાથી તેને આ કારણે ‘જીવનયોગ’ નામ આપવું વધારે ઠીક ગણાય. જાણેઅજાણે ખરી રીતે તો પ્રત્યેક જીવ જીવદશામાં પણ કંઈક ને કંઈક યોગ સાધતો હોય છે, પરંતુ તેમાં જીવનના હેતુની જીવતી ધારણા હોતી નથી અને તે પ્રકૃતિના ધકેલાથી ધકેલાતો હોય છે. એટલે તેમાં કશો ચેતનભાવનો વિકાસ થઈ શકતો નથી.

ખુલ્લા થવાપણું

સદ્ગુરુ આગળ દિલની સરળતા રહ્યા કરવી, દિલનું ખુલ્લું થયા કરવું-એ બધું લખ્યા, વાંચ્યા કે બોલ્યા જેટલું સહેલું હોતું નથી. એમાં ઘણી જાતના સદ્ગુણની કેળવણીની જરૂર જન્મે છે અને રહે છે. પહેલું તો અભય. રખેને સદ્ગુરુ નારાજ થાય અને કડવા શબ્દ કહે એટલે દુઃખ લાગે અને તેથી સદ્ગુરુ પરત્વેની પ્રેમભક્તિમાં ઓટ આવે એવો જાણેઅજાણે ભય રહેલો હોય છે, પરંતુ સર્વ પ્રકારના ભયમાંથી મુક્તિ એટલે સર્વ રીતે અને સર્વ પ્રકારે અભય. જીવનસાધનાની આ એક અનિવાર્ય અને સૂક્ષ્મ જરૂરિયાત છે. ખુલ્લું થવામાં અભયનો ગુણ કેળવવાની જરૂર છે, એ સાચી હકીકત છે, પણ ખુલ્લા થવું એટલે શું એની ગતાગમ ઘણાંને હોતી નથી. હૃદયનો જ્યાં એવો પૂરો પ્રેમભાવ નથી હોતો ત્યાં કદી ખુલ્લું થઈ શકાતું નથી. તટસ્થતા, સમતાનો ભાવ જીવનમાં જો કેળવાયો ના હોય તો ખુલ્લા થવાના નિમિત્તે આપણે ગમે તેમ બાફી મારીશું. યોગ્ય પ્રકારના ખુલ્લા થવામાં તો ઘણો ઘણો સૂક્ષ્મ વિવેક પ્રગટતો હોય છે. જેમ જેમ આપણે અનાસક્ત, નિર્મમત્વવાળા, નિરહંકારી ભાવમાં પરિણામ પામતા જતા હોઈએ છીએ, તેમ તેમ સાચા અર્થમાં ખુલ્લા થવાપણાનો ભાવ હૃદયમાં હૃદયથી પ્રગટતો જાય છે. ગમે તેમ બકી મારવું અને જેમ આવે તેમ બોલવું એનું નામ ખુલ્લું થવાપણું નથી. આપણને જે સમજાયું હોય તે પૂરેપૂરું સાચું છે કે કેમ તેની ચકાસણી અને તપાસણી યોગ્ય પ્રકારની થયા વિના કોઈ આઘાત પ્રત્યાઘાતથી પ્રેરાઈ કોઈ ઉશ્કેરાટવશાત્ આવેશ કે આવેગમાં આવી જઈને જે કંઈ બોલી નાખીએ તે ખુલ્લા થવાપણું નથી કે નથી નીડરતા. આ

હકીકત આપણે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. સાચી રીતે ખુલ્લું થવામાં તો જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનું મુલાયમપણું પ્રગટે છે. (એ આગળ જણાવ્યું છે) અને જીવનવિકાસના માર્ગમાં તે ખાસ જરૂરનું છે. આકાર ઘડાવાની ભાવનાને સ્વીકારતું તેવું મુલાયમપણું વિકાસના પંથે આગળ વધવાને માટે તો એક મોટામાં મોટી જરૂરિયાત છે. અને એવા ખુલ્લાપણાની દશાનો પણ સાધનામાં આગળ જતાં વિકાસ થયા કરે છે અને એની પણ ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચ ને ઉચ્ચ કક્ષાઓ હોય છે. આપણે જે ખુલ્લા થવાનું છે, તે આપણા જીવનના ચણતર અને ઘડતર માટે. જે ખુલ્લા થયા કરવાથી આપણે સદ્ગુરુની ભાવનાને વધારે ને વધારે દ્યોતક-પ્રકાશ આપનારા નીવડીએ તે જ યોગ્ય ખુલ્લા થવાપણું છે. ખુલ્લા થવાપણું એટલે જીવદશાની સકળ વૃત્તિઓની પકડમાંથી મુક્ત થવાની આંતરિક પ્રક્રિયા. જે અનેક પ્રકારની મડાગાંઠો આપણને જીવદશામાં રખાવ્યા કરે છે, તેમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટેની પ્રગટેલી ઝંખના અને તે ઝંખનાનું પ્રત્યક્ષ સાકારપણામાં ગતિથી વહન થવું એ પણ એક પ્રકારનું સૂક્ષ્મ ખુલ્લા થવાપણું છે. આમ, ખુલ્લા થવાપણું એની ઉચ્ચતમ આત્મંતિક કક્ષામાં જીવનસાક્ષાત્કારમાં પ્રગટે છે.

સદ્ગુરુ પણ શિષ્યમાં જ્યારે ખરેખરી જીવનવિકાસની ભાવનાને માટે જવાળામુખીના જેવી ધગધગતી તમન્ના પ્રગટેલી જુએ છે અને તેને જ્યારે જીવનવિકાસના સાધનાના પંથમાં અદમ્ય ઉત્સાહ, ખંત, બળ અને પરાક્રમ દાખવતો અનુભવે છે અને જ્યારે તેવા સાધકમાં અભયાદિ ગુણોનો વિકાસ થતો જુએ છે તથા જીવનવિકાસને પ્રેરણાત્મક એવા બીજા ગુણોનો

વિકાસ થતાં થતાં તે ગુણોની જ્ઞાનાત્મક પરંપરામાં આત્યંતિક એવો ભવ્ય અને દિવ્ય નમ્રતાનો ગુણ સાધકમાં તેની પરાકાષ્ટાએ સદ્ગુરુ જ્યારે અનુભવે છે, ત્યારે સદ્ગુરુ તેના ઉપર વારી વારી જાય છે, ન્યોછાવર થાય છે અને ત્યારે સદ્ગુરુ પોતે પણ તેવા સાધકના ઊછળતા આનંદ-ઉન્માદના ઉમળકાથી પ્રસન્ન થઈને સંપૂર્ણપણે સાધક આગળ ખુલ્લો થતો જાય છે. સાધકનું દિલ સદ્ગુરુ પરત્વે પ્રેમભક્તિભાવથી તાદાત્મ્ય અનુભવે છે, તેમ તેમ સદ્ગુરુ પણ તેના પરત્વે ખુલ્લો થતો જતો હોય છે. દિલ એ બધામાં સૌથી મોટી વાત છે.

સદ્ગુરુ આગળ સાધક જે પોતાની જીવપ્રકારની ભૂલ કે દોષનો ખુલ્લો એકરાર કરે છે, તેમાં જો પશ્ચાત્તાપ ના હોય તો તેવા એકરારથી તેનું કશું ખાસ વળી શકતું નથી. સદ્ગુરુ આગળ જે ખુલ્લા થવાપણું છે, તે આપણા ઉપર ચડવા માટે છે, આપણી જીવપ્રકારની નિર્બળતાઓ ટળી જાય તે માટે છે અને જીવનનું રચનાત્મકપણું પ્રગટાવવા અને કેળવાવવા માટે છે, એ આપણે ખાસ લક્ષમાં રાખવાનું છે.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૨૬-૧૨-૧૯૩૯

તા. ૨૦-૧૨-૧૯૩૯નો પત્ર મળ્યો છે. આ પત્ર મળતાં સુધીમાં તમારા તા. ૨૦-૧૨-૧૯૩૯ના પત્રમાં લખેલી ઘણી બાબતના ખુલાસા મળી ગયા હશે.

તમને કંઈક ઊભરો આવે, તુક્કો ઊઠે, કંઈક ઊંધુંચતું કરી નાખો તો બકરું કાઢતાં ઊંટ પણ પેસી જવાની શક્યતા છે. આ પંથે જતાં જતાં કોઈ કોઈ ગાંડા થઈ ગયાના પણ દાખલા છે. તેવે પ્રસંગે નાહકની બધાંને પરેશાની થાય. આ માર્ગમાં તરંગો,

ઊભરા કે પલટો લીધા કરતી આવેગભરી મનોદશા પ્રમાણે કશું કરવાનું નથી એ માટે તમને ખાસ લખવાનું છે. ઉપરની ચેતવણી ખાસ હેતુપૂર્વક આપી છે અને તે અંગે ખાસ તકેદારી રાખવાની છે.

ત્રાટક

જેના ઉપર આપણને જીવંત શ્રદ્ધા હોય, જેને આપણે પવિત્રમાં પવિત્ર ખરેખરી હૃદયની ભાવનાથી ગણતા હોઈએ- ગણતા હોઈએ એટલું જ નહિ પરંતુ ખરેખરી રીતે આપણા પોતાના વિકાસના અર્થે હૃદયના ખરા ભાવથી સ્વીકારતા હોઈએ અને જે ચેતનાનિષ્ઠ છે એમ આપણને દિલથી લાગ્યું હોય, તેના હૃદય ઉપર ત્રાટક કરવાથી તેના ભાવની અસર જીવનમાં ઉદ્ભવે છે ખરી, પરંતુ તેમ થવાનો સાચો આધાર આપણા પોતાના હૃદયમાં તેના પરત્વે કેટલો ઉત્કટ ભાવ પ્રગટેલો છે તેના ઉપર છે અથવા કોઈ પવિત્ર જીવંત પુરુષની મૂર્તિ કે છબીની ઉપર અથવા તો મંદિરની મૂર્તિ ઉપર પણ એવી રીતે હૃદયની ભાવના પ્રગટાવી પ્રગટાવીને ત્રાટક થઈ શકે છે. ત્રાટકની પાછળનો ઉદ્દેશ, હેતુ ભુલાવો ના જોઈએ. બાકી, ખાલી ખાલી આંખો ફાડીને જોયા કરવું એનું નામ ત્રાટક નથી. ત્રાટકમાં ભાવ પ્રગટતાં એકાગ્રતા વધે જ. એવી ભાવાત્મક એકાગ્રતા પ્રગટતાં આંખમાંથી અશ્રુ નીકળે છે કે નહિ, તેની પણ સમજણ પડતી હોતી નથી. દેહચેતનાનું પણ ભાન રહેતું હોતું નથી અને અંતરમાં, અંતરની ભાવનામાં, એકાગ્રપણે ત્યારે મશગૂલ થઈ ગયેલા હોઈએ છીએ.

નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ

Wavering attitude - સગડગની વૃત્તિ વિશે તમને તો કેટલીય વાર લખી ગયો છું. એ સ્વભાવની છાયા પત્રોમાં પણ પડતી હતી અને હજી પણ પડતી જોઈ છે. એ જીવપ્રકારની વૃત્તિ સાધનાના માર્ગમાં અંતરાયરૂપ છે, તે જો ખરેખરું આપણને લાગે અને ડંખે તો તે વૃત્તિ પલટો લઈ શકે. હજી એમાં પલટો થઈ ગયેલો અનુભવાતો નથી. એટલે લાગે છે, કે તે દોષ આપણને પૂરેપૂરો કઠ્યો લાગતો નથી, અને આપણે જો સાધનાના માર્ગમાં આગળ જવાનું ઈચ્છ્યું હોય તો તે ટેવ ભારે અંતરાયરૂપ છે, તેનું જ્ઞાન આપણને હવે તો પૂરેપૂરું યોગ્ય પ્રકારનું પ્રગટી ગયેલું હોવું જોઈશે, તે વાત ચોક્કસ છે. માટે, હજી પણ કૃપા કરીને ચેતો તો સારું. અનિશ્ચયાત્મક જીવદશાથી જેમાં ને તેમાં પ્રવર્તવું, પ્રગટ્યા કરવું એ સાધનાપથમાં ઘણું ઘણું ગેરરસ્તે દોરવનારું છે.

વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિરેકેહ કુરુનંદન ।

બહુશાખા હ્યનતાશ્ચ બુદ્ધયોઽવ્યવસાયિનામ્ ॥

હે કુરુનંદન ! જે બુદ્ધિ ‘વ્યવસાયાત્મિકા’ એટલે કે નિશ્ચયી, કાર્યસાધક, પોતાનો વ્યવસાય પાર પાડે તેવી છે તે તો ‘એકેહ’ એકાગ્ર છે અને જેઓ ‘અવ્યવસાયી’ છે, સગડગવાળા છે, અનિર્ણયાત્મક છે, એટલે કે કાર્યમાં યદ્વાતદ્વાપણે કામ કરનારા અને તેથી અકુશળ અને નિષ્ફળ જીવન જીવનારાઓ છે, તેઓની બુદ્ધિ વેરવિખેર થયેલી, બહુ શાખાવાળી અને અનંત છે.

કોઈ પણ મહત્કાર્ય એવી સગડગવાળી અનિર્ણયાત્મક બુદ્ધિથી થઈ શકતું નથી. એને માટે તો શારડી જેમ લાકડાને કોરીને આરપાર કાણું પાડી દે છે, તેના જેવી એકાગ્ર અને વેધક

કેળવાયેલી જ્ઞાનપિપાસુ બુદ્ધિ હશે તો જ આ સાધનાના માર્ગમાં આગળ જઈ શકાશે, તે નક્કી જાણશો.

પ્રકૃતિવશ ના થતાં સતત ચેતનાભાવ

માંદગીમાં અને બીજાની સાથે વાતચીત દરમિયાન આપણું નામસ્મરણ આદિ કરવાનું ઘણું ઘણું મોળું પડી જાય છે કે બંધ થઈ જાય છે. તેનું કારણ તો એ કે આપણને તેમાં હજી સાચેસાચી ધગશ પ્રગટી નથી અને રસ પણ જામ્યો નથી. તમે તો આ જીવના શરીરની માંદગીના પ્રસંગમાં ઘણી વાર હાજર રહ્યા છો. એટલે તમે તો જોયું હશે કે ત્યારે પણ નામસ્મરણની ધૂન આનંદથી અને વેગથી ચાલ્યા કરતી હોય છે. બોદાલ આશ્રમનું સરદારશ્રી વલ્લભભાઈને હાથે ૧૯૨૮માં ઉદ્ઘાટન થયું ત્યારે આપણે બંને ત્યાં હતા. તે વખતે મધરાતે આ જીવના શરીરને સાપ કરડ્યો હતો, તે પ્રસંગ તમને યાદ હશે. ત્યારે પણ, શરીરની બેભાન અવસ્થા થતી જતી વેળાએ એટલે કે એવી જીવલેણની કટોકટીની વેળાએ પણ હરિ:ૐનું સ્મરણ જોરથી ઉદ્ભવ્યા કરતું હતું. જો તેવું હૃદયનું ભાવાત્મક રટણ અને સ્મરણ પ્રભુકૃપાથી ઉચ્ચ બુલંદ સ્વરે તે વખતે ના રહ્યું હોત તો વખતે આ શરીરના રામ રમી ગયા હોત. આણંદની હોસ્પિટલમાં આંતરડાં અને પેટ ધોયેલાં. આંતરડાંમાંથી બધું સાફ કરીને બહાર કાઢેલું અને તેનું તે લોકોએ પૃથક્કરણ કરેલું. તેમણે કહેલું કે સાપનું ઝેર કાતિલ છે. કરડ્યા પછી બારેક કલાકે પણ આ દર્દી જીવે છે તે નવાઈ છે. ખરી રીતે તો એ ‘નવાઈ’ નવાઈ ન હતી. મોટેથી નામસ્મરણના ભાવને કારણે જાગ્રતિ અને ચેતના જળવાઈ રહી અને ટકી, અને એવી ઉત્કટ પ્રગટી રહેલી

ચેતનાએ એ ઝેરની અસર પ્રસરાવતી ખાળી રાખી અને એ રીતે બચી જવાયું. વળી, બબુબહેનને (લેખકની ભત્રીજી) જીવલેણ ક્ષયની ખાંસી વખતે પણ મને થયેલી સખત ખાંસીમાં લોહીના ગળફા પડ્યા, તે દરમિયાન પણ જપ ચાલુ રહેતા હતા, તે પણ તમે પ્રત્યક્ષ જોયેલી હકીકત છે.

એ શું બતાવે છે ? જ્યાં સુધી પ્રકૃતિ અને સ્વભાવ ઉપર વિજય મળ્યો નથી ત્યાં સુધી માંદગીમાં કે બીજાં કામ દરમિયાન સાધનાનો ભાવ, ચેતનાત્મક રીતે અને તેની યોગ્ય ધારણાના પ્રવાહના પ્રમાણમાં જવંત ટકી શકવાનો નથી.

સ્મરણભાવની ધારણા જ્યારે પ્રગટતી રહે છે અને પૂરેપૂરી જવંત બને છે ત્યારથી જ પ્રકૃતિ અને સ્વભાવની શુદ્ધિ થવાની આંતરિક પ્રક્રિયા શરૂ થતી હોય છે અને સ્વામિત્વનો ભાવ તો તે પછી જન્મતો હોય છે.

યોગ્યપણે વિચારો અને તે પ્રમાણે આચરો

કોઈ પણ સત્પુરુષના જેવી પોતાની આધ્યાત્મિક સ્થિતિ થાય એવું ખાલી ખાલી વિચાર્યા કરતાં કે માત્ર એવી ભાવના રાખ્યા કરતાં એના જેવાં અખંડ જીવનયોગ અને જીવનસાધના એકધારાં ચાલ્યાં કરે અને તેમના જેવાં ખંત, ધીરજ, શ્રદ્ધા, અભય, નમ્રતા આદિ ચેતનાત્મક ગુણો જીવનમાં પ્રગટ્યા કરે અને તેમના જેવું સાધના પરત્વેનું અખંડ પરાક્રમ પ્રગટાવવાનો આપણામાં ખ્યાલ જાગ્યા કરે, તો તે આપણા માટે સારું છે. ‘માત્ર આના જેવું આપણું જીવન થાય’ એવું ખાલી વિચારવું અને વર્તનમાં કશું ના ઉતારવું અથવા તે કાજે માત્ર ઈચ્છા થવી તે તો ખાલી ખાલી શેખચલ્લીના તરંગ જેવું છે.

હરિ:ૐ હરિજન આશ્રમ, સાબરમતી, તા. ૧૫-૧-૧૯૪૦
(વસંતતિલકા)

શાને તને ઉર વિષાદની છાંય દીસે ?
શાને અરે ! પ્રિય તને કંઈ ગ્લાનિ થાયે ?
જો ! ભાવરૂપમહી હું તુજ પાસ ઊભો !
કાં પ્રેમનું સ્વરૂપ સત્ય જુએ નહિ તું ?
આગળ લખ્યું હતું તેમ પહેલાં કરાયેલી કેટલીક પ્રાર્થનાઓ
મોકલું છું :-

(વસંતતિલકા)

વૂહાલો મને હૃદયપ્રાણ થકી પ્રભુ, તું,
મારા બધા જીવનનો જ નિચોડ છે તું,
આધાર સર્વ જગમાં મુજ રાંકનો તું,
એવા તને કરું પ્રસન્ન હું રાખવા શું ?!

•••

જે જે થતું બનતું કેં, મુજથી બધુંયે,
હું તો નિવેદન કર્યા કરતો રહું તે,
ને એમ શક્તિ હૃદ મેળવી મુગ્ધ થાતો
તારા પરે, ચરણમાં શરણે ઢળ્યો, જો !

•••

ભારે અસાધ્ય ઉરદર્દ થકી પીડાઉં,
કો ના મટાડી શકતું ઉરદર્દ એવું,
છે તું સમર્થ પ્રભુ, વૈદ મટાડવાને,
જાણી ઢળ્યો શરણ, તું મુજ સામું જોજે.

•••

(માલિની)

મનમહીં સમજી કે, દીનનો તું જ બેલી,
ચરણશરણ આવ્યો શોધતો રાંક તેથી,
પ્રભુ, નજર કૃપાની રાખજે હુંપરે તું,
લળી લળી તુજ પાસે યાયતો એટલું હું.

(શાદ્દલવિકીરિત)

‘ઊભો થા ! નવ મેળવે જ્યહીં સુધી, તું ધ્યેયને ત્યાં સુધી,
યત્નો શક્ય બધા કર્યા કર સદા, ના બેસી રૂહેજે કદી,
એ તારાં વચનો સદા હૃદયમાં પ્રેર્યા કરે હામને,
મૂકું પ્રાણ જતાંય યત્ન ન કદી, વાંછ્યું પ્રભુ, દે મને.

• • •

વાળો હાશ હરિ, હદે કરગરી માગું કૃપાના નિધિ !
છે છેડો જગનો તું, ત્યાં જ ઠરવું નિશ્ચિત ઊંડું બની,
જોશો ના હરિ, દોષ બાળ તુજ છું, ધોશો બધા દોષને,
માગું એ શિર નામીને, કર કૃપા, વાંછેલ દેજે મને.

• • •

મારું છે પ્રભુ, ચિત્ત ચંચળ ઘણું, શેં સ્થિર એને કરું ?!
ઠેકાણે કરી રૂહે ન ક્યાંય, ભટક્યાં જ્યાં ત્યાં કરે છે પ્રભુ !
મારું હું બળ વાપરું, ત્યમ છતાં ફાવું ન પૂરો પ્રભુ !
તો તું અંકુશથી જ રાખ કબજે તારી કૃપાના પ્રભુ !

(વસંતતિલકા)

આવ્યો છતાં શરણ, સંશય ના ફીટે છે,
કેં કેં વિતર્ક મન તર્ક કર્યા કરે છે !
એકાગ્રતા હજુ સુધી ન શક્યો હું સાધી,
તો પ્રેમની લગની તું ઉર દે લગાડી.

• • •

યત્નો બધા મુજ નિરર્થક જાય તોયે,
વિશ્વાસ ના તુજ પદેથી હઠે જરાયે,
શ્રદ્ધાથી એ જ ઉર હિંમત કેંક રૂહે છે,
આ મૂઢથી કંઈક તેથી બન્યા કરે છે.

(શાદ્દલવિકીરિત)

હૈયાનું કરવા પૃથક્કરણ મેં માંડ્યું પ્રભુ, જ્યારથી,
પાસું ખોટ ઉધારનું મુજ પ્રભુ, જાણી શક્યો ત્યારથી,
રૂહેવા જાગ્રત, દોષમુક્ત ઉર કેં તે વેળનો હું મયું,
તારી પૂર્ણ કૃપા થતાં મુજ પરે સંપૂર્ણ ફાવીશ હું.

• • •

કાઢું બાળ વરાળ હું હૃદયની હંમેશ તારી કને,
જાણી, તું મુજ એકલું સ્વજન છે આ વિશ્વમાં બાળને,
તું આશ્વાસન આપશે ઉર ઊંડી એ આશ ધારી પ્રભુ !
મારી જે કથની બધી વીતકની પાદાંબુજે હું ધરું.

• • •

જે જે યોનિમહીં મળે પ્રભુ, મને જન્મો સ્વકર્મો થકી,
તે સૌમાં દઢ ભક્તિ હો તુજ વિશે, એ યાયું પાયે પડી,
જેવી પ્રીતિ રહે ઉરે વિષયમાં અજ્ઞાનીને સર્વદા,
તેવી પ્રીત રહો મને તુજ વિશે કલ્યાણકારી સદા.

• • •

પ્રેમે નિત્ય સ્મરું, પ્રભુ, હૃદયથી ભાવે ભજું બાળ હું,
હે સાક્ષીરૂપ વિશ્વના પ્રભુ ! નમું, છે સત્યનું ધામ તું,
છે ના આશ્રય કોઈનો જલધિમાં, જે નાવ આ બાળનું,
તેને પાર ઉતારી દે, શરણ દે, એ આપ માગ્યું પ્રભુ !

• • •

ભક્તિથી વશ થાય, તેથી પ્રણમી પ્રાર્થુ તને શ્રીહરિ !
દોને પ્રેમનું દાન, હું ટળવળું, ન્યાળો હરિ, હેતથી,
ચૂંટી પુષ્પ હું ભાવનાં દિલતણાં તે સૌ સમર્પુ તને,
સ્વીકારી મુજ તુચ્છ ભેટ કરજે તું ધન્ય આ બાળને.

• • •

ચાલ્યા જાય દિનો અહા ! દિન પછી, ઉદ્વેગ બાળે બહુ,
પાણે કૂટી કપાળ મૌન ધરતો, પાયે પડી શો રુંડું !
વિશ્વાસે વળગ્યો, નિરાશ કરશો ના તું મને રંકને,
ફાવે તે અજમાવી લે, પણ પ્રભુ, માંગેલ દેને મને.

• • •

દુઃસંગી વળી દુષ્ટ, દુર્મતિ અને હું સિંધું શો દોષનો !
કોટિ કલ્પતાણો છું પાપી, પણ હું તારે જ લીધે ટક્યો,
મારે સાધનમાં પ્રભુ, તવ પદો, જેને સ્મરી હું જીવું,
તું મારો પ્રભુ, પ્રાણ છે, જીવન છે, માંગેલ દો, વીનવું.

• • •

વિશ્વે, જોયું વલોવીને ઉર બધું, સંગી મળ્યું કોઈ ના,
સ્વાર્થી પ્રીતિ દીઠી બધે, તુજ વિના આરો પ્રભુ, ક્યાંય ના,
જાણી એમ ઢળ્યો, મને નીભવશો, પાદાંબુજે, હે પ્રભો !
ખોળે જો ! શિર મૂક્યું મેં તુજ પદે મૂકી ભરોસો બધો.

• • •

તારા પ્રેમતાણું કદી પણ કશું શું મૂલ આપી શકું ?!
અર્પું જીવન લાખ, તોય કદી તે ના તોલ આવે કશું,
ધારું છું અભિલાષ પ્રેમ તુજની ભારે ઊંડી, હે પ્રભુ !
અંતર્યામી, ઉકેલ દે તું મુજને, જાણીશ તો સત્ય શું.

• • •

(તોટક)

તુજ વિણ સુધારસ પાન મને,
નહિ કોઈ કરાવી શકે કદીયે,
વીનવું, હૃદયી નહિ દૂર થશો !
તું ઉગાર મને શરણે હું ઢળ્યો.

• • •

મહિમા તુજ જાણી હરિ, હું હૃદે,
અતિ આતુર દોડી પડ્યો હું પદે,
કર-સ્પર્શતણું સુખ દે મુજને,
હૃદ લે, મુજ એક જ ઓથ તું છે.

• • •

જહીં ઉદ્ગત દૃષ્ટિ ઋષિગણની,
પણ પહોંચી શકે નહિ ધ્યાનતણી,
તુજ મંદિર વ્યોમથી ચુંબિત એ,
ઢળવાતણી છે લગની મુજને.

• • •

અતિ ઉત્તમ લાવી પ્રસાદ તને,
ચરણે ધરતા સહુ લોક જગે,
મુજ પાસ નથી પણ કેં જ અરે !
તુજ પાસ ઊભો બસ ખાલી કરે.

• • •

જન થોડુંક કે બધું અર્પી તને,
તુજ પાયતણી ચૂમતા રજને,
પણ ખાલી કરે જ હું લોભી ઊભો,
કરુણાથી ત્મિખારીનું પાત્ર ભરો.

• • •

દિલના પડદા સહુ ખોલી પ્રભુ,
હળવું ઉરને કરી મ્હેર રળું,
મુજ ઓથ જ તું, મુજ આશ બધી,
કદી છોડીશ તું, કહીં જાઉં પછી ?!

• • •

કંઈ જાણું નહિ તુજ શક્તિ વિશે,
મનમાં પણ તે નહિ આવી શકે,
ઋષિઓ જહીં પાર ન પામી શક્યા,
મુજ અલ્પમતિતણી ત્યાં શી કથા !

• • •

પ્રભુ, વિશ્વ સમસ્તતણો પતિ તું,
થઈ ગદ્ગદકંઠે પદે ઢળું હું,
અતિ પામરતા પરખી મુજ હું,
તુજ પાય પ્રણામ હું કોટિ કરું.

• • •

સહુમાં તુજ સર્વ પ્રસારપણું,
વળી પાર પ્રભુ, સહુ તે થકી તું,
તુજ આગળ મારી વિસાત વિભુ,
રજની રજથીય કમી જ પ્રભુ.

• • •

ગળતાં મદ, હામ હું હારી જઈ,
મુજ શીશ મૂકું તુજ અંકમહીં,
અટવાઈ ગયો, વનમાં ભમતો,
કર કેંક કૃપા, જીવવા મથતો.

• • •

હરિ:ૐ હરિજન આશ્રમ, સાબરમતી.

તા. ૧૬-૧-૧૯૪૦, સવારે ૬ વાગ્યે.

આજે પાછું ઉધરસથી ખૂબ હેરાન થવાયું હતું.*

‘મનને’^xના અભિપ્રાયને માટે માસિકોને અને છાપાંને તેની નકલો મોકલવાની શી જરૂર છે ? છતાં તમને તે મોકલવાનું મન થાય તો કશોય આગ્રહ ક્યારે રાખ્યો છે કે આમાં રાખું ? એટલે તમને ગમે તેમ કરજો. (હકીકતમાં કોઈને પણ અભિપ્રાય માટે મોકલી ન હતી.-સંપાદક)

તમે મારે દેવના દીધેલ છો,

તમે મારે જે કહો તે છો,

આવ્યા ત્યારે પ્રેમ કરીને રૂહો.

નાહી કરી યા પી ફાસ્ટમાં નાર* જઈશ.

સવારે ૮ વાગ્યે

હું તો પ્રભુકૃપાથી મળેલાં સ્વજનને કોટે વળગાડીને હરું છું, ફરું છું, પરંતુ તેનો ભાર નથી.

★ લેખકની ભત્રીજી, નાર ગામમાં (પેટલાદ તાલુકો) ક્ષયની છેલ્લી કક્ષામાં પીડાતી હતી. એના છેલ્લા દિવસોમાં લેખકને પણ એવી જ ખાંસી થઈ હતી અને છાતીમાંથી લોહી પણ પડતું હતું, એ મેં જાતે પ્રત્યક્ષ નજરે જોયેલી હકીકત છે. તેથી, લેખકની ભત્રીજીને દેહ છોડતી વખતે ઘણી રાહત અને શાંતિ મળી હતી. અને એના શરીર છોડ્યા પછી લેખકને એ ઉધરસ વગેરે આપોઆપ મટી ગયું હતું. - હેમંતકુમાર નીલકંઠ.

X લેખકના સાધનાકાળના મનના પ્રવાહો ઉપરના ગુજરાતી શ્લોકોને ૧૯૪૦માં સંપાદકે ‘નવજીવન’ પ્રેસમાંથી છપાવીને બહાર પાડેલા, તે પુસ્તિકા.

નારથી નડિયાદ જતાં, ટ્રેનમાં.

(શિખરિણી)

અરે ! હૈયું કેવું પ્રિયજનવિયોગે સમસમે !
ઊંડું આકર્ષાતું તુજ ગમ ઘણો ભાવ ધરીને,
તને એના વેગે તુજ હૃદયમાં ભાવ સ્કુરજો !
હૃદાનંદાવેશે પરમ અનુરાગે રસ ઝરો !

આવો !

બને તેટલું હૃદય ખુલ્લું રાખો. સદ્ગુરુના ભાવ પરત્વે નદીના વહેતા પ્રવાહના જેવો પ્રેમ વહેવા દો. એને એકમેળ, એકમેક થઈ જવા દો. વચ્ચે વચ્ચે પડદાઓ છે તેને ચીરી નાખો. પ્રેમના ભાવની એકતાનો અનુભવ કરો અને કરવા દો. સર્વ પ્રકારના સંકોચમાત્રને ઓગાળી દો. બધું જ સમર્પણ થઈ જવા દો. કશું પણ બાકી ના રાખો. બધું, બધા ભાવો, બધા વિચારો, વૃત્તિઓ એમાંનું કશું જ આપણું નથી. બધું જ ખુલ્લું થવા દો. એ બધાંને એમ કરીને રજા આપી દો. સર્વ રીતે અને સર્વ ભાવે મુક્ત થઈ જાઓ. આવો ! આવો ! ધસમસતા આવો ! અભેદ થઈને આવો. સર્વ સંશયો છિન્નભિન્ન કરી નાખીને આવો. પ્રભુ પરત્વે પ્રવાહના જેવો ધસમસતો પ્રેમ પ્રગટ થવા દો. એની ગંગધારા વહેવા દો. બંધનમાત્રને છેદી, ભેદી, ટુકડે ટુકડા કરી દૂર દૂર ફેંકી દો.

હરિ:ૐ નડિયાદ, તા. ૧૭-૧-૧૯૪૦

નમ્રતા રાખી યોગ્ય મૂલ્યાંકન પોતાનું કરો

તમારા તા. ૧૬-૧-૧૯૪૦ના ચાર વાગ્યાના પત્રમાં છે કે 'હું પાસે હતોને ?' એ શા ઉપરથી કલ્પ્યું ? કૃપા કરીને વધારે પડતો, ખોટો આત્મવિશ્વાસ ના રાખશો. તમારું ભાવબળ કંઈ એટલું એકાગ્રતાવાળું અને જીવંત પ્રગટ્યું નથી. જેટલી શક્તિ

કેળવાઈ હોય તેનાથી વધારે કલ્પવામાં કે બુદ્ધિથી માનવામાં કશો ફાયદો નથી, પરંતુ ઊલટો ગેરફાયદો છે. માટે, હવે ઘણું ઘણું વધારે સાવચેત બનો. કૃપા કરી વધારે ટટાર અને કટિબદ્ધ થાઓ. સાચો અને પૂરો સંગ્રામ માંડો. હજી કંઈ તેવો સંગ્રામ મંડાયો નથી.

હજી તો જીવનસંગ્રામ મંડાયો જ નથી

જીવપ્રકારની વૃત્તિ અનેક પ્રકારે ઉત્પન્ન થઈ અનેક ઈચ્છા રૂપી કામનામાં જન્મી, ભાવનાનું બળ હરણ કરી લે છે અને તેથી કરીને જીવન વધારે ને વધારે નબળું બનતું જાય છે. જાગ્રત નહિ રહી શક્યા તો હેરાન પરેશાન થઈ જઈશું. વાસનાનાં સૂક્ષ્મ સ્વરૂપો કેવાં કેવાં ઊઠે છે એની આપણને કશી ગતાગમ નથી. હજી સુધીની અંદરની છૂપી રીતે પડી રહેલી બળવાન વૃત્તિ અને વાસના, લાલસા, કામના વગેરે જ્યારે જ્યારે જાગી ઊઠે છે અને જો આપણે જાગ્રત હોઈએ છીએ અને જીવનવિકાસ પરવેની ખરેખરી ગતિ પ્રગટેલી હોય છે અને તેમાં કંઈક નિષ્ઠા પ્રગટેલી હોય છે, તો ત્યારે જાગ્રત થતી જતી દૈવી શક્તિ અને પાર્થિવ પ્રાકૃતિક શક્તિની વચ્ચે જે ઘમસાણ મંડાય છે તેનો આ માર્ગે જનાર દરેકને નિરપવાદ અનુભવ છે. એટલે જીવનમાં એવું યુદ્ધ ના અનુભવાય અને એવું કશું થતું ના લાગે તો જાણવું કે હજી આપણું કામ પાશેરામાં પહેલી પૂણી જેટલુંયે થયું નથી.

ભીંસ દેતી ગડમથલ થવી જોઈશે

જ્યાં સુધી આપણે સંપૂર્ણપણે આપણી પ્રકૃતિ અને સ્વભાવને જાણીશું નહિ, ઓળખીશું નહિ, આપણા જીવસ્વભાવના અનેક તરંગો, પ્રવાહો, જડમૂળ ઘાલી બેઠેલાં વલણો અને તે પ્રમાણેનાં

વર્તનોને પારખી શકીશું નહિ, તે બધું બરાબર નીરખવાનો સહજ સ્વભાવ થશે નહિ ત્યાં સુધી આ માર્ગમાં સ્થિર થવું શક્ય નથી, બલકે આ માર્ગને લાયક ત્યાં સુધી આપણે થયા નથી એમ ગણવાનું છે. આ બધું નાહિંમત કરવાને નહિ પણ જાગ્રત કરવાને લખ્યું છે. ‘મનને’માં જે બધું લખ્યું છે, એમાં કલ્પનાનો એક અક્ષર પણ નથી કે બુદ્ધિને દોડાવીને ‘આમ હોય કે તેમ હશે’ એમ સમજીને પણ નથી લખ્યું. તેવા પ્રકારની ઊર્મિલતા પ્રગટી અને તે પ્રકારનાં જોશ અને લાગણીથી લખાયું હોય તેમ પણ નથી. એ તો મારી પોતાની અને મારા મનની વચ્ચેના યુદ્ધની વિગતવાર અનુભવની હકીકત છે. જ્યાં સુધી તમને એવી ભીંસ દેતી ગડમથલ ના અનુભવાય ત્યાં સુધી હજી સ્વરાજ દૂર છે એમ સમજવાનું છે. સ્વજન પરત્વેના હૃદયના પ્રેમને કારણે જ તેમની તેમની નબળાઈની પણ અને નબળાઈની હકીકતની પ્રભુકૃપાથી ગમ પડે છે. અને તમને તો તમારી પોતાની નબળાઈની પણ ગતાગમ નથી પડતી. એટલે મને, કહોને કે ચીડ ચડે જને ? અંતર્મુખ એકાગ્રપણે થવાનું કહેવામાં આવે છે અને તે પણ તટસ્થ રહીને કરવાનું લખ્યું છે, પણ એનો એવો પ્રયોગ કરીએ ત્યારેને ?

હરિ:ૐ ટ્રેનમાં, કરાંચી જતાં, તા. ૨૧-૨-૧૯૪૦

પ્રેમતત્ત્વ નિરૂપણ

આપણા પંથમાં આપણે જોયા કર્યું છે અને અનુભવ્યું છે, કે જીવનસાધનામાં આપણને ખૂબ આગળ ધપાવનાર તત્ત્વ પ્રેમ છે. આપણે જેટલા પ્રમાણમાં ખુલ્લા હૃદયે, નિ:સંકોચપણે, નિર્ભય ભાવે, શ્રદ્ધાથી અને વિશ્વાસથી પ્રેમભાવના રાખ્યા કરીશું તેટલા પ્રમાણમાં આપણને ચેતનતત્ત્વનો અનુભવ થતો જશે.

ભગવાનના આનંદભાવનું જીવનમાં વ્યક્ત થવું અને તે અનુભવમાં આવવું, એટલે કે તે પ્રમાણે સચરાચરપણે અનુભવવું, તે સ્વરૂપ તે પ્રેમ. વ્યક્તિ વિના એવા ભાવનું અસ્તિત્વ સંભવતું નથી. એટલે આપણામાં ભગવાનના ભાવનો અનુભવ કરનાર અને કરાવનાર તે પ્રેમ.

વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચેના અને વ્યક્તિ તથા દુનિયા વચ્ચેના દ્વેષ અને અદ્વેષ બંનેને ઓળખાવનાર જે તત્ત્વ તે પણ પ્રેમ. પ્રેમમાં ભાવ છે, ગતિ છે, સ્થિતિ છે અને તે હૃદયમાંના એક બિંદુમાં મળે છે. પ્રેમની શાંતિમાં (અંદર જે શાંતિ અનુભવાય છે તેમાં) અતિશય વેગવાળી ગતિ અને ક્રિયાશીલતા તથા કાર્યસાધકતા પણ છે. સંપૂર્ણ શાંતિ અને અપાર શક્તિ, પરબ્રહ્મનું નિર્ગુણ તત્ત્વ અને સગુણ સ્વરૂપ અથવા સત્ અને ચિત્નો સુમેળ પ્રેમમાં છે અને પ્રેમ પોતે આનંદસ્વરૂપ છે. એટલે પ્રેમ સત્-ચિત્-આનંદની ત્રિપુટીને પોતાનામાં પ્રગટ કરે છે અને સમાવે છે. તેથી, પ્રેમમાં સુસંવાદીપણું છે. એમાં ક્યાંયે ખોવાપણું કે ખોટ નથી. કેવળ લાભ, લાભ ને લાભ જ છે, પણ પહેલાં એ આપણી પાસે ખોવાપણું-ફનાગીરી માગે છે. આપણે ઈના ભાવમાં જેટલા ખોવાઈ જઈશું તેટલો વિશેષ ઈનો રસ અનુભવાશે, માણી શકાશે. ‘ચાહ આપો અને ચાહ લો’ એ પ્રેમપ્રાપ્તિની રીત છે, પણ પ્રેમ પાછો સ્વયંભૂ અને નિરાવલંબી છે. એટલે (કોઈનો-ભગવાનનો પણ) ચાહ લેવાના હેતુથી કે આશાથી જો ચાહ-પ્રેમ અપાયો તો તે સાચો પ્રેમ નથી. પ્રેમ તો કશી પણ સામા તરફથી આશાઅપેક્ષા રાખ્યા વિના માત્ર પોતાની જાતને આનંદપૂર્વક, રસપૂર્વક હોમવામાં જ અથવા અર્પણ કરી દેવામાં જ માને છે. તેથી, પ્રેમ સૌથી મુક્ત હોવા છતાં પાછો

સૌથી બદ્ધ પણ છે. પ્રેમ પોતાની જાતને પ્રેમપાત્ર સાથે એવી રેશમગાંઠથી બાંધે છે, કે જેથી પોતે સંપૂર્ણપણે એની સાથે બંધાયેલો રહેતો હોવા છતાં સામાને (પ્રેમપાત્રને) સંપૂર્ણ મુક્ત રાખે છે. એ તાબેદારી પણ કોઈ અનોખી ચીજ છે. પ્રેમની તાબેદારી અને ગુલામી મુક્તિના જેટલી જ ધ્યારી છે.

પ્રેમની શક્તિ વિરાટ છે. આપણામાં એ વ્યક્ત થાય અને એનો અનુભવ થાય એમાંથી આપણે એનો ઉપયોગ એક પ્રયંડ બળ તરીકે કર્યા કરવાનો છે. એ શક્તિનો જેટલો ઉપયોગ કર્યા કરીશું એટલો લાભ છે. એ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રેમની ભાવનાથી પણ આપણે તો પર છીએ. પ્રેમની શક્તિ ગૂઢ છે ખરી, પણ તે અચેતન કે જડ નથી. એના આવિર્ભાવમાં તો પ્રયંડ ચેતનશક્તિ પ્રગટ થાય છે અને તે ઉપરાંત, એનો ધોધ સતત વહેતો હોય છે.

આપણા હેતુઓથી પણ સ્વતંત્રપણે પ્રેમભાવ પોતાનો હેતુ (શ્રીભગવાનની પ્રેરણાથી) સાધવાને જગતમાં કાર્ય કરી રહેલો છે. એવું એનું સ્વતંત્ર ક્ષેત્ર છે અને સ્વતંત્ર એની મર્યાદા પણ છે. એટલે જો આપણે સૂક્ષ્મ રીતે અંતર્મુખ થઈને એ પ્રેમભાવનો ઉપયોગ આપણી સાધનામાં નહિ કરીએ તો એ પ્રેમભાવ, એ દિવ્ય શક્તિ પોતાનાં જૂનાં સાધનોનો, એ નકામાં તથા અર્થ વિનાનાં લાગવાથી ત્યાગ કરે છે અને જ્યાં સચોટ ઉપયોગ થતો હોય છે ત્યાં વિકસે છે અને પોતાની ભૂમિકા ખોળી લે છે. એ પ્રેમની વિરાટ શક્તિ એકલી માનવીઓમાં વ્યક્ત થાય છે એમ નથી. એ તો સાક્ષાત્ વિશ્વના નિયંતા શ્રીભગવાનનો ભાવ છે. તેથી, તે સચરાચરમાં વ્યાપેલો છે, પરંતુ આપણી પોતાની

અશુદ્ધિઓને લીધે એમાં વિકારીપણું, ક્ષુદ્રતા અને પાશવીપણું આપણને દેખાય છે, પણ આપણે જેમ જેમ એ બધાંથી પર થતા જઈશું અને અંતર્મુખ રહીને આપણાં વિકારીપણાને, ક્ષુદ્રતાને અને પાશવીપણાને દૂર કરતા જઈશું, તેમ તેમ પ્રેમના સ્વરૂપની શક્તિ આપણને સ્પષ્ટ સમજાતી જશે અને તેમ તેમ આપણે એનો ઉપયોગ વધારે ને વધારે કરતા થતા જઈશું. એમ થતાં થતાં જીવનમાં પ્રેમનો ઉપયોગ કરવાની સહજ કળા પણ પ્રાપ્ત થશે. આપણને મળતી શક્તિઓનો ઉપયોગ જો આપણે આપણા માર્ગમાં સતત નહિ કરતા રહીએ તો એ શક્તિઓ આપોઆપ અદૃશ્ય થઈ જશે અને એની આપણને સમજણ પણ નહિ પડે.

ભગવાનના ભાવવાળો પ્રેમ જેમ જેમ ખીલતો જશે, તેમ તેમ વધારે ને વધારે આત્મસમર્પણ તે કરાવશે. આપણે જેમ જેમ સમર્પણ કરતા જઈશું, તેમ તેમ પ્રેમભાવ પણ આપણામાં ઊતર્યા કે પ્રગટ્યા કરશે. સમર્પણ ઉપર આપણે ખૂબ જોશ રાખવાનું છે. પ્રેમમાં કોઈ આશા નથી, કેમ કે તે તો સહજમેળે, સરળપણે, આપોઆપ વધ્યા કરતો હોય છે. હૃદયના કુંડમાંથી ફૂટી નીકળતા કુવારાની ઉપમા તેને આપી શકાય, કારણ કે તે સર્વતોમુખી છે અને સ્વયંસ્ફુર્ત પણ છે.

આ પ્રકારના પ્રેમને સમજવા અને અનુભવવા માટે દુન્યવી ભાવોથી આપણે પર થવું પડશે. અને તે કંઈ તેવી વાતો કર્યા કરવાથી, બોલવાથી કે લખવાથી બનવાનું નથી. પરસ્પરની પ્રેમની ભાવના દ્વારા જીવન જીવનને સંકળાવવાનો સાધનાનો જે પરમ માર્ગ છે એવા પ્રીતિયોગના માર્ગની સાધનામાં (જો તે કરી શકાય તો) ઘણી શક્તિ પ્રગટે છે, પરંતુ તે તમારા મારા જેવા

માટે એકદમ શક્ય નથી. જ્યાં સુધી જીવદશાનાં અનેક પ્રકારનાં આવરણમાં આપણે ખદબદા કરતા હોઈએ છીએ, ત્યાં સુધી ખરી રીતે તો આપણે આ પ્રેમના નામને ઊલટા અભડાવી મારીશું. આવા દિવ્ય પ્રકારના પ્રેમને સમજવા અને અનુભવવા માટે જીવદશાની અનેક પ્રકારની વૃત્તિઓને આપણે ખંખેરી નાખવી પડશે. જો એ પ્રેમભાવના પ્રવાહની પરત્વે આપણે સચેતન પૂરેપૂરા ના રહી શક્યાં, તો એ આપણને છોડી દેશે અને પોતે યોગ્ય પાત્રમાં કામે વળગી જશે. એટલે એની જ્ઞાનભક્તિ-પૂર્વકની જાગ્રતિની ગરજ જીવનમાં પ્રગટેલી હોવી જોઈશે.

વૈષ્ણવ સંપ્રદાયમાં ભગવાનને ભક્ત માટે ઝંખતા વર્ણવવામાં આવ્યા છે. એ ભાવથી પણ વધારે દિવ્ય અને વધારે ઊંડું પ્રેમનું તત્ત્વ છે. એટલે આપણા પ્રેમનો આદર્શ એકબીજા સાથે પ્રેમની ભાવના દ્વારા સંકળાવાનો અને સંધાવાનો નથી, પણ ભગવાનના ભાવનો આવિર્ભાવ કરાવવા માટે છે.

આવા પ્રેમભાવને કૃપા કરીને સતત તમે આપણાં કામમાં (જીવનસાધનાનાં કામમાં) લગાડ્યા કરશો. એનો જેટલો ઉપયોગ આપણે કર્યા કરીશું એટલી કમાણી કરીશું. જેટલું આજસ, પ્રમાદ એ બાબતમાં સેવીશું એટલા પ્રમાણમાં એ પ્રેમભાવ આપણને છોડી જશે અને પોતે યોગ્ય પાત્રમાં કામે વળગી જશે. એટલે સતત જાગ્રતિની જરૂર છે. ભગવાન આપણને જાગ્રત રાખે ! એવી એને ચરણકમળે પ્રાર્થના છે.

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૨૩-૨-૧૯૪૦

સૂર્યત્રાટક

સવારના પહોરમાં ઊગતા સૂર્યનારાયણની સામે અને તેનાં કિરણ કોમળ રહ્યા કરે ત્યાં સુધી નીચેની ભાવના દઢ કરીને

ત્રાટક કરશોજી. દિલમાં અત્યંત નમ્રભાવ કેળવીને અને તે રાખીને તેમ કરશોજી.

‘જાગો હૃદે જીવનચેતનશક્તિ આવી.’

....ભાઈને પણ કરવું હોય તો ભલે તેમ કરે. સવારમાં સાબરમતી જેલ બાજુ જવાનું રાખ્યું છે તો ત્યાં દૂર દૂર જઈને કોઈ એકાંત સ્થળે બેસવાનું રાખવું. હજી મનબુદ્ધિને વધારે જાગ્રતપણામાં કેળવવાનાં છે. ક્યાંયે અક્કડપણું અને અવળચંડાઈ ના રહી જાય તે જોવાનું છે. કોઈ પણ પ્રકારે અશ્રદ્ધા કે અવિશ્વાસ પ્રગટવા દેશો નહિ. પેલી ધ્યાનવાળી એકાંત ટેકરી ઉપર ધ્યાન કરવાનું પણ ચાલુ રાખશો. થાક જ્યારે ઘણો લાગે ત્યારે પણ મૂકી ના દેશો. રોજ સવારે વહેલા ઊઠવાનો ક્રમ તો રાખવો જ.

રસને મળતાં બધે રસ મળે

આપણા સંકલ્પને સર્વોપરી બનવા દેવાનો છે. રણમાં કોઈ વીરડી હોય તો તે કેવું સુખનું, આરામનું અને હા... શનું સ્થળ હોય છે ! તેવી રીતે આ બ્રહ્માંડમાં અને સચરાચરમાં ભગવાનનો સાકાર રસ છે. એ દૃષ્ટિએ એમાં સૌંદર્ય છે, રસ છે, પ્રેમ છે, ભાવ છે, આનંદ છે અને શક્તિ પણ છે.

‘આખા લીંબડામાં એક ડાળ મીઠી રે,
રણછોડ રંગીલા !’

એની જેમ આ લીંબડો તો કડવો છે, પણ ભગવાનનાં નામમાં સ્મરણભાવ રૂપી એક ડાળ તેમાં મીઠી છે. ભગવાનનું નામ એ તો મીઠો મહેરામણ છે. એ દૃષ્ટિથી જીવનમાં પ્રત્યેક પ્રસંગમાંથી અને પ્રત્યેક અનુભવમાંથી રસ તો મળ્યા જ કરે છે.

ભગવાનનો ભાવ એ તો સચરાચર છે અને હાજરાહજૂર છે. એના અનુભવ પણ ણે કૃપા કરીને જીવનમાં આટલા થોડા સમયમાં પણ કરાવ્યા છે. એનું હાજરાહજૂરપણું

મહીગળતેશ્વર જતાં એણે બતાવ્યું હતું. બીજા પણ એવા પ્રસંગો બન્યા છે, પરંતુ આ પ્રસંગે તમારું ત્યારે સવિશેષ ધ્યાન તે બાબતમાં ખેંચાયું હતું એટલે તે ટાંક્યો છે. યાદ છેને તે પ્રસંગ ? આપણે ક્યાંક ખાસ એકાંતમાં જઈને એકાદ દિવસ રહીને ત્યાં ધ્યાનમગ્ન રહીએ એવો વિચાર હતો. બોદાલ આશ્રમમાંથી એકવાર વિદ્યાર્થીઓને લઈને મહીગળતેશ્વર આપણે ગયેલા ત્યારથી તે સ્થળ તમને ગમી ગયેલું. એટલે તમે તે નામ સૂચવ્યું. પહેલાં આપણે ગોધરા ગયા. ત્યાં પહોંચ્યા ત્યાં સુધી તો કંઈ નહિ. રાત પડી અને મુશળધાર વરસાદ, વીજળીના કડાકા અને મોટાં મોટાં ઝાડો પણ હાલી ઊઠે એવું તોફાન થયું. સવારે નીકળી મહીગળતેશ્વર જવાનું તદ્દન અશક્ય લાગતું હતું. અને ટ્રેન તો બહુ વહેલી સવારે સાડાચારેક વાગ્યે નીકળી જાય. એટલે (ગોધરા) આશ્રમમાંથી સાડાત્રણેક વાગ્યે નીકળવું પડે એમ હતું. છતાં પ્રભુકૃપાથી બરાબર નીકળવાનો વખત થયો અને વરસાદ બંધ થઈ ગયો ! એવી તોફાની રાતે એટલા વહેલા બહારગામ જનારા પણ કોણ હોય ! એટલે ઉતારુઓ પણ બહુ જ થોડા હતા. રેલવેના આપણા આખા કંપાર્ટમેન્ટમાં આપણે બે જ એકલા હતા. એકાંતમાં પ્રભુકૃપાથી તમને એક હાથનો સ્પર્શ જીવંત ચાલુ રહે એવી રીતે ભાવસ્થ દશામાં જવાનું થયેલું. તમારું જીવનપ્રયાણ કેવા ઘોર વનમાંથી મારી સોબતમાં થશે અને કેવો દાવાનળ એ વનમાં સળગશે તથા અસંખ્ય જૂનાં (જીવપ્રકૃતિરૂપી) વનવાગળાં અને ચામાચીડિયાં વગેરે તેમાં બળીને કેવાં ભસ્મ થઈ જશે અને આપણે મંદિરે પહોંચીશું-એ બધું પ્રભુકૃપાથી પ્રત્યક્ષપણે સિનેમાની જેમ દેખાયું અને તમને તે બધું કહેલું. એટલે આપણો જવાનો હેતુ તો ત્યારે જ,

મહીગળતેશ્વર જતાં પહેલાં, સિદ્ધ થઈ ગયો હતો, પરંતુ તમારી ખાસ ઈચ્છાથી તોય આપણે અંગાડી સ્ટેશને ઊતરેલા. સવારના પાંચેક વાગ્યે સ્ટેશને ઊતર્યા ત્યારે એવા અંધારામાં મહીગળતેશ્વરનો રસ્તો ક્યાંથી સૂઝે ! તેથી, આપણે માંહોમાંહે વાત કરતા હતા કે શું કરવું, એટલામાં જે એક જ બીજો ઉતારુ અંગાડી સ્ટેશને ઊતર્યો હશે કે સ્ટેશને જ પહેલેથી હશે, તેણે આપણી વાત સાંભળીને જાતે તરત જ કહ્યું, ‘ચાલો, મારી સાથે. મારે ત્યાં જ જવું છે.’ ધોધમાર વરસાદ આપણે નીકળીએ ત્યારે જ રહી જાય, ટ્રેનમાં આપણા ડબ્બામાં કોઈ પણ બીજું ના હોય, અંગાડી સ્ટેશને એક જ કોઈક તૈયાર ઊભેલું હોય અને આપણને રસ્તો વગર પૂછ્યે બતાવે-એ બધા યોગાનુયોગમાં પ્રભુનો હાથ-ઁનો પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર આપણને શું નથી દેખાતો ? મહીગળતેશ્વરમાં નદીને કાંઠે તમને શાંતિ અને ધ્યાનનો પણ અસાધારણ અનુભવ થયો હતો. આવા બીજા પ્રસંગો પણ છે. એવા પ્રસંગોનાં પવિત્ર સંસ્મરણોથી મનને હંમેશ ભીંજવા દેવું જોઈએ. જ્યાં જ્યાં કંઈ સાત્ત્વિક અસામાન્યપણું નીરખાય કે લાગે ત્યાં ત્યાંથી ભગવાનની ભાવનાના પ્રેમભક્તિપૂર્વકના સ્વીકારનો અનુભવ કર્યા કરશો. એવી રીતના પ્રેમભક્તિપૂર્વકના સ્વીકાર-અનુભવ-થી મનને ભીંજવ્યા કરવું ઘણું ઘણું જરૂરનું છે.

(અનુષ્ટુપ)

‘કૃપા હોજો, દયા હોજો, પ્રભુની આપણા પર,
અખંડ વધતો રૂહેજો, સદા પ્રેમ પરસ્પર.’

સોમાભાઈ ભાવસાર

હરિઃૐ કરાંચી, તા. ૨૪-૨-૧૯૪૦
(શિખરિણી)

અનાસક્તિવાળા પ્રણયરસથી ચેતન ઝરે,
ઊંડા પ્રેમે જાગે અવિરત અભેદોર્મિ હૃદયે,
રસે જે પ્રેમેથી હૃદય હૃદયો સાથ ભળતાં,
ખીલ્યા તે પ્રેમોર્મિ સતત કરજો આપણ હૃદે !

સમૂળી ક્રાંતિનાં સાધનો

એવો પ્રેમ અંતરમાં અંતરથી ચેતનવંત થઈને જીવતો પ્રગટ્યા કરવો જોઈશે. એવો જો પ્રેમભાવનાનો ઉદય પ્રવર્ત્યા કરે તો ખુલ્લું દિલ તો આપમેળે રહ્યા કરે છે.

પૂજ્ય માતૃશ્રી બહેને પણ તમને લાખ્યું હતું કે કોઈ તમારી બાબતમાં કંઈક કહે તે પ્રમાણે આપણે માની લેવાનું નથી, તે પણ લક્ષમાં રાખવાનું છે. આપણે આપણી મેળે સ્વતંત્રપણે જીવનની તુલાને સ્થિર કરવાની અને રાખવાની છે. જે કંઈક હું પણ કહું તે પણ તમને તે પ્રમાણે થતું હોય કે તેવું હોય તો જ માનવાનું રાખવું. જોકે મનબુદ્ધિને અંદરનું કામ સોંપી દેશો, એને અંદર જોડાવાનું રાખ્યા કરશો તોપણ એ કંઈ બહારનું નહિ વિચારે એવું થોડું જ બને છે ! એવું તો બન્યા કરે છે, પણ જો આપણે ભગવાનના ભાવમાં હૃદયથી રત થયા તો આપણા જીવનમાંના તથા જગતના અને વહેવારના મૂલ્યાંકનની દૃષ્ટિમાં તદ્દન નવો ફેરફાર પ્રગટે છે. એ તો સમૂળી ક્રાંતિનો, આસમાન જમીનનો ફેરફાર છે.

જપને ભાવયુક્ત રાખવાના ઉપાય

જપમાં હંમેશાં જીવતોજાગતો ભાવ પ્રગટતો રહે તે ઘણું જરૂરનું છે. તેમાં એવી ભીનાશ પ્રગટે, ઊર્મિ પ્રગટે એટલા

માટે થોડી થોડી વારે જે કોઈ ભજનની આપણને ઘણી ઘણી અભિરુચિ હોય અને જે પ્રાર્થનાના પ્રકારનું હોય તેવું ભજન આપણે ભાવનામાં આર્દ્રતા પ્રગટાવીને ગાવું. એ ભજન બે ત્રણ વાર ગાઈશું એટલે એક પ્રકારની ઊર્મિ પ્રગટશે. અને એવી ઊર્મિનો ઉપયોગ આપણે નામસ્મરણમાં કરવાનો છે. વળી, કોઈ વાર આપણા વહાલામાં વહાલા આત્મજનનું પણ ભાવથી સ્મરણ કરવાથી ઊર્મિ પ્રગટે છે, અને એવી પ્રગટેલી ઊર્મિની મદદ લઈને નામસ્મરણને ભીનું ને ભીનું રાખવાનું છે. કોઈક વાર મોટેથી, ઉત્સાહથી થોડીક વાર બૂમો પાડીને દિલમાં હળવા થઈ જઈને વળી પાછું આપણે નામસ્મરણમાં લાગી જવું જોઈએ છે. કોઈક એવો પ્રસંગ બને અને ઊર્મિ પ્રગટે, વાતચીતમાંથી પણ કોઈક એવી આનંદની ઊર્મિ થઈ આવે, ત્યારે ત્યારે જાગ્રત રહીને એ પ્રવાહને નામસ્મરણમાં વાળ્યા કરવાનો છે. નામસ્મરણ ભાવથી જેટલું થશે તેટલું તેમાં જીવંતપણું પ્રગટવાનું છે.

જૂના કાળમાંનાં કેટલાંક ભજનો તમને ભાવ જગાડવાને મોકલ્યાં છે :-

તને જ ગમતું

મુજ પર પ્રેમ કરીને રે, તુજને ગમતું સર્વ કરવજો.
મારી ધારણા સર્વ નકામી, તારું ધાર્યું ફળજો !
મૂર્ખ માગણી કર્યા કરું, તોયે તુજને ગમતું બનજો !

મુજ પર૦

અવળચંડી છે બુદ્ધિ, એને શુદ્ધ વિવેક વળી શો !
પૂળો મૂકી એના ડહાપણમાં તુજમાં તે કેળવજો.

મુજ પર ૦

મન, ચિત્ત ને હૃદયભાવના માગી માગી શું માગે !
ગતિ એમની તે ક્યાં સુધીની ! ટોચે ક્યમ કરી પૂહોંચે !

મુજ પર ૦

બાળક તે હું કરીશ માગ્યા, વિવેક તારે કરવો,
પ્રેમ કરી જ્યમ ત્યમ સમજાવી મારગ મુજને લેવો.

મુજ પર ૦

જેવો ઘાટ પ્રભુ, ઘડવો હોયે, તેવો મુજને ઘડજો,
આડાંફેલાં આવે તેને દૂર ધક્કેલી દેજો.

મુજ પર ૦

કરી કરીને કરી શકું શું ! હું માટીનું ઢેકું,
ગૂંદી ગૂંદીને ઘાટ ઘડાવા કરજે યોગ્ય મને તું.

મુજ પર ૦

શરણચરણ

પ્રભુ શરણચરણમાં રાખો રે, પાવલે લાગું ૦
રસિયાજી અંતરયામી ! મારા હૃદયકમળના સ્વામી !
અલબેલા પ્રેમીનામી ! રે, પાવલે લાગું.

પ્રભુ ૦

શરણાગતવત્સલ જાણી, તને જણાવી અંતર ફૂંદાણી,
તોય મન રહ્યું હજુ માની રે, પાવલે લાગું.

પ્રભુ ૦

અડવું બધું એનું ટાળી, હેળાવી દઈ ગિરિધારી !
પદ લગાડી દોની તાળી રે, પાવલે લાગું.

પ્રભુ ૦

વૂહાલાજી ! સાધન કંઈ ના, દિલ-પ્રેમ-ભાવનાં ફૂલડાં,
વેરું છું નિત તમ પદમાં રે, પાવલે લાગું.

પ્રભુ○

બાળકનું જોર કશું શું ! જો હોય કશું, તો રડવું,
એ જોરે મારે તરવું રે, પાવલે લાગું.

પ્રભુ○

હું શું કરું ?!

(પ્રભુ, શરણચરણમાં રાખો રે, એ રાગ)

મને સૂહાય અહરનિશ દેજે રે, એટલું માગું.
અથડામણ મનને, ચિતને, પ્રભુ, વારેવારે થાયે,
ઉર ઝઘડો તે ઊપજાવે રે, શું કરું હું ?! બાપુ !

મને સૂહાય○

મુજ હૃદય પ્રભુ, છે ભોળું, ચિતને કદી થાળે પાહું,
મન મેળવતાં નવ ફાવું રે, શું કરું હું ?! બાપુ !

મને સૂહાય○

કરતું નથી હજી સુધીયે, મન માંકડી ચોક્કસ કેમે,
મને કસોટી બાપ, કરાવે રે, શું કરું હું ?! બાપુ !

મને સૂહાય○

મથી મથી ફરીને પાહું, ઘર વિશે પ્રવેશ કરાવું,
તોય પૂરેપૂરું નવ ઠરતું રે, શું કરું હું ?! બાપુ !

મને સૂહાય○

મરીને જીવવાની ઝાંખી, એને કરાવવી છે મારે,
બનશે તે તારી સૂહાયે રે, એટલું માગું.

મને સૂહાય○

અદમ્ય આશા

(પ્રભુ, શરણચરણમાં રાખો રે-એ રાગ)

મુજ ઉકેલ પ્રભુ, કરી દેની રે, પાવલે લાગું
મુજ જીવનનું ભારે, ગૂંચવાયેલ કોકડું એને,
મથું ઉકેલવાને નિત્યે રે, પાવલે લાગું
મુજ ઉકેલો

ગૂંચ ઉપર ગૂંચ નીકળે છે, પણ તોડ પ્રભુ ના'વે છે,
છેડો ના હાથ મળે છે રે, પાવલે લાગું.
મુજ ઉકેલો

કંઈ ઊકલ્યું જ્યાં હું દેખું, ત્યાં મૃગજળઆશા પેખું,
નડે ડગલે ડગલે લેખું રે, પાવલે લાગું.
મુજ ઉકેલો

શ્રદ્ધા, સાહસ, વિશ્વાસે, હિંમતથી ને પુરુષાર્થે,
તુજ કૃપા વડે જ ધપાયે રે, પાવલે લાગું.
મુજ ઉકેલો

નિશ્ચય ઉકેલ સઘાશે, એમાં કે' સંશય ના છે,
મને એ જ ટકાવી રાખે રે, પાવલે લાગું.
મુજ ઉકેલો

પ્રભુ, ભાવથી તારી કૃપાએ મંડ્યા તો રહી શકાયે,
તેથી આશા છે હૈયે રે, પાવલે લાગું.
મુજ ઉકેલો

હવે તો આરો લાવ !

(પ્રભુ શરણચરણમાં રાખો રે-એ રાગ)

પ્રભુ, લાવ કૃપાથી આરો રે, પાવલે લાગું.
હૈયામાં હોળી મારે, પ્રગટેલી છે પ્રભુ, ભારે,
તુજ વિણ તો કોણ બુઝાવે રે ?! પાવલે લાગું.

પ્રભુ

પ્રભુ, ચણચણતું હૈયું છે, ઉદ્દેગ અપાર થતો છે,
શેં કહી બતાવું થતું જે ?! રે, પાવલે લાગું.

પ્રભુ○

હું પાણીનું માછલડું, પણ તે થકી નોખું રૂહેવું,
એ કારજ મારે સાધવું રે, પાવલે લાગું.

પ્રભુ○

આકાશે મારે ઊડવું, વળી ત્યાં ગતિમાં જ રૂહેવું,
ત્યમ મારે પદ ચિત પ્રોવું રે, પાવલે લાગું.

પ્રભુ○

તે વિણ સઘળા વ્યાપારોથી અળગો કરીને તારો,
પ્રભુ, લાવ હવે મુજ આરો રે, પાવલે લાગું.

પ્રભુ○

મને પાંખ દો !

(પ્રભુ, શરણચરણમાં રાખો રે, એ રાગ)

ઊડવા મને પાંખ કૃપા દો રે, પાવલે લાગું,
સાતે મહાસાગર મારે, ઓળંગી જવું છે પારે,
તુજ નામ નાવ આધારે રે, પાવલે લાગું.

ઊડવા○

ખડકો, મોજાં ને ખાડી, નડતાં પ્રભુ, વારી વારી,
પણ સાથ કૃપા પ્રભુ, ભારી રે, પાવલે લાગું.

ઊડવા○

રૂંધાતો પથ જ્યાં ભાળું, પ્રભુ, ધડકે હૈયું મારું,
પણ ત્યાં તું ઉઘાડે બારું રે, પાવલે લાગું.

ઊડવા○

પર્વત સમ મોજાં આવી, દે આડી ભીંત ચણાવી,
તે મને દે અંધ બનાવી રે, પાવલે લાગું.
ઊડવા૦

કદી કિસ્તી ઝોલાં ખાયે, 'રખે ડૂબશે !' એમ જણાયે,
ત્યાં ઓથ મળે તુજ સૂઢાયે રે, પાવલે લાગું.
ઊડવા૦

અથડાયો ને પછડાયો, પણ સાવ ન હું ભંગાયો,
ઊડવા મને પાંખ કૃપા દો રે, પાવલે લાગું.
ઊડવા૦

પદ લગાડી દોની લગની રે

(પ્રભુ, શરણચરણમાં રાખો રે-એ રાગ)
પદ લગાડી દોની લગની રે, પાવલે લાગું.
મારું પ્રભુ, જીવન વચકેલું, એને તે શેં સંકેલું !
એને વળી વળી પદ હેરું રે, પાવલે લાગું.
પદ૦

દેખાવ કરે માન્યાનો, ને પ્રભુપદ રસ લાગ્યાનો,
તોય નાદ ન છોડે નિજનો રે, પાવલે લાગું.
પદ૦

એને ક્યાં ક્યાં હું સંભાળું ! એને ક્યાં ક્યાંથી હું વારું !
કદી કદી પ્રભુ, કંટાળું રે, પાવલે લાગું.
પદ૦

એને વશ કરવાની ચાવી, શોધું છું દા'ડી દા'ડી*
પણ છટકે તે દઈ તાળી રે, પાવલે લાગું.
પદ૦

★ દરરોજ

એને આંકીને મેં રેહું, મૂકી દીધું છે છૂટું,
એને ટોકું કે નવ ચીંધું રે, પાવલે લાગું.

પદ૦

હું તો મારે દઢ રહીને, લગની જ લગાડીશ દિલને,
સઘળું સોંપી દઈ તુજને રે, પાવલે લાગું.

પદ૦

યાચના

(પ્રહલાદની પાટીનો ઢાળ)

દેજે દેજે, હરિજન સતસંગ દેજે રે,
દેજે દેજે, મુજને એવી તક દેજે રે.
દેજે દેજે, હરિજન સહવાસ દેજે રે,
દેજે દેજે, પ્રભુપદ અનુરાગ દેજે રે.
લેજે લેજે, શરણમાં બાળને લેજે રે,
લેજે લેજે, મારી તું સંભાળ લેજે રે.
લેજે લેજે, મારી તું પ્રેમભેટ લેજે રે,
લેજે લેજે, જે તને ધરું ભાવ લેજે રે.
કરજે કરજે, ભમતું મન સ્થિર કરજે રે,
કરજે કરજે, ચરણમાં મન મુગ્ધ કરજે રે.
હરજે હરજે, દુષ્ટ મતિ મારી હરજે રે,
હરજે હરજે, અવળચંડી વૃત્તિ હરજે રે.

મારી દયા તો લાવ !

(વેષ્ણવ નથી થયો તું રે, એ કવિ દયારામના ગીતનો ઢાળ)
પ્રભુ, તને શું કહું રે ! મારી દયા તને કાં ના'વે ?
તારે પાલવ પડેલ એને પ્રભુ, તું કાં રઝળાવે ?
જ્યાં ત્યાં અરેરે ! ખાલી કાં તું, ફાંફાં મને મરાવે ?

પ્રભુ૦

ખોળે ગર્દન મૂકી તેને, આમ દગો શું દેવો ?
સંગ ન કરતે તારો, મેં જો, જાણ્યું હત તું આવો.

પ્રભુ○

ખાવાનું ભાણામાં પીરસી, કાં હડસેલી મૂકે ?
ટોચ પરે કાં મને ચડાવી, પછી ગબડાવી મૂકે ?

પ્રભુ○

અંધતણે કર લાકડી આપી, પછી શું ખેંચી લેવી ?
દયા ધર્મ તુજ ગયો પ્રભુ, ક્યાં, આ તારી ટેવ કેવી ?

પ્રભુ○

જોવાનું રહ્યું તુજ પદ મારે, સઘળી કંઈ બાબતમાં,
જેમાં તેમાં તું પ્રભુ, મારે, છેડાં આવાં કર મા !

પ્રભુ○

એકાગ્રતાનો તલસાટ

(ગઝલ)

(ઈતના તો કરના સ્વામી, જબ પ્રાણ તન સે નીકલે, એ ઢાળ)

આસક્ત પાદ તારે મુજને પૂરો કરી દે.
સંસારની ઉપાધિ વળગે હજીય ઘણીયે
વીનવું તને હું બાપુ, કર મુક્ત તેથી મુજને.

આસક્ત○

ઉરમાં સતત પ્રભુ, તું તારું સ્મરણ થવા દે,
બીજી ઉપાધિ, વ્યાધિ થતી, દૂર તે કરી દે.

આસક્ત○

હૈયું રમંતું રૂહેવા તુજમાં હું નિત્ય રાખું
તોયે કશું કંઈ કેં આવી નડે, કરું શું ?!

આસક્ત○

એકચિત્તા, એકહૃદયે, એકબુદ્ધિથી જ ક્યારે
એકાગ્ર મનથી તારું કીર્તન કરી શકાશે ?!

આસક્ત૦

બોલાવી લેને !

(ગઝલ)

(ઈતના તો કરના સ્વામી, જબ પ્રાણ તન સે નીકલે, એ ઢાળ)

હાવાં દયા કરીને બોલાવી લે મને તું.

ફરિયાદ ધ્યાન લેશે એ આશ રાખી હૃદયે,

કહું વાત સૌ વીતકની પ્રભુ, તાત જાણી તુજને.

હાવાં૦

પણ કોણ જાણે શાથી મુજ સાંભળે કશું ના !

કાં જોઈતું ન આપે ?! તલસાવી મારતો કાં ?!

હાવાં૦

દુઃખના સમુદ્રમાં તેં ફેંકી મને દીધો છે,

દેતી કૃપા હલેસાં તરી બૂહાર આવવાને.

હાવાં૦

નાખ્યો હશે વમળમાં તેં શાથી તાત ! મુજને ?!

ત્યાંયે રૂડું મનાવી સહું પ્રેમથી પ્રભુ, તે.

હાવાં૦

પણ આશ ઊંડી મુજ જે તુજ પાસ આવવાને,

ઉત્કટપણું હૃદયનું મુજને સદા બકાવે.

હાવાં૦

તારે ચરણશરણે

(દોહરા)

ચરણશરણ તારે પડ્યો, જો તું લે નવ ભાળ,

કોણ બીજું સંભાળશે ? મનમાં લે તું કૃપાળ !

આશરો તારો જેહને, તુજ પર છે વિશ્વાસ,
દઢતા ધારી ડગ ભરે, તેને લે ઉર પાસ.
પુરુષાર્થે રત નિત રહી, ચળે ન જે ડગ એક,
અભ્ર નિરાશાનાં છતે, પ્રભુ રાખશે ટેક.
ધન, જોબન ભેગાં ભળે, સત્તા ને અવિવેક,
સત્યાનાશ જીવનતણું, અનરથ થાય અનેક.
પળપળ રામ હૃદે સ્મરી, કામ, ક્રોધ ને રાગ,
ઈર્ષા ને મમતા ત્યજ્યે, પામે પદ અનુરાગ.
હૈયામાંના રામને, જીવનરથનો દોર,
સોંપીને જો ચાલશો, રૂહેશે પગમાં જોર.
ચાલો શ્રદ્ધાથી ધરી, કરમાં લાકડી હામ,
અંધ છતાં પૂહોંચી જશો, ધારેલે નિજ ધામ.

કુંભકોણમ્માં કાવેરી નદીમાં આપણે બધા છ જણા ડૂબવાના
હતા તેને આગલે દિવસે થયેલી પ્રાર્થના :-

લાજ રાખજે

(વૈષ્ણવ નથી થયો તું રે-એ કવિ દયારામના ગીતનો ઢાળ)

નટવર કાનડા રે, રાખજે લાજ ગરીબની બાપુ !
કટોકટીની કસોટી વેળા આવી પૂહોંચી જોજે,
જ્યમ ત્યમ કરીને કૃપા કરી ત્યાં, બધું સંભાળી લેજે.

નટવર૦

અજ્ઞાણમાં મેં ડગ ભરિયાં છે તુજ આશ્રય વિશ્વાસે,
ઠોકર તેં ખવરાવી નવ છે, શ્રદ્ધા મદદે રૂહેશે.

નટવર૦

તુજ લાયક ના કામો કીધાં, પાત્ર નથી હું પૂરો,
તોય પ્રભુ, તુજ આગળ બોલું, કાલાઘેલા બોલો.

નટવર૦

તુજને મેં નિજનો જાણીને કામ લીધું છે માથે,
ટેક હવાં જાળવજે બાપુ, વીનવું પ્રેમને નાતે.

નટવર૦

પ્રભુ, વધારે તને શું ફૂલેવું ? બધું તું જાણે બાપુ !
તું તો લવારો કરાવે શાને ? કરજે ઠીક બધું તું.

નટવર૦

પ્રેમ પરીક્ષા દેવી મારે પાસ થવું છે તેમાં,
તૈયારી પ્રભુ, પૂરી કરવજે તુજ હાથે યશ લેવા.

નટવર૦

તુજ આગળ શી બડાશ મારું હું થઈ નાનું છોરું !
અધકચરું, અડબોથ, પ્રભુજી, રખે તું મુજને તોલું !

નટવર૦

હરિ:ૐ કરાંચી, તા. ૨૫-૨-૧૯૪૦

આગલા એક કાગળમાં (તારીખ યાદ નથી) તે અસહકારના જમાનામાં કેટલી આર્થિક ભીસમાં કામ કરેલું તે તો જણાવ્યું છે. તેમાં કેટલીક બીજી હકીકત પણ તમને લખી દઈ કે જેથી તમને આ જીવ વિશેની વધારે ખાતરી થાય. દેશસેવાનું કામ બીજે નોકરી મળતી ન હતી માટે મારે કુટુંબના નિર્વાહ અર્થે પરાણે સ્વીકારવું પડેલું એમ ન હતું. પૂર્વ આફ્રિકાના કંપાલા શહેરમાં માસિક ચોવીસ પાઉંડના પગારમાં તે કાગળમાં હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષક તરીકે નોકરી તો મળતી હતી. વળી, દર વર્ષે બે પાઉંડનો વધારો, દર ત્રણ વર્ષે ચાર માસની રજા અને દેશમાં આવવા માટે

સ્ટીમરનું આવવાજવાનું બીજા વર્ગનું ભાડું પણ મળવાનું હતું. આ અંગેનો જે તાર આવેલો તે પરીક્ષિતભાઈને વંચાવેલો હતો. તે સ્પષ્ટપણે અત્યારે યાદ આવે છે. વળી, ૧૯૨૩ની અધવચથી તો દેશસેવાનો હેતુ પણ ત્યજી દઈને શ્રીપ્રભુપ્રીત્યર્થે જ જે તે કંઈ કરવાનું છે એવી નિશ્ચયાત્મક ભાવનાથી જ તે કામને (હરિજન સેવાને) પ્રભુકૃપાથી વળગી રહેવાનું બન્યું હતું.

(પુસ્તકમાં તથા લેખકના વાર્તાલાપમાં નામસ્મરણ વિશે જે આવે છે, તેનો ટૂંક સાર લેખકે લખેલા એક હમણાંના કાગળમાં આવે છે, તેથી તે કાગળ અહીં છાપ્યો છે. -સંપાદક)

હરિ:ૐ સુશેવ, તા. ૮-૪-૧૯૫૬

જપયોગ

કોઈ પણ સાધનના અભ્યાસ માટે એકાગ્રતા ઘણી ઘણી જરૂરની છે. સંપૂર્ણ હૃદયની એકાગ્રતા પ્રાપ્ત થયા વિના ધ્યેયનું હાઈ પકડી શકાતું જ નથી. એકાગ્રતા થવાથી જ વસ્તુની સાથેનું હૃદયપૂર્વકનું તાદાત્મ્ય સાધી શકાય છે. એવી એકાગ્રતા સરળતાથી સહજપણે મેળવી શકાય તે માટે સાધનામંદિરમાં અંધારાને ઘણું જરૂરનું ગણેલું છે. અને તેમાં અંધારું રહે તેવી રચના અને વ્યવસ્થા કરેલી હોય છે. અંધારું એકાગ્રતાને પોષક છે અને અંતર્મુખતા પ્રેરવવાને કાજે અંધારું ઉપયોગી થઈ પડે છે.

જપની technique (ગુણમાપ) :- જપનો મંત્ર ટૂંકામાં ટૂંકો હોવો જોઈએ.

જપના મંત્રમાં કઠણ અક્ષરો ના હોવા જોઈએ. જે મંત્ર બોલવામાં ઘણો ઘણો સરળ હોય તે ઉત્તમ.

શબ્દનાં ત્રણ સ્થળ : નાભિ, કંઠ અને બ્રહ્મરંધ્ર. એ ત્રણેને સ્પર્શે એવા અક્ષરો તે મંત્રમાં હોવા જોઈએ.

શ્વાસોશ્વાસ સાથે અથવા નાડીના ધબકારા સાથે જપમંત્ર લેવાવો જોઈએ.

જપના મંત્રમાં ગંગાના પ્રવાહ જેવી સતત, એકધારી નિરંતરતા પ્રગટે, ત્યારે જ અંતઃકરણનાં કરણોને યોગ્ય રચનાત્મક માર્ગે વાળવામાં તે સાચો મદદગાર થઈ પડે છે.

નિરંતરતા ઘણી જરૂરની છે.

જપના મંત્રમાં ચેતનઘોતક ભાવ હોવો જોઈએ.

મંત્ર જેટલો ઊર્મિથી, લાગણીથી અને ભાવનાથી લેવાય તેટલો ઉત્તમ.

માનસિક જપ ઉત્તમ એ વાત ખરી, પણ શરૂઆતમાં કોઈ પણ જીવ મનમાં જપ ના કરી શકે. એવી શક્યતા જ નથી હોતી. મન તો સંકલ્પવિકલ્પ કરી શકે. જ્યારે મંત્રનો સતત દૃઢ અનુરાગભર્યો જીવતો અભ્યાસ પ્રગટી જાય અને એમાં એકધારી સહજતા અને નિરંતરતા પ્રગટે, ત્યારે જ મનમાં મંત્રની ધારણા રહી શકે.

• • •

અનેક પ્રકારના આઘાત પ્રત્યાઘાતને લીધે આપણા શરીરના જ્ઞાનતંતુઓમાં કંપ પેદા થાય છે. એ કંપના પ્રકાર પણ જુદા જુદા હોય છે. જુદા જુદા પ્રકારના કંપથી શરીરમાં જુદું જુદું ઉદ્ભવતું હોય છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર વગેરે વગેરેના ઉત્કટપણાથી અમુક પ્રકારના આવેશ અને આવેગ પ્રગટે છે. અને તેના આઘાત પ્રત્યાઘાતોથી જ્ઞાન-તંતુઓમાં જુદા જુદા પ્રકારના કંપ પ્રગટે છે. શરીરના આધારમાં એક પ્રકારની સમતા અને સમતોલપણું જે હોય છે, તેમાં આવા પ્રકારના કંપ ગેરવ્યવસ્થા પ્રગટાવે છે, અને અશાંતિ

અને અસમતા ઊપજાવે છે અને તેથી કરીને રોગાદિ થાય છે. હવે, મંત્ર એકધારો નિરંતરતાપૂર્વકનો હૃદયથી જો લેવાયા કરાતો હોય છે, તો તેવા મંત્રની ધારણાથી જ્ઞાનતંતુઓ toneup (પ્રાણવાન) થાય છે. તેનાથી તેનામાં સમતા અને શાંતિ પ્રગટે છે, અને એવી સમતા અને શાંતિ જ્યારે જ્ઞાનતંતુમાં પ્રગટીને એ તેની ટોચ ઉપર પહોંચે છે, ત્યારે શરીરના રોગને પણ તે નિવારી શકે છે. જપમાં એટલા માટે ગંગાના પ્રવાહના જેવી સતત, એકધારી, સળંગ નિરંતરતા પ્રગટવી એ ઘણી જરૂરની છે. તે વિના જપ અસરકારક પૂરેપૂરા નીવડી શકતા નથી. જ્યારે જપમાં એવી ભાવાત્મક નિરંતરતા પ્રગટે છે, ત્યારે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્નાં પ્રાકૃતિક વલણોને યોગ્ય રીતે મઠારવામાં તે પ્રેરણાત્મક બને છે. મનના સંકલ્પવિકલ્પોને તે ઘટાડીને શાંત પમાડી શકે છે. ચિત્તનો સાત્ત્વિક પ્રકારનો સંસ્કાર ત્યારે પ્રગટે છે. પ્રાણનાં ક્ષેત્રના કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહાદિ વિષયોની સ્ફુરણામાં ઘણી ઘણી મંદતા પ્રગટી જાય છે. અને બુદ્ધિમાં સમતા પ્રગટીને સમત્વ તે ધારણ કરે છે, અને અહમ્ દ્વંદ્વાદિક વિષયમાં રોકાયેલું હોય છે, તેમાંથી અટકીને ચેતનપરત્વેના અભ્યાસમાં ગતિ કરવાને પ્રેરાયેલું રહે છે.

॥ હરિ:ૐ ॥

સાધનામર્મ

૧. મુખથી કે મનમાં જાગૃતપણે જપ, સાથેસાથે હૃદય પ્રદેશે ધ્યાન તથા ચેતનના ચિંતવન સહ ભાવાત્મક ભાવનું રટણ.
૨. પ્રત્યેક પળે સતત સમર્પણ, સારું તેમ જ નરસું-બંનેનું.
૩. સાક્ષીભાવ, જાગૃતિ, વિચારોની સાંકળ ન જોડો.
૪. બને તેટલું વધુ વાચિક અને માનસિક મૌન રાખો, કેળવો અને ખૂબખૂબ શરણભાવ જીવનમાં ચેતનાપૂર્વકની જાગૃતિથી કેળવ્યા કરો.
૫. આગ્રહો—પ્રભુચિંતવન સિવાયના સર્વ આગ્રહો છોડો, નમ્રતા કેળવો, શૂન્ય થવાનું ધ્યેય રાખો.
૬. ખૂબ ભાવપૂર્વક હૃદયસ્થ રહીને આર્દ્ર અને આર્તભાવથી પ્રાર્થના કરો, ભગવાનને સર્વ સુખદુઃખ જણાવતા રહો, તેની સાથે આત્મનિવેદન દ્વારા અંગત ખૂબ ગાઢો સંબંધ બાંધો, મનમાં કશુંયે ઘોળાવા ન દો. ખાલી રહો.
૭. આવી પડતાં કામો પ્રભુનાં સમજો, જરાયે કચવાટ વિના ખૂબ પ્રેમપૂર્વક તે કરો. પ્રત્યેક પ્રસંગ-બનાવ આપણા કલ્યાણ અર્થે જ છે અને પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ આપણા પોતાના જ વિકાસાર્થે થવી ઘટે. પ્રત્યેક પ્રસંગ પાછળ પ્રભુનો ગૂઢ, શુભ સંકેત રહેલો છે.
૮. આત્મલક્ષી-અંતર્મુખી થાઓ, માત્ર પોતાની દુનિયામાં વસો. જાણી-જોઈને જાતને સંડોવવા દો નહિ.
૯. પર (પારકાની) સેવા પ્રભુની સેવા સમજો, સેવા લેનાર, સેવા દેનાર ઉપર, સેવા કરવાની તક આપીને ઉપકાર કરે છે. રામે આપ્યું છે અને રામને દઈએ છીએ, ત્યાં 'મારું મારું' ક્યાં રહ્યું? તારું આ જગતમાં છે શું ?
૧૦. પ્રત્યેક કાર્ય, પ્રત્યેક વાતચીત, વ્યવહાર આપણા ધ્યેયને વેગ આપે એવા ખાસ હેતુસર, હેતુનું લક્ષ જીવતું રાખીને કરવાં. વાંચતી-લખતી વખતે અને પ્રત્યેક કર્મ કરતી પળે ભાવની સ્મરણ ધારણાનો અભ્યાસ કેળવ્યા કરો.
૧૧. વૃત્તિનું મૂળ શોધો, તેનું પૃથક્કરણ કરો. તેમાં ભેળવાયા વિના તેને તટસ્થતાપૂર્વક અને સ્વસ્થતાપૂર્વક નિહાળો.

૧૨. પ્રભુની પ્રત્યેક કળા, સૌંદર્ય, રમ્યતા, વિશુદ્ધતા આદિ પ્રસાદીઓમાં રહેલા ભાવનું, તેને તેને અનુરૂપ ભાવનું, આપણામાં ત્યારે અવતરણ થવા પ્રાર્થના કરવી.
૧૩. ઊર્મિ, આવેશ અને લાગણીને એમ ને એમ વહી જવા ન દો, તેમ જ તેમાં ભેળવાઈ પણ ન જાઓ. તેનો સાધનામાં ઉપયોગ કરો, તાટસ્થ્ય કેળવો.
૧૪. જમતી વખતે અને પાણી પીતી વખતે જીવનમાં ચેતનશક્તિના અવતરણ-ભાવની પ્રાર્થના કરવી, શૌચ, પેશાબ આદિ ક્રિયાઓ સમયે વિકારો, નબળાઈઓ ઈત્યાદિના વિસર્જનભાવની પ્રાર્થના કરવી.
૧૫. સ્થૂળનો ખ્યાલ ત્યજીને સૂક્ષ્મતત્ત્વને નજર સામે રાખો. વૃત્તિની શુદ્ધિ કરો, ભાવની વૃદ્ધિ કરો.
૧૬. પ્રભુ સચરાચર છે. આત્મવત્ સર્વભૂતેષુની ભાવના કેળવો.
૧૭. પ્રત્યેક વ્યક્તિ અને વસ્તુની ઊંજળી બાજુ જુઓ. કોઈનાય કાજ ન થાઓ, કશાય ઉપર ઝટ અભિપ્રાય ન આપો, વાદવિવાદ ના કરો, પોતાનો આગ્રહ ન રાખો, બીજાઓમાં શુભ હેતુઓનું આરોપણ કરો, માનસિક અને સાર્વત્રિક ઉદારતા જીવનમાં પ્રગટાવો, ખૂબ પ્રેમભાવ કેળવો, પ્રકૃતિનું રૂપાંતર કરવાનું છે તે લક્ષમાં રાખીને પ્રકૃતિવશ ન થતાં કર્મોની ઉપરવટ વર્તો, ફળની આસક્તિ છોડો, પોતાને થતા અન્યાયો-આવી પડતાં દુઃખો-આદિનું મૂળ પોતામાં જ છે એમ દૃઢાવો, ગુરુમાં પ્રેમભક્તિભાવ દૃઢતર કર્યા કરો, તાટસ્થ્ય, સમતા અને સમર્પણનો ત્રિવેણીસંગમ ઉદ્ભવવાવો, સદાય પ્રસન્નતા પ્રવર્તાવો, કૃપા અને પુરુષાર્થના યુગલને જીવનમાં ઉતારો, પ્રત્યેક કર્મના આદિ, મધ્ય અને અંતમાં પ્રભુની સ્મૃતિ પ્રગટાવો, મન નિઃસ્પંદ કરો, રાગદ્વેષ નિર્મૂળ કરવાની જાગૃતિ રાખો, થયેલા આધ્યાત્મિક અનુભવો પ્રત્યક્ષ રોજિંદા વ્યવહારમાં જીવતા કરો, ક્યાંયે કશામાંથી ભાગવાનું ના હોય, યદચ્છા જે આવી મળે તે પ્રભુપ્રસાદી ગણીને તેને વધાવી લો. ક્યાંય કોઈની સરખામણી ના કરો, અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ એ મનની ભ્રમણા છે, જીવન-સાધના સારુ સર્વ કંઈ સાનુકૂળ જ હોય છે, પ્રભુમય-તેના મૂક યંત્ર-થવાની જ બસ એક ઉત્તેજના હવે જીવનમાં રાખો.
૧૮. કર્મમાં, કર્મનું મહત્ત્વ નથી, પરંતુ જીવનના ભાવનું સતત એકધારું, જીવતું ચિંતવન રહ્યાં કરે એ સવિશેષપણે મહત્ત્વનું છે. તેવો જીવતો અભ્યાસ કર્મ કરતી પળે કેળવવો.

- શ્રીમોટા

॥ હરિ:ૐ ॥

પૂજ્ય શ્રીમોટાના જીવનની મહત્વની તવારીખ

જન્મ : તા. ૪-૯-૧૮૯૮, ભાદરવા વદ ચોથ, સંવત ૧૯૫૪

સ્થળ : સાવલી, જિ. વડોદરા, નામ : ચૂનીલાલ,

માતા : સૂરજબા, પિતા: આશારામ, અટક : ભાવસાર.

૧૯૧૬ : પિતાનું અવસાન

૧૯૦૫ થી ૧૯૧૮ : તૂટક અભ્યાસ-સાથે આકરી મજૂરી.

૧૯૧૯ : મેટ્રિક પાસ

૧૯૧૯-૨૦: વડોદરા કોલેજમાં.

તા. ૬-૪-૧૯૨૧: કોલેજ ત્યાગ.

૧૯૨૧ : ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ.

૧૯૨૧ : વિદ્યાપીઠનો ત્યાગ. હરિજન સેવાનો આરંભ.

૧૯૨૨ : ફેફરુંના રોગથી કંટાળીને ગુરુદેશ્વરની ભેખડ ઉપરથી આત્મહત્યાનો પ્રયાસ, દેવી બચાવ, 'હરિ:ૐ' જપથી રોગ મટાડવાનો સફળ પ્રયોગ.

૧૯૨૩ : 'તુજ ચરણે' તથા 'મનને'ની રચના.

૧૯૨૩ : વસંતપંચમીએ પૂ. શ્રીબાળયોગીજી દ્વારા દીક્ષા. શ્રીકેશવાનંદ ધૂણીવાળા દાદાનાં દર્શને - સાંઈખેડા ગયા. રાત્રે સ્મશાનમાં સાધના અને દિવસભર પ્રભુપ્રીત્યર્થે હરિજન સેવા.

૧૯૨૬ : લગ્ન-હસ્તમેળાપ વખતે સમાધિનો અનુભવ.

૧૯૨૭ : હરિજન આશ્રમ, બોદાલમાં સર્પદંશ-પરિણામે 'હરિ:ૐ' જપ અખંડ થયો.

૧૯૨૮ : 'તુજ ચરણે' ની પ્રથમ આવૃત્તિનું પ્રકાશન.

૧૯૨૮ : પહેલી હિમાલય યાત્રા.

૧૯૨૮ : સાકુરીના પૂ. શ્રીઉપાસની બાબાનું નડિયાદમાં આગમન, એમના આદેશ મુજબ સાકુરી જવું-ત્યાં મળમૂત્રની પથારીમાં સાત દિવસ.

૧૯૩૦ : મનની નીરવતાનો સાક્ષાત્કાર.

૧૯૩૦ થી '૩૨ દરમિયાન સાબરમતી, વીસાપુર, નાસિક અને ચરવડા જેલમાં. હેતુ-દેશસેવાનો નહિ, સાધનાનો. સખત પરિશ્રમ અને લાઠીમાર દરમિયાન પ્રભુસ્મરણ-મૌન. વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવા વીસાપુર જેલમાં સરળ ભાષામાં શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનું વિવરણ લખ્યું-'જીવનગીતા'

૧૯૩૪ : સગુણ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર.

- ૧૯૩૪થી ૧૯૩૯ દરમિયાન હિમાલયમાં અઘોરી બાવા પાસે જવાનું બન્યું, ધુંવાધારના ધોધની પાછળની ગુફામાં સાધના. ચૈત્ર માસમાં ૨૧ છાણાંની ૨૧ ધૂણી ધખાવી નર્મદાકિનારે ખુલ્લામાં શિલા ઉપર નગ્ન બેસીને સાધના, શીરડીના સાંઈબાબાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન-આદેશ-સાધનાના અંતિમ તબક્કાનું માર્ગદર્શન.
- ૧૯૩૯ : તા. ૨૯-૩-૧૯૩૯ : રામનવમી, સંવત : ૧૯૯૫ કાશીમાં નિર્ગુણ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર. હરિજન સેવક સંઘમાંથી રાજનામું. 'મનને'ની પ્રથમ આવૃત્તિનું પ્રકાશન
- ૧૯૪૦ : (તા. ૯-૯-૧૯૪૦) વિમાનમાર્ગે અમદાવાદથી કરાંચી જવાનો ગૂઢ હુકમ.
- ૧૯૪૧ : માતાનું અવસાન
- ૧૯૪૨ : હરિજન સેવક સંઘમાંથી છૂટા થયેલા, છતાં હરિજન કન્યાછાત્રાલય માટે મુંબઈમાં ફાળો ઉઘરાવ્યો. બે વખત સખત પોલીસમાર-દેહાતીત અવસ્થાના પુરાવા.
- ૧૯૪૩ : ૨૪, ફેબ્રુઆરીમાં ગાંધીજીના પેશાબના જેરી જંતુઓનું પોતાના પેશાબમાં દર્શન. નૈમિત્તિક તાદાત્મ્યનો અનુભવ.
- ૧૯૪૫ : હિમાલયની યાત્રા-અદ્ભુત અનુભવો.
- ૧૯૪૬ : હરિજન આશ્રમ, અમદાવાદ મીરાંકુંટિરમાં મૌન-એકાંતનો આરંભ.
- ૧૯૫૦ : દક્ષિણ ભારતના કુંભકોણમ્માં કાવેરી નદીને કિનારે હરિ:ૐ આશ્રમની સ્થાપના.
- ૧૯૫૪ થી સુરતના કુરુક્ષેત્રમાં એક ઓરડીમાં મૌનએકાંતનો આરંભ.
- ૧૯૫૫ : (તા. ૨૮-૫-૧૯૫૫) નડિયાદ, શેઠી નદીને કિનારે હરિ:ૐ આશ્રમની સ્થાપના.
- ૧૯૫૬ : (તા. ૨૩-૪-૫૬) સુરત, કુરુક્ષેત્રમાં હરિ:ૐ આશ્રમની સ્થાપના.
- ૧૯૬૨ થી ૧૯૭૫ : શરીરના અનેક રોગો-સતત પ્રવાસ સાથે ૩૬ અધ્યાત્મ-અનુભવ ગ્રંથોનું લેખન-પ્રકાશન.
- ૧૯૭૬ : ફાજલપુર-મહીનદીના કિનારે શ્રી રમણભાઈ અમીનના ફાર્મ હાઉસમાં તા. ૨૩-૭-૧૯૭૬ના રોજ માત્ર છ જણની હાજરીમાં આનંદપૂર્વક દેહત્યાગ. પોતાનું 'ઈંટ-ચૂનાનું સ્મારક ન કરવાનો આદેશ' અને આ નિમિત્તે મળેલી રકમનો ઉપયોગ દૂર ગુજરાતનાં પછાત ગામોમાં પ્રાથમિક શાળાના ઓરડાઓ બંધાવવાના લોકફાળામાં કરવાની સૂચના.

॥ હરિ:ૐ ॥

॥ હરિ:ૐ ॥

આરતી

ૐ શરણચરણ લેજો, પ્રભુ શરણચરણ લેજો,
પતિત ઉગારી લેજો (૨) કર ગ્રહી ઉર લેજો. ...ૐ શરણ.
મનવાણીના ભાવો, કર્મ વિષે ઊતરો, પ્રભુ (૨)
મન, વાણી ને દિલને (૨) કૃપાથી એક કરો. ...ૐ શરણ.
સર્વ મળેલાં સાથે, દિલ સદ્ભાવ ઊગો, પ્રભુ (૨)
છો અપમાન થયાં હો (૨) ત્યાંયે ભાવ બઢો. ...ૐ શરણ.
નિમ્ન પ્રકારની વૃત્તિ, ઊર્ધ્વગમન કરવા, પ્રભુ (૨)
પ્રભુકૃપાથી મથાજો (૨) ચરણશરણ ગ્રહવા. ...ૐ શરણ.
મનના સકળ વિચારો, પ્રાણતણી વૃત્તિ, પ્રભુ (૨)
બુદ્ધિતણી સૌ શંકા (૨) ચરણકમળ ગળજો. ...ૐ શરણ.
જેવા દિલ હોઈએ પ્રભુ, તેવા દેખાવા, પ્રભુ (૨)
મતિ મુજ ખુલ્લી રે'જો (૨) સ્પષ્ટ જ પરખાવા. ...ૐ શરણ.
દિલમાં કંઈક ભર્યું હો, તે થકી બીજું ઊલટું, પ્રભુ (૨)
કદી પણ મુજથી ન બનજો (૨) એવી મતિ દેજો. ...ૐ શરણ.
જ્યાં જ્યાં ગુણ ને ભાવ, દિલ ત્યાં મુજ ઠરજો, પ્રભુ (૨)
ગુણ ને ભાવની ભક્તિ (૨) દિલ મુજ સંચરજો. ...ૐ શરણ.
મન,મતિ,પ્રાણ પ્રભુ ! તુજ ભાવ થકી ગળજો, પ્રભુ (૨)
દિલમાં તુજ ભક્તિની (૨) છોળો ઊછળજો. ...ૐ શરણ.

-શ્રીમોટા

પૂજ્ય શ્રીમોહાનાં પુસ્તકો

૧. મનને (પદ્ય)
 ૨. ટુંજ ચરણે (પદ્ય)
 ૩. હૃદયપોકાર (પદ્ય)
 ૪. જીવનપગલે (પદ્ય)
 ૫. શ્રીગંગાચરણે (પદ્ય)
 ૬. કૃશવચરણક્રમણે (પદ્ય)
 ૭. કર્મગાથા (પદ્ય)
 ૮. પ્રણામપ્રલાપ (પદ્ય)
 ૯. પુનિત પ્રેમગાથા (પદ્ય)
 ૧૦. જીવનસંગ્રામ (પત્રો)
 ૧૧. જીવનસંદેશ (પત્રો)
 ૧૨. જીવનપાથેય (પત્રો)
 ૧૩. AT THY LOTUS FEET
 ('તુજ ચરણે'નો અનુવાદ)
 ૧૪. જીવનપ્રેરણા (પત્રો)
 ૧૫. TO THE MIND
 ('મનને'નો અનુવાદ)
 ૧૬. જીવનપગરણ (પત્રો)
 ૧૭. જીવનપગથી (પત્રો)
 ૧૮. જીવનસંહાણ (પત્રો)
 ૧૯. જીવનસંપાન (પત્રો)
 ૨૦. જીવનપ્રવેશ (પત્રો)
 ૨૧. જીવનગીતા. (ગદ્ય-પદ્ય)
૨૨. જીવનપોકાર (પત્રો)
 ૨૩. આત્મપોકાર (પ્રાર્થના)
 ૨૪. હરિજન સંતો (ગદ્ય-પદ્ય)
 ૨૫. Life's Struggle
 ('જીવનસંગ્રામ'નો અનુવાદ)
 ૨૬. જીવનમંથન (પત્રો)
 ૨૭. જીવનસંશોધન (પત્રો)
 ૨૮. નર્મદાપદે (પદ્ય)
 ૨૯. જીવનદર્શન (પત્રો)
 ૩૦. જીવનપરોગ (સારસંચય)
 ૩૧. અભ્યાસીને (પદ્ય)
 ૩૨. જિજ્ઞાસા (પદ્ય)
 ૩૩. જીવન અનુભવ ગીત (પદ્ય)
 ૩૪. જીવનઝલક (પદ્ય)
 ૩૫. જીવનલહરિ (પદ્ય)
 ૩૬. જીવનસંરણ (પદ્ય)
 ૩૭. શ્રદ્ધા (પદ્ય)
 ૩૮. ભાવ (પદ્ય)
 ૩૯. જીવનરસોધણ (પદ્ય)
 ૪૦. નિમિત્ત (પદ્ય)
 ૪૧. રાગદ્વેષ (પદ્ય)
 ૪૨. જીવનઆહ્વાલ (પદ્ય)
 ૪૩. જીવનતપ (પદ્ય)
૪૪. જીવનસૌરભ (પદ્ય)
 ૪૫. જીવનસમરણ સાધના. (પદ્ય)
 ૪૬. જીવનરંગત (પદ્ય)
 ૪૭. જીવનમથામણ (પદ્ય)
 ૪૮. કૃપા (પદ્ય)
 ૪૯. સ્વાર્થ (પદ્ય)
 ૫૦. શ્રીસદ્ગુરુ (પદ્ય)
 ૫૧. જીવનકથની (પદ્ય)
 ૫૨. પ્રેમ (પદ્ય)
 ૫૩. જીવનસંપદન (પદ્ય)
 ૫૪. મોહ (પદ્ય)
 ૫૫. ગુણવિમર્શ (પદ્ય)
 ૫૬. જીવનપગદંડી (પદ્ય)
 ૫૭. જીવનકેડી (પદ્ય)
 ૫૮. જીવનચણતર (પદ્ય)
 ૫૯. જીવનઘડતર (પદ્ય)
 ૬૦. ભાવકલ્પિકા (પદ્ય)
 ૬૧. ભાવરેણુ (પદ્ય)
 ૬૨. ભાવચ્યોતિ (પદ્ય)
 ૬૩. ભાવપુષ્પ (પદ્ય)
 ૬૪. ભાવલર્પા (પદ્ય)
 ૬૫. જીવનપ્રવાહ (પદ્ય)
 ૬૬. જીવનપ્રભાત (પદ્ય)
૬૭. કર્મઉપાસના (પદ્ય)
 ૬૮. મૌનચોકાતની કેડીએ (પ્રવચન)
 ૬૯. મૌનમંદિરનું હરિદ્વાર (પ્રવચન)
 ૭૦. મૌનમંદિરનો મર્મ (પ્રવચન)
 ૭૧. મૌનમંદિરમાં પ્રભુ (પ્રવચન)
 ૭૨. મૌનમંદિરમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા(પ્રવચન)
 ૭૩. શેષ-વિશેષ (સત્સંગ)
 ૭૪. જન્મ-પુનર્જન્મ (સત્સંગ)
 ૭૫. તદ્વપ-સર્વરૂપ (સત્સંગ)
 ૭૬. અગ્રતા-ઓકાપ્રતા (સત્સંગ)
 ૭૭. જોડણીઠ (સત્સંગ)
 ૭૮. અન્વય-સમન્વય (સત્સંગ)
 ૭૯. ગ્રહગ્રહણ (સત્સંગ)
 ૮૦. એકીકરણ-સમીકરણ (સત્સંગ)
 ૮૧. પગલે પગલે પ્રકાશ (પત્રો)
 ૮૨. કેન્સરની સામે (પત્રો)
 ૮૩. ધનનો યોગ
 ૮૪. મુક્તાત્માનો પ્રેમસ્પર્શ (પત્રો)
 ૮૫. સેતહૃદય (પત્રો)
 ૮૬. સમય સાથે સમાધાન (પત્રો)
 આ ઉપરાંત ઉપરનાં પુસ્તકોમાંથી થયેલાં ૧૫ સંકલનો.

॥ हरिः ॐ ॥